

Magyarország és a római Szentszék
(Források és távlatok)

Hungary and the Holy See of Rome
(Sources and Perspectives)

SERIES I

HUNGARY AND
THE HOLY SEE OF ROME
(Sources and Perspectives)

Studies in Honour of Cardinal Erdő

Edited by
PÉTER TUSOR

BUDAPEST ♦ ROME

2012

MAGYARORSZÁG ÉS
A RÓMAI SZENTSZÉK
(Források és távlatok)

Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére

Szerkesztette
TUSOR PÉTER

Bibliotheca Historiae Ecclesiae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae

A Szerkesztőbizottság elnöke
President of the Editorial Committee

Mons. J. TÖRÖK

Series I: Collectanea Vaticana Hungariae

Sorozatszerkesztő
Moderator
P. T.

Kiadja a MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport
Published by the MTA-PPKE 'Lendület' Church History Research Institute

A kutatásokat, kötet elkészítését és megjelenítését az OTKA (K-81 435, K-81 568, K-63 445, K-79 152, K-85 590, NK-83 799, NN-82 307) és a Magyar Tudományos Akadémia támogatta
Researches and the edition has been sponsored by the Hungarian Scientific Research Fund and by the Hungarian Academy of Sciences

<http://coll-vat-hung.btk.ppke.hu>

© *The authors and the editor*, 2012

ISSN 1786-2116
ISBN 978 963 308 063 4

Felelős kiadó
Publisher responsible
a Gondolat Kiadó igazgatója
the Director of "Gondolat" Publishing House
Szerkesztette, szedte és tördelte - *Typography*
a *Typographia Pannonica*
Olvasószerkesztő - *Corrector*: K. Tóth
Borítóillusztráció - *Coverillustration*: G. Xantus
Térkép - *Map*: J. Nyerges
Kiadásra előkészítette - *Prepared for publication*
a GONDOLAT Kiadó - *the Publishing House "Gondolat"*

*Em.^{mo} ac Rev.^{mo} Domino Petro Cardinali Erdő
Primate Hungariae, Archiepiscopo Strigonio-Budapestinensi
sexagenario cordicitus dicatum*

TARTALOM

<i>Előszó</i>	9
Az Apostoli Kamara középkori nyugtái (Fedeles Tamás)	11
Ilkusi (Bylica) Márton pápai bullái (Forrásközlés a Vatikáni Levéltárból) (Szovák Kornél)	27
VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brévei (1523–1526). Adatok a Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolataihoz (Nemes Gábor)	51
A magyar püspökök pápai megerősítése (kinevezése) 1554-ben (Bécsi levéltári források tükrében) (Fazekas István)	71
Raguza és a balkáni missziók kezdetei (Molnár Antal)	85
Náprági Demeter erdélyi püspök és kancellár apológiája 1601-ből (Forrásközlés a Vatikáni Levéltárból) (Kruppa Tamás)	105
Pázmány és Klesl levélváltása 1626/1627 fordulóján (Forrásközlés a firenzei Magalotti-levéltárból) (Tusor Péter)	119
A Collegium Germanicum et Hungaricum levéltára (Tóth Tamás)	137
A Monumentától az annááig. Veszprémi egyházmegyeés pap-történéészek vaticáni kutatásai (Karlinszky Balázs)	157
Csiszárík püspök veszprémi hagyatéka (Dokumentumok a Szentszék és Magyarország diplomáciai kapcsolataihoz) (Gárdonyi Máté)	179
Az újonnan megnyitott vaticáni fondok és a magyar történetkutatás (Tusor Péter, Tóth Krisztina)	203
Az esztergomi érseki szék betöltése 1927-ben (Vaticáni források fényében) (Csíky Balázs)	253

Egy apostoli adminisztrátori kinevezés háttere. Gróf Mikes János lemondása a szombathelyi püspökségről (Tóth Krisztina)	281
Miklósy István hajdúdorogi püspök utódlása. Új adatok a budapesti nunciatúra levéltárából (Véghseő Tamás)	329
A vatikáni magyar követség villája és az Opus Dei (Rétfalvi Balázs)	347
Szentszéki–magyar kapcsolatok a koalíció (1945–1949) éveiben (Balogh Margit)	367
<i>Rövidítések</i>	427
<i>Index</i> (Összeállította: Sági György)	429
<i>Hungary and the Holy See of Rome</i> (Summaries in English, tr. by Ágnes Palotai)	447

ELŐSZÓ

Jelen tanulmánykötet a vatikáni magyar kutatások pillanatnyi állásáról, irányairól nyújt tudományos körképet. Címénél, mely e kutatások központi tematikáját: Magyarország és az Apostoli Szék történeti kapcsolatrendszerét jelöli meg, igyekszik többet adni. A pápai gyűjteményekben végzett feltárás ugyanis a magyar történelem egyéb vonatkozásait is érintheti, főként a régebbi korokból. Ugyanakkor a magyar–szentszéki relációk mélyebb megismeréséhez hozzásegítő dokumentumok gyűjtőköre messze túllépi Róma és Itália határait: Marylandtól Bécsen keresztül Moszkváig húzódnak.

Az első közlemény az Apostoli Kamara késő középkori forrásait elemzi a magyar egyházi archontológia szempontjából, majd Mátyás király lengyel csillagászárról kapunk pápai bullák alapján az eddiginél pontosabb képet. Ezután szintén pápai okiratok, az egyszerűbb kiállítású brévéknek köszönhetően nyerhetünk betekintést a mohácsi csatát megelőző évek tenger melléki viszonyaiba.

A Habsburg-püspökkinevezések kánonjogi rendezéséről, a Római Kúria számára fizetendő annáták felhasználásáról a 16. század közepén a törökellenes védelmi rendszer kiépítésére a *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* diplomáciai dokumentumai szólnak. A kora újkori missziók világa Girolamo Matteucci érsek 1581. évi, a Hitterjesztési Kongregáció archívumában őrzött levelének köszönhetően elevenedik meg. V. Pál dinasztiajának, a Borgheséknek a vatikáni levéltárban őrzött fantasztikus iratgyűjteménye ezúttal Erdély és Magyarország 1600 körüli egyesítésének problémáit hozza közelebb – a Szent László-hermát Győrbe menekítő – Náprági Demter püspök apológiájának soraiban. A Vatikánon kívül található bíborosi *spogliók* rejtett kincseit a firenzei Magalotti-levéltár példázza a Rómába kimenekített Melchior Klesl bíboros és Pázmány Péter 1626/1627-es levélváltásával.

A *Collegium Germanicum et Hungaricum* levéltárának magyar nyelvű és naprakész leírása hiánypótló. Hornig Károly veszprémi püspöknek mint a vatikáni magyar kutatások mecénásának felidézése aktualizálható tanulságokkal szolgál, és ugyanez mondható el Lékai bíboros kezdeményezéséről egy „*Monumenta Vaticana nova regni Hungariae*” elindítására az 1980-as években.

A kötet e archivisztikai és historiográfiai közleményei már a 20. század világába vezetnek át. Az írások majdnem fele ezzel az egy évszázaddal foglalkozik, ami jól jelzi a kutatói érdeklődés súlypontját, illetve a kutatási távlatokat.

A számos papi anekdotában továbbélő szentszéki magyar diplomata, Csiszárík József „választott püspök” veszprémi irathagyatéka kiváló kontrollforrása az utóbbi években megnyitott vatikáni állagoknak. Ezek az állagok, mindenekelőtt a budapesti Nunciatúra, a pápai Államtitkárság és a Rendkívüli Ügyek Kongregációja dokumentumai alapján tárulnak fel minden korábbinál mélyebben Serédi Jusztinián bíborosi és prímási kinevezésének körülményei. Mikes János szombathelyi megyéspüspök lemondásának rekonstruálása azt mutatja, hogy a hazai adatbőség ellenére a szentszéki archívumok nélkül az egyházmegye történetírás sem létezhet, hiszen azok éppen a lényegi történések kulcsadatait nyújtják. Ugyanez a megállapítás érvényes Miklósy István hajdúdorogi püspök utódlásának kérdésére.

A kötet e 20. századi részének elején terjedelmes közlemény adatozja – historiográfiai áttekintés kíséretében – a harmadik évezredben megnyitott szentszéki levéltári fondok jelentőségét a magyar történettudomány számára, beleértve ebbe természetesen úgy a teológiai, mint a bölcsészeti horizontú egyháztörténet-írást is. A befejező két tanulmány ugyanakkor időhatárai miatt még nélkülözi a vatikáni forrásokat. Az alakuló *Opus Dei* és a magyar állam között kibontakozó kontroverzia felidézése országos levéltári dokumentumok segítségével, esettanulmányként tárja fel a magyar–szentszéki kapcsolatok alakulását a II. világháborút követő években. A záró tanulmány ugyanezt a tematikát részletesebben és tágabb összefüggésekben, többek között a formálódó két-pólusú világrend központjaiban végzett kutatások alapján szintetizálja.

Az írások tartalmát elsődlegesen az aktuális kutatói érdeklődés, illetve folyamatban lévő előmunkálatok határozták meg. Utóbbiak keretét egyfelől az OTKA több projektje, meghatározóan NN-82 307-es, a viterbói egyetemmel közös nemzetközi együttműködési programja adja. Másfelől a Pázmány Péter Katolikus Egyetemnek a vatikáni magyar kutatásokat működése középpontba állító Egyháztörténeti Kutatócsoportja biztosítja, amely az elkövetkező öt évben részese lehet a MTA Pálinkás József elnök által elindított, stratégiai fontosságú ‘Lendület’ pályázatának.

Ezt az Egyháztörténeti Kutatócsoportot még a PPKE rektoraként Erdő Péter bíboros alapította. (Eszmei előzményeként joggal vélhető az egykor Mezey László körül a MTA keretében szerveződött kódextöredék-kutató csoport, amelynek fiatal papként, tanárként tevékeny munkatársa volt.)¹ Éppen egy évtizede, 2002-ben segítségével létrehozott, majd bíborosi védnöksége alatt 2004-ben elindult kiadványsorozata (*Collectanea Vaticana Hungariae*) első kötetéhez ő nyújtott támogatást. A könyvet köszönetünk jeleként ajánljuk most neki.

TÖRÖK JÓZSEF, TUSOR PÉTER

¹ Vö. *Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae I/1–2. II. III.*, recensuerunt LADISLAUS MEZEY-ANDRÁS VIZKELETY (cum sociis in opere Editha Madas–Iosepho Török–Gabriele Sarbak–Petro Erdő et al.), Budapest 1983–1998.

AZ APOSTOLI KAMARA KÖZÉPKORI NYUGTÁI

A Vatikáni Titkos Levéltár (*Archivio Segreto Vaticano*) egyik legfontosabb fondját az Apostoli Kamara által kibocsátott iratok alkotják.¹ A számos állagból² felépülő dokumentum-együttes szisztematikus feltárását, adatainak hasznosítását a medievisztika a 19. század végén, a levéltár megnyitásával párhuzamosan megkezdte, mely munkában elsősorban a német kutatók játszottak vezető szerepet.³ Jóllehet a magyar historikusok közül is többen dolgoztak az akkor még a Római Állami Levéltárban lévő kamarai anyaggal, rendszeres forrásfeltárára, s főként az eredmények publikálására a legtöbb esetben nem került sor.⁴

A kezdet pedig biztató volt, hiszen Fraknoi Vilmos szervezőképességének, állhatatos munkálkodásának köszönhetően a *Monumenta Vaticana Hungariae* sorozat

¹ Római kutatásaimat a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj tette lehetővé. A munka az OTKA NN-82 307 sz. kutatási program keretében, az OTKA K-81 435 és K-81 568 sz. pályázatok támogatásával készült. – A *Camera Apostolica*ra összefoglalóan, további irodalommal lásd GUGLIEMO FELICI, *La Reverenda Camera Apostolica. Studio Storico-Giuridico*, Roma 1940; KARL AUGUST FINK: *Das Vatikanische Archív. Einführung in die Bestände und ihre Erforschung*, Rom 1951². 45–58; LAJOS PÁSZTOR, *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia* (Collectanea Archivi Vaticani 2), Città del Vaticano 1970. 29–31; LEONARD E. BOYLE, *A Survey of the Vatican Archives and of its Medieval Holdings*, Toronto 1972. 41–48; GERMANO GUALDO, *Sussidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano. Lo Schedario Garampi – I Registri Vaticani, I Registri Lateranensi – Le „Rationes Camerae” – L'Archivio Consistoriale* (CAV 8), Città del Vaticano 1989. 315–331.

² Az ASV által kiadott legfrissebb fondjegyzék a következőket sorolja fel: *Annatae, Annatae et Quindennia, Annatae Index, Bullarum Registra, Collectoriae, Consensus, Decreta Quindenniorum, Distributiones Bullarum, Diversa Cameralia* (= *Armadi XXIX–XXX*), *Divisione dei Quindenni, Entrata ed uscita de' Quindenni, Introitus et Exitus, Libri Computorum, Libri Formatarum, Libri Quietantiarum, Libri Quindenniorum Indictionum, Obligationes et Solutiones, Obligationes Particulares, Obligationes pro Communibus Servitiis, Registra Bullarum, Relaxationes Bullarum* (= *Coadiutorie e commende*), *Resignationes, Rubricellae, Rubricellae Resignationum, Secretaria Camerae, Servitia Minuta, Taxae, Tesoriere Generale, Vateria. Indice dei Fondi e relativi mezzi di descrizione e di ricerca dell'Archivio Segreto Vaticano*, Città del Vaticano 2011. Vö. GUALDO, *Sussidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano*, 319–320.

³ ADOLF GOTTLÖB, *Aus der Camera Apostolica des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Geschichte des päpstlichen Finanzwesens und des endenden Mittelalters*, Innsbruck 1889; JOHANN PETER KIRSCH, *Die päpstlichen Annaten in Deutschland während des XIV. Jahrhunderts*, Bd. I, Paderborn 1903; EMIL GÖLLER, *Der Liber Taxarum der päpstlichen Kammer. Eine Studie über seine Entstehung und Anlage*, Rom 1905.

⁴ E kutatásokra lásd TUSOR PÉTER, *Magyar történeti kutatások a Vatikánban* (Collectanea Vaticana Hungariae I/1exc.), Budapest–Róma 2004.

első köteteként már 1887-ben napvilágot láttak a pápai adószedők magyarországi tevékenységéről készült számadások.⁵

A 20. század elején Lukcsics József négy esztendőn át folytatott kutatásokat az Örök Városban, ahol két évig a *Camera Apostolica* anyagának középkori magyar vonatkozású adatait gyűjtötte. Eredményeinek rövid összefoglalását *Középkori pápai adókönyvek* címmel tette közzé,⁶ a kutatás során birtokába jutott adatok egy részét pedig a *Veszprémi püspökség Római Oklevéltára* köteteiben publikálta.⁷ Fő célját, miszerint „Magyarországi egyházmegyék papsága a középkorban a pápai adókönyvek szerint” címmel részletes elemzést készít a birtokába jutott adatok alapján,⁸ nem tudta megvalósítani. Szintén nem koronázta siker azon törekvését, hogy az összegyűjtött magyar vonatkozású kamarai anyagot önálló forráskiadvány lapjain tegye közkinccsé.⁹ Sőt a legutóbbi időkig a jelentős tudományos értékkel bíró Lukcsics-féle kézirat lelőhelye sem volt ismert.¹⁰

A fentiek mellett mindössze egyetlen jelentős munkát említhetünk meg, jelesül Körmeny József magyar egyházi javadalmak *annatáit* tartalmazó kiadványát.¹¹ A középkori magyar egyházi archontológia összeállítása során megkerülhetetlen forráskiadvány – amint a címe is tükrözi – a Vatikáni Titkos Levéltárban található iratcsoport 1421–1536 közötti magyar vonatkozású bejegyzéseit tartalmazza. Mindazonáltal e minden szempontból kiváló minőségű forráskiadványt tartalmazó kötet anyaga további kutatásokkal vélhetőleg bővíthető.¹²

⁵ *Rationes collectorum Pontificorum 1281–1375* (Monumenta Vaticana Hungariae I/1), ed. VILMOS FRANKÓI *et al.*, Budapestini 1881 [repr. 2000].

⁶ LUKCSICS JÓZSEF, *Középkori pápai adókönyvek* (A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának Felolvasó Üléseiből 69), Budapest 1908.

⁷ *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis I–IV*, ed. VILMOS FRANKÓI–JÓZSEF LUKCSICS, Budapestini 1896–1907 (*A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára*).

⁸ MREV IV, CXI.

⁹ TUSOR, *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*, CLIII–CLIV; TUSOR PÉTER, *Az Apostoli Kamara magyar vonatkozású iratai a középkorból*, Egyházi műveltség a régi Magyarországon. Tudományos konferencia a Pécsi Egyházmegye ezredik és Janus Pannonius püspökké választásának ötszázötvenedik évfordulóján, Pécs 2009 [előadás kézírata].

¹⁰ A jelenleg a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárában lévő kéziratra (jelzete: Kovács Alajos hagyatéka, Mások kézíratai, 1) TUSOR PÉTER hívta fel a kutatók figyelmét, az *Egyházi műveltség a régi Magyarországon* című nemzetközi konferencián (Pécs, 2009. június 3–6.). Lukcsics munkájának felépítésére lásd TUSOR, *Az Apostoli Kamara magyar vonatkozású iratai*, i.m.

¹¹ KÖRMENDY JÓZSEF, *Annatae e regno Hungariae provenientes in Archivio Secreto Vaticano 1421–1536* (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/21), Budapest 1990. Ugyanakkor korábban több kutató is dolgozott az annata-kötetekkel, s ezek adatait hasznosították is. Vö. ÉRDÚJHELYI MENYHÉRT, *Kutatásaim a római levéltárakban*, Katholikus Szemle 10 (1896) 605–646; KOLLÁNYI FERENC, *Esztergomi kánonok*, Esztergom 1900.

¹² A kötet első 41 tételét (összesen 233-at tartalmaz a kiadvány) összevettem az eredetiekkel, s mindössze egyetlen apró téves olvasatot találtam. A „*Michael prebendarius altaris Beate Margarete in ecclesia Strigoniensi*” bejegyzésben a ‘prebendarius’ helyett az eredetiben ‘rector’ szerepel. ASV Annatae, vol. 1, fol. 14r. Vö. KÖRMENDY, *Annatae e regno Hungariae*, n. 2.

Egyrészt az ASV-ben fellelhető kötetek tengeremelléki Horvátországra és Dalmáciára vonatkozó bejegyzéseivel, noha ezeket – a zágrábi adatokkal együtt – a horvát történetírás néhány éve már publikálta.¹³ Másrésztől azon annata-kötetek átvizsgálása hozhat újabb adatokat felszínre, melyek az idők folyamán az *Urbs Aeterna* falaitól távol kerültek.¹⁴ A Napóleon idején a Vatikánból Párizsba szállított levéltári anyag egy része, melyek között számos kamarai kötet is fellelhető, mindmáig a francia fővárosban található, melyet a nemzetközi kutatás a legutóbbi időben kezdett hasznosítani.¹⁵ Végül pedig az *Archivio di Stato di Roma* falai között őrzött *Fondo Camerale*t említtem, melyet az alábbiakban részletesebben ismertetek.

* * *

A Római Állami Levéltár létrejöttét (1871) követően, ott került elhelyezésre a *Camera Apostolica* levéltárának anyaga, amelynek nagy része 1918–1919 folyamán került a Vatikáni Titkos Levéltárba.¹⁶ Az állami archívumban őrzött apostoli kamarai „töredék” témánk szempontjából legfontosabb irategyüttese a *Fondo Camerale I*-ben elhelyezett *Quitantiarum communium et minorum servitiorum libri* (1396–1511) 31 kötete.¹⁷ E széria szorosan illeszkedik az *Annatae* volumeneihez, hiszen kötetei meghatározóan a kisebb egyházi javadalmak után a kamarának fizetett illetékekről kiállított nyugták (*quitantiae*) másolatait tartalmazzák, s illetően kiegészítik az ASV *Annatae*, valamint az *Obligaciones et solutiones* sorozatait.¹⁸ A *Quietanze per communi e minuti servizi* kötetek között ugyanis találunk *servitiumok* fizetésére vonatkozó kötelezvényeket (*obligaciones*),¹⁹ ezek teljesítését igazoló

¹³ *Camera Apostolica. I: Obligaciones et solutiones, camerale primo (1299–1560. II: 1302–1732)*, ed. JOSIP BARBARIĆ–ANDRIJA LUKINOVIC *et al.*, (Monumenta Croatica Vaticana [MVC] 1–2), Zagreb–Rim 1996–2001.

¹⁴ GUALDO, *Sussidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano*, 321–322.

¹⁵ Többek között a lengyel medievisztika hasznosította: *Acta Camerae Apostolicae volumen IV. Annatae e Regno Poloniae saeculi XV (1421–1503)* (Monumenta Poloniae Vaticana 10), ed. MARCUS DANIEL KOWALSKI, Cracoviae 2002; MARCUS DANIEL KOWALSKI, *Proventus Camerae Apostolicae debiti. Oplaty duchowieństwa polskiego na rzecz papiewstwa w latach 1417–1484* (Medium Aevum 2), Kraków 2010. – A párizsi fond leírására lásd CHRISTIANE SCHUCHARD, *Bemerkungen zu den päpstlichen Registerbänden des 15. und frühen 16. Jahrhunderts in Paris*, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 75 (1995) 553–573. Az *Archives Nationales*ban található vatikáni provenienciájú iratok részletes segédletére lásd *Inventaire des épaves des Archives Vaticanes laissées à Paris en 1817. Manuscrit d'un essai de reconstitution par E. MARTIN-CHABOT* (veis. 1960).

¹⁶ FINK, *Das Vatikanische Archiv*, 58; BOYLE, *A Survey of the Vatican Archives*, 48.

¹⁷ A fondra részletesen lásd GAETANO RAMACCIOTTI, *Gli Archivi della Reverenda Camera Apostolica. Con inventario analitico dei registri camerale conservati nell'Archivio di Stato di Roma nel fondo Camerale Primo*, Roma 1961; RUGGERIO MARIA GRAZIA PASTURA, *La Reverenda Camera Apostolica e i suoi archivi (secoli XV–XVIII)*, con contributi di PAOLO CHERUBINI, LUIGI LONDEI, MARINA MORENA e DANIELA SINISI, Roma 1984.

¹⁸ „*Obligaciones et solutiones sive liber quietantiarum ratione provisionis pro solutione annate et mediorum fructum pro suo communi servitio*”: RAMACCIOTTI, *La Reverenda Camera Apostolica*, 30–32.

¹⁹ Archivio di Stato di Roma (ASRo), Camerale I, vol. 1112.

nyugtákat (*solutiones*),²⁰ továbbá az egyik kódex a pápai adószedők nyugtáit tartalmazza.²¹ Az alábbi összefoglaló táblázat tartalmazza e kötetek legfontosabb adatait, melyek közül mindössze három volumenben nem szerepelnek magyar vonatkozású adatok. Mindezek fényében nem kétséges, hogy egy az Apostoli Kamara magyar vonatkozású dokumentumainak teljességre törekvő kiadása esetén e fondot sem szabad figyelmen kívül hagyni. E tanulmány terjedelmi keretei nem teszik lehetővé, hogy az annatákra vonatkozó nyugták mellett részletesen kitérjek a további forrástípusokra, ebből következőleg csak egy-egy konkrét példa említésére szorítkozom.

A Vatikáni Titkos Levéltár *Obligaciones et solutiones* kötetei nyomán ismert, hogy Ernuszt Zsigmondot 1473. december 12-én nevezte ki a pápa a pécsi püspökség élére.²² Egy hónappal később prokurátora által kötelezettséget vállalt, hogy püspöksége után 3 300 arany illetéket fizet az Apostoli Kamarának.²³ A Római Állami Levéltárban található kötetekből azt is megtudjuk, hogy még ugyanazon hónapban, a Medici bankház közreműködésével két részletben befizette a megállapított *servitiumot*.²⁴

Köztudott, hogy a Magyar Királyságot leginkább a pápaság és Velence támogatta az oszmánok elleni harcban, rendszeres segélyek folyósításával. A Szentszék követeinek elszámolásairól készült nyugták másolatai között találjuk a Domonkos rieti püspök, pápai legátus számára készült *quitantiát* is, melyet a Mátyás király számára kiutalt (1476) pápai támogatás átadásáról állítottak ki.²⁵

QUITANTIAE²⁶

Kötet	Időszak	Pontifikátus	Típus	Magyar adat
III2	1396–1411	IX. Bonifác	obligaciones et solutiones	+
III3	1417–1421	V. Márton	solutiones	+
III4	1423–1426		quitantiae	+
III5	1428–1430		quitantiae	+
III6	1428–1431		solutiones	+
III7	1430–1433	V. Márton, IV. Jenő	quitantiae	+

²⁰ Például ASRo Camerale I, vol. 1113.

²¹ ASRo Camerale I, vol. 1130.

²² ASV *Obligaciones et Solutiones*, vol. 82, fol. 81v. Ernusztra lásd FEDELES TAMÁS, *Püspökök, prépostok, kanonokok. Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből* (Capitulum V), Szeged 2010, 105–124.

²³ ASV *Obligaciones et Solutiones*, vol. 84, fol. 213r.

²⁴ ASRo Camerale I, vol. 1127, fol. 89v; vol. 1131, fol. 34v.

²⁵ ASRo Camerale I, vol. 1130, fol. 357v. A nyugta 69 603 aranyról szól. Vö. FRANKÓI VILMOS, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szentszékekkel II*, Budapest 1902, 151.

²⁶ Vö. LUKCSICS, *Középkori pápai adókönyvek*, 26.

1118	1431-1434		solutiones	+
1119	1433-1434	IV. Jenő	quintantiae	-
1120	1437-1441		quintantiae	+
1121	1443-1447		solutiones	+
1122	1445-1447		quintantiae	+
1123	1458-1461	II. Pius	quintantiae	+
1124	1460-1462		quintantiae	+
1125	1462-1464		quintantiae	-
1126	1464-1466	II. Pál	quintantiae	+
1127	1469-1479	II. Pál, IV. Sixtus	solutiones	+
1128	1470-1471	II. Pál	quintantiae	-
1129	1471-1474	IV. Sixtus	quintantiae	+
1130	1471-1484		quintantiae	+
1131	1471-1484		solutiones	+
1132	1474-1476		quintantiae	+
1133	1476-1479		quintantiae	+
1134	1479-1483		quintantiae	+
1135	1484-1486		VIII. Ince	quintantiae
1136	1487-1490	quintantiae		+
1137	1490-1492	quintantiae		+
1138	1492-1496	VI. Sándor	quintantiae	+
1139	1496-1500		quintantiae	+
1140	1500-1503		quintantiae	+
1141	1503-1506	VI. Sándor, III. Pius, II. Gyula	quintantiae	+
1142	1509-1511	II. Gyula	quintantiae	+

* * *

A kisebb egyházi beneficiumok (például a káptalani javadalmak, plébániák, kápolna- és oltárrektorátusok) adományozása, amennyiben éves jövedelmük meghaladta a 24 aranyforintot, a bíborosi kollégium jóváhagyásától függetlenül történt (*beneficia non consistoralia*), azaz kizárólagosan a pápa hatáskörébe tartozott. Az újonnan kinevezett elnyert stalluma éves bevételének felét volt köteles a pápai kamarába befizetni. A forrásokban felbukkanó hivatalos elnevezése (*annata, seu medii fructus primi anni*) nyomán ezen illetéket röviden *annatának* nevezjük.²⁷ A pápaság avignoni korszakában vált különösen fontossá az itáliai területekről

²⁷ Megkülönböztetve a főpapok által fizetendő *servitium*tól. LUKSICS, *Középkori pápai adókönyvek*, 18; KÖRMENDY, *Annatae e regno Hungariae*, 25.

származó, időlegesen kieső bevételek pótlására az adószedés folyamatossá tétele, ezért a 14. század folyamán aprólékosan szabályozták az Apostoli Kamarába fizetendő adók és illetékek módját, mértékét, továbbá a hivatal működését. Az annáták beszédésének időleges felfüggesztését (1414–1418) követően V. Márton pápától kezdődően ismét szabályozták az illetékköteles kisebb javadalmak utáni fizetés módját, majd nem sokkal később (1421) a *Camera Apostolica* ennek adminisztrálására egy új iratsorozatot létesített *Annatae* néven.²⁸ Az említett széria kötetei a javadalom adományozásával kapcsolatos legfontosabb adatokat (a *beneficium* megnevezése, az egyházmegye feltüntetése, az adományt nyerő neve, a stallum becsült éves jövedelme, stb.) tartalmazzák. Legnagyobb jelentősége azonban kétséget kizáróan az illeték összegének, valamint az annak kiegyenlítésére vonatkozó kötelezettségvállalás (*obligatio super annata*) írásba foglalásának volt. Az Apostoli Kamara ugyanis mindaddig letétben tartotta a javadalom adományozásáról kiállított bullát, amíg a stallum új birtokosa be nem fizette a megállapított illetéket.²⁹

Az ily módon adományban részesült klerikusnak tehát saját érdekében mielőbb ki kellett egyenlítenie a javadalom után megállapított adó összegét. A befizetés tényét a hivatal nyugta kiállításával igazolta, melyet – szintén V. Márton pontifikátusától kezdve – egy újonnan vezetett széria, a *Libri quitantiarum* kötetibe másoltak a kamara hivatalnokai.³⁰ Amint a fentebbi táblázatból is érzékelhető, az idők folyamán e sorozatot is jelentős pusztulás érte,³¹ elég pusztán a 16. századból korunkra maradt, mindössze három kötetre utalni.³² Végezetül pedig tekintsük át röviden a nyugták legfontosabb tartalmi-szerkezeti jellemzőit!

A kamarába befizetett összegekről kiállított hivatalos iratok a vezető tisztségviselők nevében keltek, így a hivatal élén álló *camerarius* vagy helyettese a *locumtenens*, illetőleg a *thesaurarius* neve szerepel az intitulációban (például *Franciscus Dei gratia etc. s.d.n. pape thesaurarius*).³³ A fizetést teljesítő személy nevét, az illetékköteles *beneficium* pontos megnevezése, majd pedig az egyházmegye feltüntetése követi (például *Stephanus Michaelis, archidiaconus et canonicus ecclesie Varadiensis*).³⁴ Természetesen az is szerepel valamennyi bizonylaton, hogy az annata teljes összegét

²⁸ KÖRMENDY, *Annatae e regno Hungariae*, 27.

²⁹ MAYER BÉLA, *Pápai bankárok szerepe Magyarországon a középkor végén*, Századok 57–58 (1923–1924), 648–668, 652; KÖRMENDY, *Annatae e regno Hungariae*, 28.

³⁰ Korábban a pápai adószedők hatáskörébe tartozott ezen összegek kezelése. Éppen ezért az ezekkel kapcsolatos feljegyzések is többnyire az ASV *Collectoriae* sorozat egyes kötetiben találhatóak. Vö. LUKSICS, *Középkori pápai adókönyvek*, 18.

³¹ A legnagyobb pusztulás a Vatikáni Levéltár teljes anyagának Párizsba, majd onnét ismét Rómába szállítása során érte az iratokat. Vö. REMIGIUS RITZLER, *Die Verschleppung der Päpstlichen Archive nach Paris unter Napoleon I. und deren Rückführung nach Rom in den Jahren 1815 bis 1817*, Römische Historische Mitteilungen 6 (1962/63) 144–190.

³² Összehasonlításképpen az 1501 és 1536 közötti időszakból összesen 27 annata-kötet maradt korunkra. Vö. KÖRMENDY, *Annatae e regno Hungariae*, 118–120.

³³ *Függelék*, 15. sz.

³⁴ *Függelék*, 5. sz.

(*pro totali et integra solutione annate seu mediorum fructuum*) vagy annak csupán egy részét (*pro parte annate seu mediorum fructuum primi anni*) jutatták el a kamarába. A befizetett összeg pontos megadása mellett feltüntették a kamarai *depositarius* nevét, aki hivatala szerint átvette a summát (például *Francisco de Bostolis, pecuniarium ipsius camere apostolice depositario pro eadem camere recipienti*).³⁵ Számos esetben megfigyelhető, hogy a javadalmak nem személyesen, hanem megbízottak által, illetőleg esetenként bankházak közvetítésével jutatták el az illeték összegét a kamarába. Az erre vonatkozó információkat szintén rögzítették a kiállított nyugtán (például *per manus venerabilis viri domini Andree de Themeswar, canonici dicte ecclesie – per manus societatis de Salutatis solvi fecit*).³⁶

Az elmondottak alapján tehát kétségtelen, hogy az *Archivio di Stato di Roma Camerale I.* fondjában található *Quietanze* volumenei fontos adatokat őriztek meg a középkori magyar egyház történetére vonatkozóan. Következésképpen a magyar medievisztika egyik fontos jövőbeni feladata, hogy a Lukcsics József által immár több, mint egy évszázada részben elvégzett munkát folytassa, s belátható időn belül az Apostoli Kamara archívumának – melynek a Római Állami Levéltárban őrzött „töredéke” is szerves részét alkotja – magyar korpuszát teljességre törekvően felárja és közreadja.

FÜGGELÉK

I.

1430. július 19.

(ASRo Camerale I, vol. 1117, fol. 23v)³⁷

Universis etc. Oddo³⁸ etc. Salutem etc. Universitati vestre etc. Quod venerabilis vir magister Gosswinus de Huene dictus de Arnhem,³⁹ archidiaconus Chasemensis in ecclesia Zagrabiensi, pro totali et integra solutione annate seu etc. primi anni dicti archidiaconatus, in quibus camere apostolice, ratione provisionis sibi de eodem apostolica auctoritate facte, sub certis penis etc. viginti florenos auri de

³⁵ *Függelék*, 4. sz.

³⁶ *Függelék*, 8. sz.; ASRo Camerale I, vol. 1134, fol. 28r.

³⁷ Kiadása: MVC I, n. 1046.

³⁸ Oddo de Varri *thesaurarius* (1426–1431), kamarai helytartó (1428–1431), az anagni egyházmegye adminisztrátora. GOTTLÖB, *Aus der Camera Apostolica*, 269; PAOLO CHERUBINI, *Mandati della Reverenda Camera Apostolica (1418–1802)* (Ministerio per i Beni Culturali e Ambientali, Quaderni della rassegna degli Archivi de Stato 55. Archivio di Stato di Roma), Roma 1988, 75.

³⁹ Utrechti, pécsi, zágrábi kanonok, zempσαι plébános, pécsi kápolnaigazgató. Vö. FEDELES, *Püspökök, prépostok, kanonokok*, 39–53.

camera nobis pro etc., die date presentium solvit etc. De quibus quidem sic ut etc. prefatum dominum Gosswinum, archidiaconatum eiusque etc. tenore presentium absolvimus. In quorum etc. Datum Rome apud Sanctos Apostolos, die decima nona mensis Iulii, sub anno nativitatis Domini M^oCCCCXXX^{mo}, indictione VIII, pontificatus etc. anno XIII^{mo}.

[*In margine sinistro:*] iulii I florenos xx pro annata archidiaconatus Chasmensis in ecclesia Zagrabienis I concordatum O. [*infra:*] O. de Varris thesaurarius, Jo. Bettynhusen.

2.

1430. október 31.

(ASRo Camerale I, vol. 1117, fol. 71r)⁴⁰

Universis etc. Oddo etc. Salutem etc. Universitati etc. Quod venerabilis vir dominus Mathias de Cathalowcz, prepositus ecclesie Quinqueecclesiensis, pro totali etc. annate seu etc. primi anni dicte prepositure, in quibus camere apostolice ratione provisionis, sibi de eadem apostolica auctoritate facte, sub certis penis etc. centum quinquaginta florenos auri de camera nobis pro etc., die date presentium, per manus venerabilis viri domini Michaelis Leweld Wesprimiensis et Iauriensis ecclesiarum canonici,⁴¹ solvi fecit etc. De quibus quidem sic etc. prefatum dominum Mathiam, prepositum eiusque etc. tenore presentium absolvimus etc. In quorum etc. Datum Rome apud Sanctos Apostolos, die ultima mensis Octobris, sub anno nativitatis Domini M^oCCCCXXX^{mo}, indictione VIII^a, pontificatus etc. anno tertio decimo.

[*In margine sinistro:*] octobris I florenos cl pro annata prepositure ecclesie Quinqueecclesiensis I concordatum O. [*infra:*] O. de Varris thesaurarius, Jo. Bettynhusen.

3.

1430. október 31.

(ASRo Camerale I, vol. 1117, fol. 71r)

Universis etc. Oddo etc. Salutem etc. Universitati etc. Quod reverendus in Christo pater dominus Georgius, episcopus Nitriensis⁴² pro parte annate seu etc.

⁴⁰ Kiadása: MVC I, n. 1048.

⁴¹ A *Poenitentiaria Apostolica* prokurátoraként huzamosabban Rómában tartózkodó klerikus. Vö. KÖRMENDY, *Annatae e regno Hungariae*, n. 77. 83. 87. 94.

⁴² Berzevici György nyitrai püspök (1429–1437). Vö. CONRAD EUBEL, *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive Summorum Pontificum S.R.E. Cardinalium, Ecclesiarum Antistitum Series I–II*, Münster 1913–1914², I, 368 és II, 204; ENGEL PÁL, *Magyarország világi archontológiája 1310–1457*, Középkori magyar adattár, Budapest 2001 (PC CD-ROM), II: főpapok, Nyitrai püspök.

primi anni monasterium Sancte Ipoliti de Zobor ordinis Sancti Benedicti, Nitriensis Strigoniensis diocesis, sibi apostolica auctoritate commendatis, in quibus camere apostolice ratione commende huiusmodi sub certis penis etc., centum et viginti florenos auri de camera nobis pro etc., die date presentium, per manus venerabilis viri domini Michaelis Leweld Wesprimiensis et Iauriensis ecclesiarum canonici, solvi fecit etc. De quibus quidem sic etc. prefatum dominum Georgium episcopum eiusque etc. tenore presentium absolvimus etc. In quorum etc. Datum Rome apud Sanctos Apostolos, die ultima mensis Octobris, sub anno nativitatibus Domini MCCCCXXX^{mo}, indictione VIII^a, pontificatus etc. anno tertio decimo.

[*In margine sinistro:*] octobris I florenos cxx pro parte annate monasterii Sancti Ypoliti de Zobor, ordinis Sancti Benedicti Strigoniensis diocesis I concordatum O. [*infra:*] O. de Varris thesaurarius, Jo. Bettynhusen.

4.

1431. április 30.

(ASRo Camerale I, vol. 1117, fol. 127v)

Universis etc. Franciscus⁴³ etc. Salutem etc. Universitati etc. Honorabilis vir dominus Wancislaus de Praga,⁴⁴ canonicus ecclesie Sancte Marie Albaregalis, Vesprimiensis diocesis pro annate seu etc. mediis fructibus primi anni canonicatus et prebende dicte, in quibus camere apostolice ratione provisione sibi de eisdem apostolica auctoritate facte, sub certis penis etc., cum prefata apostolica camera ad summam duodecim florenos auri de camera composuit etc., quos ipsi camere, nobilis viro Francisco de Bostolis, pecuniarium ipsius camere apostolice depositario pro eadem camere recipienti, die date presentium, per manus venerabilis viri domini Petri de Tulerzl, eiusdem ecclesie canonicus solvi fecit etc. De quibus quidem sic etc. prefatum dominum Wancislaum canonicum, eiusque etc., tenore presentium absolvimus etc. In quorum etc. Datum Rome apud Sanctum Petrum, die ultima mensis Aprilis, sub anno nativitatibus Domini MCCCCXXXI^{mo}, indictione VIII^{na}, pontificatus etc. anno primo.

[*In margine sinistro:*] aprilis I florenos xii pro annata canonicatus et prebende ecclesie Sancte Marie Albaregalis Vesprimiensis diocesis [*infra:*] receptum per subscriptum F. Pantaleon, viss. idem p. Philippus de Piscia.

⁴³ Franciscus Condulmaro bíboros, IV. Jenő neposa, kamarai helytartó (1431), *camerarius* (1432–1440). Vö. GOTTLÖB, *Aus der Camera Apostolica*, 268–269; WALTER VON HOFMANN, *Forschungen zur Geschichte der kurialen Behörden vom Schisma bis zur Reformation I–II* (Bibliothek des Preußischen Historischen Instituts in Rom 12–13), Rom 1914, II, 87; CHERUBINI, *Mandati della Reverenda Camera Apostolica*, 76.

⁴⁴ Vö. KÖRMENDY, *Amatae e regno Hungariae*, n. 80.

5.

1433. *augustus 12.*

(ASRo Camerale I, vol. 1117, fol. 295v)

Universis etc. Angelus⁴⁵ etc. Salutem etc. Universitati etc. Quod venerabilis vir dominus Stephanus Michaelis, archidiaconus et canonicus ecclesie Varadiensis pro parte annate seu etc. mediorum fructuum primi anni dictorum archidiaconatus et canonicatus, pro quibus in camera apostolica ratione provisionis eidem de dictis archidiaconatu et canonicatu auctoritate apostolica facte, sub certis penis et sententiis erat efficitum obligatus prout ad huc florenos auri de camera quatuor nobis pro dicta camera recipienti, die date presentium tempore debite realiter et cum effectu solvit. De quibus quidem quatuor florenos pro parte dicte annate, sic solvit prefatum dominum Stephanum eiusque successores, heredes res et bona, quocumque quitamus, liberamus perpetuo et absolvimus. In quorum fidem et testimonium etc. Datum Rome apud etc., Indictione XI, die vero duodecima mensis Augusti, pontificatus etc. anno tertio.

[*In margine sinistro:*] augusti I florenos quatuor pro parte annate canonicatus et prebende ecclesie Varadiensis I concordatum A. Parentis [*infra:*] A. Parentis locumtenens, A. de Perusio.

6.

1439. *március 31.*

(ASRo Camerale I, vol. 1120, fol. 78r)

Universis etc. Angelus etc. Salutem etc. Universitati etc. Quod venerabilis vir dominus Gregorius Blasii,⁴⁶ prepositus ecclesie sancti Salvatoris de Papucz, ac canonicus ecclesie Iauriensis, pro parte annate seu medii fructis etc., in quibus camere apostolice sub certis penis etc., extitit efficaciter obligatus florenos auri de camera quadraginta, venerabili viro domino F[rancesco] de Padua etc., pro ipsa camera recipienti per manus venerabilis viri domini Urbani Petri,⁴⁷ canonici dicte ecclesie Sancti Salvatoris solvi, die datis presentium solvi fecit realiter etc. De quibus quidem etc. In quorum etc. Datum Florentie, die ultima mensis Martii, MCCCCXXXVIII, pontificatus etc. anno nono.

[*In margine sinistro:*] martii, floreni XL, Quitantia prepositure ecclesie S. Salvatoris de Paputz, ac canonicatus et prebende ecclesie Iauriensis I concordatum Ja. Turlono [*infra:*] Angelus Parentinus, locumtenens. I M. Themny.

⁴⁵ Angelus Cavazza traui püspök, kamarai helytartó (1432–1439), majd *thesaurarius* (1440–1441). Vö. GOTTLOB, *Aus der Camera Apostolica*, 270–271; CHERUBINI, *Mandati della Rev. Camera Apostolica*, 76.

⁴⁶ Vö. KÖRMENDY, *Annatae e regno Hungariae*, n. 109.

⁴⁷ Vö. uo.

7.

1439. április 15.

(ASRo Camerale I, vol. 1120, fol. 77v)

Universis etc. Angelus etc. Salutem etc. Universitati etc. Quod venerabilis vir dominus Valentinus Andree de Zilaraz,⁴⁸ archidiaconus de Torda in ecclesia Transylvanensis, pro totali et integra solutione annate seu mediorum fructuum etc., in quibus camere apostolice sub certis penis etc., extitit efficaciter obligatus summam vigintitertium florenorum auri de camera, cum prefata camera apostolica composuit etc. Quos etc. venerabili viro domino Francisco de Padua etc., pro ipsa camera recipienti per manus venerabilis viri domini Petri Geberti, literarum apostolicarum abbreviatorem solvi fecit realiter etc. De quibus quidem etc. In quorum etc. Datum Florentie, die quinto decimo mensis Aprilis, pontificatus etc. anno nono.

[In margine sinistro:] aprilis, floreni xxiii, Quitantia archidiaconatus de Torda, in ecclesia Transylvanensis | concordatum Ja. Turlono [infra:] Angelus Parentinus, locumtenens. | M. Themny.

8.

1439. június 26.

(ASRo Camerale I, vol. 1120, fol. 93r)

Universis etc. Daniel⁴⁹ etc. Salutem etc. Universitati etc. Quod venerabilis vir dominus Stephanus de Bilr,⁵⁰ prepositus ecclesie Beate Marie Virginis Albaregalis, Vesprimiensis diocesis, pro totali et integra solutione annate seu mediorum fructuum primi anni prepositure dicte ecclesie, in quibus camere apostolice sub certis penis etc., extitit efficaciter obligatus ad summam ducentorum et decem florenos auri de camera, cum prefata camera apostolica composuit etc. Quos etc. venerabili viro domino Francisco de Padua etc., pro ipsa camera recipienti per manus venerabilis viri domini Andree de Themeswar, canonici dicte ecclesie, die date presentium solvi fecit realiter etc. De quibus quidem etc. In quorum etc. Datum Florentie, die vicesimo sexto mensis Iunii, MCCCCXXXVIII, pontificatus etc. anno nono.

[In margine sinistro:] Iunii, floreni ii^c x, Quitantia prepositure ecclesie Beate Marie Albaregalis, Vesprimiensis diocesis | concordatum A. Parentinus [infra:] Concordatum thesaurarius domini nostre pape. | R. Paradiso.

⁴⁸ Vö. KÖRMENDY, *Annatae e regno Hungariae*, n. 24–25, 108.

⁴⁹ Daniel Scotti, pensaurói, majd concordiai püspök, thesaurarius (1434–1440). Vö. GOTTLÖB, *Aus der Camera Apostolica*, 269.

⁵⁰ Büki Basó István zágrábi főesperes, pécsi, fehérvári prépost, kancelláriai protonotárius. Vö. FEDELES TAMÁS, *Die personelle Zusammensetzung des Domkapitels zu Fünfkirchen im Spätmittelalter (1354–1526)* (Studia Hungarica 51), Regensburg 2012, 327–328.

9.

1439. június 26.

(ASRo Camerale I, vol. 1120. fol. 93r)

Universis etc. Daniel etc. Salutem etc. Universitati etc. Quod venerabilis vir dominus Stephanus de Rada,⁵¹ archidiaconus de Cuculo in ecclesia Transylvanensis, pro totali et integra solutione annate seu mediorum fructuum etc., in quibus camere apostolice sub certis penis etc., extitit efficaciter obligatus ad summam quadragintam florenorum auri de camera, cum prefata camera apostolica composuit etc. Quos etc. venerabili viro domino F[rancisco] de Padua etc., pro ipsa camera recipienti per manus ut supra [venerabilis viri domini Andree de Themeswar, canonici ecclesie B.M.V. Albaregalis] solvi fecit realiter etc. De quibus quidem etc. In quorum etc. Datum ut supra [Florentie, die vicesimo sexto mensis Iunii], pontificatus etc. anno nono.

[*In margine sinistro:*] Iunii, floreni XL, Quitantia archidiaconatus de Cuculo, in ecclesia Transilvanensis | concordatum A. Parentinus [*infra:*] Concordatum thesaurarius domini nostre pape. | R. Paradiso.

10.

1440. április 13.

(ASRo Camerale I, vol. 1120. fol. 127r)⁵²

Universis etc. Daniel etc. Salutem etc. Universitati etc. Quod venerabilis vir dominus Valentinus de Sanctovito,⁵³ prepositus ecclesie Vesprimiensis, pro parte annate seu mediorum fructuum primi [anni] prepositure dicte ecclesie, in quibus camere apostolice sub certis penis etc., extitit efficaciter obligatus florenos auri de camera quinquaginta, venerabili viro domino F[rancisco] de Padua etc., pro ipsa camera recipienti etc., die date presentium solvi fecit realiter etc. De quibus quidem etc. In quorum etc. Datum Florentie, die tertia decima mensis Aprilis, MCCCCXL, pontificatus etc. anno decimo.

[*In margine sinistro:*] Aprilis, floreni L, Quitantia prepositure ecclesie Vesprimiensis | concordatum A. Traguriensis [*infra:*] Concordatum thesaurarius domini nostre pape. | M. They.

⁵¹ Vö. KÖRMENDY, *Annatae e regno Hungariae*, n. 112.

⁵² MREV IV, n. CCCLXV.

⁵³ Vö. KÖRMENDY, *Annatae e regno Hungariae*, n. 115.

II.

1440. április 13.

(ASRo Camerale I, vol. 1120, fol. 127v)⁵⁴

Universis etc. Daniel etc. Salutem etc. Universitati etc. Quod venerabilis vir dominus Valentinus de Thata,⁵⁵ archidiaconus Zaladiensis in ecclesie Vespriemiensis, pro parte annate seu mediorum fructuum primi anni huiusmodi archidiaconatus, in quibus camere apostolice sub certis penis etc., extitit efficaciter obligatus florenos auri de camera viginti, venerabili viro domino F[rancisco] de Padua etc., pro ipsa camera recipienti etc., die date presentium solvi fecit realiter etc. De quibus quidem etc. In quorum etc. Datum Florentie, die tertia decima mensis Aprilis, MCCCCXL, pontificatus etc. anno decimo.

[In margine sinistro:] Aprilis, floreni xx, Quitantia archidiaconatus Zaladiensis, in ecclesia Vespriemiensis l concordatum A. Traguriensis [infra:] Concordatum thesaurarius domini nostre pape. l M. Theymy.

II.

1446. január 29.

(ASRo Camerale I, vol. 1122, fol. 25r)

Universis etc. Franciscus de Padua⁵⁶ etc. Salutem etc. Universitati etc. Quod venerabilis vir dominus Albertus de Hangach,⁵⁷ prepositus ecclesie Quinqueecclesiensis, pro parte annate seu mediorum fructuum primi anni prepositure ecclesie predictae, in quibus etc., extitit efficaciter obligatus florenos auri de camera sexaginta, honorabili viro Thome de Spinellis etc., depositario pro ipsa camera recipienti, die date presentium per manus venerabilis viri magistri Thali de Tarvisio solvi fecit realiter et cum effectu. De quibus quidem etc. In quorum etc. Datum Rome, die vicesima nona mensis Ianuarii, MCCCCXLVI^{to}, indictione VIII, pontificatus etc. anno quintodecimo.

[In margine sinistro:] Ianuarii, floreni lx, Quitantia prepositure ecclesie Quinqueecclesiensis l concordatum A. Bononiensis locumtenens [infra:] F. de Padua s.d.n. pape thesaurarius, P. Parvos Johannis.

⁵⁴ Kiadása: MREV IV, n. cclxvi.

⁵⁵ Vö. KÖRMENDY, *Annatae e regno Hungariae*, n. 116.

⁵⁶ Korábban a kamarai bevételek kezelője (*receptor pecuniarum Camerae Apostolicae*), majd *thesaurarius* (1443–1448), ferrarai, majd feltrei püspök. Vö. GOTTLÖB, *Aus der Camera Apostolica*, 271.

⁵⁷ Egri, majd erdélyi főesperes, majd egri prépost, végül csanádi püspök (1459–1466). Vö. FEDELES, *Die personelle zusammensetzung*, 360–361.

13.

1446. február 28.

(ASRo Camerale I, vol. 1122, fol. 29v)

Universis etc. Franciscus de Padua etc. Salutem etc. Universitati etc. Quod venerabilis vir dominus Nicolaus Bodo,⁵⁸ prepositus Beate Marie Virginis Albaregalis, Vesprimiensis diocesis, pro totali et integra solutione annate seu mediorum fructuum primi anni prepositure ecclesie predicte, in quibus etc., extitit efficaciter obligatus a summam florenos auri de camera ducentos septuaginta, cum prefata camera apostolica composuit et concordavit. Quos etc. honorabili viro Thome de Spinellis etc., depositario pro ipsa camera recipienti, die date presentium per manus venerabilis viri domini Philippi de Posega solvi fecit realiter et cum effectum. De quibus quidem etc. In quorum etc. Datum Rome, apud Sanctum Petrum, die ultima mensis Februarii, MCCCCXLVI^{to}, indictione VIII, pontificatus etc. anno quintodecimo.

[*In margine sinistro:*] Februarii, floreni n^c LXX, Quitantia prepositure ecclesie Beate Marie Virginis Albaregalis, Vesprimiensis diocesis | concordatum A. Bononiensis locumtenens [*infra:*] F. de Padua s.d.n. pape thesaurarius, P. Parvos Johannis.

14.

1446. április 16.

(ASRo Camerale I, vol. 1122, fol. 39v)

Universis etc. Franciscus de Padua etc. Salutem etc. Universitati etc. Quod venerabilis vir dominus Silvester Nicolai de Pograni,⁵⁹ canonicus et custos ecclesie Quinqueecclesiensis, pro totali et integra solutione annate seu mediorum fructuum primi anni canonicatus et prebende ac custodie ecclesie predicte, in quibus etc., extitit efficaciter obligatus ad summam florenorum auri de camera viginti, cum prefata camera apostolica composuit et concordavit. Quos etc. honorabili viro Thome de Spinellis etc., depositario pro ipsa camera recipienti, die date presentium per manus venerabilis viri domini Petri Pauli prepositi Albinganensis solvi fecit realiter et cum effectum. De quibus quidem etc. In quorum etc. Datum Rome die [!], apud Sanctum Petrum, die sextadecima mensis Aprilis, MCCCCXLVI^{to}, indictione VIII, pontificatus anno XVI°.

⁵⁸ Bácsi, majd fehérvári prépost, alkancellár, majd titkos kancellár. Vö. KÖBLÖS JÓZSEF, *Az egyházi közélet Máttyás és a Jagellók korában* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12), Budapest 1994, 338.

⁵⁹ Vö. KÖRMENDY, *Annatae e regno Hungariae*, n. 122.

[*In margine sinistro:*] Aprilis, floreni xx, Quitantia canonicatus et custodie Quinqueecclesiensis | concordatum A. Bononiensis locumtenens [*infra:*] F. F. de Padu s.d.n. pape thesaurarius, P. Parvos Johannis.

15.

1446. szeptember 17.

(ASRo Camerale I, vol. 1122, fol. 66v)

Universis etc. Franciscus Dei gratia etc. s.d.n. pape thesaurarius salutem etc. Universitati etc. Quod venerabilis vir dominus Albertus de Hangach, prepositus ecclesie Quinqueecclesiensis, nec non canonicus in eadem ecclesia, pro residuo et finali solutione annate seu mediorum fructuum primi anni prepositure ecclesie predictae, nec non canonicatus et prebende eiusdem ecclesie, in quibus etc., extitit efficaciter obligatus ad summam florenorum auri de camera septuaginta, cum prefata camera apostolica composuit et concordavit. Quos etc. datum Rome apud honorabili viro Thome de Spinellis etc., depositario pro ipsa camera recipienti, die date presentium per manus venerabilis viri domini Clementis de Gara solvi fecit realiter et cum effectu. De quibus quidem etc. In quorum etc. Datum Rome, apud Sanctum Petrum, die decima septima mensis Septembris, MCCCC^o XLVI^{to}, indictione VIII, pontificatus anno sexto decimo.

[*In margine sinistro:*] Septembris, floreni lxx, Quitantia prepositure ecclesie Quinqueecclesiensis, nec non canonicatus et prebende in eadem | concordatum A. Bononiensis locumtenens [*infra:*] F. electus Ferarensis s.d.n. pape thesaurarius, F. Lanezius.

FEDELES TAMÁS

ILKUSI (BYLICA)MÁRTON
PÁPAI BULLÁI
Forrásközlés a Vatikáni Levéltárból

Az itáliai humanizmust Hunyadi Mátyás magyar udvara közvetítette Közép-Európa számos országába.¹ A szellemi mozgalom további terjedésének fontos eszköze volt a krakkói egyetem, mely egyben összekötő kapcsot is képezett a magyar és a lengyel humanisták rendszeres érintkezéséhez. Ennek a kapcsolatrendszernek egyik nevezetes képviselője Marcin Bylica z Olkusza (1433–1493/94), akit a magyarországi kutatás Ilkus(i) Márton néven tart számon. Ilkusi személye a *humaniorák* kutatóinak figyelmét mint II. Pál pápa kuriális asztrológusa és Mátyás csillagász-orvosa vonta magára. A tudomány- és technikatörténet, továbbá a természettudomány a végrendeletében a krakkói egyetemre hagyott és ott máig meglévő csillagászati eszközök és kéziratok, valamint csillagászati és térképészeti mérései miatt mutat különös érdeklődést iránta. Nem pusztán értékelésével, de személyével és pályájával kapcsolatban is számos félreértés és hiányos értesülés látott mindez ideig napvilágot a tudományos irodalomban. Ennek egyik oka, hogy névazonosság okán könnyű összekeverni a vele kapcsolatos adatokat fiatalabb kortársáival,² a másik ok pedig a csak

¹ A kutatómunkát az OTKA K-63 445 és K-79 152 sz. pályázatok támogatása tette lehetővé.

² Ez történt például a neves humanizmus-lexikonban: JAN WRÓBEL, *Bylica*, Lexikon der Renaissance (hg. von G. Gurst–S. Hoyer–E. Ullmann–Ch. Zimmermann), Leipzig 1989, 133. Wrobel tévesen azt írja, hogy Bylica Mátyás halálát követően visszatért szülőföldjére és IV. Kázmér asztrológusa lett. A régebbi magyar irodalomban is tapasztalható e tekintetben bizonytalanság: BÉKESI EMIL, *Magyar írók Hunyadi Mátyás korából (Hetedik közlemény)*, Katholikus Szemle 16 (1902) 623–634, 625. Császár Mihály egyértelműen állítja, hogy Mátyás halála után visszatért Krakkóba, vö. CSÁSZÁR MIHÁLY, *Az Academia Istropolitana, Mátyás király pozsonyi egyeteme. Oklevéltárral* (Tanulmányok nemzeti művelődésünk történetéhez. Első füzet). Pozsony 1914, 54. Ezt megismétli: V[ARGHA] D[OMOROSNÉ], *Ilkus Márton*, Magyar Katolikus Lexikon, Budapest 1993–2010, V, 222 (a szócikkben más értelemzavaró tévedések is vannak); ugyanígy ÉRSZEGI GÉZA, *Commentaria, Analecta monumentorum Hungariae historicorum literariorum maximum inedita* (Collegit... Ferenc Toldy), Pest 1862 / Budapest 1986, 319–325, 322. Alighanem ennek a személykeveredésnek az áldozata lett Tímár Kálmán is, aki az 1494-ben meghalt Ilkusinak tulajdonít egy 1499-ben megjelent Laskai-ösvontatványt, vö. TÍMÁR KÁLMÁN, *Laskai Ösvát és a bibliografia*, Magyar Könyvszemle [ú.f.] 18 (1910) 122–153, 135. A fiatalabb Ilkusi neve pontosabban Marcin Biem z Olkusz (1470 k.–1540), működésére vö. ANDRÉ GODDU, *Copernicus and the Aristotelian Tradition: Education, Reading and Philosophy in Copernicus's Path to Heliocentrism*, Leiden 2010, 40–41, ahol a szerző viszont a fiatalabb Ilkusit keveri az idősebbel, amennyiben Stanisław Bylica

hiányosan és félreértésekkel terhelt forrásokban rejlik. Személyének jelentősége indokoltta teszi néhány vele kapcsolatos tény lehetőség szerinti pontosítását. Ilkusi Márton javadalomügyeivel kapcsolatban a Vatikáni Titkos Levéltár regisztrumkötetei tartottak fenn több olyan forrást, melyek mind a lengyel, mind a magyar kutatás érdeklődésére számot tarthatnak, egyszersmind betekintést engednek a 15. századi tudós életének olyan részleteibe, melyek eddig homályban maradtak. Ezek a források nem ismeretlenek a kutatók előtt, az Ilkusi személyével kapcsolatosan fennmaradt adatok mennyiségét messze meghaladó terjedelmű irodalom régtől fogva ismeri és használja őket. Elsőként a magyar pápai gyóntató, Czaich Gilbert akadt rájuk vatikáni levéltári kutatásai során, s rövid kivonatban közölte őket a kutatásait összegző közleményében.³ Az általa feltárt adatokat mind Fraknoi Vilmos nemzedéke, mind a szellemtörténeti iskola történészei-irodalomtörténészei hasznosították feldolgozásaikban. Többek közt ezen adatok alapján közölte megállapításait Magyary-Kossa Gyula is 1931-ben megjelent magyar orvostörténeti adattárában.⁴ Legújabbban a rendszeres vatikáni *Polonicum*-kutatás akadt rájuk, s latin kivonatban kerültek közlésre a *Bullarium Poloniae* vonatkozó kötetében.⁵ Mivel a kivonatos közlések csonkák és félreértésre adnak okot, s ez a szakirodalomba is bekerült, érdemes magukat az eredeti forrásokat újfent szemügyre venni.

* * *

Ilkusi, eredeti nevén Marcin Bylica z Olkusza 1433 táján született, 1452-ben iratkozott be a krakkói egyetemre, ahol is a neves és világlátott asztrológiaprofesszor, Olesnicki bíboros támogattja, Marcin Król (Martinus Rex de Zorawice) tanítványa lett.⁶

z Olkusz az idősebb unokaöccse kellett legyen. Egyebek mellett hasonlóan tévedésnek látszik a nemesség elnyerése is: [TAMÁS ZSUSZANNA], *Bylica, Marcin, Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor I.* (szerk. Kőszeghy Péter–Tamás Zsuzsanna), Budapest 2003, 490.

³ CZAICH ÁGOSTON GILBERT, *Regesták a római Dataria-levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből*, Történelmi Tár 1899, 1–17, 3.

⁴ MAGYARY-KOSSA GYULA, *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. III: Adattár 1000-tól 1700-ig*, Budapest 1931, 82 (n. 286).

⁵ *Bullarium Poloniae litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens. VII: 1464–1471*, ed. IRENA SULKOWSKA-KURAS ET STANISLAUS KURAS, coop. JANUSSIO SMOLUCHA ET PREMISLAW STANKO, Romae–Lublin 2006, 253 (n. 839). 254 (n. 840). 256 (n. 847).

⁶ BÉKESI, *Magyar írók Hunyadi Mátyás korából*, 624–626; CSÁSZÁR, *Az Academia Istropolitana*, 53–56; SZATHMÁRY LÁSZLÓ, *Az asztrológia, alkémia és misztika Mátyás király udvarában*, Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára I–II (szerk. Lukinich Imre), Budapest é.n., II, 413–452, 428–429; KOVÁCS ENDRE, *Akrakkói egyetem és a magyar művelődés. Adalékok a magyar–lengyel kapcsolatokról XV–XVI. századi történetéhez. Függelékben szemelvények a Pannoniae luctus-ból*, Budapest 1964, 55–59; LESLIE S. DOMONKOS, *The Polish Astronomer Martynus Bylica de Ilkusz in Hungary*, The Polish Review

1456-ban *baccalaureus in artibus*, 1459-ben *magisteri* fokozatot szerzett,⁷ s ő lett a mestere által ekkor alapított tanszék első professzora.⁸ 1459–1463 között hiányoznak az életútra vonatkozó adatok, de 1463-ban már Padovában volt, ahonnan az egyetem reformszellemű oktatói Bolognába hívták meg, ahol Iohannes de Fundis professzor mellett asztrológiát tanított. 1464-ben, a pápaválasztó konklávé idején éppen Rómában volt, ahol II. Pál néven az egykori bolognai *archidiaconus*, Pietro Barbót választották meg a bíborosok. II. Pál nem csak hitt az asztrológiában, de művelte is azt, így egy időre Ilkusi a kúria asztrológusa lett.⁹ Feltehetőleg itt találkozott 1465-ben a költő Ianus Pannoniusszal, aki a királyi követség vezetőjeként a pozsonyi egyetem alapítására is vonatkozó *rotulust* nyújtotta be a pápához. Ianus, akinek a költészetét át meg átszőtték az asztrológiai utalások,¹⁰ feltehetőleg maga hívta Ilkust Magyarországra,¹¹ de bizonytalanság szerepet játszott ebben az is, hogy Ilkusi mestere, Marcin Król is élvezte az 1440-es évek végén Vitéz János váradi udvarának vendégszeretétét.¹² A Padovában megismert jó baráttal, Regiomontanuszal együtt először Vitéz esztergomi udvarába kerültek, Regiomontanus az esztergomi, Ilkusi a budai obszervatórium felszerelésére kapott megbízást.¹³ Ezt követően a pozsonyi egyetem katedróját nyerte el, Ilkusi ekkor már *doctor artium* volt. 1468-ban Galeotto Marzio társaságában meglátogatta az éppen cseh hadjáratot folytató Mátyás hradistyei táborát. 1468 szeptembere és 1472 között – leszámítva természetesen a javadalmaira vonatkozó pápai bullákat 1470-ből – hiányoznak az életpálya folytonosságát bizonyító adatok. A Vitéz-összeesküvést követően az *Universitas Histropolensis* is megszűnt működni, Regiomontanus Nürnbergbe távo-

13 (1968) 71–79 (a tanulmány fotómechanikus utánnomása megjelent: Magyar Történelmi Szemle / Hungarian Historical Review [New York] 1 [1970] 3. sz., 45–52); GERÉBY GYÖRGY, *Bylica, Marcin*, Új Magyar Irodalmi Lexikon (szerk. Péter László), Budapest 2000², I, 337. Ahol külön nem hivatkozom máásra, az adatok Domonkos László értekezéséből és Kovács Endre könyvéből származnak.

⁷ Mint *maximus astrologorum*. Vö. KROPF LAJOS (rec.), *Histoire de l'Université de Cracovie. Moyen age et renaissance. Par Casimir Morawski...* Paris et Cracovie, 1900–1905, Századok 40 (1906) 836–840, 839.

⁸ PAUL W. KNOLL, *The Arts Faculty at the University of Cracow at the End of the Fifteenth Century, Copernican Achievement* (UCLA Center for Medieval and Renaissance Studies. Contributions 7; ed. by R.S. Westman), Berkley–Los Angeles–London 1975, 137–156, 147.

⁹ ALFRED A. STRNAD, *Die Erneuerung von Bildung und Erziehung durch die Humanisten-Bischöfe in Schlesien, Mähren und Ungarn*, Kirchliche Reformimpulse des 14./15. Jahrhunderts in Ostmitteleuropa (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands 36; hg. von W. Eberhard–Fr. Machilek), Köln–Wien 2006, 179–216, 211.

¹⁰ Ianus asztrológiai érdeklődésének részleteit csak a legutóbbi időben tárta fel teljes mélységében a kutatás, lásd BOLLÓR JÁNOS, *Asztrális misztika és asztrológia Janus Pannonius költészetében*, Budapest 2003.

¹¹ HUSZTI JÓZSEF, *Janus Pannonius*, Pécs 1931, 235 és 382.

¹² A kapcsolat túlmutatott a tudomány iránti rajongáson, a lengyel politikai körök ezen keresztül igyekeztek befolyásolni Vitéz politikai ténykedését, vö. KLANICZAY TIBOR, *A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete* (Humanizmus és Reformáció 20), Budapest 1993, 38–39. Van olyan vélemény is, mely szerint Król Hunyadi asztrológusa is volt: BENEDEK LÁNG, *Unlocked Books. Manuscripts of Learned Magic in the Medieval Libraries of Central Europe*, Philadelphia 2008, 248–249.

¹³ KOVÁCS, *A krakkói egyetem és a magyar művelődés*, 56.

zott, Ilkusi is elhagyta Pozsonyt. 1472. januárjában már budai plébánosnak írta magát, tehát Budára ment, ahol ekkoriban nyerhette el a magyar király asztrológusának címét, de a király mellett minden bizonnyal orvosi szolgálatot is ellátott.¹⁴ Az uralkodó ekkor kísérletet tett a budai domonkos *studium generale* egyetemre fejlesztésére, amiben *artium et sacre theologie professor*ként Ilkusi is szerepet kapott, másutt akkor módja sem lett volna Magyarországon egyetemi oktatói tevékenységre. Az intézmény mellett tervezett obszervatórium berendezése is Ilkusi feladata lett. Ennek az emlékei azok a csillagászati eszközök – többek között egy *astrolabium*, egy *torquetum*, de mindenek előtt a korabeli Európában pártját ritkító éggömb, – melyek a végrendeletnek köszönhetően máig a krakkói egyetem becses kincsei. Az éggömböt a bécsi Hans Dorn készítette, aki 1476 óta egy ideig szintén Mátyás udvarában tevékenykedett.¹⁵ 1475-ben a király azzal bízta meg Ilkust, hogy határozza meg a magyar városok szélességi körét, azaz kezdje meg az ország tudományos alapokon álló földrajzi feltérképezését. Nagy udvari befolyását nem pusztán az bizonyítja, hogy 1485-ben ő járt közben a bécsi egyetem professzorainak kérésére Mátyásnál, hogy a király erősítse meg az egyetem kiváltságait, de az is, hogy az uralkodó őt bízta meg a győzelemről egy magyar prelátust tájékoztató levél megírásával.¹⁶ Mátyás halálát követően is Budán maradt, itt végrendelezett 1493-ban, s feltehetőleg halálát követően itt is temették el. Láthatólag élete nagyobb részét Magyarországon töltötte, szülőföldjére nem tért többé vissza.

Ilkusi barátjával, Regiomontanusszal szemben nem a szigorúan tudományos csillagászat, hanem az ennél jóval divatosabb és gyakorlatibb asztrológia művelője volt, fennmaradt munkái is jórészt ez utóbbihoz kötődnek.¹⁷ 1459-ben Krakóban az asztrológiával összefüggő *chiometriáról* adott elő. A Krakóba küldött kódex bejegyzése szerint Esztergomban 1467-ben – az aktuális konstelláció (~ horoszkóp)

¹⁴ A *Tabulae directionum* Krakóban őrzött kódexének bejegyzése felsorolja Ilkusi címeit: „*Venerabilis et egregius vir, dominus Martinus de Ilkusch, artium et medicine doctor, archidiaconus Goricensis et canonicus Zagrabienis, serenissimi domini, Matbie, Dei gratia regni Hungarie, Bobemie etc. astrologus*”. KOVÁCS, *A krakkói egyetem és a magyar művelődés*, 185–186, 53. j.

¹⁵ KOVÁCS, *A krakkói egyetem és a magyar művelődés*, 57–58; I. BARTHA LAJOS, *Egy reneszánsz éggömb, mint csillagászati műszer. (A Dorn-Bylica glóbusz 1480-ból)*, *Technikatörténeti Szemle* 18 (1990–1991) 87–96. Az élete végén Krakóba küldött kéziratok is fontos dokumentumai a magyar–lengyel kapcsolatok történetének, vö. JAKUBOVICH EMIL (rec.), *Biblioteka Jagiellonska. Katalog wystawy rekopisów i druków polsko-węgierskich XV. i XVI. wieku (Jagelló-könyvtár XV. és XVI. századi lengyel–magyar vonatkozású kéziratok és nyomtatványok kiállításának katalógusa)*, Kraków 1928, Századok 63 (1929) 56–60, 57.

¹⁶ *Acta vitam Beatricis reginae Hungariae illustrantia* (Monumenta Hungariae Historica. I: Diplomataria 39), ed. ALBERT BERZEVICZY, Budapest 1914, 72 (n. 50). Levelének szövege: TELEKI JÓZSEF, *Hunyadiak kora Magyarországon XII*, Pest 1857, 282–284 (n. 726); Boronkai Iván fordítása: *Magyar humanisták levelei, XV–XVI. század* (Nemzeti Könyvtár, Művelődéstörténet), kiad. V. KOVÁCS SÁNDOR, Budapest 1971, 420–422 (n. 224) (bevezetőjében rövid értékelés Ilkusról).

¹⁷ KOVÁCS, *A krakkói egyetem és a magyar művelődés*, 55. Regiomontanus és Ilkusi eltérő tudós habitusára lásd NAGY ZOLTÁN, *Ricerche cosmologiche nella corte umanistica di Giovanni Vitéz*, *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento* (Studia Humanitatis 2; a cura di Tibor Klaniczay), Budapest 1975, 65–93, 83–84.

összeállításával – működött közre Regiomontanus *Tabulae directionum* című, Vitéznek ajánlott munkája megírásában, de a krakkói asztrológus felfogás jól felismerhető a Gherardo da Cremona bolygóelméletét vitató előadásán is. Budán vitát folytatott a sziléziai eredetű Jan Stercze krakkói csillagással.¹⁸ Ugyanekkor ő állította össze a pozsonyi egyetem felállításához szükséges horoszkópot, 1468 szeptember–októberében pedig véleményt írt a Pozsony fölött megjelent üstökösről,¹⁹ majd ugyanezt tette 1472-ben a Buda fölött látott *cometa* kapcsán. A térképészeti munkát végül nem fejezte be, ez az itáliai Francesco Rossellire²⁰ maradt. 1485-ben minden valószínűség szerint ő állította össze Corvin János herceg horoszkópját is, de 1490-ben Mátyásnak is további tíz esztendő uralkodást jósolt,²¹ ami tudományosságának hatékonyságáról is sokat elárul. Mint láttuk, oktatói munkát a krakkói, a bolognai és a pozsonyi egyetemen, valamint a budai főiskolán folytattott, tevékenysége az asztrológiára, orvoslásra, emellett a bölcsészet és a teológia művelésére és oktatására terjedt ki.

* * *

A Krakóban őrzött egyik kézirat bejegyzése *venerabilis* jelzővel illeti Ilkustit, aligha lehet tehát kérdéses, hogy e sokrétű tevékenység anyagi alapját egyházi javadalmak teremtették meg. Ilyeneket magas pártfogóktól a barátokig több személytől remélhetett, illetve kaphatott, de leginkább pályája korai szakaszában az őt becsülő II. Pál pápától és Mátyás királytól, később Váradai Péter kalocsai érsektől és Báthori Miklós váci püspöktől, talán magától a lengyel származású II. Ulászló királytól is. Első javadalmát, a zágrábi kanonoksággal összekötött gercsei főesperességet még 1467 körül nyerhette el, 1470-ben már bizonyosan a birtokában volt. Ehhez 1470-ben megkapta a pápától a krakkói egyházmegyes Kielce Szűz Mária társaskáptalanjának örkanonoki stallumát, amit feltehetőleg csak rövid ideig tartott a kezében, hamarosan vagy elcserélte, vagy lemondott róla. Fennmaradt Mátyás királynak egy keltezetlen levele, melyet hagyományosan 1480–1490 közöttre szokás datálni. Ebben Ilkusi szolgálataira tekintettel a király arra kérte a pápát (minden bizonyosan IV. Sixtust), hogy az akkoriban elhunyt gnieznói éneklőkanonok, Nicolaus de Xantz krakkói, poznani és breslaui/wrocławwi egyházmegyékben fekvő megüresedett javadalmait adományozza az akkor már budai plébánosnak.²²

¹⁸ Kovács, *A krakkói egyetem és a magyar művelődés*, 208.

¹⁹ „Martini archidiaconici de Zagrab. iudicium de cometa a. m. cccc. Lxxviii”. *Analecta monumentorum*, 133–148.

²⁰ BÁNYI FLORIO, *Francesco Rosselli térképész Mátyás király udvarában*, *Térképészeti Közlöny* 6 (1940) 91–108; Kovács, *A krakkói egyetem és a magyar művelődés*, 58.

²¹ A történetet Ludovicus Tubero emlékirata tartotta fenn, lásd LUDOVICUS NÉMETHY, *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV, Strigonii 1904*, 641.

²² *Mátyás király levelei. Külügyi osztály I–II*, kiad. FRANKÓI VILMOS, Budapest 1893–1895 (A 2008-as kiadást sajtó alá rendezte és az *Utószót* írta MAYER GYULA, Budapest 2008), II, 369–370 (n. 232). A kéz-

Az irodalomban egységesnek látszik az a vélemény, hogy a kérést a pápa ekkor nem teljesítette,²³ a kielcei örkanonokság fényében azonban ez további vizsgálatot igényel. A zágrábi kanonoki és főesperesi javadalmat időközben szintén elcserélte vagy elveszítette, s nagy a valószínűsége annak, hogy a Pozsonyból Budára történt átköltözése után nyerte el a királytól a budai plébániát, azaz 1472 körül.²⁴ Végezetül 1487–1489 között²⁵ megkapta a váci prépostságot, feltehetőleg Báthori Miklós püspöktől.²⁶ Élete végéig a budai plébánosi és váci préposti cím szerepel a vele kapcsolatos forrásokban. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a budai plébánia nem pusztán javadalom (*sine cura*) volt Ilkusi számára. 1478-ban ugyanis a pápai delegált bíróként eljáró zalai főesperes őt és budai kollégáját, Pált, a Mária Magdolna-egyház magyar plébánosát tette meg *subdelegatus*-ának. Az eset nem csak a két budai plébános együttműködésének ritka példája, de az ügyben kiállított jelentés humanista írása és a szokványos hivatali nyelvtől való elütése egyaránt feltételezik, hogy a dokumentumot Ilkusi öntötte formába.²⁷ Az oklevelet a két plébános pecsétjével is hitelesítette. Ilkusi pecsétje jól kivethető a papírfelzet ellenére: ábrázolása ugyanazt az ötszirmú rózsát mutatja, mely az asztrolábiumon is megfigyelhető.²⁸

irati hagyományra lásd MAYER, *Utószó*, 985. A levelet kiadta Fraknoi a másik levélkötetben is, lásd *Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae 1458–1490* (Monumenta Vaticana Hungariae I/6), ed. VILMOS FRAKNÓI, Budapest 1891, 250 (n. 198).

²³ SZATHMÁRY, *Az asztrológia, alkémia és misztika*, 428. DOMONKOS, *The Polish Astronomer*, 78. A lengyel bullárium még nem jutott el a kérdéses esztendőig. Megjelenését követően erről bizonytalannak lehet majd megállapítani.

²⁴ XYSTUS SCHIER, *Buda sacra sub praeis regibus*, Viennae 1774, 23; RUPP JAKAB, *Buda-Pest és környékének helyrajzi története*, Pest 1868, 96; NÉMETHY, *Series parochiarum et parochorum*, 37 és 641; *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején* (Budapest története 2), szerk. GEREVICH LÁSZLÓ–KOSÁRY DOMOKOS, Budapest 1975, 155 (a vonatkozó rész KUBINYI ANDRÁS munkája, aki arról is ír, hogy a plébánost elvileg ugyan a városi tanács választotta, gyakorlatilag azonban a Zsigmond-kor óta sorra a király bizalmasai nyerték el a javadalmat. Az első kivétel ez alól éppen Márton plébános utóda, Wann Pál volt).

²⁵ 1487 decemberében még nem írja magát váci prépostnak, vö. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképtár, 270 642. 1489 áprilisában viszont már igen, vö. VÉGH ANDRÁS, *Buda város középkori helyrajza I–II* (Monumenta Historica Budapestinensia 15–16), Budapest 2006–2008, II, 117 (n. 403).

²⁶ Báthori humanista udvart tartott, miként Vitéz. Vö. BÁNK JÓZSEF (szerk.), *Váci Egyházmegyei Almanach. Szent István millennium évében*, Vác 1970, 134–139 (a vonatkozó rész GALLA FERENC munkája); VARGA LAJOS, *A váci székeskáptalan Báthory Miklós korában*, Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) emlékezete. Tanulmányok a „Váci Püspökség Báthory emlékére 2006” alkalmából rendezett konferencia anyagából (Vácegyházmegye Múltjából; szerk. Horváth Alice), Vác 2007, 73–109, 91 (eszerint Márton budavári plébános 1491-ben lett váci préposttá), illetve 85–86 (Mátyás Báthorira ruházta a főkegyúri jogát a váci kanonokok kinevezésére).

²⁷ Lásd *Források*, 6. sz., valamint a pecsét fényképét a tanulmány végén.

²⁸ BARTHA, *Egy reneszánsz éggömb*, 92 és 94. A szerző – valószínűleg tévesen – az asztrolábiumon a rózsá-motívum fölött ábrázolt csillagjegyet és mitológiai figurát tekinti címernek. Mivel a rózsza Peuerbach és Regiomontanus asztrolábiumán is szerepel, ezt valamiféle titkos mesterjegynek tekinti. Egyáltalán kérdéses, hogy itt a szó valódi értelmében vett címerről beszélhetünk-e, de a pecséten a felirat egyértelművé teszi, hogy ez volt Ilkusi személyi azonosítója. Így természetesen a Bartha által szóba hozott Ia-

A kassai, Ilkusi kézírását őrző 1487. évi nyugta is egyházi ügyben kelt, de a plébániájáról való gondoskodást mutatják 1490-ben a pápához a plébánián működő Krisztus Teste társulat érdekében, továbbá a veszprémi püspök tizedszedése ellen benyújtott kérvényei is.²⁹ Ez utóbbiak az életút egy újabb lehetséges fordulatára mutatnak rá: Mátyás halálát követően rövidesen – rövid időre (május-július hónapokra) ugyan, de ezúttal valóban – Ilkusi Rómába távozott. Kérvényeinek formuláriuma ugyanis a személyesen benyújtott *supplicatio*ók formai jegyeivel bír. 1491-ben a hányatott sorsú kalocsai érsek, Váradi Péter levélben köszönte meg Ilkusinak, hogy bizonyos pápai brevék tartalmáról tudósította őt.³⁰ A Rómával kapcsolatos ügyekben való tájékozottsága csak erősíti a gyanút, hogy valamivel korábban Ilkusi megfordult ott, esetleg éppen Váradi rokonságának társaságában. Annyi azonban egészen bizonyos, hogy a királyi székváros plébánosa fáradságos egyházi feladatait lelkiismeretesen ellátta.³¹

Rómából való visszatérte után feltehetőleg szoros kapcsolatot ápolt az előbb említett Váradi Péterrel³² és Báthori Miklóssal, a két humanista ízlésű főpappal. Van annak is némi valószínűsége, hogy a váci prépostságot Báthori támogatásának köszönhetően nyerte el. Kezdeti barátai, Vitéz és Ianus Pannonius bukása után Mátyás király, az ő halálát követően pedig a lengyel származású uralkodó mellett művelt magyar főpapok barátságát élvezhette a lengyel asztrológus. A korábbi szakirodalom ugyanakkor nem említette egy olyan támogatóját s – személyes valómása szerint – jó barátját, akinek szintén sokat, ha talán nem is mindent, köszönhetett: Kárai Lászlót.³³ Kárai 1488 körül tett végrendeletében ugyanis Ilkusit ne-

nus-epigrammával való összefüggés is kizárható. Ha nem ezért, akkor azon okból, mert a Ianus-kutatás időközben az ott említett csillagász személynevét korrigálta. Vö. BOLLÓK, *Asztrális misztika és asztrológia*, 44. Ritoókné Szalay Ágnes véleményét a kritikai kiadás is elfogadta, lásd *Iani Pannonii opera quae manserunt omnia. I: Epigrammata. Fasciculus 1: Textus*, ed. IULIUS MAYER, Budapest 2006, 238 (n. 407).

²⁹ *Források*, 7–8. sz. és *Monumenta Romana Episcopatus Vespriemiensis I–IV*, ed. VILMOS FRANKÓI–JÓZSEF LUKSICS, Budapestini 1896–1907, III, 318 (472. sz.) (*A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára*).

³⁰ Magyar humanisták levelei 307–308 (n. 144). *Petri de Würda ecclesiarum Colocensis et Badiensis canonice unitarum archiepiscopi epistolae*, ed. CAROLUS WAGNER, Posonii–Cassoviae 1776, 177–179 (n. 92).

³¹ Mivel egy bizonytalan adat budavári prépostnak nevezi Márton plébánost (vö. P. KOVÁCH, *Specimen monographiae Capituli Vaciensis seu data statistico-historica capitularia in unum collecta et vice manuscripti edita*, Vacii 1884, 12; VARGA, *A váci székeskáptalan*, 98), esetleg már vele is kapcsolatba hozható a plébániai javadalomnak a bátaszékiével való egyesítése illetve a plébános *archipresbyteri* címének megcélzása. Erre lásd GÁRDONYI ALBERT, *Középkori prépostságok a főváros területén*. Történetírás 2 (1938) 178–190, 180–182. Nem kizárt azonban, hogy az adat II. Gyula pápa 1505. évi bullájának félreértéséből származik, uo. 183.

³² 1490 augusztusában Váradi egész rokonságával együtt beiratkozott a római Szentlélek Társulatba, az ügyet személyesen Pál esztergomi prépost, a testvére intézte. *Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe, 1446–1523*, ed. VINCE BUNYITAY (MVH I/5), Budapest 1889, 10; CSUKOVITS ENIKŐ, *Arómai Szentlélek-társulat magyar tagjai*, Századok 134 (2000) 211–244, 231.

³³ FRANKÓI VILMOS, *Kárai László budai prépost, a könyvnyomtatás megbonosítója Magyarországon* (Értekezések a történelmi tudományok köréből 17/7), Budapest 1898 (jegyzetek és forrásközlés nélküli utánkötése: FRANKÓI VILMOS, *Egyháznagyok a magyar középkorból* [Bibliotheca Vitae], Budapest 1916, 89–105).

vezte meg egyik végrendeleti végrehajtójául. Mivel valamivel később a hagyaték ügyében a Kárai által Magyarországra hívott Hess András nyomdász özvegye pert indított a hagyaték őt illető részéért, Ilkusi tanúskodni kényszerült az ügyben. 1492-ben írásba is foglalta az emlékezete szerint történeteket, s elbeszélésébe egyes idézetként beleszótt Kárai halálos ágyán elhangzott szavait (‘vagy valami hasonlót’): „Tisztelendő plébános úr!” – mondta ez akkor neki, – „Hosszú időn keresztül éltem veled együtt úgy, mint legszeretettebb testvéremmel (atyámfiával?), nem is volt nekem olyan titkom, amit fel ne tártam volna előtted...”³⁴ A megható szavak bensőséges, mondhatni baráti kapcsolatról vallanak. Ilkusi pályája sajátos párhuzamot is mutat a magas tisztségeket szerzett Káraiéval: amikor Matucsinai Gábor kancellár lett 1470-ben, alkancellári tiszttét Kárai nyerte el. Matucsinai azonban egyszersmind közvetlen előde is volt Ilkusinak a budai plébánosságban. Az 1470. esztendő amúgy is jelentős csomópont a két későbbi barát életében. Kárai ekkor járt Rómában királyi követségben, ekkor hívta meg Magyarországra Hestst. Diplomáciai feladatai és művelődési kedvtelése mellett azonban küldetéséhez hozzátartozott, hogy *rotulus* formájában benyújtsa a pápához azokat a folyamodványokat, melyeket a magyar uralkodó tekintélyével támogatott. Kárai eleget is tett a kötelemnek, „jóakarói és barátai érdekében” (Fraknoi) nem kis számú kérvényt terjesztett az egyházfő elé. Mivel Ilkusi 1470. évi bullái szintén hivatkoznak a királyi támogatásra, – bár néhány hónappal Kárai vélelmezhető távozását követően keltek, – bizonyosak lehetünk abban, hogy ezek is rajta voltak az 1469–1470. esztendőben Rómát megjárt három magyar királyi követség egyikének a *rotulus*án, minden bizonnyal Káraién. Ha így áll a dolog – bár az e tekintetben nagyobb bizonyosságot jelentő *supplicatiók* sajnos elkallódtak –, nagy valószínűséggel megkockáztathatjuk, hogy Ilkusi a Vitéz-összeesküvés előkészítése, illetve annak bukása idején nem járt (~ nem menekült a király haragja elől)³⁵ Rómában. A létfenntartását szolgáló javadalmakért a későbbi barát, Kárai László folyamodott a pápához. Kárai támogatása pedig Mátyás uralkodása alatt felért a létbiztonsággal.

* * *

A nemzetközi és a magyar humanizmus-kutatás egyre világosabban rajzolja ki azokat a vonalakat, melyek szoros kapcsolatot vonnak a humanisták ténykedését lehetővé tevő fejedelmi mecénatúra és a politikai-uralkodó reprezentációban betöltött szerep között. Ilkusi életpályájának e tekintetben fontos időpontja az 1470-es évek első fele. A Vitéz-összeesküvés elbukása és támogatóinak kegyvesztése ugyanis a szakirodalom szerint arra ösztönözte Mátyás korábban rendíthetetlen bizalmat élvező asztrológusát, hogy – habár ideiglenesen, de mégiscsak – távozzon Magyarországról – esetleg ezt már a politikai feszültségek hatására 1470-ben megtette. Által-

³⁴ *Források*, 9. sz.; VÉGH, *Buda város középkori belyrajza*, 124 (n. 428).

³⁵ Az elképzelésnek nem kis kronológiai akadályá egyébként, hogy az összeesküvés 1471-ben történt.

lános az a vélekedés, hogy ekkor Rómába ment korábbi támogatójához, II. Pál pápához, s ott alkalmasint egyetemi tanulmányokba kezdett. Czaich Gilbert s az ő regesztája nyomán Magyary-Kossa Gyula is úgy vélekedtek, hogy ekkor Ilkusi Márton Rómában folytatta tanulmányait, a Mátyás udvari asztrológusait, alkémistáit és misztikusait számba vevő Szathmáry László szerint pedig arra kapott volna engedélyt a pápától, hogy amíg tanulmányait folytatja, javadalmaikat megtarthatja. Mindkét értelmezés arra utal, hogy 1470-ben Ilkusi még aktív tanulmányokat folytatott. Czaich regesztái még az egyébként éles szemű Balogh Jolánt is megtévesztették, aki nagy Mátyás-kori adattárában két helyen is a következőket jegyezte fel Ilkusival kapcsolatban: „Ilkus Márton Római tanulmányúttjáról: 1470-ben a pápa Mátyás kérésére megengedi, hogy Ilkus, miközben Rómában tanulmányait végzi, egyházi javadalmaikat is megtarthassa.”³⁶ A római tanulmányok már csak azért is kevésbé valószínűek, mivel – mint fentebb utaltam rá – egyetemi tanulmányait legkésőbb 1459-ben Krakkóban már befejezte, kiegészíthette ugyan ezeket Padovában, esetleg Bécsben, 1470-ben azonban már közel járt a negyvenedik életéhez. Rómában pedig sem csillagászati, sem orvosi képzésről nem maradtak fenn adatok. A középkorban az egyetemi tanulmányok rendszerint a 10–24. életév között voltak szokásosak. Nehézséget jelent Ilkusi főesperesi javadalma is, ezt ugyanis az irodalomban kivétel nélkül görzinek írják, s alighanem Görzöt azonosnak tartják a Trieszt és Udine közt félúton, az Isonzo partján elterülő Goriciával: márpedig a zágrábi püspökségben ilyen főesperesség nem létezett. A nehézségbe ütköző értelmezések a kivonatos forrásközlésen alapulnak, a teljes forrásszöveg formuláriumának vizsgálata segíthet a valóság teljesebb megismerésében.

Ilkusi tulajdonképpen nem csak azt a két bullát kapta, amelyeket Czaich kivonatolt, hanem hármat, mellékbullákkal együtt ötöt. Először 1470. július 17-én szerzett két oklevelet, majd szeptember 1-én egy harmadikat. Az eddig idehaza ismeretlen bullával a krakkói egyházmegye kielcei kusztdiát nyerte el, tehát egy lengyelországi káptalani javadalmat is kapott. A címzés „*Martino Iobannis de Ilkusch, custodi ecclesie [san]cte Marie in Kyelc[ze] Cracoviensis diocesis, magistro in medicina*” szól, fontos többlete az eddigiekhez, hogy a *narratió*ban azt is feljegyzik, hogy „*qui etiam in artibus magister et, ut asseris, carissimi in Christo filii nostri Mathie regis Ungarie illustris familiaris ac nobilis existis.*”³⁷ Az ugyanezen napon kelt másik bullát „*Martino Iobannis de Ilkusch, archidiacono Goricensi in ecclesia Zagradiensi, magistro in medicina*” címzik, s ebben „*consideratione carissimi in Christo filii nostri, Mathie, Ungarie regis illustris pro te, dilecto suo familiari nobis super hoc humiliter supplicantis*” kap engedélyt arra, hogy „*in Romana curia vel altero beneficiorum tuorum residendo seu litterarum studio in loco, ubi illud vigeat generale, aut ipsius vel alterius obsequiis insistendo*” a javadalmaiból befolyó jövedelmeket akadálytalanul élvezhesse. Az idézett mondatban valóban szerepel a Római Kúria, az egyetem és a

³⁶ BALOGH JOLÁN, *A művészet Mátyás király udvarában. I: Adattár*, Budapest 1966, 645 és 654.

³⁷ *Források*, 1–2. sz.

fejedelmi szolgálat, de nem egymással összefüggésben, hanem egymástól független lehetőségekként. A szöveg a *Cancellaria Apostolica* formuláriumához tartozott, aki csak hasonló felmentést kért és kapott, a bullájába ugyanezt a szöveget írták bele. A szabatos fordításban Ilkusi ezek szerint arra kapott engedélyt, hogy jövedelmeit akkor is beszedheti, ha valamely javadalmától távol „akár a Római Kúriában, akár egyetemen egy olyan helyen, ahol ilyen működik, akár őneki (tudniillik Mátyásnak) vagy más (fejedelemnek) a szolgálatában tartózkodik”. A formula mindazokat a lehetőségeket általánosságban, de jogi pontossággal sorolta fel, melyek egy javadalmas pap esetében indokolhatták a *stabilitas loci* (= *residentia*) alóli felmentést. A Római Kúria és a fejedelmi szolgálat az egyház- és az államkormányzati szolgálatot, az egyetem a papi tudományos képzést jelentette – mint mondtam: általában. A formula semmi konkrétumot nem tartalmaz arra nézve, hogy ezek közül a lehetőségek közül melyik állt fenn a valóságban is. Leginkább arra gondolhatunk, hogy ez az Ilkusiért szupplikáló Mátyás fejedelmi szolgálata volt.³⁸ Amiből az is világosan kitetszik, hogy 1470-ben Ilkusi nemcsak hogy Rómában egyetemi tanulmányokat nem folytatott, de nem ő, hanem az uralkodó nyújtott be folyamodványt az érdekében – tehát nem is volt ott. A harmadik, szeptember elsején kelt oklevél a javadalomhalmozást engedélyezi a kedvezményezettnek, nem ugyan őt (miként az irodalomban elterjedt), csak három javadalomra, igaz: öt esztendőre korlátozva.³⁹ A harmadik forrást a pápa „*Martino de Ilkusch, archidiacono Goricensi in ecclesia Zagrabiensi, magistro in medicina*” címezte, s az engedélyt a kancelláriai szabályok ez esetre szóló felfüggesztésével azzal indokolta, hogy „*qui etiam in artibus magister et, ut asseritur, nobilis existis ac ex fructibus, redditibus et proventibus archidiaconatus Goricensis in ecclesia Zagrabiensi... propter frequentes impetus et incursiones inimicorum crucis Christi, perfidorum Turchorum, a quibus partes ille iugiter affliguntur, amplius commode sustentari non potes.*” A törökök pedig aligha veszélyeztethették a Zágrábtól távoli Görz városát, itt bizonyosan a Zágráb melletti Goricia értendő, melynek a főesperessége a bizonytalan területű, 1332–1347 között gercseinek, 1391-től Goricheinek, *Goricensis*nek nevezett főesperességgel volt azonos.⁴⁰

Az elmondottak alapján bizton állítható, hogy Ilkusi Márton 1470-ben elnyert javadalma és engedélyei érdekében a királyi követség nyújtott be pápai *supplicatiót*. A kedvezményezett eszerint ekkor nem hagyta el Magyarországot, nem vesztette el uralkodója kegyét, azaz sem az összeesküvésbe, sem annak előkészítésébe nem keveredett bele, sem az összeesküvés vezetőinek bukása nem vetett árnyékot személyére. Az uralkodói *rotulust* feltehetőleg a későbbi jó barát és befolyásos mecénás, Kárai László nyújtotta be, akinek a támogatása a továbbiakban is biztosította az asztrológus érvényesülését. Ilkusi az idők során egyre jelentősebb jövedelmű és te-

³⁸ Források, 3–4. sz.

³⁹ Források, 5. sz.

⁴⁰ Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve I–II, szerk. ORTVAY TIVADAR, Budapest 1891–1892, II, 729 (*Geographia Ecclesiastica Hungariae*).

kintélyű javadalmakat nyert, a budai plébániát Kárai, a váci prépostságot Báthori támogatásának köszönhetően nyerhette el. Mátyás halálát követően, 1490-ben azonban valóban Rómába ment, ahol plébániája javára lényeges kiváltságokat szerzett meg, egyben előkészítette a talajt utóda, Wann Pál plébános kiváltságbővítéséhez: az *archipresbyteri* cím megszerzéséhez. Életének több mint a felét a magyar király udvarában töltötte, két egyetemalapítási kísérletben volt szerepe, végrendelete alapján azonban haláláig megőrizte lengyel öntudatát. Kiterjedt tevékenysége a humanista polihisztor érdeklődését mutatja: érdekelték a csillagok, az ember, az irodalom és az isteni teremtettség gyaránt, mindemellett irodalommal is foglalkozott.

FORRÁSOK

I.

Róma, Szent Péter, 1470. július 17.

II. Pál pápa bullája Ilkusi Mártonnak

Neki adja a krakkói egyházmegyében lévő kielcei Szűz Mária társaskáptalan örkanonoki javadalmát, melyről Iohannes Dambrowka ügyvédje, a kölni egyházmegyei klerikus, Heinrich Steynwech útnán mondott le.

(ASV Reg. Lat. 695, fol. 64v–65v – *registrum*)⁴¹

Paulus^a etc. Dilecto filio, Martino Iohannis de Ilkusch, custodi ecclesie [sanc]te Marie in Kyelc[z]e^b Cracoviensis diocesis, magistro in medicina. Salutem etc. Nobilitas generis, litterarum scientia, vite ac morum honestas aliaque laudabilia probitatis et virtutum merita, super quibus apud nos fidedigno commendaris testimonio nos inducunt, ut tibi reddamur ad gratiam liberales. Dudum siquidem omnes dignitates ceteraque beneficia ecclesiastica apud Sedem Apostolicam tunc vacantia et in antea vacatura collationi et dispositioni nostre reservavimus decernentes extunc irritum et inane, si secus super hiis a quoquam, quavis auctoritate, scienter vel ignoranter contingeret attemptari. Cum itaque postmodum custodia

⁴¹ Regeszta: *Repertorium Germanicum. Verzeichnis der in den päpstlichen Registern und Kameralakten vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches, seiner Diözesen und Territorien vom Beginn des Schismas bis zur Reformation. IX: Paul II. (1464–1471) I–II*, hg. von. HUBERT HÖING–HEIKO LEERHOFF–MICHAEL REIMANN, Tübingen 2000, 4403; BullPol. VII, n. 839. [p. 253]. A RepGerm IX/1, 4403 szerint a bulláját 1470. augusztus 11-én a Camarához utalták: ASV Camera Apostolica, Taxae 12, 62r; Ilkusi Nicolaus de Poznania krakkói egyházmegyei oltárospap által annátára kötelezte magát ugyanaznap: Annatae 18, 170r; ugyanazon a napon meg is fizette általa az annátát (24 kamarai aranyforint és 48 bon.): ASV Camera Apostolica, Introitus et exitus 481, 106v; 482, 112v; 484, 104v; Archivio di Stato Roma, Fondo Camerale, Quittanciae I, 1128, 66v. Henricus Steynwech kölni papra: RepGerm IX/1, 2152 [ez a hely ott nincs föltüntetve]. A bulla és a mellékbullá expedálására (lásd 2. sz., a mellékbullához írt illeték-feljegyzést) augusztus 9-én került sor.

ecclesie Sancte Marie in Kyelcze^c Cracoviensis diocesis per liberam resignationem dilecti filii Iohannis de Dambrowka,^d nuper ipsius ecclesie custodis de illa, quam tunc obtinebat, per dilectum filium Henricum Steynwech, clericum Coloniensis diocesis, procuratorem suum ad hoc ab eo specialiter constitutum in manibus nostris sponte factam et per nos admissam apud eandem Sedem vacaverit et vacet ad presens, nullusque de illa preter nos hac vice disponere potuerit sive possit reservatione et decreto obsistentibus supradictis, nos tibi, qui etiam in artibus magister et, ut asseris, carissimi in Christo filii nostri, Mathie, regis Ungarie illustris familiaris ac nobilis existis, premissorum meritorum tuorum intuitu specialem gratiam facere volentes teque a quibusvis excommunicationis, suspensionis et interdicti aliisque ecclesiasticis sententiis, censuris et penis in te a iure vel ab homine, quavis occasione vel causa latis, si quibus quomodolibet innodatus existis, quoad presentium per te duntaxat consequendum effectum harum serie absolventes et absolutum fore censentes, necnon omnia et singula beneficia ecclesiastica cum cura et sine cura, que etiam ex quibusvis apostolicis dispensationibus obtines et expectas, ac in quibus et ad que ius tibi quomodolibet competit, quecunque, quotcunque et qualiacunque sint, eorumque fructuum, reddituum et proventuum veros valores II annuos ac huiusmodi dispensationum tenores presentibus pro expressis habentes custodiam predictam, que in dicta ecclesia dignitas, non tamen principalis existit, et cui cura non imminet animarum, ac cuius fructus, redditus et proventus quinquaginta florenorum papalium secundum communem estimationem valorem annum, ut etiam asseris, non excedunt, sive premissis sive alias quovis modo aut ex alterius cuiuscunque seu per similem resignationem^e alicuius alterius de illa in Romana Curia vel extra eam, etiam coram notario publico et testibus sponte factam aut assecutionem alterius beneficii ecclesiastici quavis auctoritate collati vacet et tanto tempore vacaverit, quod eius collatio iuxta Lateranensis statuta Concilii ad Sedem predictam legitime devoluta ipsaque custodia dispositioni apostolice specialiter vel alias generaliter reservata existat et ad eam consueverit quis per electionem assumi, ac super ea inter aliquos lis, cuius statum presentibus haberi volumus pro expresso, pendeat indecisa, dummodo eius dispositio ad nos hac vice pertineat, cum omnibus iuribus et pertinentiis suis auctoritate apostolica tibi^f conferimus et de illa etiam providemus. Decernentes, prout est, irritum et inane, si secus super hiis a quoquam, quavis auctoritate, scienter vel ignoranter attemptatum forsitan est hactenus vel imposterum contigerit attemptari. Non obstantibus pie memorie Bonifatii pape VIII, predecessoris nostri et aliis constitutionibus et ordinationibus apostolicis, necnon dicte ecclesie statutis et consuetudinibus iuramento, confirmatione apostolica vel quavis alia firmitate roboratis contrariis quibuscunque, aut si aliqui super provisionibus sibi faciendis de dignitatibus dicte ecclesie speciales vel aliis beneficiis ecclesiasticis in illis partibus generales dicte Sedis vel legatorum eius litteras impetrarint, etiam si per eas ad inhibitionem, reservationem et decretum vel alias quomodolibet sit processum, quibus omnibus te in assecutione dicte custodie volumus anteferri, sed nullum per

hoc eis quoad assecutionem dignitatum || aut beneficiorum aliorum preiudicium generari; seu si venerabili fratri nostro, episcopo Cracoviensi et dilectis filiis, capitulo dicte ecclesie vel quibusvis aliis communiter vel divisim ab eadem sit Sede indultum, quod ad receptionem vel provisionem alicuius minime teneantur et ad id compelli non possint, quodque de dignitatibus huiusmodi vel aliis beneficiis ecclesiasticis ad eorum collationem, provisionem, presentationem, electionem seu quamvis aliam dispositionem coniunctim vel separatim spectantibus nulli valeat provideri per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam ac de verbo ad verbum de indulto huiusmodi mentionem, et qualibet alia dicte Sedis indulgentia generali vel speciali, cuiuscunque tenoris exista[t], per quam presentibus non expressam vel totaliter non insertam effectus huiusmodi gratie impediri valeat quomodolibet vel differri, et de qua cuiusque toto tenore habenda sit in nostris litteris mentio specialis; aut si presens non fueris ad prestandum de observandis statutis et consuetudinibus dicte ecclesie^g solitum iuramentum, dummodo in absentia tua per procuratorem ydoneum, et cum ad ecclesiam ipsam accesseris, corporaliter illud prestes. Volumus autem, quod immobilia aut pretiosa mobilia^h ipsius custodie bona nullatenus alienare presumas, alioquin penas in quadam nostra super hoc edita constitutione contentas eo ipso incurras.ⁱ Nulli ergo etc. nostre absolutionis, collationis, provisionis, constitutionis et voluntatis^j infringere etc. Si quis etc. Datum Rome apud Sanctum Petrum, anno incarnationis dominice millesimo quadringentesimo septuagesimo, sextodecimo Kalendas Augusti,^k anno sexto.

^a *Bal margón leszélezve*: Hug.; *jobb margón*: Ja. Prats.; *alatta*: A. de Montia l^b [san]cte Marie in Kyelc[z]e, .h.: *bal margón beszúrva* l^c *kibúzza*: Kieselze, .h.; *jobb margón javítva*: Kyelcze, .h. l^d de, .h.: *margón beszúrva*; Dambrowka: *Dombrowka-ból javítva* l^e *resignationem*, .h.: *jobb margón beszúrva* l^f tibi: *jobb margón beszúrva* l^g *utána kibúzza*: Sancte Marie, .h. l^h *utána kibúzza*: bona, .h. lⁱ Volumus autem ... eo ipso incurras. .h.: *jobb margón a bal sorkezdetre beszúrva* l^j *absolutionis ... et voluntatis: vékonyabb tollal, sötétebb tintával, talán más kéz írta* l^k *sextodecimo ... Augusti: vékonyabb tollal, sötétebb tintával, talán más kézzel írva.*

2.

Róma, Szent Péter, 1470. július 17.

II. Pál pápa bullája

Utasítja a mogulai apátot, a skarbimi prépostot és Iacobus Prats valenciai kanonokot, hogy Ilkusi Márton az örkanonoki javadalom birtokába vezessék be.

(ASV Reg. Lat. 695, fol. 65v–66r – *registr.*)⁴²

Dilectis^a filiis, abbati monasterii de Clara Tumba^b alias de Magila et preposito Skarbiminensis Cracoviensis diocesis ac Iacobo Prats, Valentinensis canonico^c ecclesiarum. Salutem etc. Hodie dilecto filio Martino Iohannis de Ilkusth,^d custodi ecclesie Sancte Marie in Kyelcze Cracoviensis diocesis custodiam predictam tunc per liberam resignationem dilecti filii Iohannis Dombrowka, nuper ipsius ecclesie

⁴² Az előző, 1. sz. forrás mellékbullája.

custodis de illa, quam tunc obtinebat, in manibus nostris sponte factam et per nos admissam vacantem et antea dispositioni apostolice reservatam contulimus sibi que de illa gratiose providimus, prout in nostris desuper^e confectis litteris plenius continetur. Quocirca discretioni vestre per apostolica scripta // mandamus, quatenus vos vel duo aut unus vestrum, si et postquam dicte littere vobis presentate fuerint, per vos vel alium seu alios eundem Martinum vel procuratorem suum eius nomine in corporalem possessionem custodie iuriumque et pertinentiarum predictorum inducatis auctoritate nostra et defendatis inductum amoto exinde quolibet detentore, facientes ipsum Martinum vel dictum procuratorem pro eo ad huiusmodi custodiam, ut est moris, admitti sibi que de illius fructibus, redditibus proventibus, iuribus et obventionibus universis integre responderi. Non obstantibus omnibus, que in dictis litteris voluimus non obstare; aut si venerabili fratri nostro episcopo Cracoviensi et dilectis filiis, capitulo dicte ecclesie vel quibusvis aliis communiter vel divisim a Sede Apostolica sit indultum, quod interdicti, suspendi vel excommunicari non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam ac de verbo ad verbum de indulto huiusmodi mentionem. Contradictores auctoritate nostra etc. Datum ut supra. Hug.XIII.XI. expedite quinto Idus Augusti, anno sexto. prothon. Bisuntinen.^f

^a előtte szokás szerint kiemelve: Simili modo |^b az –um– szótag javítva |^c eredetileg Valentinensi canonico, de felcserélő jellel utólag korrigálva |^d Ilkusth: a szöveg javítva |^e desuper: utólag javítgatva |^f Hug.XIII.XI. ... Bisuntinen: más kézzel utólag bejegyezte.

3.

Róma, Szent Péter, 1470. július 17.

II. Pál pápa bullája Ilkusi Márton gercsei főesperesnek

Felmentést ad a helyben lakási (rezidencia-) kötelezettség alól.

(ASV Reg. Lat. 703, fol. 278v–280r – registr.)⁴³

Paulus^a etc. Dilecto filio, Martino Iohannis de Ilkusch, archidiacono Goricensi in ecclesia Zagrabiensi, magistro in medicina salutem etc. Nobilitas generis, litterarum scientia, vite ac morum honestas aliaque laudabilia probitatis et virtutum merita, super quibus apud nos fidedigno commendaris testimonio, nos inducunt, ut illa tibi favorabiliter concedamus, que tuis commoditatibus fore conspicimus oportuna. Hinc est, quod nos volentes te, qui etiam in artibus magister existis, premissorum meritorum tuorum intuitu, necnon consideratione carissimi in Christo filii nostri Mathie, Ungarie regis illustris pro te dilecto suo familiari nobis super hoc humiliter supplicantis favore prosequi gratioso, tuis et eiusdem regis huiusmodi supplicationibus inclinati tibi, ut in Romana curia vel altero beneficiorum tuorum residendo seu litterarum studio in loco, ubi illud vigeat generale, aut ipsius vel alterius obsequiis insistendo tam archidia-

⁴³ Regeszta: CZAIICH, *Regeszták*, 3; BullPol VII, n. 840 (p. 254).

conatus Goricensis in ecclesia Zagrabiensi, quam aliorum quorumcunque beneficiorum ecclesiasticorum cum cura et sine cura, que in quibusvis ecclesiis sive locis obtines, etiam si canonicatus et prebende aut dignitates, personatus, administrationes vel officia in cathedralibus etiam metropolitanis vel collegiatis ecclesiis et dignitates ipse in cathedralibus etiam metropolitanis post pontificales maiores aut in collegiatis ecclesiis huiusmodi principales fuerint, et ad illas ac huiusmodi personatus, administrationes vel officia consueverint qui per electionem assumi eis que cura imminet animarum, fructus, redditus et proventus cum ea integritate, quotidianis distributionibus duntaxat exceptis, quoad vixeris, percipere valeas, cum qua illos perciperes, si in eisdem ecclesiis sive locis personaliter resideres et ad residendum interim in eisdem minime teneris, nec ad id a quoquam invitus^b coarctari possis, auctoritate apostolica tenore presentium indulgemus, non obstantibus, si in prefatis ecclesiis sive locis primam non feceris residentiam personalem et consuetam, ac felicitis recordationis Bonifatii pape VIII, predecessoris nostri illa presertim, per quam concessionem huiusmodi absque prefinitione temporis fieri prohibentur, ac quibusvis aliis apostolicis, necnon etiam in provincialibus et synodalibus conciliis editis generalibus vel specialibus constitutionibus, statutis quoque et consuetudinibus predictae Zagrabiensis^c et aliarum, in quibus beneficia huiusmodi forsitan fuerint, ecclesiarum iuramento, confirmatione apostolica vel quacunque firmitate alia roboratis, etiam si de illis reservandis et non impetrandis litteris apostolicis contra ea aut ipsis litteris etiam ab alio vel aliis impetratis non utendo seu alias quovis modo concessis per te vel procuratorem tuum prestitis hactenus vel in posterum te prestare contigerit forsitan iuramentum, seu si venerabili fratri nostro, episcopo Zagrabiensi et aliis quibusvis locorum ordinariis a predicta Sede sit concessum vel in posterum concedi contingat, quod canonicos et personas ecclesiarum suarum civitatis et diocesis etiam in dignitatibus, personatibus, administrationibus vel officiis constitutas^d per subtractionem proventuum beneficiorum suorum ecclesiasticorum vel alias compellere valeant ad residendum personaliter in eisdem, aut si episcopo vel^e aliis ordinariis huiusmodi ac dilectis filiis, Zagrabiensis et aliarum ecclesiarum predictarum capitulis vel quibusvis aliis communiter vel divisim ab eadem sit Sede indultum aut imposterum indulgeri contingat, quod canonicis et personis ecclesiasticis ipsarum ecclesiarum etiam in dignitatibus, personatibus, administrationibus vel officiis constitutis non residentibus personaliter in eisdem vel, qui primam huiusmodi residentiam non fecerint personalem, ut prefertur, fructus, redditus et proventus beneficiorum suorum ecclesiasticorum ministrare minime teneantur et ad id compelli non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam ac de verbo ad verbum de indulto huiusmodi mentionem, et quibuslibet aliis privilegiis, indulgentiis et litteris apostolicis generalibus vel specialibus, quorumcunque tenorum existant, per que et presentibus non expressa vel totaliter non inserta de verbo ad verbum^f effectus earum impediri valeat quomodolibet vel differri et de quibus quorumque^g totis tenoribus habenda sit in nostris litteris mentio specialis. Proviso, quod archidiaconatus et alia beneficia huiusmodi debitis propterea non fraudentur obsequiis et animarum cura in eis, quibus illa imminet, nullatenus negligatur,

sed per bonos et sufficientes vicarios, quibus de ipsorum beneficiorum proventibus necessaria congrue ministrentur, diligenter exercentur et deserviat inibi laudabiliter in divinis. Nulli ergo etc. nostre concessionis infringere^b etc. Si quis etc. Datum Rome apud Sanctum Petrum anno incarnationis dominice millesimo quadringentesimo septuagesimo, sextodecimo Kalendas Augusti,ⁱ anno sexto.

^a *bal margón*: Hug.; *jobb margón*: Ia. Prats; *alatta*: P. de Godis | ^b a quoquam invitus: *a kéziratban*: a quoquam invitus, *utólag felcserélő jellel korrigálva* | ^c Zagrabiensis, .h.: *jobb margón beszúrva; előtte kibúzza*: Zagrabicen, .h. | ^d constitutas: *javítva constitutos-ból* | ^e vel: *javítva et-ből* | ^f de verbo ad verbum, .h.: *jobb margón beszúrva, előtte kibúzza*: in, .h. | ^g quibus quorumque: *a kéziratban javítgatva* | ^h concessionis infringere: *más kézzel és sorzáró léccel* | ⁱ sextodecimo Kalendas Augusti: *más kézzel*

4.

Róma, Szent Péter, 1470. július 17.

II. Pál pápa bullája

Utasítja az esztergomi érseket, a mogulai apátot és Iacobus Prats valenciai kanonokot, intézkedjenek, hogy Ilkusi Márton javadalmainak jövedelméhez hiánytalanul hozzájusson.

(ASV Reg. Lat. 703, fol. 28or – registr.)⁴⁴

Venerabili^a fratri,^b archiepiscopo Strigoniensi et dilectis filiis, abbati monasterii de Claratomba alias de Mogilla Cracoviensis diocesis ac^c Iacobo Prats, canonico Valentinensi salutem etc. Hodie dilecto filio, Martino Iohannis de Ilkusth,^d archidiacono Goricensi in ecclesia Zagrabiensi, magistro in medicina gratiose indulsumus, ut in Romana Curia aut altero beneficiorum suorum residendo aut litterarum studio in loco, ubi illud vigeat generale, seu carissimi in Christo filii nostri, Mathie, regis Ungarie^e illustris vel alterius regis^f obsequiis insistendo tam archidiaconatus Goricensis in ecclesia Zagrabiensi, quam aliorum quorumcunque beneficiorum suorum ecclesiasticorum cum cura et sine cura, que in quibusvis ecclesiis sive locis obtinebat, etiam si canonicatus et prebende ac^g dignitates personatus, administrationes vel officia in cathedralibus etiam metropolitanis vel collegiatis ecclesiis et dignitates ipse in cathedralibus etiam metropolitanis post pontificales maiores aut in collegiatis ecclesiis^h huiusmodi principales forent et ad illas ac huiusmodi personatus, administrationes vel officia huiusmodiⁱ consuevissent qui per electionem [assumi] eisque cura immineret animarum, fructus, redditus et proventus cum ea integritate, quotidianis distributionibus duntaxat exceptis, quoad viveret, percipere valeret, cum^k qua illos perciperet, si in ecclesiis sive locis predictis personaliter resideret, et ad residendum interim in eis minime teneretur, nec ad id invitus | a quoquam valeret coarctari, prout in nostris inde confectis litteris plenius continetur. Quocirca discretionis vestre per apostolica scripta mandamus, quatenus vos vel duo aut unus vestrum, si et postquam dicte littere vobis presentate

⁴⁴ Az előző, 3. sz. forrás mellékbullája.

fuerint, per vos vel alium seu alios faciatis auctoritate nostra prefato Martino vel procuratori suo eius nomine in dicta Romana Curia, studio aut altero beneficiorum seu prefati vel alterius regis servitio, quoad vixerit, huiusmodi fructus, redditus et proventus iuxta dicte concessionis nostre tenorem integre ministrari. Non permittentes Martinum vel pro eo procuratorem predictum per venerabilem fratrem nostrum, episcopum Zagrabiensem^l et alios locorum ordinarios ac dilectos filios, Zagrabiensis^m et aliarum ecclesiarum predictarum capitula vel quosvis alios contra dicte nostre concessionisⁿ formam quomodolibet molestari. Non obstantibus omnibus, que in prefatis litteris volumus non obstare seu, si episcopo, ordinariis et capitulis prefatis vel quibusvis aliis communiter vel divisim a Sede Apostolica indultum existat, quod interdici, suspendi vel excommunicari non possunt per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam ac de verbo ad verbum de indulto huiusmodi mentionem. Contradictores auctoritate nostra etc. Datum ut supra. Hug.^o XXV.XV. prothon. Bisuntinen.

^a *előtte szokás szerint kiemelve:* Simili modo l^b a vene- után kibúzza: bilibus; *jobb margón javítva:* -li fratri .h. l^c et dilectis ... ac: *kibúzza:* et episcopo Quinqueecclesiensi ac dilecto filio, .h.; *jobb margón javítva:* et dilectis filiis, abbati monasterii de Claratomba alias de Mogilla Cracoviensis diocesis ac l^d Ilkusth, .h.: *bal margón beszúrva, előtte kibúzza:* Ikulsch, .h. l^e Ungarie: *bal margón beszúrva* l^f vel alterius regis, .h.: *jobb margón beszúrva* l^g ac, .h.: *jobb margón beszúrva* l^h et dignitates ipse ... collegiatis ecclesiis, .h.: *bal margón beszúrva; valószínűleg elfelejtették kibúzni előtte a* vel collegiatis ecclesiis-t lⁱ huiusmodi, .h.: *jobb margón beszúrva* l^j assumi: *tollban maradt* l^k cum: *javítva, talán tam-ból* l^l Zagrabiensis: *javítva Zagabricen-ből* l^m concessionis: *javítva confessionis-ből* lⁿ *utána kibúzza:* XIII., .h. l^o Hug. ... Bisuntinen: *más kézzel, utólag bevezetve.*

5.

Róma, Szt. Péter, 1470. szeptember 1.

II. Pál bullája Ilkusi Márton gercsei főesperesnek

Mivel az saját bevallása szerint a török pusztítások miatt főesperesi jövedelmeiből megélni nem tud, javadalomhalmozási engedélyt ad számára.

(ASV Reg. Lat. 703, fol. 24v-25v – registr.)⁴⁵

Paulus^a etc. Dilecto filio, Martino de Ilkusch, archidiacono Goricensi in ecclesia Zagrabiensi, magistro in medicina salutem etc. Litterarum scientia, vite ac morum honestas aliaque laudabilia probitatis et virtutum merita, super quibus apud nos fidedigno commendaris testimonio, nos inducunt, ut te specialibus favoribus et gratiis prosequamur. Hinc est, quod nos, qui dudum inter cetera volumus et ordinavimus, quod nulli,^b cuiuscunque dignitatis, status, gradus vel condicionis foret, certis tunc expressis exceptis personis, daretur dispensatio, quod duas parochiales ecclesias aut dignitates maiores post pontificales in cathedralibus seu principales in collegiatis ecclesiis aut cum reliqua earum insimul obtinere valeret, nisi ipse parochiales ecclesie

⁴⁵ Regesztá: CZAICH, *Regeszták*, 3; BullPol VII,n. 847. (p. 256).

adeo contigue et invicem propinque essent, quod illis commode per unum deserviri posset illarumque fructus, redditus et proventus ultra viginti quatuor florenos^e auri de camera annuatim non valerent et si per preoccupationem vel alias littere super tali dispensatione confecte reperirentur, ille nullius essent roboris vel momenti, volentes te, qui etiam in artibus magister es, ut asseritur, nobilis existis ac ex fructibus, redditibus et proventibus archidiaconatus Goricensis in ecclesia Zagrabiensi, qui inibi dignitas, non tamen maior post pontificalem existit, quem inter alia obtines, propter frequentes impetus et incursiones inimicorum crucis Christi, perfidorum Turchorum, a quibus partes ille iugiter affliguntur,^d amplius commode sustentari non potes, premissorum meritorum tuorum intuitu, necnon consideratione carissimi in Christo filii nostri Mathie, Ungarie regis illustris pro te, dilecto suo familiari super hoc nobis humiliter supplicantis favore prosequi gratioso teque a quibusvis excommunicationis, suspensionis et interdicti aliisque ecclesiasticis sententiis, censuris et penis in te^e a iure vel ab homine, quavis occasione vel causa latis, si quibus quomodolibet innodatus existis, quoad presentium dumtaxat consequendum effectum harum serie absolventes et absolutum fore censentes ac omnia et singula beneficia ecclesiastica sine cura, que obtines, ac cum cura et sine cura, que expectas ac in quibus et ad que ius tibi quomodolibet competit, quecumque, quotcumque et qualiacumque sint, eorumque ac dicti archidiaconatus fructuum, reddituum et proventuum veros valores annuos ac huiusmodi dispensationum tenores presentibus pro expressis habentes eiusdem regis ac tuis in hac parte supplicationibus inclinati tecum, ut una cum dicto archidiaconatu quecumque duo sive illo per te dimisso quecumque tria alia curata seu alias^f invicem incompatibilia beneficia ecclesiastica, etiam si due parochiales ecclesie vel earum perpetue vicarie seu dignitates, personatus, administrationes vel officia in cathedralibus etiam metropolitanis vel collegiatis ecclesiis et dignitates ipse in eisdem cathedralibus etiam metropolitanis post pontificales maiores seu in collegiatis ecclesiis huiusmodi principales vel tales mixtim fuerint^g et ad illas ac personatus, administrationes vel officia huiusmodi consueverint qui per electionem assumi eis que cura immineat animarum, si tibi^h alias canonice conferantur aut eligaris, assumaris seu presenteris ad illa vel instituaris in eis, recipere ipsorumque duo, quoad vixeris, tertium vero ad quinquenium dumtaxat insimul retinere illaque simul vel successive, simpliciter vel ex causa permutationis, quotiens tibi placuerit, dimittere et loco dimissi vel dimissorum illud vel alia simile vel dissimile aut similia vel dissimilia beneficium seu beneficia ecclesiasticum vel ecclesiastica, tria dumtaxat invicem incompatibilia beneficia simpliciter recipere et duo, quoad vixeris, et tertium huiusmodi predicto durante quinquenio dumtaxat, dummodo tres principales ecclesie vel earum perpetue vicarie aut tres dignitates maiores vel principales insimul non existant, etiam retinere libere et licite valeas, generalis concilii et quibusvis aliis constitutionibus et ordinationibus apostolicis, necnon statutis et consuetudinibus ecclesiarum, in quibus incompatibilia beneficia huiusmodi forsitan fuerint, iuramento, confirmatione apostolica vel quavis alia firmitate roboratis ceterisque contrariis quibuscunque nequaquam obstantibus auctoritate apostolica tenore presentium de specialis dono gratie dispensamus. Proviso,

quod archidiaconatus Goricensis et alia beneficia incompatibilia huiusmodi debitis propterea non fraudulentur obsequiis et animarum cura in dicto archidiaconatu || Goricensi et aliis, quibusⁱ illa immineat, incompatibilibus beneficiis predictis nullatenus negligatur. Volumus autem, quod infra dictum quinquenium unum ex ipsis tribus incompatibilibus beneficiis, quod malueris pro alio beneficio ecclesiastico cum duobus retentis compatibili permutare,^j alioquin illud ex tribus incompatibilibus beneficiis huiusmodi, quod primitus assecutus fueris et quod lapsu huiusmodi quinquenio extunc vacare decernimus, omnino dimittere tenearis. Nulli ergo etc. nostre absolutionis, dispensationis^k et voluntatis infringere etc. Si quis etc. Datum Rome apud Sanctum Petrum, anno Incarnationis dominice millesimo quadringentesimo septuagesimo, Kalendis Septembris, anno sexto. N.LXX. de Konupam.^l

^a *bal margón*: .H.; *jobb margón*: Ia. Praths | ^b *utána kibúzva*: q | ^c *florenos: javítgatva* | ^d *a kéziratban: affilguntur* | ^e *in te*, .H.: *bal margón beszúrva* | ^f *alias*, .H.: *jobb margón beszúrva* | ^g *a kéziratban: fuerit* | ^h *a kéziratban: sibi, utána kibúzva*: al | ⁱ *a kéziratban: quibusvis* | ^j *a kéziratban: permutare* | ^k *dispensationibus-ból korrigálva* | ^l N.LXX. de Konupam: *más kézzel, halványabb tintával folytatólagosan*.

6.

Buda, 1478. december 7.

Márton és Pál budai plébánosok Örsi Osvátnak

Jelentik a zalai főesperes, pápai delegált bírónak, hogy korábbi leveleinek meghagyása szerint Elderbach Bertold fiát, Jánost és özvegyét, Barbarát kiközösítették, mivel Szigeti Török Ambrusnak az 500 aranyforintot és a perköltségeket nem térítették meg az előírt határidőn belül.

(MOL DL 88 615 [Esterházy család hercegi ága, Repositorium] – *orig.*)⁴⁶

Venerabili domino, Oswaldo de Ewrs, archidiacono Zaladiensi et canonico in ecclesia Wesprimiensi ac per sanctissimum in Christo patrem et^a dominum, dominum Sixtum, divina^b providentia papam quartum cause et causis ac partibus infra-scriptis iudici commissario delegato, domino nobis venerando Martinus, Beate Marie Virginis et Paulus, Sancte Marie Magdalene ecclesiarum plebani de civitate Budensi obedientiam debitam cum honore! Litteras vestras binas, unam de mense Novembri, aliam vero de mense Maii proxime preteritis emanatas, in carta papirea descriptas, censuras excommunicationis et aggravationis et reagravationis in se continentes, nobis pro parte egregii Ambrosii Therek de Zygeth exhibitas honore, quo decuit, nos noveritis recepisse. Requisiti itaque pro parte dicti Ambrosii in eisdem litteris vestris principaliter nominati penultima die prefati mensis Maii accessimus ad egregium Iohannem, filium condam Pertoldi Elderboh de Monyokerek in civitate Budensi personaliter in hospitio suo repertum ipsumque Iohan-

⁴⁶ Papír. Alul középen két rányomott gyűrűspecset, a baloldali papírfelzetes, vörös viaszba nyomva, a jobboldali természetes színű. Hátlapon újkori latin nyelvű tartalmi összefoglaló és levéltári jelzettek. A baloldali pecset nyolcszögletű, ábrázolása címerpajzsban öt szírmű virágot mutat, a pajzs fölött M[ARTINUS] P[LEBANUS] B[UDENSIS] betűk olvashatók.

nem et generosam dominam Barbara vocatam, eius genitricem in prefatis litteris vestris ex adverso principaliter nominatos auctoritate apostolica prefata in eo amonimus et requisivimus, ut ipse^c infra quindecim dierum spatium a prefata die monitionis nostre de ipsis facte de quingentis florenis auri puri et litis expensis presentis cause in eisdem litteris vestris expressatis dicto Ambrosio Therek satisfacere deberet effective vel cum eo concordaret sub pena excommunicationis. Verum lapsis dictis quindecim diebus, quia idem Iohannes et Barbara, mater eius^d neutrum horum fecerunt, nos secundum tenorem litterarum vestrarum prefatarum eosdem^e Iohannem et dominam Barbaram die dominico proximo post festum Beati Barnabe apostoli, tandem aliis diebus festivis excommunicatos denunciavimus publice et manifeste. Postremo vero iuxta vim et formam ultimarum litterarum vestrarum et contenta priorum eosdem Iohannem et dominam Barbaram die dominico proximo ante festum Conceptionis Marie cum sollennitatibus in esidem litteris specificatis excommunicatos et aggravatos in nostris ecclesiis publice denunciavimus et litteras ambas cum presentibus remisimus vestre d[omi]nationi]. Datum Bude, in vigilia Conceptionis Marie prefate, anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo octavo.

^a sor fölött beszúrva | ^b utána kibúzva: pry | ^c ipsi-ből korigálva | ^d utána kibúzva: nostre | ^e a kéziratban: eadem

7.

1487. december 7.

Márton budai plébános Kassa városának

Nyugtája a város hatóságát az általa a Sinai hegyi Szt. Katalin monostor perjelének akaratóból megőrzésre átvett 189 aranyforintról és 100 dénárról.

(MOL DF 270 642 [Kassa Város Levéltára. Archív mesta Košíc, Collectio Schwartzenbachiana 603] – orig.)⁴⁷

Nos, Martinus, artium et sacre theologie professor, Apostolice Sedis prothonotarius, plebanus maioris ecclesie Beate Marie Virginis Budensis recognoscimus presentibus nos accepisse centum octoaginta novem florenos in auro et centum denarios ab egregiis viris, iudice et iuratis civitatis Caschoviensis, quos de voluntate fratris Ludovici, prioris monasterii Sancte Katherine de Monte Sinai apud nos deposuerunt conservandos. In cuius rei testimonium presentes sigillo nostro anulari consignavimus feria sexta, in profesto Conceptionis Gloriose Virginis Marie, anno 1487mo.

⁴⁷ Papír. Alul közepén: papírfelzetes gyűrűspecst. Hátlapon újkori latin nyelvű tartalmi összefoglaló. Kiadása: *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae I*, ed. STEPHANUS KAPRINAI, Vindobonae 1767, 78 ('00' jegyzetben); STEPHANUS KATONA, *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae IX*, Budae 1793, 825.

8.

Róma, Szt. Péter, 1490. május 22.

Ilkusi Márton, budai plébános V. Ince pápához

Folyamodik a pápához, hogy engedélyezzen öt év és öt *quadragesima* búcsút a budai Krisztus Teste társulat valamennyi tagjának és mindazon híveknek, akik az első csütörtöki körmeneten és misén részt vesznek.

(ASV Reg. Suppl. 918, fol. 27v. – *registr.*)⁴⁸

Beatissime Pater!^a In parochiali ecclesia Beate Marie Virginis Budensi Vesprimiensi diocesis, que admodum insignis et notabilis est, et in qua est instituta condam confraternitas utriusque sexus Christi fidelium, que confraternitas Corporis Christi appellatur, ubi singulis primis diebus Iovis cuiuslibet mensis usualis totius anni fieri consuevit quedam sollempnis processio cum celebratione et decantatione misse de eodem Sacratissimo Corpore ac ad processionem et missam huiusmodi tam confratres dicte confraternitatis, quam alii Christi fideles in multitudine copiosa et cum magna devotione confluere consueverunt. Ut igitur, Pater Sancte, fideles ipsi eo libentius devotionis causa diebus Iovis huiusmodi ad prefatam ecclesiam confluant ac processioni et misse huiusmodi ferventius intersint, quo ex hoc ibidem dono celestis gratie uberius conspexerint se refectos, supplicat humiliter S[anctitati] V[est]re tam devotus orator vester, Martinus de Ylkusth, rector plebanus nuncupatus dicte ecclesie, in artibus et theologia magister ac Sedis Apostolice prothonotarius, quam universi confratres predicti, quatenus omnibus et singulis confratribus ipsis et aliis fidelibus utriusque sexus, qui processioni et misse huiusmodi devote interfuerint et ad altare, ubi missa huiusmodi celebrari consuevit, pro illius ornameto et divini cultus incremento ac luminaribus et aliis ornamentis necessariis manus porrexerint adiutrices, quinque annos et totidem quadragenas de iniunctis eis penitentiis misericorditer in Domino relaxare dignemini de gratia speciali cum non obstantibus et clausulis necessariis et oportunitis. Concessum, ut petitur, de indulgentia quadraginta dierum in presentia d[omi]ni n[ost]ri pape. A. cardinalis Aleriensis. Et quod durent perpetuo. Concessum, ut supra. A. Cardinalis Aleriensis. Datum Rome apud Sanctum Petrum, undecimo Kalendas Iunii, anno sexto.

^a *Bal margón:* V[esprimiensi]; *alatta:* Indulgentia. *Jobb margón a keltezéssel egy sorban:* Si vultis.

⁴⁸ Regeszta: MREV III, 317 (n. 471). Rácz Györgynek köszönöm, hogy a fényképet rendelkezésemre bocsátotta.

9.

Buda, 1492. május 21.

Márton váci prépost és budai plébános tanúsítványa

Tanúsítja, hogy László budai prépost előtte mint végrendeleti végrehajtó előtt házának felét Anderkónak, a feleségének, Borbálának és fiuknak, Jánosnak adta.

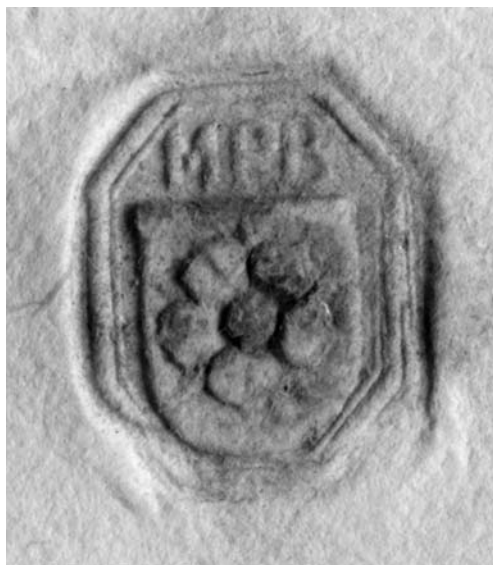
(MOL DF 208 572 [Eszt. kpt. hh. lt. 6-4-4] – *cop.*)⁴⁹

Ego, Martinus, artium et sacre theologie professor, Apostolice Sedis prothonotarius, prepositus Waciensis et plebanus maioris ecclesie parrochialis Beate Marie Virginis Budensis recognosco et presentibus fateor me audivisse a reverendo quondam domino Ladislao, preposito ecclesie Veteris Budensis dedisse et donasse medietatem domus sue in platea aurifabrorum habite, quam sibi reservaverat post donationem prime medietatis Anderconi et Iohanni, filio suo, domine Barbare, uxori dicti Anderconis per hec verba aut similia, cum idem dominus prepositus in lecto egritudinis iacuisset, et ego Martinus plebanus prefatus ipsum sollicitassem, ut dictam medietatem domus in scripto dicte domine Barbare donasset, respondit: ‘Venerabilis domine plebane! Longo tempore vixi vobiscum tanquam cum fratre carissimo, nec erat mihi aliquod secretum, quod vobis non revelaverim et bene scitis me cum domina Barbara amicabiliter vixisse, cui etiam multa bona contuli atque illam medietatem domus predicte dare promisi, ymo de facto contuli et nunc coram vobis istud fateor tanquam futuro executore testamenti mei et rogo, quod post mortem meam non permittatis eam molestari ratione dicte medietatis domus.’ Demum postquam dictus dominus prepositus coram canonicis ecclesie Budensis testamentum condidisset et illud coram me legi fecisset, ego considerans, quod in eodem testamento nulla mentio facta fuisset, nec de prima parte domus predicte, nec de altera domine Barbare legata, volebam ego ut donatio illius domus testamento inseratur, dominus prepositus respondit se minime hoc facturum pro honore suo, etiam pro aliquot milibus florenis et ilico subiunxit: ‘Domine plebane, frater mi carissime! Omnia et singula, que usque ad hanc horam acquisivi, tradidi in potestatem vestram, ut ea secundum ordinationem meam conscientiose distribuatis his, quibus legata sunt. Et etiam de domo predicta faciatis, quemadmodum iam dudum a me audivistis, quia nedum partem illius domus contulerim ipsis Anderkoni, Barbare et filio eorum Iohanni, ymo totam et integram domum cum omnibus pertinentiis ad eam.’ Et sic testamentum clausum est absque mentione et inscriptione eiusdem domus. Hec ego Martinus, <ut supra,> plebanus <etc.> In cuius rei testimonium presentes sigillo meo annulari consignavi, anno 1492, die vigesima prima mensis Maii. <In margine

⁴⁹ Egervári László tárnokmester átírata, 1494. február 13. A < > zárójelek között közölt rész az átírás betoldása. Az átírás regesztája: VÉGH, *Buda város középkori helyrajza*, II, 126 (n. 439). Újkori másolata: MOL DL 82 070 (Zichy család zsélyi lev.). A Martinus-levél regesztája: VÉGH, *Buda város középkori helyrajza*, II, 124 (n. 428.)

autem ipsarum litterarum sub sigillo prefati domini Martini plebani subsequens clausula erat conscripta:> Fateor insuper fuisse presentes cantorem et canonicos Budenses, dum conderet testamentum, qui tamen nullam mentionem fecerunt de fundatione alicuius lampadis super domo predicta, sed et de facto transacti sunt quatuor anni post mortem dicti domini prepositi, quibus nec lampas ardebat, nec pro ea aliquis census de predicta domo requirebatur.

SZOVÁK KORNÉL

Ilkusi Márton pecsétje
(MOL DL 88 615)

VII. KELEMEN PÁPA MAGYAR VONATKOZÁSÚ BRÉVÉI (1523–1526)

Adatok a Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolataihoz

Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatainak Mohács előtti néhány éve igen jól feldolgozott. Ez elsősorban Lorenzo Campeggio bíboros legátus és Giovanni Antonio Burgio nuncius jelentéseinek köszönhető, melyet Fraknói Vilmos látott el terjedelmes bevezetővel.¹ Fraknói később Magyarország és a Szentszék kapcsolatáról írott háromkötetes monográfiájában a vonatkozó rész ismertetésénél is elsősorban e forrásanyagra támaszkodott.² Szép számmal használta még a magyarok által Rómába küldött, a Vatikáni Titkos Levéltár *Segreteria di Stato Principi* nevű fondjának kötetekben lévő leveleket, melyek közül már több megjelent 18. századi jezsuita történeti munkákban – elsősorban Pray Györgynél és Kátóna Istvánnál – valamint Augustin Theiner forráskiadásában. Mára ezek a levelek szinte teljes egészében ismertek, noha Bessenyei József teljesség igényével elkészült kiadványa³ csak a Tusor Péter bírálataiban közölt hiányjegyzékkel⁴ együtt teljes. VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású leveleinek, jobban mondva brévéinek teljes gyűjtése azonban nem történt meg.⁵

¹ *Relationes oratorum pontificiorum [de Regno Hungariae] 1524–1526* (Monumenta Vaticana Hungariae II/1), ed. VILMOS FRAKNÓI, Budapest 1884. A bevezető külön is napvilágot látott: FRAKNÓI VILMOS, *Magyarország a mobácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján* (Házi könyvtár 49), Budapest 1884. Szinte teljes egészében a követjelentésekre és Fraknói német nyelven is megjelent feldolgozására (*Ungarn vor der Schlacht bei Mohács. Auf Grund der päpstlichen Nuntiaturberichte*, Budapest 1886) alapozva dolgozta fel MICHAEL POPESCU, *Die Stellung des Papsttums und des Christlichen Abendlandes gegenüber der Türkengefahr vom Jahre 1523 bis zur Schlacht bei Mohács (1526)*, Bucarest 1887. – A tanulmány az OTKA NN-82 307 sz. kutatási programja keretében készült.

² FRAKNÓI VILMOS, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szentszékkel II*, Budapest 1902.

³ BESSENYEI JÓZSEF, *Lettere di principi. Fejedelmi levelek a pápának* (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma [!], Fontes 3) Roma–Budapest 2002.

⁴ TUSOR PÉTER, *Fejedelmi forrásközlés*, Budapesti Könyvszemle (2004 nyár) 107–120, 118–119.

⁵ Erről lásd bővebben: NEMES GÁBOR, *A Jagelló-kori Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatai a pápai brévék tükrében. Kutatási beszámoló*, Tíz éves a Történelemtudományi Doktori Iskola (szerk. Fröhlich Ida) Piliscsaba 2011, 43–58.

I. A FORRÁSOK HELYE ÉS KUTATÁSTÖRTÉNETE

A brevék jelentős részét az *Archivio Segreto Vaticano* őrzi.⁶ A Trienti Zsinat szervezeti reformjai⁷ előtt kiadott brevék – a kérvény és a bullaregisztrumok tekintélyes, több ezer kötetes sorozataival szemben – szétszórtan fordulnak elő. Annyi azonban megállapítható, hogy a brevék többségét a levéltár ősi része, az úgynevezett *Armadi*-sorozat őrzi. Az itt lévő, 1567 előtt kelt brevéket tartalmazó köteteket még VIII. Orbán pápa hozatta át a *Segreteria dei Brevi*-nek otthont adó *Palazzo Altemps*ből.⁸ VII. Kelemen pápa brevéinek nagy része a brévefogalmazványok (*minutae brevium*) között található az *XL. Armadi*óban.⁹

Az archiválás módja elsöre igen szokatlannak tűnhet: az egykor minden bizonyral csomókban őrzött, többnyire hosszúkás papírszalagokra írt fogalmazványokat vagy tisztázatokat egymáshoz ragasztották, majd keménypapírra kasírozták és így hozták létre köteteket valamikor a 18. század folyamán.¹⁰ Ez esetben tehát nem a régebbi korok bevett gyakorlatáról, tudniillik a fogalmazványok regisztrumkötetté alakításáról vagy titkárokat segítő formulagyűjteményekről, mintakönyvekről lehet szó,¹¹ hanem az idők viharait túlélő titkári hagyatékok

⁶ A Vatikáni Levéltárról szóló alapirodalom: PÁSZTOR LAJOS, *A Vatikáni Levéltár*, Levéltári Közlemények 20–23 (1942–1945) 100–129; Uő, *Guida delle fonti per la storia dell' America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia* (Collectanea Archivi Vaticani 2), Città del Vaticano 1970; KARL AUGUST FINK, *Das Vatikanische Archiv. Einführung in die Bestände und ihre Erforschung*, Rom 1951²; LEONARD E. BOYLE, *A Survey of the Vatican Archives and of its Medieval Holdings* (Subsidia mediaevalia 1), Toronto 1972; ÉRSZEGI GÉZA, *A Curia Romana középkori levéltárai*, Levéltári Szemle 28 (1978) 321–339.

⁷ 1567-ben létrehozták a Brévetitkárságot (*Segretaria dei Brevi*) és a fejedelmekkel való levelezést lefolytató titkárságot (*Segreteria dei Brevi ai Principi*). FINK, *Das Vatikanische Archiv*, 76–79; PÁSZTOR, *Guida delle fonti*, 112–124. Lásd még: LAJOS PÁSZTOR, *Per la storia degli archivi della Curia Romana nell'epoca moderna. Gli archivi delle Segreterie dei Brevi ai Principi e delle Lettere Latine*, Römische Kurie. Kirchliche Finanzen. Vatikanisches Archiv. Studien zu Ehren von Hermann Hoberg II (Miscellanea Historia Pontificiae 46; hg. von Erwin Gatz), Roma 1979, 659–686. Működésük leírása magyar nyelven: TUSOR PÉTER, *A barokk pápaság (1600–1700)*, Budapest 2004, 180–184 és 313–315.

⁸ HODINKA ANTAL, *A római levéltárak*, Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak I–II (kiad. Bossányi Á.) Budapest 1916–1918, I, 7–165 és II, 7–148, I, 34.

⁹ PÁSZTOR, *A Vatikáni Levéltár*, 7; FINK, *Das Vatikanische Archiv*, 75; PÁSZTOR, *Guida delle fonti*, 17–18; BOYLE, *A Survey of the Vatican Archives*, 64; ÉRSZEGI, *A Curia Romana középkori levéltárai*, 334; THOMAS FRENZ, *Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit* (Historische Grundwissenschaften in Einzeldarstellungen 2) Stuttgart 1986, 51.

¹⁰ CHARLES MARTIAL DE WITTE, *Notes sur les plus anciens registres de brevés*, Bulletin de L'Institut historique Belge de Rome 31 (1958) 153–168, 165, 3. j.

¹¹ Az avignoni pápák idején több példa van arra, hogy fogalmazványokat kötetekbe kötöttek (lásd például ASV Registri Vaticani, vol. 244 A–N). FRIEDRICH BOCK, *Einführung in das Registerwesen des Avignonesischen Papsttums*, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken [QFIAB] 31 (1941) 1–107, 55–56. Formulagyűjteményre: PAUL KEHR, *Die Minuten von Passagnano. Eine diplomatische Miscelle*, QFIAB 7 (1904) 8–41, különösen 10–15; GEOFFREY BARRACLOUGH, *Minutes of papal letters (1316–1317)*, Miscellanea archivistica Angelo Mercati (Studi e testi 165) Città del Vaticano 1952, 109–127; FRIEDRICH BOCK, *Kodifizierung und Registrierung in der spätmittelalterlichen kurialen*

utólagos rendezéséről, melynek szándéka minden bizonnyal az elveszett regisztrumok pótlása volt.

Ennek egyik bizonyítéka, hogy a bréveregisztrumok (*Registra brevium*)¹² 44–46. kötetei a fogalmazványokból utólag létrehozott, valószínűleg a 17. század végén készült másolatgyűjtemények.¹³ A regisztrumok hiányos voltára magyarázatot szolgáltathat az 1527-ben bekövetkezett súlyos katasztrófa, a *Sacco di Roma*, ezenkívül igen valószínű, hogy a diplomáciai anyagok egy része – velük együtt akár regisztrumok is – a titkárok magán-, illetve családi levéltárába kerülhetett.¹⁴ Az *Armadio XLIV (Epistolae/Brevia ad Principes)*¹⁵ 8. és 9. kötete pont egy ilyen titkári hagyaték része lehetett, melyek a neves humanista pápai titkár, Jacopo Sadoletto fogalmazványait tartalmazzák.¹⁶

* * *

Cseles Márton jezsuita – aki első magyarként Kollonich Lipót esztergomi érsek megbízásából 1697–1698 között kutatott a Vatikáni Levéltárban – nagyrészt a már említett másolati köteteket használta.¹⁷ Hozzá hasonlóan Augustin Theiner – aki

Verwaltung. Eine Immediatforschungsbericht über die päpstlichen Register, Archivalische Zeitschrift 56 (1960) 11–75, 41. (az úgynevezett *Forma pacis*ról).

¹² HODINKA, *A római levéltárak*, I, 142; PÁSZTOR, *A Vatikáni Levéltár*, 7; FINK, *Das Vatikanische Archiv*, 75; PÁSZTOR, *Guida delle fonti*, 16–17; BOYLE, *A Survey of the Vatican Archives*, 63; ÉRSZEGI, *A Curia Romana középkori levéltárai*, 334; FRENZ, *Papsturkunden*, 51.

¹³ Erre utal a fogalmazványokon látható több eltérő számozás is: a másolatok a fogalmazványokon található régebbi, áthúzással érvénytelenített számozást tüntetik fel.

¹⁴ Okozhatott károkat a levéltár Napoleon általi elköltöztetése és későbbi visszahozatala is: REMIGIUS RITZLER, *Die Verschleppung der päpstlichen Archive unter Napoleon I*, RHM 6–7 (1962–1964) 144–190, különösen 146–149. Az elveszett állomány becslésére Thomas Frenz vállalkozott: THOMAS FRENZ, *Die verlorenen Brevenregister 1421–1527*, QFIAB 57 (1977) 354–365, 359–362. A titkároknál lévő diplomáciai anyagokra: DIETER BROSIUS, *Breven und Papst Pius II*, *Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte* 70 (1975) 180–224, 181–182; GIUSEPPINA ROSELLI, *Il frammento di un registro perduto di brevi del papa Innocenzo VIII (gennaio-marzo 1489)*, *Archivio Storico Italiano* 149 (1991) 93–118; RITA COSMA, *Due nuovi registri di brevi di Sixto IV*, *Archivio della Società Romana di Storia Patria* 103 (1980) 305–312.

¹⁵ PÁSZTOR, *A Vatikáni Levéltár*, 7; FINK, *Das Vatikanische Archiv*, 75; PÁSZTOR, *Guida delle fonti*, 18–19; BOYLE, *A Survey of the Vatican Archives*, 64–65; ÉRSZEGI, *A Curia Romana középkori levéltárai*, 334. A sorozat kötetéről készített regeszta-gyűjtemény vonatkozó kötete: LUIGI NANNI (ed.), *Epistolae ad principes. I. Leo X–Pius IV (1513–1565)* (CAV 28), Città del Vaticano 1992.

¹⁶ A 9. kötet címe: „*Brevia Clementis VII ad Princeps per Sadoletum exarata*”. A kötetben szereplő brévék jelentős része kiadva: PETRUS BALAN (ed.), *Monumenta saeculi XVI. historiam illustrantia I (Clementis VII. epistolae per Sadoletum scriptae)*, Oeniponte 1885.

¹⁷ Életére lásd MONAY FERENC, *A római magyar gyónatók*, Róma 1956, 101–107. Tevékenységére: TUSOR PÉTER, *Magyar történeti kutatások a Vatikánban* (Collectanea Vaticana Hungariae I/1exc.), Budapest–Róma 2004, XVI. A másolati kötetet lásd: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár (ELTE EKK), Ms. Ab 50, tom. XI; vö. *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis II/1* (Catalogus librorum manuscriptorum), Budapestini 1889, 54. Ezeket első-sorban jezsuita történetíró rendtársai aknázták ki: GEORGIUS PRAY, *Epistolae procerum regni Hungariae I*,

szintén ezen köteteket dolgozta fel – nemcsak a Roskoványi Ágoston püspök felkérésére összeállított *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* című művében találhatunk szép számmal VII. Kelemen pápa kori brevéket, de az ez után készített horvát és lengyel okmánytárban is található néhány.¹⁸ Emellett több forrást közöl a Sadoletto fogalmazványait tartalmazó *Armadio XLIV* 9. kötetéből is. Koller József, a pécsi egyházmegye történetírója pedig már a kötetekbe rendezett breveminutákat vette kézbe, és többet teljes szövegében közölt.¹⁹ Rajta kívül még Kollányi Ferenc nevét kell megemlíteni, aki bár a Mohács utáni breveminutákat tanulmányozta át, az 1526. év egyik kötetét mégis bevonta vizsgálatai körébe.²⁰ Fraknoi Vilmos összefoglaló munkáiban is merített e forrásokból, bár ezek nehezen ellenőrizhető és néhol pontatlan jegyzeteiből (például „*A brève a pápai regestákban.*”) nem mindig követhetők egyértelműen.

A *Dataria Apostolica* levéltárban található *Brevia Lateranensiá*ban és *Minutae brevium in forma gratiosa* sorozatokban is nagy számban őrződtek meg brevék, melyeknek VII. Kelemen kori kötetei eddig még nem keltették fel a magyar kutatás érdeklődését.²¹ Végül meg kell említenünk, hogy a levéltár legrégibb fondjában, az Angyalvárban őrzött levéltárban (*Archivum Arcis, Archivio di Castel S. Angelo*)²² számos eredeti brève található, melyeket a már említett Augustin Theiner és később Artner Edgár használt, utóbbi a magyar-szentszéki kapcsolatok Mohács előtti éveket feldolgozó tanulmányában és „*Magyarország mint a nyugati kereszténység védőbástyája*” című okmánytárában.²³ Ezután a vizsgált évek brevéit illetően vatikáni kutatás már nem folyt, Kosáry Domokos és Kubinyi András már csak a kiadott

Posonii 1806; NICOLAUS SCHMITTH, *Episcopi Agriensis fide diplomatum concinnati II*, Tyrnaviae 1768; SAMUEL TIMON, *Purpura Pannonica, sive vitae et res gestae S. R. E. cardinalium*, Claudiopoli 1746 stb. Katona István elsősorban az előbb említett rendtársak művei alapján idézi – igen gyakran szintén teljes szövegükben – e forrásokat: STEPHANUS KATONA, *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae XII*, Budae 1793.

¹⁸ AUGUSTIN THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. II: 1352–1526*, Romae 1860; Uő, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia II: 1410–1572*, Romae 1861; Uő, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia I: 1198–1549*, Romae–Zagrabiae 1863.

¹⁹ JOSEPHUS KOLLER, *Historia episcopatus Quinqueecclesiensis V*, Posonii–Pestini 1801.

²⁰ KOLLÁNYI FERENC, *Regesták a római és a párizsi levéltárakból*, Történelmi Tár (TT) 28 (1905) 311–376.

²¹ HODINKA, *A római levéltárak*, I, 144; PÁSZTOR, *A Vatikáni Levéltár*, 9 és 11; KARL AUGUST FINK, *Zu den Brevia Lateranensia des Vatikanischen Archivs*, RQ 43 (1935) 260–266; FINK, *Das Vatikanische Archiv*, 68–70; PÁSZTOR, *Guida delle fonti*, 54–56 és 72–73; BOYLE, *A Survey of the Vatican Archives*, 52–54; ÉRSZEGI, *A Curia Romana középkori levéltárai*, 331; FRENZ, *Papstarkunden*, 51.

²² PÁSZTOR, *A Vatikáni Levéltár*, 19; FINK, *Das Vatikanische Archiv*, 146–148; PÁSZTOR, *Guida delle fonti*, 21–24; BOYLE, *A Survey of the Vatican Archives*, 58–60; ÉRSZEGI, *A Curia Romana középkori levéltárai*, 335.

²³ ARTNER EDGÁR, *Magyarország és az Apostoli Szentszék viszonya a mohácsi vérszt megelőző években (1521–1526)*, Mohács emlékkönyv 1526 (szerk. Lukinich Imre) Budapest 1926, 63–123; ARTNER EDGÁR, „*Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája*”. *A Vatikáni Levéltárnak azok az okiratai, melyek őseinknek a Keletről Európát fenyegető veszedelmek ellen kifejtett erőfeszítéseire vonatkoznak* (CVH I/1) Budapest–Róma 2004.

források és a korábbi szakirodalom alapján elemezték Magyarország és a Szentszék viszonyát.²⁴

A Kárpát-medence levéltárainak középkori anyaga is több VII. Kelemen által kiadott brévét rejt,²⁵ sőt Párizs²⁶ és London²⁷ is őriz több magyar vonatkozású iratot a vizsgált évekből.

A levéltári anyag szisztematikus átnézésekor a vizsgált korszakra vonatkozóan több mint másfél száz brévét találtam. Ez közel kétszerese a Magyarországról a pápának írott levelek számának, a brévéknek csaknem fele kiadatlan, és sajnos a megjelenetek is csak kevéssé épültek be a feldolgozásokba. Értéküket emeli, hogy a feltárt forrásanyag nagy részét a pápa levelezését kitevő úgynevezett *breve de curia* adja. A levelek témái híven tükrözik a két állam kapcsolatát, melyet Kosáry Domokos a következőképpen jellemzett: „Magyarországot a Vatikán [!] a török elleni harcban diplomáciával, az egymás ellen hadakozó hatalmak békére intésével, valamint, praktikus szempontból hasznosabban, pénzsegélyekkel és követe útján tanáccsal, szervező munkával próbálta támogatni”.²⁸

A diplomáciai érintkezéseket számos követjárással kapcsolatos levél képviseli, így különösen Campeggio bíboros legátusról, Burgio nunciusról, a Ferdinánd főherceghez küldött pápai nunciusról, Hieronymus Rorarióról,²⁹ valamint a magyar király római követéről, Brodarics Istvánról tudhatunk meg információkat. Számos példány maradt fenn a külföldi országok uralkodóihoz és vezető politikusaihoz küldött levelekből is, melyekben VII. Kelemen a török elleni harchoz kért segítséget. Több, Fuggerekhez írott brévéből a pénzbeli támogatások felhasználásáról tájékozódhatunk, ezenkívül számos forrás segítségével képet alkotunk a horvát végváraknak nyújtott segélyekről is. A pápa nunciusa révén a magyar belpolitikába is beavatkozott, több levél maradt fenn Brodarics István kancellárságával, Verbóci István nádorságával és a már említett Fuggereknek az országból való kiűzésével kapcsolatban. Emellett egyházkormányzati témában is

²⁴ KOSÁRY DOMOKOS, *Magyar külpolitika Mobács előtt* (Gyorsuló idő), Budapest 1978; KUBINYI ANDRÁS, *Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között (1490–1526)*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve (szerk. Zombori István), Budapest 1996, 119–134, 128–130.

²⁵ A Magyar Országos Levéltár középkori gyűjteményének kutatásakor használtam: RÁCZ GYÖRGY (szerk.), *Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország digitális levéltára. Digital Archives of Mediaeval Hungary*, DL–DF 4.3, Budapest 2008.

²⁶ 1526. július 30. I. Ferenc francia királynak: Archives Nationales, Archives de l’Ancien Régime, I. Le Gouvernement du royaume: L’administration centrale, Trésor des Chartes, II. Supplément, J 937, Dossier I, n. 19. A brève fotóját Martí Tibornak köszönöm.

²⁷ KURUCZ GYÖRGY, *Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain Relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800*, London–New York 1992, 32, n. 15 324–15 325 és 15 332 valamint 127, n. 21 986. 21 998. 21 1003.

²⁸ KOSÁRY, *Magyar külpolitika*, 21.

²⁹ Rorario jelentései (ASV Archivum Arcis [A.A.] I–XVIII, 6522) kiadatlanok, viszont gazdagon merít belőle: MAURIZIO GATTONI, *Clemente VII e la geo-politica dello Stato Pontificio (1523–1534)* (CAV 49), Città del Vaticano 2002.

küldött brevüket az egyházfő, melyek között a legfontosabb a csehországi kelyhesek és a Cseh–Morva Testvériség – vagy ahogy a levelek nevezik: pikárdok – ügye, melyhez szervesen kapcsolódott Szalkai László esetleges bíborossá kreálásának kérdése is.³⁰

A *de curia* típusú brévék mellett hamar megjelent a másik, az úgynevezett *commune* is. Ennek oka, hogy a bréve sokkal gyorsabban és nem utolsósorban olcsóbban kiállítható irattípus volt a bullához képest, ezért a 15. század végétől kezdve egyre több kérvényre (*supplicatio*) ilyen formában kérték a választ.³¹ A benyújtott kérvényekre adott engedélyeket tartalmazó, jogi vonatkozású *breve communénak* VII. Kelemen pápa időszakából is több, magyar vonatkozású példája akad. A bréve harmadik típusával, az úgynevezett *breve supplicatione introclusával* – mely nem más, mint a szignált, tehát jóváhagyott kérvényhez mellékelt, a végrehajtásra kijelölt személyeknek címzett igen sablonos utasítás – csak elvétve találkozunk.³² Míg a *de curia* típusú brévék a politika- és diplomáciatörténetre adnak adalékokat, addig ez utóbbi kettő elsősorban a kor egyházi társadalmára és vallásosságára vonatkozóan tartalmaz számos adatot. Kiemelném az 1525. évi Szentévvvel kapcsolatos búcsúengedélyeket, javadalmakról és kinevezésekről szóló leveleket és az egyes egyházi peres ügyekben – melyek közül a legjelentősebb az esztergomi káptalan és Philippus de Senis pere az esztergomi főszékesegyház Boldogasszony-kápolnája miatt³³ – kelt brevüket.

Ezek a brévék a Rómába küldött magyar vonatkozású levelekkel, a már említett szentszéki és velencei követjelentésekkel, valamint a hazai okleveles anyaggal kiegészítve számos újabb adalékkal gazdagíthatják az eddigi képet. Az alábbiakban a brévék történeti forrásértékét VII. Kelemen pápa horvát-dalmát vonatkozású leveleinek ismertetésével fogom részletesebben is bemutatni.

³⁰ Összefoglalását – a brévék ismerete nélkül – lásd: ANTONÍN KALOUS, *The Politics of Church Unification: Efforts to Reunify the Utraquists and Rome in the 1520s*, Friars, Nobles and Burghers – Sermons, Images and Prints, Studies of Culture and Society in Early-Modern Europe, In memoriam István György Tóth, (ed. Jaroslav Miller–László Kontler), Budapest–New York 2010, 181–197; és Űő, *Tárgyalások az utraquisták és a római egyház egyesüléséről: a kiegyezés politikájája*, Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológiai- és egyháztörténeti tanulmányok (szerk. F. Romhányi Beatrix és Kendeffy Gábor), Budapest 2009, 154–163.

³¹ A pápai bullák kiállításának hazai feldolgozását a vonatkozó külföldi szakirodalommal lásd: TUSOR, *A barokk pápaság*, 225–226.

³² KARL AUGUST FINK, *Zu den Brevia Lateranensia des Vatikanischen Archivs*, RQ 43 (1935) 260–266; FRENZ, *Papsturkunden*, 29.

³³ A perről lásd: KÖRMENDY KINGA, *A jogtudó magyar értelmiség és a Curia Romana a 16. század elején. Az esztergomi Boldogságos Szűz Mária kápolna és a káptalan uniójának annata-pere*, Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről. Kéziratok kódexek, zsinatok, középkori műfajok (szerk. Erdő Péter) Budapest 2002, 211–223. A cikk sem a brévéket, sem Burgio jelentéseit nem használja.

2. A SZENTSZÉK ÉS HORVÁTORSZÁG/DALMÁCIA

Nándorfehérvár 1521-es eleste után az eddig is komoly támadásoknak kitett horvát végvidék helyzete tovább romlott. A horvát rendek elkeseredettségét csak tovább rontotta, hogy a magyar királyi udvarból egyre kevesebb segítség érkezett, ezért további támogatók után néztek. Szóba jött a szomszédos Velence, de a kétszínű diplomáciájáról elhíresült kalmárváros egyre inkább elköteleződött az Oszmán Birodalomnak. Viszont a rendszeres török betörések miatt szintén érdekelt Ferdinánd osztrák főherceg – aki 1522-től Stájerország, Karintia és Krajna védelmében gyakorlatilag átvállalta a horvát végek fenntartását – és a pápa már jobb támogatónak bizonyult.³⁴

1522-ben az oszmánok ismét a horvát végvidékre támadtak, és elfoglaltak két püspöki székhelyet: Knint és Scardonát.³⁵ A kulcsfontosságú Klissza várát is megostromolták, de Monokovics Péter kapitány, valamint a vár segítségére siető Orlovcsics Gergely és Krusics Péter zenggi kapitányok komoly harcok árán fel tudták menteni.³⁶ VI. Adorján pápa ezután ajánlott fel a horvát városok – és különösen Klissza – védelmére nagy mennyiségű gabonát, mely azonban a közelgő tö-

³⁴ A horvátok politikai törekvéseit összefoglalja: KOSÁRY, *Magyar diplomácia*, 61–63. Ferdinánd főhercegre lásd: E. KOVÁCS PÉTER, *Ferdinánd főherceg és Magyarország (1521–1526)*, Történelmi Szemle 45 (2003) 25–44, 25–35. Az 1521 és 1522. év hadieseményeinek összefoglalását – különösen Nándorfehérvár elestét – lásd: LEOPOLD KUPELWIESER, *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mobács, 1526*, Wien–Leipzig 1895, 196–206.

³⁵ A város eleste előtt, 1522 márciusában Statileo János Batori István figyelmébe ajánlotta Scardonát. Április 5-én pedig a város lakói – mivel tovább nem tudták tartani magukat – II. Lajos királytól engedélyt kértek a város feladására, MOL Diplomatikai Levéltár 24397 és 39344; kiadva: IVÁNYI BÉLA, *Adalékok nemzetközi érintkezéseink történetéhez a Jagelló-korban III*, TT 29 (1906) 321–367, 331–332, n. 28–29 és C. TÓTH NORBERT, *Politikatörténeti források Batori István első helytartóságában (1522–1523)* (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 50) Budapest 2010, 44–45, n. 23. Az ostromra lásd: WENZEL GUSZTÁV, *Marino Sanuto világhírójának Magyarországot illető tudósításai III*, Magyar TT 25 (1878) 269–271; THALLÓCZY LAJOS–HODINKA ANTAL (kiad.), *Magyarország melléktartományainak oklevéltára I. A horvát végbelyek oklevéltára I: 1490–1527*, Budapest 1903, 138. 143. 149–152, n. 84. 89. 94–95. Szeptemberben a török már támadásokat is vezetett innen: uo., 198–203, n. 118–119. Scardona eleste után a pápa Velencét a város visszafoglalásában való részvételre szólította fel: ASV A.A. I–XVIII, n. 1440 és 1442; ÁRTNER, *Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája*, 160–161 és 162–164, n. 126 és 128.

³⁶ Torquatus János bán Niklas Graf zu Salmtól 1000 gyalogost kért, melyet azonban az osztrák gróf nem tudott teljesíteni: THALLÓCZY–HODINKA, *A horvát végbelyek oklevéltára*, 162–163 és 169–172, n. 100 és 105, valamint C. TÓTH, *Politikatörténeti források*, 100–101, n. 85. Erről lásd még: *i.m.*, 151–152, n. 95. Az ostromról: WENZEL, *Marino Sanuto*, III, 271. A velenceiek megtiltották a spalatóiaknak, hogy segítsék az ostromlottakat: ÓVÁRY LIPÓT, *A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai I*, Budapest 1890, 266, n. 1163; BALOGH ISTVÁN, *Velencei diplomaták Magyarországról (1500–1526)*, Szeged 1929, XLV; ezenkívül ugyanerről számol be II. Lajos király I. Zsigmond lengyel királynak, *Acta Tomiciana VII*, Posnaniae 1857, 6–7, n. 5 és 7. Lásd még: MARGALITS EDE, *Horvát történelmi repertórium I*, Budapest 1900, 342; ÁRTNER, *Magyarország és az Apostoli Szentszék viszonya*, 73; illetve C. TÓTH, *Politikatörténeti források*, 137–138, n. 121.

rök fenyegetés dacára nem a várakhoz vagy a várvédőkhöz jutott, hanem a zenggi kapitányok saját „kasszájukat” gyarapították vele.³⁷ VII. Kelemen – aki pontifikátusa alatt többször kiemelten hangsúlyozta a vár támogatásának fontosságát³⁸ – pápává választása után, 1524 február végén a Magyarországra visszatérő³⁹ Giovanni Antonio Burgio nunciának feladatul adta, hogy ezt a botránys esetet vizsgálja ki és a megmaradt gabonát, valamint az azért kapott pénzt szerezze vissza.⁴⁰

A pápai vizsgálat indulásakor ugyanis újabb török csapatok érkeztek Klissza alá: Musztafa pasa csapatai ostrom alá vették a várat, így a vár védői újfent a pápához fordultak segítségért.⁴¹ Az említett visszaélések szerencsére nem jelentették a segélyek elapadását, viszont nagyobb óvatosságra intették a Medici-pápát. 1524. február 20-án a vár védőinek levelére válaszolva egy Romagnából induló szállítmánnyal bízta őket, melynek elosztását megbízottja fogja lebonyolítani.⁴²

A pápa választása régi, bevált diplomatájára, Thomas Niger scardonai püspök-re esett.⁴³ Ő scardonai püspöki jövedelmeit szinte állandó távolléte miatt nehezen

³⁷ VI. Adorján pápa 1523. június 17-i konzisztóriumon Frangepán Kristófnak megígérte, hogy támogatja Zengg város védelmét, lásd erre: TUSOR PÉTER–NEMES GÁBOR, *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)* (CVH I/7), Budapest–Róma 2011, 46, n. 40. Lásd még: ODORICUS RAYNALDUS, *Annales ecclesiastici denuo et accurate excusi XXXI*, Parisiis 1887, 1523, n. 119 és POPESCU, *Die Stellung des Papsttums*, 20. Ezt a segélyszállítmányt VII. Kelemen később is megemlítette, vö. 1526. február 9-ei brevését V. Károly császárhoz, ASV Arm. XLIV, vol. 9, fol. 421r–422v; illetve ASV Arm. XLIV, vol. 9, fol. 423r–424v, kiadva: BALAN, *Monumenta saeculi XVI*, 213–216, n. 164. – A horvát végvidék gabonaellátását Ferdinánd osztrák főherceg is orvosolni szeretne volna: 1522 februárjában nagyobb mennyiségű gabonakészlet felhalmozására alkalmas hely felkutatására adott utasítást. THALLÓCZY–HODINKA, *A horvát végbelyek oklevéltára*, 44–45, n. 39.

³⁸ A vár segélyezését kiemelt feladatként említi a külföldi uralkodóknak Magyarország megsegítéséért küldött levelében. Erről lásd: 1526. február 9. V. Károly császárhoz, ASV Arm. XLIV, vol. 9, fol. 421r–422v és ASV Arm. XLIV, vol. 9, fol. 423r–424v, kiadva: BALAN, *Monumenta saeculi XVI*, 213–216, n. 164.

³⁹ VII. Kelemen pápává választásakor Vio bíboros Rómába küldte Burgiót, hogy az új pápát tájékoztassa a magyarországi helyzetről. Őszentsége 1524. január 22-én értesítette Tommaso Vio bíborost, a leköszönő legátust, II. Lajos magyar királyt és magát Burgiót, hogy visszaküldi Magyarországra. (ASV Arm. XL, vol. 8, fol. 23r–25v, n. 45–47; a II. Lajoshoz írott kiadva: PRAY, *Epistolae procerum*, I, 166–169, n. 71.) FRAKNÓI, *Relationes oratorum pontificiorum*, xcvi; Magyarország és a római Szentszék, II, 333–334.

⁴⁰ 1524. február 20. Zengg városához, ASV Arm. XL, vol. 8, fol. 39rv, n. 73, kiadva: PRAY, *Epistolae procerum*, I, 174–175, n. 75. Erről lásd még: FRAKNÓI, *Magyarország és a római Szentszék*, II, 339; MARGALITS, *Repertorium*, I, 347.

⁴¹ A spalatóiak jelentették Velencének, hogy Mehmet bég és Musztafa pasa 500 lovassal és 1000 gyalogossal érkeztek Klissza alá, WENZEL, *Marino Sanuto*, III, 304–307. A sereg száma márciusra már 3000-re duzzadt, i.m., 308–309. – A velenceiek előre jelezték a török sereg jövetelét, de a segítség ezáltal is elmaradt: ÓVÁRY, *A MTA oklevél-másolatai*, 269, n. 1176–1177.

⁴² 1524. február 20. ASV Arm. XL, vol. 8, fol. 39rv, n. 74.

⁴³ Életére lásd: KERUBIN ŠEGVIĆ, *Obrana Klisa i zasluge splićanima Tome Crnica (Nigra) u pismu Klementa VII god. 1525*, Arhivski Vjesnik 7 (1937) 35–41; HENRICUS DAMIANUS WOJTYSKA, *Acta Nuntiatuariae Poloniae II: Zacharias Ferrerri (1519–1521) et nuntii minores (1522–1553)*, Romae 1992, XI–XII; STANKO JOSIP ŠKUNCA, *Toma Niger Mrčić. Diplomati i humanist*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti

tudta élvezni, nem is beszélve arról, hogy már a szék elfoglalása⁴⁴ is az akkori velencei dózse, Antonio Grimani ellenállásába ütközött. 1522/23-as években a magyar és lengyel udvarban teljesített nunciusi szolgálatot,⁴⁵ ez idő alatt pedig egy sebenicói klerikus – természetesen velencei támogatással – elfoglalta scardonai püspöki jövedelmeit, a diplomata csak a *Sacra Romana Rota* ítélete és VII. Kelemen pápának Andrea Gritti velencei dózsehöz írott levele alapján kaphatta vissza őket.⁴⁶ Csekély főpapi jövedelmeit magyarországi javadalommal is kiegészíthette, hiszen – minden bizonnyal magyarországi diplomáciai ténykedése elismeréseképp – Szatmári György esztergomi érsek kanonoki stallumot és a szentgyörgymezei prépostságot adományozta neki.⁴⁷

Thomas Niger első feladata az oszmánok által körbezárt Klisszába való bejutás volt. A nunciusnak egy némi élelemmel és fegyverrel megrakott hajóval sikerült kicseleznie az ostromlókat, így nemcsak a segélyek széptosztásában, hanem a védekezés irányításában is közreműködhetett.⁴⁸ Április elején Torquatus bán már a vár felmentésére készült, de végül is április 10-én ismét Krusics Péter zenggi kapitány volt az, aki 1500 fős felmentő serege élén felszabadította őket.⁴⁹ Niger püspök kül-

HAZU u Zadru 43 (2001) 255–273, diplomáciai szereplésére 259–266. Lásd még ezenkívül: TUSOR-NEMES, *Consistorialia Documenta Pontificia*, 33–34 és 40–41, n. 23 és 32.

⁴⁴ Az 1520. január 11-ei konzisztóriumon pápai reláció révén került a scardonai püspöki székre: ASV Archivio Concistoriale, Acta Vicecancellarii, vol. 2, fol. 138v; HC III, 294; a kinevezésről értesítő bréve: ŠKUNCA, *Toma Niger*, 271.

⁴⁵ E követségéről lásd: WOJTYSKA, *Acta Nuntiaturae Poloniae II*, xxxix–xl és 137–147, valamint ŠKUNCA, *Toma Niger*, 264–265. Brodarics I. Zsigmond lengyel királyhoz 1523. december 15-én írott levelében azt írja, hogy Niger Rómába érkezett. *Acta Tomiciana VI*, Posnaniae 1857, 348, n. 314; erről lásd még: FRAKNÓI, *Magyarország és a római Szentszék*, II, 333.

⁴⁶ 1524. február 20. ASV Arm. XL, vol. 6, fol. 135rv, n. 182, másolata: ASV Arm. XXXIX, vol. 44, fol. 267v–279v, n. 182. Az ajánlólevelek tanúsága szerint Burgio nunciusnak Magyarországra való utazása közben Velencében tárgyalnia kellett Andrea Gritti dózseval, a tárgyaláson valószínűleg ez az ügy is szóba került (1524. február 20. ASV Arm. XL, vol. 6, fol. 131v; n. 174; másolata: ASV Arm. XXXIX, vol. 44, fol. 262r; n. 174; kiadva: FRAKNÓI, *Magyarország és a római Szentszék*, II, 339, 1081. j., *partim*). Ez ügyben a pápa írt Tommaso Campeggio velencei nunciushoz is: ASV Arm. XL, vol. 6, fol. 131v; n. 173; másolata: ASV Arm. XXXIX, vol. 44, fol. 261v, n. 173.

⁴⁷ 1524. február 23. Szatmári György esztergomi érsekhez: ASV Arm. XL, vol. 6, fol. 138rv, n. 189; másolata: ASV Arm. XXXIX, vol. 44, fol. 284v–285v, n. 188; kiadva: THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II, 634, n. 827. – A Rómában magyar követi feladatokat ellátó Francesco Marsupini szolgálatait is kanonoki javadalommal „hálálták meg”, erről lásd például: *Relationes oratorum pontificiorum*, 154–158, n. 44, 157; 299–303, n. 77, 302; 310–317, n. 81, 316.

⁴⁸ WENZEL, *Marino Sanuto*, III, 310; MARGALITS, *Repertórium*, I, 351. – Niger püspök lelkesítő szavai még 1525 októberében is a klisszaiak füleiben csengtek (ASV Segr. Stato, Principi, vol. 3, fol. 309rv, kiadva: BESSENYEI, *Lettere di principi*, 116–119, n. XVI/1, 117). Felmerül a forrásokban továbbá egy bizonyos Simon presbíter, aki a vár ostroma alatt segíthette lelkesítő munkáját (1526. január 30. Krusics Péter VII. Kelemen pápának, ASV Segr. Stato, Principi, vol. 1, fol. 83rv, kiadva: BESSENYEI, *Lettere di principi*, 66, n. XII/4.)

⁴⁹ THALLÓCZY–IODINKA, *A horvát végbelyek oklevéltára*, 288–289, n. 183. – WENZEL, *Marino Sanuto*, III, 311; MARGALITS, *Repertórium*, I, 351; ÁRTNER, *Magyarország és az Apostoli Szentszék viszonya*, 78.

detését teljesítve májusban indult vissza Velencén⁵⁰ át Rómába, ahol szeptember 23-án a pápai konzisztóriumon számolt be Klissza megvédéséről.⁵¹ Valószínűleg sikeres küldetése is közrejátszott abban, hogy 1524 szeptemberében VII. Kelemen traui püspökké nevezte ki,⁵² októberben pedig már újra követségbe küldte, és ismét a horvát végekre küldött segélyek elosztásával bízta meg.⁵³

Klissza hős védői, Krusics Péter és Orlovcsics Gergely zenggi kapitányok a vár felmentésének ürügyén meggondolatlanságukkal törtek borsot a szentszéki diplomácia orra alá. A pápa II. Lajosnak levélben számolt be, hogy Marco Foscaritól, a Szentszékhez küldött velencei követőtől értesült arról, hogy az 1524. év áprilisában a zenggiek a zárai kikötőben egy török hajót elfoglaltak, és azt Zenggebe vitték. II. Szulejmán szultán azonban a károk megtérítését Andrea Gritti velencei dózsétól követelte, mivel Zára velencei fennhatóság alatt volt. Az egyházfő arra kérte Lajos királyt, hogy rendelje el a zenggieknek a hajó visszaszolgáltatását, nehogy a törökök számára ez okot adjon a háborúra, amire az időt Rómában akkor nem látták alkalmasnak.⁵⁴ Az ügy kényes volta miatt Kelemen pápa nunciust, Burgiót is a szokottnál nagyobb körültekintésre kérte.⁵⁵ A magyar udvart és Burgiót az esetről már korábban tájékoztatta Vincenzo Guidotto Budán tartózkodó velencei követ,⁵⁶ aki kijelentette, hogy a négy fogságba esett török kereskedő esete az állandó segít-

⁵⁰ 1524. május 10-én Velencében van: WENZEL, *Marino Sanuto*, III, 311; idézi még *Relationes oratorum pontificiorum*, xciv. – Klissza felmentése után a velenceiek attól féltek, hogy a scardonai püspök egyházmegyéje felmentésére fogja majd vezetni a felmentő sereget, ez a félelem végül indokolatlannak bizonyult. ÓVÁRY, *A MTA oklevél-másolatai*, 270, n. 1180. és WENZEL, *Marino Sanuto*, III, 316–317.

⁵¹ TUSOR–NEMES, *Consistorialia Documenta Pontificia*, 52, n. 52.

⁵² 1524. szeptember 5. Thomas Niger traui püspökhöz, ASV Arm. XL, vol. 8, fol. 207rv, n. 347. A pápa a kinevezésről ugyanezen a napon Andrea Gritti velencei dózsét is értesítette, ASV Arm. XL, vol. 8, fol. 205rv, n. 345. Thomas Niger propozíciójára csak a levél kelte után egy héttel, szeptember 12-i konzisztóriumon került sor, a relációt maga a pápa végezte. A kinevezést addigi javadalmi megtartásával nyerte el, bár erről a bréve nem tesz említést, ASV Arch. Concist., Acta Vicecanc., vol. 3, fol. 49v; HC III, 316.

⁵³ 1524. október 13-án kelt menlevele: ASV Arm. XL, vol. 8, fol. 259rv, n. 448. A Frangepán családnak érkezéséről írott levele: 1524. október 14. Frangepán Bernáthoz és fiaihoz, valamint Frangepán Mátyáshoz és Györgyhöz, ASV Arm. XL, vol. 8, fol. 262rv, n. 454. – Thomas Niger 1525 júniusában lemondott traui püspökségéről unokaöccse, Christophorus javára. 1525. június 9. MOL Diplomatikai Fényképtár 219 362; kiadva: ŠEGVIĆ, *Tome Crnica*, 40–41. (Az oklevél digitális felvételéért és a cikk ismeretért Rác Györgynek tartozom köszönettel.) A kinevezésről lásd még: HC III, 316; illetve ASV Arm. XL, vol. 19, fol. 23v–24r. – Még ebben a hónapban újabb diplomáciai megbízatást kapott a pápától, melyről VII. Kelemen a velencei dózsét is értesítette. 1525. június 25. ASV Arm. XL, vol. 9, fol. 379rv, n. 450; másolata: ASV Arm. XXXIX, vol. 45, fol. 589rv, n. 428.

⁵⁴ 1524. november 13. ASV Arm. XL, vol. 7, fol. 160rv, n. 590; másolata: ASV Arm. XXXIX, vol. 44, fol. 865r–866r, n. 569; kiadva: THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II, 640, n. 836.

⁵⁵ 1524. november 13. ASV Arm. XL, vol. 7, fol. 158rv, n. 586; másolata: ASV Arm. XXXIX, vol. 44, fol. 862rv, n. 564.

⁵⁶ 1524. október 5-én tett panaszt ez ügyben a velencei követ II. Lajosnak, ÓVÁRY, *A MTA oklevél-másolatai*, 271, n. 1191.

ségre szoruló Klissza helyzetét is veszélyeztetheti.⁵⁷ Bár a török rabok szabadon engedése még 1525 októberéig várattott magára, az eset a továbbiakban komoly diplomáciai következményekkel nem járt.⁵⁸

Klissza ellátása azonban továbbra is akadozott,⁵⁹ emiatt a vár védői folyamatosan ostromolták a Szentszékét újabb és újabb kérésekkel. Török Mihály főkapitány már január 6-án kelt levelében a pápa gondoskodását kérte,⁶⁰ Krusics Péter kapitány, valamint Sebessy Ferenc és Nagy Gergely, a klisszai gyalogosok kapitányai a zsold elmaradása miatt panaszkodtak a pápánál.⁶¹ Krusics kapitány – aki személyesen is járt Rómában, hogy a Szentatyának beszámoljon a vár helyzetéről – és a klisszaiak ez év októberében újabb két levelet küldtek a pápának, melyekben siralmas állapotról számoltak be: Lajos király – amióta az általa küldött zsoldot rablók elragadták – pénzt nem ad, a vár védői éheznek és sokan szét is széledtek.⁶²

A kapitány által leírt tarthatatlan helyzet orvoslására Kelemen pápa 1525 novemberében gabonát, valamint ágyukat, lőszert és 4000 aranyat⁶³ is küldött a várnak, melynek szétosztását egy familiárisára, Leonardo Crescióra bízta.⁶⁴ A biztos küldését Burgio nuncius is javasolta az egyházfőnek, emlékeztetve őt arra, hogy

⁵⁷ *Relationes oratorum pontificiorum*, 56–60, n. 18, 59; MARGALITS, *Repertorium*, I, 351.

⁵⁸ *Relationes oratorum pontificiorum*, 88–92, n. 29, 91; 116–121, n. 35, 120; 267–271, n. 68, 269. Guidotto 1524. december 10-én, majd a következő év február 6-án Szalkai László esztergomi érseknél és Burgio nunciussal is közbenjárt az ügy érdekében. ÓVÁRY, *AMTA oklevél-másolatai*, 272–273, n. 1196 és 1200.

⁵⁹ 1524. decemberében Statileo János felsőörsi prépost kérte Guidotto követen keresztül, hogy a klisszaiaknak élelmiszer-szállítmányt küldhessen. ÓVÁRY, *AMTA oklevél-másolatai*, 272, n. 1197.

⁶⁰ 1525. január 6. ASV Segr. Stato, Principi vol. 3, fol. 13rv, kiadva: BESSENYEI, *Lettere di principi*, 46–47, n. VI/1.

⁶¹ Krusics Péter 1525. április 11-én (ASV Segr. Stato, Principi, vol. 3, fol. 89rv, kiadva: THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II, 649–650, n. 849, regesztája: TUSOR, *Fejedelmi forrásközlés*, 118, n. 9.) és április 19-én (ASV Segr. Stato, Principi, vol. 3, fol. 101rv, kiadva: BESSENYEI, *Lettere di principi*, 58–59, n. XII/1.) is írt levelet, Sebessy és Nagy kapitányok április 11-én kelt levelét lásd: ASV Segr. Stato, Principi, vol. 3, fol. 88rv, kiadva: THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II, 650, n. 850, regesztája: TUSOR, *Fejedelmi forrásközlés*, 118, n. 8.

⁶² ASV Segr. Stato, Principi, vol. 3, fol. 307rv, kiadva: BESSENYEI, *Lettere di principi*, 60–63, n. XI/2. valamint ASV Segr. Stato, Principi, vol. 3, fol. 309rv, kiadva: BESSENYEI, *Lettere di principi*, 116–119, n. XVI/1. A vár megsegítését II. Lajos is külön kérte: ASV A.A. I–XVIII, n. 2538; kiadva: ARTNER, *Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája*, 174–176, n. 135, 175. Lásd ezekről: MARGALITS, *Repertorium*, I, 358; ARTNER, *Magyarország és az Apostoli Szentszék viszonya*, 88. – Az uralkodó által 1523 és 1526 között Krusics Gergely és Orlovcsics Gergely zenggi kapitányok számára kifizetett összegek jegyzékét lásd: MOL DL 26 308, kiadva: THALLÓCZY–HODINKA, *Ahorvát végbelyek oklevéltára*, 509–510, n. 351.

⁶³ A pontos összeg Burgiónál szerepel: *Relationes oratorum pontificiorum*, 286–291, n. 72, 288. A Crescio által vitt összegekről lásd még: 1526. március 22. Ferdinánd főherceghez, ASV Arm. XLV, vol. 9, fol. 451rv, kiadva: BALAN, *Monumenta saeculi XVI*, 225–226, n. 174.

⁶⁴ Szolgálatiért az Apostoli Kamara havi 12 dukátot utalt ki neki: 1525. november 18. ASV A.A. I–XVIII, n. 5049. – Crescio december 12-én Velencében volt, onnan indult Zenggebe, WENZEL, *Marino Sanuto*, III, 347.

most is ugyanazok a zenggi kapitányok felügyelik Klisszát, akik az Adorján pápa által küldött gabona elherdálásáért felelősek voltak.⁶⁵ Az anyagiak mellett a pápa lelki hatalmával is támogatta a török elleni harcot, hiszen a várak megerősítését építőanyaggal vagy saját munkájukkal segítők számára teljes búcsút engedélyezett.⁶⁶

Krusics kapitány január 30-án Rómába küldött levele szerint – melyben ismét anyagi gondjairól ír – Leonardo Crescio kiválóan végezte munkáját,⁶⁷ így novemberi küldetése után 1526 február elején ismét ő tért vissza.⁶⁸ VII. Kelemen pápa a Crescióval küldött összeget a megüresedő javadalmak esetleges be nem töltésével vélte kiegészíteni, emiatt *commissarius*ára bízta a Dalmáciában üresedésben lévőek kezelését is.⁶⁹ Sajnos a zenggi esethez hasonlóan Klisszában is akadtak olyanok, akik a segélyszállítmány megdézsmálásával saját anyagi helyzetük jobbítására vették, az egyházfő ezért felhatalmazta Cresciót, hogy a kiközösítés és az *interdictum* eszközével akadályozza meg a lopásokat és szerezze vissza az eltulajdonított javakat.⁷⁰

Hasonló eszközökkel próbálta meg jobb belátásra bírni Jozefith Ferenc zenggi püspök⁷¹ az állandó pénzügyi gondokkal küzdő zenggi kapitányokat, Orlovcsics Gergelyt és Krusics Pétert is, akik miatt a püspökség javainak fosztogatásáért Zengg városára és az egyházmegye több templomára *interdictumot* mondott ki. A város emiatt a pápához fordult, aki a püspököt a büntetés felfüggesztésére kérte.⁷²

⁶⁵ *Relationes oratorum pontificiorum*, 286–291, n. 72, 287–288; idézi: FRAKNÓI, *Magyarország és a római Szentszék*, II, 384, 1225. j. és ARTNER, *Magyarország és az Apostoli Szentszék viszonya*, 89. – A velenceiek úgy tudták, hogy a zenggi kapitányokat Szalkai László gyanúsította meg a pápai segélyek eltulajdonításával, erről lásd: MARGALITS, *Repertorium*, I, 363. – Burgio jól ismerte Cresciót és egy helyütt jóbarátjának („*mio bono amico*”) mondja, *Relationes oratorum pontificiorum*, 382–387, n. 99, 382.

⁶⁶ 1525. november 15. ASV A.A. I–XVIII, n. 5047.

⁶⁷ ASV Segr. Stato, Principi, vol. 1, fol. 75r–76v, kiadva: BESSENYEI, *Lettere di principi*, 62–65, n. XII/3, 63.

⁶⁸ *Relationes oratorum pontificiorum*, 320–323, n. 83, 322.

⁶⁹ 1526. február 18. ASV A.A. I–XVIII, n. 5051; másolata: ASV Arm. XXXIX, vol. 46, fol. 124rv, kiadva: THEINER, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium*, I, 591, n. 807.

⁷⁰ 1526. április 7. ASV A.A. I–XVIII, n. 5052–5053; kiadva: THEINER, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium*, I, 591–592, n. 808. – A helyzet visszásságára utal, hogy Crescio 1526 májusában Burgiótól kért segítséget a segély, többek között a 4000 dukát elosztását illetően. A nuncius felajánlotta, hogy a vár ellátáshoz szükséges dolgokról listát készít, és azt is kijelentette, hogy Lajos király a pénzt mindenképp a várbán szolgáló katonák zsoldjára költené. *Relationes oratorum pontificiorum*, 382–387, n. 99, 382. (A szöveg értelmezésében nyújtott segítségért Paál Zsuzsannának tartozom köszönettel.)

⁷¹ 1522 áprilisában a nürnbergi birodalmi gyűlésen az egyik magyar követként jelent meg (KOSÁRY, *Magyar külpolitika*, 128.), 1523-ban királyi titkár és II. Lajos követe Raguzában (GELGICH JÓZSEF–THALLÓCZY LAJOS, *Ragusa és Magyarország összeköttetéseiinek oklevéltára*, Budapest 1887, 683–684, n. 438–440). A püspököt a mohácsi csata után Ferdinánd király és Frangepán Kristóf mellett találjuk, erről lásd: IVAN KUKULJEVIĆ, *Acta Croatiae. Listine Hrvatske I*, Zagreb 1863, 215–218 és 219–227, n. 215 és 217–220; THALLÓCZY–HODINKA, *A horvát végbelyek oklevéltára*, 618–620, 651–652, n. 471, 503.

⁷² 1526. augusztus 7. ASV Arm. XL, vol. 12, fol. 72rv, n. 413.

Orlovesics és Krusics viszont nem voltak ilyen tapintatosak, és saját maguk vették kézbe a probléma megoldását. Hogy a püspököt meggyőzzék, felfegyverkezve a székesegyházba mentek és a főpásztort kis híján agyonverték, aki alig tudott elmenekülni. Az egyházfő a helyzet súlyossága miatt a kínos ügy elsimítását augusztus 30-án kelt brévéjében Szalkai László esztergomi érsekre bízta, nem tudva, hogy a főpap a levél keltekor már nem volt az élők sorában.⁷³

Zengg és Klissza mellett a Szentszék a Frangepán családdal is igen intenzív kapcsolatot tartott fenn. 1524. február 20-án Frangepán Bernátot – miután a horvát főúr a pápának a török által okozott károkról és veszteségekről írt⁷⁴ – biztosította arról, hogy a segélynek szánt gabonát már Romagnába küldte, ahonnan a szállítmány hamarosan útnak indul.⁷⁵ A mindennapos török betörések azonban a Frangepán család mindkét ágát – mind a modrusit, mind szluinit⁷⁶ – arra készítette, hogy VII. Kelemtől nem sokkal később újabb segítséget kérjenek, ezért követet menesztettek hozzá Buchuich János személyében. A Szentatya a segélyek mellett nunciust is küldött: Thomas Niger traui püspököt nemcsak a szállítmányok elosztásával, hanem a további hősies ellenállásra való buzdítással is megbízta.⁷⁷ Az öreg Frangepán Bernát a pápa segítségét 1525. február 20-án írott levelében megköszönte, családját és birtokait pedig az Apostoli Szentszék oltalma alá helyezte.⁷⁸ Nem sokkal később fia, Kristóf is megismételte atyja kérését.⁷⁹

Nemcsak a klisszaiak, a zenggi kapitányok és a Frangepánok kérték a pápa segítségét. 1525 júniusában a horvát nemesség – élükön Torquatus János bán és Blagay István – Sturlich Miklós domonkos szerzetes személyében követet menesz-

⁷³ 1526. augusztus 30. ASV Arm. XL, vol. 12, fol. 96r; n. 448; regesztája: KOLLÁNYI, *Regesták a római és a parmai levéltárakból*, 314. Az ügyről értesítette Burgio nunciust is: ASV Arm. XL, vol. 12, fol. 96r; n. 447; regesztája: uo., 314–315. Erről lásd még: WENZEL, *Marino Sanuto*, III, 365; MARGALITS, *Repertórium*, I, 375.

⁷⁴ Frangepán Ferdinánd panasza a segítség elmaradásáról és egyedül maradásukról: THALLÓCZY–HODINKA, *A horvát végbelyek oklevéltára*, 273, n. 169.

⁷⁵ 1524. február 20. ASV Arm. XL, vol. 8, fol. 40rv, n. 76. – Nem tudni, hogy VII. Kelemen pápa a Klisszának szánt gabonaszállítmány egy részét juttatta a Frangepánoknak, vagy külön tételről van-e itt szó.

⁷⁶ Frangepán Bernát három fia, Mátyás, Ferdinánd és Kristóf közül a levél keltekor már csak ez utóbbi kettő élt. Frangepán Mátyás és György Frangepán Mihály és Rozgonyi Borbála gyermekeként a család úgynevezett szluini ágához tartoztak, míg Bernát a modrusihoz. VAJAY SZABOLCS, *Spanyol királyok vére a Frangepán leszármazottakban*, Turul 57 (1943) 22–27, ENGEL, *Magyar Középkori Adattár. Középkori Magyar Genealógia*, CD-ROM 2001, Frangepán 1–2. tábla.

⁷⁷ 1524. október 14. ASV Arm. XL, vol. 8, fol. 262rv, n. 454; a foitást idézi: KENNETH M. SETTON, *The Papacy and the Levant (1204–1571) III: The Sixteenth Century to the Reign of Julius III*, Philadelphia 1984, 246, 64 j.

⁷⁸ 1525. február 20. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 3, fol. 38rv, 47rv, kiadva: BESSENYEI, *Lettere di principi*, 48–51, n. VIII/1. Lásd még erre: SETTON, *The Papacy and the Levant*, III, 244–245.

⁷⁹ 1525. augusztus 9. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 3, fol. 226rv, kiadva: BESSENYEI, *Lettere di principi*, 76–77, n. XIII/1.

tett Rómába:⁸⁰ VII. Kelemen szűkös lehetőségei ellenére nekik is támogatást ígért.⁸¹

Az egyre fokozódó török portyák az egyházi intézmények mindennapi életét is alapvetően befolyásolták, amelyre több példát is találunk. Frangepán Ilona, Thurn György özvegye, valamint veje és lánya, Ungnad János és Thurn Anna⁸² azzal a kéréssel fordultak az egyházfőhöz, hogy a gyakori török betörések miatt a szamobori obszerváns ferences szerzetesek számára ne a néhai Thurn Györgytől kapott, a város falain kívül lévő mezei Szűz Mária-templom mellett, hanem a város falain belül a Szent Anna templom mellett építhessenek rendházat.⁸³ Frangepán Bernát pedig ahhoz kérte a pápa jóváhagyását, hogy a modrusi mezei Szűz Mária-templom búcsúját a hívek biztonsága érdekében az ogulini várában lévő Szent Bernát-templomba helyezhesse át.⁸⁴

Az 1525-i Szentévre egyrészt a Rómában dúló pestis, másrészt az állandó török fenyegetettség miatt a Magyar Királyság területéről kevesen tudtak az Örök Városba zarándokolni, ezért a pápa – hogy lelkiek feletti hatalmával is támogassa az oszmánok elleni harcot – nem fukarkodott a búcsúengedélyekkel. 1525 tavaszán Frangepán Bernátnak engedte meg, hogy katonáival és alattvalóival együtt, akik a török ellen harcolnak, illetve öregségük vagy szegénységük miatt Rómába zarándokolni nem tudnak, jubileumi búcsút nyerhessenek.⁸⁵ Frangepán Kristóf kérésére pedig hozzájárult, hogy ő és azon katonái, akik a fehér kereszt jelét a mellükön viselve a legközelebbi, törökök ellen vezetett hadjáratában vele együtt küzdenek,

⁸⁰ Blagay Istvánról lásd: LUDWIG VON THALLÓCZY, *Die Geschichte der Grafen von Blagay*, Wien 1898, 54. et *passim*; ENGEL: *Genealógia*, Baboníc (Blagaji).

⁸¹ 1525. június 20. ASV Arm. XL, vol. 9, fol. 374^{rv}, n. 441; másolata: ASV Arm. XXXIX, vol. 45, fol. 585^v–586^r; n. 421; kiadva: THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II, 650–651, n. 852. Idézi: MARGALITS, *Repertórium*, I, 361.

⁸² ENGEL, *Genealógia*, Frangepán 1. és 2. tábla. Ungnad János 1523-ban Ferdinánd főherceg étékfogója (THALLÓCZY LAJOS–BARABÁS SAMU, *A Blagay család oklevéltára* (Monumenta Hungariae Historica [MHH]. I: Diplomataria 28) Budapest 1897, CLXXV; FÖGEL JÓZSEF, *II. Lajos udvartartása 1516–1526*, Budapest 1917, 114; *Krzysztof Sztylówiecki kancellár naplója 1523-ból*, kiad. ZOMBORI ISTVÁN–ÉRSZEGI GÉZA–BORONKAINÉ BELLUS IBOLYA (METEM Könyvek), Budapest 2004, 81. – Szamobor városát 1513-ban II. Ulászló Frangepán Miklósnak és feleségének, Gersei Pető Erzsébetnek adományozza, ennek viszont Thurn György özvegye, Frangepán Ilona ellentmondott. MOL DL 33085. 38567. 38569; kiadásuk: THALLÓCZY LAJOS–BARABÁS SAMU, *A Frangepán család oklevéltára II* (MHH I/38) Budapest 1913, 286–289 és 293–293, n. 284–285 és 287.

⁸³ A pápa engedélye: 1525. július 4. MOL DF 232755. – A Szamobornál portyázó török csapatokra lásd: THALLÓCZY–HODINKA, *A horvát végbelyek oklevéltára*, 356, n. 231. és 369, n. 236.

⁸⁴ 1525. szeptember 24. ASV Arm. XL, vol. 9, fol. 251^{rv}, n. 298; másolata: ASV Arm. XXXIX, vol. 45, fol. 426^r–427^r; n. 284.

⁸⁵ 1525. március 22. ASV Arm. XL, vol. 10, fol. 113^{rv}, n. 135. A pápa ezt megelőző nap, március 21-én kelt levelében már kifejtette, hogy a búcsú ügyében pedig szívesen gyakorol kegyet: ASV Arm. XLIV, vol. 9, fol. 164^{rv}, kiadva: BALAN, *Monumenta saeculi XVI*, 115, n. 84. – Az 1524. december 24-i konzisztóriumon is szóba került a római zarándoklat nélküli jubileumi búcsú megadása Magyarországnak, amit II. Lajos király nevében Campeggio bíboros kért, erről lásd: TUSOR–NEMES, *Consistorialia Documenta Pontificia*, 53–54, n. 54.

szintén szentévi búcsúban részesüljenek.⁸⁶ 1526 áprilisában a pápa – részben klisszai megbízottja, Leonardo Crescio kérésére – több dalmát város, valamint Poljica és Bosznia tartományok hívei számára a kijelölt templomokat felkeresvén teljes búcsút engedélyezett.⁸⁷ Az a horvát, aki mégis el tudott jutni Rómába, a Szent Péter-bazilikában akár „földijének” is gyónhatott, hiszen Vrecheuie András Zágráb egyházmegyei áldozópap a jubileumi évben ott teljesített szolgálatot.⁸⁸

FÜGGELÉK

I.

Róma, 1524. október 14.

*VII. Kelemen pápa Frangepán Bernáthoz és fiaiboz,
valamint Frangepán Mátyásbhoz és Györgyböz*

Tudatja velük, hogy követüktől, Buchuich Jánostól értesült arról, hogy a török portyák napról-napra nagyobb veszélyt jelentenek Horvátország számára, ezért Thomas Niger trauai püspök személyében nunciust küld, akit a segélyek elosztásával bízott meg, és további hősiek ellenállásra buzdítja őket.

(ASV Arm. XL, vol. 8, fol. 262rv, n. 454 – *conceptus*)

Comiti Bernardino et filiis de Fringepanibus^a [!]

Dilecte filii, salutem. Audivimus a dilecto filio Ioanne Buchuich, quem ad nos misistis, non sine^a animi nostri sollicitudine dominium vestrum et totam istam Croatie provinciam excursionibus Turcarum vexari et maius indies periculum populis istis imminere continuo, etsi pro rebus arduis totius Christianitat[is]^b multum laboramus, pro nostro tamen pastoralis officio ac paterno erga vos amore, qui semper pro nomine Christiano, ^cnostra salute^c contra immanissimos host[es]^d vos^e fortiter gessistis, eum ad vos remittere decrevimus, cui etiam^f commisimus, ut eam, quam potuimus in presentia, commeatus et munitionum copiam in is[ta]^g loca^h traduci curet, ut iis precipueⁱ subveniatur, qui maxime eiusmodi^j indigent auxilio, ad hoc etiam negotium mittimus venerabilem fratrem Tho[mam]^k episcopum Trugurien[sem]^l tanquam nostrum et Sedis Apostolice nuntium, cui eum commeatum et munitiones pro sua prudentia distribu[en]di^m ac dispensandi potes-

⁸⁶ 1525. szeptember 24. ASV Arm. XL, vol. 10, fol. 319rv, n. 384. – Frangepán Kristófról lásd: MAR-GALITS, *Repertorium*, I, 281–288.

⁸⁷ 1526. április 8. ASV A.A. I–XVIII, n. 5055; fogalmazványa: ASV Arm. XL, vol. 12, fol. 45r–46r; n. 381. kiadva: THEINER, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium*, I, 592–593, n. 809. 1526. április 7. A Leonardo Crescio pápai familiárisnak adott gyóntatási engedély: ASV A.A. I–XVIII, n. 5054.

⁸⁸ 1525. október 10. Erdődi Simon Albert zágrábi püspökhöz, ASV Arm. XL, vol. 10, fol. 334rv, n. 402. 1524 őszétől Szondi Pál a római magyar alpenitenciárius, Vrecheuie Andrást nem ismer a szakirodalom, erről és az 1525. évi szentévről lásd: MONAY FERENC, *A római magyar gyóntatók*, Róma 1956, 59–60.

tatem ac curam tradidimus, quem non dubitamus devotionibus vestris omninoⁿ satisfactorum. Nos igitur, ut eum^o ipsum animum atque constantiam, quem^p pro vestro dominio tutando et vita conservanda semper retinuistis, nunc et^q pro honore imprimis domini Dei retineatis, vos in eo ipso hortamur, qui in omnibus calamitatibus vestris vobis propitius adesse^r dignabitur, siquid vero in hac pastoralis vigilia nostra presidii ad vos laborantes transmittere nos posse viderimus, cum sese offeret occasio, neque ullis sumptibus, neque diligentie parcemus, quominus per nos vestra patria ^aab incursu perfidorum hostium defendi^t possit,^s ^ude nostra^v propensa voluntate idem episcopus nuntius noster copiosius vobiscum loquetur, cui fidem habebitis.^u Datum ^wRome die XIII Octobris MDXXIII, anno primo.^w

Simile. Georgio et Mathie Veglie Modrusieque [*a tergo:*] 1524. Octobris XIII. Bernardino de Frangepanibus [!]. Simile ut infra.

^a az utolsó két szó más kéz írásával, a jobb felső sarokban: '575', a szöveg második sorában a 'sine' sorközi beszúrást l^b a lap jobb szélé néhány betű szélességben levágva l^{c-c} lapszéli beszúrást l^d lásd a b jegyzetet l^e utána kihúzza: 'ge' l^f a szó sorközi beszúrást l^g lásd a b jegyzetet l^h a szó lapszéli beszúrást lⁱ a szó sorközi beszúrást l^j a szó sorközi beszúrást l^k a szó sorközi beszúrást l^l a szó javítva, eredetileg: 'Tragurien[sem] l^m lásd a b jegyzetet lⁿ utána kihúzza: 'non' l^o a szó sorközi beszúrást l^p a szó sorközi beszúrást, eredetileg tévesen: 'quam' l^q a szó sorközi beszúrást l^r a szó javítva, eredetileg: 'aderit' l^{s-s} a sorközökbe írt 'a' és 'b' betűkkel a szavak sorrendje megváltoztatva, eredetileg: 'defendi possit ab incursu perfidorum hostium' l^t a szó sorközi beszúrást, alatta kihúzza: 'tutari' l^{u-u} lapszéli beszúrást l^v utána kihúzza: 'bac' l^{w-w} más kéz írása, utólagos beszúrást a lap aljára

2.

Róma, 1525. szeptember 24.

VII. Kelemen pápa Frangepán Bernáthoz

Kérésére a modrusi mezei Szűz Mária-templomnak elődei által adott búcsúját – melyet a hívek a gyakori török betörések miatt nem mernek felkeresni – azok biztonsága érdekében az ogulini vár Szent Bernát-templomába helyezi át.

(ASV Arm. XL, vol. 9, fol. 251v, n. 298 – *concept.*)⁸⁹

Dilecto filio, nobili viro, comiti Bernardino de Frangepanibus

Dilecte etc. Cum, sicut nobis nuper exponi fecisti, tu, tui subditi et alii Christifideles, qui ad ecclesiam campestris Sancte Marie non longe a civitate tua Modrusie pro consequendis illius indulgentiis pie confluere solebant, a certis annis citra ob sevas et assiduas Christi hostium, Turcarum incursiones a pia eiusdem ecclesie visitatione deterreantur, supplicarique nobis curaveris, ut pro tua eorundemque Christifidelium devotione ac [se]curitate^a easdem indulgentias ab ecclesia Sancte Marie predicta ad ecclesiam Sancti Bernardini castris tui Ogholini durante hoc metu transferre de benignitate apostolica dignemur. Nos, qui tue et tuorum subditorum pro Christi fide assidue pugnantium virtuti ac pietati paterne fave-

⁸⁹ 17. századi másolata: ASV Arm. XXXIX, vol. 45, fol. 426r–427r; n. 284.

mus, ut debemus, preces easdem tuas pie duximus exaudiendas, itaque tuis precibus inclinati de omnipotentis Dei misericordia omnes et singulas indulgentias ecclesie Sancte Marie per Romanos pontifices, predecessores nostros concessas ad ecclesiam Sancti Bernardini huiusmodi, quoad pacata Domini ira metus hostium cessaverit, transferentes nobilitati tue ac universis et singulis Christifidelibus vere penitentibus et confessis dictam Sancti Bernardini ecclesiam eo modo et for[m]a^b ac in die seu diebus, quibus ecclesiam Sancte Marie predictam visitabant, visitaturis, ut easdem dicto metu durante indulgentias consequantur, quas dictam ecclesiam Sancte Marie visitando consequerentur, auctoritate apostolica tenore presentium concedimus. Non obstantibus nostris super iubileo editis et aliis apostolicis constitutionibus et ordinationibus ceterisque contrariis quibuscunque. Datum Rome etc. die XXIII Septembris 1525, anno 2°.^c

v. Io[annes]. Vinckel

[*a tergo:*] 24. Septembris 1525., anno 2° pro Bernadino comite de Frangepanibus. Commutatio indulgentie de una ecclesia in aliam. 284

^a kiszakadva | ^b kiszakadva | ^c a másolatban utána lásd még: 'Euang[elis]ta'

3.

Róma, 1525. november 15.

VII. Kelemen pápa Leonardo Crescio pápai familiárishoz

Klissza városának és más dalmáciai helyeknek törökök elleni védekezése segítése érdekében pénzt és gabonát küld, melynek szállítását és szétosztását rábízta. Azoknak a híveknek, akik vagy az említett helyek és különösen Klissza városának megerősítéséhez kővel, fával vagy más szükséges dologgal, esetleg saját munkájukkal járulnak hozzá, teljes búcsút engedélyez. Meghagyja továbbá a címzettnek, hogy amikor ünnepi misét mutat be, az ott jelenlévők 100 napi búcsúban részesülnek.

(ASV A.A. I–XVIII, n. 5047 – orig.)

Clemens papa VII^s.

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem. Nuper desiderantes civitatem Clissensem aliaque Dalmatie loca Turcis finitima et ab eis continue vexata ab ipsorum Turcarum rabie et sevitia defendere ac partium illarum Christianis populis de aliquo subsidio et com meatu providere, quo se facilius sustentare ac loca illa tueri atque defendere possint, certam pecuniarum summam ac frumenti quantitatem aliaque pro defensione huiusmodi necessaria eo mittere decrevimus teque ad pecuniam et frumentum huiusmodi ac alia necessaria conducendum seu deportandum ac, ubi et quando necessarium esse cognoveris, distribuendum et dispensandum commissarium nostrum fecimus et deputavimus. Cum autem Christifideles illarum partium ad munitionem et reparationem dictorum locorum et presertim dicte civitatis Clissensis spiritualibus gratiis provocandi et invitandi sint nosque id iustum et honestum esse censeamus et, ut illorum anime saluti per nos consulatur, omnibus et singulis utriusque sexus Christifidelibus, qui ad repara-

tionem et munionem dictorum locorum et presertim dicte civitatis Clissiensis calcem, ligna, lapides et alia necessaria obtulerint seu operas suas prestiterint usque ad valorem, de quo tibi videtur, confessorem idoneum secularem aut cuiusvis ordinis etiam mendicantium regularem, qui eis omnium suorum peccatorum, de quibus corde contriti et ore confessi fuerint, semel in vita et in mortis articulo plenariam indulgentiam et remissionem auctoritate nostra concedere valeat, eligendi, tibi vero, cum solemnem missam te in illis locis celebrare contigerit, omnibus illi interessentibus centum dies indulgentiarum largiendi licentiam et facultatem tenore presentium concedimus. In contrarium facientibus non obstantibus quibuscunque. Datum Rome apud Sanctum Petrum sub annulo piscatoris, die XV. Novembris MDXXV. Pontificatus nostri anno secundo.

Be[enedictus] electus Rauenn[ensis]^a

[*a tergo*]

Dilecto filio, Leonardo Crescio, commissario et familiari nostro^b

^a saját kezű aláírás^b a címzéstől balra újkori tartalmi kivonat, jobbra vörös viaszba nyomott pápai gyűrűspecését nyoma

4.

Róma, 1526. augusztus 30.

VII. Kelemen pápa Szalkai László esztergomi érsekhez

Az egyházfő is értesült Orlovcsics Gergely és Krusics Péter zenggi kapitányok által Jozefith Ferenc zenggi püspök, a zenggi egyházmegye jobbágyai és jövedelmei ellen elkövetett sérelmekről; a püspök beszámolt neki arról, hogy az egyházakra kimondott kiközösítéssel csak jó útra akarta téríteni a kapitányokat, akik ezután felfegyverkezve a székesegyházban rátámadtak és alig tudott elmenekülni. Meghagyja tehát, hogy az érsek az említett püspök és kapitányok között teremtsen békét és gondoskodjon a főpásztor és egyháza kártalanításáról is, bővebben nunciusa, Giovanni Antonio Burgio számol majd be neki.

(ASV Arm. XL, vol. 12, fol. 96r, n. 448 – *registr.*)⁹⁰

Venerabilis frater! Salutem etc. Arbitramur fraternitatem tuam pati, quas nos, molestias intellexisse venerabilem fratrem^a Franciscum episcopum Signien[sem], dum colonos et proventus ad suam ecclesiam spectantes et ab iniquitatis filiis, Gregorio Orhenzijch et Petro Crosich capitaneis sue diocesis indebite occupatos humaniter repetit, et^b ob denegationem illorum superbam interdictum in ecclesiis suis apponit, ut hac saltem via durities illorum emollita ad debitam restitutionem compelleretur, fuisse ab eisdem capitaneis indigne ita et contumeliose habitum, ut^c illis in ecclesiam Segnien[sem] cum magna armatorum manu convenientibus^d et percussorem sibi submittentibus egre servatus sit. Inde ad tue fraternitatis aucto-

⁹⁰ Cseles Márton másolata: ELTE EKK Ms. Ab 50, vol. XI, pag. 408–409; melynek újabb kópiája: ELTE EKK Coll. Kapr. A, tom. XIV, fol. 505–506. Regesztája: KOLLÁNYI, *Regesták a római és a parmai levéltárakból*, 314.

ritatem iustitiamque confugerit. Hec, venerabilis frater, cum semper et ubique impia et indigna sunt, episcopos, qui sanctorum apostolorum nomen et successiones referunt, a suis presertim spiritualibus filiis et in Dei domibus, ecclesiis violari, tum hoc precipue tempore atque ex illis locis a nobis minime expectata fuerunt.^e Cum placanda nunc Dei ira sit ingruentibus hostibus, non in violatione sacrarum personarum et locorum irritanda. Quare speramus fraternitatem tuam ex se ipsa suoque officio ac pietate, quam Deo et sacro ordini episcopali debet et habet, illo episcopo in his opportune fuisse et esse facturum. Tamen illum hortamur in Domino eique amanter precipimus, ut eidem episcopo et ecclesie tam insigniter violatis satisfactionem canonicam per dominos capitaneos impendi ac^f colonos et proventus ablatos, si et prout iustitie fore cognoverit, restitui auctoritate nostra cures et mandes et, ne huiusmodi zizania inimici operis seminata aliquando repulluletur, ipsos episcopum et capitaneos^g per concordiam et amorem ducere^g filiosque patri et pastori reconciliare studebis. In quo placebis tu quidem nobis, qui pacem et indemnitate dicti episcopi et eius ecclesie optamus, ut debemus, utrum et officio et consuetudini tue nostreque^h de tua^h prestanti pietate opinioni respondebis et rem exequeris Deo omnipotenti in primis acceptam, sicut hec latius nuntius istic vester tue fraternitati explicabit. Datum Rome die XXX^a Augusti 1526., anno 3°.

[fol. 96v] 1526 n. 3. Augusti. Pro episcopo Signien[si] commendatitium archiepiscopo Strigonien[si]

^a utána egy szó kihúzza, mely nem olvasható | ^b a kéziratban tévesen: 'ut' | ^c a szó sorközi beszúrás | ^d a kéziratban tévesen: 'conventibus' | ^e a szó javítva, eredeti alakja nem vehető ki | ^f utána egy szó kihúzza, mely nem olvasható | ^g lapszéli beszúrás | ^h sorközi beszúrás

NEMES GÁBOR

A MAGYAR PÜSPÖKÖK PÁPAI MEGERŐSÍTÉSE (KINEVEZÉSE) 1554-BEN

Bécsi levéltári források tükrében

A közelmúltban jelent meg a *Collectanea Vaticana Hungariae* sorozat első osztályának hetedik kötete, amely a pápai konzisztóriumok iratanyagában fellelhető magyar vonatkozásokat tartalmazza Tusor Péter és Nemes Gábor szakszerű közvételében.¹ Sajnos minden jel azt mutatja, hogy az iratmegmaradás az oly gazdag vatikáni levéltár esetében sem egyenletes, és a 16. századbeli konzisztóriumok iratai csak részlegesen maradtak fenn, így hiányoznak például a magyar püspökök 1554-es kinevezésére (megerősítésére) vonatkozó akták is. Ebben az esetben szerencsére a bécsi *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* és a *Finanz- und Hofkammerarchiv* iratai segítségével legalább részben rekonstruálható a megerősítés története, amire a következőkben kísérletet is teszünk.

A mohácsi csatában püspökeiket veszített, majd a polgárháború és a reformáció által szétzilált magyar katolikus egyház talpraállítására az első komoly kísérlet csak a 16. század derekán történt meg. Ez volt az az idő, amikor a Buda elfoglalása okozta sokk hatására a magyar, cseh és osztrák rendek készek voltak együttműködni a Habsburg-uralkodó vezetése alatt, és ez volt az az idő, amikor I. Ferdinánd figyelme nagyobb részét szentelte a magyarországi helyzet rendezésére. A kölcsönös egymásrautaltság kényszere teremtette meg azt a kormányzati gyakorlatot, amelyben a nemesi megyék és a központi hatalom együtt tudtak működni, amely együttműködés kisebb-nagyobb zökkenőkkel biztosította a magyarországi török elleni védelmi rendszer működését. Nem véletlen, hogy ekkor indult meg az a nagyszabású reformkísérlet, amelyet Oláh Miklós esztergomi érsek (1553–1568) vezetett, és amely a magyar katolikus egyház teljes mértékű megújítását célozta. Ennek a megújulási kísérletnek az egyik eleme, első feltétele volt a magyar püspöki kar helyzetének rendezése, a pápai megerősítések, pápai kinevezések megszerzése, amelyre 1554-ben került sor.

A magyar püspökök megerősítése Szapolyai I. János (1526–1540) és Habsburg I. Ferdinánd (1526–1564) kettős királysága idején meglehetősen nehézkessé vált, különösen a Szapolyai által kinevezett püspökök esetében maradt el a pápai megerősí-

¹ TUSOR PÉTER–NEMES GÁBOR, *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)* (Collectanea Vaticana Hungariae I/7), Budapest–Róma 2011. – A tanulmány az OTKA NN-82 307 sz. kutatási program keretében készült.

tés. A kialakult visszás helyzet rendezésére az 1538-ban megkötött váradi béke kínált lehetőséget. III. Pál pápa élt is a lehetőséggel és 1539-ben János király által kinevezett öt püspököt megerősített, méghozzá Frangepán Ferencet az egri, Statileo Jánost az erdélyi, Fráter Györgyöt a nagyváradi, Barlabás Jánost a csanádi, Brodarics Istvánt a váci püspöki székből.² A pápai megerősítés ténye ugyan kellemtelenül érintette I. Ferdinándot, de kénytelen volt elfogadni azt.

Néhány év múlva újabb megerősítések váltak szükségessé az időközben bekövetkezett elhalálozások, illetve ennek nyomán történt új kinevezések miatt. Ferdinánd már 1549 januárjában arról írt Várday esztergomi érseknek és Oláh Miklós választott egri püspöknek, hogy a magyar rendekkel kötött egyezség értelmében testvéréhez, V. Károly császárhoz fordult, hogy járjon közben a magyar püspökök megerősítése ügyében.³ Az ügy azonban lassan haladhatott előre, mert I. Ferdinánd 1549 nyarán közvetlenül kérte a pápától az új püspökök kinevezését, illetve megerősítését. Az uralkodó III. Pálhoz intézett levelében kifejezetten hivatkozott arra, hogy az országban már alig van felszentelt püspök, valamint utalt a magyar főpapok nehéz anyagi helyzetére, és török elleni védelem kapcsán vállalt terheit említve kérte bulláik ingyenes kiállítását.⁴ A magyar püspökségek betöltéséről már az új pápa, III. Gyula pápa döntött az 1550. július 4-én tartott konzisztóriumon, amikor is hét magyar püspököt nevezett ki: Oláh Miklóst egri püspökké, Tompa György glogovnicai prépostot pécsi püspökké, Bornemissza Pált veszprémi püspökké, Sbardellati Ágostont váci püspökké, Thurzó Ferencet nyitrai püs-

² TUSOR–NEMES, *Consistorialia Documenta Pontificia*, 90–92; FRAKNÓI VILMOS, *A magyar királyi kegyúri jog Szt. Istvántól Mária Teréziáig*, Budapest 1895, 249–251.

³ I. Ferdinánd levele a két magyar püspökhöz, Prága, 1549. január 27. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Ungarische Akten (UA), Miscellanea, Fz. 431A, Konv. B, fol. 266–267. – Oláh Miklós válaszlevelében arra kérte az uralkodót, hogy külön levélben intse meg a nyitrai (Thurzó Ferenc), a veszprémi (Bornemissza Pál) püspököt, illetve Balázst (talán Pétervárad Balázsról van szó?), hogy végre szenteltessék magukat pappá. Oláh büszkén írja, hogy ő maga a zenggi püspök (Franz Josephith) kezéből két nap múlva veszi fel a nagyobb rendeket. 1549. február 1. Uo., Fz. 431A, Konv. B, fol. 268–270. – Nem tudjuk, hogy valóban megtörtént-e az esemény. Oláh első szentmiséjét hosszas halogatás után csak 1552. február 29-én mondta el. MATTHIAS BEL, *Adparatus ad historiam Hungariae. Dec I–II, Posonii 1735–1746*, 39–41, itt 41; *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia 1521–1552 I–V*, ed. VINCE BUNYITAY–RAJMUND RAPAICS–JÁNOS KARÁCSONYI–JÓZSEF LUKSICS, Budapest 1902–1912, V, 546–547. – Bornemissza tudatában volt, hogy püspöki méltósága miatt fel kell szenteltetnie magát, legalábbis ez derül ki Várday Mihályhoz intézett, 1548. december 31-én Bécsből írt leveléből: „*Hic maiestas regia elegit et iam nominavit quosdam episcopos, inter quos me quoque annumeravit elexerit, tamen publicatio meae electionis esse non poterit ante festum Sancti Georgii proxime venturum certis ex casibus. Facta publicatione subito me sacris iniciabo et primitias celebrabo Dei adjutorio, ad quas Dominationem Vestram cum domina conjuge sua solemniter invitare*”. Magyar Országos Levéltár, Zichy család zselői levéltára (P 707), Fz. 282 et Nb. Missiles, n. 11 075.

⁴ Ferdinánd levele III. Pálhoz, 1549. július 6. Bécs (latin fogalmazvány). ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Rom, Hofkorrespondenz, Kt. 2, Konv. 60, fol. 1–2. – A magyar rendek külön kérvényben fordultak a pápához a püspökségek csekély jövedelmére hivatkozva az annata-mentes kinevezés érdekében. Magyar rendek folyamodványa, 1549. szeptember 8. R. KISS ISTVÁN, *A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveleskönyve*, Budapest 1908, 152–153.

pökké, Zaberдини Mátyás zágrábi kanonokot tinini püspökké, Gregorjáncki Pált zágrábi püspökké.⁵ A Ferdinánd és a magyar rendek által korábban külön a pápa figyelmébe ajánlott győri püspök, Ujlaky Ferenc nem szerepelt a megerősítettek listáján, az ő esetében Eubel szerint már 1550. június 2-án sor került a pápai kinevezésre.⁶ Ugyanakkor a bíborosi konzisztórium ismét elhárította a magyar király állítólagos kinevezési vagy bemutatási jogát, viszont ugyanakkor a magyar püspökök nehéz helyzetére utalva, lemondtak az összes díjról.⁷

Ezúttal nem kellett tíz évet várni arra hogy a magyar püspöki székek betöltése ismét aktuálisá váljon. 1553 és 1554 folyamán annyi változás történt a magyar püspöki kar összetételében, hogy ismét szükségessé vált egy újabb, kumulatív kinevezés. Fráter György meggyilkoltatásával megürült az esztergomi érsekség, illetve a nagyváradi püspökség (1551. december 17.), Sbardellati Ágoston váci püspök, esztergomi kormányzó a palásti csatában vesztette életét (1552. augusztus 9.), Ugody Ferenc halálával a csanádi püspökség maradt főpásztor nélkül (1551 ?), Tompa György halála a pécsi püspöki széket tette szabaddá (1552. március).⁸ Az erdélyi püspökség már egy évtizede, Statileo János 1542. április 8-ai halála óta üresedésben volt, betöltése a tartomány Habsburg-uralom alá kerülésével vált időszerűvé.⁹

A megürült püspökségek betöltésére kiváló alkalmat kínált az 1553 tavaszán Sopronban tartott országgyűlés. Az országgyűlés a rendek és király közötti nagy játszma egyik legfontosabb színtere a koraújkorban. A rendek támogatását nélkülözni nem tudó uralkodó ilyenkor mutatja a legtöbb kompromisszumkészséget hívei felé, akik igyekeznek is ezt kihasználni és a nagy országos ügyek árnyékában saját apró-cseprő ügyeikben kedvező döntést kicsikarni tőle. A szinte teljes számban felvonuló egyházi és világi eliten belüli ellentétek viszont az uralkodónak kínálnak mozgásteret, hogy egy-egy ügyes húzással, uralkodói kegy gyakorlásával, fontos csoportok támogatását szerezze meg. A soproni országgyűlés legfontosabb eseménye a magyar püspöki kar újjászervezése lett. Martinengo nuncius jelentése nyomán lehet tudni, hogy 1553 áprilisa utolsó hetében első lépésben öt püspökség

⁵ TUSOR–NEMES, *Consistorialia Documenta Pontificia*, 97–102.

⁶ 1549. július 6-ai levelében az uralkodó kifejezetten kérte Ujlaky Ferenc megerősítését, „*quem antehac quoque Sanctitati Vestrae hoc nomine a nobis commendatum esse*”. A megerősítés késedelmes megadásának oka egyelőre nem ismert. Ujlaky uralkodói kinevezése még 1534. november 11-én történt meg, 1540. március 22-én pedig Ferdinánd ismételtén kérte III. Páltól Ujlaky győri püspök, magyar alkancellár megerősítését. FAZEKAS ISTVÁN, *Katolikus megújulás és reform kezdetei a győri egyházmegyében a 17. század első harmadáig*, In *labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmege történetéből* (szerk. Nemes Gábor–Vajk Ádám). Győr 2011, 103–117, 104, 1. j. ÖStA HHStA Staatenabt. Rom, Hofkorrespondenz, Kt. 2, Konv. 27, fol. 5–6; *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi. III: 1503–1592*, ed. CONRADUS EUBEL, *Monasterii* 1923, 232, 4. j. (ahol említés történik arról, hogy Ujlakyt 1550. július 26-án külön intették arra, hogy felszenteltesse magát).

⁷ FRANKÓI, *A magyar királyi kegyúri jog*, 252.

⁸ Tompa György halálára: JOSEPHUS KOLLER, *Historia episcopatus Quinqueecclesiensis I–VIII*, Posonii–Pestini 1782–1812, V, 324.

⁹ *Monumenta ecclesiastica*, IV, 24.

kapcsán született döntés (Esztergom, Eger, Győr, Várad, Erdély).¹⁰ A legfontosabb lépés e téren az esztergomi szék újra betöltése volt. I. Ferdinánd erre a tisztre 1553. május 7-én udvari kancellárját, Oláh Miklós egri püspököt nevezte ki, aki ily módon egyértelműen megelőzte idősebb pályatársát Ujlaky Ferencet.¹¹ Ferdinánd ugyan 1550. április 12-én Várday Pál utódként magyarországi helytartójának ki-nevezte, de szemlátomást korábbi magyar alkancellárja nem élvezte teljes bizalmát, és nem kívánta, hogy az új helytartó kezében hatalom összpontosuljon, mint elődjében volt, bár az sem kizárt, hogy az új helytartót nem tartotta alkalmasnak a magyar egyház helyzetének megszilárdítására.¹² Az uralkodó viszonya Oláh Miklóssal kétségkívül harmonikusabb volt, minden jel szerint jól megértette magát udvari kancellárjával, aki kétségkívül jelentős szolgálatot tett urának, amikor a Magyar Kancellária újjászervezésével biztosította a magyarországi ügyintézés folyamatosságát. Kettejük közötti bizalmi viszonyt jól mutatja, hogy a magyar püspök az uralkodó Johanna nevű lányának (1547–1578), Francesco de Medici toszkán nagyherceg későbbi hitvesének a keresztapja volt.¹³ Ujlaky mintegy kár-pótlásul megkapta Oláh egri püspökségét, amely még akkori állapotában is az egyik legkomolyabb jövedelmű magyar egyházmegyének számított.¹⁴

Ujlaky Ferenc utóda a győri püspökség élén Gregorjanczy Pál zágrábi püspök lett, aki viszont kánonilag nem egészen szabályos módon egyelőre megtartotta a zágrábi püspökséget is.¹⁵ Új egyházmegyét kapott Bornemissza Pál veszprémi püspök is, akit az uralkodó áthelyezett az erdélyi püspökségre (1553. május 26.).¹⁶ E lépés mögött kormányzati megfontolás húzódott meg, a tapasztalt pénzügyi és igaz-

¹⁰ HELMUT GOETZ (Hg.), *Nuntiatur des Girolamo Martinengo (1550–1554)* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken [NbD] I/16), Tübingen 1965, 242–243.

¹¹ Az érseki kinevezés dátuma Oláh feljegyzéseiből ismert. Kiadva: BEL, *Adparatus ad historiam Hungariae*, 41.

¹² R. KISS, *A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában*, 395–396.

¹³ Említve Ferdinánd oklevelében, amellyel megerősítette Oláh Miklós és családja nemességét. 1548. november 23. Pozsony. MOL Esterházy család levéltára (P 108), Repositorium 2/3.

¹⁴ Ujlaky kinevezésének pontos dátumát nem ismerjük, ennek 1553. május 20-án vagy inkább előtte kellett történnie, május 20-án ugyanis már Gregorjanczy Pál adományt kapott a megüült győri püspökségre (ÖStA Allgemeines Verwaltungsarchiv [AVA], Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv [FHKA HKA], Hoffinanz Ungarn, rote Nr. 22, Konv. 1571/V, fol. 105v). A püspökség átvétele nem ment zökkenőmentesen, mert Ujlaky 1553. május 27-én Pozsonyban kelt levelében arra panaszkodott, hogy hiába történt meg egri püspöki kinevezése Sopronban a múlt napokban, a kancellár, azaz Oláh Miklós nem akarja átadni neki a püspökséget, ezért utasítást kért a vonakodó püspöktárshoz az uralkodótól (ÖStA HHStA UA Allgemeine Akten [AA], Fz. 71, Konv. B, fol. 53–54). Az ügy nemsokára rendeződött, mert 1553. június 10-én már megszületett az uralkodó és az új püspök között a püspöki birtokokra vonatkozó egyezség (MOL Magyar Kancelláriai Levéltár [MKL], Libri regii [A 57], vol. 3, pag. 146–147).

¹⁵ Gregorjanczy kinevezésének pontos dátuma a győri püspökség Udvari Kamarához került iratait tartalmazó iratjegyzékből tudható („*Inventarien über die briefliche ürkunden des bistum Raab belangent...*”). ÖStA AVA FHKA HKA Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 22, Konv. 1571/V, fol. 105v).

¹⁶ MOL MKL Libri regii (A 57), vol. 3, pag. 144–145.

gatási szakember Bornemisszának az uralkodó fontos szerepet szánt az éppen visszakerült tartomány pacifikálásában. Valószínűleg a veszprémi püspök kormányzati-igazgatási, nem utolsósorban pénzügyigazgatási tapasztalatai dönthettek Medgyesi Ferenc gyulafehérvári nagypréposttal szemben Bornemissza javára.¹⁷ Medgyesit azután Ferdinánd mintegy kárpótlásképpen csanádi püspöknek nevezte ki, amely ekkor már alig jelentett többet mint puszta címet (1553. május 29. előtt).¹⁸ Kelet-Magyarország pacifikálása szempontjából egyáltalában nem volt mindegy, hogy ki tölti be a nagy kiterjedésű nagyváradi püspöki széket, amelyre Ferdinánd a magyar történeti munkákban általában katonapüspökként bemutatott Zaberdini Mátyás tinini püspököt találta a legalkalmasabbnak (1553. május 10).¹⁹ Bornemissza megürült veszprémi püspökségét az uralkodó udvari káplánjának, a saját szűkebb környezetéhez tartozó Köves Andrásnak adományozta (1553. június 4.).²⁰

A Sbardellati halála óta üresedésben lévő váci püspökségre Pétervárad Balázs jászói prépostot nevezte ki (1553. június 4), aki korábban évtizedeken át működött a Magyar Kamara szolgálatában, és néhány éven át vezette is a hivatalt (1547–1549).²¹ Az 1553. évi kinevezés-hullámban még egy fontos szereplő lépett színre, aki a következő évtizedekben majd jelentős szerephez fog jutni, igaz elsősorban diplomáciai, nem annyira egyházfői működésével, Verancsics Antal esztergomi örkanonok, pornói apát, aki 1553. június 6-án pécsi püspöki címet kapott.²²

¹⁷ Bornemissza erdélyi működésére: OBORNI TERÉZ, *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma idején* (Fons könyvek 1), Budapest 1998.

¹⁸ Medgyesi Ferencet még 1551 nyarán javasolták az erdélyi rendek a püspöki székre (*Monumenta ecclesiastica*, V, 534). Kinevezésének 1553. május 29. előtt kellett megesni, mert ekkor Ferdinánd egyik oklevelében mint csanádi püspök szerepel. JUHÁSZ KÁLMÁN, *Der Tschanad-Temesvarer Bistum während der Türkenherrschaft 1552–1699. Untergang der abendländisch Kultur im Banat*, Dülmen in Westfalen 1938, 252–253.

¹⁹ MOL MKL Libri regii (A 57), vol. 3, pag. 135–136; BUNYITAY VINCE–MÁLNÁSI ÖDÖN, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig I–IV*, Nagyvárad–Debrecen 1883–1935, I, 411–418.

²⁰ *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis I–IV*, ed. VILMOS FRANKÓI–JÓZSEF LUKCSICS, Budapestini 1896–1907, IV, XLIV (*A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára*). – Köves bizonyos szempontból kivételes karriert futott be. Ferdinánd 1549-ben kelt címereslevele szerint paraszti család sarja (*Monumenta ecclesiastica*, V, 140–142), aki püspöki méltósága előtt az uralkodó káplánja volt, ezzel olyan posztot töltött be, amely magyar egyházi számára a 16. századi Habsburg-udvarban ritkán adatott meg, a 17. században pedig tudomásom szerint egyáltalában nem volt gyakorlatban. Hogy miként került I. Ferdinánd környezetébe, egyelőre homály fedi. Talán Kretschmer Lőrinc székesfehérvári prépost környezetébe tartozott. Először 1545-ben bukkan fel az uralkodói udvartartás tagjaként Bornemissza (Abstemius) Farkas, későbbi bécsűjhelyi püspök (+1558) társaságában mint „Andreas Wespruner” azaz Veszprémi András havi 10 guldenes fizetéssel. ÖStA HHStA Obersthofmeisteramt, Sonderreihe, Kt. 181, Hofstaaten, n 22 (Hofstaat König Ferdinand 1545), fol. 17r; illetve ÖStA AVA FHKA HKA Hofzählambtsbücher, Bd. 4, fol. 320v–321r.

²¹ Kinevezése: MOL MKL Libri regii (A 57), vol. 3, pag. 156–157. Életére: SZARKA GYULA, *A váci egyházmegye és püspökei a török bódítás korában* (Vácegyházmegye múltjából), Vác 1947, 143–145.

²² Püspöki előléptetését említi: KOLLÁNYI FERENC, *Esztergomi kanonokok 1000–1900*, Esztergom 1900, 150.

A kinevezési hullámot két, a következő években kevésbé jelentős szerephez jutó személy püspöki rangra emelése zárja le. Hutinai Pál zágrábi kanonok a Zaberdini előléptetésével megürült, ekkor már csak címet jelentő tinini püspökséget kapta meg, illetve Oláh kérésére segédpüspököt kapott káplánja, Zakaliczki (Zakalinszky) István személyében, akit szkopjei püspöki címre nevezett ki Ferdinánd. Az ő kinevezésük esetében a kinevezés pontos dátuma egyelőre nem ismert.²³

Sajnos a megerősítési ügy kezdetei nem egészen tisztán láthatók. Egy 1554. január 5-én Ferdinánd által római ágenséhez, Don Diego Lassóhoz intézett levélből kitűnik, hogy az ágens az uralkodó megbízása alapján már lépéseket tett az ügyben, és szóban előadta a magyar püspökök ügyét a pápának, és a pápa nem is zárkózott el a kérés teljesítése elől.²⁴ Az óvatos előkészítésre talán azért volt szükség, mert Fráter György ügye továbbra is árnyékot vetett a király és a pápa kapcsolatára. A nunciusi levelezés azt sejteti, hogy a magyar püspökök késedelmes folyamodása viszont a kúriában ébresztett ellenérzéseket.²⁵ Az uralkodó részéről a pápához benyújtott prezentációs oklevél, amelyben kérte az esztergomi érsekség, az egri, győri, veszprémi, nagyvárad, pécsi, váci, tinini és szkopjei püspökség betöltéséhez a pápai megerősítést, végül az 1554. május 1-jei dátumot viseli.²⁶ A bevett gyakorlat szerint a bíborosi konzisztórium elé az ügyet az illető nemzet bíboros protektorának kellett betérjesztenie. Mivel ekkor külön magyar protektor nem volt, a feladat a Ferdinánd országait képviselő Marcello Cervinire, a titulusa után a levelekben általában csak S. Crucis avagy S. Crocénak nevezett bíborosra, a későbbi II. Marcell pápára hárult. Mivel ezen a nyáron S. Croce a várostól távol tartózkodott, az ágensnek helyettes után kellett nézni, aki erre a feladatra Giovanni Morone bíborost találta meg, akit S. Croce titkára fel is készített megfelelőképpen, azonban a hőség miatt az új protektor is idő előtt elhagyta a várost. Valószínű a hőség okozta, hogy a pápa alig hívott össze konzisztóriumot a nyári hónapokban, mindösszesen hármat tartott, panasolta levelében Don Diego. Az ágensnek nem maradt más választása, újabb protektort kellett keresnie, ezúttal Giovanni Angelo de' Medici bíborosra, a későbbi IV. Pius pápára esett a választás. Medici bíboros el is végezte a rábízott feladatot, de első nekifutásra nem született meg az óhajtott megerősítés, mivel a pápa nehézkesnek mutatta magát az ügyben. A nehézségek a megerősítés, vagyis a magyar főpapok kinevezése, illetve időelőtti

²³ Szkopjei címét Kollányi nem említi. Uo., 155–156.

²⁴ I. Ferdinánd levele Lassóhoz, 1555. január 5. Bécs, amely válaszlevél az ágens 1553. november 26-ai levelére. A levél sajnos nem maradt fenn. ÖStA HHStA Staatenabt. Rom, Diplomatische Korrespondenz, Bd. 13, fol. 176. – Diego Lasso toledói származású spanyol klerikus 1540–1566 között vitte I. Ferdinánd római ügyeit ágensként.

²⁵ GOETZ, *Nuntiatur des Girolamo Martinengo*, 250. – HELMUT GOETZ (Hg), *Nuntiatur Giovanni Delfinos. Legation Morones. Sendung Lippomanos (1554–1556)* (NBd I/17), Tübingen 1970, 10.

²⁶ Az irat másolata a Magyar Kancellária egyik *formulare*-gyűjteményében maradt ránk: MARTINUS GEORGIUS KOVACHICH, *Formulae solemnis stylli in cancellaria, curiaque regum foris minoribus ac locis credibilibus, authenticisque Regni Hungariae olim usitati*, Pesthini 1799, LXIX–LXX.

hivatalba lépése körül sűrűsödtek, az annátá elengedése ezúttal kisebb gondot okozott. Az ágens szerint a pápa Fráter György megölése miatt neheztelt még mindig. Mindez nem vette el a kedvét a tapasztalt diplomatának és a következő konzisztóriumig terjedő időt arra használta fel, hogy megszerezze a pápai beleegyezést. Levelezéséből azonban nem derül ki, hogy miként sikerült ezt elérnie, tény, hogy az 1553. augusztus 3-án tartott konzisztóriumon a magyar püspökök megerősítési ügye különösebb zökkenő nélkül keresztülment.²⁷

Az 1550. évi döntéshez képest annyi különbség volt, hogy a magyar püspököket a kánoni szabálytalanság alól külön mentesíteni kellett, amelybe azáltal estek, hogy egyházmegyéik kormányzatát a pápai döntés előtt átvették, illetve nem történt meg az annáták elengedése, azokat a pápa a magyarországi végváarak, nevezetesen Győr megerősítésére rendelte.²⁸ Ez a döntés azonban nem Ferdinánd akarata ellenére született meg, legalábbis ezt mutatja az a fogalmazvány, amely egy olyan kötetben maradt fenn, amely a római ágenshez intézett utasításokat tartalmazza. Egyelőre nehéz megmagyarázni, hogy a Ferdinándra neheztelő pápa miért hozott az uralkodónak kedvező döntést, hisz az annáták átengedésével az jelentős bevételhez jutott.²⁹

Az ilyenkor szokásos bullák elkészültére még jó néhány hetet kellett várni. Lasso némi keserűséggel írt levelében arról, hogy a sollicitátorok, abbreviátorok, regisztrátorok munkára fogása nem olyan egyszerű feladat pénz nélkül. Úgy látszik, hogy hiába volt az ingyenes megerősítés és az ilyenkor szokásos díjak elengedése, a tisztviselők járandóságát ettől még meg kellett fizetni. Viszonylag gyorsan elkészült azonban a pápa Delfino pápai nunciushoz szóló utasítása (1554. szeptember 11.), amelyben tudatta követével a magyar püspökök megerősítését és az annáták ügyében hozott döntését, és megbízta egyúttal nunciust, hogy szedje be azt a magyar püspököktől és bocsássa annak a kezébe, akit a király erre a célra kijelöl.³⁰ Néhány nappal későbbre datált brevében III. Gyula döntéséről külön értesítette I. Ferdinándot (1554. szeptember 22.).³¹

²⁷ A fent leírtakat Lasso Ferdinánddal 1553. augusztus 25-ei levelében közli. Lásd *Függelék*, 1. sz.

²⁸ Az egyházi fenyték alóli felmentésről egyedül Medici bíboros I. Ferdinándhoz intézett levelében olvashatunk, Róma, 1554. szeptember 4. ÖStA HHStA Staatenabt. Rom, Hofkorrespondenz, Kt. 3, Konv. 11 (Kardinäle an Ferdinand I.), fol. 3–4. Kiadta GOETZ, *Nuntiatur Giovanni Delfinos*, 321. Idézi magyar fordításban: TUSOR–NEMES, *Consistorialia Documenta Pontificia*, XLVIII.

²⁹ ÖStA HHStA Staatenabt. Rom, Diplomatische Korrespondenz, Bd. 15, fol. 182–184. 19. századi másolata: ÖStA AVA FHKA HKA Kontrakte und Reverse, Serie D, n. 19.

³⁰ Kiadása a vatikáni fogalmazványról: GOETZ, *Nuntiatur Giovanni Delfinos*, 21. Egykorú másolata Delfino Jonas alkancellárhoz intézett levelének mellékleteként: ÖStA HHStA UA AA Fz. 74, Konv. A. fol. 148. 19. századi másolata: ÖStA AVA FHKA HKA Kontrakte und Reverse, Serie D, n. 17.

³¹ A breve eredeti példánya 1927-ig a HHStA őrizetében Bécsben volt, amikor is kiszolgáltatták Magyarországnak. Mai jelzete: MOL Staatsarchiv (I 1), Magyar eredetű oklevelek, I. d., 51. sz. Kiadása a vatikáni fogalmazványról: GOETZ, *Nuntiatur Giovanni Delfinos*, 22. 19. századi másolata: ÖStA AVA FHKA HKA Kontrakte und Reverse Serie D, n. 16.

Delfino 1554. október elején már kézben tartotta a pápai brevét, és annak híre a magyar egyháziak között is terjedni kezdett. Delfino nuncius Jakob Jonas birodalmi alkancellárhoz intézett leveléből tudható, hogy Oláh Miklós esztergomi érsek 1554. október 8-án reggel felkereste a nunciust, hogy tőle első kézből szerezzen információkat. Delfino tájékoztatta az érseket a megerősítés tényéről, illetve arról, hogy ezúttal az annátát az egyházfő nem engedte el, hanem az uralkodónak engedte át erődítési célokra. Erre az érsek szegénységét kezdte ecsetelni, és arról a szándékáról számolt be, hogy kérni fogja az uralkodótól, hogy a pénzt saját várai fenntartására fordíthassa. A beszélgetés után valószínűleg azonnal megírt levélben a nuncius azt ajánlotta a birodalmi alkancellárnak, hogy beszéljen az uralkodóval még az érsek látogatása előtt, és próbálja rávenni őt arra, hogy részben engedjen az érseknek, ne vegye el teljesen a kedvét, engedje át az annátá egy részét saját várai fenntartására, mert ha az érsek készségesnek mutatja magát és fizet, a többi püspök is követni fogja példáját.³² Ezekben a napokban értesítette I. Ferdinánd Sforza Pallavicini győri főkapitányt a pápai döntésről és hangot adott reményének, hogy a pénz segítségével nemcsak folytatódhat Győr építése, hanem mód nyílik annak befejezésére.³³

Közben Don Diego Lasso erélyes fellépésének köszönhetően a megerősítő bullák is elkészültek, és azokat 1554. október 1-én írt leveléhez mellékelten útnak is indította. A levélhez mellékelten küldött egy részletes kimutatást arról, hogy a püspökök mit tartoznak fizetni (annáták és a keletkezett költségek együttese, ezt a summát kellett együtt a püspököknek letenni), illetve egy másik kimutatást, hogy mibe került ténylegesen a bullák kiállíttatása. Az ágens reményét fejezte ki, hogy postafordultával ezeket a költségeket megkapja. Ez azt mutatja, hogy az ingyenesség csak elméletileg létezett. Egy későbbi időből, a 17. század első harmadából származó emlékirat szerint ez a gyakorlat rögződött. Hivatalosan az annáták elengedésre kerültek, csupán a tisztviselők kaptak kisebb-nagyobb összeget munkájuk elvégzéséért.³⁴ Nem kapták meg szokásos járandóságukat a bíborosi konzisztórium tagjai, de a legkomolyabb kár az ingyenes kiállítással, mint arra Diego Lasso Ferdinánd figyelmét is felhívta, a bíboros protektor Santa Croce kardinálist érte, aki elesett az ilyenkor szokásos részesedésétől (*propina*), amely általában az annátá 15 %-át jelentette. Ez a magyar egyházmegyék esetében most mintegy 2700 *scudóra* rúgott. Ugyanúgy kár érte a bíboros titkárát, aki a protektori járandóság harmadát szokta kapni. Fáradozásukat valamiképpen honorálni kellene – írta.³⁵

³² Zaccaria Delfino pápai nuncius levele Jakob Jonas birodalmi alkancellárhoz, 1554. október 8. „domi”. ÖStA HHStA UA AA Fz. 74, Konv. A, fol. 147–150.

³³ I. Ferdinánd levele Sforza Pallavicinihez, Bécs, 1554. október 9., utóirata október 10. ÖStA HHStA UA AA Fz. 74, Konv. A, fol. 151–154.

³⁴ FRANKÓI VILMOS, *Oklevéltár a magyar királyi főkegyúri jog történetéhez*, Budapest 1899, 169–171; TUSOR PÉTER, *A barokk pápaság (1600–1700)*, Budapest 2004, 223–227 és 324–327.

³⁵ Diego Lasso levele I. Ferdinándhoz, 1554. október 1. Róma. Lásd a *Függelékben*.

A *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* milleniumi kiállításra kiválogatott iratai között valóban található egy részletes összeállítás az 1554 augusztusában megerősített magyar püspökségek annátájáról, illetve a megerősítő eljárás során keletkezett költségekről. Talán ez az összeállítás volt az, amelyet Diego Lasso Bécsbe küldött, bár az sem kizárt, hogy a nunciusnak megküldött összeállításról van szó.³⁶

A részletes összeállítás alapján a kiszemelt győri vár erősítésére nem kevesebb mint 30 062 dukátot és 2 *giuliót*, azaz 36 073 *scudót* és 6 *giuliót* kellett volna a magyar püspököknek befizetni. A jól értesült velencei követ, Michele Suriano is úgy tudta, hogy az annáták révén Győr építésére 25–30 000 Ft fog jutni.³⁷ A pénz beszédese azonban egyáltalában nem volt egyszerű dolog, és úgy tűnik, hogy az uralkodó végül engedményeket tett püspökeinek. I. Ferdinánd egy 1555. augusztus 9-én kelt, Miksához intézett leveléből és az ahhoz mellékelt összeállításból ugyanis az derül ki, hogy eddig összesen 9100 magyar forint folyt be a magyar püspökök részéről, még hozzá 4800 magyar forint az esztergomi érsektől, 2500 Ft az egri, 1000 Ft a győri, 400 Ft a váci és szintúgy 400 Ft a veszprémi püspöktől. Az erdélyi püspök 2661 *scudóval*, a váradi püspök 500 magyar Ft-tal adós, illetve további 833 mFt jár még az esztergomi érsektől, továbbá 500 mFt az időközben meghalt egri püspök örököseitől.³⁸ A Ferdinánd-féle levélhez mellékelt kimutatásból teljesen hiányzik a pécsi, a csanádi, tinini és szkopjei püspökök által fizetendő összegek. Sajnos az események alakulásáról egyelőre hallgatnak a források. Delfino nunciusi jelentései 1554-ből jóformán teljesen hiányoznak, és ez esetben Bécs is néma maradt.

A következő oldalon található táblázatbeli összeállítás adatszerűen mutatja a magyar egyházmegyéknek az Apostoli Kamara könyveibe bevezetett annátáját, az 1554. évi megerősítési eljárás során keletkezett költségeket, illetve a ténylegesen beszédett összegeket, illetve a még esedékes összegeket. Őszintén meg kell vallani, hogy a különböző pénznemben (aranyforint, dukát, *scudo*, *giulio*, magyar forint) megadott értékek a pénzügyekben járatlan történezszt alaposan megzavarják. Ezért is kerül közlésre az alábbi táblázat, leginkább annak reményében, hogy az esetlegesen még előkerülő források segíthetnek majd a kérdés kimerítő megoldásában.³⁹

³⁶ ÖStA HHSStA UA Misc., Fz. 425, Konv. B, fol. 149–160.

³⁷ HELMUT GOETZ, *Die Finalrelation des venezianischen Gesandten Michele Suriano vom 1555*, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 41 (1961) 235–322, 285.

³⁸ I. Ferdinánd levele Miksa cseh királyhoz, Augsburg, 1554. augusztus 9. ÖStA AVA FHKA HKA Reichsakten, Fz. 112, fol. 144–146.

³⁹ Az összeállítás első három rubrikája a 36. sz. jegyzetben idézett összeállítás alapján készült (ÖStA HHSStA UA Misc., Fz. 425, Konv. B, fol. 149–160), míg az utolsó kettőhöz az adatokat az előző jegyzetben idézett összeállítás szolgáltatta (ÖStA AVA FHKA HKA Reichsakten, Fz. 112, fol. 144–146). – Az esztergomi érseknek palliumáért külön 421 dukátot és 5 *giuliót* kellett még fizetnie. – A dukát/*scudo/giulio* váltókurzusait egymáshoz, illetve gulden, rajnai forint és tallér viszonylatban lásd TUSOR, *A barokk pápaság*, 258–259 és 333.

<i>Egyházmegye</i>	<i>Annata (aranyforint)</i>	<i>Költségek (dukát)</i>	<i>Költségek (scudo)</i>	<i>Befizetés</i>	<i>Hátrálék (1555. 08. 09.)</i>
Esztergom	4000 Ft ⁴⁰	6623 Dt 2 g ⁴¹	7220 Sc 3 g	4000 Dt (4800 mFt)	833 mFt
Pécs	3300 Ft	5616 Dt 10 g	5612 Sc 5 g	-	-
Eger	3000 Ft	4694 Dt 1 g	5116 Sc	2500 mFt	500 mFt
Várad	2000 Ft	3189 Dt	3476 Sc 3 g	-	500 mFt
Erdély	1500 Ft	2442 Dt 8 g	2661 Sc 1 g		2661 Sc (3193 mFt)
Veszprém	900 Ft	1647 Dt 1 g	1645 Sc 5 g		500 mFt
Győr	800 Ft	1359 Dt 6 g	1481 Sc 5 g	1000 mFt	
Vác	500 Ft	1256 Dt 3 g ⁴²	1461 Sc 4 g	400 mFt	
Tinin (Knin)	150 F	737 Dt 9 g ⁴³	803 Sc 1 g		
Szkopje	- ⁴⁴	536 Dt 10 g ⁴⁵	584 Sc 10 g	-	
<i>Összesen</i>			30 062 Sc 2 g		

A táblázat adatait elemezve úgy tűnik, hogy az 1554 őszen születethetett megegyezés értelmében az egyházmegyéjét veszített, éppen konstantinápolyi követségben lévő Verancsics Antal, illetve a csupán címet viselő Hutinai tinini és az esztergomi érsek segédpüspökének kinevezett Zakaliczky, valamint az erdélyi püspök oldalán működő Medgyesy csanádi püspök mentesítést kaptak a kirótt összeg fizetése alól. A többiek is kaptak valamifajta csökkentést, mivel a befizetett és még esedékes összegek eltérnek a részletes kimutatás számaitól, egyedül Bornemissza erdélyi püspök rovatában áll következetesen ugyanaz az összeg, 2661 *scudo*, amely a Rómából érkezett kimutatásban szerepel. Igaz, a takarékos Bornemissza püspöktől nem volt olyan egyszerű a pénzt behajtani.⁴⁶ A legköltségesebb mértékben az esztergomi érseknek (4800 + 833 magyar Ft), az egri püspöknek (3000 magyar Ft), a már említett erdélyi püspöknek (2661 dukát átszámítva 3193 ma-

⁴⁰ A költségekről készült idézett összeállítás alapvetőleg dukátokban számol, a végösszeget megadja *scudo*-ban is, de az annáta maga forintban szerepel.

⁴¹ A *giulio* a dukát és a *scudo* váltópénze.

⁴² Pétervárad Balázs váci püspöknek a szepesi prépostság megtartásáért külön kellett fizetnie, a kiszabott annáta 300 dukát, a végösszeg 341 dukát és 11 *giulio*.

⁴³ Hutinai Pálnak is külön kellett volna fizetnie főesperessége és zágrábi kanonoksága megőrzéséért, az annáta itt is 300 Ft-ra rúgott, a végösszeg 363 dukát és 6 *giulio*t tett ki.

⁴⁴ A szkopjei püspökség „*in partibus infidelium*” minősítve mentes az annátától.

⁴⁵ Zakaliczkynek kinevezési bullája kiállítására 159 dukát és 10 *giulio*-ba került volna, de két főesperessége és két kanonoksága után 300 dukátnyi annátát számítva további 376 dukát 4 *giulio*t kellett még letennie.

⁴⁶ Vas László levele Miksa cseh királyhoz, amelyben utasítást kért, hogy miként járjon el a Bornemiszától beszédendő 2661 „*corona*” annátával, mivel Ferdinánd és Miksa utasításai egymástól eltérnek. Déva, 1555. május 15. (ÖStA AVA FHKA HKA Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 5, Konv. 1555/VI, fol. 49–50). Miksa főherceg Vas levele nyomán utasítást kért Ferdinánd királytól. Bécs, 1555. június 26. Uo. Hoffinanz Österreich, Kt. 20, fol. 563–564 (régii rote Nummer 6).

gyar Ft), illetve jövedelméhez képest a győri püspöknek (1000 magyar Ft) kellett a zsebébe nyúlnia. Utóbbi esetében persze nem szabad elfeledni, hogy a befizetés alapvetőleg az ő javát szolgálta, amennyiben a győri vár a püspököt és birtokait is védte.

A kérdés, hogy vajon a hátralékok behajtása sikerült-e, egyelőre nyitva van. Egyetlen nyom ismert a későbbi eseményekből. Oláh 1555 szeptemberében fizetési haladékot kért hátralékaira Ferdinándtól, aki azonban a nunciushoz utasította őt.⁴⁷ Ferdinánd reményei a győri építkezés befejezése terén nem teljesültek, 1561-ben több magyar főúrtól és főpaptól, köztük Bornemissza Páltól volt kénytelen az uralkodó kölcsönt felvenni az erődítési munkálatok folytatására.⁴⁸ Ugyanakkor az 1554. évi annátafizetés kezelésének ügye arra is felhívja a figyelmet, hogy a 16. század folyamán a pápaság különböző járandóságok átengedésével, külön adók engedélyezésével támogatta a török elleni védelmi rendszer kiépítését, igaz, e tekintetben elsősorban az örökös tartományok klérusa került megterhelésre.

FÜGGELÉK

I.

Róma, 1554. augusztus 25.

Diego Lasso I. Ferdinándhoz

Jelentést tesz a magyar püspökök pápai megerősítésének római fejleményeiről.
(ÖStA HHStA Staatenabt. Rom, Diplomatische Korrespondenz, Bd. 13, fol. 285–286 – *orig.*)

In negotio confirmationis ecclesiarum Hungariae et relaxationis annatarum iuriumque officialium Romanae Curiae omnem, quam potui, diligentiam ac solertiam adhibui, ut ad optatum finem perduceretur, sicut mihi a Vestra Regia Maiestate iniunctum est. Idque Sanctitas Sua libenti animo a principio concesserat, cum primum per me fuerat ab ea efflagitatum, sed cum, quae attinet ad annatas, ac propositionem confirmationum, sint materiae consistoriales, atque in pleno consistorio tractandae, priusquam concedantur, oportet expectare, quoad Sanctitati Suae placeat consistorium haberi, neque enim habuit, nisi ter in tota hac aestate. Et quum ad praesens abesset Roma Reverendissimus Cardinalis de Sancta Cruce,⁴⁹ protector regnorum Regiae Maiestatis Vestrae, necesse fuit in eius locum substituere Reverendissimum Moronum, eundemque edocere de omnibus necessariis ad propositionem ecclesiarum, edocuit autem

⁴⁷ I. Ferdinánd levele Miksa cseh királyhoz, Augsburg, 1555. szeptember 17. ÖStA HHStA UA AA Fz. 75, Konv. A, fol. 86–87.

⁴⁸ Az *Ungarische Gedenkbücher* megfelelő kötetében több kötelezvény is található, ezek szerint Ferdinánd Erdődy Pétertől 4000 Ft-ot, Batthyány Ferentől 2000 Ft-ot, Bornemissza Páltól 2000 Ft-ot vett kölcsönbe. ÖStA AVA FHKA HKA Ungarische Gedenkbücher, Bd. 391, fol. 260r: 260v–261v: 30v–302r.

⁴⁹ Marcello Cervini bíboros, a későbbi II. Marcellus pápa.

illum⁵⁰ diligentissime secretarius Reverendissimi de Sancta Cruce. Attamen cum consistorium, quod avide expectabamus, in dies magis differetur Reverendissimus Moronus coactus fuit hoc aestivo tempore Urbe discedere, atque ita oportuit denuo alium in eius locum nominare, scilicet Reverendissimum de Medicis,⁵¹ fratrem marchionis de Marignano,⁵² illumque rursus edocuimus, sive informavimus. In primo consistorio Sanctitas Sua aliquantulum se praebuit difficilem propter necem fratris Georgii, facilem vero quo ad relaxationem, denique illa die nihil fuit confectum, sed ad aliam protractum. Ego vero interea Pontifici satisfieri summopere curavi illiusque animum benevolum parare ad proximum futurum consistorium. Quod cum haberetur III. Augusti, essetque relatum de ecclesiis omnium consensu decretum fuit ut expedirentur. Quae omnia ita confecta fuisse. Quae omnia ita confecta fuisse, protinus scripsi ad Regiam Maiestatem ratus tanquam ignarus similium expeditionum, brevi tempore posse expediri! Sed nullo modo fieri potuit. Tum quia similis expeditio atque adeo maxima de communi stylo curiae, debet tractari per multas ac diversas officialium manus; tum etiam quia ipsi abbreviatores, per quos fiunt minutae, sive exempla bullarum, et cedulae, quod id per eos debeat in praesenti expeditione fieri gratis, non possunt ad celerem expeditionem cogi. Praeterea nobis deest pecunia numeranda aliis officialibus, quibus, ut non numeretur, effugere nequeas. Namque ad me nulla pecuniae provisio missa est, nec ipse habeo, nec minus creditum, unde possim habere. Propterea, quod nondum mihi solutum est, id quod nomine provisionis, seu salarii Maiestas Vestra Regia iubet reddere. Adde, quod sollicitatores, quique scribere debent vel bullas centum, easdemque alii registrare, alii sigillare, quorum labores sunt corporales, non possunt, etiam per papam cogi, ut gratis faciant. Idque bene poterit referre aliquis ex isto consilio Maiestatis Vestrae Regiae, qui aliquando ad simile negotium expediendum Romam venit, quique apprime novit, quemadmodum tractentur huiusmodi negotia. Illa vero quae Maiestas Vestra Regia mihi hactenus iniunxit, fide, solertia et ingenio, quod potui, peregi sine ulla exceptione aut laboris aut occupationis, prout ex ipsis negotiis potuit clarius cognosci, sed in praesenti, si unquam alias exactissime laboravi. Ille vero officio suo deest, qui cum cursorem quam citissimo cursu venire iubeat, obliviscitur autem illarum, quae ad negotium expediendum primum erant paranda. Quod in me fuit summam diligentiam navavi, et in eo, quod reliquum erit, navabo. Accipiam autem nummos ad id necessarios Venetiis si nactus ero, qui cambii nomine mihi credat, quod reperire pro temporum angustia et penuria difficile erit. Sin minus expectabo, donec Maiestas Vestra Regia iubeat providere verum de expeditione Sanctitas Sua iubet illam mittere suo nuncio, ut ipse exigat annatas et iura praelatorum illaque consignet pro subsidio ad fortificandum aliquem Hungariae locum. Quam Deus Optimus Maximus diutissime servet. Ex Roma 22. Augusti 1554.

⁵⁰ Giovanni Morone bíboros.

⁵¹ Giovanni Angelo de' Medici bíboros, a későbbi IV. Pius pápa.

⁵² Giovanni Giacomo de' Medici.

Eiusdem Maiestatis Vestrae humilis servus

Dondi[ego] Lasso

[*a tergo*]

Sacrae Caesariae ac Regiae Romanorum, Hungariae et Bohemiae Maiestati.
Domino nostro

2.

Róma, 1554. október 1.

Diego Lasso I. Ferdinándhoz

Tájékoztatót nyújt a magyar püspökök pápai megerősítésének újabb római fejleményeiről.
(ÖStA HHStA Staatenabt. Rom, Diplomatiscbe Korrespondenz, Bd. 13, fol. 287–288 – *orig.*)

Si Maiestati Vestrae Regiae dici posset, quantum laboris et sollicitudinis passum fuerit in hac expeditione bullarum, profecto non videretur sibi concessum fuisse gratis, nam oportuit cum uno quoque officiali propugnare, quod de iure suum esse putat, et postea, cum omnibus in genere, et quod Sua Sanctitas id ipsum unicuique officio millies iuberet idque tanto difficilium fuit, quanto eisdem videtur habere exemplum idem iam bis fecisse. Tandem ego conflavi inimicitias cum tota hac Curia, et denique post adeo magnam dilationem (neque enim aliter fieri potuit) mitto hanc expeditionem cum ratione et computo earum, quae praelati tenerentur solvere, quae Sanctitas Sua iubet recuperari ab episcopis per suum nuntium et consignari Maiestati Vestrae seu eius officialibus prout Maiestas Vestra Regia poterit videre ex exemplis brevium, quae cum his erunt. Nec non mitto quoddam transumptum taxae et iurium episcopum secundum solutionem ordinariam, atque etiam particulare computum desolutis, et expensis in dicta expeditione, et de pecuniis datis tabellario ad redeundum dignabitur Maiestas Vestra Regia mandare, ut omnia illico solvantur, nam certe cum toto meo credita, et amicorum non fuit modici laboris invenire has pecunias, et eas non sine magna iactura et expensa Maiestatis Vestrae est, enim hic propter difficilia belli tempora angusta res numaria, et nullo modo aliquis inveniri potest, qui faciat cambium ad istam regiam curiam, neque invenire pecuniam nisi cum magno interesse.

Cum his ecclesiis quas Maiestas Vestra mandavit expedire, et in quibus Sanctitas Sua gratiam fecit, ego expedivi aliam Excopiensem⁵³, cuius Maiestas Vestra poterit non minus recuperare expeditionem. Sed in hoc negotio nullus iniuriam (ut ita dicam) passus est maiorem, quam Reverendissimus de Sancta Cruce, qui est protector regnorum Vestrae Maiestatis et cui ex his obveniebat plusquam 4000 ducatos tamen nec ex hac expeditione nec ex aliis aliquid sibi hactenus donatum fuit, licet cum omni diligentia et voluntate suum officium praestiterit. Maiestas Vestra dignabitur aliquid illi meliori modo, quo videbitur compensare, est enim meritis et merebitur. Eius secretarius, qui facit processus debet habere tertiam

⁵³ Szkopjei püspökség, amelyet Zakaliczky István kapott.

partem, ex his, quae obveniunt suo domino, Maiestas Vestra item dignabitur illi aliquam gratiam facere, quam ego eidem promisi nomine Maiestatis Vestrae et faciendo aliquam in his gratificationem aperitur compendiaria via ad negocia, quae in dies offeruntur, secus nemo est, qui possit negociare. Hoc quidem possum ex hoc negotio affirmare Maiestatis Vestrae in nullo unquam alio me a Deo laboravisse.

Diebus praeteritis, ut haberem, quibus hoc negotium expedire inciperem, accepi nomine cambii 325 ducatos, quos remisi solvendo Venetiis, ut illos acceptaret Dominicus de Gaztellu,⁵⁴ qui ibidem pro Maiestati Vestrae residet, et remitteret solvendo ad istam curiam regiam. Si erunt soluti, defalcabuntur ex hac cedula, quam nunc mitto, sed 150 ducatos, qui sunt in computo pro secretario Cardinalis Sanctae Crucis, illos non illi dedi cum effectu, sed promisi medaturum, habens pro certo, quod Maiestas Vestra Regia iubet illi solvere, cum res sit adeo iusta.

In negotio fratris Georgii iam scripsi processus esse in potestate advocatorum, quorum sunt plusquam 1500 folia, volunt sibi bene atis fieri, ego careo pecunia cum qua satis faciam, nisi Maiestas Vestra Regia iubet providere, nam nihil aliud deest, quam vis nihil hactenus defuit, quod fieri esset necessarium.

In negotio episcopus Viennensis⁵⁵ expectatur, donec proponatur in cosistorio patriarcha et alii episcopi ituri ad Indiam Portugaliae. Tunc videtur Cardinali de Puteo⁵⁶ fore bonam occasionem expediendi negotium modo sibi disposito, in qua re valde cupit inservire Maiestati Vestrae.

Hunc venerunt procuratores, missi a capitulo et electo ecclesiae Salisburgensis⁵⁷ pro expeditione bullarum, qui mihi detulerunt literas commendatitias Maiestatis Vestrae et cum afferant secum omnem rem necessariam, erunt bene accepti ab omnibus, et expedient ex voto suum negotium, ego omem meam diligentiam illis obtuli. Deus Optimus Maximus servet diutissime incolumen Regiam Sacram Caesarum Maiestatem Vestram. Romae 1. Octobris 1554.

Eiusdem Maiestatis Vestrae humilis servus

Dondi[ego] Lasso

[*a tergo*]

Sacrae Caesarum ac Regiae Romanorum, Hungariae et Bohemiae Maiestati.
Domino nostro

FAZEKAS ISTVÁN

⁵⁴ Domenico Gaztelli I. Ferdinánd velencei ágense volt az 1550-es években.

⁵⁵ Ekkor folyik Petrus Canisius jezsuita adminisztrátori kinevezése (1554. november 3.).

⁵⁶ Giacomo Puteo bíboros.

⁵⁷ Michael von Kuneburgot megerősítéséről van szó, akit 1554. július 21-én választott érsekké a salzburgi káptalan.

RAGUZA ÉS A BALKÁNI MISSZIÓK KEZDETEI

Raguza, a mai Dubrovnik jelentősége a magyarországi hódoltság történetében a közelmúltig fehér foltnak számított, sokáig még az is kérdéses volt a hazai historikusok számára, hogy kiket is rejtenek az oszmán és keresztény forrásokban felbukkanó latin és olasz kereskedők. Az áttörést a missziós forrásanyag megszólaltatása jelentette az 1990-es években, amelyből kiderült: az Adria-parti kereskedőváros kalmárai jelentős telepekkel rendelkeztek Belgrádban és Temesvárott, a két városban és vonzaskörzetében a katolikus missziószervezés legfőbb bázisát jelentették.¹ A római levéltárakból, mindenekelőtt a Hitterjesztési Kongregáció és a Római Inkvizíció archívumaiból merített ismeretanyagot bővítette, szinte forradalmi mértékben, a Raguzai Köztársaság levéltárának magyar részről történő újrafelfedezése, amely a raguzaiak egyház- és kultúrtörténeti szerepéről alkotott képet egészítette ki, sőt tulajdonképpen rajzolta újra az ebben a vonatkozásban mégiscsak elsődleges kereskedelem- és társadalomtörténeti vonásokkal.² A napvilágot látott forráspublikációk, tanulmányok és monográfiák ugyanakkor ebben az esetben sem a kutatómunka lezárását, hanem a legfontosabb erővonalak felvázolásával valójában a kezdetét jelentették. Jelen közlemény az eddigi eredmények rövid összefoglalása után egy kiadatlan dokumentum közzétételével és tartalmának sokoldalú elemzésével kíván hozzájárulni a továbblépéshez.

I. RAGUZAI KERESKEDŐK ÉS PAPJAIK A BALKÁNON

Raguza kiterjedt kereskedelmi hálózattal rendelkezett az Oszmán Birodalomban, amelynek előzményei a középkorra nyúltak vissza. A 14–15. században jelentős kereskedelmi hálózatot hozott létre Szerbiában és Boszniában, de kereskedőit

¹ Az alább idézett műveken kívül itt csupán egyetlen közleményre utalok: TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, *Raguzai misszionáriusok levelei Rómába a magyarországi hódoltságról (1571–1627)*, A Ráday Gyűjtemény Évkönyve IX, Budapest 1999, 277–334.

² Itt is csak egyetlen kutatási beszámolóra hivatkozom: MOLNÁR ANTAL, *Beszámoló a Dubrovniki Állami Levéltárban (Državni arhiv Dubrovnik) végzett kutatásaimról*, Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv II, Budapest 2007, 416–425.

megtaláljuk Bulgáriában és Albániában is. Raguza tehát az első számú közvetítővé vált az Adria két partja között. A város a kezdeti vonakodás ellenére sem kerülhette el, hogy a Balkánon tartósan berendezkedő oszmán hódítókkal rendezze a kapcsolatait. Az első szultáni kiváltságlevél 1430-ban született, a végleges rendezés az 1458-ban kibocsátott ahdnáméval történt meg. Ennek értelmében Raguza éves adófizetés fejében megőrizhette szabadságát, és az Oszmán Birodalom területén rendkívül kedvező kereskedelmi kiváltságokkal rendelkezett. A nagy horderejű privilégiumok háttérében nyilván Raguza egyedülálló lehetőségeit kell keresnünk. Az Oszmán Birodalomnak szüksége volt a nyugati kereskedelem életben tartására, ezt a közvetítő feladatot leginkább egy az ő fennhatóságát adófizetéssel elismerő, ugyanakkor jó nyugati kapcsolatokkal rendelkező semleges állam tudta ellátni. A fentieknek köszönhetően Raguza a 15. század második felétől kezdve helyreállította az előző évtizedekben lerombolt balkáni kereskedőhálózatát, és a 16. századra az egyik legfontosabb közvetítővé vált az Oszmán Birodalom és a nyugati világ között.³

A raguzai kereskedők már a 13. század második felében megjelentek Magyarországon, és különösen a Szerémségben folytattak jelentős kereskedelmi tevékenységet, mellette működtek még Belgrádban, Kevén, Nagybányán, Budán és Székesfehérvárott. A raguzaiak hódoltsági kereskedelmének története 1521-ben, Belgrád (Nándorfehérvár) elfoglalásával vette kezdetét. Az új lehetőségeket gyorsan felismerő raguzai üzletemberek az 1540-es években gyorsan elfoglalták a magyarországi piacot: 1542-ben Budán, 1544-ben Pesten, 1545-ben pedig már Pécsen is megjelentek. 1552-ben, Temesvár elfoglalásával újabb területek nyíltak meg előttük. A temesvári kereskedőtelepről Karánsebesen és Lippán át az Erdélyi Fejedelemség és a román vajdaságok irányába is terjeszkedni tudtak. A raguzaiak magyarországi kereskedelmének úthálózatát a kereskedőtelepek elhelyezkedése határozta meg: a kisebb magyarországi piacközpontok Budához és Temesvárhoz, illetve közvetlenül Belgrádhoz tartoztak. Minden magyarországi export és import központja Belgrád volt, a kereskedelmi utak is ide futottak össze: mindenekelőtt a Buda–Belgrád hadiút, a Pécs–Eszék–Belgrád, illetve az Erdélyből Temesváron át Belgrádba vezető főútvonalak.⁴

³ Raguza történetének legalaposabb, de elsősorban a politika- és eseménytörténetre koncentrááló feldolgozása: VINKO FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika I–II*, Zagreb 1980. A nemzetközi szakirodalomban a legtöbbet forgatott, de nagyon súlyos kritikákat kiváltó munka: FRANCIS W. CARTER, *Dubrovnik (Ragusa). A Classic City-state*, London–New York 1972. Jól használható rövid áttekintés: BERNARD STULI, *Povijest Dubrovačke republike*, Dubrovnik–Zagreb 1989. A legújabb szintézis: ROBIN HARRIS, *Dubrovnik. A History*, London 2006². – Raguza és Magyarország kapcsolatainak politikatörténeti vonatkozású dokumentumai: *Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusinae cum Regno Hungariae*, ed. JÓZSEF GELCICH–LAJOS THALLÓCZY, Budapest 1887. A két állam középkori kapcsolatrendszerének alapos feldolgozása: DUŠANKA DINIĆ-KNEŽEVIĆ, *Dubrovnik i Ugarska u srednjem veku* (Filozofski fakultet u Novom Sadu. Institut za istoriju. Vojvođanska akademija nauka i umetnosti. Monografije. Knjiga 28), Novi Sad 1986. Az Oszmán Birodalommal való kapcsolatok első századára: IVAN BOŽIĆ, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku* (Posebna izdanja SAN 200. Istoriski institut 3). Beograd 1952.

⁴ MOLNÁR ANTAL, *Katolikus missziók a bódolt Magyarországon. I: 1572–1647* (Humanizmus és Reformáció 26), Budapest 2002, 47–65.

A raguzai kereskedők rendkívül fontos szerepet játszottak a Balkán-félszigeten a katolikus egyházi élet kereteinek megőrzésében vagy adott esetben megteremtésében. Minden Itáliából érkező egyházi személy számára Raguza volt az utolsó keresztény állomás, az Oszmán Birodalomba való belépéshez szükséges engedélyeket a raguzaiak szerezték be, kereskedők kísérték a vizitátorokat és védték meg őket a török hatóságok előtt. Egyházi szerepvállalásuk vallási–szellemi hátterét a kereskedőváros intranzigens katolicizmusa, jogi alapjait pedig az Oszmán Birodalomban élvezett széleskörű kiváltságaik biztosították.

A raguzai kereskedelmi szervezet és annak egyházi szerepvállalása egyedülálló intézményi és infrastrukturális hátteret biztosított a balkáni katolicizmus számára, magától értetődik tehát, hogy Róma a balkáni missziók szervezésében kezdetről fogva épített Raguza támogatására, a köztársaság és kereskedőhálózata a missziószervezés egyik alappillére lett. A raguzai karavánok gondoskodtak a misszionáriusok utazásaihoz szükséges kíséretéről, illetve szállították a raguzai központ és a balkáni állomások között a pénzt és a leveleket. A raguzai érsek a Szent Hitterjesztési Kongregációnak (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) alapításától (1622) kezdve részt vállalt a balkáni missziók működtetésében, eleinte inkább alkalmi szolgálatként, 1628-tól kezdve azonban már hivatalos utasításra, mint a kongregáció felelőse a Nyugat-Balkán (korabeli humanista megnevezéssel *Illyricum*) területén (*Responsale della Sacra Congregazione de Propaganda Fide per l'Illyrico*). A raguzai érsek mellett a város többi egyházi intézménye is kivette a részét a balkáni missziók működtetéséből, a ferences és a domonkos kolostorok és a jezsuita rezidencia biztosították a misszionáriusok utánpótlását. A jezsuita rendháznak ebből a szempontból különösen is nagy jelentősége volt, hiszen ezt az intézményt a 17. század első felében a római elöljárók kifejezetten a török misszió bázisának tekintették.

Egyházi tevékenységük legfontosabb eleme a kereskedőtelepek kápolnáinak működtetése volt. A városállam második balkáni kereskedelmi birodalmának kiépítésével egy időben, a 15–16. század fordulójától kezdve találkozunk raguzai papokkal a kereskedőtelepeken. A raguzai történeti hagyomány a szófiai kápolnát tartja az első katolikus templomnak az Oszmán Birodalom európai részében. A 16. század második felében már szinte valamennyi fontosabb raguzai közösség tudott papról gondoskodni a maga számára: Skopjében, Janjevón, Novo Brdóban, Trepčában, Novi Pazaron, Prokupljában, Szófiában, Drinápolyban, Provadijában és Tarnovóban a vizitációs jelentések, útleírások és a raguzai források is gyakran említik a helyi káplánokat. A hódolt Dél-Magyarország két kereskedelmi központjában, Szendrőn és Belgrádban az 1530-as évektől kezdve vannak adataink káplánok működésére. A két másik jelentős hódoltsági városban, Budán és Temesvárott is találunk raguzai papokat. Belgrád és Szendrő kivételével (ahol a boszniai ferences rendtartomány tagjai működtek) a kereskedőtelepeken elsősorban a raguzai érseki tartomány világi papjai, illetve raguzai ferencesek, domonkosok és bencések látták el a lelkipásztori szolgálatot.

A raguzai kereskedőkolóniák egyházigazgatási szempontból a raguzai érsek joghatósága alá tartoztak, a káplánokat az érsek nevezte ki és hívta vissza a kereskedők kérésére. A kolóniák lelkipásztori ellátása természetesen nem volt mindig könnyű feladat, hiszen a raguzai papok számára a balkáni káplánkodás nem jelentett vonzó állást. Másrészt viszont a raguzai érseki tartományban több világi és szerzetes pap élt, mint amennyit a javadalmak el tudtak tartani, a „túltermelés” miatt mindig akadtak vállalkozó szellemű és javadalom nélküli egyháziak, illetve missziós hivatással megáldott szerzetesek, akik szívesen vagy jobb híján a török területre mentek. A raguzai érsekek balkáni joghatósága világosan tükrözte a raguzai egyház és állam szoros összefonódását: a kolóniák és kereskedőtelepek a köztársaság alkotóelemeit képezték, tehát a városállam érseke gyakorolt felettük bizonyos jogokat, még ha hivatalosan sohasem tartoztak a raguzai főegyházmegyéhez.⁵

2. A RAGUZAI ÉRSEK ÉS A BALKÁNI MISSZIÓK A 16. SZÁZADBAN

Az alábbiakban egy eddig kiadatlan dokumentum alapján kívánok rámutatni Ragusa szerepére a hódoltsági és balkáni katolicizmus 16. század végi történetében, a missziók megindulásának időszakában.⁶ Girolamo Matteucci raguzai érsek (1579–1583) Tolomeo Galli bíboros államtitkárhoz (Cardinale Como), XIII. Gergely pápa bizalmi emberéhez és a missziók legfőbb szentszéki irányítójához intézett levele egy izgalmas levelezéskötetben maradt ránk.⁷ A gyűjtemény elsősorban XIII. Gergely pápaságának időszakában (1572–1585) keletkezett dokumentumokat tartalmaz, főleg Gallihoz és kisebb részben magához a pápához intézett leveleket, illetve Galli válaszleveleinek fogalmazványait, mindenekelőtt balkáni, konstantinápolyi és észak-afrikai egyházi ügyekkel kapcsolatban, és nyilván missziós vonat-

⁵ Az itt elmondottakról részletesen írtam: MOLNÁR, *Katolikus missziók*, 66–74 és 443–446.

⁶ Az iratot már korábban idézte Tóth István György egyik tanulmányában, de több félreértéssel. A levelet nem Tommaso Nadali, hanem Girolamo Matteucci raguzai érsek írta, még ha Nadali is a levélíró fő informátora. A simándi zsinaton „Tamás mester” nem az antitrinitáriusok vezetőjeként szállt szembe a temesvári katolikus káplánnal, fra Domenico Giorgival, hanem ez a *messer Tommaso* magával Nadalival azonos, aki a domonkos szerzetessel összefogva győzte le az antitrinitáriusokat, miként az a szövegből egyértelműen kiderül. Természetesen fra Domenico Rékason sem hadakozott Tamás mesterrel (ismét csak Nadalival), hanem az ő jelenlétében kértek tőle papot a rékasi hívek. TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, *Domonkos misszionáriusok a török kori Magyarországon és Moldvában (a Hitterjesztés Szent Kongregációja római levéltára iratai alapján)*, A domonkos rend Magyarországon (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 3), Piliscsaba–Budapest–Vasvár 2007, 89–112, 98. A tanulmány újraközlése: TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon*, Budapest 2007, 310–324, 313.

⁷ Archivio storico della Sacra Congregazione per l’Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide” (APF), Miscellanea Varie (Misc. Var.), vol. I/a.

kozásai miatt került a négy évtizeddel később alapított *Propaganda Fide* Kongregáció archívumába.⁸

A levelezéskötet több irata a raguzai érsek balkáni tájékozódásának korai és igen informatív forrásait jelenti: Galli bíboros és Matteucci érsek levélváltásából kirajzolódnak a raguzai érsek és az oszmán Balkán közötti kapcsolatok jelentősebb csomópontjai. Az érsek ilyen irányú tevékenységének legfontosabb elemét a leveleknek és pénzküldeményeknek Róma és a Balkán-félsziget közötti továbbítása jelentette. Mint az a dokumentumokból egyértelműen kiderül: az érsekeknek az 1620-as évektől kezdve állandósult közvetítő szerepe már fél évszázaddal korábban olajozottan működött, mégpedig ekkor is Anconán keresztül.⁹ Matteucci Rómából erre a célra elkülönített pénzből támogatta a bosnyák ferencesek építkezéseit: 1582 elején 100 *scudót* fizetett Grgo Masnović tartományfőnöknek a modričai kolostor építésére, és további 100-at kérték tőle az épülő velikai rendház számára.¹⁰ Szintén a mediáció részét képezte, hogy a raguzai főpap biztosította a szentelt olajat a balkáni katolikus kápolnák részére.¹¹ Ez utóbbi aktus már joghatósági jelleggel is bírt; ezt az aspektust erősítette az a pápai kiváltság, amely alapján a raguzai érsek feloldozhatott a pápának fenntartott esetek alól a köztársaság területén kívüli, török uralom alatti területeken, sőt negyedik fokon rokonházasságokat is engedélyezhetett, csak adatszolgáltatási kötelezettsége volt a Szentszék felé.¹²

Ugyancsak a balkáni jurisdikcióra utal, hogy – olykor római jóváhagyással – ő rendelkezte a balkáni kereskedőtelepek káplánjait, és gyakran járt el egyházfegyelmi ügyekben. 1585-ben Galli bíboros és a ferences rendfőnök engedélyével Magyarországra küldte Francesco da Ragusa ferences barátot.¹³ A török alatti területeken az egyházi fegyelem betartatása szinte lehetetlen volt, ezért a renitens papokat a kereskedők segítségével kellett visszatoloncolni Raguzába: így járt a csiprovczi fra Andrea és a törökökkel verekedő, ágyastartó albániai don Alessandro is.¹⁴ A kereskedők bünnös életvitele miatt háborgó Don Matteo szilisztrai káplánt türelemre kellett intenie, de közben a káplán sem viselkedett mindig példásan: egy alkalommal közvetlenül azután misézett, hogy egy ortodox hívőt megvert – a súlyos kihágás alól végül pápai felmentéssel a raguzai érsek oldozta fel.¹⁵ Ugyanakkor balkáni viszonylatban

⁸ A kötet dokumentumait bőségesen értékesítettem a 4. jegyzetben idézett könyvemben. Több hódoltsági levelet közzétett belőle: ТÓТН ИСТВАН ГYÖРГY, *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I* (Bibliotheca Academiae Hungariae–Roma. Fontes 4), Roma–Budapest 2002, 101–119, *passim*.

⁹ Matteucci érsekre különösen a két balkáni apostoli vizitátor, Aleksandar Komulović és Tommaso Raggio levelezésének és ellátmányának postázásában hárult komoly szerep. APF Misc. Var., vol. I/a, fol. 28r: 29r: 50r: 105r:

¹⁰ Uo., fol. 319r:

¹¹ Uo., fol. 252r:

¹² Uo., fol. 32v–33r:

¹³ Uo., fol. 31r:

¹⁴ Uo., fol. 32r: 252r:

¹⁵ Uo., fol. 32rv.

nemcsak a közkatonákkal volt sok gond, hanem az ekkor még igen feghíjasan betöltött püspökségek főpapjaival is: az albániai püspökök sokkal szívesebben tartózkodtak Raguzában, mint az albán hegyek között. Ha ennek Rómában híre ment, akkor a raguzai érseknek kellett a késlekedő egyházfőt, miként 1585-ben az alessioi püspököt, a rezidenciájára küldenie.¹⁶

A balkáni missziók szervezésére vonatkozó raguzai elképzelések egyik közös nevezője a Raguzában alapítandó missziós szeminárium terve volt: az alább részletesen bemutatott személyek mellett Matteucci érsek is ebben látta az egyetlen lehetőséget az akadozó pápi utánpótlás biztosítására. 1580-ban arról tudósította Galli bíborost, hogy abban az évben már három papot küldött török területre, de az igazi segítséget egy jezsuita vezetésű raguzai szeminárium jelentené.¹⁷ Ebből a megfontolásból sokat fáradozott a jezsuiták letelepítése érdekében.¹⁸ Még izgalmasabb terve, hogy Raguzában szemináriumot alapít a boszniai ferencesek számára. Elképzelése szerint össze kellene kapcsolni a bosnyák ferencesek és a raguzaiak kiváltságos pozícióit az Oszmán Birodalom területén – az oszmánok által megtűrt ferenceseket az oszmán részről privilegizált Raguzában (pontosabban a mellette levő Ombla vagy Dakša falvakban) kellene képezni, ahová a törökök is könnyen engednék őket tanulni. Tervezetében már körvonalazódik a következő század közepére megfogalmazódó, szűkebb értelmezésű *Illyricum* koncepciója: Dalmácia, Horvátország, Bosznia és (a később önálló *regnum*ként csatlakozó Szlavónia helyett) Raguzá küldenének növendékeket a raguzai ferences kollégiumba.¹⁹ A pápa és a ferences rendfőnök felkarolta a tervet és 200 *scudo* éves ellátmányt biztosított a szeminárium számára, sőt a (nyilvánvalóan hódolt) magyarországi ferencesek képzését is erre az intézményre kívánta bízni, ebből a célból a pápa az ellátmányt 400 *scudóra* növelte.²⁰ Nem tudjuk, hogy a terv végül miért nem valósult meg, minden valószí-

¹⁶ Uo., fol. 30r.

¹⁷ Uo., fol. 99rv.

¹⁸ Uo., fol. 116r–117r. A raguzai jezsuita misszió 1581–1585 közötti történetére lásd: MIROSLAV VANIĆ, *Isusovci i hrvatski narod. I: Rad u XVI. stoljeću. Zagrebački kolegij*, Zagreb 1969, 25–29.

¹⁹ „*Mi vien detto che Sua Santità una volta impiegò per un seminario nel monasterio di Veglia in Dalmatia bona quantità di danari, che poi non hebbe effetto. Piglio ardire di metterle in consideratione ch' in nissun parte potrebbe esser di maggior profitto alla christianità che qui torno a Ragusa, bavendo quattro miglia lontano duoi luoghi attissimi Ombla et Daxa, prima perché questa religione di San Francesco è antiquata et a un certo modo tolerata et osservata da Turchi, et la natione Ragusea, tanto de seculari come d'ogn'altra sorte, ha comertio libero fra loro in ogni loco più di nessun'altra natione, città o loco di Dalmatia. Et circumcirca ha la Bosna et la Corvatia, nelle quali sono molti christiani et luochi di detti padri di San Francesco, et sono provincie poverissime et piene di calamità, et molti d'essi veniranno liberamente et senza sospetto alcuno ad imparare et a trattenersi a Ragusa o nel Raguseo, che non seranno tolerati da Turchi che vadim'altrove. Et però l'erettione d'un mediocre seminario qui di quattro o sei frati per ciascuna di queste quattro provincie, Dalmatia, Corvatia, Bosna et Ragusa con un poco aiuto del Nostro Signore sarebbe incredibile giovamento alla christianità et a questa religione di San Francesco, nella quale surgerebbono tuttavia huomini di valore et s'andarebbe spargendo fra infideli maggiormente.*” Matteucci Gallihoz, Šipan, 1580. október 6. APF Misc. Var., vol. I/a, fol. 116v.

²⁰ Uo., fol. 31v.

nűség szerint a török gyanakvása miatt nagyon óvatos raguzai szenátus ellenállása állhatott a háttérben.

3. RAGUZAI ÉRTELMISÉGIK ÉS A VÁROSÁLLAM BALKÁNI KÜLDETÉSE

Az alább közzéteendő dokumentum tartalmának értelmezéséhez kitűnő kiindulópontot jelentenek a benne szereplő személyek. Tommaso Nadali, Marin Temperica és fra Domenico Georgi Raguzai balkáni egyházi jelenlétének három különböző típusát, szintjét jelenítik meg.

Az irat legizgalmasabb szereplője maga az érsek informátora, Tommaso Nadali avagy Natalis (horvátul Toma Budislavić). Nadali a hercegovinai Nevesinje környékéről Raguzába települt családban született 1545-ben. Bolognában és Padovában tanult filozófiát és orvostudományt, mindkettőből doktori címet szerzett (1572), majd a raguzai orvosok jellegzetes pályáját futotta be. Először Raguzában, majd Rómában dolgozott, ezt követően az Oszmán Birodalomba ment szerencsét próbálni. 1575 és 1579 között III. Murád szultán udvarában működött orvosként, a szultánt magát is sikeresen kezelte, aki a hercegovinai Bobani birtokkal jutalmazta szolgálatait. Isztambulban szoros kapcsolatot tartott fenn a nyugati államok (elsősorban Franciaország és a Firenzei Nagyhercegség) követivel és a Szentszékkal. 1581-ben visszatért Raguzába, majd Lengyelországba utazott, ahol Piotr Myskowski krakkói püspök orvosa lett. A püspök és Báthory István lengyel király is nagyon becsülte: a püspök krakkói kanonokká nevezte ki (1583), a királytól pedig lengyel nemességet kapott (1585). Az irodalmi életben sem volt ismeretlen, szoros kapcsolatokat ápolt a raguzai és a krakkói szellemi elit több képviselőjével; verseket írt, több raguzai és lengyel szerző is neki ajánlotta műveit. 1586-ban Jan Dymitr Solikowski érsek kíséretében Rómába ment, majd Raguzába tért vissza. Szülővárosában orvosként működött, egy szenátusi határozatból tudjuk, hogy 1598-ban meggyógyította a hercegovinai defterdárt. 1606-ban a raguzai szenátus éppen az oszmánokkal való jó kapcsolatai és helyismerete miatt a trebinjei püspökségre jelölte. A pápa még abban az évben megerősítette, azzal a feltétellel, hogy hat hónapon belül pappá és püspökké szentelteti magát. 1608-ban hunyt el Nápolyban, még mielőtt a püspöki széket elfoglalhatta volna.²¹

A raguzai orvos honfitársaihoz hasonlóan kivételes pozícióját ügyesen használta fel a katolikus egyház hadállásainak erősítése érdekében. Isztambulban a francia

²¹ MILAN REŠETAR, *Toma Natalić Budislavić i njegov „Collegium Orthodoxum” u Dubrovniku*, Rad JAZU 206 (1915) 136–141; JORJO TADIĆ, *Dubrovački portreti I*, Beograd 1948, 348–368; BASILIUS PANDŽIĆ, *De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi* (Studia Antoniana 12), Romae 1959, 95–96. Legújabb, főleg lengyelországi működésére és szentszéki kapcsolataira összpontosító, igen alapos életrajza: DANUTA QUIRINI-POPLAWSKA, *Tommaso Natalis z Raguzy (Toma Budislavić 1545–1608), między Italią, Polską a Dalmacją*, Balcanica Posnaniensia 16 (2009) 87–102.

követtel, Jacques de Germignyvel sokat fáradozott a konventuális minoriták galatai letelepítése ügyében, és később is hasznos tanácsokkal, török kapcsolatainak mozgósításával segítette a munkájukat.²² 1580–1581-ben hosszabb utazást tett Moldvában, Havasalföldön, Erdélyben és a hódolt Magyarországon, ennek dokumentuma az alább közzétett levél, és erről emlékezik meg Francesco de Medici toszkán nagyherceghez írott levelében: nemcsak a tartományok általános viszonyairól kívánt tájékozódni, hanem antik tárgyakat és érméket is gyűjtött.²³ Lengyelországban gyógyító tevékenysége mellett bekapcsolódott az Alberto Bolognetti nuncius és Antonio Possevino jezsuita diplomata által mozzgatott törökellenes szervezkedésbe. A Possevino által megálmodott észak-európai szövetségi rendszer fontos láncszemét jelentette Havasalföld és Moldva bekapcsolódása. A raguzai orvos korábbi utazásai során jó kapcsolatba került a két román vajdával, Fülbevalós Péter (Petru Cercel) havasalföldi és Sánta Péter (Petru Șchiopul) moldvai uralkodókkal, az előbbi korábban egy súlyos betegségből gyógyította meg. Ezt a kapcsolatrendszert használta ki Possevino, amikor Nadalit a román vajdaságokba kívánta küldeni orvosként, hogy térképezze fel a lehetőségeket és nyerve meg a két uralkodót a katolikus ügynek.²⁴ Ennek érdekében az ekkor már a pappá szentelését tervező kanonok-orvos számára felmentést kért a pápától, hogy gyógyító tevékenységét folytathassa, nemcsak szűkebb környezetében, hanem a szakadárak és hitetlenek között is. Küldetéséhez Possevino nagy reményeket fűzött: török nyelvtudása, helyismerete és kiváló emberi tulajdonságai miatt a legalkalmasabb személynek tartotta a feladatra.²⁵ Missziójának feltehetőleg 1584 első felében tett eleget, Possevino Moldváról készített beszámolója minden bizonnyal a raguzai doktor informá-

²² Erről számolt be Antonio Possevino jezsuita diplomatához címzett levelében (Kielce, 1583. augusztus 8.). *Monumenta Poloniae Vaticana VI. Series Nuntiaturae Poloniae. Alberti Bolognetti nuntii apostolici in Polonia epistolarum et actorum Pars II (A. 1583)*, ed. EDWARD KUNTZE, Kraków 1938 (MPV VI/II), 477–478.

²³ „Di puoi ho voluto vedere l’Ungheria, la Transilvania et altre provintie della Datia, dove ho raccolto alcune medaglie et altre anticaglie e bizzarrie che ho pensato potere piacere all’Altezza Vostra, e me ne sono tornado in patria per acomodare alcune mie facende...”. Nadali Francesco de’ Medicihez, Raguzai, 1581. augusztus 6. QUIRINI-POPLAWSKA, *Tommaso Natalis*, 101.

²⁴ „Di costui ch’è di Ragusi et sa la lingua turca, et è amicissimo di Pietro et Petrasco, l’uno principe di Moldavia et l’altro hora della Valacchia, penso usar quando mi incamererò coll’aiuto divino verso quelle parti. Et esso come è di ottima mente, farà quel che gli si dirà et sotto pretesto di medico vedrò se si potrà lasciarlo presso Petrasco con speranza che Vostra Signoria Illustrissima non si scorderà giù di ottenere la beneditione da Nostro Signore.” Possevino Gallihoz, Kraków, 1583. augusztus 20. MPV VI/II, 505.

²⁵ „Però sappia che la mia petitione tendeva principalmente accioché mandandolo in Valacchia et Moldavia a quei due vaivodi che egli conosce, et sapendo egli la lingua turca, et essendo buono da benissimo et di coscienza et mio amicissimo, desideravo ch’egli, sotto nome di medico, potesse stare appresso quei due vaivodi alcune settimane, et senza far strepito haver tutta quella luce che converrà di quelle parti...”. Possevino Gallihoz, Kraków, 1584. január 31. *Monumenta Poloniae Vaticana VII. Series Nuntiaturae Poloniae. Alberti Bolognetti nuntii apostolici in Polonia epistolarum et actorum Pars III, Fasc. I (M. jan.–jun. 1584)*, ed. EDWARD KUNTZE, Kraków 1939–1948 (MPV VII/III/I), 48–49. Az üggyel kapcsolatos levelezés dokumentumai a már idézettekén kívül: MPV VI/II, 594; MPV VII/III/I, 71. 168. 175. 188–189.

cióira épült. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a jezsuita is hangsúlyozta a raguzai kereskedők szerepét a jászvásári katolikus templom fenntartásában, ahol korábban egy öreg magyar papot alkalmaztak.²⁶

Nadali végrendeletében vagyonát egy Raguzában létesítendő szeminárium alapítására hagyta, amely azonban csak hosszú vajúdas után, 1636-ban került felállításra. Az intézmény elsődleges feladata a balkáni papi utánpótlás biztosítása lett volna, amit a raguzai egyházmegye klérusára alapozva a városállam érsekei nem tudtak garantálni. Erre a nehézségre Matteucci érsek is kitér itt közölt levelében: a raguzai papok a szegénység miatt nem akartak török területre menni, az érsekség pedig nem rendelkezett megfelelő anyagi eszközökkel a balkáni papok eltartására. Az örökség felhasználása mindenekelőtt a Raguzai Köztársaság vonakodása miatt késett, noha ezt az 1610-es években a jezsuita misszionáriusok, az 1620-as években pedig a *Propaganda Fide* Kongregáció többször szorgalmazták. Az alapítás kivitelezése végül a raguzai érsekre maradt, akinek nemcsak az örökséget kezelő és azt megdézsmáló Szent Rókus papi konfraternitással, illetve a leendő intézmény rektori tisztére áhítózó trebinjei püspökkel, hanem az alapítást politikai okokból veszélyesnek tartó és a balkáni fiatalok felvételét megtiltó raguzai szenátus ellenállásával is meg kellett küzdenie. Az új papnevelő intézet egy évtizedes harc után, 1637-ben nyitotta meg kapuit, de a nagyratörő tervekkel ellentétben nem az egész Balkán-félsziget katolikus fiatalsága, hanem csupán a trebinjei püspökség hat növendéke számára. A szeminárium még a hozzá fűzött legkorlátozottabb reményeket sem váltotta be, római vagy loretoi áttelepítésének ötlete a szenátus ellenállásán bukott meg, így szinte teljesen eredménytelenül vegetált egészen a 18. század elejéig.²⁷

A raguzai orvos tehát első kézből szerezhetett információkat mind Báthory Erdélyének, mind pedig az oszmán uralom alatti területeknek a katolicizmusáról. Báthory erőfeszítéseinek, a kolozsvári jezsuita kollégiumnak és a gyulafehérvári rendháznak a jelentőségét a raguzai Nadali a 16. századi jezsuita misszionáriusok perspektívájában látta: az erdélyi katolikus egyház kiinduló bázist és kaput jelentett a török területek felé irányuló missziók számára.²⁸ Antonio Possevino jezsuita diplomata víziójában az erdélyi kollégiumokból a Temesvároton működő raguzai kereskedők segítségével indult volna ki a hittedjesztés a román vajdaságok és a hó-

²⁶ *Monumenta Poloniae Vaticana VII. Series Nuntiaturae Poloniae. Alberti Bolognetti nuntii apostolici in Polonia epistolarum et actorum Pars III, Fasc. II (M. junio 1584–maio 1585, Appendix M. jan. 1584–febr. 1585)*, ed. EDWARD KUNTZE, Kraków 1950 (MPV VII/III/II) 436. Possevino és Nadali elsősorban Bartolomeo Brutin, a moldvai vajda velencei származású kegyencén keresztül kívánták a katolikus ügyet előmozdítani. Uo., 535–536. 565. 626–627.

²⁷ PANDŽIĆ, *De dioecesi Tribuniensi*, 43–51; UČ, *Trebinjska biskupija u tursko doba*, Tisuću godina Trebinjske biskupije (Studia Vrhobosnensia 2), Sarajevo 1988, 91–122, 95–97; RATKO PERIĆ, *Budislavčević pravozjermi zavod*, Vrela i prinosi 20 (1994/1995) 29–41.

²⁸ MOLNÁR, *Katolikus missziók*, 155–156.

dolt Magyarország irányába.²⁹ A páter a levelezés szempontjából is hatékonyabbnak tartotta a budai és temesvári raguzaiak bevonását a román vajdaságokkal való kapcsolattartásba, mint a lengyelországi utat.³⁰

Nadalihoz hasonlóan izgalmas figura a levélben említett másik raguzai, Marin Temperica is. 1534-ben született Raguzában, huszonnégy éven át kereskedőként dolgozott a Balkánon, ezalatt jól megtanult törökül. A Raguzában működő jezsuita misszionárius, Giulio Mancinelli hatására lépett be a jezsuita rendbe 1582-ben. Tervének valóra váltásához volt szüksége az érsek elbocsátójára, amelyről Matteucci levelében említést tesz. Temperica jövőjét a rend vezetése az érsekhez hasonlóan látta: egy év római noviciátus után nyelvtudása és helyismerete miatt rögtön (az itáliai Giulio Mancinelli és a francia Honorat Casa mellett) a Konstantinápolyba induló missziós csapat tagjává tette a rendfőnök. Temperica legfontosabb hozzájárulása a balkáni missziók ügyéhez egy 1582-ben, Claudio Acquaviva rendfőnök számára összeállított beadványa, amelyben negyedszázados tapasztalatai alapján felvázolta az Oszmán Birodalom missziós lehetőségeit. Tervezetében a balkáni népek bemutatása után a délszláv világ nyelvi egységére hivatkozva javasolta a missziók elindítását. Az egykori raguzai kereskedő úgy tapasztalta, hogy a Balkán kilenczted részén a „szlávón” (szláv) nyelv különböző dialektusait beszélik, a nyelvjárások között pedig csak ejtésbeli különbségek vannak. Az eredményes missziós munkához Temperica szerint meg kell teremteni a különböző dialektusok alapján a szláv irodalmi nyelvet, amely nemcsak a dalmát nyelvjárásra épül. Javaslatot tett egy raguzai szeminárium felállítására a balkáni missziók számára, hiszen Raguz a alkalmas kapu a Balkán felé, és a birodalomban szabadon mozgó kereskedők segítségével a balkáni növendékeket könnyen a városba lehetne kísérni. Az alább közzétett levél tanúsága szerint Nadali és Temperica jó kapcsolatban álltak egymással és a raguzai érsekkel, a dokumentum alapján tehát egy, a katolikus reform szellemisége által mozgósított, az Oszmán Birodalomban otthonosan mozgó, hasonló elképzelésekkel rendelkező, balkáni missziós orientációjú elit jelenléte körvonalazódik a kereskedővárosban. A nagy tervek ellenére Temperica konstantinápolyi működése állandó betegeskedése miatt nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ezért 1585-ben hazahívták Rómába teológiát tanulni. Hazaútja során megállt Pozsegán, az ottani hívek nagyon megkedvelték és püspöküknek kérték.³¹ 1591-ben hunyt el a szicíliai rendtartomány tagjaként Reggióban.³²

²⁹ *Antonii Possevini Societatis Iesu Transylvania (1584)* (Fontes Rerum Transsylvanicarum 3), ed. ENDRE VERESS, Budapest 1913, 199; MPV VII/III/II, 436.

³⁰ „*Et circa il detto breve et lettera [per il principe di Valachia], se bene io m'ingegnerò di farlo penetrar in Valachia, qualhora vedrò che non debba intopparsi in qualche sinistro, nondimeno humilmente propongo a Vostra Signoria Illustrissima ch'io penserei esser molto spedito che per la via di Ragusi et Buda gli si mandassero altro simile breve et lettera. I Ragusei traficano ordinariamente in Buda et Temesvar contiguo alla Valachia.*” Possevino Gallihoz, Krakko, 1584. február 8. MPV VII/III/I, 56.

³¹ Đuro Bašić: *Elogia Iesuitarum Ragusinorum*, izdao DRAGOLJUB PAVLOVIĆ, Vrela i prinosi 3 (1933) 1–104, 10–12; JOSIP JURIC, *Pokušaj „Zbora za širenje vjere” god. 1627. da kod južnih Slavena uvede zajedničko pismo*, Croatia Sacra 4 (1934/8) 143–174, 155–158; VANINO, *Isusovci*, I, 41–49.

³² JOSEPHUS FEJÉR, *Defuncti primi saeculi Societatis Jesu (1540–1640) I*, Romae 1982, 248.

4. RAGUZAI KERESKEDŐK ÉS A HÓDOLTSÁGI REFORMÁCIÓ

A hódoltsági magyar művelődéstörténet szempontjából Matteucci levelének legfontosabb adata kétségkívül az 1581. évi simándi antitrinitárius zsinatra, illetve hitvitára vonatkozó híradás. Az oszmánok sajátos valláspolitikája kezdetben egyáltalán nem szabályozta a reformáció által megindított folyamatokat, de nem üldözte kifejezetten a régi egyház híveit sem. A hagyományos világi és egyházi elit, azaz a földesurak, a városi magisztrátusok és az egyházi intézményrendszer eltűnésével támadt űrt a Balkánról felhúzó déli szláv és az újonnan kialakuló magyar kereskedőréteg, továbbá papjaik, a horvát–bosnyák katolikus, illetve a Magyar Királyság és Erdély felől érkező magyar protestáns lelképásztorok töltötték be. A reformáció három irányzata (a lutheri az 1540-es és 1550-es években, a helvét az 1550-es évek derekától, majd az antitrinitárius 1569 után) a hódolt ország rész mezővárosaiiban és falvaiban sokhelyütt szinte akadálytalanul terjeszkedett, ugyanakkor bizonyos területeken, így elsősorban a Dél-Dunántúlon, jelentős katolikus ellenállással találkozott.³³ Munkájuk, főleg kezdetben, sokszor kudarccal végződött. Eszéki Szigeti Imrét a régi vallásukhoz ragaszkodó tolnai polgárok 1545 nyarán néhány hét után távozásra kényszerítették – utódjának viszont sikerült elérni, hogy az immár lutheri tanokat valló hívek Szigetit három év múlva visszahívták a városba.³⁴ Hasonló elkeseredett katolikus ellenállásról számolt be Sztárai Mihály is: „Hosszú lenne elmesélnem, kedves Miklós uram, mennyi összetűzésem volt ezalatt a hét év alatt a pápa papocskáival Isten igéjének hirdetése közben” – szakadt fel a panasz a reformátorból 1551-ben írott híres levelében.³⁵

Ennek a hódoltsági katolikus ellenállásnak a fő képviselői a raguzai kereskedők voltak. A reformátorok első generációjának beszámolóí szerint a török hatóságokhoz fűződő szoros kapcsolataik és pénzüik révén a raguzaiak akadályozták leginkább az új tanok terjedését a hódoltságban. Az 1550. évi vaskasztmártoni zsinatról Wolfgang Musculus tudósító Prodanisinus György vörösmarti lelkész szerint a dél-baranyai katolikusok a raguzai kereskedők támogatásával tudták tartani a hadállásaikat: „Nagy harcban vagyunk a római katolikusokkal, akiket az olasz kereskedők, akik Magyarországnak ezen részén űzik mesterségüket, annyira támogatnak, hogy emiatt sok vesződésünk és munkánk van, mert ezek ügyük előmenetelét nem átallották a török tisztviselőknél pénzzel elősegíteni; ily módon a még

³³ Legújabb rövid áttekintés: MOLNÁR ANTAL, *Reformáció a hódolt Magyarországon*, História 31 (2009/9–10) 5–11.

³⁴ KATHONA GÉZA, *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből* (Humanizmus és reformáció 4), Budapest 1974, 50–51; BUCSAY MIHÁLY, *Eszéki Imre levele Flaciushoz*, Tanulmányok és szövegek a magyarországi református egyház XVI. századi történetéből (Studia et Acta Ecclesiastica 3), Budapest 1973, 903–910, 908–909.

³⁵ *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia 1521–1552 I–V*, ed. VINCE BUNYITAY–RAJMOND RAPAICS–JÁNOS KARÁCSONYI–JÓZSEF LUKCSICS, Budapest 1902–1912, V, 544.

bizonytalankodó híveket letérítik az igaz útról.”³⁶ A tolnai prédikátor, Eszéki Imre szintén a kereskedőváros polgáraiban látta az evangéliumi eszmék terjedésének legnagyobb akadályát Matthias Flacius Illyricushoz írott beszámolójában (1549): „... az istentelen raguzaiak, honfitársaid, akik a török táborban üzletelnek, ellenségei az evangéliumnak.”³⁷

1565-ben érkezett Pestre Seraphinus Pantanus raguzai ferences, akinek Szegedi Kis István ráckevei prédikátorral való hitvitájáról és csúfos vereségéről Skaricza Máté nem éppen elfogulatlan tudósításából értesülünk. Pantanus – Szegedi elmés gúnyversének tanúsága szerint is – olasz, azaz raguzai volt; a hódoltságban működő katolikus papok átlagához képest nagy műveltséggel bírt, görögül és héberül is kitűnően tudott. Ráckevére egy halom könyvet lecipelt, hogy ezekből cáfolja Szegedi tanítását. A prédikátor szintén kész volt a vitára, sőt meghívta a templomba a kevi katolikusokat is. Frater Seraphinus végül úgy felsült a tudományával, hogy hívei, az olaszok és a „trákok” kisomfordáltak a templomból, és könyveit is egyedül kellett hazacipelnie, holott idefele hívei vállán hozatta le azokat. Szegedi a hitvita tanulságai alapján összeállított egy párbeszédet művet, amely sajnos nem maradt ránk, de tartalmára Skaricza röviden utal: „Természetesen kiviláglott ezekből, hogy a pápisták tömege még most is mily vakmerőséggel és az igazi józan észnek mily megtagadásával kardoskodik az ő miséjükért, a purgatóriumért, az évenként előforduló ünnepekért és az effajta hazugságokért, az emberi agyvelőnek szörnyszüleményeiért, és üszköt meg lándzsákat ragad, mert önhittségében vas fegyverrel fenyegetőzik, de ez a szent harcokésségnek és szétzúzó igazságnak erejével szemben csak nád- és ólomfegyver.”³⁸

Valamennyi fentebb idézett beszámoló egykorú propaganda-nyomtatványokban látott napvilágot, a raguzaiak reformáció-ellenes szerepe tehát Európa-szerte közismertnek mondható. Negatív megítélésüket a reformáció táborában a már említett Flacius így foglalta össze: „A raguzaiak nagyon gazdag kereskedők, akár csak a nürnbergiek vagy augsburgiak. A Földközi-tenger egész térségében kereskednek, keresztény és török üzletfelekkel. Attól félnek, ha beveszik a Krisztust, többé nem köthetnek üzletet a pápásokkal... Ha már egyszer nem szolgálhatnak a Krisztusnak is és a Mammonnak is, akkor – gondolják – jobb a Mammonnak és segédjének, a hasuk istenének szolgálni, akár csak a mi mamelukjaink cselekszik nagy ügyesen és szorgalmasan mostanság. De bizony sokkal nagyobb bűn az, ha valaki az egyszer már megismert, bevett és megvallott evangéliumot tagadja meg, mintha soha meg nem ismerte volna.”³⁹

³⁶ ZSINDELY ENDRE, *Wolfgang Musculus magyar kapcsolatainak dokumentumai*, Tanulmányok és szövegek, 969–1001, 988; a német eredeti: uo., 980. A vaskaszentmártoni zsinat történetét feldolgozó Thury Etele a kérdéses mondatot rosszul fordította: THURY ETELE, *Az 1550. évi vaskaszentmártoni zsinat*, Protestáns Szemle 25 (1913) 425–439. 475–487. 475–476.

³⁷ Lásd a 34. jegyzetben idézett forrást.

³⁸ KATHONA, *Fejezetek*, 133; a latin eredeti: uo., 105.

³⁹ BUCSAY, *Eszéki Imre*, 910.

A raguzaiak jelentőségét ebből a szempontból alapvetően két tényező határozta meg. Az egyik a beszámolókat által is hangsúlyozott gazdagságuk és jó török kapcsolataik, amelyekkel az oszmán uralom viszonyai között a felekezetek térfoglalását befolyásolni tudták. A másik aspektust a korai reformáció balkáni missziós váradalmainak kontextusában értelmezhetjük:⁴⁰ a magyarországi és németországi reformátorok tervezéseit a balkáni szlávok megtérítésére a raguzaiak masszív katolicizmusa és elszánt fellépése jelentősen megzavarhatta – nyilván ebben az összefüggésben hasonlította őket Flacius saját táborának mamelukjaihoz, az intermistákhoz és az adiaphoristákhoz.⁴¹

A fentebbi eseménysorba szervesen illeszkedik, mintegy utolsó vonatkozó híradásként, a Matteucci érsek által említett simándi antitrinitárius zsinaton történt raguzai közbelépés. A partiumi Simánd a radikális reformáció történetének egyik fontos központja, az egyetlen ismert hódoltsági nyomda székhelye volt. A Maros-menti piacközpont polgárai a török területek felé 1569 után meginduló, Basilius István által vezetett misszió eredményeként tértek át az antitrinitárius hitre, 1570-ben már jelentős közösség vallotta a háromságtagadó eszméket.⁴² A mezőváros lelkésze 1570-ben Karádi Pál lett, akit a későbbiekben alföldi püspökként említenek a források, tehát Simánd az 1570-es évek elején a hódoltsági antitrinitárius püspökség székhelye volt. 1570 szeptemberében Simádon tartották a misszió fontos állomását jelentő református–antitrinitárius hitvitát Melius Juhász Péter, illetve Basilius István és Karádi Pál részvételével. Simánd jelentőségét tovább növelte, hogy Karádi a nyomdáját is üzemeltette a városban, ahol a hódoltsági misszió által termelt vitairatokat adta ki.⁴³

A felekezeti erőviszonyok átrendeződését mutatja a Temesközben és Maros-mentén, hogy alig egy évtizeddel később már nem a reformátusok, hanem a katolikusok szálltak szembe az antitrinitáriusokkal. A katolikusok pozícióinak dél-alföldi megerősödése egyértelműen a raguzaiak temesvári kereskedőtelepének megszilárdulásával függött össze. Az első Temesváron működő kereskedőről 1554-ből,

⁴⁰ Ezekre a missziós elképzelésekre lásd: KATHONA GÉZA, *A délszláv nyelv szerepe a 16. sz. török-missziói váradalmaiban*, *Theológiai Szemle* 2 (1959) 423–426.

⁴¹ Flacius kiadványának reformációtörténeti hátterére: KATHONA, *Fejezetek*, 45–46.

⁴² BALÁZS MIHÁLY, *Teológia és irodalom. Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei* (Humanizmus és reformáció 25), Budapest 1998, 33–45. Az elmúlt években a hódoltsági antitrinitárius misszió talán legfontosabb forrása, Kénesi Tózsér János és Uzoni Fosztó István monumentális 18. századi unitárius egyháztörténete is napvilágot látott, amelyben számos adat található a dél-alföldi antitrinitárius közösségekre, így Simánd történetére is. *János Kénesi Tózsér–István Uzoni Fosztó: Unitario-ecclesiastica Historia Transylvaniae I–II*, ed. by JÁNOS KÁLDOS; intr. by MIHÁLY BALÁZS (Bibliotheca Unitariorum IV/1–2), Budapest 2002. Első kötetének magyar fordítása: *Kénesi Tózsér János–Uzoni Fosztó István, Az erdélyi unitárius egyház története I*, ford. MÁRKOS ALBERT; bev. BALÁZS MIHÁLY (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/1), Kolozsvár 2005.

⁴³ DÖRNYEI SÁNDOR, *A XVI. századi simándi nyomda*, *Magyar Könyvszemle* 80 (1964) 172–174; BALÁZS MIHÁLY–KÁLDOS JÁNOS, *Karádi Pál nyomdája*, Fata libelli. A nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai, Budapest 2003, 215–228.

a város elfoglalása után két évvel van adatunk. A nagyobb arányú megtelepedés és üzleti tevékenység csak az 1560-es években kezdődött, és Temesvár Buda mellett a belgrádi kolónia másik magyarországi alközpontjává fejlődött. A temesvári kereskedők elsősorban Belgrádból kapott hitelekkel kereskedtek, a városban megtelepedett, kisebb vagyonú boltosok gyakran társultak gazdagabb belgrádi honfitársaikkal. A temesvári telep az 1570-es évekre a raguzai kereskedők legfontosabb magyarországi bázisa lett.⁴⁴

A kereskedelmi jelenlét megszilárdulását a katolikus egyház pozícióinak erősödése követte. Temesvár volt az első hódoltságai apostoli vizitáció végállomása, itt halt meg Bonifacije Drakolica püspök, vizitátor (1582) és kísérfője, Bartolomeo Sfondrati jezsuita szerzetes (1583).⁴⁵ A város az 1580-as évektől kezdve a raguzai bencés és bosnyák ferences misszionáriusok egyik célpontjának számított.⁴⁶ Temesvárott működött 1581 és 1584 között a raguzai kereskedők káplánjaként Domenico Georgi domonkos szerzetes, akiről Matteucci érsek levelében is olvashatunk. Georgi a balkáni kereskedőtelepen működő raguzai káplán jellegzetes típusa, tevékenysége nem szűkölt le a város katolikus kápolnájának ellátására, hanem a környékbeli katolikus szórványok gondozását is magára vállalta, a kereskedők hatalmát és pénzét kihasználva lépett fel a veszélyeztetett közösségek érdekében.⁴⁷ Rendszeresen megfordult a katolikusok által lakott, pap nélküli településeken: Rékason 1581-ben a hívek lelkipásztorért könyörögtek a domonkos káplánnak, ennek az öt kísérő Nadali is tanúja volt. A beszámolóban említett Rékas, Lugos és Karánsebes a 17. században a temesközi missziók legfontosabb központjaivá váltak.⁴⁸

Mindezek fényében talán újragondolásra érdemes az a meglehetősen zavaros információ, amely Karádi Pál Simándról való kiűzetésére vonatkozik. Karádi ugyanis 1572 körül elhagyni kényszerült Simándot, egy ideig Lugoson működött, majd Temesvárra ment át Óvári Benedek helyére, aki viszont Simándra költözött.⁴⁹ Az eseményről egy heidelbergi antitrinitárius menekült, a renegáttá lett Adam Neuser számolt be 1574-ben kelt híres levelében: „Mielőtt az erdélyi vajda vagyis fejedelem országaiból kimentem volna, egy Lugusch nevű helységbe jutottam és íme, ebben a helységben megtalálom a fent mondott Paulus könyvnyomta-

⁴⁴ BOGUMIL HRABAK, *Dubrovački trgovci u osmanlijskom delu Panonije do 1570. godine*, Zbornik Matice srpske za istoriju 30 (1984) 7–42, 17–18 és 26–35.

⁴⁵ MOLNÁR, *Katolikus missziók*, 133 és 157–159.

⁴⁶ MOLNÁR ANTAL, *Raguzai bencés misszionáriusok a bódolt Magyarországon*. Előadasként elhangzott: Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. Tudományos konferencia, Budapest–Piliscsaba, 2010. október 19–20. Megjelenés alatt a konferencia előadásait tartalmazó kötetben.

⁴⁷ MOLNÁR, *Katolikus missziók*, 70. 133. 135; TÓTH, *Domonkos misszionáriusok*, 92–95.

⁴⁸ MOLNÁR, *Katolikus missziók*, 338–348; ÜÖ, *Jezsuita misszió Karánsebesen (1625–1642)*, Történelmi Szemle 41 (1999) 127–156.

⁴⁹ Karádi 1588 körül bekövetkezett haláláig Temesvárott dolgozott, mint az alföldi magyar antitrinitáriusok püspöke, Óvári 1580 körül még szintén Simándon működött. ÉVA HAAS, *Pál Karádi*, Ungarländische Antitrinitarier III (Bibliotheca Bibliographica Aureliana 204. Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles 23; red. Mihály Balázs), Baden-Baden–Bouxwiller 2004, 49–82, 51–52.

tó urat. Elolvasta a leveleket, amelyeket a superintendens írt nékie, aztán elbeszélte, hogyan úzték ki a városból az oláh hitűek. Ajándékozással és vádaskodással elértek annyit a basánál, hogy őnéki háza népével együtt távoznia kellett és most Lugoschon lakik.”⁵⁰

Kik lehettek azok a „románok”, akik a temesvári pasánál elérték Karádi eltávolítását Simándról, és vajon miért tették ezt? Míg Zsigmond György vagy a levelet újra felfedező Pirnát Antal nem akadtak fenn ezen a nehézségen,⁵¹ addig Dörnyei és Balázs idézett tanulmányaikban már érzékelték az adat problematikus voltát.⁵² A magyarországi hódoltságban a 16. századból nem ismerünk protestáns–ortodox vallási konfliktust, amely török bíróság előtt zajlott volna. A Maros–mentén ebben az időszakban nem tűnik valószínűnek olyan román világi (kereskedő-) elit vagy egyházi szervezet jelenléte, amely gazdaságilag és intézményesen képes lett volna a temesvári pasánál fellépni egy magyar mezőváros parasztpolgár közösségének lelkipásztora ellen. A Temesközben az ortodoxok (nem románok, hanem szerbek!) ilyen jellegű akcióiról a bosnyák katolikusok ellen csak a 17. század derekától vannak adataink. Ezek a konfliktusok azonban teljesen más kontextusban eszkalálódtak, a szerb vladikák célja egyértelműen a katolikusok gazdasági és joghatósági alávetése volt.⁵³ A reformáció a románok között a 16. században igen szerény mértékben terjeszkedett, ugyanakkor igaz, hogy a „reformált” román egyházszervezési törekvések éppen János Zsigmond antitrinitáriussá váló udvarából indultak ki, talán ez a missziós lendület az 1569 utáni partiumi kirajzásra is jellemző volt; és amint az erdélyi románság ellenállt a reformációs propagandának, úgy feltehetőleg partiumi hitsorsosaik sem lelkesedtek a vallásújtó törekvésekért. Szintén megfontolandó körülmény, hogy 1571 után éppen Lugos és Karánsebes környékén maradtak fenn legtovább a reformált román egyházszervezet hadállásai.⁵⁴

Ennek ellenére mégis joggal merül fel a kérdés: vajon mennyiben volt izgalmas vagy veszélyes a simándi és környékbeli románok számára egy olyan magyar antitrinitárius nyomdász, aki a helvét hitvallású honfitársaival folytatott hitviták-

⁵⁰ A levelet még 1774-ben Lessing tette közzé a wolfenbütteli Herzog-August Bibliothek anyagából, bőséges kommentárokkal. Magyar vonatkozású részeit fordításban közölte: ZSIGMOND GYÖRGY, *Neuser Ádám, Századok* 45 (1911) 781–785, az idézet: 784. A levélrészlet német eredetiben így szól: „Ehe ich aber aus des Weyda oder Fürsten in Siebenbürgen Landen kommen, und zog in den Flecken mit Namen Lugusch, da finde ich in selbem Flecken vorgemeldten Buchdrucker Herrn Paulum. Nachdem er die Briefe las, so ihm der Superintendent geschrieben, zeigt er mir an, wie er aus der Stadt Schiman vertrieben wäre von denen, so den Wallachischen Glauben. Dieselben hätten mit Geschenk und Verklagniß bey dem Bascha soviel zuwege gebracht, daß er hätte weichen müssen, und wobne itzund mit seinem Hausgesinde zu Lugusch.” GOTTHOLD EPHRAIM LESSING, *Von Adam Neusern, einige authentische Nachrichten*, Gesammelte Werke VII, Berlin 1956, 585–650, a levél: 591–605, az idézet: 594.

⁵¹ ANTAL PIRNÁT, *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in der 1570er Jahren*, Budapest 1961, 124.

⁵² DÖRNYEI, *A XVI. századi*, 173; BALÁZS–KÁLDOS, *Karádi*, 220–221.

⁵³ MOLNÁR, *Katolikus missziók*, 345.

⁵⁴ RÉVÉSZ IMRE, *A reformáció az erdélyi oláhok között* (Erdélyi Füzetek 2), Debrecen 1938, 13–16; JUHÁSZ ISTVÁN, *Reformáció az erdélyi románok között*, Kolozsvár 1940, 76–97.

hoz nyomtatott ki háttéranyagokat? Nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy még az ingerküszöbüket sem érte el, nem hogy komoly anyagi áldozatokat hoztak volna eltávolítása érdekében a temesvári pasa bírósága előtt. Akkor viszont kik lehetnek a Neuser által említett „oláh hitűek”? A fentebb elősorolt példák és az alább közölt levél tanúsága szerint a forrásokban sokszor latinoknak vagy olaszoknak nevezett raguzaiaknak állhatott a leginkább érdekében, és egyúttal ők is voltak képesek arra, hogy a hódolt Magyarország második legmagasabb rangú oszmán tisztviselőjénél kijárják egy antitrinitárius misszionárius és nyomdász kiebrudalását egy olyan településről, amelynek talán már ekkor számottevő katolikus lakossága volt. A heidelbergi renegát számára pedig a dalmát–olasz etnikai-kulturális szubstrátum talán könnyen keveredett az oláhhal.

A Nadali elbeszélésében említett 1581. évi simándi antitrinitárius zsinat valószínűleg kapcsolatban állott Basilius előző évi dél-alföldi vizitációs körútjával, amikor bizonyíthatóan Simándon is megfordult, illetve annak a helyi egyházi intézményrendszerter megerősítő hatásával.⁵⁵ A zsinat összehívása minden bizonnyal Karádi Pál püspök és Óvári Benedek simándi lelkész nevéhez fűződik. A raguzaiak katolikus-védő akciójának részeként Georgi és Nadali megjelentek a zsinaton, és fellépésükkel megakadályozták, hogy egy környékbeli falu, Magyarád katolikus plébánosát az antitrinitáriusok eltávolítsák, sőt a török hatóságok megnyerésével még a háromságtagadók elűzését és megbüntetését is sikerült elérni. Ez az esemény részben folytatása és lezárása volt az 1540-es évek végétől kezdve regisztrált hódoltsági reformációellenes akciósorozatnak a raguzaiak részéről, részben pedig már egy új korszak, a katolikus missziók működésének nyitányát is jelezte, amely egyrészt a katolikus felekezet déli szláv komponensének megszilárdulását, másrészt pedig – különösen a jezsuita missziók vonzáskörzetében – a katolikus–protestáns konfliktusok megújulását eredményezte a következő évtizedekben. Az első folyamatnak Simánd vonatkozásában érdekes emléke a simándi és péli horvát ajkú katolikusok fra Domenico révén 1584-ben Rómába küldött levele, amelyben a paphiányra hivatkozva kértek segítséget a pápától.⁵⁶ A katolikusok és antitrinitáriusok simándi vitája pedig egyértelmű előképe a két felekezet pécsi és baranyai egymásnak feszülésének a jezsuita misszió alapítása (1612) utáni esztendőben.⁵⁷

⁵⁵ MIHÁLY BALÁZS, *István Basilius*, Ungarländische Antitrinitarier I (Bibliotheca Bibliographica Aureliana 121. Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles 12; éd. par André Séguenny), Baden-Baden–Bouxwiller 1990, 51–104, 103.

⁵⁶ EUSEBIUS FERMENDŽIN, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1752* (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 23), Zagrabiae 1892, 336–337.

⁵⁷ MOLNÁR ANTAL, *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon* (METEM Könyvek 44), Budapest 2003, 43–45.

FORRÁS

Šipan, 1581. augusztus 26.

Girolamo Matteucci raguzai érsek Tolomeo Galli bíboroshoz

A napokban érkezett Konstantinápolyból Tommaso Nadali raguzai orvos, akinek az erényeiről Vincenzo dal Portico volt raguzai érsek tud beszámolni. Útja során bejárta Bulgáriát és Alsó-Mysiót, majd a Dunán átkelve Magyarországot és Erdélyt, visszatérve a Dunán keresztül Felső-Mysiót és Bosznián keresztül ért Raguzába. Erdélyben megvárta Báthory István lengyel király érkezését, (amelyet a cárral való békekötés elősegít), aki azért jön, hogy megszilárdítsa a tartomány helyzetét. A királynál a Padovában végzett zarái káplánja közvetítésével kívánt közbenjárni, akinek nagy tekintélye van a király előtt, és sokat segíthet az ottani kereszténységnek. A nép és a király nagyon tisztelik a Szentszéket, ugyanezt remélik az új fejedelemtől is. A templomok közepes költséggel történő helyreállítására azt a megoldást javasolta, hogy a maradék költséget azok az urak viseljék, akik a bitorolt egyházi javakat erre hivatkozva nem szolgáltatják vissza. Simádon az eretnekek egy zsinatot tartottak, hogy elűzzék a Világos melletti Magyarád plébánosát, aki vallotta a Szentháromságot, de Nadali összetalálkozott fra Domenico [Georgi] raguzai domonkos szerzetessel, a raguzai kereskedők által hozott temesvári káplánnal, és együtt léptek fel az eretnekek ellen, akik összezavarodtak, elzavarták őket, és néhányukat megbüntették. Mindenhol nagy szükség van papokra, különösen Rékason, ahol a helyiek Nadali előtt kérték fra Domenicót, hogy gondoskodjon számukra papról, különben kénytelenek lesznek egy lutheránushoz fordulni, mert nem akarnak pap nélkül maradni. Erdély számos helységében nincs pap, különösen Lugoson és Karánsebesen. Kolozsvárott a jezsuita kollégium nagy hasznot fog hajtani, ugyanígy Gyulafehérvárott, a fejedelem székhelyén a két páter, akik folyamatosan prédikálnak. Fra Domenico elkezdte kihirdetni a népnek az ünnepeket, egyedül a fősvénységét lehet a szemére vetni, ami miatt féltő, hogy más papok érkezését nehezen tűrné. A raguzai Marin Temperica az Úr seregébe kíván lépni, elbocsátó levelet kér a levélírótól, ez ügyben írt neki Guastavillano bíboros és Giacomo úr is. Nadali nagyon dicsérte, kitűnően ismeri a törökök szokásait, nagyon jó hírben áll Raguzában. Szívesen megküldi neki az elbocsátót. Javasolja, hogy egy társsal gyakorolja a nyelvet, hogy egy év múlva küldhessék a Hódoltságba, ahová rövidesen ő is küld egy papot Raguzából. Az itteni papok mind szegények, akiknek nincs semmijük, nem akarnak odamenni, a többieket is segíteni kell adományokkal. Ha az érsekségnek lenne lehetősége, segítené, hiszen látja a nagy szükségét. Hangsúlyozza a dalmát szeminárium felállításának szükségességét, hiszen nincs jobb eszköz a hívek növelésére és megtartására, mint az anyanyelvű papság, hiszen ez a nyelv számos tartományban használatos.

(APF Misc. Var. vol. I/a, fol. 273r–274v – orig.)

Illustrissimo et Reverendissimo Monsignore,
mio Signore et Patrone sempre Colendissimo

Li giorni passati tornò da Constantinopoli un messer Tommaso Nadali Raguseo populano medico di bona consideratione et tinto di molte virtù, delle qualità sue monsignore Portico⁵⁸ ne potrà dar raguaglio, et havendo fatto la strada della Bulgaria et Missia inferiore, passò il Danubio in Ungaria et poi in Transilvania, tornandosene per il medemo Danubio per Missia superiore et la Bossena. Referisce che soprastandosi in Transilvania sin'all'arrivo del re di Polonia⁵⁹ (che si facilitarà et affetterà seguendo la

⁵⁸ Vincenzo dal Portico raguzai érsek (1575–1579), 1579-ben a pápa a folignói püspökségre helyezte át, 1581-től a Pápai Államban töltött be különböző tisztségeket.

⁵⁹ Báthory István erdélyi fejedelem (1571–1586), lengyel király (1576–1586).

pace, che se dice, col Moscovito)⁶⁰ per assodare bene il stato di quella provincia, sia bene di valersi presso quel re d'un suo capellano Zaratino,⁶¹ ch'ha studiato in Padua, essendo di molt'auttorità presso quella maestà, et poter dare molto giovamento al cristianesimo in quelle parti. Et poiché nel populo è gran devotione et tanto nel detto re è molt'osservanza verso cotesta Santa Sede, et il medemo si spera nel novo principe di Transilvania.⁶² Lauda che si tenga modo di proponere temperamento di risarcire le chiese con mediocre dote o assignamento, concedendo il rimanente delli beni ecclesiastici a quelli signori et baroni del paese, che gli retengono, scostandosi per quel rispetto di non restituire gli beni ecclesiastici usurpati dalla Chiesa Romana.

Che facendosi nella città di Simandra⁶³ in Ungaria un sinodo d'heretici per cacciare via un sacerdote parocchiano di Maghiaretto⁶⁴ appresso Vilagusc,⁶⁵ che tenea la Trinità, imbattendosi esso messer Tomasso con un fra Domenico da Ragusa⁶⁶ delle ordine di San Domenico, parochiano di Tamisfar,⁶⁷ condotto dalli mercanti Ragusei, esponno in modo che gli heretici restorno confusi, cacciati et alcuni castigati.

Che per tutti quelli luoghi è bisogno di sacerdoti, et particolarmente nel Recas,⁶⁸ dove gl'habitanti in presentia del medemo messer Tomasso dissero a detto fra Domenico, che gli provedesse d'un sacerdote, che altrimenti sereborno costretti a valersi d'un Luterano, non volendo stare senza prete, parendogli di vivere senza capo. Et il medemo bisogno essere in molt'altri luoghi di Transilvania, et specialmente in Logosvar⁶⁹ et a Sebis,⁷⁰ luoghi circumvicini, vivendo per inopia di pastori more bellaurum.

In Colosvar⁷¹ il collegio dei reverendi padri jesuiti farà gran frutto et molto progresso, et medemamente in Alba Giulia,⁷² sedia del principe, dove duoi d'essi attendorno a predicare continuamente.

Che detto fra Domenico havea cominciato a denunciare le feste al populo et a dar qualche forma, biasmandolo solo d'un poco d'avaritia, et per questo rispetto teme che mal volintieri soporti avvicinemento d'altre persone religiose.

⁶⁰ Báthory 1579 és 1581 között vezetett hadjáratot IV. Iván orosz cár ellen.

⁶¹ Báthory zárai származású káplánjának kilétét nem tudtam megállapítani.

⁶² Báthory István unokaöccsére, Báthory Zsigmond későbbi erdélyi fejedelemre utal, aki apját, Báthory Kristófot (†1581. május 27.) követte a vajdai tisztségben.

⁶³ Simánd (Arad vm.), Şimand, RO.

⁶⁴ Magyarád (Arad vm.), Măderat, RO.

⁶⁵ Világos (Arad vm.), Şiria, RO.

⁶⁶ Domenico Giorgi OP, temesvári káplán.

⁶⁷ Temesvár (Temes vm.), Timişoara, RO.

⁶⁸ Rékas, Temesrékas (Temes vm.), Recaş, RO.

⁶⁹ Lugos (Krassó-Szörény vm.), Lugoj, RO.

⁷⁰ Karánsebes (Krassó-Szörény vm.), Caransebeş, RO.

⁷¹ Kolozsvár (Kolozs vm.), Cluj-Napoca, RO.

⁷² Gyulafehérvár (Alsó-Fehér vm.), Alba Iulia, RO.

Si trova hora costì un messer Marino Tampariz⁷³ Raguseo, ch'essendosi risoluto di darsi alla militia del Signore, mi ricerca di dimissoria, havendomi per ciò scritto l'illustrissimo et reverendissimo signore cardinale Guastavillano⁷⁴ et l'eccellentissimo signore Giacomo.⁷⁵ Il sopradetto messer Tomasso lo lauda molto per bontà et per esser huomo informatissimo del procedere et costumi turcheschi, et qui n'ho buone relationi. Io gli mandarò la dimissoria tanto più volintieri. In tanto piglio ardire di mettere in consideratione a vostra signoria illustrissima et reverendissima che con un compagno della lingua si faccia costi esercitare, acciò con un spatio d'un anno si possa mandare in quelle parti, dove io in breve inviarò un sacerdote da Ragusa attendendolo a grossare. I preti qui sono tutti poveri, quelli ch'hanno niente di fermo, non vogliono andare et gl'altri bisogna aiutarli con l'elemosine. Dio sa che se l'arcivescovato havesse il modo, non mancarei in ciò, quanto mi persuade il gran bisogno.

Tutto per avviso a Vostra Signoria Illustrissima et Reverendissima et [per informare quei signori]⁷⁶ che qui si continua a pregare continuamente Dio per farli pietosi per [tantissima]⁷⁷ opra dell'eretione del seminario dalmato, non essendovi migliore instrumento all'augumento et mantenimento dei fedeli, che degli huomini di questa lingua, che scorre per tanti regni et provincie.

Et per fine humilissimamente le bacio le mani, pregandole da Dio Signore ogni contento.

Di Giuppana, li 26 d'agosto MDLXXXI.

Di Vostra Signoria Illustrissima et Reverendissima
devotissimo et obligatissimo servo

[*m.p.*]

Hieronimo arcivescovo di Ragusa⁷⁸

[*fol. 274v*]

All'illustrissimo et Reverendissimo Monsignore, mio Signore et Patrone sempre Colendissimo, il Signor Cardinale di Como. Roma

[*m.a.*] 81/26 agosto. Arcivescovo di Ragusa

MOLNÁR ANTAL

⁷³ Marin Temperica S.I. (1534–1591), raguzai kereskedő, későbbi isztambuli jezsuita misszionárius.

⁷⁴ Filippo Guastavillano bíboros, XIII. Gergely pápa unokaöccse († 1587).

⁷⁵ Nem sikerült azonosítani.

⁷⁶ Szakadás miatt két szó olvashatatlan.

⁷⁷ Szakadás miatt bizonytalan olvasat.

⁷⁸ Aláírás eredeti.

NÁPRÁGI DEMETER ERDÉLYI PÜSPÖK ÉS KANCELLÁR APOLÓGIÁJA 1601-BŐL

Forrásközlés a Vatikáni Levéltárból

Náprági alább közlendő apológiája vagy emlékirata a Vatikáni Titkos Levéltárban, a *Fondo Borghese*-ben maradt ránk,¹ amelyben főképpen a tizenöt éves háború időszakában, illetve a rá következő években kelt nunciusi jelentéseket, az általuk mellékletként beküldött iratokat, kisebb részben pedig a rá adott államtitkársági válaszokat és egyéb diplomáciai természetű iratokat őrzik. A püspök emlékirata is, a kísérő levéllel együtt az akkori prágai pápai nuncius, Filippo Spinelli által Rómába beküldött jelentéssel együtt került ide.

Az apológia az erdélyi történelem egy viharos időszakára irányítja a figyelmet. Folyik a tizenöt éves háború, Erdélyben Giorgio Basta generális az úr, aki előkészületeket tett, hogy a fejedelemség trónjára lépni szándékozó Habsburg Miksa főherceg számára előkészítse a terepet. Ennek a bizonyítéka, hogy az emlékiratot őrző, és még néhány hasonló számozással ellátott kötetben megtalálhatóak a főherceg ügyében keletkezett iratok is.

Az impériumváltás miatt 1601 elején egy erdélyi követség is érkezett Prágába, hogy a császár elé terjesszék azokat a feltételeket, amelyek alapján Miksát elfogadnák uruknak. A feltételek kemények voltak. El akarták érni, hogy ne hozzon magával idegen katonaságot, udvarában csak erdélyieket tartson, törölje el végleg az erdélyi püspökséget, birtokait kapja meg a kincstár, biztosítsák a lutheránus, kálvinista és ariánus vallás szabad gyakorlását.² Ez elvileg megvolt, legutoljára az 1595-ös országgyűlés szabályozta a kérdést, amelyen a közvélekedéssel ellentétben először rögzítették négy *recepta religióként* a katolikus és az idézett három protestáns felekezet szabad vallásgyakorlatát.³ Az erdélyiek utoljára idézett kérése tehát úgy tűnhetett, hogy pusztán a protestáns felekezetek szabad vallásgyakorlatát akarja bizto-

¹ Archivio Segreto Vaticano, Fondo Borghese, serie I, vol. 651A, fol. 3r és 4r–14v.

² *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei, și țării-Românești (1600–1601) VI*, ed. ANDREI VEREȘ, București, 1933, 302–303. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1597–1601) IV*, kiad. SZILÁGYI SÁNDOR, Budapest 1878, 77–83.

³ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1576–1596) III*, kiad. SZILÁGYI SÁNDOR, Budapest 1877, 472 és BALÁZS MIHÁLY, „A bit... hallásból lészön” *Megjegyzések a négy bevett vallás intézményesüléséhez a 16. századi Erdélyben*, Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére (szerk. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György), Budapest 2002, 51–73.

síttatni arra az esetre, ha uruk egy katolikus főherceg lenne. Az udvar összetételére vonatkozó kérés sem volt rendkívüli, ez mindenhol Európában megfogalmazódott. Az erdélyi püspökségre vonatkozó kérés azonban nyíltan szembement az addigi eredményekkel.

A püspökséget hosszas előkészületek és szervezés után végül 1597-ben állították fel újra, élére az addigi tervekkel ellentétben nem jezsuitát, vagy ferencset, hanem a világi egyházi rend egy tagját választották. Náprági humanista műveltségű klerikus volt, gyalui püspöki udvarában tanult emberekkel vetette körül magát, akiknek azt a szerepet szánta, hogy a szószéken kívül irodalmi szintéren is felvegyék a harcot a protestáns felekezetekkel, persze a fejedelmi hatalom hathatós támogatásával. Báthory Zsigmond távozása, majd Báthory András bukása után az állomáshelyén maradó püspök elnyerte a kancellári tisztséget is, amelytől Mihály vajda uralmának ideje alatt, 1600-ban vált meg, mert helyzetét tartatatlannak ítélte.

Náprági távoztával az erdélyi (re)katolizáció egyik oszlopa dőlt ki, az erdélyi követek fentebb idézett követelése már csak a „maradványokat” takarította volna el. Ezután már csak a ferencesek, illetve a jezsuita rend maradt meg, az erdélyi katolikus egyházi hierarchia, amelynek visszaállítását még Báthory István kezdte tervezgetni, néhány éves fennállás után a püspök távoztával hosszú évtizedekre megszűnt.⁴ A tét tehát nagy volt, ezt érezte Náprági is, akit egy 11 pontban megfogalmazott, sajnos ránk nem maradt vagy lappangó erdélyi emlékirat személyében is megtámadott. A püspök ezért tartotta fontosnak, hogy részletes válaszban pontról pontra cáfolja meg a felhozott vádakat. Az utolsó pont azt is elárulja, hogy gondoskodni akar a szöveg kinyomtatásáról, amely ugyan nem maradt ránk, és az sem biztos, hogy a kinyomtatásra egyáltalán sor került, ennek ellenére az emlékirat egy eddig ismeretlen *Hungaricum*nak is tekinthető.

Az emlékirat megírásának alapvetően két oka volt, amelyről a rövid kíséreléssel tájékoztat minket; e szerint az erdélyi követek részéről aljas és nemtelen támadások érték, amelyeket írásban is terjesztettek, másrészt Erdélyből való menekülése miatt egzisztenciálisan nehéz helyzetbe került, amelyből a nuncius segítségével kísérelt meg, egyébként sikerrel, kilábalni.

A vádak a rájuk adott válaszból rekonstruálhatóak, de a legfontosabbakat két fő pontban össze lehet foglalni. Az egyik, hogy Náprági tevékenyen részt vett Báthory Zsigmond 1598. évi erdélyi visszatérésében, a másik a vallás kérdésében tanúsított magatartása, vagyis, hogy keményen fellépett a protestáns felekezetek ellen. Náprági valószínűleg ártatlan volt az elsőként idézett fő vádpontban, nem számított ugyanis a fejedelem bizalmasai közé, mivel csak egy évvel koráb-

⁴ KRUPPA TAMÁS, *Kísérletek Erdély rekatolizációjára. Tervek az erdélyi püspökség visszaállítására Báthory István és Zsigmond idejében*, Magyar Egyháztörténelmi Vázlatok 2002/1–4, 39–74 és Uő, *Ferencesek vagy jezsuiták? Tervek az erdélyi katolicizmus feltámasztására*, Dixit et salvavi animam meam. Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére, Szeged 2007, 177–190.

ban, 1597-ben jött Erdélybe, ezért inkább a császár emberének számított. Mégis nagy figyelmet szentel annak, hogy tisztázza magát, mivel ebben a vádpontban egyúttal egy másik, sokkal súlyosabb, a felségsértése is megfogalmazódott, Náprági ugyanis a rendekkel együtt 1598-ban hűségesküt tett a császárnak,⁵ amelyet Zsigmond visszafogadásával megsértettek. Ez a vádpont eléggé mehökkentő, az erdélyi követek ugyanis az apológia tanúsága szerint nem kevesebbet állítottak, mint hogy a protestánsok elleni kemény fellépése miatt még a lengyelországi pápai nuncius, Germanico Malaspina is kiközösítéssel fenyegette meg az eretnekek vért követelő erdélyi püspököt. Ügyes retorikai fogás, csak kevésbé valószínű, Náprági fel is teszi a kérdést, hogy amellet, hogy ez nyilvánvaló képtelenség, értelmetlen is, hisz az ő feladata éppen az eretnekek elleni harc volt. Mindazonáltal a történetírói hagyomány alátámasztja a püspök nem éppen pozitív szerepét a rendcsinálásban.

Az erdélyiek által hangoztatott vádak is szerepet játszhattak abban, hogy Náprági a következő évben olyan beadványokkal fordult az udvarhoz, amelyek a fejedelemség kormányzatának, népességének és vallási viszonyainak radikális átalakítását célozták.⁶ Ezzel a kemény hangú emlékirattal egyúttal részben vissza is igazolta az ellene felhozott vádakot, bár a vallásháborúk eme két évszázadában az egy uralkodó, egy vallás jelszavának hangoztatása igazából nem számított rendkívülinek. Erdély történelmének újabb fordulatai azonban mind ezt a tervezetet, mind Náprági apológiáját időszerűtlenné tették.

Náprági erdélyi püspök emlékirata, apológiája az erdélyi történelem egy igen kritikus időszakában íródott, amely rávilágít arra, hogyan értékelődött fel a tizenöt éves háború elhúzódásával, és egyre kilátástalanabbá válásával párhuzamosan a vallási kérdés szerepe. A háborúra óriási összegeket áldozó Szentszék egyre nagyobb beleszólást követelt (és kapott) a térség politikájának alakításába, természetesen nemcsak tisztán politikai, hanem vallási értelemben is. A császári kormányzat ezeket a kezdeményezéseket a maga centralizáló, a rendi jogokat háttérbe szorítani szándékozó politikájába csatornáztatta be. Ezeknek a törekvéseknek a Bocskai felkelés előestéjén a katonai kormányzás vaskeze alatt nyögő erdélyi fejedelemség ideális kísérleti terepének bizonyult. A császári kormányzat a pápasággal karöltve próbált meg *tabula rasát* teremteni mind a kormányzati, mind az egyházi intézményrendszert illetően. Az erdélyiek természetesen védekeztek, és a harc nemcsak a diplomáciai kerekasztalnál, a harctereken, nemcsak szóval és karddal, hanem tollal, a propaganda szintjén is folyt. Az apológia ennek a propaganda-háborúnak egy érdekes, eddig ismeretlen dokumentuma.

⁵ Az eskü szövegét vö. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1597–1600) IV*, kiad. SZILÁGYI SÁNDOR, Budapest 1878, 162.

⁶ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. V: 1601–1607*, kiad. SZILÁGYI SÁNDOR, Budapest 1879, 162–174.

FORRÁS

[Prága], 1601

Náprágyi Demeter II. Rudolfhoz

(ASV Fondo Borghese, serie I, vol. 651A, fol. 3r + 4r–14v – cop.)

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas, Domine, Domine clementissime

Ad ea, quae domini legati Transilvanici in scriptis contra me Vestrae Maiestati me inscio, exhibuerunt, quamvis talia sint quae certe ob infidelium servitorum meorum merita statum item ecclesiasticum, contra quem arriana perfidia iuxta sacros canones, etiam in causa, audienda non est, saltem ob materiam levitatem, et manifestissima concepti in me propter religionem, et Vestrae Maiestatis fidem odii argumenta erant contemnenda breviter respondi. Si nihil est aliud, quod Vestra Maiestas in me clementiam impediatur, aut si quod ulterius aemuli mei, quod adversum me proponant non habuerint: supplico Maiestati Vestrae, uti domino domino clementissimo, dignetur me tandem hic iam aula Maiestatis Vestrae integro fere anno plane exhaustum, et iam satis superque vexatum cum aliqua gratia dimittere, aut aliqua exigua provisione hanc necessitatem meam clementer sublevare. Quod ego Maiestati Vestrae Sacratissimae fidelibus meis servitiis et orationibus reservire studebo. Clementem et gratiosum ab eadem expectans responsum

Maiestatis Vestrae Sacratissimae
humillimus sacellanus

Demetrius Napragy electus
episcopus Transilvaniensis

*Responsio Demetrii Napragi electi episcopi Transilvaniae
ad nonnullas Transilvanorum
legatorum obiectiones Sacratissimae
Caesariae Regiaeque Maiestati
in scriptis
exhibitas*

Prima

Albam Iuliam olim sedem episcopalem et Gyalu⁷ castrum cum pertinentibus ob varias commoditates aeris clementiam loci amaenitatem etc. expulsis omnibus ecclesiasticis per Ioannem regulum arrianum⁸ pro residentia principum Transil-

⁷ Gyalu (Gilău, RO).

⁸ János Zsigmond választott magyar király, erdélyi fejedelem (1540–1571).

vaniae assignatam fuisse, ideo non opus esse episcopo hac ratione de mensa principum, et fisco haud exiguum commodum decedat

Secunda

Penituisse Sigismundum meae in Transilvania promotionis et collationis castri Gialu. Dant rationem, quia, dixisset Sigismundus, me praeter congerie verborum nihil habere

Tertia

Certissimum esse communiter apud universum Ungariae clerum de me praedicari, quod perpetuis novationibus, controversiis, et dissidiis inter pares et maiores excitantes me olim notatum fuisse aiunt, exempla istius rei recentia non deesse.

Quarta

Quod post discessum Sigismundi in Opuliam⁹ sub dominis commissariis Suae Maiestatis statim res novas moliri coeperim cum aliis comparibus, praecipue cum magnifico domino Stephano Bochkai conspiraverim de revocando Sigismundo in Transilvianiam tractare perrexerim. Probant his rationibus. Primo allegat in testes dominos commissarios, quos, dicunt, me a cancellarii officiosime aulicus favor non defendisset, ammovere cogitasse, secundo, quod Benedictum Machidium, Sigismundi praecursorem, sub adventu Sigismundi ex Opulia, aliquot diebus in aedibus meis occultum habuerim. Tertiam probationem addunt in accusationibus contra dominum Bochkai exhibitis. Quod cum (inquiunt) serenissima domina Maria Christierna in patrios lares remeare vellet, eius deducendae provinciam ego cum Christophoro Kerezturni¹⁰ studio obtinuimus, nec sine causa. Nam serenissima iter instituimus, quasi adventus¹¹ Sigismundi praescii et conscii, ut eo die, quo Sigismundus Kolosvarium sub noctem appulerit, serenissimam archiducessam in civitatem introduxerimus. Quarto probant ductus testibus mortuis Emerico Zikzai¹² et Francisco doctore,¹³ illos testificatos fuisse me cum domino Bockai ex Opulia Sigismundum revocasse. Quia vero his omnibus obstare videtur mea in suam maiestatem fides et constantia, quam et captivitate et mortis periculo testatam feci. Addunt illam detentionem Claudiopoli factam, ad fraudem tegendam et fictam fuisse.

Quinta

Quod colonos meos ad extremam redegerim paupertatem et Transilvania modo inusitato tractaverim.

Sexta

Quod Michael vaivodae¹⁴ ius belli persuaserim nobilium bona invaserim, haereticos concionatores, praesertim arrianos ad unum delendos conatus fuerim. Probant id cum vaivoda, qui id dixisset. Deinde cum archiepiscopo Graeco, qui suum dominum,

⁹ Oppeln (Opole, PL).

¹⁰ Keresztúry Kristóf kővári kapitány, Báthory bizalmasa.

¹¹ E szó kétszer.

¹² Szikszai Imre fejedelmi számvevő.

¹³ Hunyadi Ferenc a fejedelem egyik orvosa.

¹⁴ Vitéz Mihály havasalföldi és moldvai vajda.

vaivodam excusans in me culpam huius sententiae transtulisset. Item cum illustrissimo domino nuntio apostolico, qui me ab hoc consilio anathematis fulmine deiecisset. Et qui in discessu nonnullos Transilvanos etiam admonuisset, ut me caveret.

Septima

Quod assecutorias litteras proclamaverim illas magni vendiderim, unde aliquot millia florenorum conflaverim.

Octava

Quod solus nullis consiliariis Transilvania consciis Valachorum corona stipatus in comitia ingressus, omnes Sigismundi donationales rescindendas, et cassandas, ac denuo impetrandas proclamaverim. Hoc etiam quaestu magnam pecuniae summam corraserim.

Nona

Quod miseros Claudiopolitanos, apud quos arrianae perfidiae sedes est episcopalis, egregio stratagemate deluserim, vaivodae persuadendo, ut eorum templa clauderentur et a ceremoniis plane illis interdiceretur. Hoc autem fecerim per Mirsam, capitaneum Rascianorum, qui postea ex itinere ne decretum vaivodae exequeretur, ab archiepiscopo Greco et praecipuis Valachis muneribus Claudiopolitanorum, quos ad id septem millia tallerorum effudisse asserunt corruptis, et vaivoda a proposito deturbantibus revocatus fuerit.

Decima

Obiectioni occurrunt excusando, se non odio religionis catholicae haec in me finxisse, cum illa a temporibus Stephani regis Poloniae etiam me absente in Transilvania pacem, et in omnibus provinciae articulis, primum locum habuisset. Huius insignis mendacis testes, cum quibus me semper iurgia miscuisse, dicunt patres Societatis, adferunt.

Undecima

Quod non sim confirmatus episcopus et non possim ordinare sacerdotes, demum redditus arcis in aliquot saltem iuvenes profunderim.

Responsio

Voluissem equidem prout aequitatis etiam iurisque communis ratio, et evidentior harum obiectionum certitudo exigebat, si presentibus adversariis meis, quod a me pluribus in libellis sollicitatum fuit, hae accusationes extradatae fuissent, ubi coram ultro citroque sine verbis, sine scriptis tamdiu donec utraque partem sufficienter productis allegationibus et argumentis, una innocentiae, altera autem mendaciorum suorum retulisset praemium. Sed quia iam in iis terminis rem ipsam versari videam, ut etiam si copiosissime respondeam, cum et accusatores mei dilapsi sint et Transilvania in potestate Suae Maiestatis non sit semper tamen suspicio perfidie et macula iniuriose admodum nomini meo inusta, in mentibus et linguis aemulorum meorum indelebilis manebit. Praesertim, quod integritatis meae defensio ex quorundam fidedignorum qui iam non sunt sub potestate suae maiestatis testimoniis dependeat. Respondebo tamen pro ratione loci et temporis. Tota vero haec longa accusatio dividitur in eam partem, quae directe contra

personam suae maiestatis commissae a me perfidiae notam, et suspicionem nomini meo impingunt. Et in eam, quae contra erroneas Transilvanorum haereses, in eam denique, quae privatorum nonnullorum iniurias spectant.

Ad primam obiectionem

Verum est, Ioannem regulum vivente matre Isabella catholicum, postea fraude Georgii Blandratae medici arriani¹⁵ eversum, omnibus ex provincia eiectis ecclesiasticis et religionis, omnia bona ecclesiae distraxisse, pro se usurpasse, vendidisse, et nobilibus aliis, quorum favorem sibi contra Ferdinandum conciliabat, distribuisse, palatium etiam episcopale una cum ecclesia cathedrali propter commoditatem procul dubio, ut ipsi aiunt, occupasse, nam pinguis est panis Christi, et praebet delicias regibus, sed haec narratio nihil contra meam personam, ipsimet subiungunt causam, commoditates, aeris clementiam loci amoenitatem etc. verumque fuerit foelix et fortunatus Ioannes, et sui successores in hoc principatu, effectus docet. Si quidem est principes Transilvaniae, aut mutuis dissidiis, domesticisque seditionibus flagrantes, et continua quasi vertigine rotati, miseram, et periculosam vitam ducant, aut Turcicae tyrannidi cum sempiterna apud exterarum gentes ignominia servire cogantur. Sciebant Transilvani se rem habituros cum christianissimo et catholicissimo imperatore, qui praeter ecclesiasticos alios etiam in suis ditionibus, et regnis abundantissimos habeat panes episcopo autem aliquo in provincia existente, eo praesertim, qui rerum ecclesiasticarum diligentem habuerit curam, et qui apud Sigismundum quoque non sine gravi offensa Transilvanorum laboraverit, ut vel deficientibus per mortem possessoribus bona ecclesiastica distracta in ecclesiam vicissim redirent, verebantur, ne et ipsi, et bona ecclesiastica in pristinum reducerentur ordinem. Hinc istae lacrymae.

Ad secundam

Potuisse Sigismundum poenitere beneficiorum in me collatorum cum et maior, et minor ipsum interdum poenituerit. Verum ego poenitudinem hanc in ipso numque animadverti, neque eius dedi, vel levem occasionem.

Quod asserunt me a sua maiestate facili negotio absolutionem a iuramento et discessum in Transilvaniam obtinuisse. Non est ita: nam non defuerunt ex praecipuis suae maiestatis secretioribus consiliariis, ut pote illustrissimi domini a Trauzon,¹⁶ et Ornestein, qui id mihi serio disuadebant. Cum me postea in sententia obstinatum viderent, multoties responsum urgenti sua maiestas per decretum cum absolutione iuramenti, veniam tribus septimanis post discessum Praga Sigismundi, in cuius gratiam, tunc etiam graviora facile concedebat, dedit.

Ad tertiam obiectionem

Aiunt me apud universum Hungariae clerum notatum esse, quod semper contentionibus, et dissidiis studuerim. Ubi? Quando? Recentia iniquiunt non de-

¹⁵ Giorgio Biandrata Izabella királyné udvari orvosa, a hagyomány szerint ő hozta be Erdélybe az antitrinitarizmust.

¹⁶ Paul Sirt Freiherr und erster Graf zu Trautson császári tanácsos és kegyenc.

sunt exempla. Quae? Ego certe nullum scio, nisi forte illud quod Martinum Ondo canonicum Agriensem¹⁷ in capitulo Agriensi ob vitae immodestiam ante paucos annos, quamvis accerrimos habuerit defensores exvei beneficiis curaverim. Illud affirmare possum non ita meo, quam aliorum iudicio exortum esse, ecclesias illas, quibus, sine dignitate, sine concionibus praefui, numque postea, aut morum disciplina, aut populi frequentia ita floruisse.

Ad quartam

Quarta erat, quod post Sigismundi discessum in Opuliam, statim res novas moliri coeperim, cum domino Stephano Bockai conspiraverim, cum aliis comparibus de reducendo Sigismundo tractare perrexerim.

Responsio

Haec unica ipsorum contra me desertio est magni momenti, quae me ita apud suam maiestatem suspectum fecit, tantamque fidem obtinuit, ut praeter omnem meum demeritum, et in variis occasionibus multa a me fideliter praestita officia integro iam fere anno desertus, contemptus, et extra omnem dignitatem positus, nullum adhuc suae maiestatis in me gratiae, et clementiae senserim indicium. Propterea voluissem, ut maiestas sua caesarea aut iuri eam proposuisset discutendam, ut institi aliquoties, aut presentibus adversariis huius eximinis purgatio, mihi proposita fuisset. Iam vero cum et accusatores mei discesserint, et necessaria non habeam in promptu, integritatis meae testimonia, si huius calumniose obiectio- nis solutio tam solemnis, et gravis, et rei magnitudo requirit, non fuerit clementer sua maiestas id mihi condonabit. Conabor tamen ita respondere, ut vel pueri ipsi, ne dicam tanti domini consiliariis ex ipsorum duntaxat, allegatis rationibus satis, superque cum de innocentia mea, tum de ipsorum figmentis infirmerentur, at quae quod ad ipsam assertionem attinet, sicut ipsi multa asserunt sic ego Deum, et salutem meam testor imprimis, et omnes electos Dei me nunquam, aut cum domino Bochkai, aut cum aliis quibuscunque de hac re non quod conclusisse, conspirasse, sed ne locutum quidem fuisse. Neque Sigismundum ex Opulia vocasse, neque eius de adventu quicquam scivisse. Sed probant hoc ipsi contra me aliquot rationibus, quae, quam sint validae ostendam.

Ad primam rationem

Ubi legati dominos commissarios pro testibus adducunt non inficior ego illos, praesertim dominum episcopum Agriensem haec, et maior etiam de mea persona in aula suae maiestatis et serenissimorum dominorum archiducum, in regno vero Hungariae ubique in transitu ex Transilvania immodeste admodum sparsisse, nunc etiam schismaticos haereticos, et omnia hominum genera, etiam ipsa Acheronta more suo, contra me hinc inde varie confictis argumentis et consiliis instruxisse. Sed qua vera ipse in hac re loquatur, et qua conscientia persona ecclesiastica existens, in fratrem innocentem saeviat. Iudicet Deus inter me, et ipsum, si ille, his rationibus, quas isti domini

¹⁷ Undó Márton eredetileg jezsuita, majd a rendből való távozása után egri kanonok.

legati in scriptis adducunt ex ore domini episcopi Agriensis¹⁸ procul dubio exceptas habet fortiores producat in medium; proponat, et probet contra me quicquid liberit. Hoc certum est in ipso ad huc itinere, dum in Transilvaniam veniret, multa mihi minatum esse ipsumque iam antea maximum in me odium concepissem, facili negotio probarem. Hinc non tantum me a cancellis, ut legati dicunt, sed vita etiam sub motum esse voluisse. Quid igitur eos, qui suos in gubernatione provinciae crassos errores, qui palam sunt, aliorum culpa tegere nituntur, in testes contra producant.

Secundo probant

Machidium aliquot diebus ante adventum Sigismundi in aedibus meis me acculum aluisse.

Ut huius certissimum confictae iniquitatis argumentum elucescat, dignetur illustrissimi domini consilarii obiectiones contra dominum Bochkai exhibitas perlegere. Ibi contra me sic scribunt.

Ita serenissimae iter instituerunt, et eodem die, quo Sigismundus Kolosvarium sub noctem appulerit serenissima in civitatem introduxerit etc. Quaeritur hic ubi ego Machidium Sigismundi mercurium, ut ipsi loquuntur in aedibus meis alui. Albae Iuliae fortassis? At ego tunc ibi non eram, ut paulo post ex refutatione sequentis turbationis palam fiet. Aut Claudiopoli? Sed ego ibi intra medium annum non fui, nisi eo die, quo serenissimam introduximus, cuius sequenti nocte Sigismundus venit, ut in hac parte verum dicunt. Si igitur eo die veni: quomodo aliquot diebus in aedibus meis Machidium celavi? Certe tam crassum mendacium etiam diabolus ipse pater mendaciorum praesertim si fidem obtinuerit, ridet. Sed quia Machidium bis venisse in Transilvaniam actum sit, semel ultimo cum Sigismundo, quando illum a me isti occultatum fingunt; secundo ante adventum Sigismundi paucis mensibus. Forte tunc ipsum occultaveram? Sed tunc Machidi palam erat, fuit apud dominos commissa Bochkai, Kornis, Pangratium Segniei,¹⁹ quibus et litteras a Sigismundo de suis clenodiis tulerat apud me semel tunc etiam in hortulo meo sub cena multis aliis praesentibus? Locutus est meum, postea nunquam. Discessit tandem cum venia dominorum commissariorum a quibus, et litteras ad Sigismundum ipsum accepisse existimo. Cur igitur tunc Machidium abscondisse? Mendaces memores esse oportebat.

Probant tertio

Me ea nocte praescivisse Sigismundi adventum, in accusationem dominus Bochkai, quam, ne convincantur mendacii, in scriptis contra me datis studio ommiserunt. Cum domino, inquit, Christophoro Kereszturi serenissimae deducendae provinciam obtinuimus, et ita iter eius serenitatis direximus, ut eo die in civitatem Claudiopolitanam deduceretur, quo Sigismundum venturum sciebamus.

¹⁸ Szuhay István egri püspök.

¹⁹ Kornis Gáspár és Sennyey Pongrác a Fejedelmi Tanács katolikus tagjai.

Responsio

Praeter summam impietatem, et iniuriam, quam optimo, et constantissimo seni Christophoro Kerezuri, cuius in hac re innocentiam, vel ipsa serenissima archidux testari potest, et quae ipse etiam quovis iuramento affirmare ausim, nunquam de Sigismundi reddito quicquam scivisse, aut tractasse homines isti impingunt; duo insignia mendacia impudenter committunt. Unum egregium, nos continuisse. Alterum, ita iter serenissimae direxisse. Quae, ut manifestiora fiant nonnulla praemittenda sunt.

Tres eo tempore a dominis commissariis, et consiliariis Transilvanis humeris meis impares provinciae demendati fuerunt.

Prima, ut motus Varadiensis contra catholicos admodum periculo et difficiles, quo, et magnificus dominus Pez²⁰ venire debebat, componendos susciperem. Altera, ut serenissima ad fines Hungariae committarer. Tertia, ut serenissimo domino archiduci Maximiliano cum aliis nonnullis provinciae proceribus ad id deputatis, obviam cum oratione gratulatoria paratus venirem. Acceptavi primam et secundam, et cum eodem Christophoro Kerezuri in mense Maio Varadinum profecti sumus, ubi qualem me in servitio suae maiestatis exhibuerim, dicat Georgius Rabus, servitor suae maiestatis, qui tunc ex commissione domini Pez personam suam nobiscum sustinuit. Abfui igitur toto illo tempore, quo serenissima Alba Iulia²¹ versus patriam pedem movit, cuius deductionem multis de causis iam antea fugiebam, et dominos commissarios, ut me ab illo itinere liberarent, rogabam. Sed domini commissarii instantius surgebant et cum iam serenissima movere vellet ipsimet procul dubio, tunc quando iam Hungariae commissarios pro serenissima ad fines Transilvaniae appropinquare sciebant: per postam ad me literis datis, ut serenissima committarer hortati sunt. Quas in itinere accepi, et dies, noctesque iter acceleravi. Cum Albam Iuliam, unde aliquot mensibus abfueram, mane venissem serenissima iunctis curribus equis eadem hora movebat, difficulter admodum ab ea impetravi eo die equis ex itinere lassis spatium respirandi. Ita serenissimam eodem die discedentem sequenti secutus sum. Haec autem tota narratio vera erit ex litteris dominorum commissariorum ad me datis, manibus domini Istvanffi²² scriptis et utriusque binis sigillis obsignatis, quas in specie habeo, quarum tenor talis est:

‘Reverendissime Domine et Amice nobis obsequentissime, salutem et servitorum nostrorum commendationem. Etsi ad Reverendissimae Dominationi Vestrae petitionem libenter, et ex animo ad istud iter minime tam cogere, quia tamen videmus nobis ascribi si quae in comitatu serenissimae principis mora, aut defectus fieret; amanter rogamus Dominationem Vestram Reverendissimam velit ita res suas domesticas disponere, ut ad penultimam diem Augusti in Keowar adesse, ac Kalendis Septembris cum sua serenitate usque ad Varallia una proficisci queat. Ubi

²⁰ Johann Baptist Petz Giorgio Basta erdélyi császári generális egyik főtisztje.

²¹ Gyulafehérvár (Alba Iulia, RO).

²² Istvánffy Miklós történétíró, az Erdélybe küldött császári biztosok egyike.

illam commissariis caesareis ulterius commitantem relinquere ac reverti ad nos poterit. Existimamus autem Dominationem Vestram Reverendissimam posse adhuc reverti ad illos dies, quibus de obviam progresse serenissimo principi Maximiliano erit accingendum. In reliquo Dominatio Vestra Reverendissima bene valere cupimus. Albae Iuliae 21 Augusti 1598. Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis legati in Transilvaniam, Reverendissimae Dominationis Vestrae servitores devincti, et amici. Stephanus episcopus Vacienis’.

Discant iam legati ex his litteris me, ut serenissima committarer non obtinuisse, neque diem discessus eius Alba scivisse. Neque tunc quando de profectione suae serenitatis consultatum est, Albae fuisse. Non igitur iter ad Sigismundi adventus Claudiopolim institui, ut ipsi fingunt. Pergunt adhuc probare quarto me revocasse Sigismundum ex testimoniis mortuorum. Aiunt Emericum Szikzai et Franciscum doctorem medicum id testificatos fuisse. Quomodo? Authenticerie, vel privatim? Si primum, producant litteras coram quibus notariis, et fidedignis hominibus ea de re testificati fuerint. Quo sigillo attestatores litteras obsignarint, cuius mandato citati sint. Si vero privatim, quibus hoc ipsum dixerint, nullum etiam nominant. Aut ergo hoc testimonium fidelius doceant, aut ad inferos hos denuo examinandos descendant. Illud autem ego affirmo. Emericum Szikzai paulo ante obitum suum Albae ad me venisse, et lacrymabundum fuisse conquestum. Se a domino Kornis et aliis nonnullis vehementer examinatum sub iuramento per notarios et tortum fere fuisse in hac quaestione. Utrum Stephanus Bochkai, et episcopus Sigismundum ex Opulia revocassent? Si autem respondisse, et iurasse Sigismundum a nemine fuisse vocatum, sed proprio impetu incitatum et patris Carrillii Alphonsi,²³ Praga sine responso reditu, perturbatum, subito iter versus Transilvaniam arripuisse, Franciscum vero doctorem minus credo de hac re aliquid locutum esse. Nam ille Sigismundo non ita a secretis, quam iocis fuit. Addunt denique detentionem meam Claudiopoli ad fraudem tegendam fuisse factam, sed fraudem illam cuius me legati insimulant, et quam ipsi contra me probant, iam ego ex manibus ipsorum extorsi. Igitur non fuit detentio illa fraudulenta. Illud certum est, me Sigismundo publica oratione reclamasse, coram serenissima principe, comite a Turim,²⁴ et aliis non paucis, et iam in currum cum collega meo positus in foro aperto Claudiopolitanos, qui manus in nos coniecerant armati, tantae audaciae corripui. Sed esto fictam fuisse detentionem. Hoc ego meo facto, duo egregia opera feci. Primum fidem servavi. Nam multis argumentis, et minis a Sigismundo ad iuramentum coram serenissima casum nostrum, tunc lacrymante, compulsus non iuravi. Alter exemplum constantiae, et fortitudinis omnibus in provincia ordinibus dedi. Quod si imitati illi fuissent, certe Sigismundus non tam subito provincia potitus fuisset. Illi autem confestim, qui vexilla, qui copias, qui arces, et munitas civitates habuerunt et qui in campo liberi multis armorum millibus stipati fuerunt, ad primum Sigismundi nutum victas dederunt manus, illique denuo se iuramento plerique obstrinxerunt.

²³ Alphonso Carrillo jezuita Báthory Zsigmond gyóntatója, bizalmasa és diplomatája.

²⁴ Sigismondo della Torre Mária Krisztierna erdélyi fejedelemszöny udvarnok.

Mirum est, quod aliquem non producant, vel unicum puerum, cui ego, ut Sigismundo adhereat suaserim. Illi autem binis ad nos in aresto cum essemus legationibus, omnibus terroribus, et minis, ut ipsorum electioni consentiamus, instituerunt. Sed semper re infecta discesserunt. Mirum etiam est, quod detentionem meam a cardinali Albae factam, et propter fidem suae maiestatis multas illatas iniurias, castrum item meum Gialu oppugnatum tantopere taceant, forte, et illam fictam fuisse dicuntur? Cur igitur me Balthasar Bornemisza²⁵ primus legatus, toto integro die Albae sub comitiis nomine cardinalis, et ordinum ad praestandum iuramentum sollicitavit? Cur multas minas, nisi iuraverim adiunxit? Verum respondit ille mihi nuper hic Pragae, cum nulla adhuc Sigismundi in Transilvaniam reditus mentio esset: cardinalem, et ordines provinciae, propterea tam serio ursisse apud me iuramentum. Quia sciebant me non iuraturum. Possem ego, et Lucae litterato legato obiicere, me ab ipso multis utriusque iuris argumentis ad fidem cardinali dandam fuisse oppugnatum tribus fere continuis horis. Sed ipsi coecos in propriis, in alienis ante vicis oculos linceos habent.

Ad quintam obiectionem

Responsio

Nugae sunt. Nam in tota Transilvania, etiam sub insolentia Valachorum militum, coloni mei prae aliis omnibus integri, et florentes mea cura, et providentia conservati fuerunt.

*Ad sextam, septimam, octavam
et nonam obiectionem*

Tota haec longa narratio, cum omnibus circumstantiis falsa, et ficta est; nam sicut iudex Pragensis, cum illustrissimo domino Malaspina nuncio apostolico,²⁶ et cum Michaele vaivoda de hac re nunquam tractaverit, sic, et ego. Dicunt inprimis me vaivodae ius belli persuasisse, quomodo tyranno ius belli persuasi? Istius rei alioquin studiosissimo, ubi ego tunc eram, quando ille statim post fugam cardinalis passim per provinciam praecipue in Sicilia, et inter Saxones omnes nobiles quoscunque spoliari, trucidari, et omnia eorum clenodia diripi curaverit? Imo si ego non obstetisse multorum capita, qui nunc primas in illa provincia obtinent, capita canibus obiecta fuisset. Potuisset de hac re testare dominus vaivoda, si fuisset interrogatus, et fides illi aliqua danda fuisset, sed apud me ipsius affirmatio, et negotio parem habet rationem. Quod dominum nuncium in testem vocant, ego credo illum non dixisse. Nam fuisset contra ipsius vocationem, et sedis apostolicae auctoritatem. Accipiemus tamen suo tempore de hac re ab ipso ab ipso plenior informationem. Deinde nunquam post cladem cardinalis nuncius in aula propter infirmitatem apud vaivodam fuit, sed tunc primum, quando valedixit: tunc autem ego eram latinus interpret, aderant etiam plusquam quinquaginta homines in domo senatoria, sed Deus novit istius modi rei, ne mentionem quidem fuisse. Dicunt item excommunicationis sub poena a nuncio apostolico,

²⁵ Bornemisza Boldizsár fejedelmi tanácsúr.

²⁶ Germanico Malaspina lengyelországi pápai nuncius (1592–1598), majd erdélyi pápai nuncius (1599).

ne contra receptas religionis vaivodam consilio incitarem, quod si fecissem, etiam revocarem, mihi acerrime a nuncio apostolico demandatum fuisse. Immo quod vaivodae suasissem, gravissimis excepisset nuncius iurgiis. Quis hoc crederet? Certe hoc modo ille nuncius apostolicus verus non fuisset. Laboravi apud vaivodam, ut templa arrianorum per totam provinciam clauderentur. Verum est. Nam illud fuit meae vocationis, quod etiam in finem deduxissem, nisi vister Stoika Pilsna²⁷ recurrens, multa sinistre de sua maiestate sparsisset, et vaivodam contra eandem suam maiestatem vehementer animasset, illique suasisset non esse hoc tempore Claudio-politanos, qui finibus Hungariae viciniore essent, et ad Germanos defectionis magnam commoditatem haberent, illo tempore in religionis causa exacerbandos. Quorum iam tunc contra suam maiestatem favorem, et benevolentiam captabat. Quod vero nobilitatem delendam concionatores adversarios tollendos suaserim affirmant, sed non probant. Quod ita verum non est, ut vaivodam frequentissime per omnem fidem hortatus fuerim, ne unquam, vel obscurissimum quemquam absque iuris processu caperet, aut interficeret, cum illud in christianorum principum ditionis turpe admodum et ignominiosum, legibus etiam omnibus cautum esset. Quid si suasissem? Subiungunt deinde, quod res alienas rapuerim. Nihil ad rem facit, neque contra suam maiestatem privatis non deest modus, si quibus iniuriam feci me requirendi. Illud affirmo, et promitto, si cui rem inique aut violenter abstulerim reddam quadruplum: Congerunt alias quoque nugas, me litteras magni vendidisse, donationales Sigismundi rescindisse, magnam pecuniae summam hinc cumulasse. Haec etiam falsissima sunt, nec video causam, cur benignas suae maiestatis aures solutionem harum ineptiarum fatigarem. Respondebo tamen ad illas quoque suo loco et tempore solemniter.

Ad decimam

Excusant se non odio religionis haec me confixisse, cum temporibus Stephani regis Poloniae catholica religio etiam cum nomen meum apud illos non extaret, in pace conservata fuerit, et in omnibus articulis primum locum habuerit. Probant id cum patribus Societatis. Quam egregie mentiantur. Nonne patres iesuitas post obitum regis Stephani, ex Transilvania turpiter ad unum omnes excepto unico Joanne Lelezio²⁸ eiecerunt? Quos postea Sigismundus reduxit. Nonne eosdem patres et catholicos parochos ex variis locis, Varadino praesertim postea exturbarunt. Nonne Varadini catholicorum cappella funditus eversa, ad necem usque et sanguinem catholici postea vexati sunt? Nonne cum Sigismundum ex Opulia rediret, per dominum Bochkai Thorda²⁹ Claudiopolim propterea missum, inter alias conditiones, ut iesuitae Alba Iulia eiiciantur, communi ordinum decreto propositum fuit? Quod et factum erat. Nonne, et post meum discessum noviter contra illos decretum est. Et ex multis locis praesertim meis bonis Szilah, Gialu, Lonia, Vista, Kapos,

²⁷ Pilsna (Pilsen, CZ).

²⁸ Leleszi János jezsuita, Báthory Zsigmond nevelője.

²⁹ Torda (Thurda, Thorenburg, RO).

Bochard³⁰ catholici parochi ad unum eiecti sunt? Ita est apud illos quieta orthodoxa fides, et primum locum, ita in persecutionibus in articulis ipsorum tenet. Non se intelligebant isti legati. Nam in ultimis comitiis provinciales, in quibus Sigismundum denuo in principem elegerunt, cur me provincia exclusum esse velint, causas contra me peculiari in articulo expresserunt. Prima est, quod caesari fuerim fidelis, nam tempore cardinalis, omnia, quae erant contra ipsos Suae Maiestati praescripserim. Secundo, quod DEO, quod debuerim ex vocatione mea exsolverim. Tertio, quod Sigismundi donationales cassandas procuraverim. Horum ego articulorum paria ex Hungarico in Germanicum fideliter translata, hic suae maiestati offero. Ita me inimici mei commendant. Ut autem ulterius Suae Maiestatis indignationem in me augeant, subiungunt me cum patribus quoque Iesuitis continua iurgia miscuisse, quod falsum est, nam vel illis testibus, ita semper fraterne vivimus, et in ecclesia Domini invicem in laboribus et operibus ecclesiasticis supportavimus, ut nullus unquam inter nos, ne mediae quidem horae simultatem notaverit.

Ad undecimam obiectionem

Me non esse episcopum consecratum, et non posse sacerdotes ordinare. Ita est, verum illud non mea culpa, sed ipsorum levitate, qui toties statum provinciae mutarunt, impeditum fuit. Concludunt demum redditus ecclesiasticos in aliquot iuvenes me profudisse. Falsum est. Nam ad trecentae fere personae, sacerdotes, clerici, cantores, ministri templi, studiosi, alumni, scribae, milites, amici, pauperes, orphani, mendici, quorum cathalogum si e re esse existimarem, suae maiestati exhiberem, quotidie in domo mea, panem meum cum benedictione Domini comederunt. Quod vel ipsis Transilvanis prudentibus administrationi fuit, ex tam paucis redditibus quotidie me tot pavisse animas. Possem ego iam omnia illa, quibus ipsi me accusant, verius longe, quam ipsi, nisi me temporis ratio et modestia mea prohiberent, retorquere. Nunc sufficiat ad ea tantum, quae contra personam Suae Maiestatis me impegisse insimulabant, breviter, et ad reliquas etiam nugas, aliquid tamen obiter respondisse. Habebunt suo tempore domini Transilvani ad singula suarum narrationum verba plenius, et externis etiam gentibus notius in typo responsum etc.

KRUPPA TAMÁS

³⁰ Zilah (Zalău, Zillenmarkt, RO); Magyar vagy Szászlóna (Luna de Sus, RO); Magyarvista (Viștea, RO); Magyarkapus (Căpușu Mare, RO); Buzásbocsárd (Bucerdea Grânoasă, RO).

PÁZMÁNY ÉS KLESL LEVÉLVÁLTÁSA 1626/1627 FORDULÓJÁN

Forrásközlés a firenzei Magalotti-levéltárból

Magyarország és az Apostoli Szentszék történeti kapcsolatai átfogó és módszeres kutatásának alapvető célja a sokrétű viszonyrendszerre vonatkozó ismeretek, adatok bővítése, árnyalása. A pápai gyűjteményekre fókuszáló forrásfeltárás közben olyan dokumentumok is előkerülnek, amelyek a magyar–római érintkezések mellett egyéb kérdések megvilágításához is hasznos, sokszor hiánypótló adatokkal szolgálnak.¹ Vagyis a vatikáni magyar történeti kutatásoknak a magyar történelemtudományban önmagában is nyilvánvaló értéke és fontossága² ezáltal még tágabb perspektívában szemlélhető.

Közleményemben e tétel érvényét kívánom erősíteni. A kutatás távlatait – amelyek a vatikáni fondok rendszerének, méretének,³ és folytonos bővülésének⁴ ismeretében amúgy sem mondhatók éppenséggel csekélynek – szélesíti, hogy a forrásanyag egy része a kuriális bíborosok, illetve más tisztviselők családi levéltárába keveredett. A pápai családok gyűjteményeinek történeti értéke mindig is ismert volt. Mind a vatikáni titkos levéltár, mind az apostoli könyvtár külön gondot fordított és fordít megszerzésükre.⁵ Ez a figyelem a kisebb anyagokra

¹ Vö. például *Collectanea Vaticana Hungariae*, tom. II/1. – Készült az OTKA NN-82 307 sz. kutatási programja keretében.

² A 20. század első felében több évtizedig a Magyar Tudományos Akadémián külön testület felügyelte ezt a területet. Ennek háttérében a szakmai jelentőség mellett az állt, hogy Fraknói Vilmos rendelkezésének köszönhetően az MTA kezelhette a Fraknói-villát. Ennek tulajdonjoga – valódi római magyar történeti intézet híján – a választott püspök adományozó irata értelmében ma is felerészben az MTA-t, fele részben a Szent István Társulatot illetné. Vö. TUSOR PÉTER, *Magyar történeti kutatások a Vatikánban* (CVH I/1exc.), Budapest–Roma 2004, helyenként, különösen CXLI–CXLIH.

³ Itt most csupán PÁSZTOR LAJOS klasszikus leírását idézem: *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia* (Collectanea Archivi Vaticani 2), Città del Vaticano 1970.

⁴ Lásd alább e kötetben Tóth Krisztinával közös közleményemet.

⁵ Például az Ottoboni-iratok (VIII. Sándor) részenként, a 18. század óta folyamatosan kerülnek a Szentszékhez. Utoljára 1908-ban letétként maga a családi levéltár, amelyet a *Archivio Generale del Vicariato di Roma* őriz. Vö. JEANNE BIGNAMI ODIER, *Premières recherches sur le fonds Ottoboni* (Studi e Testi 245), Città del Vaticano 1966, 63kk. A Borghesék (V. Pál), valamint a Barberinik (VIII. Orbán) kéziratgyűjteménye és levéltára szintén már több mint egy évszázada a Vatikánban található. A Boncompagni- (XIII. Ger-

is kiterjed.⁶ Értelemszerűen a gyűjtés azonban nem lehet teljes. Számos dokumentum-együttes még lappang,⁷ vagy a tulajdonos család ragaszkodik hozzá,⁸ vagy már bekerült egy másik, állami levéltárba.

Utóbbi mondható el Lorenzo Magalotti bíboros, VIII. Orbán államtitkára iratairól. A Barberinikhez hasonlóan szintén firenzei származású Magalotti a pápa sógora, a két bíboros nepos, Francesco és Antonio Barberini anyai nagybátyja volt. Szerepe a pápai udvarban 1623-tól 1628. évi ferrarai érseki kinevezéséig, sőt az után is meghatározónak tekinthető.⁹ A Magalotti család levéltárát jelenleg a firenzei állami levéltár őrzi.¹⁰ A mintegy 274 *filza* (csomó) és kötet majd fele a család e legnevesebb tagjának iratait tartalmazza. A 20-tól 143-ig terjedő számokkal megjelölt kötetekből a 124-esig tart a kardinális gazdag levelezése. Szintén itt található a hivatali működésének egyéb dokumentumai (államtitkársági feljegyzések, az *Immunità Ecclesiastica*, a *Sacra Consulta* és a *Propaganda Fide* kongregáció iratai). A többi kötetbe főként teológiai munkák, traktátusok, *discorsók* kerültek.¹¹

gely) és Rospigliosi-levéltár (IX. Kelemen) későbbtől, utóbbi egy része korábban el is égett, és ezért sajnos kutathatatlan. A Boncompagni-Ludovisi kéziratgyűjteményre a 20. század derekán tett szert az apostoli könyvtár. Vö. WOLFGANG REINHARD, *Akten aus dem Staatssekretariat Pauls V. im Fondo Boncompagni-Ludovisi der Vatikanischen Bibliothek*, *Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte* 62 (1967) 94–101. A Boncompagni-levéltár újabban elkészült részletesebb inventárium: *Archivio Boncompagni-Ludovisi* (CAV 63), a cura di GIANNI VENDITI–BEATRICE QUAGLIERI, Città del Vaticano 2008. Megjegyzem, amennyiben a családi levéltárat és a kéziratokat külön kezelték, úgy az előbbi szinte kizárólag belső családi, jogbiztosító, uradalmi, magyar szempontból érdektelen iratokat rejt. Érdekeségként említem, hogy a hihetetlenül gazdag államtitkársági iratanyagot megőrző *Fondo Borghesé* például Károlyi Árpád és Roszner Ervin még a *Ripettán* álló családi palotában kutathatta a 19. század végén. Amikor eladását nehéz anyagi helyzete miatt a család (a *Villa Borghesé*hez hasonlóan) fontolóra vette, a teljes gyűjteményt eredetileg a németek akarták megvenni újonnan alapított történelmi intézetük számára. Ekkor és ők készítették el a fond máig használatos áttekintő jegyzékét. Silvano Giordano szíves közlése.

⁶ Úgy megőrzésük, gyűjtésük, mint hozzáférhetővé tételük terén a kutatás számára. Vö. *Indice dei Fondi e relativi mezzi di descrizione e di ricerca*, Città del Vaticano 2011, *passim*. Egy újonnan kutathatóvá tett és inventarializált, magyar szempontból sem elhanyagolható anyag: *Fondo Favoriti-Casoni* (ind. 1200).

⁷ Ilyen például a Cresenzi család 17. századi archívuma, amit már régóta hiába keresek.

⁸ Az Aldobrandini, Odescalchi, Doria-Pamphili pápai családok saját, állandó vagy alkalmi kutatószolgálatot működtetnek. Utóbbi gyűjteményre: RENATO VIGNODELLI RUBRICHI, *Il „Fondo Aldobrandino” dell’Archivio Doria Landi Pamphili*, *Archivio della Società Romana di Storia Patria* 92 (1969) 15–39. – Az Altierik, a Pallottók az anyag rendezetlenségére hivatkozva nem engedélyezik a kutatást.

⁹ Az 1584-ben született Magalotti 1624-ben kapta meg a bíbort, 1637-ben halt meg érseki székelyén, ott is temették el. Pályájának fontosabb adatai levéltári hivatkozásokkal: KLAUS JAITNER (Hg.), *Die Hauptinstruktionen Gregors XV. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenhöfen 1621–1623* (*Instructiones Pontificum Romanorum*), Tübingen 1997, 351–352. Lásd a *Dizionario Biografico degli Italiani* vonatkozó címszavát is.

¹⁰ Archivio di Stato di Firenze (ASFi). A levéltárra vonatkozó irodalmat lásd egyik legjelentősebb állagának példamutató alapossággal készült inventáriumában: *Miscellanea Medicea I–II*, a cura di PIERO MARCHI *et al.*, Roma 2002–2009, 45kk. – A köteteket Riccardo Rossi levéltárosnak köszönöm.

¹¹ Részletesebben a család rövid történetével lásd: GIULIA CAMERANI MARRI, *L’Archivio Magalotti*, Firenze 1970 (estratto *La Rassegna Storica Toscana* 1970/2).

A bíborosi hagyaték kötetenkénti, laponkénti átvizsgálással tárható fel. A munka magyar szempontból az aranymosás hatékonyságához és persze értékéhez hasonlítható. A bécsi nunciatúrával 1629-ben folytatott titkosított diplomáciai levelezést leszámítva¹² érdeklődésünket a 100-as sorszámot viselő kötet kelti fel. A 197–201. és a 207–208. oldalakon ugyanis két eddig ismeretlen Pázmány-levél található. Címzettjük és válaszadójuk az ekkor kuriális kardinálisként tevékenykedő Melchior Klesl bécsi püspök.

* * *

A levélváltást mindkét főszereplője már olvasatlanul is izgalmassá teszi előttünk. Pázmányt aligha kell magyaráznunk, miért. Melchior Klesl sem mondható éppenséggel ismeretlennek a magyar történetírás lapjain.¹³ Személyénél, pontosabban Pázmányhoz fűződő kapcsolatánál mégis érdemes elidőznünk.

A Pázmány-kutatás már régen felfigyelt rá, hogy II. Mátyás főminisztere, a Titkos Tanács elnöke „Pázmány érseki kinevezésénél tevékeny” volt,¹⁴ és ennek több adatát közölte.¹⁵ Megfogalmazta továbbá a még jezsuita Pázmány Klesl mellett játszott „alárendelt szerepét”.¹⁶ A kérdés azonban sokkal összetettebb.

A bécsi pékmester fia, mielőtt 1598-ban szülővárosa püspöki székébe ülhetett volna, 1590-től császári kinevezéssel egész Ausztria „generálreformátora”-ként térített, reformált, pasztorált. Olykor életét tette kockára: Bécsújhelyen, Steinben, Kremsben és számos más városban. Tanított teológiát is: 1590-ben és 1592-ben a bécsi hittudományi fakultás dékánja, 1591-ben pedig az egyetem rektora. Éppen abban az időszakban sikerült katolikus jelleget biztosítania az egyetemnek, amikor Pázmány Bécsben tanult, a jezsuiták kollégiumában. E kollégium mellett Klesl a papi utánpótlást biztosító intézetet alapított, amivel a Pázmáneum nem tűnik túlságosan erőltetett párhuzamnak.¹⁷ A „generálreformátor” bécsi püspök ugyanúgy előképe tehát Pázmánynak, mint Martin Brenner seckai püspök, illetve Georg Sto-

¹² Az 1629 tavasz, nyár és őszi politikai helyzetre a császári udvarban több adat Giovanni Battista Pallotto rendkívüli és Carlo Caraffa rendes nuncius *ciffré*ben. ASFi Archivio Magalotti, vol. 53, fol. 557skk. A mantovai háború ellen tett lépésekre az udvari „békepárt” részéről különösen fol. 751r–752v (Pallotto 1630. február 2-ai *ciffréje*, a *fuzione* tagjának számító Pázmányt külön nem említi).

¹³ Például ANGYAL DÁVID, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére. Születésének ötvenedik évfordulóján, Budapest 1925, 367–382, 371skk; HÓMAN BÁLINT–SZEKFI GYULA, *Magyar Történet I–V*, Budapest 1941–1943⁷, IV, 20 és 577 (Szekfi).

¹⁴ FRANKL (FRANKÓI) VILMOS, *Pázmány Péter és kora I–III*, Pest, 1868–1872, 184skk.

¹⁵ LUKÁCS LÁSZLÓ, *Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek?*, Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulójára (szerk. Lukács László–Szabó Ferenc), Róma 1987, 197–267, 204.

¹⁶ SÍK SÁNDOR, *Pázmány. Az ember és az író*, Budapest 1939, helyenként. Ezzel szemben Pázmányt már jezsuitaként a Titkos Tanács elnökével egyenrangú politikai tényezőnek tekinti FRIDECZKY JÓZSEF, *Pázmány Péter* (Publicationes ad historiam S.J. in Hungaria illustrandam. Lucubrationes 24), Budapest 1942, 33–36.

¹⁷ JOHANN RAINER, *Kardinal Melchior Klesl (1552–1630). Vom „Generalreformator” zum „Ausgleichs-politiker”*, RQ 59 (1964) 14–35, 16–18.

baeus, Leoben főpásztora. Őket Pázmány gráci évek alatt megismert főpap-mintái közé szokták sorolni.¹⁸

A hasonló konfesszionális attitűd mellé szorosan kapcsolódik a politikai párhuzam. Birodalmi (és magyar) téren Klesl egyre nyíltabb, felismerhetőbb kompromisszumos reálpolitika jellemezte. A Rudolf és Mátyás között zajló utódlási harc (*Bruderzwist*) során a katolicizmus és az uralkodói abszolútizmus pozíciói jelentősen meggyengültek. A Habsburg-ház uralmának fenntartását, Mátyás számára a császári utódlás biztosítását, trónjai megszilárdítását a „főminiszter” csakis a protestánsokkal történő eseti, ám érdemi egyeztetések révén látta elérhetőnek. Ez volt a sokat emlegetett „*Vermittlungspolitik*”, avagy „*Ausgleich*”, illetve ahogy a korban mondták „*Composition*”.¹⁹ Pázmánynak az 1608. évi országgyűlésen adott teológusi szakvéleménye a vallásszabadságról, tárgyalásai és – a reménybeli katolizálás elérésének opcióját sosem feledő és feladó – kompromisszumai országgyűléseken, megyegyűléseken, a királyi tanácsban a protestánsokkal, „szolgálati”, „kedveskedési” I. Rákóczi Györgynek szintén ebbe a vonulatba illesztették bele.²⁰

A „mintaképen” túlmenően a barokk kor társadalmi, politikai mechanizmusai, alapmodellje ismeretében sokkal szorosabb, konkrétabb kötődést diagnosztizálhatunk. A 16–17. századi Európában meghatározó, Magyarországon „[dominus–]familiáris” szavakkal használatos patrónus–kliens rendszer koordinátáira vetítve Forgách Ferenc primás halála után Pázmány Melchior Klesl kliense, s mint ilyen legfelsőbb magyar bizalmasa, majd esztergomi érsekként politikájának fő magyarországi letéteményese lett. Nemcsak a hazai belpolitikában, hanem annak legfontosabb korabeli nemzetközi vetületében, jelesül a Habsburg-utódlás szövevényes, és módjában, időzítésében Klesl számára politikai túlélését tekintve létfontosságú, végül a harmincéves háború kirobbanásához vezető kérdésében is.²¹

¹⁸ KASTNER JENŐ, *Pázmány Péter gráci évei*, Katolikus Szemle 1935, 1–2. sz., klny., 4 és 11skk; BITSKEY ISTVÁN, *Pázmány Péter* (Magyar História. Életrajzok), Budapest 1986, 137–138.

¹⁹ RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 22–26; HUGO ALTMANN, *Die Reichspolitik Maximilians I. von Bayern 1613–1618* (Briefe und Akten 12), München–Wien 1978, 154–159 is. Az ‘*Ausgleich*’ mibenlétének talán legjobb összegzése: VOLKER PRESS, „*Klesl, Melchior*”, Theologische Realenzyklopädie I–III (hg. von Gerhard Müller–Horst Balz), Berlin 2006, 265–267, 266.

²⁰ FERDINÁNDY MIHÁLY, *Pázmány az államférfi. Születésének négy százados évfordulójára*, Katolikus Szemle 22 (1970) 201–217 és 315–328 (klny. 1–32); BITSKEY ISTVÁN, *Pázmány Péter memoranduma a vallásszabadságról*, Keresztény Szó (Kolozsvár) 2009/2, 1–4; HARGITTAY EMIL–VARGA ÁGNES, *A bitvitaktól a gyakorlati politikáig (Pázmány Péter politikai pályájának alakulása)* (Eszmei és stilisztikai kérdések a régi magyar prózában, szerk. Bitskey István et al.), Debrecen 1978, 102–114; R. VÁRKONYI ÁGNES, *Erdély és a törökkérdés Pázmány politikájában*, Uő, Europica varietas–Hungarica varietas. Tanulmányok, Budapest 1994, 37–61; BITSKEY, *Pázmány Péter*, helyenként.

²¹ Lásd erre részletesen most elkészült, publikálás előtt álló értekezésem kéziratát: *Egy „epizód” Magyarországon és a római Szentszék történeti kapcsolataiból. Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése*, Budapest 2012.

II. Ferdinánd magyar trónutódlását Pázmány – akit Grác főhercege a Jézus Társaság volt diákjaként és elkötelezettjeként sosem nevezett volna ki esztergomi érsekké – ügyes diplomáciával úgy tudta ütemezni 1618-ban patrónusa ellenében, hogy közben nem került sor közöttük törésre.²² Ugyanakkor a Habsburg-dinasztia magyarországi uralma biztosításának köszönhetően a prímás semmiben nem érezte meg Klesl látványos bukásának következményeit (az Anyaszentegyház bíborosát Ferdinánd és Miksa főherceg a bécsi Burgba salták és letartóztatták)²³. 1620–1621-ben, Bethlennek köszönhető kényszerű bécsi tartózkodása idején ott találjuk a Titkos Tanács ülésén.²⁴ Részese a spanyolokkal folytatott diplomáciai tárgyalásoknak, sőt 1621-ben egyik fő megszóvegezője és első aláírója II. Ferdinánd végrendeletének. Ez a különféle jogcímen birtokolt tartományokat rendszerező, azokat sajátos dinasztikus hitbizományba szervező dokumentum lett a Habsburgok dunai monarchiájának „születési okmánya”.²⁵

Mindezen előzmények ismeretében válik érthetővé, hogy miután Klesl kiszabadult angyalvári fogságából – ide a bíborosi immunitást elszántan védelmező pápai diplomácia hosszas tárgyalások után hozta tiroli börtönéből²⁶ –, Pázmány elsőként kereste és kereshette meg őt levelével 1622. december 3-án. Írását a bíboros helyzetének rendezését évek óta tárgyaló Fabrizio Verospi rendkívüli nuncius kézbesítette. Klesl 1622. december 27-ei válaszában magát Pázmány „atyjaként és fivéréként” aposztrofálta, és nem csekély elérékenyüléssel vette tudomásul egykori pártfogoltja jelentkezését, mondván, annyi kedvezményezettje közül egyedül Magyarország prímása nem feledkezett el jótéteményeiről.²⁷

Ezt követően szinte alig lehetett tudni valamit kapcsolatukról. Pár szórványos forrásnak köszönhetően mindössze annyi volt világos, hogy az 1628. évi bécsi visszatérésig különféle bíborosi kongregációkban szerepet kapó Klesl vállalta Pázmány kérései és a magyar egyházi ügyek alkalmi pártfogolását a pápai udvarban.²⁸ Az esz-

²² Uo.

²³ Részben növekvő sérelmeik megtorlására és hogy átvegyék a hatalom gyakorlását II. Mátyásról, részben mivel Klesl egyezkedni kívánt a Ferdinánd cseh királysága ellen lázadó prágai protestáns felkelőkkel. RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 30–31.

²⁴ Vö. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Miscellanea, Fz. 431c, Konv. A, fol. 217–218.

²⁵ SZEKFI, *Magyar Történet*, IV, 25.

²⁶ Klesl kiszabadítására: JOHANN RAINER, *Der Process gegen Kardinal Klesl*, Römische Historische Mitteilungen 5 (1961–1962) 35–163.

²⁷ Csak a válaszlévlél ismert. Közölve: FRANKÓI VILMOS (kiad.), *Pázmány Péter levelezése* (Monumenta Hungariae Historica. I: Diplomataria 19), Budapest 1873, n. 243.

²⁸ Mint például Pázmány fontos egyházpolitikai röpirata, a *Vindiciae ecclesiasticae* – amelyet korábban XV. Gergelynek is megküldött – átadását az új pápának, VIII. Orbánnak. Klesl levele Pázmányhoz, Róma, 1623. november 13. FRANKÓI, *Pázmány... levelezése*, n. 286. 1626. november 24-én ő igazolta, hogy Sennyey István kancellárt tulajdonságai alkalmassá teszik a váci püspöki méltóságra, és jövedelmei biztosítják megfelelő megélhetését. Az irat eredetije: Archivio Segreto Vaticano, Archivio Concistoriale, Congregatio Consistorialis, Atti, vol. 1622–1626, fol. 103rv. 1625. április 7-én a Pázmáneum pápai kiváltságai kapcsán írt neki Pázmány. HANUY FERENC (kiad.), *Pázmány Péter összegyűjtött levelei*, Budapest 1910–1911, n. 293.

tergomi érsek részvételét pedig az általa „*dilectissimus pater*”-nak nevezett kardinális temetésén lábbetegségének kiújulása akadályozta meg.²⁹

* * *

Most kiadásra kerülő levélváltásukból úgy tűnik, érintkezésük ezekben az években folyamatos volt. Klesl rendszeres tájékoztatást igényelt a prímástól. Sőt a bécsi püspök mintha semmit sem tanult volna bukásából. Továbbra is politikai fantazmagóriákat gyártott, ezúttal konkrétan Bethlen kapcsán. Pázmány pedig fiúi alázattal, továbbra is kliens módjára tűrte a bíboros szigorú kritikáját, mármár utasításszámba menő tanácsait, magyarázta, mentegette előtte saját politikáját. Szinte büszkélkedett eredményeivel. Beszámolt reményeiről, várakozásairól politikai, konfesszionális téren, és talán személyes karrierjét illetően is. Érseki ki-nevezése után fennmaradt levelezésében egyedül itt érhető tetten – tartalomban és hangvételben egyaránt – korábbi „státusza”. Kivételesen talán egy kis *dissimulatio* is kitapintható.

Nézzük részletesen. Pázmány 1626. november 21-ei levelének³⁰ már az első sora fontos információt hordoz. Közli, hogy csakis akkor jelenik meg az udvarban, ha hívják. Kijelentése nyilvánvaló kulcsát adja szerepvállalásának a császári döntéshozatalban. Nem annyira kései, pályáján még általa elindított utóda, Szelepbény György már házat, kisebbfajta palotát tartott fenn a császárvárosban.³¹ Erre nyilván Pázmánynak is lehetősége lett volna, amennyiben az 1618-ban megkapott tites tanácsosi címében³² rejlő távlatokat ambicionálja a hazai felekezetszervezői és közjogi, politikai feladatai előtt/mellett.

A prímás elárulja bécsi útja okát is: II. Ferdinánd a Királyságba harmadízben hadjáratot vezető Bethlen békekötési szándéka megtárgyalására hívatta fel az udvarba.³³ Szemmel láthatóan nincs ínyére a feladat. „*Incredibilis molestia*”-t emleget, kiváltképpen, hogy a birtokára vonuló Esterházy Miklós nádor nélkül, egyedül kell az alku tető alá hoznia.³⁴ Már-már klesl-i stílusban elmélkedik arról, hogy a hadvezéreknek úgy kellene döntésre vinni a dolgot, hogy az államférfiak („*togati*”) alkudozásaira már ne legyen szükség. Egyúttal elismeri, hogy a katonák nincsenek

²⁹ Levele Tobias Schwabhoz, Vágsellye, 1630. november 22. Uo., n. 634. Nekrológia olvastán így írt Hmíra Jánosnak, a Pázmáneum rektorának december 8-án: „*Carmina de obitu boni cardinalis accepi, et stylum reverentiae vestrae in duabus chartis agnovi. Utinam viveret optimus praelatus*”. Uo., n. 35.

³⁰ *Források*, I. sz.

³¹ További irodalommal: TUSOR PÉTER, *Szelepbény V. György (1666–1685)* Esztergomi érsek (1001–2003) (szerk. Beke Margit), Budapest 2003, 303–310.

³² Címének első feltűnése II. Ferdinánd magyar trónutódlásának sikeres megszervezése utánra esik.

³³ Pázmány e tevékenységével, illetve a hadieseményekkel kapcsolatos iratai, amelyek a jelen közleményben kiadásra kerülő források közvetlen kontextusát képezik: HANUY, *Pázmány Péter összegyűjtött levelei*, n. 261skk.

³⁴ A mellette közreműködő Ostrosith István szerepe elhanyagolható lehetett. Vö. uo., n. 374.

könnyű helyzetben: háború során ritkán lehet az elkövetett hibát orvosolni. Leveleiben a megegyezés mellett érvel. Kihasználónak tartja a lehetőséget, hiszen Bethlen a Vágig terjedő foglalásait vissza kívánja adni és új követelést sem támaszt. Már-már mentegeti a fejedelmet. Ugyan „*malus vir*”-nek, rossz embernek tartja, de még rosszabbnak a nyugati szövetségesek közül azokat, akik a Portánál elérték: utasítsák támadásra az erdélyieket a királyság ellen. Azzal, hogy a harmincéves háború aktuális Habsburg-ellenes szövetségében több katolikus résztvevőt említ, gyakorlatilag nyíltan kimondja: tisztában van a francia titkos diplomácia machinációival. Irányítójáról, Richelieu bíborosról pedig a jelek szerint Bethlennél is rosszabb véleménnyel volt.³⁵

Álláspontja nem romantikus békevágyból fakad, sokkal inkább reálpolitika. 1623 őszén egy kedvezőnek tűnő hadi konstellációban a „sokszínű párdúc” Lengyelország felőli hátbatámadása és eltávolítása mellett érvelt hosszasan, mondván, amíg Bethlen hatalmon van, nem lesz nyugalom a Kárpát-medencében,³⁶ sőt még 1626 októberében is így tett.³⁷ Most előnyt vár attól, hogy a fejedelem hajlandó kiűzni a híres protestáns hadvezér, Mansfeld lerongyolódott katonáit, akik közül közlése szerint sokan a törökökhöz álltak. (Maga a beteg generális is a budai török fürdőikben kúráltatta magát, „mily könnyű az átjárás Kálvintól a mohamedánokhoz” – jegyzi meg nem kis malíciával a prímás.)³⁸ Kényszerítő körülményt erdélyi részről csupán egyet említ, azt, hogy a magyar katonák nehezen viselik az együtt táborozást a törökökkel.

Pázmány sorait kitapogathatóan áthatja a magyarázkodás a Bethlennel folyó egyezkedés miatt. Vélhetően ismerte korábbi patrónusa nézeteit. Arra a fejmosásra azonban, amit Klesl 1626. december 28-ai válaszában³⁹ kapott, talán nem számított. A bíboros hosszas, indulatos körmondatokban szidalmazta Bethlent. Előhozta többek között Lippa és Jenő átadását, korábbi támadásait a Királyság ellen. Nem tagadta, hogy a nyugati szövetségesek fűt-fát ígérhettek neki. Ám szerinte nem ezek ösztönözték a rosszra, hanem a fejedelem állhatatlan természete csábította őket arra, hogy ígéreteikkel megkeressék. Klesl szerint Bethlen csupán egyes békekötéseivel többet ért el, mint az összes többi magyar király fegyverrel,

³⁵ Anglia, Hollandia, Franciaország és Velence portai követei 1625. február 25-én kérték Bethlent a csatlakozásra. Az 1625. december 9-én megkötött hágai szövetségnek Anglia, Dánia és Hollandia lett formálisan tagja. A szerződés egyik pontja Bethlen várható csatlakozásával foglalkozik. Bethlen 1626. november 30-án csatlakozott formálisan a szövetséghez, amikor már javában folytak a pozsonyi béketárgyalások.

³⁶ Kiadva: TUSOR PÉTER, *Epistulae, acta notationesque inedita Petri Pázmány*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum 9 (1997) 1–2, 83–146, 8. sz. E reálpolitikai attitűdöt részletesen elemeztem kolozsvári előadásomban 2011 augusztusában, a hungarológiai kongresszuson.

³⁷ Látóhatárát tekintve inkább titkos, mintsem magyar tanácsosi *opiniója*: HANUY, *Pázmány Péter összegyűjtött levelei*, n. 262. Többek között Tillyt akarta Magyarországra vezényeltetni csapataival.

³⁸ A protestantizmus terjedésének és az iszlám előretörésének párhuzamba állítása Pázmány apologetikájának egyik központi eleme volt.

³⁹ *Források*, 2. sz.

és minden vele folytatott alkudozás csak erősíteni fogja. A bíboros levelében sorjáznak a hirtelen és készséges tárgyalási hajlandóság nagypolitikai okai: Tilly győzelme a dánok felett és az alberstadti herceg pusztulása, Mansfeld felmorzsolódása, az angol kincstár kiürülése, Franciaország belpolitikai helyzetének labilitása (hugenották mozgolódása) stb., illetve az oszmánok Perzsiában elszenvedett vereségei. Végül bizalmasan az esztergomi érsek tudomására hozta, hogy annak idején igyekezett elhíttetni a törökökkel: a császár perzsa szövetségben kizárólag Bethlen megbuktatására általános háborút fog indítani, amitől csak akkor állna el, ha a Porta ejti Bethlent.⁴⁰ A bíboros legvégül kerek-perec leszögezte álláspontját: egyáltalán nem tetszik neki („*placere mihi non posse*”), hogy Pázmány tárgyal Bethlennel, és más módot kell találni, hogy „Magyarországot megszabadítsák e fáraói igától”.

Nem tudhatjuk, hogy Pázmányban e kioktató, Klesl továbbra is nagyon aktív politikai érdeklődéséről, tájékozottságáról és talán ambícióiról is árulkodó levél milyen hatást váltott ki. Bizonyára megkapta, olvasta. De nagyon ügyesen akként viselkedett, véljük, mintha nem látta volna egykori politikai felfedezője sorait. Sőt úgy tesz, mintha azt feltételezné: Kleslhez sem jutott el az ő korábbi levele. 1627. január 20-ai újabb írásában⁴¹ ugyanis mentegetőzik amiatt, hogy már régóta nem írt. Magyarázatul a bizonytalan magyarországi helyzetet hozza fel, majd sokkal részletesebben megismétli a szinte napra pontosan három hónappal azelőtt kelt írása tartalmát. Adatoltabban szól Bethlen hódításairól, a császári csapatok leromlott állapotáról, sőt még némi kritikát is megenged Wallenstein irányában, amiért nem üldözte a visszavonuló ellenséget. Katonái ehelyett a friss murcit pusztították el szüret után –háborog. Leginkább a hadvezetés tétlenkedésével indokolja a tárgyalások szükségességét. Bővebben ismerteti a fejedelem hirtelen tárgyalási hajlandóságának okait is: a törökök így akarják, Mansfeld betegsége, a wolfenbütteli herceg halála.

Lényeges különbség azonban, hogy a békét Bethlennel már megkötöttként említi. A január 14-én⁴² Pozsonyban általa létrehozott egyezség előnyeit hosszasan ecseteli: elhanyagolható, konkrétan nem is említett engedmények árán a nikolsburgi feltételekkel hozta tető alá a békét, sőt bizonyos elzálogosított birtokok ügyében is sikerült dűlőre jutnia, valamint visszaszerezte a török által elfoglalt ipolydamasdi erődöt. Már-már büszkélkedik azzal, hogy II. Ferdinánd külön köszönőlevélben ismerte el érdemeit, sőt az uralkodó nyilvánosan állította, hogy „sohasem kötöttett béke korábban ennél nagyobb reputációval”. Őt magát a császár

⁴⁰ Szerinte, ha nem „Forgách Zsigmond országbíró, kassai főkapitányon” állott volna, sikerült volna Bethlen helyébe Homonnai Drugeth Györgyöt ültetnie. E közlése azért érdekes, mivel ebbe az ügybe Pázmány is belefolyt 1616. nyári felső-magyarországi követsége alkalmával, és eszerint Klesl nem minden részletbe avatta be akkor. További irodalommal: Tusor, *Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése*, i.m.

⁴¹ *Források*, 3. sz.

⁴² Az érdemi egyezkedés már december 20-ra lezárult.

most azért hívatta az udvarba, hogy jelen legyen Bethlen követeknek⁴³ fogadásán, megalázkodásán (és hogy egy-két kérdést még eligazítson).

Levelét Pázmány a magyar egyháziak hadakozás során elszenvedett megpróbáltatásainak érzékletes ábrázolásával kívánta zárni eredetileg. Hozzáfűzte: ha bármi érdemleges történik, azt okvetlenül megírja. Ha nem ír, annak kizárólag az az oka, hogy semmi írásra érdemleges nem történik vele – mentegetőzött.⁴⁴

Talán mintha igazából kicsit terhes lenne neki ez a levelezés. Nem lenne mit írnia? Nyilvánvaló kifogás. Kegyeletből, becsületből ugyanakkor hűséges marad „mesteréhez”. E levelében is így tesz, és végül három dologra még kitér. Kifejezi reményét, hogy Klesl hamarosan visszatérhet Bécsbe, bár nem hallgatja el: ezzel kapcsolatban ellenérvek is elhangzanak. Több sorban említi erőfeszítéseit a célból, hogy a végek szükségletére eladott borból, gabonából befolyt 50 000 forintból évi 3000 forintot jövedelmező alapítványt tehessen a pozsonyi jezsuita kollégium alapítására, ami egy év után végre sikerült neki – közli látható megkönnyebbüléssel.⁴⁵ Mindazonáltal nem hiszi, hogy az építkezéshez ténylegesen még 1627-ben hozzáfoghatna.

Egyedül az a rövidke bekezdés talányos levelében, ami így hangzik: „Az ismert ügyről semmit nem írok, csak annyit, hogy udvar szerte beszélnek, és hogy Eggenberg herceg nagyon elkötelezett irányomban, és ahol tudja, segíti dolgaimat”. Aligha tévedünk, ha az „ismert ügyet” Pázmány bíborosi felterjesztésében azonosítjuk, amely első ízben 1626. október 5-én kelt, és amelyet a császári Titkos Tanács élén Klesl utóda, Hans Ulrich von Eggenberg már szeptember 21-én Savelli római követ tudomására hozott.⁴⁶ Ha nem tévedünk, akkor ez az egyetlen hely, ahol Pázmány előzetesen megnyilatkozik, igen mértéktartóan, két év múlva bekövetkező rangemelésé kapcsán, és elárulja számunkra: a több császári jelölt közül kiemelését leginkább Eggenbergtől várta, és hogy az ez irányú ambíció csupán visszafogott érdeklődésként volt meg benne.

* * *

E kétségkívül exkluzív történeti mikromélységbe bepillantást engedő levélváltás ismertetése, elemzése végén meg kell még válaszolnunk azt a kérdést, vajon miért és hogyan kerültek-e dokumentumok a Magalotti-levéltárba? A vá-

⁴³ Lónyay Zsigmond és Mikó Ferenc.

⁴⁴ Pázmány már február első hetében újra írt Kleslnek (vagy inkább e levelét csak Pozsonyban fejezte be és késve postázta): „Az Cardinál Klezlnak szólló levelet kegmed commendálja az Nuntius Uram secretáriusának és adja tudtomra kegmed, hogy ha holnap után elküldi-e?”. Levele Ferenczffy Lőrinc udvari titkárhoz, Pozsony, 1627. február 8. . HANUY, *Pázmány Péter összegyűjtött levelei*, n. 385.

⁴⁵ Az alapítólevelet 1626. szeptember 11-én írta alá, a kamat folyósítását 1627. január 5-én kérvenyezte az uralkodótól. HANUY, *Pázmány Péter összegyűjtött levelei*, n. 360 és 373.

⁴⁶ TUSOR PÉTER, *Purpura Pannonica. Az esztergomi bíborosi szék kialakulásának előzményei a 17. században* (CVH I/3), Budapest–Róma 2005, 88–89.

laszt a környező iratok adják meg. Az Archivio Magalotti 100. sorszámát viselő kötetben ugyanis Klesl Bécsbe történő visszaengedésével kapcsolatos anyag található: értekezések, érvek *pro* és *contra*, II. Ferdinánd eredeti iratai, Klesl ez ügyben kelt szintén eredeti, Magalotti bíboroshoz intézett levelei, továbbá Carlo Caraffa nuncius s.k. levele 1623-ból, kérvények a pápához stb., illetve még több levél Tobias Schwabtól, a bíboros bécsi helynökétől, valamint Placido de Mara nuncius néhány 1613. évi jelentésének másolata.⁴⁷ Magalotti nem mint államtitkár, hanem mint Klesl esetleges távozásának mérlegelésével megbízott, VIII. Orbán pápa által kijelölt bíborosi bizottság vezetője volt közvetlenül illetékes a kérdésben.⁴⁸ Az iratanyag ezért gyűlt össze, illetve maradt nála, nem pedig az pápai Államtitkárság vagy az uralkodó pápai dinasztia, a Barberinik gyűjteményében.

Levélváltását Pázmánnyal maga Klesl juttatta el Magalottihoz. A 2. és 3. számú dokumentumokat (Klesl levele és Pázmány 2. levele) az ő titkára másolta le, írásképek megegyezik a bécsi püspök 1625. július 3-ai eredeti levelével.⁴⁹ A szokásos hírszolgálaton,⁵⁰ öngazolásán,⁵¹ nézeteinek, korábbi érdemeinek hangoztatásán túl talán leginkább azért küldhette át levélváltásukat, hogy bizonyítsa a bíboros államtitkárnak: a Habsburg-birodalom egyik meghatározó személyisége még mindig milyen nagy becsben tartja, és visszavárja őt.

⁴⁷ ASFi Archivio Magalotti, vol. 100, főként fol. 6r–242v és *passim*. A kötet második felében jellemzően vegyes politikai iratok, köztük Pázmány 1632. évi tiltakozása követi címének el nem ismerése miatt (*Intermittere non possum...*), fol. 468rv.

⁴⁸ Tobias Schwab *s.d.* leveléből tudjuk (uo., fol. 8r; már 5 hónapja távol Béctől, a pápánál is volt audiencián ura érdekében), hogy a visszamenetel megtárgyalására a pápától kijelölt bíborosi deputáció vezetője Magalotti volt.

⁴⁹ Fol. 661r (eredeti Klesl levél, nyilván Magalottihoz): „*Illustrissimo et reverendissimo signore mio osservandissimo. Dall'incluso negozio commandatomi da vostra signoria illustrissima potrà vedere ch'io non mi sono dimenticato di quel tanto che da me gli è stato promesso per esser questa la mia semplicità Germana. Mi ricordo il solito humilissimo servitore di vostra signoria illustrissima e starò attendendo l'onore da me tanto bramato de suoi commandamenti, mentre per fine Le bacio humilissimamente le mani. Di casa li 3 luglio 1625. Di vostra signoria illustrissima e reverendissima [m.p.] humilissimo et obligatissimo servitore, Il cardinal Kleselio*”.

⁵⁰ Vélhetően szintén Klesltől származó magyarországi információk (uo., fol. 668r; más kézzel): „*Tres primi articuli tractationis cum Turca sunt isti. 1. Ut invicem mutua appellatione utantur Suattem Sultanum patrem nominando, Suattas vero filium. 2. Ut conveniens honoris titulus utrimque tribuatur; Caesarem Romanorum nominando 2. Sultanum: imperatorem Turcarum 3. Ut Tartari comprehensi in conclusa pace ad Situa Torock facta. Illi damna ingentia incursionibus et depopulationibus fecerunt. Id ut imposterum caveatur, et sollicitantes a Turcis auxiliis Tartarcia non audiantur.*”

⁵¹ De Mara jelentések másolatai vélhetően Klesl öngazolására szolgáltak, mint ahogy ez a bécsi püspök érdemeit méltató dokumentum is (fol. 101r): *Estratto d'una lettera scritta dalla maestà dell'imperatore al signor cardinale Cleselio il di 13 Ottobre 1616.*

Pázmány Péter 1616-ban, esztergomi érseki kinevezésének évében. A kép turóci prépostként ábrázolja (jezsuita talárt, birétumot, valamint premontrei eredetű vállgallért visel).

FORRÁSOK

I.

Bécs, 1626. november 21.

Pázmány Péter esztergomi érsek Melchior Klesl bíboroshoz

Beszámol Bethlen Gábor erdélyi fejedelem újabb támadásáról, valamint a Habsburg-részről általa vezetett béketárgyalásokról.

(ASFi Archivio Magalotti, vol. 100, fol. 197rv – cop.)

Copia

Illustrissime et reverendissime domine, patrone colendissime

Antiquum ego meum obtineo, ad aulam nunquam accessi, nisi vocatus. Nunc iussu maiestatis Caesareae⁵² huc adveni. Decimus quintus dies est, ex quo principis Betlenij legati Posonij haerent, pacem petunt, sponsione interposita nihil se novi petere, sane [?] etiam ante pacem resarcire velle.⁵³ Multae et graves considerationes intercurrerunt, num quid illi fidendum, quid periculum imposterum metuendum, exacte ponderatur. Utinam qui arma tractarunt, ita rem gessissent, ut togatorum pacificatione opus non foret. Caeterum fatendum est humanos errores obrepsisse, quos reprehendere facillimum, corrigere impossibile, nam in bello bis peccare rarerentur conceditur.

Quid maiestas sua Caesarea factum velit, nec dum scio, cras etiam consultabitur. Eo tamen loco res nostrae sunt, ut pax omnino ad tempus saltem stabiliri debeat. Miles noster morbis, inedia, ferro magna parte absumptus. Betlenius ad fluvium Vagum usque ditiones suae maiestatis occupavit ac tenet, octoginta miliaria Germanica⁵⁴ constituit in longum tractus ille, quem ex Caesaris ditionibus tenet. Remittere vult omnia, nihil se novi petiturum promittit. Malus vir est Betlen, sed peiores, qui ipsum instigarunt, ut collegatis se iungeret. Scribo illustrissimae reverendissimae dominationi vestrae certum et arcanum malignitatis inventum. Qui colligatorum legatos Constantinopoli habent, impetrarunt, ut Turca iuberet Betlenio diversionem hanc facere. Iussus fecit, promissis oneratus fecit. Malus ipse, qui fecit, pessimi (et heu dolor! catholici), quorum instintu⁵⁵ fecit. Plura non addam hac de re, sed nec errores nostros numero. Deum [fol. 197v] oro, ut consilia nostra ad sui nominis gloriam dirigat.

Malus ille vir Mansfeldius gravi morbo correptus ex castris Betlenianis ad thermas Budenses assectus est, si forte aquae calidae sanitati prosint. Ita nempe facilis est transitus a Caluino ad Turcas. Miles, qui penes ipsum fuit, ferme totus

⁵² II. Ferdinánd (1619–1637).

⁵³ Bethlen már 1626. október 10-én közölte II. Ferdinánddal békekötési szándékát. A tárgyalások megkezdésére az uralkodó november 7-én adott utasítást.

⁵⁴ Egy német mérföld mintegy 7500 méter.

⁵⁵ Lásd a hágai szövetségről előljáróban mondottakat.

interiit, vix supersunt bis milleni, sed et hi exhausti, quos Betlen abicere paratus est, dummodo pacem ipse securam ab imperatore habeat. Nam et a collegatis circumventum ac inanibus promissis oneratum se sentit. Et Vngari iisdem cum Turcis castris contineri aegre ferunt. Lugendum et dolendum, quod tot ex Mansfeldianis Turcilimum^b induerint.⁵⁶ Hic finio et illustrissimae dominationis vestrae manus veneror, Deumque pro eiusdem incolumitate ex animo precor.

Viennae, 21 novembris 1626.

Illustrissimae dominationis vestrae

servitor humillimus

Archiepiscopus Strigoniensis

^a *sic!* az ‘*instinctus*’ helyett l^b a szó második fele átírással javítva, az ‘l’ ‘g’-ről, és nehezen olvasható

2.

Róma, 1626. december 28.

Melchior Klesl bíboros Pázmány Péter esztergomi érsekhez

Levelére válaszolva erősen helyteleníti, hogy tárgyalnak Bethlennel, és hosszasan sorolja a múltbeli, illetve aktuálpolitikai eseteket, amelyek miatt az erdélyi fejedelemben nem szabad megbízni.

(ASFi Archivio Magalotti, vol. 100, fol. 198^rv + 201^rv – cop.)⁵⁷

Responsum domini cardinalis Cleselij ad litteras domini archiepiscopi Strigoniensis 21 Novembris 1626 datas.

Quod Gaborij personam concernit, iam pridem tot faedifragis actionibus inditam sibi naturam orbi universo aperuit, ut eam colligatorum foedera deteriore reddere minime possint, cuius non obscura olim iecit improbitatis suae fundamenta, dum privati militis opera inter acies Mahumetanas altius ascendendi fortunam quaereret. Dum Constantinopoli principem suum Bathorium⁵⁸ calumniose deferret,⁵⁹ dum Lippam et Genu⁶⁰ [!] tanta libertatis audacia Turcis cederet, dum catholici magnates omni pernicioso foedere segregato summa Romani imperii pace fruerentur, contra Romanorum imperatorem eosdem Turcas ad arma sumenda sollicitaret. Tumultantes denique Vngaros, dum unicus ille

⁵⁶ Ernst von Mansfeld (1580–1626), a harmincéves háború jelentős protestáns hadvezére, a Walensteintől Dessaunál elszenvedett vereség után átszervezett csapataival vonult Magyarországra, hogy onnan Bethlennel egyesülve az örökös tartományokra, magára Bécsre törjön. Tuberkulózisban szenvedett, bele is halt már november 29/30-án Szarajevó mellett, miközben szövetséges velencei területre igyekezett, hogy onnan hajóval térjen vissza a Birodalomba.

⁵⁷ Fol. 199^r–200^v ugyanezen levél másolata található hasonló kéz írásával, mint Pázmány 1627. január 27-ei levele. Ez a szöveg egy másik, nem titkári, kalligrafált írással készült másolat.

⁵⁸ Báthory Gábor erdélyi fejedelem (1608–1613).

⁵⁹ Bethlen valójában Báthory elől menekült a törökökhöz.

⁶⁰ Lippa és Jenő 1616. évi átadása a törököknek Bethlen részéről óriási hazai és nemzetközi felzúdulást keltett.

turbator excitaret, ita ut Mahumetano potius affectu compositam, quam pacis et tranquillitatis amantem naturam deferat. Neque dubitandum est illum colligatis per suos legatos multa spondisse, modum in catholicos saevienti aperuisse, eorumque iniquitatis pertinaciam magis consolidasse, neque eum a colligatis seductum, sed illum potius colligatos ob malam eius naturam seduxisse, totque honorum tituli, civitatum et artium largitiones, quibus eum condecorastis, in tantum arrogantiae tumorem eundem evexerunt, ut maximam sui nominis apud universos conciliaverit existimationem. Pactisque tantam adeptus sit foelicitatem, quantam omnes Vngariae reges armis consequi [fol. 198v] minime valuerunt, armoque vestra concedendo, connivendo et accomodando maius semper passa sunt detrimentum, quanto Betlemij robustiora continuo redduntur, quoad potioribus vos spoliati, reliqua facili negotio superata, pleno ipse dominio potiri possit, neque huius causam minimam esse arbitror, vos spe futurae maioris opportunitatis nutrir, qua^a omnia simul recuperari possint, cum tamen deteriora semper tempora exoriantur. Quod vero nunc Gaborius pacem inire cupiat, colligati eum minime impellunt, alia maioris momenti sunt, quae malae suae naturae spiritibus fraenum inicerunt, Tylliana scilicet de Dano habita victoria,⁶¹ perversi illius belli ducis Alberstatti interitus, iniquae temeritatis tot malis plaga percussus Monsfeldius [!] aut peremptus, Anglicana aeris inopia, propriis calamitatibus occupata Gallia, Italiae stabilita tranquillitas, imminens duci Brandenburgico⁶² propriae fortunae periculum, Saxoniae Silesiaeque suae maiestati iurata fidelitas, Bohemia, Moravia simul ac Austria ad pedes eiusdem Caesareae maiestatis prostratae, insignes armorum turmae, quae inter imperatoriae maiestatis regnorum et provinciarum fines excubant, de Tartarorum subsidio ob profligatam eorum barbariem fiducia deperdita, Ottomannici exercitus denique memoranda a Persiano accepta clades.⁶³ Haec sunt, quae malam Gaborij naturam deprimunt, ut tumultantibus affectibus non indulgens pacem postulet, occupata [fol. 201r] promittat, humilitatisque signa exhibeat, tam diu donec nova arrepta occasione novos excitet turbas, totiusque Vngariae regni exitium molitur. Quare praesens oblata commoditas omnino amplectenda esset, qua Turcarum ipse imperator contra Gaborium commotus hoc perpetuo turbatore profligato, catholicus aliquis ad Transylvaniae principatum promoveretur, quae exiguis sumptibus apud Portam obtineri possent, cum alias nihil licet proficiendo multa millia vobis erunt insumenda. Haec ut a me olim practicata reverendissimae dominationi vestrae confidenter significo, nihilque praeter animi generositatem et constantiam requirunt, ut Caesaris fortitudinem Gabor intelligat, Turcarum vero aures rumor subrepat, Betlemij temeritate suam maiestatem induci, Persiani regis vota foedere sibi iuncta, omnium principum

⁶¹ Johann Tserclaes Tilly (1559–1632), Wallenstein mellett legjelentősebb császári hadvezér, 1626. augusztus 25–26-án a lutteri csatában tönkreverte a dánokat, akik végül megkötötték a Lübecki békét.

⁶² György Vilmos (Hohenzollern) brandenburgi őrgróf 1619–1640.

⁶³ Az oszmánok 1626-ban Bagdad mellett szenvedtek súlyos vereséget a perzsáktól.

Christianorum subsidia in perniciem et everisionem unius istius turbatoris Gaborij unanimiter convertenda postulare, quae non discursive, sed veluti dixi, practice et experientia a me accepta scribo, neque animum desponderem ea ipsa denuo effectu ipso praestare. Ac nisi meo tempore per Forgach⁶⁴ stetisset, generosum dominum Homonnai⁶⁵ Transylvaniae principatui, Turcarum enim imperator,⁶⁶ muffti et Alij bassa⁶⁷ unius mecum erant opinionis, nam ubi principibus thesauri et copiae deficiunt militares, alia pro rerum propositarum fine adipiscendo media sunt inquirenda, quod praesenti Betleniae foelicitatis exemplo luculento exploratum [fol. 20rv] habemus. Hic proinde modus, quo eiusdem transactionibus indulgendo et per vestrum cancellarium⁶⁸ cum eo tractando hactenus usi estis, placere mihi non potest, experientia enim toties iam edocti, alia media aliusque modus est arripiendus, ut Pharaonico hoc iugo Vngariae regnum tandem liberetur. Hisce etc. Romae 28 Decembris 1626.

^a *sic!*, határozatlan névmás

3.

Bécs, 1626. január 27.

Pázmány Péter esztergomi érsek Melchior Klesl bíboroshoz

Ismételten és részletesebben beszámol Bethlen Gábor erdélyi fejedelem újabb támadásáról, valamint a Habsburg-részről általa vezetett béketárgyalásokról, többek között szól még a katolikus klérus hányattatásairól, illetve a pozsonyi jezsuita kollégium alapításáról.

(ASF Archivio Magalotti, vol. 100, fol. 207r–208v – *cop.*)

Illustrissime ac reverendissime domine, domini patrone colendissime

Usque adeo incertus ac fluctuans fuit hucusque rerum Vngaricarum status, ut cum nihil certi de illis scribere possem, maluerim aliquanto tempore a scriptione abstinere, quam perplexa et incerta ac forte non eventura illustrissimae dominationi vestrae scribere.

Posteaquam igitur dux Fridlandiae⁶⁹ induci nullo modo potuit, ut hostem recedentem pedepressim et victrices Caesaris aquillas in hosticum ferret, sed potius indecoro receptu castra in S. Georgio et Bezino⁷⁰ colloc[avit]^a et nullo^b prorsus usui futura. Hostis tredecim ingentes comitatus imperatoris occupavit, quae in longum

⁶⁴ Forgách Zsigmond (1565–1621) kassai főkapitány, 1609-től országbíró, 1618-tól nádor.

⁶⁵ Homonnai Drugeth György († 1620) erdélyi trónkövetelő, 1618-tól országbíró.

⁶⁶ I. Ahmed (1603–1617).

⁶⁷ Kadizade Ali budai pasa (1602–1604, 1605–1609, 1614–1606).

⁶⁸ Sennyey István váci, majd győri püspök, udvari magyar kancellár († 1635). – Ezt Pázmány nem írja. Klesl hírforrása másvalaki lehetett, esetleg az Államtitkárságról szerezte értesülését.

⁶⁹ Albrecht Wenzel Eusebius von Wallenstein (1583–1634), a harmincéves háború egyik legnevesebb hadvezére, 1627-ben kapta meg az csehországi Friedland hercegségét.

⁷⁰ A Pozsony közeli Szentgyörgy és Bazin.

plus quam centum miliaria Italica⁷¹ continent, atque in iis comitatibus Turarum, Germanorum et Vngarorum copias in hiberna distribuit, ipsemet Cremnicij⁷² (loco auri, argenti et cupri fodinis opulentis celeberrimo) constitit. Interea miles Walstianus dulcissimorum mustorum affluentiori potu in dissenteriam ac febres malignas incidit, quibus mortis intra breve tempus plusquam sedem millia militum absumpta sunt, ita quod pleraeque cornetae vix sex, septemve milites haerent.⁷³

Hac clade accepta cum ab imperatore Turcarum⁷⁴ passae Budensi⁷⁵ serio iniungeretur pacis redintegratio, cum item Mansfeldius graviter aegrotans Germanos milites deservisset, et dux Vrinaricensis [!] mortuus fuisset,⁷⁶ Betlehem quoque pacem instanter perurgere coepit. [fol. 207v]

Cum itaque certum esset Balstanium⁷⁷ [!] progredi non posse, consultius visum est, tam amplos comitatus tot auri argentique fodinas, tantum civitatum ac confiniorum occupatorum numerum per pacis tractatum recuperare, quam in manibus hostium relinquere. Itaque ex mandato Caesaris ego et dominus palatinus negotium pacis tractare coepimus, sed domino palatino in gravem infirmitatem incidente ac domum abeunte incredibilis molestia huius tractationis in me solum recidit, ac tandem die 14 praesentis mensis pax conclusa est, ac diplomata ultro citroque commutata, et quidem maiestas sua ita hac conclusione contenta fuit, ut et per litteras mihi gratias ageret, et coram affirmaret numquam antea maiori cum reputatione pacem conclusam fuisse. Nam inprimis de facto omnia remisit ac restituit Betlen, quaecumque in ditionibus maiestatis suae occupaverat. Deinde tam Transylvania ipsa, quam comitatus, quos princeps possidet, iurisiurandi diplomate promittunt se numquam ad ullius instigationem arma contra imperatorem sump-turos. Ad haec in superioribus tractatibus promissa erant annua triginta millia Betlehemio, et insuper expensae pro fortificationibus quorumdam confiniorum principis, hanc omnem obligationem nunc sustulimus. Turca in initio huius motus confinium Damasae⁷⁸ [!] nuncupatum occupaverat, illud quoque redhibuimus.⁷⁹ Insuper quamplurima bona tam ecclesiastica, quam saecularia anno 1619 pro principe Betlehem oppignorata fuerint, eo quod essent fidelium suae maiestatis,

⁷¹ Olasz mérföld 1820 méter.

⁷² Körmöcbánya.

⁷³ 1626. szeptember 30-án Drégelypalánknál Bethlen és Wallenstein csapatai szembekerültek egymással, a csatát azonban egyik fél sem vállalta. Wallenstein hadserege végül december 13-án elhagyta az országot.

⁷⁴ IV. Murád (1623–1640).

⁷⁵ Murteza pasa 1626. augusztus végén került Budára Bosznia éléről, 1630-ban szilisztrai pasa lett.

⁷⁶ Minden bizonnyal a harmincéves háború több csatájában személyesen résztvevő, csapataival Pfalzi Frigyes segítése után a dánok mellett is elköteleződő Christian von Braunschweig-Wolfenbüttel (1599–1626) hercegről lehet szó, aki június 16-án halt meg.

⁷⁷ Vagyis Wallenstein.

⁷⁸ Ipolydamasd.

⁷⁹ Damasdot Murteza pasa október 18-án foglalta el. Az erőd az 1640-es évekig állandó szereplője a Habsburg–török béketárgyalásoknak.

eorum videlicet, qui Betlenio non adhaeserant. Haec bona [fol. 208r] vigore pacificationum apud eos manere debebant, quibus Betlehem pignoraverat, donec capitalis summa ipsis deponeret. Nunc vero conclusimus oppignorationes illas omnes revidendas, et bona legitimis dominis gratis remittenda. Haec, aliis his similia ita conclusimus, ut Betlenio nulla omnino vel in minima re nova concessio data fuerit.⁸⁰

Facta hac conclusione confestim Betlen ad sua se recepit. Turcae Budam, Germani Mansfeldiani (qui ita absumpti, ut vix bis mille superest) in Silesiam abierunt.

Passa Budensis missis Czanzijis [!] inducias petiit, quae etiam concessae ipsi sunt usque ad finem tractatus inchoandi mense Aprili, qui quo redintegrari^c de novo pax debebit.⁸¹

His omnibus peractis admisit tandem sua maiestas in conspectum suum legatos Betlenij, ut praesentatis domini sui litteris sese coram humiliarent. Voluit autem maiestas sua, ut et ego eodem tempore huc Viennam venirem pro negotiis incidentibus dirigendis. Et iam, Deo laus, finis impositus est omni tractatui. Idcirco ego quoque hodie domum versus movebo, ut dissipatum gregem meum, quantum per Dei gratiam fas erit, colligam. O quam luctuosa est, mi domine illustrissime, facies ecclesiae Vngaricae, nam in huiusmodi motibus non tantum bonis omnibus et episcopi et capitula et parochi catholici spoliantur, sed si vitam conservare volunt, vel fugere ad tutiora, vel in silvis latitare cogunt. Ego non tantum vinum et frumentum (ex quo reditus mei constant) totum amisi, sed quod multo magis dolendum [fol. 208v] pagi et oppida omnia archiepiscopatus desolata, exusta, vastata sunt. Eadem sors est episcoporum et capitulorum omnium.

Plura his, quae addam, non habeo. Illud vero illustrissimam dominationem vestram scire cupio, me non intermissurum scribere, si quid dignum scriptioni occurrerit. Quod si nihil scripsero, sciet illustrissima dominatio vestra, id non ex negligentia vel oblivione fieri, sed quod satis idonea materia non suppetat scriptioni.

Reditus illustrissimae dominationis vestrae mihi est gratissimus, faxit Deus, ut eam incolumem conspiciamus. Non desunt argumenta pro et contra circa hanc illustrissimae dominationis vestrae resolutionem, sed me credere iuvat, Dei voluntatem esse, quod sanctitas sua cum collegio cardinalium hac in parte resolvit, atque ut bene feliciterque vertat, ex animo cupio.

De negotio noto nihil scribo, nisi quod propalam in aula narretur, princeps Eggenbergh⁸² mihi valde addictus est, et ubi quet, negotia mea iuvat.

⁸⁰ A Bethlen támadásaival, békekötéseivel foglalkozó általános és részletező köztörténeti és életrajzi irodalom, adattárak tételes idézését mellőzhetőnek vélem.

⁸¹ A Habsburg–török békét Szőnyben, 1627. szeptember 13-án újították meg.

⁸² Hans Ulrich von Eggenberg (1568–1634) már Grácban II. Ferdinánd főudvarmestere volt, a Titkos Tanácsnak a halála előtti hónapokig állt az élén.

Vendideram ego anno praeterito pro confiniorum necessitatibus frumentum et vinum pro quinquaginta millibus florenorum, eius summae perpetuum censum trium millium florenorum nunc constitui ac patribus societatis pro erigendo collegio in Vngaria resignavi. Annus integer est, ex quo laboratum est, ut certo ac determinato loco census ille situaret, sed hucusque numquam potui venire ad executionem. Nunc tandem, Deo laus, res perfecta est. Aedificium tamen collegii vix hoc anno aggredi possim, nimirum exhausto meo aerario per has patriae tempestates.⁸³

Ego, dum vivam, manebo, qui semper fui, addictissimus servitor illustrissimae dominationis vestrae, et pro eiusdem incolumitate orator. Viennae 20 Ianuarii 1627.

Illustrissimae dominationis vestrae

servitor humillimus
Archiepiscopus Strigoniensis

^a a másolatban a vége nehezen olvasható, mintha 'collocato' lenne, ami másolati hiba | ^b sic! a klasszikus névmási *dativus* helyett | ^c a 're' sorközi beszúrás

TUSOR PÉTER

⁸³ A pozsonyi jezsuita kollégium épülete 1628-ban már állt, homlokzatának felirata szerint 1630-ra készült el teljesen.

A COLLEGIUM GERMANICUM ET HUNGARICUM LEVÉLTÁRA

I. PONTIFICIUM COLLEGIUM GERMANICUM ET HUNGARICUM DE URBE

A lutheri reformáció megjelenését követően mindenki számára világossá vált, hogy az Egyházban erőteljes megújulásra van szükség, ennek jegyében nyílt meg 1545-ben a Trienti Zsinat (1545–1563). Az hamarosan nyilvánvalóvá lett, hogy az oktatás-nevelésnek kulcsszerepet kell betöltenie ebben a megújulási folyamatban, hiszen csak jól képzett és katolikus szellemiségű klerikusok tudtak eredményesen érvelni a reformátorokkal szemben. Az 1540-ben jóváhagyott Jézus Társasága, azaz a jezsuita rend is rövid időn belül felismerte ezt, így Loyolai Szent Ignác (1491–1556) 1551-ben az Örök Városban megalapítja a Pápai Gergely Egyetem elődjét, a *Collegium Romanumot*, majd egy évre rá a *Collegium Germanicumot*.

Ez utóbbit, a Német Kollégiumot Loyolai Szent Ignác és Giovanni Morone (1509–1580) bíboros tevékenységének eredményeként III. Gyula pápa (1550–1555) alapította 1552. augusztus 31-én kelt, bár csak egy év múlva publikált *Dum sollicita* bullája révén. A jezsuiták vették kézbe az intézmény vezetését, amelynek ünnepélyes megnyitására a római Szent Euszták (*Sant' Eustachio*) templomban került sor 1552. október 28-án, Szent Simeon és Júdás ünnepén. Valamivel később a nagy reformpápa, XIII. Gergely (1572–1585) újraalapította a Kollégiumot *Postquam Deo placuit* kezdetű, 1573. augusztus 6-án kelt bullájával, az intézmény számára privilégiumokat és biztos anyagi hátteret biztosítva. Ugyanebben az évtizedben alapítja meg a pápa a *Collegium Hungaricumot* is, azaz a Magyar Kollégiumot a *Germanicum* volt növendéke Szántó (Arator) István (ca. 1540–1612) jezsuita kezdeményezésére 1579. március 1-én kelt *Apostolici muneris sollicitudo* bullájával. Az új intézmény megkapta a római Caelius dombon lévő *Santo Stefano Rotondo* (a nevében Szent István első vértanú nevét hordozó, a formája miatt „Kerek Szent István”-nak nevezett) templomot, valamint a templomhoz tartozó egykori pálos kolostort. Az új intézetet is a jezsuiták vezették. Az alapító bulla értelmében a Szent Péter-bazilika mellett fekvő Szent István király (997–1000/1001–1038) alapította magyar zarándokház jövedelmei is az új intézet céljait szolgálták. Az új magyar intézet fekvése azonban nem volt kedvező, túl messze is volt a tanulmányok helyétől, a *Collegium Romanumtól*, valamint hamarosan anyagi problémák is felmerültek. Így Morone

bíboros javaslatára XIII. Gergely pápa 1580. április 13-án kelt *Ita sunt humana* kezdetű bullájával egyesítette a két intézetet, megalapítva a *Collegium Germanicum et Hungaricum* vagyis a Német–Magyar Kollégiumot, azt tűzve ki célul, hogy a Szent Római Birodalom területéről (*Germanicum*) és a Magyar Szent Korona országaiból (*Hungaricum*) érkező papnövendékekből olyan művelt papokat neveljen, akik tanulmányaik végeztével, hazatérve szülőhazájukba szolgálják a katolikus megújulás ügyét. Az intézet a jezsuiták által működtetett leghíresebb kollégium lett, amely „a szemináriumok modellje” és példa „más római kollégiumok alapítása számára”.¹

A Magyar Királyság területén az is különös nehézséget jelentett, hogy a reformáció és a török hódítás lényegében egyszerre érte el hazánkat. Ebben a meggyengült, három részre szakadt országban kulcsszerepet töltött be Pázmány Péter bíboros, prímás, esztergomi érsek (1616–1637), akiről egy huszadik századi történétíró így ír: „Kiváló személyi képességeinek lehet tulajdonítani, hogy a protestáns Magyarországon protestánsnak született Pázmány a nyugati felében újra katolikus Magyarországon halt meg”.² A prímás egy igazi jezsuita volt, bár formálisan a szomszokok rendjébe kellett belépnie ahhoz, hogy elfogadhassa az érseki kinevezést. Támogatta a jezsuita kollégiumokat, ezen kívül egymaga 30–40 kispapot küldött Rómába a *Collegium Germanicum et Hungaricum*ba, amelynek bíboros protektora is lett. Pázmány javasolt néhány változtatást az intézmény életében. Ő maga nem volt az intézet növendéke, de három őt közvetlenül követő érsek-utóda igen: Lósy Imre (1637–1642), Lippay György (1642–1666) és Szelephény György (1666–1685).

Az intézet első évtizedeiben többször is költözött, míg a hasonló nevű 7. századi bazilika mellett lévő Szent Apollináris Palotába (*Palazzo Sant’ Apollinare*) költözhetett, ahol 1574-től a 18. század végéig maradhatott. A bazilika, ahol a Kollégium egyik legfontosabb időszakában sok magyar ajkú alumnus is imádkozott, máig sok emléket őriz ebből az időszakból: nemcsak az itt elhunyt növendékek sírja emlékeztet erre az időszakra, de például a Loyolai Szent Ignác szobor lábánál megpihenő rák allegóriája is, hiszen a köznyelvben a növendékeket jellegzetes színű reverendájuk miatt „főtt rákok”-nak illetve „vörös rákok”-nak is nevezték. Amikor 1773-ban feloszlatták a jezsuita rendet, a Kollégium a domonkosok vezetése alá került, majd 1781-ben II. József (1780–1790) megtiltotta egyházi személyeknek a külföldi tanulmányokat, és létrehozta a Szent Római Birodalomhoz tartozó Páviában az ottani Német–Magyar Kollégiumot, következképpen a római intézet 1782-re kiürült. 1799-ben Napóleon (francia császár 1804–1814, 1815) feloszlatta mindkét kollégiumot. A római *Collegium Germanicum et Hungaricum* 1818-ban nyílhatott meg újra, bár magyarok csak 1844-től kezdtek ismét érkezni, az első világháborúig összesen száznál is többen. A Kollégium vezetését, immár új helyen, ismét a jezsui-

¹ LUIGI MEZZADRI, *Storia della Chiesa tra medioevo ed epoca moderna I–*, Roma 2001–, II (2001), 80–81.

² MÁLNÁSI ÖDÖN, *A magyar nemzet őszinte története*, Budapest 2000², 62.

ták vették a kezükbe. Az I. világháború miatt ismét költözni kellett, 1915–1919 között a Kollégium az innsbrucki *Collegium Canisianum*ban kapott ideiglenes helyet.

Az első komolyabb, azóta már többek által pontosított számvetést Veress Endre végezte, aki kiadta az Anyakönyvnek a Magyar Királyság területéről érkezett növendékekre vonatkozó adatait egészen 1917-ig.³ Az 1559–1917 közötti periódusból 768 hungarikust számolt össze.⁴ Ebből az 1559–1782 közötti időszakra 607, az 1844 és 1917 közöttire 161 alumnus esik. Messze a legtöbben az Esztergomi Főegyház-megye növendékeként érkeztek, 260-an (235 illetve 25). Ezt követi a Zágrábi Egyházmegye 178 (156 illetve 22) fővel.

Az újabb kutatások szerint 1552 és 1782 között 610 alumnus érkezett a Magyar Királyság területéről, ebből 64-en (10,5%) kaptak megyéspüspöki kinevezést ugyanott.⁵

Jelentős tény az is, hogy a 18. században – tehát a török utáni újjászületés időszakában, amikor arányában a legtöbb magyar tanult itt – a Magyar Királyság területén szolgáló megyéspüspökök fele Rómában végezte tanulmányait:⁶ A germanikus–hungarikus megyéspüspökök száma 52 (46 %) volt a régebbi, 1770-es évek előtt alapított latin szertartású magyar egyházmegyékben és 6 (60 %) az újabbakban, amelyeket Mária Terézia (1740–1780) alapított.

Több magyar vonatkozású szentet és boldogot tudhat magáénak a kollégium, így a horvát származású esztergomi kanonok Kőrösi Márk kassai vértanú, a ruszin görögkatolikus Romzsa Tódor (Theodor Romža) püspök vértanú, az esztergomi Meszlényi Zoltán püspök vértanú is az intézet növendékei voltak.⁷

³ *Matricula et Acta Hungarorum in universitatibus studentium. II. Roma, Collegium Germanicum et Hungaricum. I. Matricula (1559–1917)* (Fontes Rerum Hungaricarum 2), ed. ANDREAS VERESS, Budapest 1917.

⁴ VERESS, *Matricula et Acta*, 319.

⁵ TAMÁS VÉGHSEŐ, «*Catholice reformare.*» Ágoston Benkovich O.S.P.P.E. *missionario apostolico, vescovo di Várad (1631–1702)* (Collectanea Vaticana Hungariae II/2), Budapest–Roma 2007, 379.

⁶ TAMÁS TÓTH, «*Si nullus incipiat, nullus finiet.*» *La rinascita della Chiesa d'Ungheria dopo la conquista turca nell'attività di Gábor Patachich e di Adám Patachich, Arcivescovi di Kalocsa-Bács (1733–1784)* (CVH I/6), Budapest–Roma–Szeged 2011, 76.

⁷ A Kollégium történetéről mindeztidáig megjelent legteljesebb, a magyar vonatkozásokat is jelző mű: ANDREAS STEINHUBER, *Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom*, Freiburg in Br. 1906. A fentebb és alább idézett munkákon túl értékes információkkal szolgál még többek között: *Monumenta quae spectant Primordia Collegii Germanici et Hungarici*, ed. FRIDERICUS SCHRÖDER S.I., Romae 1896; *Monumenta Antiquae Hungariae 1550–1600 I–IV*, ed. LADISLAUS LUKÁCS, Romae 1969–1987; BITSKEY ISTVÁN, *Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés* (Italianistica Debreceniensis. Olasz Felvilágosodás és Romantika Kutatóközpont Monográfiák 2), Budapest 1996; MAURIZIO TANI, *La rinascita culturale del '700 ungherese, Le arti figurative nella grande committenza ecclesiastica*, Roma 2005. Főként a német ajkú növendékekkel foglalkozik: PETER SCHMIDT, *Das Collegium Germanicum in Rom und die Germaniker. Zur Funktion eines römischen Ausländerseminars (1552–1914)* (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 56), Tübingen 1984. A levéltárral foglalkozik: MARKUS PILLAT, *Archiv und Bibliothek des CGU*, Korrespondenzblatt des Collegium Germanicum et Hungaricum (KB), Jubiläumsausgabe zum 450jährigen Bestehen des Collegium Germanicum et Hungaricum (2003), 25–28.

II. A KOLLÉGIUM LEVÉLTÁRA

Az archívum szerencsére túlélte a történelem viharait, és számtalan magyar vonatkozása miatt sem kikerülhető az a levéltári anyag, amelyet a *Collegium Germanicum et Hungaricum* (rövidítve: CGU) levéltára (ACGU) őriz a Kollégium székhelyén.⁸ A kezdetektől napjainkig folyamatos levéltár körülbelül 200 iratfolyóméter hosszú, ennek mintegy kétharmada gazdasági irat. A jelentős magyar vonatkozású dokumentumanyag mellett az alapítás előtti időszakról is őriz iratokat, hiszen amikor XIII. Gergely pápa újraalapította a Kollégiumot, birtokokat és a hozzá tartozó templomokat is a papnevelés céljaira adományozott, így azokat a dokumentumokat is itt kell keresnünk, amelyeket a Kollégium az előző birtokostól örökölt. Így fordulhat elő, hogy találunk itt a *Santo Stefano Rotondo* templom kapcsán az 1579 előtti pálos időszakra vonatkozó értékes anyagot is.

Az anyag több csoportra bontható. Markus Pillat S.I. levéltáros⁹ 2001 februárjában új, modernebb archiválási rendszert vezetett be, így az azelőtt archivált anyagok más rendszerbe kaptak besorolást, mint az azután keletkezett levéltári anyag.

A) BETŰKKEL JELÖLT LEVÉLTÁRI ANYAG

A 2001 februárja előtt archiválásra került anyag fő részei a (1) *Historica* fondcsoport, a (2) levélgyűjtemény, a (3) birtokigazgatási iratok és kötetek, az (4) oklevéltár, a (5) térképtár és metszetgyűjtemény.

I. HISTORICA FONDCSOPORT (HIST)

A Kollégium működésével, a növendékekkel kapcsolatos anyagok, főleg akták, kötetek és levelek jelentős része a történeti (*Historica*) fondcsoportban lelhető fel. Ebben a csoportban találjuk meg például az összes germanikus–hungarikus növendéket felsoroló anyakönyveket 1797-ig. A Kollégium történetével kapcsolatos feljegyzések is szép számmal maradtak fenn. Sok információval szolgálhatnak a különböző házirendek (*regulae, consuetudines*), vagy a protektor bíborosok gyűléseinek (*congregationes*) iratai. Megőrizték a különböző jezsuita tisztségviselők, így a P. *Rector* vagy a P. *Minister* (gazdasági vezető) naplóit, de a különböző tisztségeket ellátó növendékektől (prefektus, duktus) is maradtak fenn feljegyzések. A növendékekkel kapcsolatos kérdések, így a felvétel, az elbocsátás, a szentelés (*Ordinationes*)

⁸ Via San Nicola da Tolentino, 13. A levéltár a 3. emeleten található, részben újonnan kialakított helyiségekben, kutatószobával.

⁹ Markus Pillat S.I. testvér, levéltárosnak ezúton is köszönetet mondok most is megtapasztalt szakemberi segítségéért.

vagy a CGU jelenkori történetéhez kapcsolódó Kollégiumi Tanács (*Kollegsrat*) iratanyaga is javarészt itt van, de itt találjuk azoknak esküknek (*Iuramenta*) a szövegét is, amelyet az új növendékeknek a „noviciátus” alatt kellett letenniük, amelyben megígérték, hogy tanulmányaik végeztével hazatérnek és a protektor bíborosok engedélye nélkül bizonyos időn belül (általában három év) nem lépnek be semmilyen szerzetesrendbe. Ezekre a kérdésekre már a szigorú felvételi vizsga (*examen*) alatt is kitértek.¹⁰ A tanulmányi ügyekkel, de a könyvtárral vagy az úgynevezett Jézus Szíve Akadémiával kapcsolatos ügyek is itt találhatóak. Külön nagyobb anyag a liturgikus kérdések (*Caeremonalia*) köre, ide tartozik a zene (*Musica Sacra*) is, vagy az intézet jelenkori történetéhez tartozó Liturgikus Tanács (*Liturgierat*) is. Sajátságos terület a misepénzek (misestipendiumok) kérdése, vagy a jezsuita intézményekben egy időben hangsúlyosan jelen lévő Mária Kongregáció ügyei. A *Spiritualia* a lelkiességgel kapcsolatos dolgokat gyűjti (itt találjuk az egykori növendékek által elkövetett kihágások miatt kiszabott büntetéseket is¹¹), míg az *Orationes* főként annak az egykori kollégiumi privilégiumnak az emlékeit őrzi, amely lehetővé tette, hogy egy-egy növendék az év meghatározott napján a pápa előtt tartson ünnepi beszédet. Az élelmezés egy speciális, már inkább gazdasági terület, amely ide került besorolásra. A régi hagyományként máig jelen lévő diákszínházzal és a kikapcsolódással kapcsolatos kérdések, de a zárandoklatokra vonatkozó anyagok is fellelhetők itt. A vegyes csoportba olyan, kevésbé részletezett, részben hagyatéki anyagokat tartalmazó dokumentumok kerültek, amelyek az előbb jelzett fondokba nehezen lettek volna besorolhatóak. A *Historica* fondcsoportban sok, a Magyar Királyság területéről érkező növendékekkel kapcsolatos anyagot őriznek, amelyek magyar egyháztörténeti vonatkozásuk miatt értékesek.

A csoport sajátossága, hogy a különböző anyagokat egy korábbi rendezés folyamán folyamatos sorszámozással látták el, így csupán a sorszám alapján nem következtethetünk az anyag tartalmára. A mutató alapján készült vezetőt, amely csoportosítja az itt található forrásokat, 1989-ben publikálták.¹² Ennek nyomán a következő alcsoportok adhatóak meg:

A) Repertóriumok, kimevezések, mutatók

Felzet nélkül:

- 1) Index Bullarii Collegii Germanici et Hungarici de Urbe. Index omnium documentorum quae data sunt Prov. Rom. S.I. ad tuendum.
- 2) Nicola Ratti levéltári mutatója, amelyet Luigi Valenti Gonzaga bíboros protektor megbízásából készített, 1806
- 3) A levéltár könyvkatalógusa, 1652

¹⁰ Vö. *Függelék*, 1. sz. (Csáky Miklós felvételi vizsgája).

¹¹ Vö. *Függelék*, 2. sz. (Patachich Ádám kihágásai a házirend ellen).

¹² URBAN FINK–PAUL VAN GEEST, *Das Archiv des Pont. Collegium Germanicum et Hungaricum de Urbe*, KB 98 (1989) 95–111. Sajnos eddig csak németül jelent meg részletes ismertető a témában. A HIST csoportba tartozó anyag bemutatásának alapját ez a levéltári ismertető adja, amely több helyen pontosításra, aktualizálásra került.

- 4) Mutató „indice nullo”, 1657
- 5) Repertorium pro Archivio Collegii Germ. et Hung., 1588
- 6) A Kollégium iratleltára, 1586
- 7) A birtoktérképek jegyzéke, 20. sz. első fele
- 8) Feljegyzések a levéltárról szóló leírásokkal és irodalommal
- 9) A 18–19. századi levelek jegyzéke a küldők szerint
- 10) A Fonte Avellana birtokra vonatkozó, egy ideig a Vatikáni Apostoli Könyvtárban őrzött dokumentumok katalógusa

Felzettel:

- Hist. 1–2. Anyakönyv: Nomina Alumnorum Collegii Germanici et Hungarici. 1. kötet: 1552–1716; 2. kötet: 1716–1797.¹³
- Hist. 3–4. A növendékek névsora (alfabetikus sorrendben)
- Hist. 5. A növendékek katalógusa 1552–1608.
- Hist. 6. A növendékek katalógusa 1818–1875. (rövid életrajzi megjegyzésekkel)
- Hist. 7. A növendékek katalógusa 1825–1869.
- Hist. 8. A növendékek jegyzéke 1600–1800.
- Hist. 9. A növendékek jegyzéke 1870–1914.
- Hist. 10. A növendékek jegyzéke 1874–1878.
- Hist. 11. A növendékek jegyzéke 1875–1884.
- Hist. 12. Különböző, főként nyomtatott jegyzékek, többek között: növendékek 1841–1915, rektorok 1552 óta, a Kollégium növendékeiből lett magasabb méltóságviselők
- Hist. 13. A Kollégium magyar növendékei életrajzi adatokkal, 16–18. sz.
- Hist. 14–30. Különböző jegyzékek, 1552–1947.
- Hist. 31–34. Elutasított növendékek, 1920–1949.
- Hist. 37. A Kollégiumba való felvétellel kapcsolatos különböző iratok, 19. sz.
- Hist. 87–89. Felvételi kérelmek, 1729–1788 (nem folyamatos)
- Hist. 641–643. Felvételek a Kollégiumba, 1909–1920.

B) A Kollégium története és más iratok

- Hist. 37c. A Kollégium újrainvitása, iratok 1817 és az utána következő évekből
- Hist. 39. A Kollégium rövid története 1850-ig
- Hist. 68. A Kollégium története 1552–1581, P. Wilhelm Fusban S.I.
- Hist. 71. A Kollégium története (16. sz.), P. Julius Cordara S.I., Róma 1770 (nyomatásban)
- Hist. 73. 16–17. századi ismert jezsuitákról szóló kivonatok, akik a Kollégium növendékei voltak
- Hist. 74. P. Andreas Steinhuber S.I. Kollégiummal kapcsolatos tárgyalásai
- Hist. 75. A Kollégium története, vázlat, P. Wilhelm Fusban S.I.
- Hist. 76. Vegyes iratok, „P. Compagnoni” kollégiumtörténete 16–18. sz.
- Hist. 77–79. A kollégium intézményére vonatkozó ünnepi beszéd, P. Girolamo Cattaneo S.I., 1652/1658
- Hist. 80. Feljegyzések, 1902–1921
- Hist. 81. Iratgyűjtemény, 19. sz.
- Hist. 82. A Kollégium 19. századi története, P. Franz-Xaver Huber S.I.
- Hist. 83. Francia egyházi személyek eltartása a Kollégiumban, 1792

¹³ A többi kötet 2001. február után került katalogizálásra: 3. kötet: 1818–1938, lásd Bestand (Best.) 10 Teil A, n. 1; 4. kötet: 1939–1971, lásd Best. 10 A 2. Ezt követően még volt egy próbálkozás a hagyományos Anyakönyv folytatására: Best. 10 A 3, Személyi anyagok 1972–1997. Ugyanide tartozik még egy kötet: Best. 10 A 4 Vizsgaeredmények 1907–1915.

- Hist. 145. A Seminarium Romanum évkönyve, P. Girolamo Nappi S.I.
 Hist. 344. Az új (aktuális) kollégiumi épület megnyitó beszéde, P. Ivo Zeiger S.I., 1944. május 8.
 Hist. 357. A belső adminisztrációval kapcsolatos iratgyűjtemény, 16–18. sz.
 Hist. 368. Négy, többek között a házirenddel és a fizetéssel kapcsolatos feljegyzés
 Hist. 520. Teológiai, irodalmi és gazdasági feljegyzések, német és olasz nyelvterületről, 1912 körül
 Hist. 538–541. A Kollégium alapítása és eltartása, 16–17. sz.
 Hist. 546. P. Bernardino Castorio S.I. rektor referátuma a Kollégiumról V. Pál pápának, 1605
 Hist. 557. Feljegyzések a Kollégium egykori növendékeiből lett magasabb méltóságviselőkről, 1678
 Hist. 559/561. A Kollégium alapítása, 16–17. sz.
 Hist. 562. P. Michele Lauretano S.I. rektor beszámolója a Kollégiumról 1585-ig
 Hist. 581. A Kollégium és a Seminarium Romanum
 Hist. 587. Kollégiumi gazdasági feljegyzések, 1650–1678.
 Hist. 597. A Kollégium II. világháborúban elesett növendékei
 Hist. 598. A Kollégium új (aktuális) épületével kapcsolatos anyagok, 1934 és az azt követő évekből
 Hist. 600/637. Tanulmányok a Kollégium történetéről, főleg 20. sz.
 Hist. 603. Különböző kollégiumi belső ügyek, 1600 körül–1773.
 Hist. 610. Pályázat a Kollégium helyettes vezetői (Pro-Präsident) posztjáért, 1781.
 Hist. 624. Római ügyekkel kapcsolatos levelek, 1773
 Hist. 627. A Kollégium alapelveinek összefoglalója, P. Bernardino Castorio S.I. rektor, 1623.
 Hist. 635/728. Jubileum, 1952
 Hist. 638. A német és a magyar kollégium javai és azok egyesítése, 1950 körül
 Hist. 649. Theodor Heuss német szövetségi elnök látogatása, 1957
 Hist. 671–678. Jubileummal kapcsolatos anyagok, 1973
 Hist. 560. Apostoli vizitáció, 1624
 Hist. 567, 588, 602, 622. Apostoli vizitáció, 1696.
 Hist. 601. Apostoli vizitáció, 1733.

C) *Regulae, Consuetudines, Congregationes*¹⁴

- Hist. 66. P. Michele Lauretano S.I. rektor instrukciói, P. Giuseppe Cortesone S.I. rektor konstitúciója, 1588
 Hist. 67. Kollégium házirendje (consuetudines), P. Michele Lauretano S.I. rektor, 1587
 Hist. 70/148/151–172/181/195/626/628. Bullák, brévék, dekrétumok gyűjteménye, főként pápáktól és bíboros protektoroktól, főként másolatok illetve nyomtatott verziók
 Hist. 147. A Kollégium konstitúciója, 1588-ig volt érvényben
 Hist. 149–150. Házirendek (consuetudines) gyűjteménye, többek között P. Michele Lauretano S.I. rektor
 Hist. 173–189. A bíboros protektorok kollégiumi gyűlései, 1576–1801.
 Hist. 190–194. gazdasági gyűlések, 1801–1856.
 Hist. 313. Szabályzatok és házirendek (consuetudines), 19. sz. eleje
 Hist. 352. Szabályzatgyűjtemény, 1800 körül
 Hist. 314/323/327–331/333–334/340–341/345–351/353/355/366–367/463–464/472/475–276/547/633/651–652. házi és hivatali szabályzatok, különböző századokból
 Hist. 723–725/730/738. A Kollégium házirendjének (Ordo) revíziója, 1974, 1978 (mellékletekkel)
 Hist. 729. A Kollégium sérthetetlenségének elismerése a II. világháború idején a német megszálló hatalom által

¹⁴ A liturgikus, zenei és házi tisztségekre vonatkozó szabályzatokat lásd: Caeremonialia, Musica Sacra, Naplók; hiányzik: Hist. 710. 719. 728. 731.

D) *Naplók*

D.1. Az atyák naplói

- Hist. 37. Naplók, 19. sz.
 Hist. 38. Éves beszámolók és más iratok a Kollégium történetéhez, 1865–1943.
 Hist. 101. Rövid feljegyzések, 1558–1562.
 Hist. 102. P. Friedrich Overbeck S.I. és P. Gabriele Tibaldi S.I. ministerek (gazdasági vezető) naplói
 Hist. 103. P. Michele Lauretano S.I. rektor naplója, 1582–1586 (megszakításokkal)
 Hist. 104. Napló, 1591–1593.
 Hist. 105–122. A ministerek naplói, 1632–1928 (hiányzik: 1776–1852).
 Hist. 123–137. Levélnaplók, 1602–1647.
 Hist. 144. Rövid feljegyzések, 1753–1771.
 Hist. 640. Beszámoló az 1919/1920-as akadémiai évről, utalásokkal a Kollégium 1915-ös Innsbruckba költözéséről
 Hist. 679. Napló 1920–1932.

D.2. A prefektusok naplói

- Hist. 37b.f.g.i. Naplórészletek, 1835–1913.
 Hist. 321. A tanulmányi prefektusok naplói, 1683–1727.
 Hist. 324. Napló az asztali olvasmányok említésével, 19–20. sz.
 Hist. 339. A teológusprefektusok naplója és szabályzata, 20. sz.
 Hist. 465–471. A filozófusprefektusok naplója, 1933, 1940–1953.
 Hist. 472/474 [Hist. 474 hiányzik]. A teológusprefektusok naplói, 1947–1951, 1957–1959.

D.3. A duktorok és növendékek naplói

- Hist. 653–654. A duktorok naplója, 1945–1964.
 Hist. 138/523–526/619. Növendékek visszaemlékezései, 18–20. sz.

E) *Növendékek*

E.1. Általános

- Hist. 358. Dokumentumgyűjtemény a hazájukat elhagyó jövőbeni növendékeknek szóló utalásokról, 18. sz.
 Hist. 359. Elbocsátási okok, 18. sz.
 Hist. 542. A növendékek bevetése a római pestisjárvány idején, 17. sz.
 Hist. 549. Különböző növendékek számlái és elismervényei, 1608–1674.
 Hist. 550. A növendékek tartozásai és más témák, 1690
 Hist. 568. Javadalmak növendékekre történő átruházásának megindoklása
 Hist. 573/576/591/599. Az osnabrücki és más egyházmegyét érintő anyagok
 Hist. 618. XIII. Leó pápa beszéde a növendékekhez
 Hist. 647. XIV. Kelemen pápa jegyzéke a növendékek javadalmaira és kanonokságaira vonatkozóan, 1769–1770.

E.2. Felvétel

- Hist. 91. A növendékek Kollégiumba való felvételére vonatkozó levélmásolatok, 1826–1831.
 Hist. 92–100k. Növendékek felvételi iratai, 1818–1970 (részben hiányos)
 Hist. 146. Tárgyak jegyzéke, amelyeket az új növendékek (novíciusok) a Kollégiumba való belépésük-
 kor magukkal hoztak, 1703–1795.
 Hist. 247. Formulae professionis fidei, nyomtatásban
 Hist. 325. Az újonnan belépett növendékek könyveinek listája, 20. sz. eleje
 Hist. 544/545/574/579/628a. Egyes esetekre vonatkozó anyagok
 Hist. 558. A növendékek letétbe helyezett tárgyainak listája, 1668
 Hist. 571. Olyan növendékek felvételi kérelmének elutasítására vonatkozó megfontolások, akik nem a
 XIII. Gergely-féle bullában felsorolt területekről származnak, 16–17. sz.

- Hist. 577. Instrukció azok számára, akiket Németországból küldenek a Kollégiumba, 17. sz.
 Hist. 578. Jegyzetek növendékek ajánlására, felvételére és elbocsátására vonatkozóan; különböző, főleg svájci és sváb növendékek számára megadott felmentések, 17. sz.
 Hist. 580. Saját tulajdon szükségességéről a Németországba visszatérő növendékek számára, 1706 és 1718.
 Hist. 583/727. Felvételi űrlapok növendékek számára
 Hist. 636. A svájci és Lüttichből való növendékekkel kapcsolatos magatartás, 1859.
 Hist. 84–86/90/570/613. Felvételi vizsga, 16–20. sz.

E.3. Iuramenta

- Hist. 41. Iuramenta, 1552–1573, Loyolai Szent Ignác konstitúcióival
 Hist. 42. Iuramenta, 1588–1627.
 Hist. 43. Iuramenta, 1584–1627.
 Hist. 230. Iuramenta, 1628–1656.
 Hist. 44. Iuramenta, 1657–1777.
 Hist. 231–234. Iuramenta, 1682–1777.
 Hist. 235–243/245. Iuramenta, 1869–1966.
 Hist. 246/589. VII. Sándor pápa konstitúciója a pápai kollégiumokban leteendő esküre vonatkozóan, 1660. július 20., 2 nyomtatott példány
 Hist. 361/552–556. Az esküvel kapcsolatos további dokumentumok, 17. sz.

E.4. Ordinationes

- Hist. 40. Ordinationes, 1585–1782.
 Hist. 297. A felszentelt növendékek névsora, 1777–1782.
 Hist. 575. Felmentések és elbocsátók, 1684.
 Hist. 664–669. Jókívánságok újmiséseknek, 1900 körül
 Hist. 690–709. Jókívánságok papszentelésre, 1933–1975.
 Hist. 620–621/623/632. Felmentések és kérelmek, 16–20. sz.

E.5. Kollégiumi Tanács

- Hist. 721. A Kollégiumi Tanács jegyzőkönyvei 1973–1989.

F) *Tanulmányi ügyek*

F.1. Általános

- Hist. 37h. Szobabeosztás, 1880–1897.
 Hist. 278. Orarend, 18. sz. vége
 Hist. 317. Szobabeosztás a vidéki házban, 1865–1913.
 Hist. 318. Szobabeosztás Rómában, 1887–1914.
 Hist. 320. Repetitio rendje. 1895–1912.
 Hist. 322. Repetitiós és vizsgarend, 19. sz.
 Hist. 326. Disputációs, repetitíós és vizsgarend, 18. sz. eleje
 Hist. 332. Segédlet magiszterek és doktorok számára az új növendékekkel kapcsolatosan, 19. sz.
 Hist. 335. Könyvtárosra vonatkozó rend, 18. sz.
 Hist. 369. Tanulmányi rend, P. Franz-Xaver Wernz jezsuita generális, S.I. Róma, 1913
 Hist. 478. A filozófusokra vonatkozó asztali olvasmányok listája, 1835–1840.
 Hist. 481. Tanulmányi tervek, 18–19. sz.
 Hist. 543. Írások a Szentírásra vonatkozó tanulmányokkal kapcsolatban, mely szerint a növendékeknek szükséges vagy nem szükséges tanulniuk, 1707.
 Hist. 582/584–585/612. Tanulmányi ügyek, 17. sz.
 Hist. 630. Ratio Studiorum, 1843–1844.
 Hist. 631. Tanulmányi anyag, 1860 előtt
 Hist. 449. Akadémiai Bonifác Egyesület
 Hist. 451/658. A szociális kör annalesei, 1910–1960.

F.2. Vizsgák

- Hist. 363/483. Vizsgák, 17–18. sz.
 Hist. 482/484–485. Vizsgák, 19. sz.
 Hist. 608. Vizsgák, 20. sz. eleje (Hist. 607 hiányzik)

F.3. Tézisek

- Hist. 372–374/390a./393/394. Tézisek, 1774–1798.
 Hist. 375–385/479. Tézisek, 1830–1912 (megszakításokkal)
 Hist. 480. Tézisek, 18–20. sz.

F.4. Tananyagok, teológiai traktátusok

- Hist. 386–390/400. Tananyagok, 17. sz.
 Hist. 391–399/401. Tananyagok, 18. sz.
 Hist. 402–448. Tananyagok, 19–20. sz.
 Hist. 606–609. Teológiai írások, 16–18. sz.

F.5. Könyvtári jegyzékek

- Hist. 711–713. Könyvtári katalógusok, 18–19. sz.
 Hist. 714. Ajándékok a könyvtár számára, 1887–1949.
 Hist. 715. A P. Spirituális könyvkatalógusa, 1876.

F.6. Jézus Szíve Akadémia

- Hist. 202–206/639. Krónika és akták, 1863–1943.
 Hist. 196–201/207. Akadémiai füzetek, 1863–1899, 1943–1962.

G) *Caeremonalia*

G.1. Ceremonáriusok

- Hist. 268–271/273/286. A Ceremonáriusok évkönyvei, 1765–1950.
 Hist. 272/274–275. Liturgikus előírások a Szent Apollinárius templom számára, 16. sz.
 Hist. 282–283/285. Szabályok a Szent Apollinárius templom számára, 17–19. sz.
 Hist. 276.a. Vegyes iratok, 17–19. sz.
 Hist. 277/287–288/299. A különböző tisztségek általános mutatója, 1868–1959.
 Hist. 289/290. Szabályzat a Kollégium temploma számára, 1856–1868.
 Hist. 291–294. Sekrestyei szabályok és direktórium, 19. sz.
 Hist. 296a–f. Kollégiumi szertartáskönyv, 1869.
 Hist. 300. Szertartáskönyv, 1720.
 Hist. 301. Körmeneti rend, 1624–1664.
 Hist. 303. Szent Apollinárius officiuma, Róma, 1645.
 Hist. 659. Liturgikus rend, 1965–1967.
 Hist. 661–662/683/684. Vegyes iratok, 20. sz.
 Hist. 685/686. Direktórium és a Kollégium saját imaórái, 19. sz.
 Hist. 687–688. Saját imaórák, 20. sz.
 Hist. 720. A Liturgikus Tanács jegyzőkönyvei (hiányzik)
 Hist. 733–737. Szertartásokhoz kapcsolódó könyvek Vicarellóból, 1931–1974.

G.2. Musica Sacra

- Hist. 302. Gyűjtemény, 16–19. sz.
 Hist. 308–309. A gregorián kórus magiszterének naplója, 20. sz.
 Hist. 551. Ratio a Matutinum énekléséhez, 16. sz.
 Hist. 629. Gyűjtemény, 17–18. sz.
 Hist. 312/364. Szabályok, főleg 18. sz.
 Hist. 338/452–462. Gyűjtemények, szabályok, direktóriumok, 19–20. sz.

H) Misestipendiumok

- Hist. 248–249/252–253/264/267b–c/281. Szent Apollinár templom
 Hist. 250/255/262. Santo Stefano Rotondo
 Hist. 251/259/262. Santa Maria in Celsano
 Hist. 254. Santa Maria in Galeria plébánia
 Hist. 256/262. San Saba
 Hist. 258. Vigna Pariola
 Hist. 263. Kollégium, 19. sz.
 Hist. 265. Legátus egy misére a Szent Péter bazilikában, 1857–1923.
 Hist. 266. Stipendiumos könyv, 1896–1905.
 Hist. 267a. Vegyes iratok
 Hist. 298. Javaslát a szentek ünneplésére a Kollégiumban, 18. sz.
 Hist. 311/682. Legátusok regisztere, 1932–1967.

I) Mária Kongregáció

- Hist. 209–211. Imádságok, litániák, konstitúciók, 17–19. sz.
 Hist. 212. Tagok névsora, 1613.
 Hist. 213. Tulajdoni leírás, 1630–1734.
 Hist. 214. Névmutató, 1725.
 Hist. 215. Prefektusok mutatója, 1685–1744.
 Hist. 216. Tagok mutatója, 1711.
 Hist. 217/219–224. A Mária Kongregáció aktái, 1646–1743.
 Hist. 218. Stipendiumos könyv, 1687–1744.
 Hist. 225–228. Évkönyvek, 1701–1798.
 Hist. 229. Taglista, 1610–1769.
 Hist. 316a–b. A Mária Kongregáció officiuma, 1895, 1898, 1946.
 Hist. 342. A Kollégium papi egyesülete, tagok 1895–1945.
 Hist. 655. Taglista, 1951–1967.
 Hist. 656. Évkönyvek, 1951–1969.
 Hist. 680–681. XIII. Gergely pápa által adott búcsúik a Kollégium számára, a Mária Kongregáció törvényei, 1578, 18. sz.
 Hist. 718. Statútumok, nyomtatott, 1951–1966.

K) Spiritualia

- Hist. 37a. Lelkigyakorlatos napló, 1838, 1848.
 Hist. 279. Lelkigyakorlatok, 19. sz.
 Hist. 304–307/315. Imakönyvek, 1643, 1776, 1728, 1829, 1824, 1826, 1829.
 Hist. 312a/340a, 614. Vegyes iratok, 19–20. sz.
 Hist. 590. Büntetések, 1600–1800.
 Hist. 604a. P. Joseph Wertenberg S.I. spirituális lelki naplója, 1877–1882.
 Hist. 722. Lelkiségi csoportok, 1971–től

L) Orationes

- Hist. 486–[513 hiányzik]–515/517–518. Beszéddek a pápa előtt, 1638–1869.
 Hist. 319/516/519/648. Vegyes iratok

M) Élelmezés

Hist. 139–143/280/362. Élelmezési könyvek és más iratok, 18–19. sz.

N) Színház és kikapcsolódás

Hist. 333. Előírások a karneváli időszakra, 19. sz.

Hist. 356. Diákszínházakra vonatkozó dokumentumgyűjtemény, 18. sz.

Hist. 449a–450c. Akadémia, főleg 20. sz.

Hist. 521. Különböző kirándulások

Hist. 527–528. Vendégkönyv, 1932–1958.

Hist. 529–535. Librettók, 18., 20. sz.

Hist. 536–537. Színházi krónika, 1892–1952.

Hist. 615. A növendékek éneke, 19. sz.

Hist. 616/640. San Pastore, ünnepi programok, vegyes iratok

O) Zarándoklatok

Hist. 360. Instrukció német zarándokok számára, 18. sz.

Hist. 593–594/56. Római utak 1947 után

P) Vegyes

A több mint 50 levéltári egységet tartalmazó csoport különböző, az előbbiekhöz nem sorolható anyagokat tartalmaz. Itt találunk több hagyatéki anyagot is, például Andreas Steinhuber S.I. bíboros, egykori rektor (1867–1881) hagyatékát.

2. LEVÉLGYŰJTEMÉNY (BF)

A XXVII iratfolyóméret felölelő anyag a levélgűjtemény, az ún. *Briefsammlung* a 17–20. század között keletkezett leveleket tartalmazza századonként csoportosítva:

2.1. BF 17 | 2.2. BF 18 | 2.3. BF 19 | 2.4. BF 20.

Ezek közül a legnagyobb kiterjedésű anyag a 19. századot öleli fel. A 17. századi leveleket még kronologikus sorrendben találjuk, a későbbi korokban azonban már alfabetikus rendben archiválták ezeket az iratokat. A levelek küldői főleg, de nem kizárólagosan egyházi személyek, többek között öregdiákok (*fratres maiores*). A német és olasz nyelvtérületről származó írások mellett szép számmal találunk többek között olyan leveleket, amelyek a Magyar Királyság területéről érkeztek, érsekektől, püspököktől vagy világi nemesektől. A 18. századdal bezárólag javarészt javadalmakkal kapcsolatos írásokat találunk itt, a 19. századtól kezdődően azonban egyre több a teológiai kérdéssel kapcsolatos levelezés vagy azok az egész kollégiumi közösségnek szánt iratok, amelyekben hazatérésük után az egykori alumnusok beszámoltak otthoni életükről.

A levélgűjtemény olyan ritkaságokat is tartalmaz, mint Canisius Szent Péter (1521–1597), Bellarmin Szent Róbert (1542–1621), Liguori Szent Alfonz (1696–1787)

vagy Giuseppe Sarto (Szent X. Pius, 1903–1914) néhány levelét, de találunk itt írást többek között Boldog Romzsa Tódortól és Boldog Meszlényi Zoltántól¹⁵ is.

Fontos megjegyezni, hogy sok levél a *Historica* anyagában, főleg a rektor aktái között található meg, így a Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsekkel (1945–1973) való levelezés is, akinek a *Santo Stefano Rotondo* volt a címtemploma.

3. BIRTOKIGAZGATÁSI IRATOK ÉS KÖTETEK

A Kollégium birtokokkal rendelkezett, amelyek bevételei és javai biztosították az itt tartózkodás és a tanulás ingyenességét. A levéltár közel kétharmadát, mintegy 110 iratfolyómétert felölelő igen gazdag dokumentáció, amely a Kollégiumhoz tartozó birtokok jogi és gazdasági anyaga. Sokkal régebbi, középkori iratok is vannak itt, amelyek a korábbi tulajdonosoktól kerültek a Kollégiumhoz. Megjegyzendő, hogy a Santa Cristina illetve a Lodi Vecchio apátságra vonatkozó fondokat 1924-től 1965-ig a Vatikáni Apostoli Könyvtárban őrizték.

A csoport több fondra bontható:¹⁶

3.1. Fonte Avellana (FAV)

A Fonte Avellanai Szent Kereszt monostor Serra Sant'Abbondióban (Pesaro e Urbino, Marche) található. Az egykori kamalduli, majd jelenleg is kamalduli monostor 1578 és 1798 között volt a Kollégium tulajdonában.

3.2. Santa Maria di Galeria – Santa Maria in Celsano (GAL)

A birtok 1573-ban került a Kollégiumhoz. A 20. századtól egyre csökkenő mértékben tartozott az intézethez. Ezen a területen építették fel a Vatikáni Rádió adóit is.

3.3. Lodi Vecchio (LOV)

A Lodi Vecchióban (Lodi, Lombardia) lévő Szent Péter eredetileg bencés apátság 1578 és 1781 között volt a Kollégium tulajdonában.

3.4. Roma (ROM)

Ebben a fondban találhatóak a Rómában lévő, külön nem csoportosított tulajdonokra vonatkozó iratok.

3.5. San Saba (SAB)

A római Aventinus dombon fekvő Szent Száva (San Saba) apátság eredetileg bencés, majd ciszterci apátság volt, amely XIII. Gergely pápának köszönhetően 1573-ban került jezsuita kézbe. A bazilikát jelenleg is jezsuiták vezetik.

¹⁵ Vö. *Függelék*, 3. sz. (Meszlényi Zoltán köszönőlevele).

¹⁶ A birtokok a rövidítésnek megfelelő alfabetikus sorrendben kerültek besorolásra.

3.6. Santa Cristina (SCR)

A Szent Krisztina apátság, Santa Cristina e Bissone (Pávia, Lombardia) helységben található. Az eredetileg bencés apátság 1581 és 1781 között volt a Kollégium tulajdonában.

3.7. San Pastore (SPA)

A Lazio tartományban lévő Galliciano nel Lazióhoz tartozó Villa San Pastore és a hozzá tartozó San Pastore (Szent Pásztor) templom római romokon épült a Via Prenestrina mellett. Az egykor a subiacói bencésekhez is tartozó birtok, mielőtt 1845-ben a CGU tulajdonába került volna, a domonkos rendfőnök nyári rezidenciája volt.

3.8. Santo Stefano Rotondo (SSR)

A római Caelius dombon lévő, kör alakú formája miatt Kerek Szent Istvánnak (*Santo Stefano Rotondo sul Celio*) is nevezett 5. századi kisbazilika Róma egyik legrégebb temploma, amely magyar pálosoktól került XIII. Gergely rendelkezése folytán 1579-ben a Magyar Kollégium tulajdonába, majd az 1580-as egyesüléstől kezdve máig a Német–Magyar Kollégiumhoz tartozik. A fondról nemrégiben egy komoly forráskiadás látott napvilágot.¹⁷

3.9. Vicarello, birtok (VIC)

Még 1573-ban került a *Collegium Germanicum*hoz XIII. Gergely adománya révén, 1983-ban vált szükségessé az eladása.

3.10. Vicarello, termák (VIT)

A termálvizéről híres Vicarellón 1737-től fürdő (*Bagni di Vicarello*) működött, amelynek az iratai külön kerültek besorolásra.

3.11. Számlakönyv-levéltár (RBA)

A birtokokhoz tartozó számlakönyv-levéltár (*Rechnungsbucharchiv*) külön fond.

4. OKLEVÉLTÁR (U)

Az ACGU körülbelül 1800 oklevelet őriz, egyelőre kevésbé katalogizált formában.

4.1. Bullák és brévék XI. Benedek pápától XII. Piusig

Mintegy 130 oklevél, többek között a német, a magyar és a német–magyar kollégium alapítóbullája is itt található.

4.2. Más fondokban található oklevelek

1. San Saba (SAB/U stb.) – 22 oklevél.
2. Fonte Avellana (FAV/U) mintegy 1460 oklevél 1057-től a 16. századig.
3. Santo Stefano Rotondo (SSR/U) mintegy 75 oklevél a 12-től a 16. századig.

4.3. Specifikációra váró oklevelek

További 128 oklevél a XIII. századtól kezdődően, amely további specifikációra vár.

¹⁷ LORENZ WEINRICH, *Hungarici monasterii Ordinis Sancti Pauli primi heremitae de urbe Roma. Instrumenta et proprium registra* (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma [!]. Fontes 2), Roma–Budapest 1999.

5. A KOLLÉGIUM TÉRKÉPTÁRA (BG) ÉS METSZETGYŰJTEMÉNYE

5.1. A Kollégium térképgyűjteménye az úgynevezett Bösel–Garms gyűjtemény (BG)

A *Biblioteca Hertziana* által jelenleg digitalizálás alatt álló gyűjtemény a ma használatos nevét a térképtár két rendszerezőjéről kapta. Richard Bösel és Jörg Garms az 1980-as évek elején publikálta eredményeit.¹⁸ A 30 nagyobb részben színes térképen kívül 338 kisebb, a birtokokról és az épületekről készült térkép, terv és nézetrajz található itt, a 16. századtól kezdve napjainkig.

5.2. Metszetgyűjtemény (INC)

A részben számba vett,¹⁹ szentekről, neves személyiségekről készült gyűjtemény 182 darab metszetet (*incisio*) tartalmaz, a fotók megjelenése, vagyis a 19. század második fele előtti időből.

B) 2001 FEBRUÁRJA UTÁN ARCHIVÁLÁSRA KERÜLT LEVÉLTÁRI ANYAG

A jelenlegi levéltáros, Markus Pillat S.I. által bevezetett új rendszerben az újonnan katalogizált iratok 2001 februárjáról a következő fondokban (*Bestand*) kerülnek csoportosításra (amelyek további alcsoportokra bomlanak):

Best. 1	Rektori iratok
Best. 2	Gazdasági iratok
Best. 3	Kollégiumi intézmények és hivatalok
Best. 4	A Kollégium közleményei
Best. 5	Optikai, akusztikus és digitális adathordozók, szimbólumok
Best. 6	Növendékek
Best. 7	Sajátos csoportok, idegen fondok (például a jezsuiták házi levéltára)
Best. 8	Dokumentáció (például sajtó megjelenések)
Best. 9	Más intézmények anyagai a saját fondok kiegészítésére (például sematizmusok)

A *Collegium Germanicum et Hungaricum* levéltára rendkívül gazdag levéltári anyaggal rendelkezik, amelynek – mint látjuk – nagyon sok, a magyar egyháztörténet szempontjából fontos anyaga is van, amely részletes számbavételre és feldolgozásra vár.

¹⁸ RICHARD BÖSEL–JÖRG GARMS, *Die Plansammlung des Collegium Germanicum et Hungaricum*, *Römische Historische Mitteilungen* 23 (1981) 335–384 und 25 (1983) 225–272.

¹⁹ WOLFGANG DRAMMER, *Eine Stablstichsammlung im Besitz des Kollegs*, KB (April 1943) 19–20.

FÜGGELÉK

I.

Bécs, 1721. február 28., március 12.

Keresztszegi gróf Csáky Miklós felvételi vizsgájának jegyzőkönyve

A szepesi apát, a bécsi Pázmáneum második évet végzett esztergomi egyházmegyes teológus növendéke, később hercegprímás, esztergomi érsek (1751–1757) Bécsben készült felvételi jegyzőkönyvében három részből álló kérdőív alapján vizsgálják meg a jelöltet. Kitérnek többek között a származására, tanulmányaira, nyelvtudására, de minden olyan részletre is, amely a felvétel akadályá lehet (például prozelitizmus, törvényes házasságból származás, kész-e letenni a visszatérésre és lelkipásztori szolgálatba állásra vonatkozó előírt esküt), valamint olyan kérdésekre is, mint javadalmak, zsebpenz vagy esetleges feladatai a hazatérése után.

(ACGU Hist. 84 B, 14, fol. 1r–2r – orig.)

Examen

Illustrissimi et Reverendissimi Domini Comitis Nicolai Josephi Csáky de Keresztszeg,
Abbatis Beatæ Virginis de Scepusio, Theologi secundi anni emeriti, Alumni in Collegio Pazmaniano Viennæ confectum Anno 1721, die 12ma Martii.

<i>Examen primum</i>	<i>Responsiones</i>
1 ^{mo} . Quod Nomen; Cognomen; Patria; Dioecesis. tum in qua natus, cum in qua Beneficium, seu Patrimonium habet.	Nicolaus Josephus Csáky de Keresztszeg, Ungarus, Archi-Dioecesis Strigoniensis, Alumnus in Collegio Pazmaniano, pro eadem Dioecesi Strigoniensi.
2. ^o Nobilis ne sit, qui in Cathedralibus Superioris Germaniæ Canonicus esse possit; an vero Patritius, an Plebejus.	Est Comes.
3. ^o An Parentibus natus Catholicis, semper, et ipse Catholicus: secus vero a quo tempore, et ubi nam tam illi, quam ipse conversi.	Natus a Parentibus Catholicis, semper, et ipse Catholicus.
4. ^o Quibus literis, et ubi operam dederit: an, et quem gradum susceperit.	Humanioribus literis partim Cassoviæ, partim Posonii, Philosophiæ vero Viennæ per triennium operam dedit, ubi etiam Bacalaureus, et Philosophiæ Magister in ordine secundus creatus est. Philosophiamque universam, Augustissimo Romanorum Imperatori CAROLO VI. ²⁰ in libello res Hungariæ continente dedicatam sine Praeside defendit; post hanc munere Regio, cruce nimirum pretiosis ornata lapidibus donatus.

²⁰ VI. Károly szent római császár, (III. Károly néven) magyar és (II. Károly néven) cseh király (1711–1740)

5 ^o An alicui ex congregationibus Beatae Mariae Virginis fuerit adscriptus; et quomodo se gesserit, de quo adferat testimonium.	Adscriptus est congregationibus Beatae Mariae Virginis Cassoviae, Posonii, et Viennae, in quibus ita se laudabiliter gessit, ut Viennae Congregationi ex Inlytio quatuor facultatibus congregatae Vice-Rector biennio praefuerit.
6 ^o Alumnus ne aliquando fuerit, aut sit, aut certe convictor in aliquo Collegio.	Fuit Alumnus Viennae in Collegio Pazmaniano per integrum quinquennium.
7 ^o A quo proponatur, aut commendetur Collegio: et an habeat Patronum, qui ipsum absolutis studiis si suscepturus, et pro dignitate prospecturus.	Proponitur, et commendatur pro Collegio Romano Sancti Apollinaris ab Eminentissimis Cardinalibus, nimirum Duce de Saxonia Christiano Augusto Archi-Episcopo Strigoniensi, ²¹ et Emerico Csáky Fratre suo Archi-Episcopo Colocensi, ²² item Illustrissimo Domino Episcopo vicario Strigoniensi, Patribus Professoribus S.J. et suo Regente. Patronum habet eundem Eminentissimum Cardinalem de Saxonia suum Archi-Dioecesenum, qui ipsum absolutis studiis est suscepturus, et pro dignitate prospecturus.
8 ^o An habeat aliquod Beneficium, et quale illud, et qua Dioecesi. ²³	8. Habet Abbatiam Beatae Mariae Virginis de Scepusio in Archi Dioecesi Strigoniensi.
9 ^o An liber ab omnibus censuris ordines impediens, et si non, curet omnino, ut prius liberetur [fol. rv]	Liber est ab omnibus censuris ordines impediens.
10. An habeat aliquem ordinem, et si non, curet omnino, ut saltem quatuor minores suscipiat, priusquam huc mittatur, de quo etiam testimonium habeat.	Habet quatuor minores.
11. An studuerit jam Logica.	Audivit Logica, et absolvit secundum Annum Theologiae.
<i>Examen secundum</i>	<i>Responsiones</i>
1 ^{mo} An legitimo sit natus matrimonio, et bona fama commendetur.	Est legitimo matrimonio natus, et bona fama commendatus.
2 ^o Qvod proprie sit Germanus; scilicet ex Superiori Germania, et ex Provinciis inferioris Germaniae in Bulla nominatim expressis.	Est proprie Hungarus.
3 ^o Qvod certum habeat locum, ad quem finitis studiis et sacris susceptis ordinibus se recipiat; et in quo noni, ac eruditi Sacerdotis munere fungatur.	Habet certum locum, ad quem se finitis studiis et sacerdotio suscepto recipiet; et in quo boni ac eruditi Sacerdotis munere fungetur.
4 ^o Qvod Germanicae et Latinae lingua sit eruditus; et Philosophicis, et Theologicis studiis aptus: si tamen Nobilis, qui in Cathedralibus possit recipi, poterit etiam minoris esse eruditionis.	Est eruditus lingvarum, Latinae, Hungariae, Germanicae, Slavonicae, ac mediocriter Italicae; Philosophicis ac Theologicis studiis aptus.

²¹ Keresztély Ágost szász herceg, bíboros, Magyarország hercegrímása, esztergomi érsek (1707–1721).

²² Keresztvári gróf Csáky Imre bíboros, kalocsa-bácsi érsek (1710–1732) és váradi püspök (1702-től), Csáky Miklós féltestvére.

²³ A 8. kérdés és a hozzá tartozó válasz más kéz írása.

5. ^o Qvod vigesimum annum attigerit; si vero non, scribatur, quantum ab eo absit; cum nobilibus tamen, qui in Cathedralibus recipi possint, aliquid indulgendum erit cetati.	Agit nunc a die 5. Decembris aetatis annum vigesimum tertium.
6. ^o Qvod sano corpore, lingua expedita, aspectu non deformi, et ingenio ad praedicta studia sit aptus.	Est sano corpore, lingua expedita, aspectu non deformi, et ingenio ad praedicta studia aptus.
7. ^o Qvod non fuerit monachus, vel clericus religiosus, vel illius Religionis desertor.	Non fuit Monachus, nec Clericus religiosus, aut ullius Religionis desertor.
8. ^o Qvod in Universitatibus extra Germaniam non vixerit, nec vagus alicui Domino servierit.	Non vixit extra Academiam ²⁴ Cassoviensem, Gymnasium Poseniense, et Universitatem Vienneensem, nec Vagus alicui Domino servivit.
9. ^o Qvod a Viris fide dignis amplum habeat testimonium de vita et moribus.	Habet amplum testimonium a viris fide dignis de vita, et moribus.
10. Qvos tantum pecunia apud Oeconomum velit deponere, quantum illi sufficet pro reditu, nimirum centum scutata Romana.	Vult tantum pecunia apud Oeconomum deponere, quantum illi sufficet pro reditu, nimirum centum scutata Romana.
<i>Examen Tertium</i>	<i>Responsiones</i>
1. ^o Qvod libere, et sponte ad Collegium venire cupiat.	Vult libere, et sponte ad Collegium Romanum Sancti Apollinaris venire.
2. ^o Qvod sacerdotio initiari, cum Superioribus [fol. 2r] ad DEI gloriam visum fuerit, idque juramento polliceri velit	Vult sacerdotio initiari, cum Superioribus ad DEI gloriam visum fuerit, idque juramento polliceri.
3. ^o Qvod a Collegio non sit importune postulaturus ut sibi de Ecclesiastico beneficio provideatur: quamvis Collegium in hoc genere, si occasio se se offerat commodus cujusque, pro meritis ipsius, nemini sit defuturum.	Non postulabit importune, ut sibi Collegio de aliquo beneficio Ecclesiastico provideatur; sed ejus se benevolentia, ex gubernio totaliter committit.
4. ^o Qvod nec habeat, nec habere velit impostorum, dum hic sit negotia quaecumque, sua vel aliorum causa; sed si quid acciderit, contentus sit, ut per externos ad id per superiores constituendos, tractetur.	Nec habet, nec habere vult, dum hic Romae fuerit, negotia quaecumque sua, vel aliorum causa, sed si quid acciderit, contentus est, ut per externos ad id per superiores constituendos tractetur.
5. ^o Qvod ijs Philosophiae, ac Theologiae studiis vacare velit, quod, et quamdiu examine praemisso, superioribus ad commune bonum magis expedire in Domino visum fuerit.	Vult Theologiae studiis vacare, quae et quamdiu examine praemisso, superioribus ad commune bonum magis expedire in Domino visum fuerit.
6. ^o Qvod jurare paratus sit se absoluto studiorum cursu, non in aulas, nec ad juris civilis, aut Medicinae studia, sed in Patriam, cum superiores mandaverint, ad salutem animarum procurandam, statim rediturum, etiam ante constitutum studiis ordinarium terminum, si ita animarum saluti conducere, aut pro Collegii commodo Superioribus videtque expedire.	Paratus est jurare, se absoluto studiorum cursu, non in aulas, nec ad juris civilis, aut medicinae studia, sed in Patriam, cum superiores mandaverint, ad salutem animarum procurandam, statim rediturum, etiam ante constitutum studiis ordinarium terminum, si ita animarum saluti conducere, aut pro Collegii commodo Superioribus expedire videbitur.

²⁴ E szó más kéz írása.

8. ^o Qvod pecuniam apud Oeconomum depositam pro reditu, velit in alios usus convertere; destinata vero pro quotidianis usibus, penes Superiores tantum deponere velit.	Pecuniam apud Oeconomum depositam pro reditu non vult in alios usus convertere; destinata vero pro quotidianis usibus, vult penes Superiores deponere.
9. ^o An paratus sit jurare, qvod dum in Collegio permanebit, et postquam ab eo qvomodocumqve, sive completis, sive non completis studiis, discesserit, ante elapsum triennij terminum, sine speciali Apostolicae Sedis licentia, vel post triennium Eminentissimorum Cardinalium Protectorum, nullam Religionem, Societatem, Congregationem Regulare ingredi velit, nec in earum aliqua professionem emittere.	Paratus est jurare, qvod dum in Collegio permanebit et postquam ab eo qvomodocumqve sive completis, sive non completis studiis discesserit, ante elapsum triennij terminum, sine speciali Sedi Apostolicae licentia, vel post triennium Eminentissimorum Cardinalium Protectorem, nullam Religionem, Societatem, Congregationem Regulare ingredi velit, nec in earum aliqua professionem emittere.
Testor, ²⁵ profiteor Illustrissimus Dominus de omnibus his Examinatus fuisse, et in Omnia Contentisse. Joannes Baptista Thuller Collegii Vinnensis Societatis Jesu Rector m.p. ²⁶ Idem Testor Josephus Gall S.J. SS. Theologiae Doctor et Professor ordinarius m.p. ²⁷ Idem testor Joannes Baptista Jurkovic Societas Jesu, SS. Theologiae Doctor, Collegii Pazmaniani Regens m.p. ²⁸	Haec omnia hic proposta probe intellexi, quae etiam rite observatum me appromitto. Vinnae Austriae 28 februarii 1721. Comes Nicolaus Josephus Csáky Abbas Beatae Mariae Virginis de Scepusio m.p.

2.

Róma, 1735–1739 között

Bejegyzések Patachich Ádám kihágásairól

Zajezdai báró Patachich Ádám, növendék (1735–1739), a későbbi neves árkádista és könyvtáralapító, váradai püspök (1759–1776) majd kalocsa-bácsi érsek (1776–1784), többször megsértette a kollégiumi házirendet. Jó néhányszor azon érték, hogy tiltott időben és helyen másokkal beszélget, egy ilyen alkalmal az előjárókkal is tiszteletlenül vitatkozni kezdett, ami miatt megbüntették.²⁹

(ACGU Hist. 590/8, n. 4, fol. 4; 590/11, n. 2, fol 2 – orig.)

Adamus de Patachich, quia hac nocte circa horam septimam inuentus cum aliis ad colloquendum apud paternaculum alterius, et moniti ut statim cubitum irent, ipse solus audacter, et sine ulla reuerentia ausus est in faciem Superioris resistere quamuis alias de hac sua inreuerentia in loquendo cum Superioribus paterne monitus fuerit, comedet cum solo pane, et aqua.

²⁵ Saját kezű *clausulák* és aláírások.

²⁶ Iohannes Thuller S.I. bécsi tartományfőnök.

²⁷ Gáll József S.I., a teológia rendes tanára Bécsben.

²⁸ Jurkovicz János S.I., a Pázmáneum rektora (1712–1724).

²⁹ Nagybátyjának, Patachich Gábor kalocsa-bácsi érseknek (1733–1745) egy Rómába küldött levélből azt is tudjuk, hogy Patachich Ádám esetében tanulmányai kezdetén az elbocsátás lehetősége is felmerült. Kalocsa, 1736. július 7. Kiadva: ТóTH, «Si nullus incipiat, nullus finiet», 297.

Adamus de Patachich, quia heri uesperi ascendit scalas Camerae Sancti Simonis ad colloquendum cum aliquibus dictae Camerae, pro hac uice, et quia non ad multum temporis immoratus recitabit Litanias maiores.

3.

Esztergom, 1932. november 23.

Meszlényi Zoltán Konstantin Noppel S.I. rektorhoz

Az esztergomi kanonok, irodaigazgató, későbbi esztergomi segédpüspök (1937–1951), a Kollégium volt növedékének (1919–1925) hazaérkezte után megköszöni a szíves fogadtatást, és reméli, hogy egyszer hosszabb időre is újra meglátogathatja a Kollégiumot
(ACGU BF 20, Meszlényi – *autogr.*)

HERCEGPRIMÁSI IRODA
Esztergom, den 23. XI. 932
ESZTERGOM 28. NOV. 1932³⁰
MESZLÉNYI³¹

Hochwürdiger P. Rektor!

In die Heimat zurückgekehrt möchte ich nochmals auch schriftlich danken für die liebevolle Aufnahme, die mir im Kolleg zu teil geworden ist. Trotz vieler Geschäfte hatte ich Zeit manche schöne Erinnerungen aus der alten Zeit wieder zu erleben. Wenn ich nochmals kommen dürfen, so möchte ich zu diesem Zwecke etwas mehr Zeit reservieren.

Die Fahrt war gut. Ausser Italien gibt es jetzt wenig Reisenden. Man reist recht bequem.

Indem ich bitte meine besten Grüsse an die HH Patres auszurichten, verbleibe ich mit dem Ausdrucke tiefster Verehrung

Ihr ergebenster

Z. Meszlényi

TÓTH TAMÁS

³⁰ Beérkezési pecsét.

³¹ Levéltári jelzés.

A MONUMENTÁTÓL AZ ANNÁTÁKIG

Veszprémi egyházmegyes pap-történészek vatikáni kutatásai

A veszprémi püspökség kebeléből a 20. század folyamán két alkalommal összesen négy egyházmegyes pap-kutató indult a vatikáni levéltárakba országos érdeklődésre számot tartó történeti célú kutatással. Munkájuk eredménye felemásnak mondható, hiszen amíg a kutatások 19. század végi, 20. század eleji története egyértelmű sikerként értékelhető, az 1980-as évek elején következő folytatás már nem hozta meg a várt eredményt.

Hornig Károly három évtizedes veszprémi püspöksége (1888–1917) idején született meg – a *Monumenta Vaticana Hungariae* sorozat kifulladásá után – a *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis* négykötetes forráskiadvány. A főpásztor bőkezű anyagi támogatása tette lehetővé egyrészt a kutatók munkáját, másrészt a püspök a tőle már-már megszokott nagyvonalú és elegáns kivitelben jelentette meg a munka eredményét. Az 1982–1984 közötti időszakban újabb két pap-történész számára nyílt lehetőség a római kutatásra. Kutatásaikat nem az egyházmegye, hanem a megváltozott körülmények között a Magyar Püspöki Kar ösztöndíja tette lehetővé. Hornighoz hasonló tehetős mecénás ekkor azonban már nem állt az anyaggyűjtésből származó adatok feldolgozása és megjelentetése mögött, így az részben el is maradt. Jellemző módon a megvalósult forráskiadás sem saját erőből, hanem az országos levéltár közreműködésével és támogatásával történt. Tanulmányunk a két vatikáni kutatás történetének összefoglalására tesz kísérletet.

I. A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG RÓMAI OKLEVÉLTÁRA¹

Hornig Károlyt az uralkodó 1888. április 17-én nevezte ki veszprémi püspökké, beiktatása június elsején történt. A veszprémi püspökök közül elsőként nyerte el a bíborosi méltóságot, és ő volt az utolsó magyar királynét megkoronázó főpásztor is. Közel három évtizedes püspöksége alatt számtalan nagylelkű adománnyal gaz-

¹ Vö. *Aedes jubilat. Tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910. évi újrászentelésének tiszteletére* (A veszprémi egyházmegye múltjából 23; , szerk. KARLINSZKY BALÁZS–VARGA TIBOR LÁSZLÓ), Veszprém 2011, 139–152.

dagította nemcsak az egyházmegyéjébe tartozó személyeket, egyházi testületeket, szervezeteket és alapítványokat, hanem modern kori mecénásként gondoskodott művészek, alkotók taníttatásáról, díjazásáról. Negyedszázados püspöki regnálása évfordulóján Rédey Gyula nagyprépost összegezve főpásztora addigi tevékenységét és ráfordításait, megállapította, hogy Hornig több mint 440 000 aranykoronát fordított mecénatúrára.²

Kiemelkedő tétel volt mecénási tevékenységéből a *Monumenta Romana Episcopatus Veszprimensis*, vagyis a *Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára* című négykötetes, középkori okleveles forrásokat feldolgozó munka megjelentetése. Rédey kimutatása szerint ez 40 000 korona költséget jelentett a főpásztor számára. Ádám Iván kanonok ugyanezen célra a jószágkormányzósági iratok alapján 17 304 korona püspöki adományt számolt.⁴ A kiadvány megjelentetésének pontos költségvetése a jószágkormányzósági iratok pusztulása miatt ma már nem összeállítható. A nyomdaköltségek és az egyedi papír belívek elkészíttetése mellett bizonyára komoly tételt jelenthetett az okmánytár harmadik és negyedik kötetét szerkesztő Lukcsics József egyházmegyes pap négyévi római kutatásainak támogatása.⁵ Ezek figyelembevételével nem tűnik elnagyoltnak a Rédey-féle kalkuláció sem.

A forráskiadvány megjelentetésének terheit Hornig nem egyedül viselte, abban a veszprémi székeskáptalan is támogatta.⁶ A kötetek megjelenését követően a püspök ezért bőkezűen honorálta a káptalan erőfeszítését. A kiadványok valamennyi kötetéből juttatott a testület könyvtárának, a másodikból és a harmadikból pedig biztosan kapott valamennyi kanonok is.⁷

² Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, Veszprémi Püspöki Levéltár, Litterae circulares (A/2), 1913/XI, 99.

³ *Monumenta Romana Episcopatus Veszprimensis I–IV*, ed. VILMOS FRANKÓI–JÓZSEF LUKCSICS, Budapesti 1896–1907 (*A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára*).

⁴ ÁDÁM IVÁN, *A veszprémi székesegyház*, Veszprém 1912, II, 504.

⁵ PFEIFFER JÁNOS, *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)*. Püspökei, kanonokjai, papjai (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 8), München 1987, 154; MREV IV, CIX.

⁶ A *Monumenta Romana* második kötetének megküldését XIII. Leó pápa levélben köszönte meg, melyet a püspök továbbított a káptalan felé egyúttal megköszönve a testületnek a kiadvány megjelentetéséhez nyújtott támogatását. VÉL Veszprémi Püspöki Levéltár, Acta Dioecésana (A/44), 266/1900. „Végül magam is megragadom az alkalmat, hogy a fennen becsült testületnek ez alkalommal újólag ismételt köszönetemet fejezzem ki azon szíves készségért, amellyel nagylelkű adománya által hathatósan hozzájárulni méltóztatott, hogy e legújabb kitüntetésben részesülhettünk.” Nem került sor azonban a káptalan által kilátásba helyezett támogatás teljes összegének felhasználására. Egy évvel később ugyanis a „vatikáni okmánytár kiadványaira (Frankói)” előirányzott, de fel nem használt 700 koronát a káptalani könyvtár számára utalta ki a testület. VÉL Veszprémi Káptalan Magánlevéltára, Káptalani ülések jegyzőkönyvei (C/3), 10. kötet, 1901. február 16.

⁷ A káptalan testületi ülésén elfogadott ünnepélyes formában, jegyzőkönyvben rögzített átiratban köszönte meg a tiszteletpéldányokat a főpásztornak. VÉL C/3, 10. kötet, 1899. november 13. és 1899. november 30.: „Megyes püspök úr Ő Nagyméltósága a „veszprémi Püspökség római oklevéltárának” II-ik kötetével a Káptalannak minden tagját legközelebb megtisztelvén ezen kegyességéért a mellékelt levélben hálás köszönetünket nyilvánítottuk...”.

A kiadvány a 19. század végén meginduló nemzetközi vatikáni forrásfeltárások egyik – nemcsak hazánkban – megbecsült darabja lett. A szervezett keretek között folyó magyar kutatások 1881-től, a vatikáni levéltár megnyitásától kezdve azonnal megindultak.⁸ A forrásfeltárás második ütemét az jelentette, amikor bő évtizeddel később a vatikáni kutatások szervezésében addig is fő szerepet betöltő Fraknoi Vilmos saját vagyonából telket vásárolt Rómában, ahol 1894-ben megnyílhatott a Római Magyar Történeti Intézet. Az új intézet 1905–1906-ig a magyar vatikáni kutatások központjává lett. Az intézményi háttér biztosításával együtt új koncepciót dolgoztak ki a források feltárására és közlésére, amely elképzelés szerint a kutatások súlypontja az általánosabb magyar igények helyett már egy-egy egyházmegye lehetőség szerinti teljes vatikáni forrásának közlésére helyeződött. Fraknoi személyes kapcsolata révén megnyerte a már korábban is bőkezűnek mutakozó veszprémi püspököt, Hornig Károlyt, hogy a középkorban az egyik legnagyobb területű magyarországi egyházmegye, a veszprémi püspökség okleveles forrásai kiadásának költségeit vállalja magára.⁹

A *Monumenta Romana* négy vaskos, mives kiállítású kötetét tizenegy év alatt jelentette meg Hornig. Az 1896-ban és 1899-ben megjelent első két kötet szerkesztője Fraknoi Vilmos, az 1902-ben és 1907-ben napvilágot látott harmadik és negyedik köteteké Lukács József volt. Az oklevéltár a Vatikáni Titkos Levéltár dokumentumain kívül más hazai és itáliai levéltárak anyagából is merített. Ennek eredményeképpen az eredetileg három kötetesre tervezett sorozatot bővíteni kellett, és a negyedik kötetben külön fejezet foglalkozott a korábbi korszakokból kimaradt oklevelek pótlólagos közlésével. A kötetek bevezetői egyben a veszprémi egyházmegye középkori történetére vonatkozó alapvető tanulmányoknak tekinthetők. A mecénás-főpásztor ezért nem sajnálta a fáradságot és a költségeket, hogy a bevezetőket a negyedik kötet kiadásával párhuzamosan külön, egyetlen kötetbe összegyűjtve jelentesse meg.¹⁰ A bevezetők önálló kötetben történő kiadásának

⁸ A forrásfeltárások első ütemében került sor a *Monumenta Vaticana Hungariae* sorozat összesen nyolc kötetének megjelentetésére. A forrásfeltárás anyagi háttérét addig példátlan módon, széles körű hazai egyházi – katolikus főpapi és káptalani – összefogással, tíz évre folyósított, testületenként és személyenként különböző összegű támogatás biztosította 1891-ig. A nemzetközi példák azonban egy állandó jelleggel Rómában működő intézmény szervezésének irányába mutattak, amely törekvést végül a magyar egyházi-akadémiai történeti fórum is magáévá tette. A vatikáni magyar kutatásokra vonatkozó, a teljesség igényére törekvő összefoglalást TUSOR PÉTER állította össze: *A vatikáni magyar kutatásokról*, Arnter Edgár, „Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája.” A Vatikáni Levéltárnak azok az okiratai, melyek őseinknek a Keletről Európát fenyegető veszedelmek ellen kifejtett erőfeszítéseire vonatkoznak (Collectanea Vaticana Hungariae I/1), Budapest–Róma 2004, xv–cxvi, xx–xxix. Jóval rövidebb kutatástörténeti összefoglalást készített Érszegi Géza a MREV CD-romos kiadásában.

⁹ TUSOR, *A vatikáni magyar kutatásokról*, xxxii–xxxiv. Kovács Zsigmond veszprémi püspök (1877–1887), Hornig elődje is támogatta már a *Monumenta Vaticana* munkálatait, évi százforintos adományát hét éven át folyósította. Uo., xxv.

¹⁰ A gyűjteményes kiadvány célja Lukács bevezetője szerint az volt, hogy „az egyes kötetek magyar bevezetését egyházmegyéjének minden plébániája megkapja.” FRAKNOI VILMOS–LUKÁCS JÓZSEF, *A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára I–IV. kötetéhez bevezetés*, Budapest 1896–1907, III.

gondolata már a korábbi kötetek megjelenésével egy időben megszülethetett. 1898. március 9-én a második kötet nyomdai munkálatai idején ugyanis a Franklin Társulat levélben érdeklődött az egyházfőnél, hogy a szóban forgó kötet bevezetőjéből is küldjenek-e a püspöknek 250 különlenyomatot. Pozitív válaszában Hornig kifejtette, hogy mind a három – ezek szerint ebben az időben még ekkora terjedelműre tervezték a sorozatot! – kötet bevezetőjét a kiadványsorozat befejezése után egy könyvbe rendezik.¹¹

* * *

A *Monumentára* vonatkozó levéltári források Hornig sajátos ügykezelése folytán elsősorban nem az egyházmegyei hivatal központi iktatásába kerültek, hanem a püspök saját kezelésébe vonta azokat. A dokumentumok így jórészt a püspöknek a Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltárban őrzött irathagyatékában találhatóak meg. A püspökről fennmaradt beszámolók, életrajzok, és az iratokon található kezelési feljegyzések szerint a főpásztor bizonyos kiemelt ügyeket maga felügyelt és intézett, illetve azokat csak legközelebbi munkatársaival osztotta meg. Rigorózságát, pontos napirendjét élete végéig megtartotta, a levelekre, megkeresésekre több nyelven is maga írta válasz-fogalmazványait.¹² Irathagyatékában több csomó irat maradt fenn a *Monumenta Romana* köteteinek elkészítésével és kiküldésével kapcsolatosan,¹³ amely pontosan mutatja, hogy a püspök mennyire szívén viselte a kiadványsorozat sorsát és maga jelölte ki a kötetekből részesülőket körét.

Az oklevéltár kiadásával kapcsolatosan fellelhető dokumentumok alapján tehető legfontosabb megállapítás, hogy a mecénás-főpap az anyagi támogatáson túl gondosan megválogatta a *Monumenta*ban közreműködő személyek körét. Hornig Károly maga is érdeklődött a történelem iránt, erről tanúskodik például egykori híres elődje, Padányi Biró Márton püspök általa kiadott *Naplója*,¹⁴ illetve a hagyatékában fellelhető saját történeti vonatkozású jegyzetei.¹⁵ Már közvetlen püspök-

¹¹ VÉL Hagyatékok, Hornig Károly hagyatéka (H/Hornig), 79/10. A bevezetőkből a két szerkesztő összeállította a veszprémi egyházmegye történetét a kezdetektől 1526-ig, illetve olyan rész tanulmányokat közöltek, mint a Boldog Margit szentté avatási processzusában felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv, a pápai adókvetéssel párhuzamosan a XIV. századi pápai tizedszedők feljegyzéseinek újraközlése, a római Curia működése, a búcsúengedélyek kiadási gyakorlata, illetve a veszprémi püspököknek a források alapján javított névjegyzéke.

¹² PFEIFFER, *A veszprémi egyházmegye történeti névtára 1630–1950*, 27; illetve HUCHTHAUSEN LAJOS, *Bülingérezések. Történetek a veszprémi egyházmegye XX. századi életéből* (A veszprémi egyházmegye múltjából 21), Veszprém 2009, 18.

¹³ VÉL H/Hornig 3. és 7., továbbá 77–81. köteg.

¹⁴ HORNIG KÁROLY, *Padányi Biró Márton naplója*, Veszprém 1903.

¹⁵ HERMANN ISTVÁN, *Hornig Károly és a veszprémi püspökség római oklevéltára*, *Studia Wesprimensia* 6 (2004) 117–120, 118. Nem volt egyébként szokatlan a korban, hogy egyháziak történészi, történetírói munkákat végeztek. Hornig előtt sem lehetett ismeretlen az a Fraknói Vilmos, aki a magyar vatikáni kutatások megindításában szervező és úttörő szerepet vállalt.

elődje, Kovács Zsigmond is támogatta a római forrásfeltárást, így kijelenthető, hogy Hornig tulajdonképpen megörökölte elődjétől a Rómában folyó történelmi munkák „szemmel tartási jogát”, noha azokat jóval nagyobb mértékben támogatta Kovácsnál.

Fraknoi Vilmos¹⁶ és Hornig Károly számára kölcsönösen gyümölcsöző volt a forrásfeltáró vállalkozás. Előbbi nagyvonalú mecénást talált a veszprémi főpásztor személyében, utóbbi pedig egyházmegyéje múltjának feltáráshoz olyan szakembert, amelynél alkalmasabb személyt nehéz lett volna találni. Fraknoi lett a *Római Oklevéltár* első két kötetének szerkesztője, és a bevezető tanulmányok is az ő tollából származnak. Később a harmadik–negyedik kötet munkálatainak is „irányítója” maradt.¹⁷ Neve, ahogy a vatikáni kutatásokkal, úgy a *Monumenta Romana* révén Veszprémmel is elválaszthatatlanul összefonódott.

A harmadik kötettől kezdődően Lukcsics József (1875–1937) veszprémi egyházmegyes pap szerkesztette a sorozatot. Lukcsics papi pályafutását Hornig támogatása révén kezdte.¹⁸ Az *Augustineumban* tanult, ahol doktori fokozatot szerzett. Bécsi tartózkodása alatt főpáztora többször is hozzájárult tanulmányai költségeihez.¹⁹ Hazatérését követően rövid hittanári működés után Hornig költségén négy évig Rómában, a Magyar Történelmi Intézetben kutatott és dolgozott. Ezen időszak alatt állította össze és készítette elő kiadásra a *Monumenta Romana* harmadik kötetét. Közben 1903 nyarán itthoni tartózkodása alatt rendezte a káptalan levéltárát.²⁰ A római intézet időközbeni bezárása után különböző itáliai levéltárakban kutatott, majd a budapesti egyetem egyháztörténelem tanára lett. 1922-től egyetemi tanársága mellett veszprémi kanonokká nevezte ki Rott Nándor püspök; később egyházmegyei főtanfelügyelő, somogyi főesperes és a káptalani javak dékánja lett.²¹ A *Római Oklevéltár* harmadik és negyedik kötetének anyagát tehát Lukcsics állította össze, részben vatikáni, részben pedig más levéltárakban folytatott kutatásai alapján. Az utolsó két kötet súlypontja a 15–16. századra esik, amely korszakról egyébként is számos tanulmányt jelentetett meg.²² Mint e kötetek összeállítója, a bevezető tanulmányok szerzőjét is személyében tisztelhetjük.

¹⁶ Fraknoi életpályájának ismertetése önálló munkát igényelne, így erre e sorokban nem térünk ki. Címzetes püspökként lényegében Hornig püspökkel – bíborossá utóbbit csak 1912-ben emelte a pápa – közel egyenrangú féllé vált. VICZIÁN JÁNOS, *Fraknoi Vilmos*, Magyar Katolikus Lexikon, Budapest 1993–2010, III, 790. Életére bővebben: BERZEVICZY ALBERT, *Fraknoi Vilmos emlékezete* (felolvasott az Akadémia 1927. május 8-án tartott ünnepi ülésén), Budapest 1927.

¹⁷ MREV IV, CXII.

¹⁸ Egy anekdota szerint egy kocsiút alkalmával a püspök Fraknoival együtt döntött a fiatal papnövendék sorsáról. HUCHTHAUSEN, *Bilíngvességek*, 15.

¹⁹ Például VÉL A/44, 426/1896; uo. 1392/1898; uo. 2032/1899.

²⁰ VÉL C/1, 10. kötet, 1903. szeptember 26.

²¹ PFEIFFER, *A veszprémi egyházmegye történelmi névtára 1630–1950*, 154–155.

²² LUKCSICS JÓZSEF, *Középkori pápai adókönyvek*, Veszprém 1908; *Series episcoporum Vesprimiensium e documentis correcta*, Budapest 1907; *Uski János veszprémi püspök Zsigmond király diplomatája*, Veszprém 1908; LUKCSICS JÓZSEF, *A veszprémi káptalan a XVI. században*, Veszprém 1908.

Hornig Károly, Fraknói Vilmos és Lukcsics József neve mellett – a forráskiadvány közreműködői között – meg kell említeni még a megyés püspök közvetlen munkatársát, Pallay Miklós veszprémi egyházmegyés papot is. Pallay Miklós (1868–1948) felvidéki származású teológust a bécsi *Augustineumban* folytatott tanulmányai után 1894 szeptemberében szentelte pappá főpásztora, s még ugyanebben az évben Rómába küldte. Itt a Magyar Történeti Intézet első tagjaként a veszprémi egyházmegye történetét feldolgozó, a püspök „költéségén létesítendő nagyszabású kiadvány szerkesztésében” működött közre.²³ A *Monumenta* első és második kötetének előszava szerint Pallay lett Fraknói segítsége az oklevelek leírásában és azok összeolvasásában.²⁴ Rómából hazatérve továbbra is Hornig közvetlen munkatársa maradt, püspöki szertartóként és könyvtárosként dolgozott a veszprémi püspöki aulában. Főpásztora a kipróbált ifjú Pallayt küldte 1898-ban a Fraknói által kezdeményezett budapesti könyvtáros képzésre.²⁵

A Hornig-hagyatékban fennmaradt kezelési utasítások alapján Pallay az első kötet kéziratának 1896-os nyomdába kerülését követően valószínűsíthetően, de 1897-ben már biztosan hazatért az Örök Városból a püspök udvarába. Otthon, Veszprémben is dokumentálható a *Római Oklevéltár* első két kötetével kapcsolatos tevékenysége. Az ő feladata volt a beérkező, a kiadványra vonatkozó kérelmek és köszönőlevelek kezelése, illetve a kiadványok exkluzív körben, postai úton történő terjesztése püspöke útmutatása alapján és címlistája szerint. A korabeli postai viszonyokra való tekintettel naponta két kötetet küldhetett ki. Figyelembe véve a postázott küldemények számát, az expedálás folyamata hónapokat vett igénybe.²⁶ A tehetséges és még mindig fiatal Pallay 1900-ban tábori lelkészi címet nyert, 1915-ben háborús kitérítést kapott, majd egyházmegyéjén kívül, Érsekújvárra vonult nyugalomba, ahol haláláig élt.²⁷ Tábori lelkészi kinevezésével egy időben Lukcsics József vette át Pallay korábbi helyét Rómában, Rada István (1854–1927) kanonok²⁸ pedig a kötetekkel kapcsolatos adminisztratív munkát Veszprémben.

²³ Századok 28 (1894) 861. A Fraknói-villa annyira új volt még ekkor a híradás szerint, hogy Fraknóinak és Pallaynak ideiglenesen ki kellett költözniük az épületből, mivel egészségtelenül vizesek voltak annak falai. Rómába küldéséről még: VÉL A/44. 1599/1894.

²⁴ MREV I, LXXV. 1. sk. jegyzet, idézi még Katholikus Szemle 10 (1896) 862; illetve MREV II, LXX. Lukcsics a harmadik kötet előszavában is köszönetet mondott még Pallaynak a közreműködésért. Ez azonban, figyelembe véve, hogy utóbbi ekkor már folyamatosan Veszprémben tartózkodott, csak a veszprémi püspöki és káptalani levéltárakban fellelhető oklevelekkel kapcsolatos segédkezés lehetett. Uo., III, cxxiv.

²⁵ VÉL A/44. 1714/1898.

²⁶ „Ezen hozzám beérkezett, s az azokra válaszul írt levelek Pallaynak adandók át. Pallay, régebbi utasításom szerint az általam írt adresszek szerint küldi el a pakkokat, eltévén a vevényeket. Ha véletlenül egyik-másik helyre már elment volna a küldemény, akkor a megfelelő levél természetesen visszatartatik. Jó lesz mindennap legfellebb kettőt küldeni, nehogy a postán zavar essék. HK [Hornig Károly]” VÉL H/Hornig 80/97; illetve HERMANN, *Hornig Károly és a veszprémi püspökség római oklevéltára*, 120.

²⁷ PFEIFFER, *A veszprémi egyházmegye történeti névtára 1630–1950*, 812–813.

²⁸ Uo., 179–180. Aulistiként 1883-tól dolgozott a veszprémi püspöki hivatalban először levéltárosként és iktatóként, 1890-től püspöki titkárként, 1891-től szentszéki ülnökként, 1898-tól irodaigazgatóként.

A *Monumenta Romana* kiadásában egy eddig ismeretlen személy közreműködéséről tudósítanak a kiadványról a *Magyar Sion*ban megjelent recenziók. A *Liberius* által szignált kritika szerint az első és a második kötethez írt, Fraknoi Vilmos által jegyzett magyar nyelvű bevezetőket Rosty Kálmán jezsuita szerzetes-tanár fordította latinra.²⁹ A kiadvány óvatlan olvasója a magyar nyelvű előszóban nem, csak a latin nyelvű szövegnél bukkanhat Rosty nevére. Az első és második kötetek latin előszavának végén, vagyis azokban, amelyeket Fraknoi szerkesztett, a fordítás szöveggondozási munkái kapcsán említi meg őt a szerkesztő.³⁰ Kettejük ismeretsége nem volt új keletű: Rosty – Pór Antal mellett – társszerkesztőként már korábban is közreműködött a *Monumenta Vaticana Hungariae* első sorozata második kötetének kiadásában.³¹ Rosty Kálmán (1832–1905) felvidéki családból származott, fiatalon részt vett a szabadságharcban, majd 1853-ban lépett be a jezsuita rendbe, amelynek kalocsai rendházában és gimnáziumában 1865-től haláláig magyartanárként dolgozott, illetve a gimnázium Kisebb és Nagyobb Mária-Kongregációjának előjárójaként tevékenykedett. Irodalmi munkássága mellett – Szépirodalmi Kört szervezett, több színpadi művet írt, amelyet a gimnázium diáksága mutatott be – idegen nyelvű műfordításai is ismertek voltak.³²

* * *

A kiadványsorozat megjelenésével, kötésével és tipográfiájával is Hornig bőkezűségét, a közreműködők gondos megválasztását dicsérte. A püspök a legnagyobb magyarországi kiadót, a budapesti Franklin Társulatot bízta meg a nyomdai munkálatok elvégzésével. A *Monumenta* borítójának tervezésével pedig Gottermayer könyvkötőmestert. Gottermayer Nándor (1852–1924)³³ személyének kiválasztásában Hornig igyekezett a szakma legjobbját megnyerni, aki a korszak jeles, ha nem a legkiválóbb könyvkötő mesterembere volt. A kiadvány megtervezésében a püspök is tevékeny részt vállalt

²⁹ I. kötet: *Magyar Sion* 10 (1896) 687; II. kötet: *Magyar Sion* 13 (1899) 871.

³⁰ „*Stylo latino exaravit*” – MREV I, LXVII; illetve „*proemiunt hoc latinis litteris*” – MREV II, XXXVIII (lábjegyzet).

³¹ *Acta legationis cardinalis Gentilis. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311* (MVH I/2), ed. ANTAL PÓR–LÁSZLÓ FEJÉRPATAKY, Budapest 1885. Az újabb bibliográfiai leírásokban Rosty neve nem szerepel, de a *Pallas Nagylexikonban* még igen.

³² SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar írók élete és munkái XI*, Budapest 1906, 1201–1204. TÓTH MIKSA (szerk.), *Akalocsai kollégium ötven éve*, Kalocsa 1910, 88–101. Sem utóbbi gimnáziumi értesítőben, sem az irodalmi munkásságát feldolgozó kiadványban nincs említés ugyanakkor a *Monumenta*ban történő közreműködéséről. TIMÁR KÁLMÁN, *Rosty Kálmán Szent János élete és műfordításai*, Kalocsa 1932. (A nehézkesen fellelhető kiadvány beszerzéséért köszönet illeti Lakatos Andort, a Kalocsai Főegyházmezei Levéltár igazgatóját.)

³³ A pesti származású szakember úttörő szerepet töltött be a hazai könyvkötészet gépesítésében, de olyan reprezentatív kiadványok, mint például a *Pallas Nagylexikon*, borítóinak tervezését is vállalta. GALLI KATALIN, *A könyv története. II: 1500-tól a 20. század közepéig*, Budapest 2005. Rövid nekrológja: *Magyar Könyvszemle* 47 (1924) 149–150.

és közreműködött a borítón szereplő illusztráció kiválasztásában is. A könyvkötő által a püspöknek küldött, a kötet dombornyomásos borítóján szereplő címerterv baloldali pajzsán eredetileg a magyar középcímer volt látható, a kötetekre azonban a már korona nélküli magyar kiscímer került. A fennmaradt tervezethez képest ugyancsak elmaradt a püspöksüveg alóli angyalfej-ábrázolás is.³⁴ A címerábrázolásokat tekintve a veszprémi *Monumenta* borítóján a korábbi *Monumenta Vaticana Hungariae* sorozathoz képest – amelyek borítóját egyébként szintén maga Gottermayer készítette – a címerek ellentétes elrendezésűek, a bőrkötéses példányok pedig gazdagabb aranyozásúak lettek. Gottermayer ajánlotta továbbá Hornignak a borító nyomólemezeinek véséséhez a bécsi E. & H. Schüssler's céget, s ugyancsak ő tartotta a kapcsolatot a végül Lipcsében készülő nyomólemezekkel kapcsolatosan.³⁵ A végeredmény a *Monumenta Vaticana Hungariae*hoz kiállításában is méltó kiadványsorozat megszületése lett.

A kiadvány könyvárusi forgalomba nem került. Hornig, Fraknóival egyeztetve, maga válogatta meg az egyes példányokból részesülők körét.³⁶ A történész Fraknói a püspöknél nagyobb ismeretségi körrel rendelkezett arra vonatkozóan, kik lehetnek azok, akiknek okvetlenül részesülniük érdemes az új forráskiadványból, különösen abban a tekintetben, hogy a „köteles” tiszteletpéldányokon kívül a kiadványt valóban használók is hozzájussanak a műhöz. Fraknói az első kötet kapcsán összesen 107 példány szétküldésére tett javaslatot, beleértve ebbe magánszemélyeket és intézményeket is.³⁷ A kötetek végleges példányszáma a fennmaradt számlák alapján pontosan meghatározható. A bevezetésekől készült különnyomatok száma, mint láttuk, 250-re tehető. A sorozat első kötetének szétküldéséről Gottermayer könyvkötészetén készült összegzés szerint 298 + 2 pergamenbe kötött példány készült.³⁸ A második kötetel megajándékozottak listája 299 kötetet tartalmaz.³⁹ A harmadik kötet expedálásáról fennmaradt, 1908. január 27-ei jegyzék szerint összesen ismét csak 298 kötetet küldtek addig az érdekelteknek.⁴⁰ Ugyanez a számadat olvasható Gottermayer könyvkötésről kiállított nem sokkal későbbi számláján, amelyen további két díszes, feltételezhetően az első kötethez hasonlóan pergamenbe kötött példány is szerepel, amellyel együtt éppen 300 bekötött példányt kapunk a negyedik kötetre vonatkozólag.⁴¹

A kötetekkel megajándékozottak között hazai és külföldi, világi és egyházi személyeket és intézményeket egyaránt találunk. A harmadik kötet postázásáról fenn-

³⁴ VÉL H/Hornig 79/9. Hivatkozás nélkül: HERMANN ISTVÁN, *Hornig Károly és a veszprémi püspökség római oklevéltára*, *Studia Wesprimiensia* 6 (2004) 118.

³⁵ VÉL H/Hornig 79/8 és uo. 79/12.

³⁶ HERMANN, *Hornig Károly és a veszprémi püspökség római oklevéltára*, 118–119.

³⁷ VÉL H/Hornig 78/48.

³⁸ VÉL H/Hornig 78/49.

³⁹ VÉL H/Hornig 78/58.

⁴⁰ VÉL H/Hornig 3. „Jegyzék a Monumenta expedálásáról” 21.

⁴¹ VÉL A/44, 1478/1908.

maradt jegyzék szerint a címzettek közül kiemelendő az uralkodó Ferenc József, illetve a Habsburg-család több tagja. Az egyházi címzettek felsorolásában megtalálható többek között Vaszary Kolos hercegprímás, Csernoch János – a későbbi kalocsai majd esztergomi érsek – mint esztergomi kanonok és rajta keresztül az esztergomi káptalan, továbbá a veszprémi káptalan tagjai. A világiak közül az intézményeket is többnyire személyeken keresztül említik; a hazai történettudományok valamennyi jeles képviselője legalább közvetve kapott egy-egy példányt, így többek között Áldásy Antal, Csánki Dezső, Fejérfataky László, Hajnik Imre, Karácsonyi János, Marczali Henrik, Ortvy Tivadar, Schönherr Gyula stb. A külföldre került példányok az itáliaiak mellett olyan tudományos központokba jutottak, mint a bécsi *Hof- und Staatsbibliothek*, a freiburgi, göttingeni, innsbrucki, regensburgi és tübingeni egyetemek könyvtárai, illetve a brüsszeli *Société des Bollandistes*. A kontinensen kívül az amerikai Indiana állambeli Szt. Meinrad apátság is részesült egy példányban.⁴²

A fennmaradt expedíciós jegyzékeket több okból őrizték meg. Hornig már az első kötet szétküldésével kapcsolatban utasította Pallayt, majd később Radát, hogy gyűjtse a visszaérkező köszönőleveleket.⁴³ A kézenfekvő okokon túl – a két jegyzék ugyanis a nevek mellett a feladók címét is tartalmazta – a korábban megajándékozottak a mecénás-püspököknek címzett válaszaik szerint maradtak benn, ezek ki, vagy kerültek be a későbbi kötetekből részesülők körébe. Hornig a neki címzett köszönő sorok stílusa alapján egyenként döntött erről. Holub József például így kerülhetett be utólag a megajándékozottak reprezentatív sorába és juthatott a sorozatból egy saját példányhoz. Hornig tisztában volt a levéltárosnak a zalai monográfia elkészítéséhez kapcsolódó kutatásaival, mivel azokat korábban maga is támogatta a püspöki levéltár Holub részére történő megnyitásával, így most alázatos kérelme után nem látta akadályát annak, hogy a sorozat kötetéből ő is részesüljön.⁴⁴

Cserék révén a püspöki könyvtár ritkaságokkal is gyarapodhatott. Berthold Brettholz brünni levéltáros 1905. január 2-án kelt levelében kérelmezte a püspöknél, hogy intézménye is részesüljön a sorozatból. Cserébe az általa szerkesztett morvaországi forráskiadvány-sorozatot, a *Codex Diplomaticus et Epistolaris Moraviae* sorozatot ajánlotta fel. Hornig felismerte, hogy a cserével könyvtára páratlanul értékes kiadványhoz juthat. Január 20-án Bretholz már köszönőlevelét vetette papírra a sorozat megküldéséért.⁴⁵

A kötetek nem egységes minőségben készültek. A praktikus okok mellett – a külföldre történő postázás esetében a különböző minőségű kiadványok 2600 és 4000 gramm közötti tömegét⁴⁶ is figyelembe kellett venni – használhatósági és reprezentatív

⁴² A Fraknoi-féle jegyzék szerinti 107 személyből vélhetően kétharmada használhatta is a köteteket, a maradék egyharmad tehetette azt „olvasatlanul a könyvespolcra.” HERMANN, *Hornig*, 119.

⁴³ Pallaynak: VÉL H/Hornig 80/89; Radának: VÉL H/Hornig 7.

⁴⁴ VÉL H/Hornig 78/3. De köszönőlevele eredményeképp került be a IV. kötetből részesülők körébe Dr. Temesvári János szamosújvári gimnáziumi tanár is. VÉL H/Hornig 78/43.

⁴⁵ VÉL H/Hornig 78/31. és 33. A morvaországi *Codex* ma is megtalálható a Veszprémi Érseki Könyvtárban, jelzete: VÉK 8005–8020.

⁴⁶ VÉL H/Hornig 78/22.

szempontok is érvényesültek. Összesen hatféle kiadvány készült az egyes kötetekből: könnyebb, velin papírra nyomott fűzött vagy félbőr kötéssel, illetve nehezebb „hollandi” papírra nyomott fűzött, félbőr és egészbőr kötéssel, továbbá a sorozat minden tagjából két-két kötet hollandi papíron pergamen kötéssel.⁴⁷ A külföldi tudományos intézmények (és a kiadványba vélhetően nem tekintő politikusok) velinpapíros fűzött példányt kaptak. Itt a tömegre vonatkozó megfontolások mellett bizonyára figyelembe vették azt is, hogy ezek az intézmények saját könyvkötéssel is rendelkezhetek. A hollandi papírra nyomott példányok a restaurátori szakvélemény szerint egyedi, a bőrkötéses borítókön található kettős címet imitáló egyedi vízjeles papírra készülhetnek, amelynek előállítása igen jelentős tétel lehetett a kiadvány összköltségvetésében. A hazai történészek, a recenziót készítő folyóiratok és az esztergomi káptalan tagjai fűzött kötésű hollandi példányokat kaptak; a veszprémi káptalan tagjai félbőr kötésű hollandi köteteket. A legdíszesebb kiállítású, hollandi papírra nyomott, egészbőr kötésű könyveket az egyes egyházmegyék előljáróinak küldték.⁴⁸

Az elkészült kötetekről a híradás megszervezése két szálon futott. Kézenfekvő megoldásnak számított a veszprémi Egyházmegyei Nyomda által kiadott Veszprémi Hírlap hasábjain történő beszámolóik közöltetése.⁴⁹ Az országos (szak)sajtóban történő ismertetésekről Hornig tiszteletpéldányok küldésével gondoskodott.⁵⁰ A *Századok*, az ország vezető történeti szakfolyóirata már a kötetek megjelenése előtt beszámolt a Római Magyar Történeti Intézetben folyó veszprémi forrásfeltáró munkáról, azonban recenziót először csak a második kötet megjelenésekor közölt a folyóirat, igaz, ekkor mindkét addig megjelent kötetet méltatta Áldásy Antal recenzens.⁵¹ Valamennyi föllelt kritika elismerően szólt a kiadványsorozat jelentőségéről, kiemelve a tudományos közreműködők, elsősorban Fraknoi és Lukcsics teljesítményét, de egyetlen írás sem győzte eléggé kiemelni a mecénás megyéspüspököt azért az anyagi támogatásért, amelyet a kötet díszes kiállítása és tipográfiája dicsér.⁵²

⁴⁷ A papír- és kötéstípusok közötti tájékozódásban Koncz Pál (Laczkó Dezső Múzeum) és Móra-cza Eszter (Veszprém Megyei Levéltár) volt segítségemre, amelyet ezúton is köszönök nekik.

⁴⁸ VÉL H/Hornig 3. „Jegyzék a Monumenta expedálásáról” 17–21.

⁴⁹ A hetilapban részleteiben a veszprémi közönség először 1896. április 5-én, a Fraknoi első kötethez írt bevezetőjében szereplő Boldog Margit tanúkihallgatási jegyzőkönyvének tizenegy részes közléséből értesült a kiadványról. Veszprémi Hírlap 4 (1896) 14. szám (első közlés) – Veszprémi Hírlap 4 (1896) 25. szám. A további kötetekről megjelent híradások a következők. A második kötetről: Veszprémi Hírlap 7 (1899) 44. és 45. szám; a harmadikról Veszprémi Hírlap 11 (1903) 20. Strausz Antal karkáplán valódi recenzióának tekinthető írása uo. 22–24. szám; a negyedik kötetéről szóló hétrészes ismertetés Veszprémi Hírlap 16 (1908) 19–25. szám.

⁵⁰ VÉL H/Hornig 3. „Jegyzék a Monumenta expedálásáról” 9. A harmadik kötetéről fennmaradt lista szerint 1–1 példányt kapott ismertetés céljából a Budapesti Hírlap, a Budapester Tagesblatt, a Hazánk, a Magyar Állam, az Alkotmány, a Religio, a Pester Lloyd, a Katholikus Szemle, a Magyar Sion és a Századok.

⁵¹ Századok 33 (1899) 921–924.

⁵² „A mű külső kiállítása a munka monumentális értékének megfelelően fényes, elegáns... Örömtől áradó lélekkel üdvözöljük Báró Hornig Károly veszprémi püspöknek magyar főpapra valló áldozatkészségét...” Katholikus Szemle 10 (1896) 863. A laudációk mellett egyedül Karácsonyi János

A *Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára* maradandó értékű alkotása lett nemcsak a veszprémi egyházmegyének, hanem a hazai tudományos kutatómunkának is. A sorozat létrejöttében megkerülhetetlen szerepet játszott Horrig Károly veszprémi püspök, aki anyagi támogatása mellett személyesen is nyomon követte a kiadvány sorsát, szólt bele akár olyan kis részletekbe is, mint a borítón szereplő címerkép ábrája. Személyesen válogatta továbbá meg munkatársait is, akiknek személyében a korszak legkiválóbb szakembereit tisztelhetjük; a nekik nyújtott anyagi támogatás (Lukcsics és Pallay esetében), illetve a részükre szóló felkérés (Fraknoi és Gottermayer kiválasztása) a mecénás főpásztor körütekintését, igényességét tanúsítja.

2. HORVÁTH JÓZSEF ÉS KÖRMENDY JÓZSEF VATIKÁNI KUTATÁSAI

Hosszabb szünet után két élete alkonyán járó veszprémi egyházmegyés pap vette fel a Lukcsics József által elejtett vatikáni kutatások fonalát. Horváth József vörösberényi plébános, püspöki könyvtáros⁵³ és Körmendy József felsőörsi prépost, püspöki levéltáros⁵⁴ már túl voltak életük hetvenedik évén, amikor a vatikáni kutatási lehetőség megadatott számukra. A két tudós pap 1982–1984 között két-két ízben, összesen négy szemeszteren keresztül kutathatott a vatikáni levéltárban. Lukcsics Józsefhez hasonlóan nem csak egyházmegyéjük történetével kapcsolatban „búvárkodtak”, hanem a 16. századi magyar vonatkozású anyag szisztematikus adatfeltárását végezték. Nem az ő hibájuk, hogy a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárba került irathagyatékekben kutatásaik eredményeképpen mikrofilm tekercsek és xerox-másolatok várnak jórészt érintetlen állapotban a hasznosításra.

fogalmazott meg valódi kritikát a kiadványsorozatról. A recenzens „csodálkozásának” adott hangot a második kötet kapcsán, hogy abban a szerkesztő kellő mérlegelés nélkül vett át és közölt újra állítólagos veszprémi egyházmegyei szerzetesházakkal kapcsolatos kimutatásokat, illetve a Somogy megye feletti egyházi joghatóságot tévesen, Pannonhalmának tulajdonította. *Katolikus Szemle* 14 (1900) 84–85.

⁵³ Horváth József (1909–1985): Vörösberényben 1973-tól plébánoshelyettesként, majd tanácsadó plébánosként működött. 1974-től püspöki és káptalani könyvtárosként dolgozott a veszprémi püspöki aulában. Történetírói munkássága keretében feldolgozta több állomáshelye, így Nagyvázsony, Káptalantóti és Vörösberény múltját. Közreműködött az 1975-ös, az egyházmegye és az egyes plébániák történetét is feldolgozó egyházmegyei névtárat megalkotó egyházmegyei történeti munkaközösség munkájában. PFEIFFER, *A veszprémi egyházmegye történeti névtára 1630–1950*, 522–523.

⁵⁴ Körmendy József (1911–2005): Utolsó plébánosi állomáshelyén, Felsőörsön 1961-től kezdődően közel négy évtizedet töltött el, 1980-tól címzetes felsőörsi prépost lett. 1972-től püspöki levéltáros, 1974-től püspöki és káptalani levéltárigazgató volt haláláig. Erdeklődése korán a történelem felé fordult: doktori értekezésében Volkra Ottó János veszprémi püspök életét dolgozta fel 1938-ban. Több helytörténeti vonatkozású írása, a püspöki levéltár anyagát feldolgozó tanulmánya jelent meg. PFEIFFER, *A veszprémi egyházmegye történeti névtára 1630–1950*, 642; HERMANN, *Körmendy József* [nekrológ], *Levéltári Szemle* 55 (2005) 4., 96–97.

A két idős kutató jó kapcsolatot ápolt egymással. Mindketten bő évtizede tagjai voltak az egyházmegyei Egyháztörténeti Munkaközösségnek, könyvtárosként és levéltárosként egymás mellett dolgoztak a veszprémi püspöki aulában. Egyrészt tehát napi munkakapcsolatban álltak, másrészt plébániáik közelsége folytán szomszédok is voltak, így a másik római tartózkodása idején gondot tudtak viselni az otthon maradt hívekre és a plébániahivatal működésére.

Kutatásaikat a Magyar Püspöki Kar féléves ösztöndíjai keretében, a római Pápai Magyar Intézet támogatásával végezték. Horváth József 1982 és 1984 tavaszán, míg Körmeny József 1982 és 1983 őszén tartózkodott Rómában.⁵⁵ Horváth első ösztöndíja alkalmával főleg a 17–18. századi püspökkinevezések és a vörösberényi jezsuita misszióval kapcsolatban kutatott. A következő félévtől, 1982 őszétől azonban jobban összehangolták kutatásaikat. Céljuk a *Monumenta Vaticana Hungariae* több emberöltővel korábban elejtett fonalának felvétele, vagyis a 16. századi magyar vonatkozású vatikáni anyag feltárása volt. A tervezett „*Monumenta Vaticana Hungariae in saeculo XVI*”⁵⁶ elsőszámú támogatója maga a bíboros, az egyébként veszprémi egyházmegyes Lékai László volt.⁵⁷ A két kutató feladata a bíboros utasítása szerint Körmeny második római ösztöndíja idejére, vagyis 1983 őszére kristályosodott ki. Eredeti elképzeléseiket, vagyis a *Propaganda Fide* levéltára magyar anyagának feltárását valamennyire félre kellett tenniük, s elsősorban a félbe maradt *Monumenta Vaticana* sorozat időrendben szorosan következő részét kellett feltárniuk valamennyi vatikáni levéltári egységben.⁵⁸

Az egyeztetés a két kutató között levélben folyt, azonban 1984 januárjának végén, az ösztöndíjas időszakuk végén, illetve kezdetén személyesen is alkalmuk nyílt Rómában tapasztalataik kicserélésére. 1984 februárjára körvonalazódni látszott a forráskiadvány formája. Lékai ezt ekkor elsősorban *facsimile* formában képzelte el. Ezzel a két kutató nem értett egyet, ennek ellenére folytatták munkájukat. Tartalmilag elsősorban a püspöki kinevezések, a konzisztoriális jegyző-

⁵⁵ A négy félév kutatási jelentései a mellékletben olvashatók.

⁵⁶ VÉL Hagyatékok, Körmeny József hagyatéka (H/Körmeny), 5. doboz, 5. csomó: Róma, 1983. december 21. Körmeny levele Horváthnak.

⁵⁷ Lékai László (1910–1986) kortársa volt Horváthnak és Körmenynek. Veszprémi püspök 1972–1974 között, esztergomi apostoli kormányzó 1974-től, érsek, prímás, bíboros 1976–1986 között. Horváth és Körmeny fennmaradt levelezése a köztük lévő szívélyes viszonyra enged következtetni. Az egyházmegyei Egyháztörténeti Munkaközösség éppen Lékai veszprémi püspöksége alatt kezdte meg nagyszabású munkáját, az 1975-ös egyházmegyei sematizmus összeállítását. A két vatikáni kutató levéltárosi és könyvtárosi kinevezésének időpontja is egybeesik Lékai veszprémi főpásztorságával. (A veszprémi Egyháztörténeti Munkaközösség végül az 1980-as évek közepén, az 1984-es, szintén adatokban gazdag egyházmegyei sematizmus kiadása után indult erodálódásnak.)

⁵⁸ VÉL H/Körmeny 5. doboz, 5. csomó: „Bár a Bíboros Úr ragaszkodik a XVI. századhoz, illetve a korábbi századokhoz, azért azt gondolom, hogy – bár új propagandai kutatást nem kezdünk – a már kigyűjtött anyagot azért le kell filmeztetni, hogy a munkánk kárba ne vesszen... Új kutatást nem kezdem, csak a tavalyi fel nem tárt, de előkészített anyagot vettem elő. Ez pedig nem más, mint az annáták.” Róma, 1983. október 12. és november 12. között. Körmeny levele Horváthnak.

könyvek, Horváth szerteágazó kutatásai és a Körmeny által feltárt annáták közlésére gondolt a bíboros.⁵⁹

A kutatók, ismerve az irathagyatékukban fellelhető kutatási jegyzetanyagot, az elvárásoknak eleget tettek. A forrásfeltárás, mikrofilmettetés és a xeroxmások elkészítésével a kutatómunka azonban véget ért. Horváth József hazatérése után 1984 nyarán még felvette a kapcsolatot Holl Bélával az összeolvasások és a forrásközlés technikai és anyagi feltételeivel kapcsolatban. Ez egyfelől mutatja, hogy szándékában állt feldolgozni kutatásai eredményeit, másfelől azonban arra is enged következtetni, hogy a bíboros valami okból visszakozott a forráskiadás gondolatától. Így a tervezett 16. századi anyagot közreadó munka, az utóbb egy levélben „*Momumenta Vaticana nova regni Hungariae*” címen emlegetett sorozat I. kötete végül nem jelent meg. Horváth József saját munkája sem került feldolgozásra, mivel a tudós pap 1985 őszén elhunyt.⁶⁰

Körmeny József kutatásainak eredménye ugyanakkor részben nyomdába került. Korábbi, 1938-ban elkészült doktori értekezésének témája, Volkra Ottó János veszprémi püspök élete a római kutatások után egy évtizeddel később nyomtatásban is napvilágot látott.⁶¹ Körmeny ebbe az újabb szakirodalom mellett bedolgozta a vatikáni levéltárnak a püspökre vonatkozó, a magyar történetírás számára általa feltárt anyagát is. A kamarai anyag feldolgozására és közreadására azonban nem kellett ennyit várni. 1984 áprilisában, tehát még Horváth vatikáni tartózkodása idején a pécsi és veszprémi akadémiai bizottság hatodik településtörténeti konferenciáján ismertette az anyag veszprémi egyházmegyei vonatkozású részét.⁶² Körmeny teljes gyűjtésének magyar vonatkozású anyaga pedig Holl Béla és Körmeny Kinga szöveggondozásával a Magyar Országos Levéltár forráskiadványai között jelent meg 1990-ben.⁶³

⁵⁹ VÉL Hagyatékok, Horváth József hagyatéka (H/Horváth) 5. doboz, 6. csomó: „Bíboros Úrnak az a terve, hogy az összes dokumentumot facsimile-ben szándékozik közölni, az olvasatot pedig Mezey professzor úr fogja közölni... De elképzelnem sem tudom, hogy valóban erre gondolt volna Atyánk. Nem beszélve ennek anyagi oldaláról, felteszem a kérdést: vajon kinek a számára készülne ez a kiadvány? Van-e honukban 10–20 tudós, aki el tudná olvasni az eredeti facsimile-t?” Róma, 1984. február 9. Horváth levele Körmenynek. „A kiadványt Őminenciája úgy gondolja, hogy lenne a faximile szöveg, az átírt latin és fordított magyar szöveg. Vitába nem szálltam vele, de ezt az egész anyagra nem érdemes megcsinálni... Erről még korai beszélni. Egyelőre Te készíts a dokumentumokról filmet és néhányat barátaink és Nagy Pistával karöltve [próbálj meg] átírni.” Felsőörs, 1984. február 23. Körmeny levele Horváthnak.

⁶⁰ A kutatások történeti feldolgozásának elmaradása nem volt egyedi jelenség Horváth esetében. A kényszerű cezúra után az 1960-as, 1970-es években újból meginduló magyar vatikáni kutatások a rendszerváltásig nagyobb részt erre, vagyis a xerox- mikrofilmmások készítésére szorítottak. TUSOR, *A vatikáni magyar kutatásokról*, 1c.

⁶¹ KÖRMENDY JÓZSEF, *Gr. Volkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága 1665–1720*. (A veszprémi egyházmegye múltjából 16), Veszprém 1995.

⁶² KÖRMENDY JÓZSEF, *A veszprémi egyházmegye a középkor végén az annáták tükrében*, A Duntántúl településtörténete VI (XI–XIX. század), (szerk. Somfai Balázs), Veszprém 1986, 45–54.

⁶³ KÖRMENDY JÓZSEF, *Annae e regno Hungariae provenientes in Archivio Secreto Vaticano 1421–1536* (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/21), Budapest 1990.

* * *

A két kutatási periódus tehát eltérő eredménnyel zárult. Amíg a századfordulón a veszprémi egyházmegye támogatásával végzett vatikáni forrásfeltárások eredménye egy pazar kiállítású és tartalmilag megkerülhetetlen munka lett, addig az 1980-as évek első felében folyt kutatómunka eredménye részben még ma is feldolgozatlan. Az okokat kutatva meg kell állapítani, hogy nyilvánvalóan más körülmények közepette került sor a kutatásokra. Amíg Hornig Károly egy, az egyház számára prosperáló korszakban, gazdag egyházmegyéjét irányítva, felhasználva annak erőforrásait joggal támaszthatott a millenniumi ünnepségsorozat közepette olyan követelményeket az általa kiválasztott, a kiadvány megjelentetésében közreműködő személyek irányánt, amelynek eredménye csak egy kiváló alkotás lehetett. Maximalizmusát dicséri mind a kiadvány külleme, mind a szakmájukban legjobbnak számító munkatársak kiválasztása.

Az 1980-as években más lehetőségek szabták meg a kutatás kereteit. Különbéféle okok miatt az egyes egyházmegyék nem vállalkozhattak saját vatikáni kutatások folytatására, és sokszor még az egyháztörténet mint diszciplína művelése is nehézségekbe ütközött. A témára vonatkozó könyvkiadás akár egyházmegyei, akár országos szinten vizsgálva, a minimumra csökkent. Mindenképpen dicséretes tehát, hogy amint újból lehetőség adódott, egyháztörténetet kutató ösztöndíjasok jelentek meg a vatikáni levéltárban. Bár nem pályájuk elején álló, energikus személyek voltak, mind korábban Hornig két kiküldött kutatója, hanem érdemes, idős papok, akik bár részben talán az 1950-es évekbeli meghurcoltatásuk miatt mintegy kárpótlásként utazhattak Rómába, de szakmai felkészültségük, tudásuk és tudományos munkájuk nem volt megkérdőjelezhető. A körülményektől függetlenül azonban ők sem tudták magukat. Kutatásaik eredményei részben ugyan megjelentek feldolgozások és forráskiadványok formájában, de kutatásuk eredeti célja, a *Monumenta Vaticana Hungariae* sorozat újraindítása bőkezű, az ügyet magáénak érző mecénás és a sors rendelkezései miatt nem valósult meg.

FÜGGELÉK

I.

Jelentés Horváth József ösztöndíjas 1982. II. félévi kutatómunkájáról

(VÉL H/Horváth J. 5. doboz, 6. csomó [kutatási jelentések] – *dactylogr.*)

I. Vatikáni Titkos Levéltár.

A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei alapján kijegyzeteltem a magyar egyházmegyék XVII–XVIII. századi állapotát bemutató adatokat a következő évekből:

Csanád: 1649, 1679, 1687, 1696.

Eger: 1630, 1645, 1649, 1666, 1670, 1678, 1782.

Erdély: 1697, 1713, 1724.

Esztergom: 1637, 1666, 1695, 1725.

Győr: 1665, 1726, 1733, 1825.

Kalocsa: 1669, 1678, 1697, 1733.

Nyitra: 1667, 1670, 1689, 1687, 1696, 1706.

Pécs: 1625, 1642, 1647, 1668, 1678, 1732, 1733.

Vác: 1627, 1670, 1682, 1709, 1725.

Várad: 1630, 1664, 1678, 1682, 1735.

Veszprém: 1631, 1633, 1637, 1645, 1649, 1687, 1710, 1723, 1726, 1745, 1764, 1777, 1808, 1811, 1823, 1842, 1849, 1879, 1877.

Zágráb: 1629, 1688, 1695, 1704.

[*kézírással:*] 53 + Vp 19 = 72

A Lettere di Vescovi és a Lettere di Principi fondok kb. 15 kötetéből kijegyzeteltem a fontosabb magyar vonatkozású adatokat.

Ugyancsak átnéztem a Fondo Borghese és az Archivum Arcis Arm. I–XVIII. több kötetét magyar vonatkozású jegyzeteket készítve, főleg az 1527–1648. évekből.

II. A Congregatio de Propaganda Fide Levéltárában kijegyzeteltem a „Scritture originali riferite nelle Cong. Generali” 1671–1710-ig terjedő időszak magyar vonatkozású anyagát. (112 kötet á 3–400 oldal, index nélkül. Kötetenként végig lapozva.)

III. A Jézus Társasága Központi Levéltárában kutatást folytattam a rend veszprémi missziójára és Vörösberény jezsuita múltjára vonatkozólag. 1640–1773 évközben.

IV. Összeállítottam a Pápai Magyar Intézet történetét.

V. A Vatikáni Könyvtárban nyomoztam a XIV. században élt Jacobus Passavanti domonkos életrajzi adatai után, aki állítólag járt Magyarországon és tudott magyar bibliafordításról. (Sajnos téves állítás!)

2.

Jelentés Dr. Körmendy József ösztöndíjas

1982/83. tanév I. félévi kutatómunkájáról

(VÉL H/Körmendy 11. doboz, 6. csomó [kutatási jelentések] – *dactylogr.*)

A veszprémi egyházmegyében szép múltja van a vatikáni levéltári kutatásnak. A XX. sz. elején dr. Lukcsics József – a későbbi egyetemi tanár – Fraknoi Vilmos vál. püspök történész kutatócsoportjához tartozott. Munkájuk gyümölcse a „Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis (1001–1526)”. Ehhez kapcsolódik a „Monumenta Vaticana Hungaria” c. munka, amelynek időszaka 1520 körül zárul.

Ez a szisztematikus munka a két nagy mű kiadásával megakadt.

A magyar katolikus egyháztörténeti munkaközösség szeretné ezt a munkát folytatni. Mint a munkaközösség tagja ezzel a szándékkal kértem és kaptam meg a Magyar Püspöki Kar féléves ösztöndíját.

Kutatásomnak két főiránya volt:

1. Fraknói-Lukcsics-Ipolyi-Bunyitay stb. munkájához kapcsolódva megkezdtem a XVI. századi püspökök okmányainak feltárását a Vatikáni Titkos Levéltár consistoriális anyagának feltárásával, a vonatkozó anyagot a csatolt jegyzék szerint lefilmeztettem, kivéve az Act. Vicecancellarii Vol. 2. anyagát, melyről xerox-másolatot készítettem.

2. Kutatásom következő része gróf Volkra Ottó, Ker. János (1710–1720) veszprémi püspök működésével kapcsolatos. A hiteles korrajz miatt a „processus informativus”-ok alapján megvizsgáltam a magyar püspökségek századfordulói életét. A „limina” jelentések között egyházmegyénkben csak P. Biró Márton 1752., 1758, és br. Hornig Károly 1892. évi jelentése található.

3. Kiegészítő kutatások:

a) A „Segretario Stato” anyagából (index I.1019.)

Lettere di particolari Vol. I. (1519–1602) kb. 40 folio filmfelvételre előkészítve. (Jegyzék mellékelve.) Háborús tárgyú jelentések Erdélyből és Felvidékről Aldo-brandini bíboros számára. Olasz nyelvű, eléggé megviselt szöveg. Vol. 2 – Vol. 3. Érdemes anyag nincs benne. Vol. 4. (1594–1601.) Háborús. (jegyzék mellékelve.) – (Index II.1020.) Lettere di diversi particolari: Vol. 109. (1712). Dubsy gran prior köszönő levele Keresztély Ágost hg. primáshoz, Bossányi Julianna klarissza apátnő levele a pápához. (Jegyzék mell.) Vol. 110., Vol. 111. (Jegyzék mell.)

Epistole ad principes (Index 1069.) 1711–1713. Vol. 87–91. XI. Kelemen pápa kéri Keresztély Ágost bíboros, hercegprimást, hogy hűségesen álljon helyt hivatásában. Legyen bátorsága jelentést küldeni az egyház helyzetéről. Felszólítja, hogy koronázza meg III. Károly királyt.

XI. Kelemen pápa a bíborosnak figyelmébe ajánlja a ferencesek ausztriai visítatorát és a pápai követek támogatását. (Sajnos a primás vonatkozó leveleit nem sikerült megtalálnom.)

b) Az „archivo storico delle S. Congregatione de Propaganda Fide” anyagában a csatolt jegyzék szerint főleg olyan részeket próbáltam felderíteni, amelyről irodalmi feldolgozást nem találtam. Ebben a részben talán a legjelentősebb a pálosok missziója a királyi és török területeken. Szó esik a rend belső reformjáról.

c) Tagja lévén az OEMT. és az egyházmegyei Ars Sacra Bizottságnak tanulmányoztam a liturgikus térrendezéseket és az új templomokat. Kapcsolatba kerültem a római Ars Sacra Bizottsággal is, és engedélyt kaptam a templomok fényképezésére. Sőt, ajándékba kaptam „Chiesa Nuova di Roma” c. könyvet, amelyben kb. 130 modern templom terve található.

d) Dr. Dankó László rektor atya buzdítására Kvanduk Frigyes pécsi egyházmegye ösztöndíjas társammal diafilmre vettük a római magyar vonatkozású emlékeket (emléktáblák, síremlékek, templomok, kápolnák, intézmények, személyek,

betlehemek, ó- és középkori templomok stb.). Kb. 250 diafelvétellel rendelkezem, melynek jelentős részét szeretném odahaza tanulságul bemutatni.

e) A Pontificio Instituto Di Archeologia Cristiana rendezésében rendes hallgatóként részt vettem a „Corso Speciale D’Iniziazione Alle Antichita Cristiana” kurzus olasz tagozatán.

Rendkívüli hallgatóként látogattam a vatikáni levéltárosi főiskolát és paleográfát, meg diplomatikát hallgattam. Ezért külön hálával tartozom Mons. Martino Giusti prefektus úrnak, Pratesi és Aldo Martini professoroknak.

f) Meg kell említenem, hogy munkám eredményességéhez nagyban hozzájárult Horváth József előző félévi ösztöndíjas társam kutatási tapasztalatainak átadása és dr. Pásztor Lajos professzor helyszíni segítsége.

Végül megköszönöm a Magyar Püspöki Karnak az ösztöndíjat, a Római Pápai Magyar Intézet vezetőségének, ösztöndíjasainak, személyzetének és mindazoknak a szeretetét, akik római tartózkodásomat nemcsak eredményessé, hanem kellemessé is tették számomra.

Róma, 1983. január 25-én.

Körmeny József
ösztöndíjas

Melléklet Körmeny József ösztöndíjas 1982/83./I. jelentéséhez

Ad 1. Archivo Segreto Vaticano következő dokumentumairól kértem „microfilm”-et:⁶⁴

Acta Vicecancellarii: Vol. 1. folio 32r-v., Vol. 1. 66r-68v., 217v-221r., Vol. 10. ff. 2r-3r., 90v-91r. – Acta Camerarii: Vol. 3. ff. 23v., 164v-165r., Vol. 8. ff. 137r., 156r-157r., 160r-161v., Vol. 9. ff. 26v-27v., 62v., 94v-95r., 115r-116r., Vol. 10. ff. 59r-61v., 128v., 167r-195v., 206v-207v., Vol. 11. ff. 88v., 101v-102r., 110v., 155r-v., 159r-v., 296r-297r., 315r-v., 378r., 398v-399r., Vol. 12. ff. 74r., 77r., 99v., 104v., 108v-112v., Vol. 14. ff. 143v-144r. – Archiv. Consistoriale Miscellanea: Vol. 4. ff. 22r., 29r-30v., 162r., 163v-165r., Vol. 19. ff. 21r-v., 34r-v., 38v-39v., 127v-128v., 451r-455r., Vol. 14. ff. 102v., 149r-v., 155r-v., 159r-161r., 162r-v., 164r-v., 169r-v., Vol. 15. ff. 82r-v., 96v-97r., 142v., Vol. 16. ff. 76v-77r., 78v., 82v-83r., 106r-v., 139r., 144r-145r., 146v-147v., 151r., Vol. 20. ff. 404v., 411v-412r.

Bullák:

Reg. Vaticanum: 1791. ff. 59r-68v., 233r-237r., 329r-330v.

Reg. Vat. 1795. ff. 96r-120r.

Secr. Brev. Vol. 77. ff. 317r-319v., 323r-325v., 329r-331v., 335r-337v., 363r-366v., 387r-389v., Vol. 78. ff. 3r-5v., Vol. 88. ff. 387r-388r., 392r-393v., Vol. 97. ff. 106r-108r., 261r., Vol. 103. 227r-229r., Vol. 105. ff. 227r-229v., 442r-444v., Vol. 168. ff. 285r-287v., 339r-341v., Vol. 170. ff. 582r-583r., 669r-671v., Vol. 171. ff. 1r-3v., 71r-73v., 77r-79v., 223r-225v., Vol. 368. ff. 304r-306r., Vol. 371. ff. 243r-245r., Vol. 375. ff. 223r-225v., 226r-228v., 305r-306v., Vol. 377. ff. 227r-254r., – Regesta

⁶⁴ VÉL Gyűjtemények, Mikrofilmek (J/3. II), n. 10: Acta Consist. Miscellanea, vol. 4, 14, 15, 16, 19, 20; Acta Consist. / Acta Vicecancellarii vol. 1, 1A, 4, 5, 7, 10; Secr. Breve vol. 77, 78, 88, 97, 103, 105, 168, 170, 171, 368, 371, 375, 377; Registr. Later. 1253, 1261, 1400; Acta Consist., Acta Cameraria vol. 3, 8, 9, 10, 11, 12, 14.

- Lateranense: Vol. 1253. ff. 275v–277v, 282v–284v., Vol. 1261. ff. 269r–272r., 203v–205v., Vol. 1400. ff. 283r–285r., 299v–302v.
- Fotocopie Xerox: Archiv. Consistoriale, Acta Vicecancellarii: Vol. 2. ff. 23r., 24v., 80v., 94r., 105v–106r., 150v–151v., 160r., 162v–163r., 173r., 184r., 187r–189r., 198v., 200r., 205r–v., 216v., 217v., 221v., 222v., 225v–226r., 229r–v., 23r., 244v., 246r., 249v.
- Ad 2. Archiv. Nunziaturae Vienn. Processi: 37., 276., 271., 240., 269., 300., 305., 302., 313., 322., 332., 338., 360., 330.
- Ad3. a. Lettere di particolari Vol. 1. ff. 17r–v., 176r–177v., 178r–179v., 180r–201v., 202r–203v., 224r–225v., 234r., 235v., 238r–v., 239v., 240r., 241v., 244r–245v., 246r–v., 247v., 248r–v., 249r., 250v., 251r–v., 255r–256v., 257r., 258., 259r., 260v., 261r., 262v., 263r., 264v., 265r–v., 266v., 267r–v., 268v., 269r., 270v., 275r–v., 279r–290v., 307r–v., 308v–309r., 313r., 317r–v., 329r–v., 331r–v., 340r–345v., 346r–v., Vol. 4. ff. 324r., 327v., 377r–392v., 393r., 394v., 395r–396v., 397r–400v., 436r–v., 438r–439v., 440r–447v.
- Lettere diversi particolari Vol. 109. ff. 50r., 74r–75v., 139r–v., Vol. 110. ff. 65r–66r., 268r–269v., Vol. 111. ff. 108r–v., 236r–v.
- Epistolae ad principes Vol. 87. ff. 8r–v., 22v., 53v–54v., 85v–87r., 169v–170r., 223v–224r., 261v–263r., 297r–298v., 338r–339r., Vol. 88. ff. 31v–32r., 40v–41r., 111r., 155r–156v., 163v–164r., 173v–174v., 209v–210r., 264r–265v., 301v–303r., Vol. 89. ff. 16r–v., 32r., 40r–41v., 53r–v., 81v., 135r., 181v–184r., 186v–187r., Vol. 90. ff. 29r., 97v., Vol. 91. ff. 35v., 73r–v., 113v–114r., 152v–153v.
- Ad3. b. Archiv. „De Propaganda Fide” Scritture riferite nei Congressi Ungheria e Transilvania dal 1622 al 1675. I. ff. 1r–3r., 5r–12v., 13r–20v., 21r–28v., 29r–30v., 31r–32v., 44r–51v., 229r–230v., 231r–238r., 239v., 241r–242v., 246r–247v., 248r–249v., 250r–251v., 254r–258v., 260r–266v., 269r–272v., 275r–v., 277r–281v., 290r–298v., 302r–303v., 304r–305v., 306r–307v., 336r–337v., 342r–344v., 348r–349r., 350v., 351r., 352v., 364r–365v., 367v., 375r., 375v., 378r., 379v., 380r., 404r., 405v., 406r., 407v., 417r–v., 471r., 472r–474v., 476r–478v., 499r–500r., 525r–526v., 534r–537v.⁶⁵
- Fondo di Vienna:
Vol. 43. ff. 9r–v., 30v–31r., 44r., 53r., 129v–130r., 136v., 139r., 140v., 149r–150r., 153r–v., 163r–v., 171v., 179r–v., 226r–227v., 232v–235r., 283v., 284v., 362v–363r., 379r–v., 443r–v., 454v–456r., 457r–v.

3.

*Jelentés Dr. Körmendy József ösztöndíjas
1983/84. tanév I. félévi kutatómunkájáról*

(VÉL H/Körmendy 11. doboz, 6. csomó [kutatási jelentések] – *dactylogr.*)

Kutatásaimnak két főiránya volt:

1. Részben pótolni az elmúlt évi kutatásaim hiányát. (XVI. századi püspöki kinevezések, és Volkra Ottó püspök piaristákkal kapcsolatos működése a Generalitia levéltár alapján.)

2. Az „Annatak” teljes feltárása a XV–XVI. században. Ez a munka igen jelentős mennyiséget tartalmaz. Írásmódja eltér a szokásos hivatalos „curialis minuscula” írásmódjától, mivel ezekben nagyon sok az abbreviatio és a marginalis jegyzet.

⁶⁵ VÉL J/3. II, n. 8: Archivio di Propaganda Fide 1622–75 (17. század).

Azért igyekeztem befejezni ezt a mennyiségű munkát, mivel a Vatikáni Levéltárban két szerzetes segítségemre volt az abbreviatiok feloldásában. A két szerzetes P. Damján és P. Cenci ferences atyák.

Értesültem Érszegi Gézáttól, hogy az anyag egy része már mikrofilmen megvan az Országos Levéltárban (1–65 kötet). Viszont a bonyolult abbreviatiok miatt az eredeti szöveg alapján történő átírás látszott a legcélszerűbbnek. A jegyzetelés után az egész anyag kiadásra alkalmas.

A 66–80. és a 123. köteteket mikrofilmmeztettem Frater György gyilkossági aktaíval, valamint a Propaganda Fide Levéltárban végzett kutatásaim anyagának egy részével együtt.⁶⁶

Megköszönöm a Magyar Püspöki Karnak az ösztöndíjat, a Római Pápai Magyar Intézet vezetőségének, ösztöndíjasainak, személyzetének és mindazoknak a szeretetét, akik római tartózkodásomat nemcsak eredményessé, hanem kellemessé is tették számomra.

Róma, 1984. január 31.

Dr. Körmendy József
ösztöndíjas

4.

Jelentés Horváth József ösztöndíjas

1984. II. félévi kutatómunkájáról

(VÉL H/Horváth J. 5. doboz, 6. csomó [kutatási jelentések] – *ductylogr.*)

A Magyar Püspöki Kar megbízásából 1982. II. félévében, majd 1984. II. félévében dolgoztam a római levéltárakban.

Az utóbbi félévben Dr. Lékai László bíboros prímás érsek utasítására csak a Vatikáni Titkos Levéltár XVI. századi magyar vonatkozású anyagával foglalkoztam, kiegészítve Dr. Körmendy József I. félévi hasonló kutató munkáját, hogy e korszak okleveleit publikálásra előkészítsük.

Munkám túlnyomórészt ezen iratok felkutatásából és azok xerox, vagy mikrofilm másolatának elkészítéséből állt. A másolatban hazavitt anyag jegyzékét mellékelem.

Megköszönöm a Magyar Püspöki Karnak, hogy e nagyfontosságú munkára lehetőséget adott. Megköszönöm a Pápai Magyar Intézet vezetőségének és dolgozóinak, hogy e munkához nyugodt és mindenben kielégítő körülményeket biztosított.

Róma, 1984. június 10.

Horváth József
tb. kanonok, plébános

⁶⁶ VÉL J/3. II. n. 9: AA. Arm. I–XVIII, 1711 (Fráter György?); XXV. Germania IV. Dolfino 1572 – n. 11: AA. Arm. I–XVIII, 1711 (Fráter György?). – n. 12: AA. Arm. I–XVIII, 1711 (Fráter György?).

Melléklet Horváth József ösztöndíjas 1984. évi jelentéséhez

A Vatikáni Titkos levéltár alábbi anyagából készítettem Xerox másolatot:⁶⁷

Armarium XXVIII. Divers. Camer. Vol. 68. fol. 66r., Vol. 76. fo. 111r., Vol. 79. fo. 115r-v., 116r-v., 117r-v., 118r-v., 119r-v., Vol. 97. fo. 301v., 302r., Arm. XXX. Vol. 183. fo. 86v., 87r., Arm. XXXVIII. Vol. 3. fo. 101r-v., 150r-v., Arm. XXXIX. Vol. 44. fo. 181r-v., 257v-279v., 284v-285v., 303v-305v., 862r-v., 865r-866r.

Armarium 41. Vol. 72. fo. 89r., 90r., 91r., Arm. 42. Vol. 15. fo. 388r., 389r., 390r-v., Arm. 42. Vol. 21. fo. 473r., 474r., 475r., Arm. 43. Vol. 26. fo. 68r., 69r-v., Arm. 42. Vol. 32. fo. 67r., Arm. 42. Vol. 33. fo. 106r., 107r., 108r., 109r-v., Arm. 44. Vol. 13.⁶⁸ fo. 270r., Arm. 44. Vol. 7. fo. 252r., 491r., Arm. 44. Vol. 10. fo. 244v., 245r., 265v-268r., Arm. 44. Vol. 11. fo. 198v., 199r., 332r-v., 333r., Arm. 44. Vol. 12. fo. 23r-v., 24r-v., 25r-v., Arm. 44. Vol. 14. fo. 183v-188r., Arm. 44. Vol. 15. fo. 216r-217v., 222v-224r., 241v-242v., Arm. 44. Vol. 16. fo. 204r-205r., Arm. 44. Vol. 18. fo. 363r., Arm. 44. Vol. 19. fo. 263r-v., 488r-v., 531r-v., Arm. 44. Vol. 21. fo. 100v-102r., 196r-199r., 240v-243v., Arm. 44. Vol. 22. fo. 89v-90r., 305r-306r., 162v., 163r-334r., 337r-v., Arm. 44. Vol. 23. fo. 58r-v., 401r-402r., Arm. 44. Vol. 24. fo. 41v-42r., 302r-v., 396v., Arm. 44. Vol. 25. fo. 100r-v., 170r-171v., 264r-265v., 380r-381r., 389r., 397r-v., Arm. 44. Vol. 28. fo. 49v., 50r., 52v., 53r-v., 55v., 56r., 66r-v., 75v., 76r., 113r-v., Arm. 44. Vol. 29. fo. 41r-v., 42r., 60r-v., 66r-v., 67r-v., 175r-180v., 422r-423r., Arm. 44. Vol. 30. fo. 72r., 118r-v., 209r-v., 238v., 239r., 250r-v., Arm. 44. Vol. 32. fo. 29r-30v., Arm. 44. Vol. 36. fo. 241r-243r., 273r-276r., Arm. 44. Vol. 37. fo. 44r., 262r-v., Arm. 44. Vol. 38. fo. 37r., 151r-152r., Arm. 44. Vol. 39. fo. 49v-53r., 233v-234v., 217r-248v., 260r-261v., 293v-295v., 316v-319v., Arm. 44. Vol. 40. fo. 14r-v., 30r-31r., 29r-v., 24v., 22r., 115r-v., 151r-152r., 341v-343v., 413r-416v., Arm. 44. Vol. 41. fo. 47r., 117v., 125r., 178r-181r., Arm. 44. Vol. 42. fo. 28r-v., 112-113v., 129v-130v., 150r-v., 220v-222r., 227r-228v., 239v-240r., 249v-250r., 255v-258v., 265v-267v., 303r-304r., Arm. 44. Vol. 43. fo. 15r-v., 156r-158r., 237v-238r., 243v-244v., 248r-v., 372r-v., 374v., 375r., Arm. 44. Vol. 44. fo. 148r-149v., 352v-353v.

Principi. Vol. 1. fo. r-v., Vol. 2. fo. 9r., 204v., 208r., 233r-v., Vol. 3. fo. 13r-v., 27r-v., 39r., 40r-v., 237r-v., 279r-v., 301v., Vol. 4. 4v., 5r., 20r., 23r., 51r-v., 60r., 61v., 68r-v., 122r-v., 142r-v., 213v., 328v., Vol. 5. fo. 144r., 162r-v., 177r., Vol. 6. fo. 190v., 267r-v., 270r., 273v., Vol. 8. fo. 82r., 105r-v., 114r., 117r-v., 122r., 221r-v., 271r., Vol. 9. fo. 78r-v., 79v., 348r., Vol. 13. fo. 117r-v., 118r-v., Vol. 24. fo. 228r-v., 229r., Vol. 26. fo. 8r., Vol. 27. fo. 311r-v., 319r-v., 320r-v., Vol. 30. fo. 51r., Vol. 33A. fo. 29r-v., 31r-v., 32r., Vol. 44. fo. 80v. Vol. 51. fo. 363r-v.

Resignat. 12. fo. 102r., 254v., Vol. 13. 21v., 208r., Vol. 15. fo. 96r., Vol. 17. fo. 69v., 70r., 163r., 202r., Vol. 18. fo. 23v., Vol. 19. fo. 148v., Vol. 20. fo. 111r., Vol. 21. fo. 170r., Vol. 23. fo. 117r., Vol. 25. fo. 210r.

Archivum Arcis. Arm. I-XVIII. numero 1419, 1604, 1853, 2408, 2453, 2461, 2520, 2522, 2523, 2524, 2526, 2527, 2528, 2530, 2531, 2532, 2533, 2535, 2536, 2537, 2539, 2542, 2549, 2556, 2585, 2607, 2839.

Minutae brevium. Pacco 4. no. 110., Pacco 55. no. 3915., Pacco 39. no. 2711., Pacco 59. no. 4248., Pacco 70. no. 4904., Pacco 115. no. 7479., Pacco 197. no. 11902., Pacco 271. no. 16,162., 16,214., Pacco 304. no. 18,213.

Consist. Acta Miscellanea. (Részben xerox, részben kézirat). Vol. 18. fo. 44r-45r., 70v., 107r-v., 129r., 189r., 314r-v., 323r-v., 39r-v., Vol. 19. fo. 34r-v., 37r-v., 38v., 39r-v., 126v., 127r., 128r., 265v., 266r-v., 267r., 300v., 301v., 341v., 428v., 454v., 530r-v., 604v., 605r-v., 614r., Vol. 20. fo. 14r-v., 15v., 18v., 20r., 44v., Vol. 21. fo. 185v., 186r., Vol. 31. fo. 141v., 142r., 143r-v., 145v., 150r-v., 157r.,

⁶⁷ Az anyag levéltári lelőhelye: VÉL H/Horváth József 6-7. doboz (Vatikáni kutatások II. és III. 1984.)

⁶⁸ A jelentésből hiányzó kötettszámot a hagyaték alapján egészítettük ki: VÉL H/Horváth József 6. doboz 15. csomó 2. tétel.

- 170v., 184r-v., 185v., 198v., 199r., 200v., 201r-v., 202v., 207r., 210r., 222v., 226v., 227r., 231v., 232r-v., 233r., 245v., 279v., 86r-v., 133v., 140r., 159r., 166v., 167r., 169r., Vol. 37. fo. 141v., 142r., 143r., 146v., 178v., Vol. 45. fo. 57r-v., 58v., 59r-v., 60r., Vol. 44. fo. 41r-., 37r., 153v., Vol. 47. fo. 60r-v., Vol. 48. fo. 152r-v., 154r-v., 185r., 186r-v., 188r., 189r-v., Vol. 49. fo. 397r-v., 573r-v., Vol. 50. fo. 21r., 24r-v., 47r-v., 50r-v., 72r., 77r-v., 78r-v., Vol. 51. fo. 394r., 395r-v., Vol. 52. fo. 479r., 480r-v., 482v., Vol. 53. fo. 161r., 228r.
- Germania. Vol. 94. fo. 49r-v., 55r-v., 76r-v., 77r-v., 79r., 80r-v., 81r-82r., 87r-v., 88r-v., 286r-v., 313r-v., 314r-v., 315r-v., 316r., 352r-v., 353r., Vol. 95. fo. 5r.
- Sec. Brev. Vol. 6. fo. 26r-v., Vol. 9. fo. 301r-304r (csak rövid regeszta, jegyzet) Vol. 11. fo. 198r., Vol. 77. fo. 317r-319v., 323r-325v., 329r-331v., 335r-337v., 387r-389v.
- Epistolae Regiae. I. fo. 23r., 27r., II. 26. r.
- Reg. Vat. Vol. 722. fo. 204r-204r., Vol. 969. fo. 201v., 202r., Vol. 970. fo. 64r-65v., Vol. 976. fo. 29r-33r., Vol. 980. 121r-123r., Vol. 1850. fo. 89r-94., Vol. 1930. 46r-50r., Vol. 1933. fo. 167r-168r., 171r-184v., Vol. 2011. 63r-69v.
- Reg. Lat. Vol. 1202. fo. 85r-86r., Vol. 1209. fo. 85r-86r., Vol. 1096. fo. 65v-68v., Vol. 1105. fo. 229r-232r., Vol. 1135. fo. 166v-169v., Vol. 1253. fo. 275v-277v., 282v-283v., Vol. 1261. fo. 269r-272r., Vol. 1400. 283r-285v., 300r-302r., Vol. 1160. fo. 312r-314r., Vol. 1267. 354r-355r., Vol. 1272. fo. 240r-241v.
- Fondo Pio 276. fo. 8. (másolat.)
- Misc. Arm. XII. Vol. 144. fo. 372r., 387r., 421r., Vol. 145. fo. 131r., 300r., 407r., Vol. 146. fo. 130r., 156r.
- Misc. Arm. I. 12. Mikrofilmen.

KARLINSZKY BALÁZS

CSISZÁRIK PÜSPÖK VESZPRÉMI HAGYATÉKA

Dokumentumok a Szentszék és Magyarország diplomáciai kapcsolataihoz

A Szentszék és Magyarország 20. századi kapcsolatainak történetéhez a hivatalos iratokat őrző levéltárak mellett esetenként magánszemélyek irathagyatékai is hasznos forrásanyagot szolgáltathatnak. A század első három évtizedére nézve ilyen jelentőséggel bír Csiszárík János címzetes püspöknek (1860–1936) a Veszprémi Érseki Levéltárban őrzött hagyatéka. A pap-diplomata, aki több mint negyedszázadig állt az Osztrák–Magyar Monarchia, majd Magyarország külügyi szolgálatában, 1911-ben veszprémi kanonok lett, s ezen a címen került az egyházmegye tulajdonába az irategyüttes.

I. EGY NEM SZOKVÁNYOS DIPLOMATAKARRIER

Csiszárík János 1860. november 16-án született a szepességi Vörösklastromban (Červený Kláštor, Szlovákia).¹ Szüleinek házasságlevele szerint apja, Csiszárík János az eperjesi görög katolikus püspökség klerikusa és a püspöki javak felügyelője volt, aki a galíciai, ma Lengyelországhoz tartozó Kobylnica Wołoská-ból származott. A nagyapa, Joannes Csiszárík, itt szolgált görög katolikus lelkészként, feleségét Josephina Kociszeskának hívták. Csiszárík püspök anyja, a római katolikus Steiner Mária Fertőféhéregyházán (Donnerskirchen, Ausztria) született, ezen az ágon a nagyapa Joannes Steiner kereskedő, a nagyanya pedig Theresia Frankl volt.² A szülők házasságkötésére Magyaróváron (Mosonmagyaróvár) került sor 1859. október 20-án, az esketést Steiner Márton plébániai kormányzó – minden bi-

¹ Csiszárík püspök életrajzi adatait közli PFEIFFER JÁNOS, *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 8), München 1987, 87–88. – Az alábbiakban csak a névtár adatait pontosító, kiegészítő forrásokra hivatkozunk külön.

² Kivonat a magyaróvári plébánia házassultak anyakönyvéből 1924/78. Veszprémi Érseki és Főképtalani Levéltár, Hagyatékok, Csiszárík János hagyatéka (H/Csiszárík), 6. doboz. – További kutatást igényel, hogy az anya családja rokonságban állt-e Steiner Fülöp székesfehérvári megyéspüspökkel (1839–1900, püspök: 1890–1900), aki szintén Fertőféhéregyházán született. Mindenesetre érdekes, hogy Csiszárík püspök öccseinek keresztnéve Márton és Fülöp volt.

zonnal a menyasszony rokona – végezte.³ A püspök apja nem sokkal később az eperjesi egyházmegye papja lett, 1862–1868 között a szepességi Osztornya (Osturňa, Szlovákia), majd 1887. január 19-én bekövetkezett haláláig Szlovinka (Slovinky, Szlovákia) parókusaként szolgált.⁴ Elsősülött fiát még a kassai egyházmegye papnövendékeként is görög szertartásúnak jegyezték be a bécsi egyetem és a bécsi *Augustineum* anyakönyvébe.⁵

Az apai ágon görög katolikus papcsaládból származó, de anyai ágon is pap rakkal rendelkező Csiszárík János elemi iskoláit Magyaróvárott és Iglón, a gimnáziumot Iglón, Lócsén és Kassán végezte. A kassai szemináriumba 1876-ban vették fel, 1878–1882 között a bécsi Pázmáneum, majd 1882–1885 között az *Augustineum* növendéke volt, teológiai tanulmányait a bécsi egyetemen folytatta. Ekkor a német, magyar és szlovák nyelveket beszélte.⁶ 1883. április 15-én szentelték pappá a kassai egyházmegye címére, latin rítusban.⁷

Bécs teológiai doktorátusának 1885. július 29-én történt megszerzése után hagyta el, disszertációja Ligouri Szent Alfonz morálteológiájával foglalkozott. 1885-ben püspöke kinevezte a kassai szemináriumba prefektusnak és a szentírástudomány tanárának, emellett a következő évtől az orsolyita apácák elemi és polgári iskolájában hittant, valamint tanítóképzőjükben német nyelvet oktatott. Csiszárík életének következő két évtizede a papképzés és a leánynevelés, valamint a püspöki aulában végzett szolgálat jegyében telt. Szemináriumi tanári állását az egész időszakban megtartotta, hittanári működésének gyümölcseként 1890-ben tankönyve jelent meg,⁸ 1897-től pedig az orsolyarendi polgári iskolák igazgatójaként is működött.⁹ Munkakörei az egyházmegye központi szervezetében: a középiskolai hittanárokat képesítő bizottság tagja (1890), szentszéki ülnök (1892), helyettes zsinati vizsgáló (1897). Ezen beosztásai mellett részt vett a város köz- és hitéletében, mint a törvényhatósági bizottság választott tagja, illetve a Jézus Szíve Társulat elnöke. 1893-ban császári és királyi udvari káplán kitüntető címet kapott, 1899-ben pedig bekebelezett tagjává fogadta a budapesti tudományegyetem hittudományi kara.

³ Steiner Márton (1828–1892) 1857-től magyaróvári adminisztrátor, 1861–1890 között ugyanott plébános, 1867-ben c. apát, 1890-től győri kanonok.

⁴ Csiszárík János szlovinkai g. kat. lelkész gyászsjelentése. VÉL H/Csiszárík 3. doboz.

⁵ A bécsi tudományegyetem anyakönyvi adatai: <http://leveltar.elte.hu/databases.php?ekod=1>. – Az *Augustineum* (*Frintaneum*) anyakönyvi adatai: <http://leveltar.elte.hu/databases.php?ekod=10>. – Az egyetemi anyakönyv apjának foglalkozását is megadja: 'griechisch-katholisch Pfarver'. – Csiszáríkról, mint a Pázmáneum, illetve az *Augustineum* növendékéről megemlékeznek: A bécsi Pázmáneum, szerk. ZOMBORI ISTVÁN, Budapest 2002, 329–330; TUSOR PÉTER, *A bécsi Augustineum és Magyarország 1816–1918*, Aetas 22 (2007) 1. sz., 32–43, 41.

⁶ Az *Augustineum* anyakönyvének bejegyzése szerint Csiszárík felvételének dátuma 1882. október 9. Belépésének dátuma 1882. november 6. – Köszönet TUSOR PÉTERnek az adatok szíves közléséért.

⁷ Az *Augustineum* anyakönyvében szentelési dátuma: 1882. július 23.

⁸ DR. CSISZÁRIK JÁNOS, *Az üdvő-szövetségi történelme, középiskolai és tanítóképző-intézetek használatára*, Kassa 1890.

⁹ Itt volt tanítványa Slachta Margit. Slachta Margit levele Csiszárík Jánoshoz, 1930. október 14. VÉL H/Csiszárík 2. doboz.

Az élete delelőjére jutott paptanárnak karrierjének kiteljesedése nagy valószínűséggel a kanonoki stallum lett volna, ha egy váratlan, és kezdetben nem különösebb előmenetellel kecsegtető ajánlat nem tereli Csiszáríkot a diplomatapálya felé. A bécsi külügyi apparátus 1906-ban titkárt keresett a Monarchia vatikáni követségének egyházi tanácsosa, Giovanni Battista de Montel¹⁰ mellé. A tiroli származású prelátust, aki a *Rota Romana* dékánja is volt, s nagy megbecsülésnek örvendett Róma legmagasabb egyházi köreiből, aggkora ellenére sem akarták nélkülözni, ezért gondoltak egy segéderő beállítására. A megfelelő személy kiválasztását Fischer-Colbrie Ágostra bízták, aki ekkor kassai segédpüspök volt. Ő azonban nem talált vállalkozót a fiatal papok között, ezért kérte fel Csiszárík Jánost, a szeminárium 46 éves tanárát a poszt betöltésére. Az állás önmagában nem sok jövőt ígért, nem következett ugyanis belőle, hogy a titkár egyúttal a prelátus hivatali utóda is lesz.¹¹ De Montel halála után azonban a bécsi külügyminisztérium választása Csiszárík Jánosra esett, aki időközben pápai kamarási címet nyert (1907), illetve a Ferenc József Rend lovagkeresztjével tüntették ki (1909), s így 1910-től már követségi tanácsosként működött Rómában.

Csiszárík mellett minden bizonnyal nemcsak megnyerő modora, nyelvismerete és „előkelő érintkezési formái” szóltak,¹² hanem kánonjogi jártassága és politikai intelligenciája is, amit a *Ne temere* dekrétum hatálytalanítását célzó diplomáciai lépések során igazolhatott.¹³ Már követségi tanácsosként érte a pápai prelátusi kinevezés, amit rövidesen a veszprémi kanonoki stallum elnyerése követett 1911. november 18-án. Míg az előbbi tisztán egyházi kitüntetés volt, az utóbbi csak részben, mivel a megyéspüspök jelölése alapján az uralkodó adományozta. Azonban maga Csiszárík később hangsúlyozta, hogy báró Hornig Károly püspök X. Pius pápa kifejezett óhajára nevezte őt ki a veszprémi káptalan tagjai közé.¹⁴ A magyar kormány Csiszárík iránti bizalmának jele volt, hogy 1912 végén – latin rítusa ellenére – az eperjesi püspöki székre jelölték, amit ő elhárított magától.¹⁵

¹⁰ Giovanni Battista de Montel (1831–1910) 1877-től a *Rota Romana* ügyhallgatója, 1888-tól dékánja, egyúttal *consulente ecclesiastico* az Osztrák–Magyar Monarchia szentszéki követségén.

¹¹ Az esetet elbeszéli BÁNK JÓZSEF, *Szerédi bíboros fiatal évei Rómában (1908–1927)*, Budapest (é.n.), 45–46. – A kis kötet BÁNK JÓZSEF neve alatt jelent meg, ám ő az előszóban világosan értésre adja, hogy a mű alapját egy ismeretlen szerzőtől származó, Pannonhalmán őrzött kézirat képezi, amelyhez kiegészítéseket fűzött.

¹² Amint véli BÁNK, i.m., 46.

¹³ A „*Ne temere*”-üggyel kapcsolatban számos feljegyzés található a hagyatékban: VÉL H/Csiszárík 1. doboz. – X. Pius pápa az 1908 húsvétján kiadott *Ne temere* kezdetű rendelkezéssel érvénytelennek nyilvánította a protestáns lelkész előtt, kánoni forma nélkül kötött vegyesházasságokat, ami Magyarországon belpolitikai vitát idézett elő. A pápa 1909. február 27-én Magyarországot kivette a dekrétum hatálya alól.

¹⁴ Iratok Csiszárík kanonok rezideálás és kóruskötelezettség alóli felmentéséhez, 1926. VÉL H/Csiszárík 6. doboz. – Itt található a pápa levelének kézzel írt másolata: „*Res pergratissima mihi erit, si dilectus filius Ioannes Csiszarik, sacerdos dioecesis Cassoviensis, Canonicus in Capitulo Cathedralis dioecesis Veszprimiensis nominetur, et grati ac benevolentis animi testem Venerabili fratri Episcopo Veszprimiensi Apostolicam Benedictionem peramanter impertio. Die 7 Novembris 1911 Pius PP. X m.p.*”.

¹⁵ *Dokumentumok, 1–2. sz.*

Miután Olaszország hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának (1915. május 23.) a vatikáni követség munkatársai elhagyták az Örök Várost. Csiszárík 1916. január 28-tól a bécsi külügyminisztérium egyházpolitikai osztályán működött, s több diplomáciai kiküldetésben vett részt (Törökország, Varsó, Teschen). Tevékenységének elismeréseként 1916-ban a polgári érdemekért adható II. osztályú hadikeresztet kapta. 1917. november 25-én az uralkodó, IV. Károly almisi (almissai) címzetes püspökké nevezte ki. Ennek a magyar királyok főkegyúri joga alapján adományozott, úgynevezett választott püspöki címnek kánonjogi hatálya ugyan nem volt, s nem járt felszenteléssel, de Csiszárík 1918-ban megkapta a pápától a főpapi jelvények viselésének jogát.

1917 novemberétől Csiszárík püspök a bécsi külügyminisztérium rendelkezési állományában volt 1919. szeptember 1-ig, ezt követően költözött Budapestre. Előbb a József körút 51. szám alatt, majd a budai Attila körút 19. számú Bethlen-udvarban lakott. 1919. október 31-én vették fel a magyar királyi külügyminisztérium állományába, I. osztályú követségi tanácsosi titullal. November 30-án¹⁶ már Budapestről keltezte válaszát a bécsi nuncius levelére.¹⁷ Mint a külügyminisztérium kánonjogi tanácsosa, az 1920-as években jelentős befolyást gyakorolt a magyar kormány egyházpolitikájának alakulására, úgy a szentszéki relációban, mint a szomszédos államokkal való kapcsolatok terén, az egyházi közigazgatást és egyházi vagyont érintő kérdésekben.¹⁸ Emellett számos, részben diplomáciai, részben lelkipásztori jellegű küldetést teljesített a kormány és a püspöki kar – elsőrendűen a hercegprímás – bizalma folytán. 1920-ban Csiszárík püspök teremtette meg Rómában Magyarország szentszéki követségének működési feltételeit. Ugyanebben az évben járt hivatalos úton Belgiumban és Hollandiában. 1923-ban részt vett Varsóban az első lengyel katolikus kongresszuson, ahol lengyel nyelvű üdvözlőbeszédet mondott. 1927-ben neve szóba került a tábori püspökség betöltésénél, de a jelölést elhárította magától.¹⁹ 1928-ban a kormány és a hercegprímás képviselőtét látta el a new york-i Szent István magyar templom felszentelésén, s közel hat hétig tartó körúton félszáznál több magyar egyházközséget látogatott meg. Ebbeli ténykedésével a püspöki kar jegyzőkönyvben is rögzített köszönetét érdemelte ki.²⁰ 1929-ben Palesztinában járt a hercegprímás megbízásából. 1929. július 29-től rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter. A külügyminisztériumból 1930. szeptember 30-án helyezték nyugállományba,²¹ érdemei elismeréseként ebben az évben II. osztályú magyar érdemkeresztet tüntették ki, 1932. február 4-én pedig kormányzói teljes elismerést jelképező érmet (nagy *Signum Laudis*) kapott.²²

¹⁶ Tehát nem 1920-ban tért haza Bécsből, amint a PFEIFFER-féle életrajzban szerepel.

¹⁷ *Dokumentumok*, 3. sz.

¹⁸ *Dokumentumok*, 5–9. sz.

¹⁹ *Dokumentumok*, 4. sz.

²⁰ *A magyar katolikus püspöki tanácskozás története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I–II* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 12–13), szerk. BEKE MARGIT, München–Budapest 1992, I, 245–246.

²¹ GERGELY JENŐ, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1999, 323.

²² Walko Lajos külügyminiszter levele Csiszárík Jánoshoz a kormányzó legfelsőbb elhatározásáról, 1932. február 8. VEL H/Csiszárík 4. doboz.

Csiszárík mint veszprémi kanonok Magyarországra visszatérve kapcsolódott be a veszprémi egyházmegye életébe, bár káptalani kötelezettségei (helybenlakás, kórusima) alól kétévkenként felmentést kért és kapott a nunciustól, pápai felhatalmazás alapján. A székeskáptalanban a fokozatos előléptetésnek megfelelően 1920-tól pápai, 1922-től segesdi, 1927-től székesegyházi főesperes és hántai prépost, 1932-től segesdi főesperes, 1934–1935-ben őrkanonok, 1935-től haláláig éneklőkanonok volt.²³ 1919-től zsinati bíró, 1923-ban és 1934-ben részt vett az egyházmegyei zsinaton, 1933-ban Rott Nándor püspök öt nevezte ki az ekkor megalapított *Actio Catholica* egyházmegyei igazgatójává.²⁴ Budapesten reprezentatív jellegű főpapi ténykedést fejtett ki, 1921-től az Országos Szent Gellért Egyesület fővédnökeként,²⁵ 1922-től pedig tíz éven át mint a budapesti rendőrség lelki vezetője.²⁶

Csiszárík János 75 éves korában, 1936. január 2-án hunyt el Budapesten. A Kerepesi temetőben a székesfőváros által adományozott dízsírhelyre temették.

2. LEVELEK, FELJEGYZÉSEK A VESZPRÉMI CSISZÁRIK-HAGYATÉKBÓL

Csiszárík püspöknek a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárban őrzött, 12 doboznyi irathagyatéka a személyes életút rekonstruálása mellett bepillantást nyújt olyan, a Szentszék és Magyarország kapcsolatait érintő ügyekbe is, amelyekhez a pap-diplomatának római, bécsi és budapesti külügyi szolgálata idején köze volt. Ezek közül korábban a főkegyúri joggal kapcsolatos, 1920-as évekből származó iratok egy részét használta fel Csizmadia Andor jogtörténész a Horthy-korszak egyházpolitikáját tárgyaló munkájában.²⁷ Az általa felhasznált dokumentumok, melyek esetében lelőhelyként feltüntette a veszprémi Csiszárík-hagyatékot, pontosan nem ismert időben és körülmények között eltűntek a levéltárból, s csak 1988-ban szolgáltatva vissza azok az Állami Egyháziügyi Hivatal, egyéb iratokkal együtt.²⁸ A visszaszolgáltató iratok jegyzékének az összevetése Csizmadia művének hivatkozásával azt mutatja, hogy nem minden dokumentum került elő ezen

²³ PFEIFFER adatait pontosítja SOLYMOSI LÁSZLÓ–KREDICS LÁSZLÓ, 'veszprémi székeskáptalan', Magyar Katolikus Lexikon, Budapest 1993–2010, XV, 144–152.

²⁴ VÉL Litterae circulares (A/2), 1933/III, 13–14.

²⁵ Dr. K. Komorszky Béla alapító elnök levele Csiszárík Jánoshoz, 1929. december 30. VÉL H/Csiszárík 1. doboz.

²⁶ Képes Pesti Hírlap 1932. április 19. (LIV. évf., 70. sz.) A budapesti rendőrség búcsúzik nyugalomba vonuló főpapjától. VÉL H/Csiszárík 4. doboz.

²⁷ CSIZMADIA ANDOR, *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest 1966.

²⁸ Az Állami Egyháziügyi Hivataltól visszaküldött levéltári iratok jegyzéke. VÉL H/Csiszárík 3. doboz. A lista végére gépelve: „Az ÁÉH-tól visszakapott levéltári anyagot Szöllősi Mihály kancellár jegyzetelte. 1988. febr. hó. Dr. Körmendy Levéltárigazgató”. – Összesen 44 tétel van 3 kötegebe sorolva, ebből 32 tartozik a Csiszárík-hagyatékhoz.

az úton, egy részük minden bizonnyal elveszett.²⁹ Ezek után a levéltár vezetői jobbnak látták, ha a hagyatéktól iratrendezés címén távol tartják a kutatókat,³⁰ ami viszont különböző spekulációkra adott alkalmat az iratanyag „titkaival” kapcsolatban.

Ami a Csiszárík-hagyaték tartalmát illeti, általánosságban elmondható, hogy a püspök, állam és egyház együttműködésének mindkét részről megbecsült és dekórumokkal ékesített munkása nem pletykagyűjteményt hagyott az utókorra, hanem olyan irategyüttest, amely bizonyos egyháztörténeti témákban hasznos adalékokkal szolgálhat az 1906-tól 1930-ig terjedő időszak kutatói számára. Egyházi vezetők, állami tisztviselők és közéleti férfiak Csiszáríkhöz intézett levelei mellett a hagyaték részét képezik olyan döntéseket előkészítő feljegyzések és elemzések – újabb kifejezéssel élve háttéranyagok –, amelyek kiegészítő információkat nyújthatnak a szentszéki követség, illetve a budapesti külügyminisztérium hivatalos irataihoz. A teljesség igénye nélkül említve néhány témát: a *Ne temere* dekrétum magyarországi érvényessége (1908–1909), a magyar nyelvű görög katolikus liturgia kérdése és a hajdúdorogi egyházmegye felállítása (1909–1912), a Tanácsköztársaság egyházpolitikája, a főkegyúri jog kérdése és a püspöki székek betöltése az 1920-as években, a Szentszék tárgyalásai az utódállamok kormányaival és a velük kötött megegyezések, a trianoni határ által szelt egyházmegyéek vagyoni ügyei, a csángókérdés, az észak- és dél-amerikai magyarok pasztorációja. A hagyatékban található Csiszárík római elődjétől, De Montel preláustól származó iratok, az 1906 előtti évekből is.³¹

Az alábbiakban néhány figyelemreméltó levelet és feljegyzést közlünk a veszprémi Csiszárík-hagyatékból. Az első két levél (1–2. sz.) az eperjesi püspöki szék betöltésével áll kapcsolatban. Vályi János püspök halálát követően a széküresedés közel két évig tartott (1911. november 9.–1913. október 7.). Kormányzati tényezők 1912 végén Csiszáríkot kívánták jelölni az egyházmegye élére, aki ugyan görög katolikus papi családból származott, de ekkor már harminc éve a kassai egyházmegye latin rítusú papja volt, s a felkérést elhárította magától. A levelek a konkrét ügyön túl rávilágítanak arra, milyen nemzetpolitikai, sőt pártpolitikai érdekek befolyásolták a görög katolikus püspök személyének kiválasztását, s az állam részéről milyen elvárások fogalmazódtak meg a rutén hívek főpásztorával kapcsolatban. Bár a levelekben nem esik szó az 1912-ben felállított hajdúdorogi püspökségről, a magyar

²⁹ Például a főkegyúri joghoz tartozó királyi hatáskörök listája CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak*, 133.

³⁰ GERGELY, *A katolikus egyház története*, 351.

³¹ Nemcsak követségi anyagok, hanem a *Rota Romana* dékánjának felügyelete alatt álló Amadori-prelátúra ügyeivel kapcsolatos iratok is, például a későbbi XV. Benedek pápa, Giacomo della Chiesa ajánlólevele a prelátúra jogi képviselőjére pályázó Carlo Patriarcának (1889. március 19.), vagy XII. Pius pápa testvérének, Francesco Pacellinek kérvénye ugyanezen poszt elnyerésére (1904. március 4.). VÉL H/Csiszárík 4. doboz.

görög katolikus egyházmegegye körül támadt nemzetiségi feszültség kényessé tette az eperjesi székhely betöltésének ügyét is.

Az 1919 novemberéből fennmaradt levélváltás a bécsi apostoli nuncius és az ekkor már a magyar külügyminisztérium állományába került Csiszárík püspök között a főkegyúri jog gyakorlásának kérdését érinti (3. sz.). Bár a nuncius irata személyes megkeresés, Csiszárík válasza már az állásának megfelelő óvatossággal íródott, ami abban is tükröződik, hogy a főkegyúri jogra történő *expressis verbis* hivatkozást törölte a fogalmazványból. A főkegyúri jog kérdése, azok után, hogy a király az államügyek vitelétől visszavonult, egyaránt jelentkezett elvi és gyakorlati problémaként. Ennek a kérdéskomplexumnak egyik – nem a leglényegesebb – része volt a kanonoki kinevezések ügye, ami a főkegyúri jog alapján az uralkodót illette (a megyéspüspök jelöltjeinek figyelembevételével). A szakirodalom eddig Csernoch János hercegprímás és Haller István kultuszminiszter megegyezését, illetve ez utóbbi 1919. december 31-ei levelét tekintette az első formális lépésnek a kérdés rendezése felé.³² A levélváltás szerint a kezdeményezés – nyilván nem függetlenül a magyar püspökök megkeresésétől és attól a törekvéstől, hogy a kormány szándékait a főkegyúri joggal kapcsolatban kipuhatolják – az Apostoli Szentszéknek tulajdonítható. A másik érdekesség, hogy – szemben a Csiszárík által prognosztizált menetrenddel – a kanonoki kinevezések átengedése a megyéspüspököknek már a főkegyúri jogról rendelkező 1920. évi I. törvény elfogadása (1920. február 29.) előtt megtörtént.

Az 1927-es év a magyarországi püspöki székek betöltése szempontjából kulcsfontosságú a két világháború közötti korszakban, tekintettel a Szentszék és a magyar kormány között ekkor megkötött *intesa simplicé*re, amely Pietro Gasparri bíboros-államtitkár és gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter március 24-ei szóbeli megállapodása nyomán Gasparri május 10-én kelt jegyzékében nyert hivatalos formát.³³ A püspöki székek betöltésének módját szabályozó megegyezés kiterjedt a tábori püspökségre is, melynek ügye Zadravec István 1926 őszén benyújtott lemondása után vált aktuálissá. Az új tábori püspök kinevezését nemcsak az a kérdés nehezítette, hogy a katonai ordinárius tisztsége egyházi vagy állami hivatalnak tekintendő-e elsősorban, hanem a külügyi tárca és a kultuszminiszter közötti rivalizálás a püspökkinevezéseket előkészítő tárgyalások jogát illetően.³⁴ Csiszáríknak egy fennmaradt fogalmazványából úgy tűnik, hogy ő is jelölt volt a tábori püspöki posztra, de ezt elhárította magától, érdekes módon nem korára hivatkozva – 67 éves volt ekkor –, hanem azzal az indoklással, hogy a személyével szembeni ellenérzések akadályát képezhetik a megegyezésnek (4. sz.). Kérdés, vajon vatikáni körökben valóban bűnbaknak tekintették-e őt, amint írja, minden-

³² CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak*, 272–273; SALACZ GÁBOR, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 16), Budapest 2002, 20–22.

³³ SALACZ, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése*, 108–113.

³⁴ Uo., 101–104.

esetre a magyar kormány egyházpolitikájára ezekben az években gyakorolt hatása tényszerűen igazolható, ha a püspök szakvéleményeit összevetjük a külügyminisztériumnak a szentszéki jegyzékekre adott válaszaival. Az általa kidolgozott szövegtervezetekkel ugyanis sokszor szó szerint megegyeznek a magyar kormány álláspontját tükröző jegyzékek és követutasítások.

Ez a megállapítás igaz a primási szék betöltésére is, ami Csernoch János bíboros 1927. július 25-én bekövetkezett halálát követően vált a Szentszék és a magyar kormány tárgyalásainak legfőbb kérdésévé. Serédi Jusztinián kinevezésének fordultatos történetét a külügyminisztérium iratai alapján feldolgozta már Csizmadia Andor és Salacz Gábor,³⁵ de Csíky Balázs kutatásai új megvilágításba helyezik az események menetét.³⁶ A budapesti nunciatúrának és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának a Vatikáni Titkos Levéltárban található, s újabban hozzáférhetővé tett iratanyaga³⁷ érdemben módosítja a szakirodalom álláspontját jó néhány kérdésben, többek között abban, hogy kezdettől Serédi lett volna a Vatikán egyetlen jelöltje a hercegprimási posztra.³⁸ Miután Walko külügyminiszter augusztus 10-én közölte a budapesti nunciussal a magyar kormány azon véleményét, hogy az új primást a püspöki kar kebeléből lenne szerencsés kiválasztani, a Szentszék is ezen a nyomon indult el, s ilyen értelmű körkérdest intézett a magyar püspökökhöz. Serédi személye csak szeptember folyamán és fokozatosan került előtérbe, amiben Csíky szerint nem a római köröknek – főleg nem a bencés primás-apatnak, aki nem volt túl jó véleménnyel a szerzetesről –, hanem a budapesti nunciusról volt döntő szerepe. Így Barcza György szentszéki magyar követ szeptember végi jelentése, és a vele egybeeső magánlevele Csizsárikhoz (5. sz.) a tényleges vatikáni hangulatot tükrözheti, s a kérdés lebegtetése nem csupán valamifajta „megtévesztő taktika” volt az Államtitkárság illetékesei részéről.

Ezek után meglepetésként érte a magyar kormányt a Szentszék október 12-ei jegyzéke, amely szerint a pápa esztergomi érsekké Serédit kívánja kinevezni. A külügyminisztérium kánonjogi tanácsosának egy nappal később kelt feljegyzése olyan első reakcióként értelmezhető szakvélemény, amely mind az elfogadás, mind az elutasítás mellett felsorakoztat érveket (6. sz.). A kormány ugyan az utóbbi álláspontra helyezkedett, ám Csizsárik már ekkor számba vette a Serédi szemé-

³⁵ CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak*, 313–322. SALACZ, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése*, 123–155.

³⁶ CSÍKY BALÁZS, *Szerédi Jusztinián hercegprimási tevékenysége*, Doktori disszertáció, kézirat. Budapest 2010, 31–59. – Lásd tanulmányát e kötetben.

³⁷ Az újabban kutathatóvá tett levéltári anyag ismertetése: TOMISLAV MRKONJIC, *Archivio della nunziatura apostolica in Ungheria (1920–1939)*, Gli archivi della Santa Sede e il regno d’Ungheria (secc. 15–20). In memoriam di Lajos Pásztor (CVH I/4; a cura di Gaetano Platania–Matteo Sanfilippo–Péter Tusor), Budapest–Róma 2008, 255–288; FEJÉRDY ANDRÁS, *A Vatikáni Titkos Levéltár legutóbb megnyílt iratanyagáról*, *Levéltári Szemle* 57 (2007) 3. sz., 42–48. Lásd e kötet következő közleményét is.

³⁸ Így véli GERGELY, *A katolikus egyház története*, 61.

lyének elfogadásától várható előnyöket: primásként minden bizonnyal pártfogásába veszi majd a Szentszék előtt a hazai jogfejlődés sajátosságait, illetve tekintettel az esztergomi egyházmegye vagyoni vitáira Csehszlovákiával, felvállalja a nemzeti érdekek védelmét. Ami Csiszárík prognózisát illeti, azt kell mondanunk, hogy Serédi mindkét vonatkozásban megfelelt várakozásainak, mert 1929-ben sikerült elérnie a magyarországi kegyuraság szentszéki respektálását,³⁹ és érdemi befolyást tudott gyakorolni a vatikáni–csehszlovák tárgyalásokra.⁴⁰ Ez utóbbi ügyben egyébként igénybe vette Csiszárík püspök szakértelmét.⁴¹

Az a kifogás, hogy a bencés jogtudós hazájától távol élte le élete javát, s ezért csak a magyar viszonyokba való „beleélés” után lehetne alkalmas a magas tisztség betöltésére, kulcsfontosságúvá vált a következő hetek jegyzékváltásaiban, s arra vezette a Szentszékot, hogy november 2-án újjólag Serédit, de egyenlőre csak mint apostoli adminisztrátort jelölje Esztergomba. Barcza követ Csiszáríkhöz intézett levele arról tanúskodik, hogy egy ilyen jellegű, köztes megoldásra legalábbis következtetni lehetett a római hírekből (7. sz.). Csiszáríknak a szentszéki jegyzék átadása után írott szakvéleményét Csizmadia Andor már hasznosította (ezért nem szerepel forrásközlésünkben), benne a tanácsos egyrészt – a korábbinál nagyobb figyelemmel a kánonjogi szempontokra – nem lát sok esélyt Serédi kinevezésének megakadályozására, másrészt a jelöltnek a hazai partikuláris jogfejlődés iránti érzéketlenségét már jóhiszemű tévedésként értékeli.⁴² Ennek ellenére a magyar kormány újabb nehézségeket támasztott, megakadályozni azonban nem tudta Serédi Jusztinián érseki előléptetését, ami 1927. november 29-én perfektuálódott.

Klebersberg ezt követő, december eleji római útján csak azt az ígéret tudta – mintegy kompenzációképpen – kicsikarni Gasparri bíborosból, hogy a Szentszék megvizsgálja az *intesa simpliciter*ben rögzített eljárásrend pontosításának lehetőségét (amire végül nem került sor). A kormányzati törekvések sorozatos kudarcra eléggé kellemetlenül érintette a szentszéki magyar követet, aki szükségesnek érezte a védekezést felettesei előtt, többek között a külügyminisztérium és a kultuszterca közötti egyenetlenséget okolva a kialakult helyzetért. Ehhez járulhatott, hogy korábbi, néhány hónapos ügyvivősege ellenére sem rendelkezett még a követ olyan

³⁹ ERDŐ PÉTER, *A magyarországi kegyuraság*, Magyar Katolikus Almanach. II: A Magyar Katolikus Egyház élete 1945–1985 (szerk. Turányi László), Budapest 1988, 697–718.

⁴⁰ SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 3), München 1975, 38–43.

⁴¹ „Msgr. Ciriaci [az új prágai nuncius – G. M.] felkérte őt, juttasson el kezeihez a szóbanforgó ügy egész terjedelmére vonatkozó tájékoztató külön feljegyzést, amelynek megszerkesztésében a hercegprímás majd Csiszárík doktornak a közreműködését kívánja igénybe venni.” Gróf Khuen-Héderváry Sándor napi jelentése a hercegprímás római útjáról, 1928. március 8. VÉL H/Csiszárík 1. doboz. – A jelentéshez mellékelt iratok azt igazolják, hogy ez a közreműködés megtörtént.

⁴² Csiszárík János feljegyzése a primási szék betöltéséhez, 1927. november 2. után. VÉL H/Csiszárík 3. doboz. Idézi: CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak*, 316.

kapcsolatrendszerrel Róma egyházi köreiben, ami lehetővé tette volna számára a teljesebb körű információszerzést (8. sz.).⁴³

Az utolsóként közölt, 1929-ből származó levél a szatmári és nagyváradai „csonkarészek” kormányzásának kérdésével foglalkozik (9. sz.). A két egyházmegye Magyarországon maradt plébániáit a Romániában székelő püspök, illetve apostoli adminisztrátor helynökei kormányozták. Összefüggésben a román konkordátummal, amely a két egyházmegye egyesítését irányozta elő, született meg a magyar kormánynak az a javaslata, hogy a magyar részeket is egy személy, Glattfelder Gyula kormányzása alá helyezték, s így a Klebelsberg által pártfogolt Szeged városa az összes kelet-magyarországi „csonkarész” egyházi központja legyen. A Szent-szék azonban a különállás fenntartása mellett döntött, és a román konkordátum életbe lépése (1929. július 7.) után apostoli kormányzóságokat állított fel a nagyváradai és a szatmári területeken. Erről Gasparri államtitkár már előzőleg, április 26-án kelt jegyzékében értesítette a kormányt, Barcza követ Csiszáríkhöz intézett levele erre a döntésre reagál.⁴⁴

DOKUMENTUMOK

I.

Budapest, 1912. december 20.

gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter Csiszárík Jánoshoz
(VÉL H/Csiszárík 6. doboz – *dactylographia*)

Vallás és Közoktatásügyi Minister
Budapesten, 1912. december 20.

Méltóságos Uram!

Azon nehézségek között, melyek az eperjesi gk. püspöki szék betöltése elé gördültek, s amelyek az ellentétes szempontok miatt alig mutatkoznak leküzdhetőknél: az a gondolat érlelődött meg bennem, hogy e püspöki székre Méltóságodat hozom javaslatba Ő Felségénél s az Apostoli Szentzséknél.

Ezen tervemet az eperjesi püspöki szék betöltése kérdésében igen szerencsés és üdvös megoldásnak találnák állami és nemzeti szempontból a közelebről érdekelt körök is.

⁴³ Barcza emlékirataiban megőrkítette Serédi kinevezésének történetét, anekdotikus elemekkel tarkítva: *Barcza György: Diplomataemlékeim 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból I–II*, kiad. ANTAL LÁSZLÓ, Budapest 1994, I, 215–226.

⁴⁴ SALACZ, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése*, 157–159.

Nem kétkedem, hogy egyházi tekintetből is teljes méltánylásra találandó illetékes helyen e szándékom és a fönnforgó rítusbeli akadály könnyen elhárítható lesz.

Felkérem Méltóságodat, hogy az ezen tervemhez fűződő nagy egyházi és állami érdekeket szem előtt tartva, elhatározásával a megvalósítást lehetővé tenni méltóztassék.

Midőn idevonatkozó nyilatkozatát kérem, maradok tisztelettel

[m.p.]

Zichy⁴⁵

2.

Budapest, 1912. december 23.

Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke⁴⁶ Csiszáríkbosz (VÉL H/Csiszárík 6. doboz – m.p. orig.)⁴⁷

Berzeviczy Albert Bpest 912. decb. 23.

Méltóságos Uram!

Hónapok óta folyik a meddő és áldatlan küzdelem kormánypárt⁴⁸ és néppárt⁴⁹ között az eperjesi gör. kath. püspökség betöltése körül. Az ügy ma már tiszta hatalmi kérdéssé fajult, melynek kárát a legfontosabb egyházi, kulturális, sőt nemzeti érdekek látják. A néppárt – vagy, jelöljük meg közelebbről: – a kassai püspök úr,⁵⁰ magas, sőt legmagasabb egyházi összeköttetései révén a sárosmegyei intelligencia és a kormány jelöltjeit egymásután disqualificálja Rómában, de hajlandó volna a legkétesebb értékű jelölt ügyét fölkarolni, ha csak az illető tudja, hogy néppárti nem munkapárti befolyásnak köszönheti székét s ennek megfelelően a választásoknál majd hajlandó lesz a néppárt oldalára állani, ilyenképpen megszüntetvén a Vályi⁵¹ alatti állapotot, a mikor a gör. kath. papság, támaszkodva a hatósági befolyásra és az intelligenciára, az összes kerületekben majorizálni tudta a néppártot.

Ebben a szerencsétlen helyzetben mentő gondolatképen egy férfiú neve került az előtérbe, akire eddig senki sem gondolt, mert a latin rítushoz tartozik, de aki – mint általában mondják, – szülei révén tulajdonképpen a gör. kath. egyházhoz volna

⁴⁵ Zichy János gróf (1868–1944), 1910–1913 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁴⁶ Berzeviczy Albert (1853–1936), 1905-től haláláig a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, a le-
vél keletkezésekor a Nemzeti Munkapárt országgyűlési képviselője, előzőleg a képviselőház elnöke.
Pályája Eperjesen indult, a családi birtok a Sáros vármegyei Berzevicén feküdt.

⁴⁷ Fejléces papíron.

⁴⁸ Nemzeti Munkapárt.

⁴⁹ Az ekkor ellenzékben lévő Katolikus Néppárt.

⁵⁰ Fischer-Colbrie Ágost (1863–1925), 1904–1907 között utódlási joggal felruházott kassai segéd-
püspök, 1907-től haláláig kassai megyéspüspök.

⁵¹ Vályi János (1837–1911), 1882-től haláláig eperjesi gör. kat. püspök.

tartozandó, s akinek tekintélyével játszva le volnának küzdhetők a torzszalkodásból származó összes nehézségek, s az elárvult eperjesi dioecesis valahára oly főpásztort nyerhetne, aki előtt mindenki szívesen hajolna meg.

Ez a férfiú – Méltóságod.

Én nem ismerem, nem is kérdezem Méltóságod politikai hitvallását. Meg vagyok róla győződve, hogy sokkal magasabbra tartja a püspöki hivatást, mintsem hogy azt rideg pártérdekek szolgálatába állítaná. De a múltó politikai harc érdekein messze túlmenő szempontok is igazolnák az eperjesi püspöki széknél ilyen, mondhatni rendkívüli módon való betöltését.

Bold. Vályi üdvös működése az egyházi javadalmat értékben, hozadékban lényegesen fokozta s egy sereg nevezetes kultúrintézmény alapjait tette le. A helyzet ma kitűnően alkalmas arra, hogy egy magasabb röptű, szélesebb látókörű, nagyobb concepsiókkal bíró püspök ott valóban nagy és üdvös dolgokat alkosson s egy fényes aerát indítson meg úgy egyházi, mint hazafiúi szempontból.

Legyen szabad önző szempontot is csatolnom ezekhez. Vályi személyes, jó barátom volt; oly jól esnék nekem tudni, hogy örökébe oly valaki lép, ki már eddig is bizonyos baráti érzülettel tüntetett ki s kivel annyira óhajtanék minél közelebbi érintkezésben állani.

Meg vagyok róla győződve, hogy Méltóságod – ismétlem, nem pártérdekek szolgálatában – buzgón támogatná azokat a hazafias intentiókat, melyeket ott a jóindulatú, de szegény és csekély műveltségű ruthénség közepett a megye vezető elemei képviselnek s melyek megvalósítása elé a rövidlátó pártérdek csak nagyon is gyakran gáncsot vet.

A miniszter úr egyenes fölkerésére, tehát vele egyetértőleg írom e levelet, kérve arra Méltóságod nagybecsű nyilatkozatát. Vajha a karácsonyi ünnepek ihletes órái nekünk kedvező elhatározást érlelnének meg Méltóságod lelkében! Valóban szerencsésnek érezném akkor magamat.

Kellemes ünneplést és boldog új évet kívánok Méltóságodnak, őszinte nagyra-becsüléssel s a régi rokonszenvvel üdvözli igaz tisztelője és híve

Berzeviczy Albert

3.

Bécs, 1919. november 17. – Budapest, 1919. november 30.

Teodoro Valfré di Bonzo bécsi apostoli nuncius⁵² és Csiszárík János levélváltása

(VÉL H/Csiszárík 6. doboz – cop./m.p. concept.)

Bécs, 1919. november 17. 19691. szám

Élve szíves és ismeretes jóságával, kérem, szíveskedjék velem tudatni, valjon az Ön véleménye szerint, tekintve a jelenlegi körülményeket a mostani magyar kor-

⁵² Teodoro Valfré di Bonzo (1853–1922), 1916–1919 között bécsi apostoli nuncius, 1919. december 15-től bíboros.

mánynak az-e a szándéka hogy a maga részére reclamálja annak a privilegiumnak a gyakorlását amellyel eddig a magyar királyok a káptalani dignitások adományozásánál éltek, avagy hajlandó-e az ilyen kinevezéseket a magyar püspökök szabad rendelkezésére bocsátani.

Nagyon lekötelezne azzal is, ha ebbeli véleményét velem mielőbb közölni szíveskednék.

Courtoisie⁵³

Teodoro Valfré di Bonzo
Trapezunti érsek, Ap. Nuntius⁵⁴

Kegyelmes Uram!

Excellenciádnak irányomban tanúsított kegyes bizalmáért hálás köszönetet mondva, hódolatteljesen tudatom, hogy Excellenciádnak f. é. november hó 17-én kelt 19691. számú levelét mely tegnap azaz november 29-én érkezett kezeimhez⁵⁵ megkaptam, és sietek Kegyelmességeddel tudatni, miszerint a Nagyméltóságod által apostrophált tárgy dolgában nyert impressióm oda terjed, hogy a jelenlegi magyar kormány, noha gondosan szívéen viseli az összes szent István koronáját illető jogokat és privilegiumokat, tekintettel a kormánynak kifejezetten ideiglenes jellegére és egyéb fontos körülményekre mindaddig míg a nemzetgyűlés meg nem alakul és míg a magyar nemzet a kormányforma és a kormányforma legfontosabb corolláriumának dolgában nem határoz, már azért is hogy minden praejudicium és félreértés elkerültessek, olyan egyházi⁵⁶ ügyekben, amelyek a magyar királyok által mindedig gyakorolt jogokat és kiváltságokat érintik, a lehetőséghez képest minden lépéstől és intézkedéstől tartózkodni kíván és reményli miszerint ebbeli állásfoglalása az Ap. Szentszéktől is méltányos megértésre és viszonzásra fog találni.

Courtoisie

Csiszárík János⁵⁷

Budapest, 1919. november 30.

⁵³ 'Courtoisie' (fr.): udvariasság, itt: udvariassági formula.

⁵⁴ A nuncius levelének magyar fordítása.

⁵⁵ A fogalmazvány pizskozatában ehhez hozzáfűzve: „a budapesti vicariatus útján”.

⁵⁶ Előzőleg kihúzza: 'azokban a főkegyúri jogot érintő'.

⁵⁷ Csiszárík válaszáának fogalmazványa.

4.

Budapest, 1927. február 15.

Csiszárík János levele Walko Lajos külügyminiszterhez⁵⁸
(VÉL H/Csiszárík 6. doboz – dactylogr.)⁵⁹

Nagyméltóságú Külügyminiszter Úr!

Az a legmélyebb tiszteletből fakadó alázatos bizalom, mellyel Nagyméltóságod irányában viseltetem, arra bátorít, hogy a következők előadásával vegyem igénybe Excellenciád idejét és türelmét.

A m. kir. kormány, miként Excellenciád előtt első sorban tudva van, oda törekszik, hogy a királyi főkegyúri jog épségben tartása mellett, ezidőszerint az Ap. Szentszék olyan egyházi férfiút emeljen a megüresedett püspöki székbe, kire a m. kir. kormány irányítsa bizalmasan a Szentszék figyelmét és kinek személyére a m. kir. kormánynak és az Ap. Szentszéknek előzetesen bizalmas érintkezés útján sikerül megegyezni. Könnyen érthető, hogy a m. kir. kormány ezt a módozatot a tábori vikáriatus betöltésénél a potiori kívánja betartani.

Erre nézve a m. kir. kormány előreláthatólag legközelebb fog lépéseket tenni.

Ezzel a szinte bizonyosság számba menő eshetőséggel szemben azzal a tiszteletteljes kéréssel járulok Excellenciád elé, méltóztatnék abban az esetben, ha jóakaró oldalról esetleg az én igénytelenségem is szóba kerülne, attól hogy ez a szerény név a jelzett viszonylatban a bíbornok államtitkár úr⁶⁰ előtt szóba hozassék, kegyesen eltekinteni.

Azt az animositást, mellyel a kultuszminiszter úr⁶¹ Ő Excellenciája igénytelenséggel szemben viseltetni méltóztatott és mely – hogy negatívumoktól eltekintsek – abban csúcsosodott ki, hogy a kultuszminiszter úr annak idején – Daruváry⁶² Ő Excellenciája külügyminisztersége alatt – a külügyminisztérium kebeléből való eltávolíttatásomat szorgalmazta (Fischer püspök ügye)⁶³ a legújabb időkben olyan jóindulat váltotta fel, melyért Ő Excellenciájának igen hálas vagyok.

Ámde ezt a jóindulatot, akár initiálás, akár conniventia alakjában nyilatkoznék meg, esetleg az adott esetben, nem szabad javamra kamatoztatnom.

Biztos tudomásom van ugyanis arról, hogy hol „mosakodás” okából hol egyéb személyes, nem éppen kristályos forrásból fakadó okokból egyes „szavahihető”

⁵⁸ Walko Lajos (1880–1954), 1925–1930 és 1931–1932 között külügyminiszter.

⁵⁹ Aláírás nélküli fogalmazvány.

⁶⁰ Pietro Gasparri (1852–1934), 1904–1916 között az *Egyházi Törvénykönyv* kodifikációs munkálatait vezette, 1907-től bíboros, 1914–1930 között államtitkár.

⁶¹ Klebelsberg Kuno gróf (1875–1932), 1922–1931 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁶² Daruváry Géza (1866–1934), 1922–1924 között külügyminiszter.

⁶³ 1924-ben, amikor Fischer-Colbrie Ágost kassai püspök a csehszlovák hatóságok retorzióitól tartott – vö. e kötet következő közleményének függelékét –, Klebelsberg felajánlotta neki a pécsi püspökséget. SALACZ, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése*, 91.

egyéniségek a példabeszédszerű „bête noire”-nak⁶⁴ állítottak be Rómában, nevezetesen a bíbornok államtitkár úr előtt azzal a megtoldással, hogy ezt a dicstelen szerepet azért vállaltam, hogy a kormány részéről kezdeményezendő és folytatózó bizalmas érintkezés révén a m. kir. kormány kezdeményezésére püspökséghez jussak.

Ennek a mindenképpen alaptalan, de nagyon is átlátszó ráfogásnak a jó ügy érdekében sem szabad tápot nyújtanom.

Ezek a körülmények bírtak arra, hogy egy valószínűtlen eshetőséggel szemben is a fentiekben leszegzett alázas kérelmemet bizalmasan terjesszem Excellenciád elé. Mély tisztelettel⁶⁵

Excellenciádnak

legalázatosabb szolgálója

Budapest, 1927. február 15-én

5.

Róma, 1927. szeptember 24.

Barcza György szentszéki magyar követ⁶⁶ Csiszárík Jánoshoz
(VÉL H/Csiszárík 3. doboz – *dactylogr.*)

Légation Royale de Hongrie près le Saint Siège

Róma, 1927. szept. 24.

Igen Tisztelt Kedves Püspök Uram!

Most, hogy itteni működésemet megkezdtem nem akarom elmulasztani, hogy Neked eddigi értékes támogatásodért köszönetet ne mondjak és egyszerűen arra is kérjelek, hogy jóakarátú bizalmadban a jövőben is részesítsél. Igazán nagyon jó és megnyugtató érzés az nekem, hogy tudom, hogy Benned őszinte baráti jóakaróm van és egyben itteni ügykörömben legértékesebb tanácsadóm is.

A Szentatyánál való első kihallgatás igen szép és megkapó volt, a Pápa igen meleg és atyai hangon beszélt a magyarokról, az is igen jól esett, hogy engem nem mint újonnan jött idegent fogadtak a Vatikánban, hanem mindenki azt hangsúlyozta, hogy „visszajöttem” hozzájuk.

A primási kérdésről szóló táviratomban a sorok között is lehet olvasni, azaz következtetni. Azt hiszem a Szentszék, ha egyáltalán kezdetben gondolt is extravagáns jelöltekre, úgy most már belátta, hogy az úgysem fog menni és túlságosan meglepetésszerű kinevezéstől, azt hiszem legalább, nem kell tartanunk. Különböen október közepéig eldől ez a kérdés, azaz addig tudni fogjuk, hogy a Vatikán kit

⁶⁴ *Bête noire* (fr.): „bűnbak”.

⁶⁵ E két szó kézírással.

⁶⁶ Barcza György (1888–1961), 1927–1938 között Magyarországnak a Szentszékhez akkreditált követe, előzőleg, 1923. július–szeptember között ügyvivő.

akar, más kérdés lesz persze azután, hogy az illetőt mink el is fogadhatjuk-e. Én addig is itt erősen fűtöm majd a kazánt a mi jelöltünk érdekében, az esetleges Pest-ről ide a Vatikánhoz magánutakon jövő insinuációkkal szemben természetesen itt nehéz sőt lehetetlen küzdenem.

Remélem rövid szabadságodat kellemesen töltötted el. Itt utálatos sirocco van már 10 napja. Feleségemmel házat keresünk, elég nehéz mindenkép megfelelő házat találni. De hát ez már mind másodrendű kérdés, csak a fontos hivatali dolgok menjenek jól, vagy legalábbis elfogadhatóan.

Magamat kedves jó Püspök Uram további gráciádba ajánlva és Téged őszinte szívből üdvözölve vagyok
tisztelő igaz híved

[*m.p.*]

Barcza György

6.

1927. október 13.

Csiszárík János feljegyzése

(VÉL H/Csiszárík 3. doboz – *dactylogr.*)⁶⁷

Titkos!

Serédi Jusztinián⁶⁸ bencés rendi szerzetes
hercegprímási kineveztetéséhez

Serédi Jusztiniánnak a hercegprímási székre a Szentszék részéről kontemplált kinevezése reánk nézve bizonyos előnyökkel járhat.

Serédi Jusztinián eddig talán elvi, talán személyes indítóokokból a Vatikán vezető köreit megerősítette abban, hogy az új codexnek intézkedéseit a magyar particularis egyházjogra való tekintet nélkül kell nálunk ridegen és kíméletlenül keresztülvinni ott is, ahol a codex intézkedéseinek szelleme particularis jogunk respektálására bizonyos módot nyújtott volna.

Ha Serédi primássá kineveztetvén közénk kerül és a mi egyházpolitikai helyzetünket, melyet eddig részben csak hírből és talán egyoldalú információk révén ismert, átélés útján alaposan megismeri, akkor köztünk lévén és Rómától már alig várván valamit, talán a mi particularis jogfejlődésünknek a lehetőséghez mért honorálását igyekszik majd a Szentszéknel előmozdítani, amiben a Bíbornok államtitkárhoz való intim viszonya – legalább a Bíbornok államtitkár uralmának tartalmára – kétségtelenül nagy hasznunkra lehet. De nagy előnyünkre lehet ez az utóbbi körülmény a csehszlovák köztársaság érdekszférájába eső egyházpolitikai

⁶⁷ Aláírás nélküli fogalmazvány.

⁶⁸ Serédi Jusztinián (1884–1945), pannonhalmi bencés szerzetes, 1908-tól Rómában Gasparri bíboros munkatársa az *Egyházi Törvénykönyv* előkészítésében, 1920–1927 között rendi beosztásai mellett a vatikáni magyar követség kánonjogi tanácsosa, 1927-től haláláig esztergomi bíboros-érsek.

ügyek közeli lebonyolításánál is, melyekben Serédi, ha primássá nevezik ki, személyesen is érdekelve van.

Amennyiben azonban a magyar kir. kormány mégsem tartaná kívánatosnak, hogy Serédi legyen Magyarország primása: körülbelül a következőkben lehetne az itteni ap. Nuntius⁶⁹ ma átnyújtott jegyzékére válaszolni:

A magyar kir. kormány tiszteletteljesen nyugtázza az ap. Nuntius abbeli jegyzékét, mely szerint Ő Szentsége az esztergomi érseki székre Serédi Jusztinián bencésrendi szerzetest szemelte ki. Egyebekben a m. kir. kormány a következőkben válaszol az ap. Nuntius felszólítására.

A magyar kir. kormány abból indul ki hogy az Ap. Szentszék az esztergomi érseki szék megfelelő betöltésénél a primási állás, hazai tételes törvényeink és kegyeletes hagyomány megalapozta politikai előfeltételeinek illetőleg az előfeltételek hiányának elbírálásánál nem kívánja a püspökjelölések alkalmával szokásos mértéket alkalmazni. Ebben a feltevésben a magyar kir. kormányt a Bíbornok államtitkár úrnak idevonatkozólag tett egyik-másik jóindulatú megjegyzése is megerősíti.

Mire vonatkozólag az a tiszteletteljes észrevételünk, hogy Serédi Jusztinián bencésrendi szerzetes nem rendelkezik még – mert nem is rendelkezhetik – azzal a politikai rutinnal, mely a magyar állam raison-szempontjából a primási állás megfelelő betöltésének nélkülözhetetlen⁷⁰ feltétele.

Ugyanis mint olyan egyházi férfiúnak, ki mióta gimnáziumi tanulmányait befejezte, tehát diákkora óta, Magyarországon csak a szünidő alatt tartózkodott, nem állhatott módjában hogy magát Magyarország politikai illetőleg egyházpolitikai életébe személyes és közvetlen szemlélődés alapján beleélje. Ebben a tekintetben jóformán kizárólagosan mások információjára szorul, melynél az egyoldalúság és elfogultság sőt a céltatosság legalábbis nem volt kizárva.

A magyar kir. kormány méltányolja ugyan Serédi dicséretreméltó működését a szentszéki követség⁷¹ és a Rómában megfordult illetőleg ottan érdekelt honfitársai iránt mindig készséggel tanúsított tevékeny jóindulatát, mert⁷² érdemeinek elismerésül nemcsak kormányfőtanácsosi címmel tüntette ki, de a Szentszéknek jóindulatú figyelmét is hívta fel Serédi személyére egy nemrég vacaló püspökség betöltésénél, melynek élén Serédi Jusztiniánnak alkalma nyílt volna magát sokba beleélni, amit eddigi⁷³ működése egymagában véve még nem garantál.⁷⁴

⁶⁹ Cesare Orsenigo (1873–1946), budapesti apostoli nuncius 1925–1930 között.

⁷⁰ A következő szó kihúzva: 'politikai'.

⁷¹ *Dicséretreméltó működését a szentszéki követség^{nél}*. E négy szó lapszéli beszúrás helyett: 'codificatori tehetőségét'. Utóbbi kihúzva.

⁷² Sorközi beszúrás helyett: 'és'. Utóbbi kihúzva.

⁷³ Sorközi beszúrás helyett: 'codificatori?'. Utóbbi kihúzva.

⁷⁴ A következő bekezdés törölve: 'Hiszen köztudomású, és tapasztalati tény, hogy a törvény-szövegezés szép és kivételes tehetősége nem áll mindig egyenes arányban a törvényeknek konkrét esetekben való bölcs és célirányos alkalmazásának, nevezetesen az adott helyzet átélése nyújtotta megértés alapján gyakorlandó nagy művészetével.'

A m. kir. kormány továbbá nem zárkozhatik el abbéli aggálya elől, hogy a contemplált kinevezés, tekintettel arra, hogy a primás a magyar püspöki kar élén áll, benne vezető szerepet visz, és hogy⁷⁵ épp ezért eddig a püspöki kar tagjai közül szokott kineveztetni, legalább egyelőre a püspöki kar bizonyos lebecsülésének látogatását kelthetné, és magában a püspöki karban könnyen elkedvetlenítést sőt visszavonást szülhetne. Mire nézve, elég legyen néhai Vaszary bíbornok hercegprimás⁷⁶ kineveztetésére utalni, aki pedig mégis csak egy önálló egyházkormányzati szervezet polcáról emelkedett a primási székbe.

De a mellőzött püspöki kar tekintélyét sem emelné a contemplált kinevezés a nagy közönség előtt, sőt széles körben egyenesen leszállítaná, amit a tekintélyek kikezdesének jelen korszakában a közjó érdekében is mellőzendőnek kell vallanom.

Mindezeknél fogva odairányul a magyar kir. kormány tiszteletteljes kérése, hogy a Szentszék a püspöki kar tagjai közül válasszon primásutódot. A m. kir. kormány kéri Excellentiádat szegődjék Ő Szentségénél a magyar kir. kormány érett megfontolás és az egyház nagy érdekeinek szemmeltartásával is kialakult álláspontjához és vegye szívesen, hogy a fentiekben vázolt álláspontunk elvi⁷⁷ honoráltatása után a szóbanforgó ügyre annak idején bizalmas érintkezés útján visszatérhessünk.

Budapest, 1927. október 13.

7.

Róma, 1927. október 29.

Barcza György szentszéki magyar követ Csiszárík Jánoshoz
(VÉL H/Csiszárík 6. doboz – orig.)

Légation Royale de Hongrie près le Saint Siègue
Róma, 1927. okt. 29.

Igen Tisztelt Püspök Uram, Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm szíves tájékoztató leveledet, a postán küldöttet is köszönettel vettem. Khuen Sándornak⁷⁸ írt magánlevelemben rámutattam arra, mily kár volt nem előre meggyőződni arról, hogy Szmrecsányi⁷⁹ hajlandó lesz-e elfogadni a primási széket, vagy nem, akkor tisztább lett volna a helyzet. Sajnálom, hogy én a pesti fejleményeket (Sz[mrecsányi] végleges lemondása és Serédi proponálása) csak egy héttel később tudtam meg, így én itt még akkor is kardoskodtam Szmrecsányi mellett, midőn az ő jelöltsége már tárgytalanná vált. Máskor kérnék lehetőleg

⁷⁵ Sorközi beszúrás.

⁷⁶ Vaszary Kolos (1832–1915), pannonthalmi bencés szerzetes, 1891–1912 között esztergomi érsek, 1893-tól bíboros.

⁷⁷ Sorközi beszúrás.

⁷⁸ Khuen-Héderváry Sándor gróf (1881–1947), a külügyminiszter állandó helyettese 1925–1934 között.

⁷⁹ Szmrecsányi Lajos (1851–1943), 1905-től egri segédpüspök, 1912-től haláláig egri érsek.

azonnali távirati tájékoztatást, hogy mi történt,⁸⁰ akkor esetleg inkább el se megyek a kardinális szombatjára,⁸¹ de legalább tudom, mihez tartsam magamat.

Gasparri ma is igen melegen szállt síkra Serédi mellett, kifogásaink melyeket ellene felhoztunk „nem komolyak”, Serédit nálunk mindenki ismeri, tekintélye igen nagy stb. stb. Persze a Vatikán meg akarja őt jutalmazni nagy tudományos érdemeiért, de hogy erre miért nem elég egy püspökség is és miért kell belőle mindjárt prímást csinálni azt már igazán nem értem. Serédi különben igen korrekten fogja fel a dolgot, a harmónia közöttünk teljes, sokszor meghívom őt reggelire és azon vagyok, hogy sem bennem sem a kormányban ne ellenséget hanem érdemeit elismerő barátot lásson.

Nem tudom mi történt azóta a kérdésben Pesten, az is meglehet, hogy a Szent-szék Serédit cum jure successionis fogja a leendő esztergomi érsek mellé kinevezni (úgy tudom ezt lehet).

Igen kérlek légy szíves tovább is folytatólagosan informálni.

Szterényi br.⁸² által ajánlott urat a legelőzékenyebben kezeltük.

Remélem jól vagy, kedves Püspök Uram, amit szívből kívánok. Családom a napokban várom, nagyon unalmas már ez a hotel élet.

Magamat továbbra is gráciádba ajánlva maradok a legszívélyesebb üdvözetekkel őszintén tisztelő híved

[m.p.]

Barcza György

8.

Róma, 1927. december 26.

Barcza György szentszéki magyar követ Khuen-Héderváry Sándorhoz

(VÉL H/Csiszárik 6. doboz – *ductylogr.*)

Légation Royale de Hongrie près le Saint Siège

Titkos⁸³

Kedves Sándor!

Csáky Pista átadta üzenetedet a máltai nagymester kitüntetésének átadása körüli rendelet megmagyarázására. Igazat megvallva midőn megelőzőleg olvastam a Hórynak adott utasítás másolatát egészen érthetetlennek tünt fel előttem, hogy

⁸⁰ Az érsek augusztus 27-én értesítette Horthy kormányzót arról, hogy magas korára való tekintettel nem vállalja a prímási méltóságot. Ennek ellenére a Szentszék október 12-ei jegyzékének átnyújtásáig ő volt a magyar kormány hivatalos jelöltje, és csak ezután került előtérbe Glattfelder Gyula csanádi püspök személye. Ezt viszont csak az október 20-i követutasításban hozták Barcza tudomására. SALACZ, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése*, 126–127.

⁸¹ Gasparri bíboros-államtitkár fogadónapja a Szentszékhez akkreditált követek számára.

⁸² Szterényi József báró (1861–1941), 1918-ban kereskedelmi miniszter, 1927-től felsőházi tag.

⁸³ Kézrel írva.

miért kell a protestáns és még hozzá Johannita lovag kvirináli követünknek átadni a magyar ordót mikor van Magyarországnak itt egy katolikus sőt Máltai lovag követe aki ezen felül jó viszonyban van az öreg nagymesterrel.⁸⁴ Midőn azután Cs.⁸⁵ Pista elmondotta, hogy a kormányzó igen dühös mindenre ami Vatikán és így én reám is a prímási ügyből kifolyólag, akkor megértettem, hogy ez a feltűnő mellőzés az én személyemnek szól. Cs. azt is elmondotta, hogy a miniszter és Te hiába akartátok a kormányzóval megértetni ezen eljárás grotesk voltát, de H.⁸⁶ az általam is ismert fejességével nem volt meggyőzhető. Mindenesetre úgy Neked mint Walkónak köszönöm, hogy közbenjártatok és ezt az esetet nem is veszem valami tragikusan, bár megvallom, nem valami jól esett.

Azt is hallom, hogy H. a prímási kérdésből kifolyólag tényleg dühös én reám is és Klebi⁸⁷ pedig mielőtt idejött volna nagyhangon követelte azonnali leváltásomat. Te tudod, hogy én outsidersék badar beszédeire nem adok mert nekem elég ha főnökeim megértik helyzetemet és meg vannak működésemmel elégedve, a népszerűségre igazán nem adok a lelkiismeretem pedig teljesen tiszta abban az irányban, hogy amit itt csak tenni lehetett én megtettem. Az ellenben igen rosszul esne és nagyon découragierozna, ha Bethlen,⁸⁸ Walko és Te is valamit kifogásolnátok eddigi rövid működésemben. Nem akarom excusálni magam mert erre nincs szükségem, csak konstatalom, hogy a prímási kérdésben a tárgyalások Pesten és nem itt folyván az én szerepem csupán informatív lehetett, amit meg is tettem és mindig azt jelentettem, hogy Gasparri ragaszkodik Serédi jelöltségéhez. Arról ami Pesten folyt, az egyenlenségekről, intrikákról és következetlenségekről én itt már azért sem tehetek mert ezekről még tájékozva sem voltam, legfeljebb jóval később és részben. Én értem hogy a kormányzó dühös a Szentszékre, jó magam sem vagyok éppen elragadtatva az ottan szokásos methodusok felett, ezt meg is mondtam Gasparriknak aki egyszer midőn úgy látszik túl őszintén beszéltem reám is szólt, hogy „on ne peut pas dire cela à un cardinal” – mire én azt feleltem neki, hogy „je ne dis cela point au cardinal mais au Ministre des Aff. Étr. du S. Siège en ma qualité de ministre, mais je le prie de ne point redire cela au cardinal”...⁸⁹ erre az öreg röhgött és a dolog rendben volt. – Hát kedves Sándor tudom, hogy az életben sokszor annak kell bűnhődnie aki a legártatlanabb és annak a fejét szokták követelni azok kiknek rossz a lelkiismeretük aki nemcsak ártatlan de védekezni is legkevésbé tud.

⁸⁴ Az említett személyek: Csáky István gróf (1895–1941), diplomata, 1921–1923 között vatikáni követségi titkár, 1938–1941 között külügyminiszter. – Galeazzo von Thun und Hohenstein (1850–1931), a Szuverén Máltai Lovagrend nagymestere 1905-től haláláig. – Helyesen: Hory András (1883–1971), 1927–1934 között olaszországi (quirináli) követ.

⁸⁵ Csáky.

⁸⁶ Horthy.

⁸⁷ Klebelsberg Kuno.

⁸⁸ Bethlen István gróf (1874–1946), 1921–1931 között Magyarország miniszterelnöke.

⁸⁹ *‘Ilyet nem mondhat egy kardinálisnak.’ – ‘Nem a kardinálisnak mondom, hanem a Szentszék külügyminiszterének, aki ebben a minőségben miniszter, de kérem, ne mondja tovább a kardinálisnak.’ (fr.)*

Mivel azt hiszem, hogy Ti és Bethlen is nemcsak tudjátok hogy engem semmiféle mulasztás nem terhel de azt is hogy sok igen kényes situációban kellett itt eltalálnom a helyes és hasznos viselkedést, el is várhatom, hogy ha kell védelemben is fogtok részesíteni.

Nagyon kérlek kedves Sándor légy olyan jó és írd meg nekem ha tényleg van valami gravamen ellenem, bár amint mondom az a meggyőződése, hogy ami csak tőlem itt teltett azt megtettem, sőt bátran mondhatom eléggé kényes helyzetben úgy Gasparrival mint Serédivel szemben sikerült úgy lavíroznom, hogy kívánóságaink keresztülvitelére előkészítettem a légkört és emellett még mindkettő bizalmát is megtartottam.

Nézetemet postulatumaink tárgyában már kifejtettem egyik korábbi jelentésben. Vass⁹⁰ kinevezését absolute nem veszem biztosítottnak, ami pedig a márciusi entente függelékeként lefektetendő szöveget illeti⁹¹ úgy nem tudom, hogy azt Gasparri tel quel el fogja-e fogadni. A hivatalos közlés és a kinevezések publikálása közötti 15 napot sokallotta, de ebbe a pontba azt hiszem belemegy, csupán a 15 napot kívánja majd leszállíttatni. A másik pontot illetőleg, (konverzáció végén újból megkérdezni van-e politikai kifogásunk) úgy gondolom itt nehézségek lesznek. Mivel a kánonjog szerint 4 hónap alatt kell betölteni a vacans székeket,⁹² az idő igen rövidre szabhatná, mert 2 hónap a bizalmas megbeszélésekre, 15 nap a pol. kifogásokra és 15 nap a kinevezés és a publikáció között összesen 3 hónap így ez sok arra, hogy egy jelölttel végezhessünk. Különben is Gasparri nem akarja belátni miért kell a konverzáció végén újból kérdezni a Szentszéknek hogy van-e politikai kifogásunk hiszen ezt mindjárt megteszi és így feleslegesnek tartja az újbóli kérdést. Úgy magyaráztam meg neki a dolgot, hogy mi nem kívánjuk, hogy a Szentszék mindjárt midőn az első jelöltje nevét velünk közli, egyszersmind azt is megkérdezze, hogy van-e politikai kifogásunk, kezdjük a tárgyalásokat egyszerű bizalmas konverzációval melynek végén tegye fel azután a politikai kifogás⁹³ iránti kérdést a Szentszék. Azt hiszem ti is így gondoljátok, mert kétszer kérdezni tényleg felesleges.

Nagyon köszönöm, hogy a Serédi tiszteletére adandó fogadásra pénzt adni szívesek voltatok. Már az Orsz. Kath. Szöv. küldöttségének is adtam egy reggelit (30 személyre) de itt minden oly drága, az emberek annyira el vannak kényeztetve,

⁹⁰ Vass József (1877–1930) pap-politikus, 1922–1930 között népjóléti és munkaügyi miniszter. Klebelsberg kultuszminiszter 1927. decemberi római útján szóba hozta Gasparri bíboros előtt, mint alkalmas jelöltet győri koadjutor püspöknek. A Szentszék azonban kifogásolta, hogy papi ornátusban jelent meg a kormányzó fiának esküvőjén, ami felmentés nélkül kötött vegyes házasság volt. SALACZ, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése*, 145.

⁹¹ Klebelsberg Serédi kinevezése után felvetette a Vatikánban, hogy módosítani kellene az *intesa semplice* 1927. márciusában lefektetett elvein. Ez azonban a későbbi tárgyalások ellenére nem történt meg.

⁹² A négy hónapos terminus nem a Szentszékot köti a püspöki szék betöltésekor, hanem az egyik egyházmegyéből egy másikba áthelyezett püspököt kötelezi az új püspöki szék kánoni birtokbavételére (1917-es CIC can. 430. §. 3.)

⁹³ Utólag kézzel aláhúzva.

hogy sajnos nagyobb reprezentatív kiadásokat absolute nem vagyok képes a magaméból fedezni. Múltkori levelemre melyben a fizetés kérdéséről és a téli saisonbeli reprezentatív kiadásokról írtam szinte kérem szíves válaszodat. Fizetésemből nagyon knapp telik csak a magánéletünkre és kisebb vendégségekre, ha kívánjátok hogy rendesen revanchierozzam a nagykövetek és követei meghívásait, akkor erre okvetlen kérnem kell a levelemben említett összeget.

Isten veled kedves Sándor, mondhatom nem hittem, hogy ez a poszt ennyire kényes és nehéz legyen. Neked és a Grófnénak mindketten igen boldog újévet kívánva szívből üdvözöl

tisztelő régi barátod

[m.p.]

Barcza György

Róma, 1927. dec. 26.

P. S. Hazai lapok azt írják, hogy Bethlen megbízásából Csáky Pista adta át Serédinek Bethlen üdvözlését. Kezdem magamban kérdezni, hogy miért is van a kormánynak vatikáni követe???

9.

Róma, 1929. május 11.

Barcza György szentszéki magyar követ Csiszárík Jánoshoz

(VÉL H/Csiszárík 6. doboz – *dactylogr.*)

Légation Royale de Hongrie près le Saint Siège

Róma, 1929. máj. 11.

Titkos

Kedves és Tisztelt Püspök Uram!

A szatmári és nagyváradi csonkarészek administraturája tárgyában küldött jelentésemhez volna pár megjegyzésem.

Én midőn a távirati utasítást annak idején megkaptam hogy kérjem a két résznek Glattfelder⁹⁴ kezében mint administrator kezében való de facto egyesítését, mindjárt a legkomolyabb aggályokat tápláltam ezen lépésünk ellen. Mink akik itt állandóan azt hangoztatjuk, hogy az évezredes történelmi magyar egyházmegyéknek ha csonkán is való fennmaradásához ragaszkodunk, egyszerre egy ily összevonást javasolunk! Az, hogy ez az egyesítés csak de facto és provizorikus dolog mely kizárólag utilitási indokokra vezethető vissza mind igen szép és érthető dolog, de mégis flagrns ellentétben áll állandóan nagyhangon kijelentett elveinkkel a történelmi megyék jogi önállóságának fenntartása tárgyában. Az utasítás azonban kate-

⁹⁴ Glattfelder Gyula (1874–1943) 1911-től haláláig csanádi püspök, 1923-ban Temesvárról – román hatósági kényszerre – Szegedre költözött.

gorikus volt és azt mondtam akkor magamban, hogy mindezen consideratiók Pesten is ismeretesek és ha ennek dacára mégis így kívántatik a dolog, hát én engedelmeskedem. Annyit motu proprio mégis megtettem, hogy Gasparri előtt igen nyomatékosan hangsúlyoztam azt, hogy ezen javaslatunk nem prejudikál elvi álláspontunknak és csupán provizorikusan de facto megoldás. Ezt persze a bíbor-nok mosolyogva tudomásul vette.

Most a helyzet az, hogy amit kértünk nem kaptuk meg, mert a Vatikán mégis két külön administratort fog kinevezni a két kérdéses részre, ellenben javaslatunkkal egy oly precedenst alkottunk melyet azt hiszem ki fognak ellenünk használni. Tehát mi magunk adtunk a Vatikán kezébe egy oly fegyvert melyet alkalomadtán ellenünk majd fél fog használhatni (egészen logikusan) és kapni nem kaptunk semmit sem. – Ha akkor midőn ezen javaslatunk tétetett engemet megkérdeztek volna, kifejtettem volna alapos aggályaimat, de véleményemet nem kérték ki, mint diszciplinált exponensnek természetesen engedelmeskednem kellett.

Politikai kérdésekben nem lehet sarkalatos elveket hangoztatni, hozzájuk ragaszkodni és azután mikor egyszer épen ezen elv alkalmazása nem passzol azt fel-függeszteni a mi javunkra, de követelni, hogy a másik fél azért elismerje az általunk be nem tartott elvet. A Vatikánnal pláne ily vicceket nem lehet csinálni, mindent ügyesen kihasználnak és bizton mosolyognak azon, hogy mily naivan jártunk el.

Ezeket azért akartam megírni, hogy Te és Khuen gróf, kinek kérem ezen levelemet megmutatni, lássátok, hogy én teljesen im Bilde vagyok és nem rajtam múlik, ha ilyenek történnek.

Remélem már egészen jól vagy. Itt most kezdődnek a melegek, ami nem akadályozza meg a magyarokat hogy mindenféle titulusok alatt tömegesen ne jöjjenek ide és itt azután a leghetetlenebb kérésekkel álljanak elő.

Ószinte tisztelettel maradok
mindig kész híved

[*m.p.*]

Barcza György

GÁRDONYI MÁTÉ

AZ ÚJJONNAN MEGNYITOTT VATIKÁNI FONDOK ÉS A MAGYAR TÖRTÉNETKUTATÁS

A Vatikáni Levéltárban és az Apostoli Könyvtárban, illetve a többi pápai levéltárban található magyar vonatkozású források feltárása, közreadása és feldolgozása¹ – miként e kötet több tanulmánya említi, tanúsítja – már legalább három évszázada foglalkoztatja a magyar történettudományt.² Bár számos monográfia, tanulmány és forráskiadás látott napvilágot, mégis a kimeríthetetlenül gazdag anyagból minden korszakból mindig új és új információk, ismeretlen források kerülnek felszínre, amelyek amellelt, hogy választ adnak a felmerült kérdésekre, új adalékokkal gazdagítják az ismereteinket és tovább árnyalják a magyar állam, illetve a magyar egyház, egyes képviselői és a Szentszék sokrétű kapcsolatáról kialakult képet. A nyomtatásban megjelent munkákon kívül meg kell emlékezni azokról a kéziratban maradt kutatási eredményekről is, amelyek a hosszabb-rövidebb ideig Rómában időző történészek hagyatékában maradtak fenn.³

A feldolgozandó anyag tehát számos komoly feladatot és persze lehetőséget ad a történészeknek, s ez különösen érvényes a vatikáni levéltárak azon fondjaira, amelyek a mindenkori pápa döntésének függvényében időről-időre, egy-egy pápa pontifikátusát felölelően válnak kutathatóvá.⁴ Ennek köszönhetően a vatikáni történeti kutatások már a primér forrásfeltárás szintjén is nyitott haladványt képeznek, újabb és újabb jövőbeni kihívásokkal. A nyitásokra az elmúlt két évszázadban több lépcsőben került sor, amelyekre a magyar történeti kutatás kezdetben azonnal, a későbbiek során pedig hol kisebb, hol nagyobb időeltolódással reagált.

¹ Készült az OTKA NN-82 307 sz. kutatási programja keretében.

² A római magyar történeti kutatások recens összefoglalása: TUSOR PÉTER, *Magyar történeti kutatások a Vatikánban* (Collectanea Vaticana Hungariae I/1exc.), Budapest–Róma 2004. A további tájékozódást segítő, a vatikáni forrásokat hasznosító gazdag szakirodalom felsorolását lásd: uo., cxcx–cciv. A kutatások kezdetei a 17. századba, Inchoffer Menyhértig nyúlnak vissza.

³ Ezek közreadására vállalkozik – a kurrens, vatikáni levéltári forrásokon alapuló kutatási eredmények közzététele mellett – a 2004-ben indult új vatikáni történeti sorozat, a *Collectanea Vaticana Hungariae*. Eddig megjelent, kéziratban fennmaradt munkát közreadó, illetve egyéb köteteire lásd a sorozat honlapját: <http://coll-vat-hung.btk.ppke.hu>.

⁴ Ez alól az első nyitás kivételt képezett, ahol a bécsi kongresszus évéig, 1815-ig engedélyezte XIII. Leó pápa a kutatást, valamint a 2003-as és a 2004-es nyitások is: ezeket bővebben lásd később.

* * *

Közleményünk elején ezekről a nyitásokról szeretnénk a főbb csomópontokat kiemelve egy vázlatos áttekintést adni (A), valamint kitérni a magyar kutatások késlekedésének lehetséges okaira. Ezt követően röviden ismertetjük a legfrissebb vatikáni kutathatósági fejleményeket (B), majd idekapcsolódóan áttekintjük az érdeklődésünk tárgyául szolgáló, forrásképző, illetve forrásörző kuriális intézményeket a kutatásilag aktuálissá vált 1922–1939-es időszakból (C). Jelenleg messze meghaladja erőnket, hogy akár a meghatározó, központi jelentőségű Vatikáni Titkos Levéltárról, akár a pápai dikasztériumok saját levéltáraitól állagszintű, részletesebb tájékoztatást, kiterjedtebb kutatási bevezetést adjunk. Áttekintünk viszont az elmúlt évtizedben megnyitott vatikáni anyagok szondázása alapján néhány fontosabb történeti problémát, amelyhez az új dokumentumok jelentős történeti többletinformációt adhatnak, majd szólunk a magyar kutatás eddigi részleges munkálatairól (D).

Végső célunk viszont deklaráltan az, hogy a pápai archívumok legújabb *aggiornamentó*jára megfelelő választ adjunk a magyar történetkutatás részéről a kutathatóvá vált állagok magyar vonatkozásainak részletező inventáriumával. Munkánk függeléke is ezt kívánja előkészíteni egy első megközelítésben készült inventárium-részlettel (I), és ugyancsak indikátor-jellegű forrásközléssel (II), továbbá néhány, magyar szempontból fontosabb egyéb fond rövid leírásával (III, IV).⁵

A) KUTATÁSTÖRTÉNET

A vatikáni levéltár anyagának 1815-ig terjedő része, mint közismert, XIII. Leó pápa döntése nyomán vált hozzáférhetővé 1881-ben.⁶ A hazai tudományos egy-

⁵ A szerzők közötti munkamegosztás a következő volt. A tanulmányt T.K. írta, amit T.P. részlegesen átdolgozott, illetve javított. A *Függelék*et T.P. készítette.

⁶ A XIII. Leó féle nyitás hátteréről, történetéről bővebben lásd GIACOMO MARTINA, *L'apertura dell'Archivio Vaticano: il significato di un centenario*, Archivum Historiae Pontificiae (AHP) 19 (1981) 239–307; SERGIO PAGANO, *Leone XIII e l'apertura dell'Archivio Segreto Vaticano*, Leone XIII e gli studi storici, Atti del convegno internazionale commemorativo (Città del Vaticano, 30–31 ottobre 2003) (Atti e Documenti 21; a cura di Cosimo Semeraro), Città del Vaticano 2004, 44–63; illetve NICOLAS J. TUSSING, *The politics of Leo XIII's Opening of the Vatican Archives: The Ownership of the Past*, The American Archivist 70 (2007) 2, 364–386. Míg a nyitásról szóló elvi döntés feltehetően több év alatt formálódott ki, a tényleges kutatások 1881-ben kezdődhetnek meg. Azonban ez a nyitás – azt mondhatjuk – még csak jelképes volt, mivel e levéltárban a Római Kúriában az évszázadok során felhalmozódott tömördek mennyiségű iratnak ténylegesen csak a töredékét őrizték (az *Armario* fondokat, az *Archivum Arcis* okleveleit, vegyes politikai-diplomáciai iratokat az Államtitkárságtól és egypár 15–18. századi fondot), a kongregációk, hivatalok és bíróságok, a pápai Kúriában jelentős tisztséget betöltő személyiségek levéltárait a vatikáni Szent Palota, illetve más pápai paloták (például a lateráni) különböző helyein tárolták. A történeti előzményekről lásd CHARLES BURNS, *L'apertura dell'Archivio Segreto Vaticano alle ricerche storiche*, Archivi e archivistica a Roma dopo l'Unità.

házi elit tagjai az elsők között voltak, akik a nyitás eredményeit hasznosították. Fraknói Vilmos kezdeményezésére és a főpapság, valamint a káptalanok hathatós támogatásával rövid időn belül, már 1884-ben útjára indult egy, a magyar vonatkozású vatikáni forrásokot feltáró sorozat⁷, 1896-tól pedig a veszprémi püspök támogatásával egy újabb, a veszprémi egyházmegye vatikáni kapcsolatait feltáró *series*⁸, valamint egy évtizeddel később megkezdte működését a Fraknói önköltségén felállított Római Magyar Történeti Intézetet.⁹ A 19. század utolsó éveiben számos kutató, aki a középkori és kora újkori szentszéki magyar kapcsolatok tanulmányozásán munkálkodott, megfordult itt, közülük többen a Monumenta Vaticana-Bizottság és az MTA megbízásából.¹⁰ A kutatók tehát lendületesen, sőt, Fraknói határozott egyéniségének köszönhetően mondhatni szervezeten indultak, viszont az intézet további működtetését gátolta a huzamosabb ideig kinn tartózkodó fiatal tehetséges kutatók hiánya, valamint a hazai tudományos élettel meglazuló kapcsolatai, amihez hozzájárult az is, hogy az intézet jogi értelemben nem létezett és megalapításához az egyház

Genesi storica, ordinamenti, interrelazioni, Atti del convegno (Roma, 12–14 marzo 1990) (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Saggi 30), Roma 1994, 33–50; GERMANO GUALDO, *L'Archivio segreto vaticano da Paolo V (1605–1621) a Leone XIII (1878–1903). Caratteri e limiti degli strumenti di ricerca messi a disposizione tra il 1880 e il 1903*, Archivi e archivistica a Roma dopo l'Unità, 164–185. GIUSEPPINA ROSELLI által összeállított függelékkal, amelyben a levéltári anyagban az évszázadok során a tájékozódáshoz készített segédanyagokat rendszerezi, uo., 186–239. A vatikáni levéltárakkal kapcsolatos áttekintő bibliográfiát lásd: *Indice dei Fondi e relativi mezzi di descrizione e di ricerca dell'Archivio Segreto Vaticano 2011*, Città del Vaticano 2011, 5–7.

⁷ A *series* összefoglaló címe: *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia* (*Monumenta Vaticana Hungariae*), két alsorozatra oszlott, és fő célja a magyar királyi udvarnál működő nunciások levelezéseinek kiadása, illetve AUGUSTIN THEINER *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia* munkájának kiigazítása, kiegészítése, folytatása volt. A *series* megszületésének körülményeiről újabbán: ADRIÁNYI GÁBOR, *Fraknói Vilmos és a „Monumenta Vaticana Hungariae Historiam illustrantia” megindítása*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum 8 (1996) 3, 61–72; TUSOR, *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*, XIX–XXIX, illetve: ADRIÁNYI GÁBOR, *Fraknói Vilmos javaslata a Szentszék levéltári forráskiadására*, MEV 19 (2007) 1–2, 149–160; TUSOR PÉTER–NEMES GÁBOR, *Consistorialia Documenta Pontificia de Regni Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)* (CVH I/7), Budapest–Róma 2011, LXVII–LXVIII, 243 j.

⁸ *Monumenta Romana Episcopatus Vespriemensis I–IV*, ed. VILMOS FRANKÓI–JÓZSEF LUKSICS, Budapestini 1896–1907 (*AVeszprémi Püspökség Római Oklevéltára*).

⁹ Fraknói a Római Magyar Történeti Intézet felállításának költségeit egyházi birtokai jövedelméből és magánvagyonából fedezte. Az intézet megalapításáról és ekkori működéséről az 1. lábjegyzetben már említett szakirodalmon kívül (TUSOR, *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*, xxx–xliv) átfogóan: LAJOS PÁSZTOR, *L'Istituto Storico Ungherese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknói*, Archivio della Società Romana di Storia Patria 100 (1977) 143–166; LAJOS PÁSZTOR, *Le origini dell'Accademia d'Ungheria di Roma*, Un scientifico a Roma: L'Accademia d'Ungheria (1895–1950) (Studi e Ricerche 7, szerk. Péter Sárközy–Rita Tolomeo), Róma 1993, 9–24; ROTTLER FERENC, *A Római Magyar Történeti Intézet alapítása és működése, 1895–1944*, Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon (szerk. Csizmadia Andor et al.), Budapest 1983, 179–190; LÁSZLÓ CSORBA, *Fondazione dell'Istituto Storico Ungherese a Roma (1895–1922)*, Cento anni al servizio delle relazioni Ungaro-italiane. Gli istituti Ungheresi scientifici, culturali ed ecclesiastici di Roma (1895–1995) (a cura di László Csorba), Budapest 1998, 7–18.

¹⁰ Bővebben lásd TUSOR, *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*, xxxvi–xliv.

részéről nem kapott elegendő anyagi és erkölcsi támogatást, így 1905–1906-ban bezárta kapuit.¹¹

Állami újjáalapítására 1913–1914-ben került sor, de az 1914 őszi tervezett nyitást az I. világháború kitörése megakadályozta. Ráadásul az olasz kormány zár alá helyezte a hozzá tartozó vagyont és épületeket, amelyeket csak 1923-ra sikerült maradéktalanul visszaszerezni. Így 1924-től kezdhetette meg működését a Római Magyar Intézet – későbbi nevén a Római Magyar Akadémia –, amelynek az egyik szakosztálya a Római Magyar Történeti Intézet lett.¹² Megnyitása szerencsésen egybeesett a Vatikáni Titkos Levéltár újabb anyagának hozzáférhetővé tételének évével, XI. Pius pápa ugyanis 1924-ben XVI. Gergely pápaságának végéig, 1846-ig tette kutathatóvá a dokumentumokat.¹³ A magyar kutatások súlypontja ugyanakkor továbbra is a középkor és kora újkor maradt, az újonnan megnyitott fondokat felhasználó műveket ekkor még elvéve találunk. A 19. század első felére is kiterjedő kutatásokat elsősorban Tóth László, Mészleányi Antal és a bencés Vanyó Tihamér végzett, de ők is csupán egy-egy részterületet, túlnyomóan a Magyarországra vonatkozó nunciusi jelentéseket, illetve az *ad limina* látogatások dokumentációit tanulmányozták.¹⁴ Ennek hát-

¹¹ Vö. TUSOR, *Magyar történeti kutatások a Vatikánban* vonatkozó fejezete: XXX–XLIV, illetve a következő fejezet eleje: XLIV–XLVII.

¹² Vö. uo., XLVIII–LIV, illetve LVIII–LXII.

¹³ E nyitással kapcsolatban a szakirodalom két dátumot említ: 1923-at és 1924-et. Josef Metzler 1923-at: JOSEF METZLER, *L'Archivio segreto vaticano negli ultimi cento anni*, Archivi e archivistica a Roma dopo l'Unità, 242–256, 243. Kerstin Rahn és Fejérdy András ezzel szemben 1924-et: KERSTIN RAHN, *Wie „geheim“ kam das Vatikanische Geheimarchiv noch sein? Die legge sugli Archivi della Santa Sede von 2005*, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 87 (2007) 355–378, 369; valamint FEJÉRDY ANDRÁS, *AVatikáni Titkos Levéltár legutóbb megnyitott anyagáról*, Levéltári Szemle 57 (2007) 3, 42–48, 42. Viszont az információ forrását hiába keressük e szakirodalomban, az írók nem hivatkoznak arra, hogy honnan vették azt. A Vatikáni Titkos Levéltár honlapján a 2011. áprilisi átalakítás előtt szintén az 1924-es dátum volt olvasható. A szakirodalomban tapasztalható eltérés oka esetleg az lehet, hogy talán 1923 végén közölte a pápa a nyitás szándékát, míg ez ténylegesen 1924-ben realizálódott.

¹⁴ Tóth László főként a jozefinizmus témakörben kutatott, valamint a bécsi nunciatura jelentéseit és a vonatkozó pápai államtitkári utasításokat tanulmányozta 1780–1875-ig. Vö. *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló külföldi ösztöndíjak az 1925/26. tanévben*, Budapest 1928, 13. Mészleányi Antal kutatásainak súlypontját szintén a magyar vonatkozású nunciusi jelentések képezték, amelyekről az 1790–1844-es időszakra nézve végzett kutatásokat. Vö. *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló külföldi ösztöndíjak az 1929/30. tanévben*, Budapest 1932, 35. Vanyó Tihamér pedig Magyarország *ad limina* relációit másolta le a S. Congregatio Concilii levéltárából 1600–1850-ig a válasziratokkal együtt. Vö. *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló külföldi ösztöndíjak az 1930/31. tanévben*, Budapest 1933, 37. A legújabb nyitás eredményeit hasznosító publikációik: VANYÓ TIHAMÉR, *Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről, 1600–1850* (Olaszországi Magyar Oklevéltár 2), Pannonhalma 1933; ebből készült különnyomat: Uő, *A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. A magyarországi római katolikus egyházfegyelem alakulása. 1600–1850* (A Római Magyar Történeti Intézet Kiadványai), Pannonhalma 1933; MÉSZLEÁNYI ANTAL, *Az esztergomi főegyházmegye a reformkor elején* (excerptum ex Katholikus Szemle 46 [1932] 1–2), Budapest 1932; MÉSZLEÁNYI ANTAL, *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846)*, Budapest 1934. Tóth László a jozefinizmus témakörben használt fel vatikáni forrásokat, a legújabb nyitás eredményeit hasznosító jegyzetei kéziratban maradtak, de ezek hollétét illetően információval nem rendelkezünk. Vö. TUSOR, *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*, cxvii.

terében az állhatott, hogy az intézet Fraknoi szándékától eltávolodva a hangsúlyt a tudományos munka helyett inkább a jelen és jövő kérdésére és az olasz–magyar kulturális kapcsolatok ápolására helyezte. A római történeti intézet a béccsel ellentétben még külön évkönyvvel sem rendelkezett. Ráadásul ekkor megjelent sorozatainak fő profilja sem a 19. század első fele magyar vonatkozású vatikáni forrásainak feltárása volt.¹⁵

A II. világháború alatti pangást rövid fellendülés követte, amelyet derékba tört az Intézet 1950-es feloszlatása. Intézményes keret és állami támogatás híján a magyar történeti kutatások megtorpantak, s bár az 1960-as években felépült a Szent István-ház, valamint a Tamagno-ház, amelyek szállást adhattak a magyar történészeknek és az 1964-es *intesa pratticát* követően a Pápai Magyar Egyházi Intézet is újjáalakult, valamint lehetőség nyílt arra, hogy egyes egyháziak illetve világiak rövidebb vatikáni kutatásokat folytassanak,¹⁶ de mindez az összehangolt munkára nem adott lehetőséget. Így érthető, hogy a Vatikáni Titkos Levéltár következő, 1966-os megnyitását – amikor a IX. Pius (1846–1878) pápaságára vonatkozó dokumentumok váltak hozzáférhetővé¹⁷ – sem követte rövid időn belül számottevő, a 19. század közepének e forrásanyagaiból merítő, magyar kutató tollából származó publikáció.¹⁸ Ugyanakkor ez nem jelentette azt, hogy a külön-külön az Örök Várost hosszabb-rövidebb időre felkereső, illetve itt élő történészek ne reflektáltak volna a nyitásra. Mindenképpen meg kell emlékeznünk Adriányi Gábor munkásságáról, aki 1961–1963-ban illetve 1966-ban tartózkodott Rómában, ahol történeti kutatásokat végzett,¹⁹ illetve a

¹⁵ A *Monumenta Hungariae Italica* eredeti célkitűzése szerint az olaszországi kapcsolatok okmánytára volt, míg a Római Magyar Történeti Intézet Kiadványaiban különféle feldolgozások és nem elsősorban források jelentek meg. 1931-ben kidolgozott ugyan egy munkatervet az Magyar Tudományos Akadémia Római Történeti Bizottsága, amely az intézet profiljának középpontjába ismét a vatikáni történeti kutatásokat helyezte és 1940-ben az új szervezeti szabályzat élén – ezen tervvel összhangban – újra az 1913-as célkitűzések szerepeltek, de ez a körülményeken nem sokat változtatott. Vö. TUSOR, *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*, LXX–LXXVIII.

¹⁶ Vö. TUSOR, *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*, xcvi–xcviii.

¹⁷ *L'attività della Santa Sede nel 1966*. Pubblicazione non ufficiale, Città del Vaticano 1967, 831. A pápa 1966. december 23-ai *allocutiójában* említi: Acta Apostolicae Sedis 59 (1967) 52.

¹⁸ Ezt már a kortárs Ványó Tihámér észrevette, és *A Vatikáni Levéltár és kutatása* című cikkében felhívta a figyelmet, hogy „...a jövőendő kutatásnak elsősorban az új-és legújabb korra kell áttérnie.” Levéltári Közlemények 43 (1972) 157–162, 162.

¹⁹ Ennek eredményeit először disszertációjában hasznosította, melyből külön kötet is készült: ADRIÁNYI GÁBOR, *Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855*, Dissertatio ad Lauream in Facultate S. Theologiae apud Universitatem S. Thomae Aqu. in Urbe, Róma 1963. 2007-ben írt önéletrajzi könyvében azt is leírja, hogy 1966-ban az 1867–1874 közötti államtitkársági és bécsi nunciátúrai akták áttanulmányozásával foglalkozott: Uő, *Egy élet nyomában*, Budapest 2007, 127. Ekkor született, a Vatikáni Titkos Levéltár anyagát hasznosító tanulmánya: *Reform und bischöfliche Kollegialität in den Schriften der ungarischen Konzilsäter auf dem Ersten Vaticanum*, Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete 2 (Mainz 1970) 130–142. Öt évvel később jelent meg az *Ungarn und das I. Vaticanum* (Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte 5), Köln–Wien 1975, habilitációs munkája, amelyben szintén felhasznált vatikáni levéltári forrásokat. Nem közvetlenül a nyitás után készült, de a bécsi apostoli nunciátúra dokumentumait használta: Scitowszky és Simor érsekek barca a primási jogokért, Ministerio. Nemzetközi történész konferencia előadásai. 1995.

Meszlényi nunciatúrai gyűjtését folytató Lukács Lajosról,²⁰ valamint Pásztor Lajosról, aki 1949-től a Vatikáni Titkos Levéltár munkatársaként tevékenykedett, ő viszont a 19. század első felének vonatkozásában elsősorban nem magyar, hanem egyetemes témában publikált.²¹ 1950-től szintén Rómában tartózkodott Zakar Polikárp, aki a Vatikáni Titkos Levéltárban végzett kutatásokat.²² Az általa megtalált 19. századi vizitációs dokumentációt monográfiájában Konrad Nivard hasznosította.²³ Szintén VI. Pál pápa döntése nyomán váltak hozzáférhetővé a II. Vatikáni Zsinat dokumentumai, amelyek összegyűjtésére és őrzésére külön levéltárat is felállított 1967-ben.²⁴

A következő nyitások évei: 1978,²⁵ amikor XIII. Leó haláláig, valamint 1985,²⁶ amikor XV. Benedek haláláig bezárólag váltak kutathatóvá a Vatikáni Titkos Levéltár fondjai. Ezek eredményeit – a történészek munkáját összehangoló megfelelő római történelmi intézet, illetve hazai intézményi háttér hiányában – csak fáziskéséssel, elszórt, egyéni publikációk formájában hasznosították

május 24–26. (szerk. Bárdos István–Beke Margit), Esztergom 1998, 29–38. Az először említett könyv eredményeit magyar nyelven is publikálta: *A Badó-korszak katolikus egyházpolitikája 1849–1859* címmel, Budapest 2009. E kötetben számos hivatkozást találunk a másodikként említett, 1975-ös munkára is.

²⁰ Kutatásai eredményeként csak bő másfél évtizeddel később látott napvilágot LUKÁCS LAJOS, *The Vatican and Hungary 1846–1878. Reports and correspondence on Hungary of the apostolic nuncios in Vienna*, Budapest 1981, mely tekintélyes mennyiségű forrást is közöl. E forrásoknak csak a regesztáját tartalmazza: Uő, *A Vatikán és Magyarország 1846–1878. A bécsi apostoli nunciusok jelentései és levelezése Magyarországról*, Budapest 1981, 201–249. Hagyatékában is maradtak fenn a 19. század második felére vonatkozó kiadatlan forrásgyűjtemések. Vö. TUSOR, *Magyar történelmi kutatások a Vatikánban, CXXXII–CXXXIII*.

²¹ Például: LAJOS PÁSZTOR, *La Segreteria di Stato di Pio IX durante il triennio 1848–1850*, Annali della Fondazione Italiana per la Storia Amministrativa 3 (Milano 1966) 308–365; LAJOS PÁSZTOR, *Il Concilio Vaticano I nel Diario del cardinale Capalti*, AHP 7 (1969) 401–489; LAJOS PÁSZTOR, *Il card. Merlet e il Concilio Vaticano I*, Rivista di storia della Chiesa in Italia 23 (1969) 441–466. Pásztor Lajos műveinek bibliográfiáját NEMES GÁBOR állította össze. Kiadva: *Gli archivi della Santa Sede e il regno d'Ungheria (secc. 15–20)*. In *memoriam di Lajos Pásztor* (CVH I/4) (a cura di GAETANO PLATANIA–MATTEO SANFILIPPO–PÉTER TUSOR), Budapest–Róma 2008, 291–305.

²² Vö. *Parare viam Domino* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici. Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III. Studia 7; ed. by Sz. A. Szuromi), Budapest 2005, 385–394.

²³ KONRAD NIVARD, *Die Entstehung der Österreichisch-Ungarischen Zisterzienserkongregation (1849–1869)* (Bibliotheca Cisterciensis 5), Roma 1967.

²⁴ A pápa 1967. szeptember 27-én állította fel a II. Vatikáni Zsinat Levéltárát. E tényről említi: VINCENZO CARBONE, *L'Archivio del Concilio Vaticano II*, Archiva Ecclesiae. Bolletino dell'Associazione Archivistica Ecclesiastica. Anni 34–35 (1991–1992). Gli archivi diocesani per la ricerca storica, Città del Vaticano 1992, 57–67, 61. A tanulmány a levéltár felállítását, illetve rendszerét ismerteti részletesen. Uo., 57–67. A levéltár anyaga 2001 márciusától a Vatikáni Titkos Levéltárban kutatható. Vö. *Annuario Pontificio per l'anno 2011*, Città del Vaticano 2011, 1878. Ezt az állapotot tükrözik 2001-től az *Annuario Pontificio*ok vonatkozó fejezetei is.

²⁵ *L'attività della Santa Sede nel 1978*. Pubblicazione non ufficiale, Città del Vaticano 1979, 452. A pápa 1987. december 22-én közölte, a bíborosoknak és a Római Kúria tagjainak tartott karácsonyi üdvözlő beszédében.

²⁶ *L'attività della Santa Sede nel 1985*. Pubblicazione non ufficiale, Città del Vaticano 1986, 1475–1476. A pápa Agostino Casaroli bíboros államtitkár 1985. augusztus 20-ai levelével tette a kutatók számára elérhetővé a X. Pius és XV. Benedek pontifikátusára vonatkozó fondokat. E nyitás előzményéről: uo., 1476.

magyar történészek.²⁷ A kutatások különösen a rendszerváltás után vettek lendületet, amihez azonban tapasztalatunk szerint sajnos jószerével semmi köze nem volt annak, hogy a Római Magyar Akadémia keretein belül 1995-ben formálisan megalakult a „Fraknoi Történeti Intézet” („*Istituto Storico Fraknoi*”).²⁸ Ez tényleges történetkutató intézetként sosem működött, és jelenleg sem működik. Sem tervszerű tudományos programja, sem rendszeresen megjelenő, elismert szakmai kiadványai, sem pedig tudományos munkatársai, állandó ösztöndíjasai nincsenek, a saját székhelyről, költségvetésről nem is beszélve. 2011-től saját igazgatója sincs, igaz, e poszt korábbi betöltése több esetben még csak szimbolikusan sem volt tekinthető a római, vatikáni történeti kutatások szemszögéből. A magyar államnak mindazonáltal szerződéses kötelezettsége egy történeti intézet – melynek valós ismérvei tehát evidensek²⁹ – fenntartása Rómában. Ezen 1913. március 3-ai ajándékozási szerződés alapján birtokolja a Fraknoi-villát, amely jelenleg a szentszéki magyar követség székhelye. A hiteles másolatban fennmaradt okirat világosan beszél: nem kulturális, kultúrdiplomáciai intézményről szól, hanem történeti intézetről, vagyis egy *in sich* és *für sich* tudományos intézményről. Amennyiben a magyar állam ennek fenntartásáról lemond, az értékes ingatlant vagy eladása esetén ellenértékét fele-fele részben át kell adnia a Magyar Tudományos Akadémiának, illetve a Szent István Társulatnak – szól a Fraknoi Vilmos által beiktatott 3. pont.³⁰ A magyar állam, illetve az azt e vonatkozásban képviselő Balassi Intézet felelőssége ebben a kérdésben tehát igen nagy.

²⁷ Zakar Polikárp a ciszterci rendtörténettel kapcsolatban számos tanulmányt publikált, melyekben a legutóbbi nyitások eredményeit hasznosította, melyek között magyar vonatkozásút is találunk: *Consuetudines und Constitutiones Zircenses (1814–1941)*, *Analecta Cisterciensia* 38 (1982) 1–2, 181–337. Műveinek bibliográfiájára lásd még a 22. lábjegyzetet. Szintén a nyitás eredményeit hasznosította: ELISABETH KOVÁCS, *Papst Benedikt XV. und die Restaurationsbemühungen des Kaisers und Königs Karl von Österreich*, *AHP* 27 (1989) 357–399 (a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja levéltárát használta). Lásd még Uő, *Krönung und Detronisation Karls IV., des letzten Königs von Ungarn*. Im Spiegel vatikanischer Dokumente, *Servitium pietatis. Festschrift für Hans Hermann Kardinal Groer zum 70. Geburtstag* (hg. von Anna Coreth–Ildefons Fux–Maria Roggendorf), *Salterrae* 1989, 402–431. Simon Konstantin pedig az amerikai rutén emigráció egy érdekes fejezetét foglalta össze tanulmányában, melyhez a *S. Congregatio de Propaganda Fide pro Negotiis Ritus Orientalis* iratanyagát használta: SIMON KONSTANTIN, *Alexis Toth and the Beginnings of the Orthodox Movement among the Ruthenians in America (1891)*, *Orientalia Christiana Periodica* 54 (1988) 2, 387–428.

²⁸ A „Fraknoi Történeti Intézet” megalakulásáról és kezdeti működéséről: PÁL JÓZSEF, *„Fraknoi” Történeti Intézet létrejötte a Római Magyar Akadémián (1996–1998)*, *Magyar Tudomány* 49 (2004) 2, 221–225. Az ebben leírtak szerint az intézet célkitűzése: „a humán tudományokkal foglalkozó magyar szakemberek, ösztöndíjasok kutatásainak, szakmai kapcsolatteremtésének és képzésének intézményes támogatása. A történelem, a művelődéstörténet, az irodalom- és művészettörténet, a klasszika-filológia, a régészet és az itálianisztika területén önálló kutatások folytatása, különös tekintettel az olasz–magyar kapcsolatokra.” Uo., 223–224.

²⁹ És például úgy a német, mint az osztrák római történeti intézet működésében felismerhetőek, a tervszerűen fejlesztett saját könyvtárról nem is beszélve. Vö. ezen intézmények honlapjait.

³⁰ Kiadva: TUSOR, *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*, CXXI–CXLIII. Lásd Rétfalvi Balázs tanulmányát e kötetben, mely szerint 1945 után a Fraknoi-villát az állami szervek az MTA tulajdonának tekintették.

1994-ben ugyan útjára indult egy könyvsorozat, amelynek kötetei vatikáni forrásokat adnak közre, ám a sorozatcímében a Római Magyar Akadémia nevét viselő kiadványokon a Fraknói Intézet csak elvétve tűnik fel. A kötetek ténylegesen más tudományos intézményekhez, illetve külső egyéni kezdeményezésekhez köthetők. Eddig csak 16–18. századi forrásokat közöltek, 19–20. századiakat nem, valamint úgy tűnik, hogy e kezdeményezés 2008-ban megtorpant, azóta ugyanis nem jelent meg a sorozatnak új kötete.³¹

A rendszerváltás utáni évtizedben elsősorban Eördögh Istvánnak, Adriányi Gábornak, illetve elenyészően Érszegi Márk Aurélnak köszönhetően több vatikáni levéltári forrásokra építő, a Szentszék és Magyarország 19. század végi, 20. század eleji kapcsolatának egy-egy részterületét feltáró tanulmány és kötet jelent meg.

Eördöghnek a korábbi nyitások eredményeit hasznosító könyvei: *Alle origini dell'espansione romeno nella Transilvania ungherese (1916–1920)* (Studi e Ricerche 3), Cosenza 1992; *A Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának Levéltárának (Vatikánváros) a magyarországi egyházakra vonatkozó forrásai 1803–1903*, Szeged 1992; *Geschichte, Gründe und Voraussetzungen der rumänischen Expansion in Siebenbürgen (1916–1920)*, Bonn 1993; *Erdély román megszállása 1916–1920. Olasz és vatikáni levéltári források alapján*, Szeged 2000. Vonatkozó fontosabb tanulmányai: *A Magyar Katolikus Egyház a Szentszék második világháborúra vonatkozó szöveggyűjteményében*, Egyházak a változó világban, Esztergom 1991, 513–520. Eördögh az 1970 és 1981 között kiadott 11 kötetes forráskiadvány – amelyből a harmadik kötet további kettőre oszlik –, az *Actes et documents du Saint Siège relatifs à la seconde guerre mondiale* (szerk. Pierre Blet–Angelo Martini–Burkhard Schneider, valamint a 3. kötettől: Robert A. Graham), Città del Vaticano 1965–1981 magyar vonatkozásait gyűjtötte össze e tanulmányában. Ugyanezt a szöveggyűjteményt használta: INGRID GRAZIANO–EÖRDÖGH ISTVÁN, *Josef Tiso e la questione ebraica in Slovacchia*, Cosenza 2002, amely 2006-ban magyarul is megjelent: *Josef Tiso és a szlovákiai holokauszt* címmel (METEM könyvek 58), Budapest 2006, amely szintén tartalmaz magyar vonatkozásokat. Tovább folytatva Eördögh tanulmányai sorát: *A Magyarország elleni 1919-es intervenció, mint a bolsevizmus következménye (vatikáni források alapján)*, MEV–Regnum 6 (1994) 1–2, 127–132; *A trianoni béke és a Vatikán*, Vigilia 61 (1996) 7, 510–514; *A pápai nunciatúra újradakulása Magyarországon 1920-ban. (Ismeretlen római dokumentumok alapján)*, Történelmi Szemle 39 (1997) 1, 99–110. – Adriányi Gábor önéletrajzi könyvének tanúsága szerint 2000-ig háromszor végzett tudományos kutatást Rómában: *uo.*, 209. Leírása szerint már 1975-ben engedélyt kért, hogy a Vatikánban Prohászka *Indexre* tételének aktáit tanulmányozhassa, de az engedélyt ekkor még nem, csak 2000-ben kapta meg. Ennek eredményeként született meg: *Probászka és a Római Index* című munkája, Budapest 2002. A kötet megjelenésének nem mindennapi körül-

³¹ Vö. TUSOR, *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*, cv. A legutóbb megjelent kötetek a 2005-ben elhunyt kiváló történész, Tóth István György forrásgyűjtései, akinek a mutatók elkészítésére már nem maradt ideje, ezt a feladatot az MTA Történettudományi Intézetének munkatársai végezték el: *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I–V*, (szerk. István György Tóth), Roma–Budapest 2002–2008. Egy kötet erejéig az eddigi „Fontes” mellett újabb alorozat is indult: ANTAL MOLNÁR, *Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie ottomane 1572–1647* (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Studia I), Rome–Budapest 2007. – Úgy tűnik, hogy a historiográfiai összegzésünk óta megjelent, a vatikáni kutatások kapcsán csupán részlegesen említendő, több kötet *Annuario* (2004: 1 db, 2005: 4 [!] db, 2010: 1 db) a jövőben folytatás nélkül marad.

ményeiről ld.: *uo.*, 225–226. A kérdéses fondból, amelyet Adriányi Gábor is tanulmányozott, két dokumentum szövegét (*Acta Congregationis S. Indicis, Protocolli* 1910–1911, doc. 316 és 318, Szabó Szádok: Az intellektualizmus túlhajtásai ismertetés és kritika 62. oldal, Modern katolicizmus – ismertetés és kritika, 46. oldal) Szabó Ferenc *Prohászka eszmevilágának kialakulása* című tanulmányában szintén felhasználta. Prohászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmevilágából (szerk. Szabó Ferenc–Mózessy Gergely), Szeged 2002, 33. Ugyanerre a két forrásra utal: SZABÓ FERENC, *Prohászka Ottokár időszereplése*, Budapest 2006, 49, illetve: *Prohászka Ottokár élete és műve 1858–1927*, Budapest 2010, 10 és 183. Római kutatásokat a kötetek tanúsága szerint nem végzett, a dokumentumok fénymásolatához Ternyák Csaba érsek közvetítésével jutott. Az említett *S. Congregatio Indicis* iratanyaga nem a Vatikáni Titkos Levéltárban, hanem a Hittani Kongregáció levéltárában kutatható. – Érszegi Márk Aurél két említendő tanulmányában használt vatikáni levéltári forrásokat: *Károlyi Mihály és a Szentszék*, MEV–Regnum 11 (1999) 3–4, 171–181, melyben mind a Vatikáni Titkos Levéltár, mind a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának iratanyagát hasznosította. Illetve: „*Egy kitörölhetetlen nap*”. (A független Magyarország diplomáciai kapcsolatfelvétele a Szentszékkel, 1918–1920), *Távlatok* 47 (2000) 114–117. Vö. még tőle: *Il ristabilimento delle relazioni diplomatiche tra la Santa Sede e l’Ungheria 1918–1920* (Tesi di laurea), Trieste 1998.

B) A PÁPAI LEVÉLTÁRAK 1922–1939 KÖZÖTTI ANYAGÁNAK MEGNYITÁSA

Az egymást gyorsan követő nyitások után hosszabb szünet következett, amit csak részlegesen szakított meg, hogy 1998-ban II. János Pál pápa XIII. Leó haláláig (1903) kutathatóvá tette a Hittani Kongregáció anyagát – mely máig saját levéltárral rendelkezik.³² Ezután még másfél évtizednek kellett eltelnie, hogy a XI. Pius pápasága idejére eső szentszéki dokumentumok hozzáférhetővé váljanak. Erre három lépcsőben került sor: először 2003. február 15-től az Államtitkárság Rendkívüli Egyházi Ügyek szekciójában a Bajorországra és Németországra vonatkozó 1922–1939-es iratok, illetve a Vatikáni Titkos Levéltáron belül a müncheni nunciatúra 1922–1934 és a berlini nunciatúra 1922–1930-as anyagai.³³ Ezt követően 2004. szeptember 16-tól a Hadifogoly Információs Iroda 1939–1947 közötti fondjai váltak kutathatóvá.³⁴ Végül a történészek 2006. szeptember 18-tól kaphatták kézhez a XI. Pius pápasága ideje alatt keletkezett

³² TARCISIO BERTONE, *L’apertura dell’Archivio: prospettive e progetti*, Giornata di studio. L’apertura degli Archivi del Sant’Uffizio Romano (Roma, 22 gennaio 1998) (Atti dei Convegni Lincei 142), Roma 1998, 98–99.

³³ *Archivio della nunziatura Apostolica in Berlino (Nunziatura Pacelli)*. Indice 1196 (a cura di KIRSI SALONEN), Città del Vaticano 2003, 3. A *L’attività della Santa Sede nel 2003*. Pubblicazione non ufficiale, Città del Vaticano 2004, 114. a nyitás dátumaként 2003. február 16-át jelöli meg, viszont mivel az a nap vasárnapra esett, így az inventárium előszavában megjelölt február 15. a valószínű. A kutatás időhatárait közli: *Comunicato: Nuove prospettive per l’apertura degli archivi vaticani a riguardo del pontificato di Pio XI*, 15. 02. 2002, Bolletino della Sala Stampa della Santa Sede, n. 0090. A hivatkozott dokumentumot lásd: http://press.catholic.va/news_services/bulletin/news/10316.php?index=10316&70_date=15.02.2002&lang=it (2011. 07. 25.)

³⁴ *L’attività della Santa Sede nel 2004*. Pubblicazione non ufficiale, Città del Vaticano 2005, 1108.

dokumentumokat bizonyos megszorításokkal.³⁵ A kivételeket II. János Pál pápa 2005. március 21-én kelt *La cura vigilantissima* kezdetű apostoli levél formájában kiadott *motu proprio*jával együtt nyilvánosságra hozott *Legge sugli Archivi della Santa Sede* 39. §-ban említi: Acta Apostolicae Sedis 97 (2005) 372. Az 1922-es dátumot e paragrafusban nem olvashatjuk, viszont a következő évekre kiadott, a Vatikáni Titkos Levéltárra vonatkozó *Indice dei Fondi e relativi mezzi di descrizione e di ricerca*, Città del Vaticano 2006–2007, 2. oldalán, a bevezető részben már igen. Ezek szerint nem kutathatók az 1922 utáni konklávék, az 1922 után elhunyt pápák, bíborosok és kúriai prelátusok iratai, az 1922 utáni püspökkinevezésekre vonatkozó kánoni vizsgálatok, valamint az 1922 utáni, a *Rota Romana* hatáskörébe tartozó házassági ügyek. Az említett 2005-ös törvény ennél kissé bővebb listát közöl azokról a dokumentumokról, amelyek nem kutathatók.

Eszerint: „1. I documenti che, in forza della loro natura, hanno carattere di riservatezza e segretezza sono esclusi dalla consultazione, anche quando si apra il periodo chiuso. 2. Sono da considerarsi riservati e segreti gli Atti dei Conclavi, lo spoglio dei documenti dei Sommi Pontefici e dei Cardinali, i processi vescovili, i documenti di foro interno, le posizioni relative al personale della Santa Sede e dello Stato della Città del Vaticano e le Cause matrimoniali, oltre che i documenti indicati come tali dalla Segreteria di Stato. 3. Particolari deroghe per la consultazione di tali documenti possono essere concesse per giusti motivi esclusivamente dalla Segreteria di Stato. 4. I documenti, per i quali sia stata autorizzata la consultazione ai sensi del comma 3, conservano il loro carattere riservato o segreto e non possono essere diffusi.”

C) A RÓMAI KÚRIA INTÉZMÉNYEI 1922–1939 KÖZÖTT

Mielőtt az újonnan megnyitott anyagok által a magyar kutatás számára felvetett kérdések tárgyalásához kezdenénk, érdemes nagyvonalakban sorra venni, illetve rendszerezni, hogy mely kuriális intézmények történeti dokumentumai váltak a kutatás számára hozzáférhetővé. A nyitás ugyanis a Szentszék összes archívumára vonatkozik, így magába foglalja nemcsak a Vatikáni Titkos Levéltár, hanem az ezen kívüli szentszéki levéltárak 1922–1939 közötti anyagát is.³⁶ Ahhoz, hogy ezeket jobban átlássuk, meg kell vizsgálnunk, hogy milyen in-

³⁵ *L'attività della Santa Sede nel 2006*. Pubblicazione non ufficiale, Città del Vaticano 2007, 1104; illetve *Comunicato: L'apertura degli archivi della Santa Sede per il pontificato di Pio XI (febbraio 1922–febbraio 1939)*, 30. 06. 2006, Bolletino della Sala Stampa della Santa Sede, n. 0340. A hivatkozott dokumentumot lásd: http://press.catholica.va/news_services/bulletin/news/18563.php?index=18563&po_date=30.06.2006&lang=it (2011. 07. 25.)

³⁶ *Comunicato: L'apertura degli archivi della Santa Sede per il pontificato di Pio XI (febbraio 1922–febbraio 1939)*, 30.06.2006, Bolletino della Sala Stampa della Santa Sede, n. 0340. A hivatkozott dokumentumot lásd: http://press-catholica.va/news_services/bulletin/news/18563.php?index=18563&po_date=30.06.2006&lang=it. (2011. 07. 25.) A rövid közlemény amellett, hogy megemlíti, hogy a szentszéki levéltárakban fennmaradt összes dokumentumra vonatkozik a nyitás XI. Pius haláláig bezárólag, hangsúlyozza, hogy elsősorban a Vatikáni Titkos Levéltár és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának levéltára anyagára gondolnak.

tézményei voltak a vizsgált periódusban az Apostoli Szentszéknek, továbbá hogy ezek közül melyek azok, amelyek a magyar kutatás szempontjából jelentősek, és hogy jelenleg hol őrzik az iratanyagukat.

Ha a Római Kúria szerkezetét³⁷ az 1922–1939-es időszakban szeretnénk felvázolni,³⁸ akkor egyrészt mindenképpen X. Pius 1908-as *Sapientis consilio* kezdetű apostoli konstitúciójához kell visszanyúlnunk, hiszen ebben a Kúria átfogó reformjára került sor³⁹, másrészt pedig azokat a jelentősebb változtatásokat kell számba vennünk, amelyeket e szerkezetben XV. Benedek és XI. Pius eszközöltek.⁴⁰

A *Sapientis consilio* 12 kongregációt, 3 bíróságot, 5 hivatalt és 4 állandó bizottságot említ a Római Kúria részeként.⁴¹ Ebből a következő kongregációk a vizsgált 1922–1939-es időszakban is léteztek⁴²: *S. Congregatio Sancti Officii*, *S. Congregatio Consistorialis*, *S. Congregatio de disciplina Sacramentorum*, *S. Congregatio Concilii*, *S. Congregatio Negotiis religiosorum sodalium praeposita*, *S. Congregatio de Propaganda Fide*, *S. Congregatio sacrorum Rituum*, *S. Congregatio Caeremonialis*, *S. Congregatio pro Negotiis ecclesiasticis extraordinariis, valamint a S. Congregatio reverendae fabricae S. Petri*.⁴³ E kúriareform említi a *S. Congregatio Studiorumot*

³⁷ A Római Kúria szerkezetének mélyebb megértésében Rihmer Zoltán segített, akinek ezúton szeretnénk köszönetet mondani hasznos tanácsaiért, szakmai magyarázataiért.

³⁸ E témakörrel Fejérdy András foglalkozott a *Levélári Szemle* 2007. évi 3. számában megjelent rövidke cikkében. A mi jegyzékünk a *Curia Romana* 1922–1939-es szerkezetéről az övétől némileg eltér. Vö. FEJÉRDY, *A Vatikáni Titkos Levéltár legutóbb megnyílt anyagáról*, 42–48, különösen: 44–45.

³⁹ AAS I (1909) 7–19. Ez az apostoli konstitúció 1908. június 29-én kelt. A pápai Kúria következő nagyobb horderejű reformjára VI. Pál idején került sor. Az ezzel foglalkozó *Regimini Ecclesiae universae* kezdetű apostoli konstitúció 1967. augusztus 15-én kelt: AAS 59 (1967) 885–928.

⁴⁰ Mivel jelen tanulmányunknak elsődleges célja nem a kongregációkon belüli szekciók, osztályok és hivatalok megalakításának történeti bemutatása, illetve a kúriai szervek feladatköre történeti változásának pontos és részletes körülhatárolása, így most csak a kúria szerkezetében bekövetkezett jelentősebb változások ismertetésére szorítkozunk. A Római Kúria történetének részletes áttekintéséhez lásd: NICCOLÒ DEL RE, *La Curia Romana. Lineamenti storico-giuridici*, Città del Vaticano 1970, 569–608, illetve ugyanennek az 1998-as kiadásban – a Római Kúria szerkezeti változását is figyelembe vevő – bővített bibliográfia: 609–656, amely az egyes kúriai szervekhez kapcsolódó bibliográfiát hozza, így ezek részletes ismertetésétől itt eltekintünk. A tájékozódáshoz, gyors áttekintéshez szintén hasznos támpontot nyújt: UŐ, *Mondo Vaticano. Passato e presente*, Città del Vaticano 1995.

⁴¹ Bár a *Sapientis consilio*ban 5 hivatal megjelölése szerepel, a legutolsóként feltüntetett, két titkárságból álló *Secretariae Brevium ad Principes et Epistolarum latinarum* két külön hivatalt képezett, melyek feladata, irányítása és személyzete is elkülönült. A vonatkozó *Annuario Pontifici*óban is külön szerepel a két titkárság. NICCOLÒ DEL RE pedig a hat hivatal egyikeként említi őket a Római Kúriáról írt alapvető munkájában: *La Curia Romana. Lineamenti storico-giuridici*, Roma 1952, 284–285, valamint legújabban a *Segreteria dei brevi ai principi*, illetve a *Segreteria delle Lettere Latine* címszavak alatt UŐ, *Mondo Vaticano*, 970–971, illetve: 972. A Római Kúria szerkezetét ismerteti – bár Niccolò del Re-nél kevésbé részletesen: BÁNK JÓZSEF, *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai*, Budapest 1958, 44–62.

⁴² Az idézett konstitúcióban a kongregációk felsorolása felett a *Sacrae Congregationes* kifejezés olvasható, így bár az apostoli konstitúció nem írja ki külön-külön, a helyes terminológia, ha mindegyik elé kitesszük a 'S.' jelzőt.

⁴³ Ezen utóbbi – bár feladatköre a Szent Péter-bazilika vagyonának kezelése volt, a *Codex Iuris Canonici*-ben nem szerepel és a *Sapientis consilio* a többi kongregációtól külön említi –, a formális terminológiát tekintve szintén a kongregációk közé sorolható. Ennek megfelelően NICHOLAS HILLING az 1908-as kúriareform után kiadott, *Procedure at the Roman Curia. A concise and Practical Handbook* könyvében, New York 1909, 99–100.

is, amely a vizsgált időszakban bővült feladatkörrel és elnevezéssel élt tovább, miután XV. Benedek pápa 1915. november 4-én kelt *Seminaria clericorum* kezdetű *motu proprio*ájában felállította a *Sacra Congregatio de Seminariis*-t, amelyet a *Congregatio Studiorum*hoz csatolt, s az így létrejött kongregációnak a *Sacra Congregatio de «seminariis et de studiorum universitatibus»* nevet adta.⁴⁴

A következő jelentős intézkedés XV. Benedek *Dei providentis* kezdetű 1917. május 1-én kelt *motu proprio*ájában található. Ebben 1917. november 30-tól megszűntnek nyilvánította a *Sacra Congregatio de Propaganda Fide pro negotiis ritus orientalis*-t – amely dikasztériumot IX. Pius pápa hozta létre 1862-ben a *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*-n belül –, és a következő hónap első napjától elválasztva a *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*-től felállította a *Sacra Congregatio pro Ecclesia Orientali*-t.⁴⁵

Végül amely változást a kongregációk tekintetében feltétlen meg kell említeni az 1908–1922-ig terjedő időszakban, az a *Sacra Congregatio Indicis* megszüntetése: e kongregációt XV. Benedek pápa 1917. március 25-én kelt *Alloquentes proxime* kezdetű *motu proprio*ájában szüntette meg, s feladatát a *S. Congregatio Sancti Officii* vette át.⁴⁶

A vizsgált, 1922–1939-es időszakban a kongregációk mellett a Római Kúria részét képezte három törvényszék: a *Sacra Poenitentiaria*, a *Sacra Romana Rota*, és a *Signatura Apostolica*, és a következő hivatalok: a *Cancellaria Apostolica*, a *Dataria Apostolica*, a *Camera Apostolica*, a *Secretaria Status* és a *Secretariae Breviarum ad Principes et Epistolarum latinarum*,⁴⁷ valamint emellett léteztek úgynevezett állandó bizottságok, amelyek a kongregációktól függetlenül fejtették ki a tevékenységüket.⁴⁸

is a kongregációk közt szerepelteti és az *Anuario Pontificio* is rendszeresen a kongregációk közt tünteti fel. VI. Pál pápa 1967-es *Regimini Ecclesiae universae* konstitúciójában már csak „*Fabrica S. Petri*”-ként szerepel: AAS 59 (1967) 927.

⁴⁴ X. Pius 1908-as kúriareformjában a *S. Congregatio Consistorialis* feladatává tette a szemináriumok kormányzati, fegyelmi, vagyoni és tanulmányi ügyeinek intézését (kivéve ez alól a *S. Congregatio de Propaganda Fide* illetékessége alá tartozó dolgokat). AAS 1 (1909) 9–10. E feladat hatékonyabb kivitelezésére XV. Benedek állította fel a fent említett *motu proprio*ájában a *S. Congregatio de Seminariis*-t, amelyet a *S. Congregatio Studiorum*hoz csatolt, létrehozva a *Sacra Congregatio de «seminariis et de studiorum universitatibus»*-t. AAS 7 (1915) 493–495. A feladatkörét vö. az 1917-es *Codex Iuris Canonici* can. 256. 1.§, ahol már a fenti elnevezés és feladatkör szerepel.

⁴⁵ AAS 9 (1917) 1, 529–531. A Keleti Kongregáció történetéről a gazdag külföldi szakirodalom mellett magyarra fordítva is jelent meg tanulmány: MARCO BROGI, *A Keleti Kongregáció és tevékenysége*, *Orientalium dignitas*: a XIII. Leó pápa által kiadott „Keletiek méltósága” kezdetű apostoli levél centenáriuma alkalmából tartott szimpozion anyaga, 1994. november 2–4 (szerk. és ford. Orosz László), Nyíregyháza 1995, 44–56.

⁴⁶ AAS 9 (1917) 1, 167. A pápa a *S. Congregatio Sancti Officii*-n belül egy *Index*-szekciót is felállított.

⁴⁷ Ezeket a törvényszékeket és hivatalokat már az 1908-as *Sapientia consilio*ban megtaláljuk: AAS 1 (1909) 15–17. Lásd még a 41. lábjegyzetet.

⁴⁸ Arról, hogy ezek iratanyaga az 1922–1939-es évek vonatkozásában jelenleg hol kutatható, a Vatikáni Titkos Levéltár munkatársa, Luca Carboni szolgált információval, amelyet ezúton is köszönünk. Mivel azonban ezek kifejezetten magyar vonatkozásokat nem, vagy elvéve tartalmazznak, így részletes ismertetésüktől itt eltekintünk.

Összegezve tehát a Római Kúriában a vizsgált 1922–1939-es időszakban 12 kongregáció, 3 bíróság és 6 hivatal, valamint változó számú állandó bizottság működött.

* * *

A fent felsorakoztatott szentszéki szervek történeti anyagának meghatározó része az *Archivio Segreto Vaticano*ban kutatható, akár véglegesen ott elhelyezve, akár csak letétként, mivel az adott pápai dikasztériumnak nincs kapacitása kutatószolgálat működtetésére. E központi, törzs- és gyűjtőlevéltár állagai között meghatározó jelentőséggel bír a pápai Kúria sajátos intézményei extrapolációjának tekinthető apostoli nunciatúrák, illetve diplomáciai képviseltek dokumentációja.⁴⁹ A magyar kutatás szempontjából különösen fontosak a budapesti apostoli nunciatúra, valamint az utódállamok nunciatúráinak, különösen a bécsi nunciatúra, prágai nunciatúra, bukaresti nunciatúra, és a belgrádi nunciatúra fondjai (*Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria, in Cecoslovacchia, in Romania, in Jugoslavia, in Vienna*),⁵⁰ illetve a fentebb felsorolt hivatalok közül magától értetődően a pápai Államtitkárság (*Segreteria di Stato*) iratanyaga.⁵¹ De ezenkívül a magyar emigráció vallási életének alakulása szempontjából más nunciatúrák, szentszéki külföldi képviseltek iratai is fontosak lehetnek. A Vatikáni Titkos Levéltárban emellett külön figyelmet érdemelnek egyéb kisebb intézmények, szerzetesrendek, jelentős személyiségek fondjai, melyek elszórtan tartalmazhatnak magyar vonatkozásokat.⁵²

Több kongregáció, kúriai szerv azonban teljes történeti anyagát, vagy csupán az újonnan megnyitott fondokat – vagy azok egy részét – saját levéltárában őrzi. Egy-két kivételtől eltekintve professzionális kutatószolgálatuk nincs, és az esetek többségében a kutatási engedélyt magától a hivatali előjáráságtól (az esetek többségében az érsek-titkártól) kell kérni.⁵³ Ezt nem feltétlenül adják meg az elvi kutathatóság ellenére, például a vizsgálni kívánt dokumentumok rendezetlenségére, vagy különösen kényes voltára hivatkozva. Különálló, tehát nem a Vatikáni Titkos Levéltárban található, és magyar szempontból is je-

⁴⁹ Bár évről évre kerülnek be új anyagok, így előfordul, hogy egy-egy nunciatúra vagy diplomáciai képviseltek iratai is csak késve kerülnek be a levéltárba. Vö. *Indice dei Fondi e relativi mezzi di descrizione e di ricerca dell'Archivio Segreto Vaticano 2011*, 2.

⁵⁰ Az egyes nunciatúrákon szolgáló nunciosok születési, kinevezési és áthelyezési, illetve hivatalukból egyéb módon történő távozásuk adatainak áttekintéséhez kiváló támpontot nyújt: GIUSEPPE DE MARCHI, *Le nunziature apostoliche dal 1800 al 1956*, Roma 1957.

⁵¹ A részletesebb tájékoztatást lásd alább a *Függelék*ben.

⁵² A Vatikáni Titkos Levéltár szerkezetére, folyamatosan bővülő – prefektusi hírlevélben évről-évre ismertetett – fondjaira, kutatási szabályzatára és a vonatkozó fontosabb irodalomra: *Indice dei Fondi e relativi mezzi di descrizione e di ricerca dell'Archivio Segreto Vaticano 2011*, i.m.

⁵³ A vonatkozó *Annuario Pontificio* sokszor nem tünteti fel e levéltárakat, feltehetően, mivel jelenleg is fennálló szerv egyfajta történetileg folytatódó irattárként is funkcionálnak.

lentős dokumentumokat tartalmazó levéltár az Államtitkárság második szekciójának levéltára (*Segreteria di Stato, Sezione per i rapporti con gli Stati, Archivio Storico*),⁵⁴ a Hitterjesztési Kongregáció levéltára (*Archivio della Congregazione per L'Evangelizzazione dei Popoli*),⁵⁵ a Hittani Kongregáció levéltára (*Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede*),⁵⁶ a Püspöki Kongregáció levéltára (*Archivio della Congregazione per i vescovi*),⁵⁷ a Keleti Egyházak Kongregációjának levéltára (*Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali*),⁵⁸ a Szenttéavatási Kongregáció levéltára (*Archivio della Congregazione per le Cause dei Santi*),⁵⁹ a Klérus Kongregáció levéltára (*Archivio della Congregazione per il clero*), a Katolikus Nevelés Kongregációjának levéltára (*Archivio della Congregazione per l'Educazione Cattolica*),⁶⁰ a Szerzetesek és a Világi Intézmények Kongregációja levéltára (*Archivio della Congregazione per i Religiosi e gli Istituti Secolari*),⁶¹ valamint az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció levéltára (*Archivio della Congregazione per il culto divino e la disciplina dei sacramenti*).⁶²

A fentiekben felsorolt főbb levéltárak és állagok pusztán kezdeti tájékozódásul, iránymutatásul szolgálnak, az iratok lelőhelye pontos megállapításához a kutatónak mindig célszerű végiggondolni, hogy az 1908-at követő kúriareformok, illetve egyéb pápai határozatok hogyan befolyásolták az adott kongregáció,

⁵⁴ A Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja – az Államtitkárság későbbi második szekciója – 1922–1939 közötti iratanyaga 2010 nyaráig a Vatikáni Titkos Levéltárban volt kutatható, ekkor azonban visszakerült az Államtitkárságra. Jelenleg külön engedéllyel ott használható.

⁵⁵ E levéltár saját honlappal rendelkezik, melyen a levéltári szabályzatban az szerepel, hogy anyaga 1938-ig bezárólag kutatható. Mivel XI. Pius pápa 1939. február 10-én halt meg, s a szentszéki levéltárak anyaga a 2006-os pápai döntés értelmében – bizonyos megszorításokkal, illetve kivételekkel, amelyek a fentiekben már említésre kerültek – eddig kutatható, így a dátum lehet, hogy pusztán elírás. Más magyarázatot eddig nem sikerült rá találnunk. Lásd: <http://www.archivistoricopropaganda.va/it/archivio/regolamento.html>.

⁵⁶ Mint tanulmányunkban már korábban megjegyeztük, e kongregáció levéltára csak 1903-ig kutatható. Lásd a 32. lábjegyzetet.

⁵⁷ E levéltárba a bejutáshoz a kongregáció prefektusához írt hivatalos kérvény, a kutatóndó egyházmegye megyéspüspökének ajánlása és egy a szakmában elismert kolléga szakmai ajánlása is szükséges.

⁵⁸ A levéltár történetéről bővebben: GIANPAOLO RIGOTTI, *L'archivio della Congregazione per le Chiese Orientali: dalla Costituzione apostolica „Romani Pontifices” (1862) alla morte del card. Gabriele Acacio Coussa (1962)*, Fede e martirio: Le Chiese orientali cattoliche nell'Europa del Novecento, Atti del Convegno di storia ecclesiastica contemporanea (Città del Vaticano, 22–24 ottobre 1998), Città del Vaticano 2003, 247–295.

⁵⁹ José Saraiva Martins bíboros az *Index ac Status Caesarum* kötet bevezetőjében (Città del Vaticano 1999, v–xvii) ír a Kongregáció történetéről, s az annak levéltárában őrzött dokumentumokról is hasznos információkkal szolgál. Leírása az interneten is olvasható: http://www.jurecanonicomigliaccio.org/1/upload/1_evoluzione_storica_pt.pdf, illetve: http://www.jurecanonicomigliaccio.org/1/upload/evoluzione_storica_parto2.pdf. (2012. 01. 31.)

⁶⁰ Többek között ezen utóbbi két kongregáció levéltárát is használta: MARIO CASELLA, *Alla scoperta della religiosità nell'Italia meridionale. La diocesi di Diano-Teggiانو tra '800 e '900*, Rubbettino 2005.

⁶¹ E levéltárát PÁSZTOR LAJOS is említi összefoglalásában: *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli Archivi della Santa Sede e negli Archivi ecclesiastici d'Italia*, Città del Vaticano 1970.

⁶² A fent felsoroltakon kívül természetesen több különálló szentszéki levéltár van, amelyek nem tartalmaznak magyar szempontból releváns forrásokat, ezekhez iránymutatóul szolgál a vonatkozó *Annuario Pontificio*, Città del Vaticano 2011, 1193. 1299. 1300. 1372. 1387. Ezekon kívül az adott kúriai szerveknél illetve jogutódjaiknál lehet érdeklődni.

kúriai szerv hatáskörét, mely szervek vettek át egyes feladatokat, mivel gyakran a vonatkozó iratanyagot is ezek vitték tovább, s a vonatkozó fondok is ott található. Ugyanígy figyelembe kell venni még a szerzetesrendek római központjainak archívumait (domonkosok, jezsuiták, piaristák stb.), amelyek kutathatósági periodizálása a kúriai intézményekéhez igazodik.⁶³

D) A LEGUTÓBB MEGNYITOTT ANYAGOK ÉS A MAGYAR KUTATÁS⁶⁴

Az újonnan megnyitott anyagok mind a nemzetközi, mind a hazai kutatás számára új távlatokat nyitnak, értékes adalékokkal gazdagítva az eddigi szakirodalom alapján kialakult képet – különösen XI. Pius politikájáról, az Egyház és az egyes államok kapcsolatáról és Eugenio Pacelli, a későbbi XII. Pius két világháború közti szerepéről –, kibővítve ismereteinket és új szempontokat hozva be a történeti vizsgálódás látóterébe.⁶⁵ Jelen bevezetésben a hangsúlyt a magyar részről fontos kérdésekre szeretnénk helyezni, áttekintve, hogy melyek azok a témák, amelyek a szakma képviselőit a leginkább foglalkoztathatják. Ezek számbavétele után arra keresünk választ, hogy mi és hogyan került e gaz-

⁶³ A piaristák esetében kiemelt jelentősége van Tomek Vince, a rend magyar generálisa hagyatékának. – Itt jegyezzük meg, hogy a nem vatikáni, hanem alapítványi, magántulajdonban lévő iratokra dolgozatunkban nem térünk ki.

⁶⁴ Jelen fejezetben a 21. század eleji nyitások magyar vonatkozásait is csupán bevezetésszerűen vizsgáltuk.

⁶⁵ A nemzetközi kutatás számára leginkább érdekes témaköröket Fejérdy idézett cikkében ismertette, így ezekre nem kívánunk részletesen kitérni. Most csak a legújabb, a főbb irányvonalakra rámutató műveket említjük. Mivel a legutóbbi nyitás során a XI. Pius pápasága idején keletkezett iratok váltak kutathatóvá, így mind személye, mind politikája az érdeklődés középpontjába került. Ezzel kapcsolatban számos tanulmány és kiadvány látott napvilágot, legújabb: *La sollecitudine ecclesiale di Pio XI. Alla luce delle nuove fonti archivistiche. Atti del Convegno Internazionale di Studio (Città del Vaticano, 26–28 febbraio 2009)*, a cura di COSIMO SEMERARO, Città del Vaticano 2010. Különösen érdeklő a nemzetközi történeti kutatást Eugenio Pacelli személye. 1917–1918-as nunciusi jelentéseinek kritikai kiadása online olvasható: <http://www.pacelli-edition.de>. (2011. 04. 10.) 2010-ben napvilágot látott bíboros államtitkárként készített feljegyzéseiből az első kötet, amely az 1930-as évben a pápai, magán audienciákról és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja bíborosi üléseire (előfordult olyan eset is, hogy több kongregáció együtt ülésezett) készített feljegyzéseit adja közre: *I «fogli di udienza» del cardinale Eugenio Pacelli segretario di Stato I (1930)*, a cura di SERGIO PAGANO–MARCEL CHAPPIN–GIOVANNI COCO, Città del Vaticano 2010. Pápaként különösen a zsidókkal, a holokauszttal és Hitler birodalmával kapcsolatban elfoglalt álláspontja foglalkoztatja a kutatókat. Most csak egypár legújabb szakirodalmat emelünk ki, amellyel jelezni szeretnénk a téma aktualitását: ANDREA TORNIELLI, *Pio XII. Eugenio Pacelli un uomo sul trono di Pietro*, Milano 2007; HUBERT WOLF, *Papst und Teufel. Die Archive des Vatikan und das Dritte Reich*, München 2008 (e kötet magyarul is megjelent Paulik Péter fordításában: *A pápa és az ördög: a vatikáni levéltárak és a Harmadik Birodalom* címmel, Budapest 2010); MARGHERITA MARCHIONE, *Pio XII: La verità ti farà libero*, Città del Vaticano 2008; *In difesa di Pio XII. Le ragioni della storia*, a cura di GIOVANNI MARIA VIAN, Venezia 2009. Pacelli kapcsán Németország és a Szentszék kapcsolatának alakulása különösen a két világháború között és a II. világháború alatt is az érdeklődés középpontjába került, Cesare Orsenigo berlini nuncius 1933-as jelentései online is olvashatók THOMAS BRECHENMACHER gondozásában: <http://194.242.233.156/dengOrsenigo/index.php>. (2011. 04. 10.)

dag iratanyagból már hasznosításra, végül, hogy e tanulmány szerzői hogyan szeretnének kapcsolódni az első alfejezetben felvázolt, a legutóbb megnyitott anyagra reflektáló vatikáni magyar történeti kutatás hagyományaihoz.

1. A FORRÁSOK ÁLTAL FELVETETT KÉRDÉSEK, HASZNOSÍTÁSI LEHETŐSÉGEK

A nemrég kutathatóvá vált anyagok által a magyar történettudomány számára felvetett egyik fontos kérdés a Szentszéknek a trianoni békediktátum következtében kialakult helyzetre adott reflexióinak vizsgálata, amely a szentszéki diplomáciáról alkotott képet árnyalhatja, főleg az utódállamokkal folytatott elhúzódó tárgyalások hátterére, a felvetődő területi, egyházkormányzati, egyházjogi, vagyoni kérdésekre, valamint a tervezett, illetve realizálódott konkordátumok és *modus vivendi* megkötésének körülményeire, a bennük foglaltak végrehajtására, betartására és következményeire vonatkozóan.⁶⁶ Ezzel párhuzamosan az anyag mind a magyar, mind a külföldi oldalon érintett felek véleményének beható tanulmányozását teszi lehetővé. Arról is részletes képet kaphatunk, hogy milyen kísérletek történtek egyes főpásztorok munkájának akadályozására, személyük elmozdítására, tisztázódhatnak kiutasításuk, lemondásuk körülményei.⁶⁷ Ezzel kapcsolatban felmerül a személyi változások kérdése is, nevezetesen, hogy hogyan formálták a Szentszék álláspontját a lelkipásztori, illetve az egymásnak feszülő nemzetközi politikai érdekek, valamint a változó körülmények: mikor, miért tartották egyes főpásztorok lemondását kí-

⁶⁶ E témával behatóan SALACZ GÁBOR foglalkozott *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt* című művében, München 1975. Viszont amikor e mű íródott, még nem állt a vizsgálathoz rendelkezésre a Vatikáni Titkos Levéltár vonatkozó anyaga, így csak az akkor hozzáférhető forrásokra építhette munkáját. Azóta sem született hasonló átfogó jellegű feldolgozás, több részterületet vizsgáló tanulmány, illetve a témát érintő monográfia azonban igen. Többek között ilyenek például: GERGELY JENŐ, *Az Észak-erdélyi görög katolikus román egyházmegye jogállása és sérelmei 1940–1944*, MEV 5 (1993) 3–4, 83–94; MARTON JÓZSEF, *Az erdélyi (gyulafehérvári) egyházmegye története*, Gyulafehérvár 1994; MARTON JÓZSEF, *A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben*, Erdélyi Múzeum 57 (1995) 1–2, 50–59; ANTAL ÁRPÁD, *Aron püspök élő öröksége*, Erdélyi Múzeum 58 (1996) 3–4, 234–259; RÁCZ KÁLMÁN, *Az Esztergomi Érsekség és Csehszlovákia vagyoni vitája, 1919–1938*, Egyháztörténeti Szemle 1 (2000) 1, 105–119; SAS PÉTER, *Vatikán és Románia államközi megállapodásai a két világháború között*, Egyháztörténeti Szemle 4 (2003) 1, 180–189; SAS PÉTER, *Az erdélyi római katolikus egyház 1900–1948*, Budapest 2008; SERES ATTILA, *Iratok Márton Aron apostoli kormányzói kinevezésének és püspökké szentelésének diplomáciai és egyházpolitikai hátteréhez*, Studia Theologica Transsylvaniensia 13 (2010) 63–108. Ezek közül kevés olyan van, amely ténylegesen az újonnan megnyitott vatikáni forrásokra épített volna, a felsoroltak között értelemszerűen nincs is.

⁶⁷ Az érintett felek véleményének tanulmányozásához például hasznos adalékkal szolgál Fischer-Colbric Ágoston 1924. december 10-én kelt, általunk közölt levele. Lásd Archivio Segreto Vaticano, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 46, fasc. 14, fol. 7–8 (vö. *Függelék II*). Az egyházmegyei határváltozások kérdéséhez lásd például: a mérki (szatmári) apostoli adminisztrátor 1938. november 4-én Angelo Rottának írt levelét: ASV Archivio della Nunziatura Apostolica di Ungheria, busta 56, fasc. 8/10, fol. 683–684.

vánatosnak, milyen megfontolásból, kiknek a neve jöhetett szóba a részben vagy egészében külföldre került egyházmegyék élére, s közülük elsődlegesen mely szempontok alapján választották ki a későbbi püspökök illetve apostoli adminisztrátorok személyét.⁶⁸ Itt szintén megismerhetjük az adott kormányok, a helyi papság, valamint egyes képviselők véleményét.

Kényes, többször visszatérő kérdés a főkegyúri jog kérdése – különösen a püspöki kinevezések joga, amelyre mind az utódállamok kormányai, mind pedig a magyar kormány igényt formált. A vatikáni levéltári anyag nagyon sok hasznos adalékkal szolgál az ezzel kapcsolatos állásfoglalások tekintetében.⁶⁹ A nem mindig élesen kirajzolódó hatáskörök olyan problémát is felvetnek, hogy ki az illetékes egyes egyházi bírósági, illetve diszpenzációs kérdésekben.⁷⁰ Szintén ide tartozik a lemondott püspökök vagyónának, ingóságainak kiszolgáltatása, illetve nyugellátásuk biztosításának ügye, amelyről az eddiginél részletesebb képet kaphatunk.⁷¹ Külön érdekes kérdés lehet az Erdélyi Katolikus Státus helyzete, sorsának alakulása is.⁷²

A tárgyalandó témakörök sorába illeszkedik az egyház szerepe és lehetőségei a magyar kultúra megőrzésére, annak felmérése, hogy hogyan érintette Trianon az egyházi iskolákat és intézményhálózatot (egyesületek, szociális intézmények, stb), valamint az utódállamok nemzetiségi politikája miként befolyá-

⁶⁸ Erre szintén csak egy-egy példával szeretnénk élni: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 4, fasc. 7/7/1, fol. 592–594; jelöltek az eperjesi egyházmegye élére (1922. március–április). A debreceni és mérki apostoli adminisztrátorok 1929-es kinevezése: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1/3, fol. 24–72. Jelöltek a hajdúdorogi egyházmegye élére: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 2/1, fol. 250–279. Apostoli adminisztrátor kinevezése a nagyszombati apostoli adminisztratúra élére: Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato, Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Cecoslovacchia, Anno 1921–1922, pos. 4–5, fasc. 4; S.R.R.SS. AA.EE.SS., Cecoslovacchia, Anno 1920–1922, pos. 3–4, fasc. 3; S.R.R.SS. AA.EE.SS., Rapporti delle Sessioni, 1922, n. 1249, Cecoslovacchia; ASV Archivio della Nunziatura Apostolica in Cecoslovacchia, busta 12, fasc. 44/1, fol. 32–33; fasc. 44/2, fol. 54–59; ASV Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 25, fasc. 11; ASV Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 27, fasc. 118; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 2, fasc. 1; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 5, fasc. 7/1.

⁶⁹ A két világháború között a főkegyúri jog kérdésével részletekbe menően SALACZ GÁBOR foglalkozott: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 16), Budapest 2002. E kötet végén a sorozatszerkesztő Adriányi Gábor utószavában felhívta a figyelmet arra, hogy a Vatikáni Titkos Levéltár vonatkozó dokumentumai értékes részletekkel járulhatnak hozzá a témában ismereteink bővítéséhez. Erre kiváló példák szolgálnak az 1937. évi levélváltások Eugenio Pacelli, Angelo Rotta és Giuseppe Pizzardo között az 1927-es *intesa semplice* tervezett megváltoztatása tárgyában: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 3, fol. 600–618. E kérdést GERGELY JENŐ érinti: *Akatolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1997, 75.

⁷⁰ Lásd például Angelo Rotta nuncius és Raffaele Rossi, a Konzisztoriális Kongregáció titkárának levélváltását 1938 februárjában a kassai és rozsnói apostoli adminisztratúra területén az egyházi bírósági jogok körülhatárolásáról: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 56, fasc. 8/1, fol. 458–461.

⁷¹ Lásd például: Novák István volt eperjesi görög katolikus püspök nyugdíjának ügyét: ASV Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 55, fasc. 14, fol. 6. Vö. *Függelék I.*

⁷² Erre különösen sok forrást találunk: ASV Archivio della Nunziatura Apostolica in Romania, busta 39, fasc. 188, fol. 1–76, fasc. 189–195. Vö. *Függelék III.*

solta a plébániák illetve egyházi javadalmak adományozását, egyházi személyeknek a javadalmukból történő elmozdítását, esetlegesen erről történő lemondását, az egyes szemináriumokban a magyar nemzetiségűek arányát, valamint a prédikációkban, egyházi szertartásokon, a hívekkel történő érintkezésben és a már említett iskolákban a nyelvhasználat alakulását.⁷³ Itt mindenképpen érdekes lesz megvizsgálni nemzeti relációban is, hogy az utódállamok területén maradt más kisebbségeknél, illetve a keleti rítusú katolikusoknál ezek a kérdések miként alakultak.

Trianon nem csak a világi papságot és a híveket, hanem a szerzetesrendeket is érintette, a rendházak, a rendtartomány központjának esetleges külföldre kerülése mellett iskoláik, ingatlanjaik, plébániáik és kiterjedt pasztorációs tevékenységük révén. A Szentszék és a kormányok velük kapcsolatos állásfoglalása, a felmerült nehézségek áthidalására tett kísérletek szintén izgalmas kutatási terepet kínálnak.⁷⁴

Érdekes azt is megvizsgálni, hogy a Trianon következtében kialakult helyzet hogyan változott meg az I. bécsi döntést követően, mi volt a Szentszék illetve az érintett ordináriusok álláspontja a Magyarországhoz visszatért területek egyházi igazgatása kapcsán, illetve a vagyoni kérdésekben.⁷⁵

A legutóbb megnyílt anyagok a Szentszék és a magyar belpolitika viszonyának az eddigieknél behatóbb elemzését is ígérik. Erre például felhozható, hogy bár a két világháború közöttif őkegyúri jog kérdésével Csizmadia Andor⁷⁶, majd Salacz Gábor⁷⁷ behatóan foglalkozott, valamint Gergely Jenő is több helyen érintette a témát,⁷⁸ mégis vannak olyan kérdések, amelyekre az akkor rendelkezésre álló források alapján nem sikerült kimerítő választ adniuk. Ide sorolható például a Mikes János lemondásával megürült szombathelyi püspökség apostoli adminisztrátorra bízása, Grósz József felszentelt orthosiai püspök személyé-

⁷³ Salacz Gábor például felveti, hogy míg az idős magyar papságot a többségében szlovákok lakta területen nyugdíjazták, addig a fiatal magyar papokat arra szólították fel, hogy cseréljék el plébániájukat. Az iratanyag tanulmányozásából esetleg arra a kérdésre is választ kaphatunk, hogy hányan éltek ezzel a lehetőséggel, illetve mi volt a Szentszék ezzel kapcsolatban elfoglalt álláspontja. Lásd Úő, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, 10. Arra is választ kaphatunk, hogy ki küldött papot az esetlegesen vitatott joghatóságú plébániákra, például Battonya község mely egyházi adminisztráció alá tartozik: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 2/1, fol. 243–249.

⁷⁴ Például a komáromi bencés rendház Pannonhalmától történő elszakadásához találhatunk adalékokat: ASV Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 35, fasc. 4, fol. 60. Vö. *Függelék I.*

⁷⁵ Lásd például: Jantausch Pál apostoli adminisztrátor Serédihez intézett kérése ügyében Angelo Rotta Eugenio Pacellinek 1938. december 19-én: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 56, fasc. 8/1, fol. 469.

⁷⁶ CSIZMADIA ANDOR, *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest 1966.

⁷⁷ SALACZ, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*, i.m.

⁷⁸ Gergely Jenő műveinek részletes bibliográfiáját lásd: RÉFI ATTILA, *Gergely Jenő műveinek bibliográfiája 1968–2010*, „Alattad a föld, fölötted az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban (szerk. Balogh Margit), Budapest 2010, 323–367.

ben.⁷⁹ Más püspökkinevezések ügyében a Szentszék álláspontjának megismerését szintén tovább árnyalhatja a kutathatóvá vált anyag.⁸⁰

Egy másik lényeges belpolitikai kérdés a zsidótörvények tárgyalása és elfogadása, amely a kikeresztelkedett zsidó származásúak közül is sokakat érintett, ráadásul úgy, hogy a zsidó minősítést és az ezzel járó hátrányos megkülönböztetést a kereszttség felvételének dátumához kötötte, amellyel bizonyos esetekben a kereszttség szentségének érvényességét kérdőjelezte meg.⁸¹ Nyilvánvalóan a Szentszék nem maradhatott pártatlan a kérdésben és ha nem is nyíltan, de valamilyen közvetett módon felemelte szavát. Mivel az anyagok egyelőre XI. Pius haláláig bezárólag kutathatóak, így különösen az első zsidótörvény megszületésének körülményeivel, szentszéki visszhangjával és a második zsidótörvény előkészítésével kapcsolatban találhatunk hasznos információkat.⁸²

A katolikus megújulás, amelyben jelentős szerepet játszottak a szerzetesrendek, szintén széles terepet kínál a vizsgálódásra, különösen, hogy 1927–1935 között mind a férfi, mind a női szerzetesrendek apostoli vizitációjára sor került.⁸³

⁷⁹ A legtöbb szakirodalom az egyházmegye gazdasági helyzetével hozza összefüggésbe Grósz József apostoli adminisztrátori kinevezését, de arra nem adnak választ, hogy pontosan miben állt és hogyan jött létre ez a helyzet. SALACZ, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*, 165; GERGELY JENŐ, *A püspöki kar tanácskozásai*, A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből 1919–1944, Budapest 1984, 232; GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 74. BAKÓ BALÁZS szerint Mikes püspök lemondásában egészségügyi és anyagi okok játszottak közre: *Non confundar – Nem szegényülök meg*, Megemlékezés Gróf Mikes János püspökről, *Vasi Szemle* 6 (2005) 745–756, 754. SZÉKELY LÁSZLÓ, Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről (A Magyar Nyugat Történeti Kiskönyvtára 11), Vasszilvágó 2009, 202–209. szerint bár voltak a püspökségnek anyagi nehézségei, a püspök elsősorban betegség miatt mondott le. A témához hasznos adalékkal szolgál: ASV Archivio della Nunziatura Apostolica di Budapest, busta 42, fasc. 1/5; busta 45, fasc. 1/9; busta 48, fasc. 1/8; busta 54, fasc. 1/7; busta 56, fasc. 8/7. Lásd a kérdést behatóan tárgyaló kötetbeli tanulmányt.

⁸⁰ 1937-ben például a Miklósy István hajdúdorogi püspök halálával megüresedett püspökség betöltésének kérdése: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 2/1, fol. 250–279. Vö. e kötet vonatkozó tanulmányát.

⁸¹ 1938. évi XV. törvénycikk A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról, 4. §, *Magyar törvénytár: 1938. évi törvényekkel*, Budapest 1939, 138; 1939. évi IV. törvénycikk A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról, 1. §, *Magyar törvénytár: 1939. évi törvényekkel*, Budapest 1940, 129–130.

⁸² A második és harmadik zsidótörvény kapcsán a Szentszék által kiadott – általunk már korábban idézett – *Actes et documents du Saint Siège relatifs à la seconde guerre mondiale* kiadványból a Szentszék hivatalos álláspontját tükröző forrásokra is utal: FEJÉRDY ANDRÁS, *A Magyar Katolikus Egyház hivatalos állásfoglalása a „zsidótörvényekkel” kapcsolatban*, Tanulmányok Ritoók Zsigmond hetvenedik születésnapja tiszteletére (szerk. Hermann István), Budapest 1999, 171–209; CSÍKY BALÁZS, *Bűség és hiányok. Néhány módszertani kérdés és kutatási lehetőségek Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenységének vizsgálata kapcsán*, „Alattad a föld, fölötted az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban, 251–268, 257, ahol Angelo Rotta 1938. április 12-ei jelentését és Eugenio Pacelli május 8-án kelt válaszelevelét ismerteti röviden. Úgy tűnik, hogy a Vatikáni Titkos Levéltárban még számos olyan forrás található a zsidótörvények kapcsán, amelyek részletes elemzésével az eddigieknél egy sokkal árnyaltabb képet kaphatunk a Szentszék álláspontjáról, illetve esetleges tervezett diplomáciai lépéseiről.

⁸³ Lásd SOMORJAI ÁDÁM, *Visitatio Apostolica institutorum vitae consacratae in Hungaria 1927–1935. A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja*, Pannonhalma 2008. illetve: SOMORJAI ÁDÁM, *Adalékok a magyarországi bencések apostoli vizitációjához és reformjához*, MEV–Regnum 19 (2007) 1–2, 161–202. Vö. CSÍKY, *Bűség és hiányok. Néhány módszertani kérdés és kutatási lehetőségek*, 263.

A két világháború közötti két nagyszabású ünnepségsorozat, az 1930-as Szent Imre év, illetve az 1938-as kettős szentév előkészítésének, szervezésének mozzanatairól⁸⁴ is többet megtudhatunk, akárcsak egyes hazai törvényjavaslatoknak a magyar katolikus egyházra gyakorolt hatásáról és ennek kapcsán az egyházi javak és a katolikus egyház jogainak a megőrzésére tett lépésekről,⁸⁵ valamint a világpolitika eseményeinek magyarországi visszhangjáról a nuncius szemszögéből.⁸⁶

Mind a megszállt, mind a magyarországi egyházmegyéek állapotáról hitelesebb képet kaphatunk az *ad limina* jelentések alapos áttanulmányozásával. Ezeket – mint azt már az első alfejezetben említettük – Vanyó Tihamér az 1850-es évekig dolgozta fel.⁸⁷ Emellett a vatikáni levéltár fondjai a fontosabb helyi, egyházmegyei ügyekre is széles rálátást biztosítanak – számos dokumentumot találunk például egyházi kitüntető címek adományozásáról, kanonoki stallumok betöltéséről, egyes plébániákra kinevezésekről, a papság konfliktusáról a helyi ordináriussal, illetve rítusváltoztatási ügyekről⁸⁸ – módot nyújtva az ilyen irányú vizsgálódásokra. Ez különösen fontos, hiszen legtöbb egyházmegye 20. századi története még megíratlan. Így tehát e dokumentumok az egyes egyházmegyéek történetét feltáró jövőbeli monografikus feldolgozásoknak az egyik alappilléret jelenthetik majd.

Szerteágazó, de izgalmas témakör a Trianon után illetve a két világháború között emigrált katolikus magyarok sorsa. Hogy csak egy pár kérdést említsünk: hányan emigráltak, melyek voltak a preferált országok, milyen esetleges nehézségekkel kellett a vallásgyakorlásuk szempontjából szembenézniük, ott létrejött-e magyar közösség, hogy alakult a lelki gondozásuk, tartották-e a magyar egyházi körökkel a kapcsolatot, milyen arányban voltak köztük a kikeresztelkedett zsidó származásúak.⁸⁹

⁸⁴ A Szent Imre évhez hasznos adalékokkal szolgál: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 34, fasc. 6/2, fol. 280–357. A 34. nemzetközi eucharisztikus kongresszusról az akkor rendelkezésre álló hazai forrásokra építve: GERGELY JENŐ, *Eucharisztikus világkongresszus Budapesten/1938*, Budapest 1988. Ehhez szolgálhat adalékkul: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 58, fasc. 2/1, fol. 71–238.

⁸⁵ A belső kolonizációs törvénytervezettel kapcsolatban lásd például: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 51, fasc. 3, fol. 443–445.

⁸⁶ Erre kiváló például szolgál: Angelo Rotta 1936. május 6-án Eugenio Pacellinek írt jelentése a kommunizmus magyarországi jelenlétéről, tevékenységéről: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 51, fasc. 3, fol. 435–437.

⁸⁷ VANYÓ, *Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről*, i.m.

⁸⁸ A helyi papság panasza Rott Ferdinánd veszprémi püspök és Wéber Pál ellen: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/10, fol. 140–165. 174. 176–177; S.RR.SS. AA.EE.SS., Ungheria, pos. 67, fasc. 53.

⁸⁹ Ehhez a fogadó országok nunciaturáinak anyagát érdemes áttekinteni, valamint a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja Levéltára is tartogat érdekes fondokat, például: S.RR.SS. AA.EE.SS., Ungheria, Anno 1922–1933, pos. 6 – melyből a perui, a limai, a new yorki és brazilai magyarokkal kapcsolatban tudhat meg információkat a kutató. Az Észak-amerikai magyar emigráció kérdésével a nunciusok jelentéseinek, levelezéseinek keresztül MATTEO SANFILIPPO foglalkozott a *L'emigrazione ungherese nel Nord America e la Santa Sede* című tanulmányában, Gli archivi della Santa Sede e il regno d'Ungheria (secc. 15–20), 223–246. A kanadai magyar emigráció vallási életének alakulásáról például: DREISZIGER NÁNDOR, *The quest for spiritual fulfilment among*

Végül az 1939-es dátumon túlmutat a Hadifogoly Információs Iroda anyaga, amely nevével ellentétben nem csak a hadifoglyok, hanem a világháborúban az eltűntek – egymástól elszakadt családtagok, foglyok, menekültek – felkutatásával foglalkozott, vallásra való tekintet nélkül, valamint lelki és anyagi segítséget nyújtott az üldözötteknek. Ez az irategyüttes szintén több magyar vonatkozást tartalmazhat, amelyeket érdemes lenne behatóan elemezni. Számba lehetne venni például, hogy milyen és mennyi magyar eltűnt ügyével foglalkozott, mit sikerült róluk kiderítenie, mennyi volt köztük a konvertiták aránya, a segítséget kérők között a katolikusok, illetve a nem katolikusok száma, voltak-e köztük magyar katolikus főpapok, a trianoni Magyarország, illetve a történelmi Magyarország mely területéről érkezett be a legtöbb kérés. A beérkezett levelekben ráadásul számtalan utalás lehet az adott egyházközségek, esetleg egyházmegyék helyzetére, valamint a konvertiták és a zsidóság mentésére vonatkozóan, amely adalékul szolgálhat a második világháborúban a katolikus egyház szerepének a vizsgálatához.⁹⁰

A fent ismertetett témakörök és kérdések csak a jövőbeli kutatás főbb irányvonalait jelölik ki, részletességre nem törekszenek. Természetesen a szentszéki levéltárak anyaga bár nélkülözhetetlen és fontos forrásbázis, nyilvánvalóan együtt kell és érdemes tanulmányozni a különböző vonatkozó egyházi és világi levéltárak anyagaival, bevonva a vizsgálatokba a korabeli sajtót illetve a már elkészült feldolgozásokat is, hogy egy részletekbe menő, egységes, átfogó képet kapjunk az általunk vizsgált problémakörökről.

2. A FORRÁSOK EDDIGI HASZNOSÍTÁSA

A főbb témaköröket áttekintve feltesszük a kérdést, hogy kik foglalkoztak már ezzel az iratanyaggal, illetve a magyar kutatásnak eddig mit sikerült ebből és hogyan hasznosítania. Az áttekintés során a legcélszerűbb az időrendi és szerzők szerinti sorrendet követni.

A budapesti apostoli nunciatúráról Tomislav Mrkonjić írt először ismertetőt.⁹¹ Tanulmánya azért különösen figyelemre méltó, mivel ő rendezte az említett nunciatúra anyagát. Főbb vonalakban ismerteti a nunciatúra történetét, a

immigrants: the rise of organized religious life in pioneer Hungarian-Canadian communities, 1885–1939, MEV–Regnum 16 (2004) 3–4, 95–124.

⁹⁰ A Hadifogoly Információs Iroda részletező inventáriuma és a gazdag forrásanyagból válogatás: *Inter arma caritas. L'Ufficio Informazioni Vaticano per i prigionieri di guerra istituito da Pio XII (1939–1947) I–II* (Collecanea Archivi Vaticani 52; a cura di Francesca Di Giovanni és Giuseppina Roselli), Città del Vaticano 2004. A forrásgyűjteményben több magyar vonatkozású ügy is előfordul, köztük például Angelo Rotta és Luigi Maglione bíboros államtitkár több levélváltása: Uo., II, 899–902. 956–966.

⁹¹ TOMISLAV MRKONJIĆ, *Archivio della nunziatura apostolica in Ungheria (1920–1939)*, Gli archivi della Santa Sede e il regno d'Ungheria (secc. 15–20), 255–288.

nunciosok, valamint közeli munkatársaik életrajzát és tevékenységét, közli a fennmaradt anyagok nagyon vázlatos, áttekintő jegyzékét, valamint több forrást is csatol a tanulmányához.

Szintén Mrkonjić nevéhez fűződik a bécsi apostoli nunciatura 1607–1939 (1940) anyagának részletező inventáriuma,⁹² amelyben – ha nem is nagy számban –, de találunk a budapesti apostoli nunciatura 1920-as létrejötte utáni magyar vonatkozást is tartalmazó fondokat: a Trianon következtében a győri és a szombathelyi egyházmegyéből Ausztriához csatolt területekből kialakított Burgenlandi apostoli adminisztratúra,⁹³ valamint különböző levelezések – ezek között vannak „Budapest” jelzésű foliók is⁹⁴ – és egy-egy konkrét ügy kapcsán.⁹⁵

A *La sollecitudine ecclesiale di Pio XI* című konferenciakötet 2010-es kiadású, amely a Vatikánban 2009. február 26–28-án elhangzott előadások eredményeit tárja a tudomány elé. E kötetben Emilia Hrabovec tanulmányában a békeszerződések lelkipásztori következményeit vizsgálja Közép-Kelet Európában és XI. Piusnak, illetve a Szentszéknek az ezzel kapcsolatos álláspontját, magyar vonatkozású vatikáni levéltári anyagokat is felhasználva.⁹⁶ Sajnos munkájában teljes terjedelemben forrásokat nem közöl, csak kiragadott szövegrészleteket, illetve utalásokat, így e források mondanivalójáról nem kapunk egységes képet, és a hivatkozott személyiségeknek a nemzetközi események alakulása tükrében esetlegesen változó véleményét sem ismerhetjük meg belőle.⁹⁷

A magyar kutatók közül figyelmet érdemelnek Somorjai Ádám, aki a római Szent Anzelm Prímásapátság Prímási Apáti Levéltárában és a Szerzetesi Kongregáció Levéltárában végzett kutatásokat, kezdetben Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát megválasztásával és kinevezésével, majd a magyarországi férfi-és női rendek 1927–1935 közötti apostoli vizitációjával kapcsolatban,⁹⁸ il-

⁹² TOMISLAV MRKONJIĆ, *Archivio della nunziatura apostolica in Vienna I. «Cancelleria e Segreteria»*. nn. 1–904 – aa. 1607–1939 (1940). Inventario (CAV 64), Città del Vaticano 2008.

⁹³ Itt különösen érdekes lehet Innitzer bécsi érsek burgenlandi apostoli adminisztrátorrá történő kinevezése, az egyházmegyék, plébániák határainak kérdése. Ezekre uo. (713–714) találunk utalást.

⁹⁴ A nunciosokkal és diplomáciai képviselőkkel folytatott levelezések között külön szerepel két Budapest és egy magyar apostoli nunciatura jelzésű egység is 1923–1926, 1928 és 1930-as vonatkozásban. Uo., 673.

⁹⁵ Például Novák István eperjesi püspök lemondása: uo., 624. Vagy: a zirci ciszterci szerzetesek betekintési engedélyt kérnek a bécsi nunciatura anyagába: uo., 729. – Az utóállami nunciaturák magyar vonatkozású forrásanyagának jelentőségére lásd a *Függelék*et.

⁹⁶ EMILIA HRABOVEC, *Pio XI e le conseguenze pastorali dei trattati di pace nell'Europa centro-orientale: il caso della Cecoslovacchia e dell'Ungheria*, *La sollecitudine ecclesiale di Pio XI*, 363–395.

⁹⁷ Pedig ennek változása a nemzetközi események tükrében bizony nem elhanyagolható. Lásd például Eugenio Pacelli állásfoglalását a Felvidék 1938-as visszacsatolásával kapcsolatban: MOL K63 54/7, 3861. szám/1938. Thierry Heribert követségi titkár, ideiglenes ügyvivő jelentése a bíboros államtitkárral folytatott beszélgetéséről Kánya Kálmán külügyminiszternek. Emilia Hrabovec munkája a magyarországi levéltári kutatást nélkülözi.

⁹⁸ Mindkét téma továbbgondolásának és további feltárásának lehetőségét felveti 2008-ban megjelent monográfiájában. Kutatásai eredményeként születtek meg a következő tanulmányai: SOMORJAI ÁDÁM, *Adalékok*

letve Csíky Balázs kutatásai, aki 2009 nyarán dolgozott a Vatikáni Titkos Levéltárban⁹⁹, majd több helyen hasznosította ennek eredményeit. 2010-es Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenysége című disszertációjában a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja és a budapesti apostoli nunciatúra levéltárából használt fel dokumentumokat.¹⁰⁰ E forrásanyagra a 2010-ben Gergely Jenő halálának első évfordulójára rendezett konferencia előadásából összeállított tanulmánykötetben és a *Kút* című folyóiratban megjelent publikációjában is hivatkozott.¹⁰¹ Véghseő Tamás 20. századi fondokban végzett munkájának fő iránya a hajdúdorogi püspökség története.¹⁰²

Végül szintén római, egyháztörténeti tárgyú kutatásokat végzett Molnár Antal, aki a Római Központi Jezsuita Levéltár anyagát tanulmányozta.¹⁰³ E levéltár is, a szentszéki levéltárak szabályzatát követve, XI. Pius haláláig bezárólag kutatható.¹⁰⁴

Bár igyekeztünk minden Magyarországon fellelhető lehetséges tanulmányt, monográfiát, forráskiadványt átnézni, mégis a meglehetősen szegény eredményeket összegezve szögezzük le: áttekintésünk nem a teljesség igényével készült.

Kelemen Krizosztom Pannonhalmi főapát kinevezéséhez és lemondásához, MEV–Regnum 18 (2006) 3–4, 105–142; Uő, *Adalékok a magyarországi bencések apostoli vizitációjához és reformjához*, MEV–Regnum 19 (2007) 1–2, 161–202. valamint monográfiája, amelyben az egyes fejezetek elé illesztett bevezető tanulmányok mellett bőséges forrásközléssel találkozunk: Uő, *Visitatio Apostolica institutorum vitae consecratae in Hungaria 1927–1935*, i.m. Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapáttal kapcsolatban a téma további kutatására a Vatikáni Titkos Levéltárban található államtitársági és a budapesti apostoli nunciatúra fondjait említi. Lásd *uo.*, 21. A szerzetesrendek apostoli vizitációja pedig, lévén, hogy számos szerzetesrendről és hatalmas mennyiségű iratanyagról van szó, nyilvánvalóan nem képezheti pusztán egyetlen kötet tárgyát, így az egyes rendek vizitációja eredményének feltárása is több vállalkozó szellemű kutatót – Somorjai utalása szerint rendtagokat – kíván. Lásd *uo.*, 11.

⁹⁹ Csíky Balázs szíves szóbeli közlése.

¹⁰⁰ A római kutatásra utalás: Csíky Balázs, *Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenysége*, Doktori disszertáció tézisei, Budapest 2010, 3.

¹⁰¹ Csíky, *Bőség és hiányok. Néhány módszertani kérdés és kutatási lehetőségek*, 257, 16. j. Eugenio Pacelli a magyar zsidótörvényekről. Valamint Uő, *Serédi Jusztinián esztergomi érseki kinevezése*, KÚT 9 (2010) 2, Gergely Jenő emlékszáma, 32–49. Lásd e kötetbeli tanulmányát is.

¹⁰² Lásd például Dudás püspök kinevezéséről írt alábbi tanulmányát e kötetben.

¹⁰³ E forrásbázist is használta a Szabó Ferencel közösen szerkesztett forráskiadása két bevezető tanulmányában: MOLNÁR ANTAL, *Az engedelmes lázadó (Bangha Béla és a jezsuita rendi vezetés)*, 65–163; Uő, *Új Bangha-kép felé?*, 15–31, melyben megemlíti a 25. oldalon, hogy a Jezsuita Rend Római Levéltárából a magyar rendtartomány (1909–1950) dokumentumainak legnagyobb részéről Lukács László rendtörténész fénymásolatot készített, melyet a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltárában helyezett el, s ezzel pótolta legalább részben a rendtartományi levéltár elpusztult anyagát. MOLNÁR ANTAL–SZABÓ FERENC, *Bangha Béla SJ emlékezete*. Távlatok (2010) 3–4, Budapest 2010.

¹⁰⁴ A Jézus Társaság római központi levéltáráról, illetve a kutathatóság időhatáráról bővebben lásd: <http://www-sjweb.info/documents/arsi/ARSI-English%20guide.pdf>. (2012. 01. 31.)

FÜGGELÉK

Vázlatos áttekintésünk utolsó fejezetének jegyzeteiből is kitűnik, hogy az ebben az évezredben megnyitott vatikáni fondok közül – miként a korábbi időszakban is – a diplomáciai kontextusban keletkezett irategyüttesek a legjelentősebbek magyar szempontból. Nemcsak amiatt, mert a politikai és egyházi kapcsolattartásnak az Államtitkárság (a hozzá mind szorosabban kapcsolódó Rendkívüli Ügyek Kongregációjával), és a nunciatúrák az alapértelmezett kulcsintézményei a pápai udvar részéről, hanem mert az egyéb kuriális intézmények, kiváltképpen a kongregációk meghatározóan nunciatúrai közvetítéssel érintkeztek magyar egyháziakkal, világiakkal. A következőkben e fondok többségébe nyerhetünk különféle módon közelebbi, előzetes bepillantást.

Természetesen majd a budapesti nunciatúra fog állni az újonnan kutathatóvá tett vatikáni anyag magyar vonatkozásait részletesen áttekintő tervezett inventárium középpontjában. A 2010 júniusában elkészült 1235. sz. *Indice* gyakorlatilag csupán az egykorú rendezés címszavait tartalmazza, közelebbi támpontokat az 58 *bustányi* (1920–1939) terjedelmes anyag jellegéről, tartalmáról nem ad. Hogy itt most nem erről, hanem a többi, diplomáciai összefüggésben keletkezett, újonnan megnyitott fondokról adunk – eltérő mélységben és módokon – tájékoztatást, annak több oka is van. Egyfelől a budapesti nunciatúráról kifejezetten a magyar történelemtudomány számára már készült egy archivisztikai megközelítésű, áttekintő ismertetés.¹⁰⁵ Másfelől a *Függelék* munkálataival leginkább 2007 és 2008 nyarán tudtunk foglalkozni, és akkor a fontosabb nunciatúrák közül mutató hiányában még csak a prágai volt ténylegesen kutatható, és az is csak részben. 2010–2011-ben pedig a rendelkezésünkre álló szűkös kutatási időt a bevezető áttekintés megalapozására szántuk.

Igy e *Függelék* célját előzetes segédlet-jellege mellett akár abban is megjelölhetjük, hogy felhívja a kutatás figyelmét arra: prágai és a többi utódállami nunciatúra anyaga gyakorlatilag a budapesti pápai követség dokumentumaival együtt kezelendő.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Mint már említettük. Vö. MRKONJIĆ, *Archivio della nunziatura apostolica in Ungheria*, i.m. Az itt részben hasonló megfontolás miatt (tudniillik van kurrens, jól hozzáférhető leírása) szintén nem szereplő bécsi nunciatúrára: Uő, *Archivio della nunziatura apostolica in Vienna I*, i.m. – A budapesti nunciatúra anyagára közelebről lásd azonban a bevezetőben e lelőhelyekről hozott példákat, valamint e kötet következő három tanulmányát.

¹⁰⁶ Az áttekintésre kerülő dokumentumok primér szakirodalmi kontextusát (Salacz stb.) lásd fentebb.

I. A PRÁGAI NUNCIATÚRA¹⁰⁷

1918-ban XV. Benedek pápa megbízta a bécsi nunciust, Teodoro Valfrè di Bonzót, hogy kezdjen el kapcsolatokat kiépíteni az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamai nemzetiségeivel.¹⁰⁸

Bonzo az első kontaktust 1919. október 24-én létesítette a csehszlovák hatóságokkal, amikor Francesco Kordac prágai érsek szentelésére Prágába utazott, ekkor mutatták be Micarát, volt bécsi auditort Benesnek, aki már a csehszlovák püspökök mellett volt a vallási ügyekkel megbízva. A hivatalos kapcsolatokat 1920. január 28-án létesítették. Az 1925-ös katolikus ellenes Husz ünnepek igen megterhelték a kapcsolatokat.¹⁰⁹

Mutató:

Indice provvisorio, a cura di Giuseppe Lo Bianco, Città del Vaticano, settembre 2006 (ASV Sala dei Indici, 1229)

Összesen 55 db. busta (= B), a régi Posizione jelzet helyett bust. és fasc. + fol. jelzésrendszer, a mostani rendezés során. A jegyzék pontosan feltünteti a vonatkozó nunciaturai és államtitkársági protokollszámokat

= 496 fasciculus 1927-ig.

Második kiadása:

Archivio della Nunziatura Apostolica in Cecoslovacchia (1920–1950) (a cura di Giuseppe Lo Bianco, Città del Vaticano, dicembre 2008) (ASV Sala dei Indici, 1229)

Ez a 2008-ban elkészült – és az előző helyére tett – végleges jegyzék már tartalmazza az 56–81. sz. dobozok anyagának elősorolását is 1938-as záróévszámmal (fasc. 498–657). Kutatásunk erre az anyagra már nem terjedt ki.

A mutató használatát névmutató és négy függelék segíti. Közülük legjelentősebb a negyedik (D), ahol a nunciaturai és államtitkársági protokollszámok

¹⁰⁷ A jegyzékelés során a vonatkozó *Indice* szerint haladtunk, minden *bustát* feltüntetünk. Ahol magyar ügyet valószínűsíthettünk, azt a *bustát* áttanulmányoztuk. A *fasciculusok* elősorolásánál, ahol magyar ügy nem volt valószínűsíthető, illetve nem találtunk, az adott *fasciculus*t hallgatással mellőzzük. Részinventáriumunk a 2007–2008 nyarán kutatóható 1–55 dobozra terjed ki, ezért halad 1927-ig.

¹⁰⁸ „...amichevoli rapporti colle diverse nazionalità dell'Impero Austro-Ungarico che ora si sono costituite in Stati indipendenti?”. (XV. Benedek levele Pietro Gasparrihoz, 1918. november 8., AAS 10 (1918) 478–479).

¹⁰⁹ A nunciások és hivatalviselési adataik: *Clemente Micara*. Kinevezése: 1920. május 15. Megbízatásának vége: 1923. május 30. – belgiumi apostoli nuncius; *Francesco Marmaggi*. Kinevezése: 1923. május 30. Megbízatásának vége: 1928. február 13. – lengyel apostoli nuncius; *Pietro Ciriaci*. Kinevezése: 1928. február 15. Megbízatásának vége: 1934. január 9. – portugál apostoli nuncius; *Saverio Ritter*. Kinevezése: 1935. augusztus 5. Megjegyzés: Szlovákia függetlenségének kikiáltása után Pozsonyba helyezték át. Megbízatásának vége: 1939. – A nunciások adatait GIUSEPPE DE MARCHI, *Le nunziature apostoliche dal 1800 al 1956*, Roma 1957. alapján hoztuk.

*busta/fasciculus*kénti összegző áttekintése segíti a kutatás ügyiratszerű lefolytatását.

Megjegyezzük, hogy az *Indice* bővített kiadása már folyamatos *fascicoloszá-*mozást alkalmaz, és nem dobozonként újakezdődött. Ezek átvezetésére azonban nem nyílt lehetőségünk.

MAGYAR VONATKOZÁSOK ÁTTEKINTŐ,
VÁZLATOS JEGYZÉKE 1927-IG

B[usta]. 1. (1919–1923)

Fasc. 1. A volt szentszéki osztrák–magyar követség tagjainak kitüntetése, 1920–1921 (fol. 31–55)

B. 2–4. A mutató szerint nincs és nem is valószínűsíthető érdemleges magyar vonatkozása

B. 5. A prágai nunciátúra alapításának iratai

Fasc. 1. fol. 4–5. 1919. szeptember 27. Micara volt bécsi uditorét incaricatónak a csehszlovák katolikusok mellé

Fasc. 2. fol. 31. Értesítés Masaryknak a nuncius kinevezéséről: 1920. május 20.

Fasc. 4. A Brüsszelbe áthelyezett Clemente Micara nuncius 1923. június 9-ei finálrelációja, két példányban. Egybefűzött, jobb állapotú példány: fol. 51–108. Gépelmény. Elsőrendű forrás, magyar szempontból is. Nunciátúra létesítése, az új állam létrejöttének szkeptikus megítélése (wilsoni elvek elhanyagolása); püspökök, püspökségek jellemzése (szinte mindenkit pozitívan, leginkább Fischer-Colbriet, Blahát viszont nem); a folyó és problémás ügyek (rengeteg magyar vonatkozású: egyházmegye határok, birtokok etc.) ismertetése. Hivatkozva szám szerint korábbi jelentéseit

B. 6. Micara nuncius különféle diplomáciai jelentései. A busta érdemleges magyar anyagot nem tartalmaz

B. 7. Fakultások, diszpenzációk

Fasc. 1–2. Fakultások, diszpenzációk, köztük Fischer-Colbrie kassai püspök pár kérvénye (házasság, szentelés etc.), 1919–1923 (ff. 148 és 172)¹¹⁰

B. 8–11. Belpolitikai, valláspolitikai kérdések, a diplomáciai kapcsolatok felvétele

B. 12. Egyházi javak

Fasc. 1. Teodoro Valfré di Bonzo bécsi nuncius prágai látogatásának iratai, 1919 március (ff. 102). Köztük a szlovákiai püspökkinevezésekre vonatkozó iratok. A prágai kormány (konkrét neveket ad, érdekessége, hogy Fischer-Colbriet át akarja hozatni Besztercebányára és helyére adminisztrátornak Medveckyt akarja) és szlovák papok követelése apostoli adminisztrátorok kinevezésére, Csernoch tiltakozása (1919. február), mondván a többi megszálló hatalmak sem követelik ezt, csak a csehek; különféle személyi előterjesztések a püspökségek élére

Fasc. 2. egyházi javakra vonatkozó iratok, 1919–1923 (ff. 487). Köztük Fischer-Colbrie 1921. május 18-ai nyilatkozata, hogy a magyar törvényekben nem található olyan paragrafus, ami az államot feljogosítaná bármire az egyházi jogok felett; királyi kegyuraság volt, ez azonban nem illeti meg a

¹¹⁰ A ff. szám mindig tartalmazza a fasc. borítót is (ez 1+1 szám).

nem katolikusokat; különféle adatszerű kimutatások a felvidéki egyházi birtokokról (köztük az eperjesi káptalanéről, a premontreiekéről és a komáromi bencésekéről) és persze sok csehről is

B. 13. Levelezés a prágai diplomáciai testületekkel

B. 14. Levelezés a Római Kongregációkkal (lehet benne magyar)

Fasc. 5. S.C. pro Ecclesia Orientali 1919–1923 (ff. 75). Szinte kizárólag munkácsi és eperjesi egyházi rutinügyek, Papp püspök több levelével

B. 15–16. „Jednota” (Csehszlovák nemzeti egyház)

B. 17. Cseh és morva egyházmegyék (általános ügyek)

B. 18.

Fasc. 5. Tábori lelkészre vonatkozó iratok, 1919–1923 (ff. 124). Sorukban kérvény, hogy a Nagyváradon rekedt Bjelik tábori vikárius hazatérhessen Illavára, ahol javai és hozzátartozói sirja található, 1920. június 17.

B. 19–20. Püspökkinevezések cseh és morva egyházmegyék élére

B. 21. Szerzetesrendek

Fasc. 1. Szerzetesekre vonatkozó iratok, 1919–1923 (ff. 48). Például köztük a prágai külügyminisztérium intervenciója a magyarországi eljárók szlovákiai joghatósága megszüntetése érdekében

Fasc. 2. Szerzetesrendekre vonatkozó iratok, 1919–1923 (ff. 608). Köztük a zár alá vett bencés és premontrei birtokokra vonatkozó iratok; a Jászó–Lelesz nullius apátság létesítésére, majd felfüggesztésére vonatkozó iratok, az alapító bulla eredetije, Takács apát több fontos levele ff. 135–226)

B. 22. Német papság és hívek

B. 23. Cseh és morva szemináriumok

B. 24. Vegyes iratok (nunciatúrai személyzet, hadifoglyok stb.), érdemleges magyar vonatkozás nélkül

B. 25. Szlovákiára vonatkozó iratok (B. 28-ig)

Fasc. 1. (ff. 164, zárolt). „*Candidati alle diocesi slovacche 1919–1923. Documentazione informativa su vari sacerdoti candidati per la provvista delle diocesi cecoslovacche, tra i quali*”: „Andrea Bielek, Andrea Hlinka, Carlo Kmetko, Giuseppe Buday, Paolo Jantusch, Giovanni Vojtassák, Michele Bubnic, Antonio Hromada, Stefano Rovensky, Riccardo Oswald, Demetrio Ducánsky, Giuseppe Kovács, Giovanni Michálek, Giovanni Kohúth, Ludovico Okánik, Giovanni Donoval, Paolo Ziska, Tommaso Ruzicka, Mariano Blaha, Ferdinando Juriga, Giuseppe Tisó, Francesco Jehlicka, Giuseppe Janda”

Fasc. 2. Az esztergomi főegyházmegye „felosztására” vonatkozó iratok 1918–1923 (ff. 62)

– az Államtitkárság leirata a nunciatúrához, melyben közli, hogy az egyházmegyei határok rendezését elhalasztják, elsősorban az úgynevezett Millerand levél hatására (1920. december 19.)

– a pozsonyi káptalan, a helyi papság és hívek kérvénye a nunciushoz, hogy továbbra is az esztergomi érsek joghatósága alatt maradjanak (1920 karácsonya)

– vidéki esperesi kerületek kérvényei, esdeklései a pozsonyi káptalanhoz (továbbítás céljából) és a nunciushoz, hogy ne szakítsák el őket Esztergomtól, ettől még az új hatalomnak engedelmessé tenni fognak

- szlovák papok kérvénye a bécsi nunciushoz, hogy mozdítsák el a felvidéki magyar püspököket (Fischer-Colbrie kivételével mindenkit felsorolnak, Zsolna, 1919. január 17.)
- Radnai Farkas beszercebányai püspök tudósítja a bécsi nunciust kitoloncolásáról (Esztergom, 1919. virágvasárnap)
- a Keresztényszocialisták Országos Központja a prágai érsekhez Kmetko püspöki kinevezése ellen, politikai szerepvállalása miatt s.d.
- Fasc. 3 (ff. 272, zárolt). „Promozione alle sedi di Slovacchia 1918–1921.” ff. 2–64, 1918 gennaio 17–1919 aprile 15.: „*Progetto nomina amministratore apostolico in Slovacchia – Msgr. Fischer Colbrie*”; illetve Valfré bécsi nuncius jelentései a püspöki székek betöltéséről és a szerzetesek helyzetéről (1919. máj.–dec.)
- Fasc. 4. Batthyány nyitrai és Radnai beszercebányai püspökök vagyonának, ingóságainak kiszolgáltatása, 1919–1925 (ff. 182, közte a két püspök számos kérvénye, az Államtitkárság leirata, a nuncius átiratai a prágai külügyhöz, a kassai, nyitrai és szepesi püspökökből választott bíróság iratai, akik kötelezték Blaha beszercebányai püspököt Radnai ingóságai kiadására)
- Fasc. 5. A nyitrai püspökségre vonatkozó iratok, 1919–1923 (ff. 216). Batthyány püspök lemondólevele a pápához, majd ez ügyben a bécsi nunciushoz (1918. december: egyre erősebb cseh megszállás, idáig elég volt a magyar nyelv tudása a kormányzáshoz, most már erősebb az igény a szlovák nyelv használatára – valószínűleg kényszer hatására); hatályon kívül helyezi a zsolnai papi gyűlés határozatait (1919. március); kitoloncolására vonatkozó iratok (egy százados, 24 órán belül, az anyagiat később rendezik); a káptalan és a vikárius generális kiállása a főpásztor mellett; utódlásának iratai (káptalani helynök választása; Kmetko püspök *processus informativusa*); az egyházmegye irányításának átvétele, első püspöki körlevél stb.

B. 26

- Fasc. 1. A beszercebányai püspökségre vonatkozó iratok, 1919–1923 (ff. 108). „Mariano Blaha” kinevezése, kánoni *processus*; Medvecký kérése a bécsi nunciushoz (1919. július–1919. november), hogy mozdítsák el Balázs Lajos roznyói püspököt és helyére Kohúth János beszercebányai helynököt tegyék; Grosch Adolf beszercebányai kanonok kiűzésére vonatkozó iratok
- Fasc. 2. A szepesi egyházmegyére vonatkozó iratok, 1919–1923 (ff. 230). Káptalani vikárius választása; Krakkóhoz csatolt plébániák, a podolini és rózsahegy piarista rendházak, Vojtassák kinevezésének és kánoni perének iratai
- Fasc. 3. A kassai egyházmegyére vonatkozó iratok, 1919–1923 (ff. 142). Fol. 2–3: Fischer s.k. levele a bécsi nunciushoz, melyben többek között közli, hogy egyházmegyéjéből 14 „decanati” Slovákiahoz, 4 a püspöki birtokok jó részével Magyarországhoz kerül (1919. október 20.). A kassai káptalan kiállása a hatóságok által fenyegetett püspök mellett (1920. október). A püspök levele a nunciushoz a bártfai ferences gvardián cseh katonák általi megkínzásáról, mellette Feysz Hugó részletes leírása a történekről (1920. október); Gasparri államtitkár leirata Vörös Fülöp kassai domonkos házfőnök érdekében való közbenjárásra, akit a *pro rege* mondott imádságért a hatóságok internáltak (1920. december). Számos püspöki körlevél az egyházmegye papságához; a püspök levele a kiutasított Lacza János kassai káplán és Vörös Fülöp érdekében (1923); illetve Fischer-Colbrie római útjára (1921. március–április) vonatkozó iratok

B. 27. Szlovákiára vonatkozó iratok

- Fasc. 1. A nagyszombati apostoli adminisztrátor kinevezésével kapcsolatos dokumentumok (Bubnic, illetve Jantausch), 1919–1923 (ff. 235, zárolt). Medvecký közbelépése Andrea Hlinka érdekében; Benes tiltakozása Jantausch kinevezése ellen, a Szentszék replikája
- Fasc. 2. Az esztergomi érsekség szlovákiai részeire vonatkozó iratok, 1919–1923 (ff. 169)
 - a pozsonyi káptalan a bécsi nuncius védelmét kéri a cseh vallásügyi rendelkezésekkel szemben (1919. augusztus 30.)
 - Jos. Batha, Pozsonyban hittant tanítani kezdő, prágai egyházmegyes, huszitizmussal vádolt pap ügyének számos irata

- az Államtitkárság leirata a nunciaturához a kitoloncolt Gyetven Pál kistapolcsányi és Szili Vince nagyemőkei plébános érdekében (1922)
 - A Komáromban összegyűlt magyar papság folyamodványa a pápához és a nunciushoz (1922. július 27. és 1923. január 18.) A szlovák apostoli adminisztrátor kinevezése után magyar püspököt kérnek, és támogatást az üldöztetéssel, szlovákosítással szemben (magyar püspökök kiűzése, magyar liturgikus ünnepek, imák eltiltása, a pozsonyi egyetem és a kassai jogakadémia bezárása, szemináriumi nemzetiségi diszkrimináció stb.)
 - a nagyszombati szeminárium magyar növendékeinek panasza nemzetiségi üldöztetésük miatt s.d.
 - Jantausch adminisztrátor 1923. április 13-ai magyarázkodása, amit Gasparri államtitkár 1923. május 31-ei válaszában elfogad (hasonló iratok az év végéről is)
 - Feljegyzés a Pálffy- és Habsburg-alapítványokhoz tartozó plébániákról
 - Jantausch adminisztrátor kérvénye a pápához, hogy második fokú fellebbezésekre Nyitra előtt kerüljön sor (az érsek-metropolita szigorúan ellenőrzött határral elzárt, ellenséges ország területén tartózkodik, 1923). A Konzisztoriális Kongregáció hozzájárult a kérés teljesítéséhez
- Fasc. 3. Eperjesre vonatkozó iratok, 1919–1923 (ff. 212, zárolt). Nyárádi apostoli adminisztrátori kinevezése, Novák István lemondása (és egyéb ügyek)
- Fasc. 4. A rosznyói egyházmegyére vonatkozó iratok, 1919–1923 (ff. 83). Köztük a Balázs Lajos püspök halála utáni időszak egyházkormányzati rutinügyeire vonatkozó iratok; a hatóságok által Losoncra kényszerített Josephus Hello, Amerikában korábban kétes anyagi ügyletekbe keveredett murányi segédlelkész elleni helyi tiltakozás érdekes iratai; a Konzisztoriális Kongregáció elutasító határozata, miszerint harmadfokon nem lehet Nagyszombatba fellebbezni, helyette Rómába kell appellálni
- Fasc. 5. Püspöki konferenciák iratai, 1919–1923 (ff. 100). Köztük a szlovákiai püspökök 1922. április 20–21-ei garamszentkereszti ülésének jegyzőkönyve, mely szerint többek között a budapesti központi szemináriumi helyekről történő lemondás fejében igényt tartanak a bécsi Pázmáneum egészére, de a kérdés eldöntését a maga idejében a Szentszék bölcsességére bízzák; valamint Gasparri államtitkár 1922. június 13-ai jegyzéke a nunciushoz, amelyben rosszállásának ad hangot, hogy a szepesi és nyitrai püspökök kánonjogellenesen maguknak igényelnek apostoli királyi jogosítványokat, kiváltképpen a káptalani helyek betöltésében

B. 28.

- Fasc. 1. Valláspolitikai ügyek iratai, 1919–1923 (ff. 451). Politikai szempontból talán a legfontosabb, *összegző* jellegű *fasciculus*
- a szlovákügyi minisztérium vallásügyi referense, Carolus Medvecký vádjai a magyarok ellen, 26 pontban 1920. augusztus 1. [Jelentős forrás, szinte az összes ügy előjön]; valamint több levél tőle
 - Takács Menyhért jázsói apát panasza Medvecký ellen a nunciushoz. Kész a Rotánál pert indítani el-lene (1922. február 15.)
 - az ortodoxok által 1918–1919-ben elfoglalt plébániák Papp püspök által benyújtott dokumentációja
 - 1922. június 10. A nuncius hatalmas emlékirata a szlovákiai vallási helyzetről, a magyarüldözésekről, Medvecký tevékenységéről stb., ff. 128–252: igen fontos dokumentum, világosan látja a szlovákosítási törekvéseket, egyéb jogsértéseket. [Valószínűleg a Medvecký elleni kivizsgálás kapcsán keletkezett]
 - az egyes, főként magyar tagságú szerzetesrendekre, házakra (Pozsony, Nagyszombat, Komárom etc.) valamint a katolikus középiskolákra vonatkozó anyagok
- Fasc. 3. Szlovákia önállóságára vonatkozó iratok 1919–1923 (ff. 52, köztük egy 1920 februárjában kelt emlékirat, amely Szlovákiának szlovák püspököket követel, mindenekelőtt Hlinkát)
- Fasc. 5. Medvecký egyházügyi biztos visszaéléseire (részben magyarellenességére) vonatkozó iratok, 1919–1923 (ff. 103)

B. 29. Kárpátaljára vonatkozó iratok¹¹¹

Fasc. 1. Kárpátalja autonómiájára vonatkozó iratok, 1919–1923 (ff. 62)

Fasc. 2. A munkácsi egyházmegyére vonatkozó iratok, 1919–1923 (ff. 160, főként Papp Antal püspök és Gebei vikárius levelei – nunciaturai, államtitkári válaszokkal)

Fasc. 3. Szintén a munkácsi egyházmegyére vonatkozó iratok, 1919–1923 (ff. 311). Nagyrészt az ortodox agitációra és Papp püspök lemondatására vonatkozó iratok

Fasc. 4. A munkácsi és eperjesi egyházmegyére vonatkozó iratok, 1923–1925 (ff. 108). Papp utódlására, az ortodox agitációra és a ruténkérdésre vonatkozó iratok

Fasc. 5. A kárpátaljai ortodox agitációval kapcsolatos dokumentumok, 1919–1923 (ff. 75)

Fasc. 6. A szatmári egyházmegye szlovákiai területére vonatkozó iratok, 1919–1923 (ff. 15). Köztük Tajj Ábrahám ungvári plébános apostoli adminisztrátorral történő kinevezésének iratai; Heller Ernő volt nagyszőlősi káplán kiutasításának ügye, 1923.

B. 30. Marmagyi nunciaturája, vegyes iratok

Fasc. 5. Meghallgatott és elutasított segélykérelmek, 1923–1925 (ff. 488, köztük magyaroké is)

Fasc. 7. Szepesszombati „Isteni Szeretetéről” nevezett apácák, Fegyveres Piroska és Vavró Jolanda engedtelenségi ügye, 1922–1923 (ff. 7)

Fasc. 10. Világháborús katonák, hadifoglyok ügyei, 1923–1926 (ff. 79, köztük Olaszországban elesett magyar katonák hagyatéka, azonosítása, halotti bizonyítványa stb.)

B. 31. Különféle fakultások, felmentések¹¹²

Fasc. 1. Különféle diszpenzációs ügyek (házassági, klauzúra stb.), 1923–1927 (ff. 288). Több magyar vonatkozású, köztük igen sok eperjesi

Fasc. 2. Pacanek Mihály rítusproblémája, 1923 (ff. 7, benne magyar nyelvű leírás az esetről)

Fasc. 3. A pozsonyi ágostonos kanonoknők klauzúrájának enyhítése, 1923 (ff. 15). Benne a korábbi prímaári rendelkezések felsorolása

Fasc. 9. Különféle pápai kitüntetések adományozása, 1923–1928 (ff. 207). Köztük szép számmal magyaroknak is

B. 32.

Fasc. 1. A Szent Hivatal elé tartozó ügyek, 1923–1926 (ff. 13). Köztük Papp Antal munkácsi püspök kérvénye a teljes búcsú elnyerésének támogatására „*pro Ecclesia Klokocsóensi*”.

Fasc. 4. Deák Antal volt egyházkarcai plébános nyugdíjának ügye, 1923 (ff. 5). Az iratok közt Jantausch szeptember 5-ei igen elfogultnak látszó információja, jellemzése

Fasc. 8. Az egri káptalan széplaki uradalma eladásának ügye, 1924 (a káptalan kérvénye a nunciushoz, annak levelezése a prágai kormánnyal, Fischer püspök információja¹¹³)

Fasc. 9. Különféle kérvények, főként a munkácsi és eperjesi egyházmegyékből a Keleti Ügyek Kongregációjához, 1923–1927 (ff. 74)

B. 33–34. A mutató szerint semmi magyar vonatkozás nem valószínűsíthető

¹¹¹ Idáig tart Micara nunciaturája, a B. 30-tól Marmagyié következik, bár vannak némi keveredések, ezekre a mutatókötet is utal.

¹¹² Marmagyi nunciaturája esetében már nincs tematikus megjelölés az egyes *busták*hoz, ezeket innentől mi adjuk.

¹¹³ A kormány nem engedte a kiszegdálnak eladott birtok vételárának átutaltatását. Fischer javaslata, hogy a pénzt kapja a kassai püspökség, ami azután Magyarországon majd kárpótolja az egrieket.

B. 35.

- Fasc. 1. A plébániájától megfosztott munkácsi egyházmegyes Puza Konstantin fellebbezése a nunciushoz, 1924 (ff. 11)
- Fasc. 4. A komáromi bencés rendház Pannonhalmától történő elszakadásának és önálló priorátussá történő alakításának iratai, 1924 (ff. 60). Gidó Bonifác superior kérvényei, a nuncius, az Államtitkárság és kongregációk iratváltásai – igen részletes és jó anyag; f. 39–42: a felvidéki magyarság kérvénye az önálló püspökség felállítására a pápához [kézzel írt, aláíratlan másolat]
- Fasc. 5. Egyházi javak elidegenítésének iratai, 1923–1927 (ff. 109). Köztük Gebei püspök kérvénye az ungvári püspöki palota kertjének eladására, stb.
- Fasc. 8. A *Dataria Apostolica* elé tartozó ügyek, 1923–1927 (ff. 183). Például Papp Antal munkácsi püspök kérései kanonoki kinevezésekre, melyek bulla formájában meg is történtek, továbbá tájékoztatása alapítóbullával nem rendelkező káptalanjáról
- Fasc. 10. A nagyszombati adminisztrátor tájékoztatása Steph. Margorin volt honnémeti plébánosról, aki 1918-ban Kelet-Szlovákiát független köztársasággá és magát annak elnökévé proklamálta, majd a cseh csapatok elől Budapestre, onnan Amerikába menekült, és állítólag ismét Szlovákiában tartózkodik, 1923. október 27. (ff. 4)
- Fasc. 11. Kertész Dalma domonkos apáca magyar nyelvű panasza főnöknője ellen a pápához, melyben elmozdítását kéri; mellette Fischer püspök – a feljelentésnek kevés hitelt adó – információja, 1923 (ff. 4)
- Fasc. 16. A szlovákiai egyházi javak igazgatásának kérdése, 1923 (ff. 22). Például Jantusch november 26-ai átirata a prágai kormányhoz, melyben közli, hogy a Szentszék őt nevezte ki az esztergomi érsekség szlovákiai részeinek adminisztrátorává, és rábízta az ott található összes egyházi javak igazgatását, kéri ezek átadását
- Fasc. 21. A komáromi vizitációs nővérek tevékenységének ismertetése, helyzetének rendezése, 1924 (ff. 15). Főként Orozsi és Rubletzky nővérek állampolgárságának rendezése
- Fasc. 22. Papp munkácsi püspök *visitatio ad limina* halasztása, 1923 (ff. 6). Csak a következő év januárjában fog Rómába menni. A nuncius javasolja, hogy szerezze meg beleegyezését áthelyezésébe

B. 36.

- Fasc. 1. Radányi Lajos rozsnyói egyházmegyes pap zsélyi javadalmának ügye, 1923 (ff. 12). A nagyszombati adminisztrátor elutasítja a Zichy kegyurak prezentációját, mondván az idegen egyházmegyes jelölt nem tud szlovákul; Radányi Rómába kíván fellebbezni. Az eset igen tanulságos, nemzetiségi, egyházjogi szempontból
- Fasc. 9. A szlovákiai egyházi javak kérdése, 1923–1927 (ff. 145). Benne a szepesi püspök terve egyházmegyeje Csonka-Magyarországon zárolt javainak cseréjére magyar érdekeltségű felvidéki javakkal, Nyárádi eperjesi püspök kérvénye a pápához, hogy részesedhessen a szekvesztrált esztergomi birtokokból etc. Szinte az összes püspökségnek van itt irata, kérése, javaslata, a témához igen fontos iratanyag

B. 37. A mutató szerint semmi magyar vonatkozású (prágai országokra vonatkozó iratok)

B. 38.

Fasc. 7. Ortodox propaganda a munkácsi egyházmegyében, 1924–1927 (ff. 144)

B. 39–40. A mutató szerinti semmilyen érdemi magyar anyagot nem tartalmaz

B. 41.

- Fasc. 1. Gebei Péter munkácsi vikárius ügye, 1924 (*concupinatus*) (ff. 8)
- Fasc. 4. A munkácsi és eperjesi egyházmegyéknek nyújtott római segélyek, 1921–1927 (ff. 49). Papp Antal püspök több levelével

- Fasc. 8. Papp Antal munkácsi püspök „per ipotecare i beni ecclesiastici”, 1924 (ff 9). Fischer-Colbrie kassai püspök információjával
- Fasc. 9. A munkácsi püspökség és a helyi politikai választások, 1924 (ff 14)
- Fasc. 13. Jelöltek a szlovákiai püspökségek élére, 1924 (ff. 40). Magyarok például Demeter István kassai teológiai tanár, Bubnich Mihály tapolcsányi plébános, Vécsey Ödön nyitrai püspöki titkár, Mesik-Vajda Ferenc besztercebányai szemináriumi rektor, Pongrácz Frigyes vágújhelyi prépost, Ravasz István nemcei adminisztrátor
- Fasc. 14. Takács Bazil munkácsi spirituális kinevezése az Amerikában élő ruszinok püspökéül, 1924 (ff. 60). Például titkos nunciaturai értesítés a kinevezésről, és érdeklődés annak elfogadásáról;¹¹⁴ a kánoni per iratai
- Fasc. 19. A Budapesti Központi Szeminárium peserányi (Nyitra vármegye) 566 holdas birtokának a római Collegio Boemo tulajdonába adása, 1924 (ff. 14). Figyelemreméltó a kassai, a szepesi püspök és nagyszombati adminisztrátor közös kérvénye

B. 42.

- Fasc. 1. A prágai kormány által elvett szlovákiai, részben csonka-magyarországi tulajdonú egyházi javak visszavételéért indított per iratai, 1924 (ff. 92). A prágai kormány igénye a magyar királyi kegyúri jog megöröklésére, a nagyszombati ordinariátus történeti gyökerei, a nagyszombati szeminárium pápai segélyezése, magyar–tót nemzetiségi ellentétek a nagyszombati szemináriumban, Nagyrészt Jantausch Pál nagyszombati apostoli adminisztrátor levelei a nunciushoz¹¹⁵
- Fasc. 8. Ellentétek a magyar és a szlovák kispapok között a nagyszombati szemináriumban, 1924 (ff. 9)
- Fasc. 11. A rozsnói püspöki szék betöltésével kapcsolatos dokumentumok 1920–1927 (ff. 225) (részben zárolt)
- Fasc. 12. Az esztergomi érsekség, főkáptalan, illetve szeminárium kegyurasága alá vagy tulajdonába tartozó felvidéki plébániák, javadalmak adományozásának problémája. A Szentszék a szlovákiai ordináriusok illetékessége mellett foglal állást, úgy a nagyszombati apostoli adminisztratúra,¹¹⁶ mint a kassai püspökség esetében (1924)

B. 43.

Fasc. 1.

- A csehszlovák hatalomnak a hűségesküt megtagadó Halász József lábi plébános meghurcolása és javadalmától történt megfosztása a nagyszombati vikariátus, illetve apostoli adminisztratúra által [1919–]1923–1924; az időközben Halász által megszerzett tsmagi egyházközség önállósulási törekvései Ipolyságtól (ff. 44). Több levél, szakvélemény a nunciushoz¹¹⁷

¹¹⁴ „Quatenus Dominatio Tua consensus Pontificiae electioni praebeat, faciat quamprimum me certiorum reddere de huiusmodi acceptatione, telegraphica via, per verba coventionalia ‘maximas gratias de missarum applicationibus’. Quod si Tu oppositionem aliquam facies, per litteras rem explicare velis.” Részlet a nunciushoz 1924. március 13-ai levelének fogalmazványából.

¹¹⁵ Különösen fontos: „Replicatio regiminis reipublicae bobemico-slovacae ministrarii scolaris et ministerii plenipotentiarii territorium Slovaciae gubernantis quoad querelam, quam Dr. Paulus Jantausch administrator apostolicus supremo tribunali administrativo Pragenses porrexerit” (fol. 47–64).

¹¹⁶ „...perdurantibus his rerum adiunctis l’Administratore Apostolico di Trnava conferirà esso i benefici di detto territorio, di diritto patronato inerente ai beni o della Mensa Arcivescovile o del Capitolo o del Seminario di Budapest.” Gasparri államtitkár Clemente Micara nunciushoz, Róma, 1923. március 10. (fol. 5.)

¹¹⁷ „Vix spero, quod voces meas, ut sacerdotis natione Hungari, exaudiat Excellentia Vestra – quia secundum V. Halász, secretarium Trnaviensem «nunciatura non est forum appellatorium»” (fol. 15).

B. 44.

Fasc. 9. A nunciatúra interveniálásai a prágai külügyminisztériumnál 6 kiutasított premontrei (köz-
tük Hermann Egyed) érdekében, a prépostság birtokainak védelme, iskoláinak visszaadása, előljá-
róinak szabad magyarországi utazása és egy önálló csehszlovák premontrei *circaria* jóváhagyása ér-
dekében, 1924–1925 (ff. 48). Közük francia nyelvű diplomáciai jegyzékváltások és Takács Meny-
hért jászói apát több levele, előterjesztése a nunciushoz¹¹⁸

Fasc. 10. Soltész Béla jelsavai plébános, volt teológiai tanár nunciatúrai segélyezése az állami *congrua*
megvonása miatt, kivándorlási szándéka Amerikába, 1924 (ff. 16). Érdekesebb irat a roznýói vi-
karius Soltészt nacionalizmussal vádoló inszinuációja, Fischer-Colbrie kassai püspök ajánlása

B. 45.

Fasc. 2. Gebei Péter kinevezése munkácsi püspökké, 1924 (ff. 49)¹¹⁹

Fasc. 11. A szepesi püspök levele Francesco Marmaggi nunciushoz, Szepeskáptalan, 1924. május 14 (ff.
3). Kifejti, hogy kanonokjai kinevezésében a kánonok szerint, szabadon jár el, és a magyar apostoli
királyi jogosítványokat magának vindikáló államhatalomnak nem lehet ebbe beleszólása.¹²⁰

Fasc. 12. A nagyszombati adminisztrátor igénye a nagyszombati káptalani helyek és „*quoad collationem*
beneficiorum parochialium iuri patronatus bonorum mensae Archiepiscopalis Strigoniensis vel Capituli aut
Seminarii Budapestinensis”, szabad betöltésére, melyben a prágai kormány akadályozza, 1924. (ff. 7a)

Fasc. 16. Az Alexander Sztojka munkácsi püspöki titkár elleni denúnciaciók nunciatúrai kivizsgálása,
1925 (ff. 9). Gebei püspök megvédi „magyarvaddal” illetett titkárát.¹²¹

Fasc. 25. Az 1924. évi csehszlovák püspökkari konferencia iratai (ff. 86). Nagyrészt a püspökkinevezé-
sekre, a prágai kormánynak a monarchiabeli jogok átörökítésére való törekvéseire vonatkoznak.

B. 46.

Fasc. 4. A felvidéki magyar szeminárium felállításának terve, 1924–1925 (ff. 13). A fontosabb iratok a
következők. A magyar királyi szentszéki követség beadványa az Államtitkársághoz, melyben elő-
sorolja a magyar klerikusok diszkriminációját a nagyszombati szemináriumban (a kápolnában tilos
a magyar ének, csak szélsőséges nacionalista előljárók, professzorok tanítanak); a komáromi kis-
szeminárium bezárását. Mindez nagyban veszélyezteti a nagyszombati adminisztratúra területén

¹¹⁸ Lásd *Függelék II.*

¹¹⁹ Zárolt, az anyag nem kutatható. Piros kartonba helyezve, a kutatás megkezdése előtt a *fasciculust* ki-
emelték. Ennek tényét a kutatóterem személyzete csak a hiány észrevételezése után közölte. A 45. *bustán* vö-
rös-fehér kör jelzi, hogy zárolt anyagot is tartalmaz. Ugyanez figyelhető meg a többi, hasonló anyagot
tartalmazó dobozon.

¹²⁰ „*Imo iterum ac iterum edocuit [Ordinariatus Scepusiensis] referatum scholarum [Posonien. apud minis-
trum scholarum] canonicorum relationem olim in Hungaria, per consequens etiam in hodierna Slovakia toto coelo*
diversam esse respectu gubernii ab illa canonicorum in terris historicis, seu Bobemia et Moravia, vel Austria. Influxus
aliquis in nominatione canonicorum per Apostolicam Sanctam Sedem patiebatur et tolerabatur a parte regis Hungarici,
qui gerebat cognomen 'apostolici regis' inde a S. Stephano. Disputatur tamen inter canonicos, utrum hocce cognomine iure
gloriatii sint, indiscriminatim usque ultimam, omnes Hungarici reges. Rex apostolicus pro Hungaria, sed etiam pro ei
quondam adhaerenti Slovakia, cessavit cum eversione politica. Insuper canonici in Slovakia nullum accipiunt salarium ex
Fundo Religionis, nec denarium subsidii alicuius a gubernio, seu statu, in Bobemia canonici pendent in hoc puncto a statu
seu gubernio.”

¹²¹ „*Ante omnia secretarius meus debet talem politicam sequi, qualem episcopus sequitur; iam vero ego sum Sla-
vus-ruthenus, ergo secretarius meus – quam circumspiciendus sacerdos – non potest esse Hungarus. Si recera esset Hungarus*
'corde, ossibus et animo toto' habebat occasionem et potuit libere eligere, taumquam Hungarus vivere in Hungaria quiete,
materialiter in multo meliori sorte, cum Exc. D. Archiep. A. Papp, qui eum toties quoties vocavit, ut sit et in posterum eius
secretarius...”. Ungvár, 1925. december 12.

elő 300 000 magyar katolikus pasztorációját (fol. 4, 1924. július 11.). A nagyszombati adminisztrátor ellenmemoranduma a nunciushoz. Egyik fő érve a közös papképzés megtartása mellett, hogy a magyar papoknak lelkipásztori munkájukhoz szüksége lesz a szlovák nyelv ismeretére, hisz folyamatos a *coloni slavi* betelepülése a magyar vidékekre (fol. 8–9, 1924. december 13.). A nuncius magáévá teszi Jantausch adminisztrátor érveit, és feleslegesnek tartja a magyar szeminárium felállítását, mivel a magyar uralom alatt sem volt ilyen a szlovákok számára (fol. 11, jelentése az Államtitkársághoz, 1925. február 15.).

Fasc. 13. Gebei munkácsi püspök beszámolója a nunciushoz beiktatásáról, püspöksége első heteiről, az egyházmegye vizitálásáról, 1924 (ff. 22)

Fasc. 14. A Fischer-Colbrie kassai püspök elleni kormányzati támadás iratai, 1924–1925. (ff. 17). Köztük kormányátirat a nunciushoz, vádirat a püspök ellen, Fischer-Colbrie több levele Marmaggihoz¹²²

Fasc. 19. Az internátust nyitó iglói magyar domonkos apácák kiutasítása csehszlovák hatóságok részéről, 1924 (ff. 7). Az ügyben Gasparri államtitkár információt kért a nunciustól

Fasc. 20. A nuncius információkérése Fejér Miklós várgedei plébános ügyében, akitől – mivel *loco semipublico* elénekelte a magyar himnuszt – a hatóságok megvonták a *congruát* és kiutasították (ff. 10). A roznányói ordinariátus beszámolója az ügyről; Fejér végül a Coburg hercegektől, mint kegyuraktól Litkén kapott plébánosi javadalmat, amiben főpáστοra megerősítette

B. 47.

Fasc. 1. Mattyasovszky János lipcsei plébániai adminisztrátor elmozdításának ügye, 1925–1926 (ff. 46). Mattyasovszky kérvényei, emlékeztetői a nunciushoz, keresete a szepesi püspök ellen a *Rota Romana*-hoz, a szepesi püspök magyarzkodása; a nuncius átíratja a Zsinati Kongregációhoz; az Államtitkárság sürgönye, miszerint publikálható Mattyasovszky kiközösítése

Fasc. 7. Török-Tloch János pittsburgi ortodox püspöknek a prágai magyar királyi követség által készített és a nunciaturára megküldött francia nyelvű életrajza, 1925 (ff. 6)

Fasc. 16. Gebei munkácsi püspök 1925. február 10-ei levele a nunciushoz, melyben kis-magyarországi Beregdaróc *filia* (tudniillik a kárpátaljai mezőhomoki plébániáé) hovatartozásának eldöntését kéri (ff. 3). A nuncius átíratja szerint Beregdaróc Papp Antal érsek adminisztratúrájához tartozik

Fasc. 17. Kormánytervezet a kegyúri jog eltörlésére, és az ezzel kapcsolatos püspöki, püspökkari vélemények, 1925 (ff. 115)

Fasc. 20. Az eperjesi bazilita apácák kiutasításának ügye, 1925 (ff. 24). Nyárádi püspök tájékoztatása, illetve a nuncius jegyzékváltásai a prágai külügyminisztériummal

B. 48.

Fasc. 1. A munkácsi (és eperjesi) egyházmegyére, főként hitéletre vonatkozó vegyes iratok: missziók, lelkigyakorlatok, szeminárium élete, küzdelem az ortodox propagandával stb., 1925–1926 (ff. 236). Például Gebei püspök, bazilita szerzetesek levelei, a nuncius levelezése az Államtitkársággal;¹²³ a püspökség alapító bullájának gépelt átíratja stb.

Fasc. 2. Az eperjesi egyházmegye életére vonatkozó iratok (ff. 78). Legnagyobb részük a klérusnak Nyárádi kőrösi püspök, apostoli adminisztrátorral szembeni elégedetlenségéről szól, például fol. 50–51: „*Crisis Dioecesis Eperjesensis. Quare non obediunt sacerdotes et fideles episcopo ‘alienigenae’? Vita praeterita et praesens Nyárády. Episcopus ucrainista nomine madarizato. Etiam in seminario est bellum. Quo ducet desolatio disciplinae ecclesiasticae. Originalis informatio P.M.H.*”

¹²² Lásd *Függelék II*, miként az 50. *busta 7. fasciculusa* esetében is.

¹²³ Itt jegyezzük meg azt a nem érdektelen tényt, hogy – természetesen – mindvégig meghatározó a nuncius–Államtitkárság, nuncius–kongregációk kétirányú iratforgalom, amire külön csak elvétve hívjuk fel a figyelmet.

Fasc. 3. A címzetes javadalmak adományozása (ff. 3). A nyitrai püspök 1925. január 10-ei levele a nunciushoz, amelyben kifejti, hogy a címzetes apátságokat stb. a Magyar Királyság utolsó éveiben is, és azóta is folyamatosan adományozzák a felvidéki püspökök, és benedikálják a kinevezetteket, „*qui usum Pontificalium exercent et cruce pectorali decorati sunt*”; az ügyet a nuncius a Zsinati Kongregáció elé terjesztette

B. 49.

Fasc. 1. Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök betegségének és halálának iratai, 1925 (ff. 114). Köztük a püspök levele a nunciushoz betegségéről, továbbá hogy Balatonfüreden kívánja kúráltatni magát, és hogy a csehek a halálát várják; Hartsár István nagyprépost, általános helynök több levele a nunciaturára a püspök súlyosbodó betegségéről, majd elhunytáról, továbbá káptalani helynökké választásáról és az egyházmegye – beleértve a magyarországi részeket is – kormányzásának átvételéről; számos újságcikk a püspök haláláról és temetéséről

Fasc. 4. A szepességi Velká német híveinek panasa a nunciushoz nyelvhasználatuk akadályoztatása miatt, 1925 (ff. 6). Payer Géza poprádi ügyvéd németnyelvű beadványa a nunciushoz, a szepesi püspök magyarízkodása, miszerint németek ott csak nagyon kis számban élnek, a nunciushoz a püspök érveit elfogadó rövid válasza az ügyvédnek

Fasc. 5. „*Diocesi di Cassovia. Provista della diocesi*”. Csiszárik József rozsnyói apostoli adminisztrátor áthozatala kassai apostoli adminisztrátornak, 1925 (ff. 32, zárolt)

B. 50.

Fasc. 1. Különbéféle kérvények a Rítus Kongregációhoz, 1925 (ff. 9). Köztük a nuncius július 25-ei levele az Államtitkársághoz, melyben támogatja a szlovák püspökök kérését, hogy a loretoi litániában a *Patrona Hungariae* helyett *Patrona Slovacbiae* szerepeljen. A nuncius véleménye szerint ez a magyar kisebbségnek ugyan nem fog tetszeni, annál inkább a prágai kormánynak

Fasc. 5. Rusznák eperjesi vikárius generális elleni vádak, [1919–]1925–1926 (ff. 54)

Fasc. 7. A szlovákiai piarista rendházak helyzetének rendezése, 1925 (ff. 38). Közte a Szerzetesi Kongregáció több leirata, a szepesi püspök vádjai a piaristák ellen, a podolini és rózsahegy-i rendházak eladásának iratai

B. 51.

Fasc. 10. Papp Antal munkácsi püspök kiutasításának ügye, 1925 (ff. 23). Benne a nuncius jelentése a kitoloncolásról, az államtitkár érdeklődése a jelentésben található „*manu militari*” kifejezés háttéréről

Fasc. 12. Püspökkari tanácskozások iratai, 1924–1925 (ff. 90). Több esetben szó esik a prágai kormány igényéről a magyar királyi főkegyúri jog megöröklésére

Fasc. 14. Ernye Béla címzetes apát, modori plébános folyamodványa a nunciushoz – melyet *in defectu archiepiscopi* tesz (ff. 7). Kéri, hogy a már korábban lemondott javadalmából neki járó juttatásokat fizessék meg. Csatolva a nagyszombati adminisztrátor hosszas ellenirata

Fasc. 19. Részletes, latin nyelvű leírás a szlovákiai [magyar] keresztényszocialista pártról, 1925 (ff. 14)

Fasc. 22. Jelentés arról, hogy Pataki János – 1921–1922-ben a bécsi magyar követség alkalmazottja – bécsi kutatásai alapján a Szentszéket kompromittáló iratokat kíván publikálni (ff. 10). Az Államtitkárság válasza szerint a Szentszéknek nincs félnivalója, 1925.

Fasc. 23. Ioannes Vojtassák szepesi püspök javaslata és érvei a szlovákiai érsekség felállítására, Nyitra központtal, 1925 (ff. 15). A nuncius információkérése a nagyszombati adminisztrátorhoz, hogy aktuális-e ez, amikor az államhatárok és az egyházmegyehatárok nem esnek egybe; az adminisztrátor válasza s.k., melyben ideiglenes *locus appellationis*-nak Besztercebányát véli alkalmasnak, érseki székhelynek pedig majd csakis Nagyszombatot, az esztergomi érsek 300 éves rezideálása és Pozsonyhoz való közelsége miatt. Nyitra mellett csak a metódi hagyomány szól, más semmi

Fasc. 27. Paulus Goidiç bazilita szerzetes kinevezése eperjesi adminisztrátorrá, 1925–1927 (ff. 115). Benne Nyárádi ajánlái, Goidiç *processus informativusa*, szentelésének elhúzóódása, sürgetése: Nyárádi, a nunciaturai ügyvivő, a Keleti Kongregáció és az Államtitkárság irat- és telegramváltásai

B. 52.

Fasc. 6. Munkácsi és eperjesi egyházmegye, ellentétek ortodoxok és görög-katolikusok között, 1925–1926 (ff. 65)

B. 53. A mutató szerint nem tartalmaz magyar anyagot (Husz János feléledő, terjedő kultuszára vonatkozó iratok)

B. 54.

Fasc. 5. A rozsnyói egyházmegye anyagi helyzete, 1926 (ff. 12). Fol. 10–11: Bubnich Mihály apostoli kormányzó május 11-ei kérvénye a pápához, melyben esztergomi javak applikálását kéri: „...*sustineo Sanctitati Vestrae preseces nomine etiam Capituli Cathedralis Rosnaviensis et Cleri eiusdem nominis Dioeceseos nostrae, ut occasione dispartitionis immobilium, quae – infra confines políticos Reipublicae Cecoslovaccae sitae – ad perantiquam Archidioecesim pertinent Strigoniensem, competentes Ordinarios utriusque Status benignissime delegare et opportuna facultate exornare dignetur eatenus, ut e bonis quae Strigoniensis Dioecesis, respectue etiam Archiepiscopum, Capitulum Archiepiscopale et Seminarium resignare debebunt intersatis in Cecoslovacchia ecclesiasticis beneficiis et institutis, stabiliter et definitive adiudicare valeant et debeant circumstantiis et exigentiis commensuratas portiones a) Sedi Episcopali Rosnaviensi b) Capitulo Cathedrali Rosnaviensi c) Seminario episcopali Rosnaviae d) Fundo s.d. Kobaryano pro eadem Dioecesi*”; megelőzően pontos történeti és adatolt kimutatások: *Conditio financialis Capituli Cath. Rosnaviensis; De conditione beneficii Sedis Episcopalis Rosnaviensis; De fundatione Kobaryana manipulata per Ven. Archi-Capitulum Strigonii; De conditione financiali Seminarii episcopalis Rosnavien.*

Fasc. 7. XI. Pius Mária-ikont adományoz a munkácsi bazilitáknak, 1926 (ff. 31). Nagyrészt a kép hitelességének és P. Polykarpo Bulyk által szervezett szállításának hivatalos iratai, továbbá Gebei püspök július 6-ai köszönetlevele a nunciushoz: „*Sicuti parvuli matre carissima orbatu nesciunt acquiescere, sed continuo lugent, plorant, inquieto corde ubique quaerunt amissam matrem suam amabilem, ita et fideles nostri – post cruentum [!] et diturnum bellum – totaliter derelictis orphanis semet sentiebant et quidem ideo, qua dilectissimum locum S. peregrinationis Mária-Pócs amiserant, limitibus scilicet mutatis et M.-Pócs nunc in Hungaria est*”, et cum M. Pócs fideles nostri amiserant, et „*Refugium peccatorum et Consolatricem afflictorum*”, *dilectissimam Thaumaturgam imaginem Matris Divinae Gratiae. Et ecce! „benedictus Deus totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, ut possimus et ipsi consolari eos, qui in omni pressura sunt”, misit nobis aliam revera coelestem consolationem! Accepimus meliorum temporum coeleste auspiciam Sanctissimi Patris pretiosissimum paternum domum: vetustam Iconem B. Mariae V., tanquam coelestem recompensationem pro amissa thaumaturga imagine Matris amabilis...*”

Fasc. 14. Oreska *filia* átcsatolása a munkácsi egyházmegyétől az eperjesibe, 1926 (ff. 12). Benne Hartsár István kassai vikárius információja, amelyben kifejti, hogy a Laborc gyakran lehetetlenné teszi az érintkezést a Munkácsi megyei paróchiával

Fasc. 16. Magyar papok kiutasítása; magyar adminisztrátúra vagy vikariátus felállítása, 1926 (ff. 37). Benne Halász Vendel nagyszombati vikárius a nunciushoz Palkovich Viktor gutai, Márczy József „velky meder”-i, és Szőke Kázmér csicsói plébános kiutasításáról; a nagyszombati apostoli adminisztrátor többszöri és hosszas védekezései a magyarellenesség vádjával szemben; a prágai m. kir. követség átiratai; államtitkársági leiratok az ügyben. Jantausch apostoli kormányzó egy adminisztrátor kinevezésétől elzárkózik, egy vikáriusétól nem, a prágai nunciátúra ugyanakkor az egyházmegyehatárok végleges rendezéséig nem tartja aktuálisnak a kérdést

Fasc. 17. Plébániák átcsatolása a szepesi egyházmegyéből a krakkóiába, 1926 (ff. 12). A varsói nunciátúra átirata, a krakkói és szepesi főpásztorok iratváltása. A Párizs környéki békeszerződések nyomán Lengyelországhoz került magyar területek egyházzjogi helyzetét az 1925. évi *Vix dum Poloniae unitas* kezdetű bulla rendezte, és csatolt el 19 plébániát – köztük Jablonkát – Szepestől. A rendelkezés 16 papot érintett, ők szintén Krakkóhoz kerültek, például Karolus Macha, Ferdinandus Machay, Michael Nyulász, Franciscus Uray.

Fasc. 20. Breznák Sándor udvardi káplán beadványa plébánosa, Siposs Antal ellen a *Sacra Rota Romana*hoz, illetve a Zsinati Kongregációhoz (ff. 11). Érdekesebb irat Halász Vendel hosszú és kedvezőtlen véleménye Breznákról – kérdés nemesi származásával, nőügyek, világias életvitel, plébános fenyegetése; illetve Antori Arata nunciaturai ügyvivő válasza, melyben tudatja, ügye a helyi ordinariatusra tartozik, és felszólítja, maradjon nyugton: „*Rogo potius, ut tranquillus maneat et in cura animarum labores*”

B. 55.

Fasc. 14. Novák volt eperjesi görög katolikus püspök nyugdíjának ügye, 1926–1927 (ff. 6). A budapesti nunciatura november 25-ei átírata, amely közli, hogy Novák végre hajlandó volt beköltözni a szervitákhoz, hogy a magyar kormány szerint a csehszlovák kormány köteles nyugdíjáról gondoskodni, bár egyelőre havi 4 millió korona segélyt kiutaltak; Gasparri államtitkár 1927. január 24-ei levele, melyben a nuncius véleményét kéri, vajon fellépjenek-e a az ügyben a prágai kormánynál.

II. DOKUMENTUMOK

I.

Jászó, 1922. február 15.

Takács Menyhért jászói prépost Micara prágai nunciushoz

Takács Menyhért a jászóvári premontrei rend részbeni elnyomása és az őket ért zaklatás miatt fordul a nunciushoz, amelynek értelmi szerzője Carolus Medvecky, a pozsonyi minisztériumban az egyházi ügyek referense. Ő már 1919-ben romlással fenyegette a premontrei rendet és a kanonokokat száműzetéssel a csehszlovák területről. Nem elégedett meg a nagyhírű iskolák elragadásával és a katolikus konviktus megszüntetésével Kassa és Rozsnyó városában, három alkalommal is biztosokat küldött, hogy elragadják a rend által már nyolcszáz éve bírt javakat. Azzal is vádolták őket, hogy a szlovák fiatalságot nyelvüktől és nemzetiségüktől megfosztják, ami persze nem volt igaz, hiszen szlovákok nem is járnak a premontrei iskolákba, ez mégis elég jogcímet adott az üldözésükre. Most arra akarják kényszeríteni azokat a rendtagokat, akik nem csehszlovák területen születtek, hogy hagyják el a jászóvári Keresztelő Szent János egyházat, amelynek a szolgálatára vannak felszentelve, s amelytől így elválaszthatatlanok. Erre már három éve történt kísérlet, sikertelenül. Medvecky pár nappal korábban járt Kassán a miniszter kíséretében, amikor is az egyik városi tisztviselő beidézttette a kassai ház 51 éves előjáróját, aki már 30 éve lakik a városban, és közölte vele, hogy három másik rendtársával együtt el kell hagynia az országot. Ezért a jászói prépost kéri a nunciust, hogy a prágai kormánynál, vagy ha szükséges a köztársasági elnöknel vegye védelmébe a premontreiek ügyét. A jászóvári konvent – annyi igazságtalanság után, ha a helyzet nem változik – kész Medveckyt a *Rota Romana* elé idézni, noha az ilyen, egyháziak közötti pereskedéstől idáig visszartent.

(ASV Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 28, fasc. 1, fol. 21r–22v – *dactylogr.*)

Nr. 69/1922

Excellentissime et Reverendissime Domine Archipraesul,
Nuntius [!] Apostolice!

Assidua et immerita vexatio et partialis suppressio Ordinis Praemonstratensis de castro Jasov, quae auctore D. Carolo Medveczky – sacerdote-referente rerum

ecclesiasticarum in ministerio Bratislavae indesinenter quasi effrenata rabie impune grassatur, eo me impulit, ut Excellentiae Vestrae molestus essem et auxilium Vestrum implorarem.

Infestus hic vir et sacerdotalis dignitatis nostrae immemor iam anno 1919 imminebat Ordini Praemonstratensi exitum et canonicis regularibus suis exilium e territorio Tschechoslovaco. In hoc operatur nunc quoque. Non contentus scholarum celeberrimarum ereptione et convictus Catholici suppressione in civitatibus Kosice et Roznava, tribus vicibus commissarios misit ad auferendum beneficium Ecclesiasticum, quo S. Ordo iam ab octingentis annis pollet. Turpes calumnias finxit cum quibusdam perversis hominibus, ac si ordo aliquando iuventutem Slovacam infesto animo in scholis suis tractavisset, lingua materna et nationalitate spoliavisset, ille inquam Ordo, qui in scholis suis Hungarici sermonis nunquam cum iuventute Slovaca ad adendum habuit. Calumniatus est audacter, ut titulum habeat sufficientem ad persequendum Ordinem.

Nunc totus in eo est, ut sacerdotes Ordinis non in territorio Tseho-slovaco natos, licet ad titulum Ecclesiae S. Ioannis Baptistae de castro Jasov ordinati et ab hac Ecclesia inseparabiles sint, hoc territorium relinquere et e proprio domicilio emigrare cogat. Tale quid iam ante tres annos probavit, sed non illi successit cum ipsi viri magistratuales hoc experimentum iniuriosum et illegalem iudicaverint.

Ante aliquot dies factum est, dum D. Medveczky in comitatu Domini ministri de Bratislava in civitate Kosica moraretur, ut superior domus Praemonstratensis honestissimus et doctissimus vir, 51 annos natus, qui ab adolescentia in civitate Kosice habitat, et iam ante annos 30 in ordinem ingressus est, ad quam personam magistratualem citaretur, ubi certior factus est se cum aliis tribus canonicis regularibus civitatem et domicilium in Tsehoslovakia non habere.

Haec iniuriosa declaratio, in qua atrocitatem Domini Medveczky vix ignorarem, omnium animos movit, qua ex causa meum esse duxi Excellentiam Vestram suppliciter rogare, ut ad domicilium Ecclesiasticum defendendum apud gubernium Pragense, vel si opus sit, apud ipsum Dominum reipublicae praesidem benevolentissime intervenire libeat.

Non dubito, quin attentate iniuria per Vestram optatam interventionem subito reparanda sit. Agitur enim de Ecclesiae libertate et de titulo s. ordinationis graviter laeso.

Liceat mihi ex indulgentia Vestra etiam alium procedendi modum humiliter proponere: Opportuum ex mea sententia duxerim, si Excellentia Vestra Dominum Medveczky per litteras admonere vellet, ut ordinem Praemonstratensem iniuriose tractare desinat, dum canonici huius Ordinis legibus reipublicae accuratissime obtemperent et nullo vel minimo puncto iuste recriminari possint. Conventus enim Jasoviensis post tantas iniurias toleratas paratus est Dominum Carolum Medveczky coram altissimo tribunali „Rotae Romanae” in iudicium vocare, ut causa eius vi canonum Ecclesiasticorum secundum veritatem et iustitiam iudicetur.

Hunc monstruosum processum – inter Ecclesiasticos – hucusque abhorruí, sed si nullum detur Ordinis salvandi remedium cum optima conscientia incipiam.

Spero fore, ut admonitione facta respiscat et Ordo optata tranquillitate fruatur.

Cum maxima reverentia et optima fiducia precor iterum Excellentiam Vestram ut afflicto Ordini sapientissimo consilio succurrere dignetur.

Profundo honore et singulari cum cultu existo

Excellentiae Vestrae

Jasov, die 15. Februrarii anno Domini 1922.

Addictissimus famulus

[*m.p.*]

Dr. Melchior Takács
Praelatus Jasoviensis
et Vicarius generalis

Excellentissimo et Reverendissimo Domino

Dr-i Clementi Micara archiepiscopo, Nuntio Apostolico, Praha

2.

Jászó, 1924. május 27.

Takács Menyhért jászói prépost Micara prágai nunciushoz

A premontrei rendet érő igazságtalanságok, sérelmek közül a prépost csak egyet emel ki levelében. Hat premontrei kanonoknak elvették a tartózkodási engedélyét és állampolgárságát. Mind a jászói Keresztelő Szent János monostor szolgálatára vannak szentelve. Elősorolja e kanonokok neveit (Kiss Kolozs, Hermann Egyed stb.), végzettségét, illetve beosztását. A fogadalmuk ehhez az egyházhhoz köti őket, így nem tartozhatnak más monostorhoz, sem nem inkorporálódhatnak máshová. Magyarországon a jászóvári premontreieknek nincsen rendháza, ahová a magyar nemzetiségű kanonokokat át lehetne helyezni. Az, hogy sorsuk a köztársaságban maradni vagy onnan elköltözni, a hatóságok tetszésén múlik. Ha ezeknek a kanonokoknak el kellene hagyniuk a kolostort, akkor az egész hittudományi intézet megszűnne, ahol négyen is tanítanak közülük. Arra kéri tehát a nunciust levelében, hogy diplomáciai úton járjon közben érdekükben.

(ASV Arch. Nuz. Cecoslovacchia, busta 44, fasc. 9, fol. 2r-3v – *dactylogr.*)

Nr. 241¹²⁴

I.N.D.

Excellentissime et Reverendissime Domine Archipraesul,
Nuntius Apostolice!

Tantum abest, quin assiduis querelis meis Excellentiae Vestrae molestus esse velim, ut potius meum esse existimem omnes vexationes et iniurias politicas, quibus cum conventualibus meis Praemonstratensibus expositus sim, tacitus tolerare bene sciens Sanctam Sedem Apostolicam de hac re tris-

¹²⁴ Mellette található a nunciatúra iktatópecsétje.

tissima optime informatam esse, nec denegare auxilium minimis filiis suis immerito dolore afflictis. Unicam tantum rem humiliter significare audeo, quae silentio praetermitti nequit: domicilium et ius civile sex sacerdotibus ad Canoniam Iasoviensem pertinentibus denegatum esse. Hi sunt nominatim sequentes:

Claudius Kiss supprior et professor historiae Ecclesiasticae
 Desiderius Majtényi SS. Theologiae doctor
 Aegidius Hermann SS. Theologiae doctor
 Leodegarius Vidakovich SS. Theologiae licentiatius
 Guillelmus Bacsó professor pro scholis mediis approbatus et
 Carolus Balyi conventualis rigorosans

Omnes hi canonici Ordinis Praemonstratensis ad titulum Ecclesiae S. Ioannis Baptistae de monasterio Jasov ordinati sunt votoque „stabilitatis in loco” adstricti nulli alii monasterio adscribi, vel incorporari possunt eo minus, quod Canoniam Iasoviensem in Hungariae nullam domum religiosam habeat, quo praefati sacerdotes nationalitate Hungari disponi possint. Sors illorum in republica manendi, vel inde emigrandi a libidine magistratuum dependet, qui universum Ordinem Iasoviensem quasi suspectum tractant falsum perfidumque crimen semel fictum et centies refutatum incredibili pertinacia servant, ut post scholas direptas ansam habeant beneficium exspoliandi totamque sodalitatem supprimendi.

Si hi viri religiosi, quorum nomina supra dedi, monasterium relinquere debuerint, totum institutum Theologicum cessabit, in quo quattuor ex illis professorum munere funguntur. Hoc maximum periculum est, quod toti Canoniam imminet.

In his angustiis supplex oro Excellentiam Vestram, dignetur via diplomatica benigne intervenire, ut horum sacerdotum saltem domicilium Ecclesiasticum et titulus Ordinationis in respectu habeatur, dum iure politico exercendo privati civitatem non habeant.

Gratiis et favoribus Excellentiae Vestrae commendatus summa reverentia et singulari cum cultu persisto

Humillimus in Christo famulus

[*m.p.*]

Dr. Melchior Takács
 Abbas, Praelatus

Iasoviae, die 27. Maii 1924.

Ad Excellentissimam Nuntiaturam Apostolicam Praha (Archiepiscopatus)

3.

Kassa, 1924. december 10.

Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök Marmaggi prágai nunciushoz

Megköszöni a nunciushoz, hogy ismertette vele a a kassai egyházmegyeről szóló prágai vádakat (*Memoire sur l'évêché de Kosice*). Ezek egy helyi, szenzációhajász újság korábbi pontatlan megállapításain alapulnak. Az eltávolítására irányuló első kísérlet 1920/1921 telén volt, legalábbis, ahogy később ezt Mons. Blahától és Mons. Cerrettitől megtudta, illetve később Dott. Kroftától és Benešről. Utóbbinak már kifejtette, hogy ha a kassai egyházmegye pappai és hívei nem is lelkesednek eléggé az új körülményekért, a püspök feladata nem az, hogy zaklassa őket, hanem hogy segítse a lassú átmenetet a konszolidáció felé. Ami egy ember életében 6 hónap, egy nemzet életében akár 30 év, egy emberöltő is lehet. A mentalitásbeli változás a magyar értelmiség eltávolítása után lassan megfigyelhető. 1922-ben még énekelték a szertartások után a hívek a magyar himnuszt, majd attól az időtől kezdve már nem. Már magyar öltözetet is alig lehet látni. 1921-ben káptalanja, tudta nélkül a Szentatyához petíciót intézett, és Kassán tartását kérte. Az egyházmegye szlovák részéről szinte az összes pap aláírta, körülbelül 230 áll mellette, és talán 2 ellene. Ő nem szimpatizál az ilyen papi kezdeményezésekkel, de ha megismételnék, ugyanez lenne az eredmény, igaz, a kormány ezt mindenképp ellene fordítaná. Ugyanakkor az arányszámok magukért beszélnek: amikor Micara Kassára érkezett, az egész város felsorakozott a fogadására. A vasútállomástól a püspöki palotáig körülbelül tizenötezer „Éljen”, száz olasz „Evviva”, ötven szlovák és cseh „Slava” hangzott.

(ASV Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 46, fasc. 14 [Nota del Governo sulla condotta politica di Mgr. Fischer Colbrie], fol. 7r-8v - *dactylogr.*)

Eccellenza reverendissima!

Ringraziando umilissimamente Vostra Eccellenza della comunicazione fattami della „Memoire sur l'évêché de Kosice” mi faccio premura di aggiungere qui delle note e riflessioni quanto al testo della Memoria.

Le accuse sono delle asserzioni inesatte d'un giornale ostile e senza tatto, „sensazioni giornalistiche” cercanti di dire qualche cosa interessante e di acquisitarsi meriti patriottici in salvanda repubblica. Le autorità locali non hanno fatto altro, che transcrivere a Praga le vecchie notizie del giornale locale.

Quanto al merito della causa mi sia permesso di rammentare, che il primo saggio di amovermi da Cassovia è stato fatto nell'inverno 1920/21, come l'ho saputo successivamente da Mons. Blaha e Mons. Cerretti, più tardi dai Sig. Dott. Krofta e Beneš. Allora dissi al Sig. Beneš, che se i preti ed i fedeli della diocesi di Cassovia non sono ancora abbastanza entusiasti per lo stato nuovo delle cose, il mio dovere non può essere di oppormi direttamente, ma di aiutare un transito lento verso la nuova consolidazione. Se uno stato ed una nazione ha la confidenza del suo avvenire, deve sapere aspettare: ciò che nella vita di un individuo sono sei mesi, nella vita di una nazione sono trenta anni ossia una generazione.

In senso di questo cambiamento delle mentalità c'è un progresso. Una grande parte della intelligenza magiara è stata cacciata via ed il popolo si avvezza a tutto. Nell'anno 1922 i fedeli cantavano ancora dopo le funzioni l'inno ungherese. Da questo tempo, quanto lo so, non lo fanno più. Anche vestiti ungheresi appena si vedono. Tempus omnia sanat.

Nell'anno 1921 il mio Capitolo – senza il mio sapere – ha diretto al SS. Padre una umilissima petizione per la mia ritenzione a Cassovia. Questa petizione è stata sottoscritta da tutti i sacerdoti della parte Slovacca della diocesi, eccetto forse 3 ai quali essa non era comunicata. È possibile, che uno o due di questi non avrebbero sottoscritto. Ma sarebbero due contro incirca 230.

Io non sono amico di tali plebisciti del clero circa il suo vescovo. Se pure si facesse adesso un passo simile, credo che il risultato sarebbe quasi lo stesso. Ma dinnanzi al governo questo sarebbe una accusa di più: si direbbe, ecco l'influsso infausto del vescovo magyaro! Perciò non ho fatto nessuna riflessione sul punto che una parte del clero e popolo non sono contenti di me. Se dico, che non sono contenti, allora „quem mala plebs odit...” Se dico che sono contenti, tanto peggio, c'è il argomento per l'influsso magyaro.

Quando Mons. Micara era a Cassovia, quasi tutta la città era in piedi. Dalla stazione ferroviaria fino al palazzo vescovile abbiamo sentito forse quindici mila *Éljen in magyaro*, una centinaia di *Evviva in italiano*, appena cinquanta *Slava in slovacco e cecco*. Allora mi disse Monsignore Micara: „Vedo che Lei non può fare altrimenti a Cassovia.”

Ringraziando ancora una volta Vostra Eccellenza della Sua preziosa comunicazione ed augurando festa felici benedette, mi fermo con espressione del profondissimo rispetto. Cassovia, li 10 dic. 1924.

Di Vostra Eccellenza Rev.^{ma}

L'umilissimo e dev.mo servitore

[*m.p.*] Agostino Fischer-Colbrie
Vescovo di Cassovia

4.

Kassa, 1925. január 13.

Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök Marmaggi prágai nunciushoz

Kifejti, hogy a *České Slováky*ban, Igor Hrušovský tollából megjelent cikkben szereplő vád, mely szerint 1906-ban megtiltotta az egész egyházmegyében a szlovák nyelvű prédikációt, merő rágalom. Elődje, Bubits Zsigmond adott ki a millenniumra egy túlzó körlevelet, de a gyakorlatban soha nem alkalmazták e rendeletet, sőt a püspök tudtával minden vasárnap és ünnepnap a szlovák prédikációk folytatódtak a székesegyházban. Tőle, aki 1905-ben érkezett az egyházmegyébe, távol állt a szlovák prédikációk akadályozása, sőt ő maga 1905-ben 20-at, 1906-ban 30-at mondott. A kassai csehek tiltakozást szerveznek a pásztorlevél ellen, viszont a szlovákok, magyarok és németek gyűlölete a „felszabadító” csehek ellen nagyobb, mint a katolikus ellenes érzelmeik. A kommunisták időszerűtlennek tartják és a szociáldemokraták sem akarnak velük közösséget vállalni, az agrárius párt pedig attól tart, hogy ezzel elveszítenék támogatóik nagy részét.

(ASV Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 46, fasc. 14, fol. 13rv – *ductylogr.*)

Eccellenza Reverendissima!

Ho letto in questi gironi nel Prágai Magyar Hirlap, che l'egregio gentiluomo del Sig. Ministro Beneš, il deputato Igor Hrušovský, ha scritto un arti-

colo nel giornale dello stesso Sig. Beneš, nello *České Slovo*, sui peccati del Vaticano. Un tale peccato sono io, scrive H., chi ho dimesso ancora nell'anno 1906 un mandato, nel quale proibisco in tutta la diocesi ogni predica slovacca. Questa asserzione è una bugia impudentissima.

Il mio predecessore Mons. Sigismondo Bubics ha pubblicato nel giubileo millenario della Ungheria, 1896, una lettera pastorale esagerata: ma questa mai non era effettuata. Anche sotto gli occhi di Mons. Bubics, nella Cattedrale, si continuava ogni domenica e festa la predica slovacca. Ed io, arrivato nell'anno 1905 nella diocesi, ero tanto lontano da impedire le prediche slovacche, ch'io stesso ho detto nell'anno 1905 venti e nell'anno incriminato 1906 trenta prediche slovacche.

E sempre un guadagno per la Chiesa ed i suoi organi, se gli avversarii sono stupidi: noi ci troviamo in tali felici circostanze.

Gli Czechi ai Cassovia vogliono fare una manifestazione contro la lettera pastorale. Ma la cosa non vuole andare, come pare. L'odio di tutta la popolazione indigena slovacca, magiara e tedesca contro gli liberatori czechi è forse più grande che gli sentimenti anticattolici. I comunisti dissero subito, che non prendono parte, perché trovano la cosa adesso inopportuna. Come so neanche gli socialisti indigeni vogliono aver causa commune cogli Czechi. Il partito agrario teme di perdere una grande parte dei suoi aderenti con tali sciocchezze. E se gli Czechi osano di fare una dimostrazione nelle strade, noi possiamo fare una altra con dieci volte tante gente.

Ho creduto il mio dovere di portare queste cose alla alta notizia di Vostra Eccellenza.

Raccomandato divotamente alla benevolenza tante volte provata mi fermo con espressione del più profondo rispetto.

Cassovia, li 13 gennaio 1925.

Di Vostra Eccellenza Rev.^{ma}

L'umilissimo e dev.^{mo} servitore

[*m.p.*]

Agostino Fischer-Colbrie

Vescovo di Cassovia¹²⁵

[*m.a.*]

Questa lettera ha dato gli elementi per una smentita apparsa sue „Cech” + F.M.¹²⁶

¹²⁵ A forrásszövegekben előforduló fontosabb rövidítések: 'D': *Dominus*; 'Dr.-i': *Doctori*; 'Mons': *Monsignor*; 'Rev.mo/a': *Reverendissimo/a*; 'Sig.': *Signor*; 'Dev.mo': *devotissimo*; 'Ill.mo': *illustrissimo*; 'S.': *Santo/a*; 'S. V.': *Signoria Vostra*.

¹²⁶ A nuncius s.k. megjegyzése, *sic!*

5.

Róma, 1925. március 25.

A Szerzetesi Kongregáció Marmaggi prágai nunciushoz

A piaristáknak a cseh provincia mellett Csehszlovákiában még nyolc házuk van, amelyek még a magyar rendtartományhoz tartoznak, amelyből négyet magyar atyák laknak, összesen 16-an, mind idősek és betegek, négyet pedig szentszéki engedéllyel bérbe adtak, a leginkább tetterős szerzetesek pedig a magyar fennhatóság megszűnését követően Magyarországra vonultak vissza. Az új határok miatt a piaristák elhatározták a nyolc rendházból egy szlovákiai *semi-provincia* felállítását. A csehszlovák szentszéki követ többször kijelentette az Államtitkárságnak és a Konzisztoriális Kongregációnak, hogy kormánya számára nem ez lenne a kedvező megoldás, hanem az, hogy a nyolc rendház a csehhez egy rendtartományt alkosson. A rend viszont ezzel nem ért egyet, az atyák Magyarországra távoznának, és így tartani lehetne az üresen maradt házak elkobzásától az állam részéről. A pápa ezért Marmaggi nunciust véleményét és alkalmas információit kéri ez ügyben.

(ASV Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 50, fasc. 7, fol. 2r-3v – *dictylogr.*)¹²⁷

Segreteria della Sacra Congregazione dei Religiosi¹²⁸

N. 5107/24¹²⁹

Roma, 2 Marzo 1925.

Illmo e Rev.^{mo} signore

La S. V. Rev.^{ma} conosce che oltre la Provincia Boema propriamente detta, i Padri delle Scuole Pie hanno nella Cecoslovacchia altre otto Case appartenenti ancora alla Provincia Ungarica, delle quali quattro abitate da soggetti ungheresi in numero di 16 Padri, quasi tutti vecchi ed infermi, e quattro cedute a pigione col permesso della S. Sede, essendo stati ritirati in Ungheria i soggetti più validi dopo che il territorio Slovacco fu sottratto all'Ungheria.

Date le nuove condizioni politiche, si era deciso di romare colle dette otto Case una Semi-provincia Slovacca. Ma il Ministro della Repubblica Cecoslovacca presso la S. Sede, ha con reiterate insistenze presso la Segreteria di Stato e presso questa S. Congregazione, opposto da parte del suo Governo gravi difficoltà alla detta soluzione, dichiarando che tale provvedimento sarebbe considerato dal suo Governo come poco amichevole, e domandando che le otto Case delle Slovacchia siano incorporate in una sola Provincia con quelle della Boemia. A tale soluzione non è favorevole l'ordine, prevedendo tra l'altro che i sedici Padri Ungheresi attaulmente rimasti, piuttosto che accettare l'incorporazione alla Provincia Boema, si ritirerebbero in Ungheria, lasciando vuote le Case, ed esponendole al rischio di essere prima o poi confiscate, tanto più che una legge parrebbe rendere verosimile tale pericolo.

Stando così le cose, Sua Santità, alla quale fu il tutto riferito, volle che fosse domandato in proposito il parere della S. V., colle opportune informazioni sul

¹²⁷ *Officia Sanctae Sedis* megjelölésű vízjeles papíron.

¹²⁸ Vörös színnel nyomott, pápai címerrel díszített fejléc.

¹²⁹ A nunciatúra iktató pecsétjével: prot. 11 530. arriv. 4.III.25. Posizione 263.

caso. Nel rivolgerle tale preghiera, colgo l'occasione per rinnovarle i miei rispettosi ossequi, coi quali mi confermo

Della S. V. Rev.^{ma}

[*m.p.*] Dev.^{mo}

Camillo Card. Laurenti
Prefetto
Mauro dei Benedettini
segretario

[*fol. 2v*]

Illmo e Rev.^{mo} Mons. F. Marmaggi nunzio Ap. nella Cecoslovacchia¹³⁰

III. A BUKARESTI ÉS A BELGRÁDI NUNCIATÚRA¹³¹

BUKARESTI NUNCIATÚRA (1920–1933–1936)¹³²

A bukaresti nunciatura felállítására 1920-ban került sor, első nunciusa Francesco Marmaggi volt, aki kezdetben a bukaresti érsek palotájában működött.

Erős probléma volt a megszerzett területek integrációja, különösen az erdélyi román–magyar ellentétek. A Vatikán az államnak nem tetsző egyházi személyek eltávolítására kényszerült, és Marmagginak is távoznia kellett Bukarestből, mivel kapcsolatot tartott fenn az ellenzékkel.

Helyére Angelo Maria Dolci került, akit 1923. május 30-án nevezett ki a pápa és 1923. augusztus 23-án érkezett meg székhelyére, ahol palotát vásárolt. A nunciatura az ő irányítása alatt intézményesült. Megbízásának vége 1933. Őt Valerio Valeri követte 1933–1936 között, majd Cassulo Andrea 1936-tól. A nunciatura itt is 1950-ig működött.

Jelentősebb események: 1930. június 5: *sollemni conventione (vigore aug.)* Temesvári püspökség létesítése, Várad és Szatmár egyesítése *aeque et principaliter*. 1932-ben változatlan határokkal az erdélyi püspökség nevét gyulafehérvárirra

¹³⁰ E pár, illusztrációnak szánt dokumentumot alapvetően saját helyesírásukkal, központozásukkal hoztuk, és csak helyenként igazítottunk rajtuk.

¹³¹ A magyar szempontból érdekes ügyekre vonatkozó példákkal.

¹³² A nunciások hivatalviselésének közelebbi adatai: *Francesco Marmaggi*. Kinevezése: 1920. szeptember 1. Megbízásának vége: 1923. május 30. – csehszlovák apostoli nuncius; *Angelo Maria Dolci*. Kinevezése: 1923. május 30. Megbízásának vége: 1933. május 13. – bíboros lett; *Valerio Valeri*. Kinevezése: 1933. április 3. Megbízásának vége: 1936. június 3. – francia apostoli nuncius; *Andrea Cassulo*. Kinevezése: 1936. június 14. Megbízásának vége: 1947. június 3. – török apostoli delegátus.

módosították. Valamint ide sorolhatók még a görög katolikus egyházmegyéek módosításai.

Mutató (a):

Archivio della nunziatura apostolica in Romania (1920–1933), a cura di Maria Elisabeta Vendemia, Città del Vaticano, Settembre 2008. Buste 1–41C, fasc. 1–212 (+ I–VIII) (ASV Sala dei Indici, 1243a).

A mutató 1–105 oldalai¹³³ tartalmazzák a modern rendezés leírását. A levéltárat nem rendezték át, csak *busták*ba tették, a meglévő *posizione/sezione* rendezés szerint. Marmagginál (Dolci 1923. évi, részleges irataival együtt) például:

Posizione I: Nunzio e Nunziatura

Posizione II: Santo Padre e Santa Sede

Posizione III: Casa Reale – Politica interna ed estera – Corpo Diplomatico

Posizione IV: Dioecesi – Amministrazioni apostoliche

Sezione II: Szatmár, III: Nagyvárad; IV: Erdély

Posizione V: Fedeli di rito armeno e di rito ruteno

Posizione VI: Assistenza religiosa agli italiani

Posizione VII: Congregazioni religiose maschili e femminili

Posizione VIII: Condizione Russia

Posizione IX: Prigionieri e dispersi italiani

Posizione X: Concordato

Posizione XI: Questioni generali

Posizione XII: Chiesa Ortodossa

Posizione XIII: Varie

Az anyag ebben a fenti felosztásban került dobozokba: b. 1–13, fasc. 1–37. Marmaggi (1920–1923) és Dolci (1923). A többi nunciatusnál ugyanígy: Dolci (1923–1933), bust. 14–41, fasc. 38–212. A bust. 41A–C (fasc. I–VIII) Dolci törökországi apostoli delegációjának iratait tartalmazza (1914–1918)¹³⁴

Mutató (b):

Archivio della nunziatura apostolica in Romania (1933–1936), a cura di Antonio Maria Socciarelli, Città del Vaticano, Febbraio 2009. Bust. 42–53 (fasc. 213–263) (ASV Sala dei Indici, 1243b)

Teljes egészében Valerio Valeri nunciaturájának iratait tartalmazza (1933–1936), rövid történeti bevezetővel, névmutató és egyéb segédlet nélkül.

Mindkét mutatóban vörös szedéssel jelzik, ha az adott *fasciculus* részben, vagy egészben zárolt.¹³⁵ Sokkal részletesebbek, mint a prágai nunciaturához ké-

¹³³ A bevezetés történeti áttekintést, a levéltárról és a nunciaturai tisztviselőkről rövid ismertetést tartalmaz (I–XIV), illetve leírja a anyag hivatali irattári inventáriumát (XVII–LIII).

¹³⁴ A kötet végén alapos jó mutató, magyar helynevekkel is (107–123).

¹³⁵ A 1243C sz. mutatókötet szintén elkészült, de ez teljes egészében zárolt anyagot tartalmaz.

szült névmutató, gyakorlatilag minden fontosabb iratra hoz adatot. Jelentősége magyar szempontból épp úgy meghatározó, mint a prágai nunciaturájé.

*Példák:*¹³⁶

B. 6.

Fasc. 16. Szatmári püspökség, fol. 72–75: Panaszok Dr. Nyisztor Zoltán kirohanásairól, amelyeket a német katolikusok ellen tanúsított

Fasc. 17. Váradai püspökség, fol. 24–27: Lányi József tinini címzetes püspök, váradai kanonok kiűzése, 1923

Fasc. 18. Erdélyi püspökség, fol. 130–132: Híresztelések Majláth tervezett bíborosi kinevezéséről, 1922; Vasile Suciú 1922. május 18-ai, Balázsfalván kelt levelében ellenzi; fol. 180–182: Erdély, „Batthány Intézet” (*Batthyaneum*), a Szentszék közbenjárása, 1923; fol. 205–212: Erdély, Bánffy grófnő panasz-a Alexa Bidian válaszüti görög katolikus lelkész ellen, 1922

B. 27.

Fasc. 105–108. Erdélyi püspökség, fasc. 106, fol. 2–170. Msgr. Hirschler kolozsvári [fő]esperes eltávolításának iratai „románellenes politikai propagandája” miatt (1924–1925)

B. 28

Fasc. 109–112. Nagyváradai egyházmegye

B. 29

Fasc. 113–116. Temesvári egyházmegye

Fasc. 116–121. Szatmári egyházmegye

B. 39

Fasc. 188–195. Az Erdélyi Katolikus Státusra vonatkozó iratok. Külön érdekes: fasc. 190, fol. 37–108: jelentés Pacelli államtitkárnak a státus jogi helyzetéről...

BELGRÁDI NUNCIATÚRA (1920–1939)

A nunciatura 1920–1941 között, majd 1946–1952 között működött. A Szent-szék *de iure* 1919. november 6-án ismerte el az új államot. Első nunciusa 1920-tól 1922-ig Francesco Cherubini volt, akit 1922–1937 között Ermenegildo Pellegrinetti követett, majd 1937-től Ettore Felici, aki már 1922-től mint *uditore* tevékenykedett itt.¹³⁷

Archivio della nunziatura apostolica in Jugoslavia, a cura di Massimiliano Valente, Città del Vaticano 2005 giugno (ASV Sala dei Indici, 1209)

¹³⁶ A mutatók adatai alapján.

¹³⁷ A nunciosok hivatalviselésének pontos adatai: *Francesco Cherubini*. Kinevezése: 1920. március 2. Megbízatásának vége: 1921. február 15. (a disposizione della Santa Sede); *Ermenegildo Pellegrinetti*. Kinevezése: 1922. május 29. Megbízatásának vége: 1937. december 13. – bíboros; *Ettore Felici*. Kinevezése: 1938. április 20. 1941. május 29-én ért véget a háborús események miatt a diplomáciai testület megbízatása, de a jugoszláv nuncius címet még 1946-ig viselte.

A hosszabb történeti bevezetés után áttekintés található a nunciatúra anyagáról (13): Cherubini: 1 *busta* (*Nunziatura Apostolica in generale*); Pellegrinetti: 2–31 *busta*, XVI *titolo* alatt; Felici: 32. *busta*

Pellegrinetti nunciatúrájának levéltári szerkezete:

I: Rappresentanza Pontificia
 II: Corpo Diplomatico
 III: Rapporti Stato-chiesa
 IV–XI: Rapporti con diocesi
 XII: Greci cattolici
 XIII: Affari di Russia
 XIV: Religiosi
 XV: Mancante
 XVI: Varie

Magyar szempontból a legérdekesebb: *Titolo X*: Bácsi és bánati adminisztratúrák: 22–23. *bust.*¹³⁸ Közelebről: fol. 1–511: Zichy és Ludovico Budanovich között vita a javakról; fol. 548–576: a magyar katolikus kisebbség néhány tagjának folyamodványa a Nemzetek Szövetségéhez a belgrádi kormány ellenkezése ügyében a zentai templom építése ellen 1933. szeptember 4. – 1934. augusztus 2.

IV. AZ ÁLLAMTITKÁRSÁG ÉS A RENDKÍVÜLI ÜGYEK KONGREGÁCIÓJA

ÁLLAMTITKÁRSÁG

A nunciatúrai dokumentumok ügyiratszerű kutatásához, illetve egy teljesebb kép kialakításához elengedhetetlen az Államtitkárság iratainak kutatása a Vatikáni Titkos Levéltárban.

Az ASV Segreteria di Stato, Parte Moderna vonatkozó ügyirataira segédletek:

Az 1846–1935 közötti időszakra: ASV Sala dei Indici, 1089 (1–4). Ez csak 1922-ig tart, utána az 1935-ös évig a mutatókötetek előkészületben (2012. februári állapot). Ez az inventárium *rubrica*/év haladványban sorolja a dokumentumokat.¹³⁹

¹³⁸ B. 22: ff. 506 (1922–1936) és B. 23: ff. 574 (1929–1938).

¹³⁹ Kikéréshez megadandó: *rubrica* ..., év ..., *fasc.* ...

Az 1936–1939 közötti időszakra:¹⁴⁰ ASV Sala dei Indici, 1238 (1–9), a cura di Pietro Ottaviani), időrendi és éveken belül tematikus elrendezés (*Curia Romana, diocesi, missioni, stati, varie etc.*)¹⁴¹

Komoly segítséget jelent a tájékozódásban, hogy az Államtitkárság eredeti iktatókönyvei is rendelkezésre állnak a vatikáni levéltár „indextermében”: ASV Sala dei Indici, Segreteria di Stato, Protocolli. Az 1922–1939 közötti évekre: vol. 460–827.

RENDRÍVÜLI ÜGYEK KONGREGÁCIÓJA

Az intézmény az Államtitkárság mellett, illetve ahhoz szorosan kapcsolódóan a legfontosabb ügyek kúriai tárgyalásának fóruma. Gyakorlatilag a már a kora újkorban is létezett, ám saját apparátussal nem rendelkező *Congregazione di Stato* szerepének folytatója a 19. századtól kezdve. 1922–1939 közötti anyaga, mint előljáróban már említettük, a pápai Államtitkárságon kutatható. Egészen pontosan a jogutódnak számító második szekció levéltárában (*Segreteria di Stato, Sezione per i rapporti con gli Stati, Archivio Storico*).¹⁴²

a) Csehszlovákia

Mutató:

Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Straordinari. Indice delle carte del Quarto Periodo (Periodo IV) Pontificato di Pio XI (1922–1939). IV/2: Cecoslovacchia: pos. 1–147 (fasc. 1–199) (több országgal egybekötve)

Példák:

Pos. 7, fasc. 8. Jászó 1922–1923, a *nullius* apátság és a bulla felfüggesztése

Pos. 8, fasc. 9–11. Nagyszombat (Trnava) 1921–1937: apostoli adminisztrátor kinevezése, a magyar klérus kérvénye magyar püspökért, a magyarok panasza Jantausch ellen (1926), annak válasza.

Pos. 20, fasc. 29. 1922–1923, Medvecký elleni vádak

Pos. 24, fasc. 31–35. Papp lemondására vonatkozó iratok

Pos. 30, fasc. 39. Rozsnyó 1923–1926, az apostoli adminisztrátor kinevezésére vonatkozó iratok

Pos. 42, fasc. 51. A központi szeminárium szlovákiai javainak átkonvertálása a római cseh kollégium javára, 1924, etc.

Pos. III, fasc. 139. Rozsnyó (Roznava) 1928–1934, Az egyházmegye tényleges diszmembrációja (Bubnic, sőt a gyulafehérvári püspök tiltakozása ez ellen)

¹⁴⁰ Ténylegesen csak 1938-ig hozzáférhető.

¹⁴¹ A kikéréshez megadandó: Segr. Stato, Parte Moderna, anno ..., titolo, ... numero di posizione ...

¹⁴² Ez az áttekintésünk korrelál a korábbi nunciatúrai ismertetéseinkkel. Ez magyarázza, hogy a témánk szempontjából leginkább terjedelmes *‘Ungberia’* fondal ebben az előpublikációkban még nem foglalkozunk.

b) Románia

Mutató:

Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Straordinari. Indice delle carte del Quarto Periodo (Periodo IV), Romania. Comprende il Pontificato di Pio XI (1922–1939) (2006) No. IV/16¹⁴³

Példák:

- Pos. 22, fasc. 2. 1920–1930, a magyar szentszéki követség intervenciói az erdélyi magyar katolikusok érdekében
- Pos. 24, fasc. 3–4. 1922–1942, a kolozsvári ferences kolostor hosszas ügye
- Pos. 29, fasc. 6. 1922–1926, az erdélyi egyházi birtokok ügye, földreform
- Pos. 36, fasc. 29. 1922–1947, erdélyi magyar oktatási, tudományos intézmények védelme (váradi premontrai gimnázium, magyar követség jegyzékei, Batthyaneum stb.)
- Pos. 38, fasc. 30–32. 1922–1923, Glattfelder kiűzésének iratai
- Pos. 50, fasc. 53. 1923–1927, Széchenyi püspök halála, a váradi egyházmegye kormányzásának, utódlásának kérdései
- Pos. 59, fasc. 67–60. A Hirschler ügy iratai, 1923–1936
- Pos. 63, fasc. 62. Gyulafehérvár, 1925, A Batthyány könyvtár számára pápai pártfogás kérése
- Pos. 77, fasc. 70. Gyulafehérvár, 1927–1934, politikai támadások Majláth püspök ellen
- Pos. 92, fasc. 85–101. Gyulafehérvár, 1931–1938, A Katolikus Státus kérdése
- Pos. 104, fasc. 110–111. Gyulafehérvár, 1934–1938, Majláth utódlásának kérdése

c) Jugoszlávia

Mutató:

Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Straordinari. Indice delle carte del Quarto Periodo (Periodo IV), Jugoslavia. Comprende il Pontificato di Pio XI (1922–1939) (2001) No. IV/10¹⁴⁴

Példák:

- Pos. 32, fasc. 28. 1923–1929, Bácska és Bánát, apostoli adminisztratúra létesítése, Budanovich kinevezése, stb.
- Pos. 79, fasc. 47. Bácska 1928, a magyar iskolák helyzete (Zichy kalocsai érsek levele)
- Pos. 110, fasc. 75. Zenta 1934, a templomépítés ügye (magyar követségi jegyzékek, Pellegrinetti nuncius jelentése)

TUSOR PÉTER, TÓTH KRISZTINA

¹⁴³ Fasc. 1–121, pos. 1–120, nem folyamatos számozás.

¹⁴⁴ 1–84. fasc., 1–130 *posizione* (vagyis ügy).

AZ ESZTERGOMI ÉRSEKI SZÉK BETÖLTÉSE 1927-BEN Vatikáni források fényében

I. EGYHÁZPOLITIKAI HELYZET

Az esztergomi érsek, a magyar katolikus egyház vezetője hercegprímásként közjogi méltóságnak számított, ezért nagy volt a jelentősége annak, hogy ki tölti be ezt a pozíciót. Figyelembe kell venni azt is, hogy a magát „keresztény-nemzetinek” nevező Horthy-rendszer számára fontos legitimációs tényezőt jelentettek az egyházak. A katolikus egyház kiemelt szerepet játszott, hiszen híveinek nagy száma miatti társadalmi befolyása, iskoláin keresztül az oktatásban játszott szerepe, földbirtokai révén gazdasági súlya, valamint a Szentszék mint nemzetközi politikai tényező mind-mind felértékeltek jelentőségét. Ugyanakkor a katolikus egyház és az állam viszonyát megterhelte az úgynevezett főkegyúri jog gyakorlásának kérdése. A magyar király a hazai katolikus egyház felett főkegyúri jogot gyakorolt, amelynek leglényegesebb jogositványai a főpapok kinevezésébe való beleszólás és az egyházi birtokok feletti vagyonfelügyelet voltak. Magyarország államformája ekkor királyság volt, a trón azonban nem volt betöltve. Az egyházi és a magyar közjogi értelmezés eltért a legfontosabb főkegyúri jog, a püspökök kinevezésével kapcsolatban.

A hivatalos szentszéki álláspont szerint a főkegyúri jog a magyar királynak mint katolikus uralkodónak az egyház pártfogása címén az egyháztól nyert személyes kiváltsága volt. Azaz speciális magyar királyi privilégium, amely nem a magyar királyi vagy államfői méltósághoz vagy a magyar állami szuverenitáshoz, hanem a király személyéhez volt kötve. Mivel nem volt katolikus magyar király, a főkegyúri jog visszaszállt az adományozóra, az egyházra. Azt nem gyakorolhatta a kormányzó és nem ruházhatta át másra az országgyűlés sem. A magyar közjogi felfogás szerint azonban a főkegyúri jog a Szent Korona joga, a nemzet kiváltsága, amely a magyar állami szuverenitásból fakad és a magyar jogrendszer részét képezi. Akkor is fennáll, amikor a trón nincs betöltve. Az 1920. évi I. törvénycikk 13. §-a értelmében a kormányzó a főkegyúri jogot mégsem gyakorolta.

A magyar kormány nem kívánt konfliktust, ezért a Szentszékkal folytatott tárgyalások útján igyekezett biztosítani beleszólását a püspökök kinevezésébe.

A kérdésről gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter és Pietro Gasparri bíboros államtitkár 1927. március 24-ei megbeszélésük alkalmával állapodtak meg. Gasparri a szentszéki magyar követhoz intézett május 10-ei jegyzékében pontokba foglalva rögzítette ezt a megállapodást, amelyet ő egyszerű megegyezésnek (*intesa semplice*) nevezett. Eszerint a püspöki kinevezések előtt a Szentszék bizalmas tárgyalásokat folytat a magyar kormánnyal, és a kormány a Szentszék jelöltjével szemben a politikai kifogáson kívül másfajta ellenvetést is tehet. Nem született kétoldalú egyezmény, csak a Szentszék engedményeit közlő jegyzék, amit a magyar kormány köszönettel tudomásul vett. Ez jelezte a két fél közötti erőviszonyokat. A megegyezés igazi próbája az esztergomi érseki szék betöltése volt.¹

2. A JELÖLTEK KIVÁLASZTÁSA

Csernoch János 1927. július 25-én meghalt, így megüresedett az esztergomi érseki és a hercegeprímási szék. A sajtóban szinte azonnal megindultak a találgatások az utód személyével kapcsolatban, és négy-öt név merült fel. Első helyen a püspöki kar rangidős tagja, Szmracsányi Lajos egri érseké, második helyen Glattfelder Gyula csanádi püspöké, harmadikon gróf Zichy Gyula kalocsai érseké. De szóba került Vass József kalocsai nagyprépost, miniszterelnök-helyettes és Serédi Jusztinián neve is.²

A majd végül befutó jelölt, Serédi Jusztinián (eredeti nevén Szapucsek György) 1884-ben a Pozsony vármegyei Deákiban (Diakovce, ma Szlovákia) született, szülei tizenegy gyermeke közül a tizedikként. Apja nyáron tetőfedőként, télen takácsként dolgozott. Egyik, fiatalon elhunyt bátyja példáját követve jelentkezett a bencés rendbe és vette fel a Serédi nevet. Erettségi után előjárói Rómába küldték tanulni, a Szent Anzelm Bencés Kollégiumba. 1908-ban teológiai doktorátust szerzett, letette ünnepélyes fogadalmát, majd pappá szentelték. Ezután – kisebb megszakításokkal – több mint másfél évtizeden át Rómában, Pietro Gasparri bíboros munkatársaként az új kánonjogi kódex elkészítésében vett részt. Az első világháború alatt egy ideig a bíboros lakosztályában kapott szállást. A kánonjogi kódex megjelenése után annak jogforrásait rendezte sajtó alá. Emellett Serédi tanított a Szent Anzelm Egyetem egyházjogi karán, 1920-tól a vatikáni magyar követség kánonjogi tanácsosa volt, a magyar püspökök és a magyar bencés kongregáció római ügyvivője, segített a hozzá forduló magyaroknak, idegenvezetője és tolmácsa volt a zarándokcsoportoknak, a világegyház számos püspöke kért tőle jogi tanácsokat. 1922-től az egyházi törvénykönyv hiteles magyarozatára alakult pápai bizottság

¹ SALACZ GÁBOR, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 16), Budapest 2002, 7–9. 111–115. 193–203.

² CSIZMADIA ANDOR, *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest 1966, 313.

szakértője volt. 1923-tól előadásokat tartott a Pápai Levéltárosképző Főiskolán, 1925-től a Zsinati Kongregáció konzultora, de emellett több más kongregációnak is munkatársa volt.

Munkájából és római tartózkodásából fakadóan értékes szentszéki kapcsolatokkal rendelkezett, amit a magyar kormány és a magyar katolikus egyházi vezetés már 1919-től igyekezett hasznosítani. Amikor Prohászka Ottokár 1927. április 2-i halálával megüresedett a székesfehérvári püspöki szék, a Szentszék jelöltje Shvoy Lajos volt, akit viszont a kormány nem akart elfogadni, és helyette a kultuszminiszter kezdeményezésére, taktikai okokból Serédit javasolta. A pápa azonban már döntött, és június végén a budapesti nuncius hivatalosan is közölte Shvoy kinevezését. Serédi munkáját elismerte a kormány, és júniusban kormányfőtanácsosi címmel kitüntették ki. Ez nem egészen két hónappal Csernoch János hercegprímás halála előtt történt.³

Walko Lajos külügyminiszter augusztus 2-án kereste fel Cesare Orsenigo nunciust, hogy közölje vele a kormány meghatározó tagjainak véleményét. Eszerint országos és katolikus szempontból is az lenne az egyedüli helyes megoldás, ha Csernoch utódját a püspöki kar tagjai közül választanák ki. Önként adódik a rangidős Szmrecsányi Lajos egri érsek személye, akinek nagy tekintélye van. Kinevezése megnyugvást keltene, és senki sem érezhetné magát mellőzöttnek. A nuncius elismerte, hogy csak rendkívüli körülmények között lenne indokolt a püspöki kar mellőzése, és hogy Szmrecsányinak nagy tekintélye van, de felvetette, hogy 76 éves kora miatt nem lenne-e túl nagy teher számára az esztergomi érsekség vezetése. A külügyminiszter válaszáat, hogy a 300 plébániával rendelkező egri egyházmegye kormányzása több munkát igényel, mint a csonka esztergomié, a nuncius is elismerte, de felhívta a figyelmet, hogy az esztergomi érseknek más feladatai is vannak, mint az egyházmegye vezetése. Walko szerint éppen emiatt fontos olyan ember kinevezése, aki a Felsőházban és másutt is tekintéllyel tudna fellépni. Orsenigo emellett szóba hozta a különböző újsághíreket, amelyek neveket emlegettek, sőt Rómából érkezett sürgönyökre hivatkoztak. Kizártnak tartotta, hogy bármelyik hír Rómából eredne. A külügyminiszter az újsághíreket sajnálatosnak tartotta, megjegyezve, hogy már a szék betöltése nélküli ideiglenes megoldásról is hallott, ami káros lenne az országnak, mert azt a látszatot keltené, hogy a politikai viszonyok még nem stabilizálódtak. A nuncius megnyugtatta, hogy az eddigi római értesülések alapján nem terveznek ideiglenes megoldást, és megígérte, hogy beszélgetésükről jelentést tesz a Vatikánba.⁴

A pápai diplomata jelentésében javasolta, hogy kérdezzék meg a püspököket, ők mire gondolnak. Gasparri bíboros államtitkár ezt engedélyezte azzal a feltétellel, hogy a körkérdest Orsenigo kellő óvatossággal és titoktartás kötelezettsége mellett

³ MESZLÉNYI ANTAL, *A magyar hercegprímások arcképsorozata (1707–1945)*, Budapest 1970, 392. 394. 405; SALACZ, *A főkegyúri jog*, 116–120; Acta Apostolicae Sedis 14 (1922) 608 és 17 (1925) 163.

⁴ CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak*, 313–314; SALACZ, *A főkegyúri jog*, 123–124.

tegye fel.⁵ A tizennégy megkérdezett püspök közül csak egy nem javasolt senkit. Glattfelder Gyula csanádi püspököt első helyen hat püspök jelölte,⁶ Hanauer István váci püspököt négy.⁷ Glattfelder első helyen Szmrecsányi Lajos egri érseket, másodikon Hanauert ajánlotta. Hanauer jelöltjei első helyen Glattfelder, másodikon Rott Nándor veszprémi püspök voltak. Glattfelder püspöktársai véleménye szerint kiváló szónok volt, erős, egészséges ember, nagy tekintéllyel rendelkezett, ismerte a politikai viszonyokat, jó kapcsolatokat ápolta a kormánnyal és védte az egyház érdekeit. Hanauert apostoli lelkületű, igazi főpásztorként jellemezték. A nuncius szerint a két főpap érdemeit mindenki elismerte Magyarországon. Ha tulajdonságaikat egy személyben lehetett volna egyesíteni, megkapták volna az ideális püspököt, akire az országnak szüksége volt.⁸ A püspöki kar tagjai tehát két jelölt mellé sorakoztak fel. A többség Glattfeldert tartotta alkalmasnak, de alig kevesebben támogatták Hanauert. Az, hogy Szmrecsányira kevesen szavaztak, valószínűleg magas korával indokolható.

Csiszárík János címzetes püspök, a külügyminisztérium kánonjogi tanácsosának augusztus végi elemzése szerint a kormány egyedüli jelöltje Szmrecsányi volt, akit azonban Róma nem akart, mert egy memorandumban állást foglalt az apostoli magyar királyt megillető kiváltságos jogok mellett, ami Gasparri államtitkárnak nem lehetett kedvére. Egyébként is a régi, szokásjogon alapuló magyarországi egyházi berendezkedés szószólójának tekintették, és tisztában voltak a kormány iránti lojalitásával és a kormányzó iránti tiszteletével. Az egri érsek jelölését a kultuszminiszter sem támogatta komolyan, mert viszonyuk elhidegült. Csiszárík szerint a püspökök közül Glattfelder Gyula, Rott Nándor és Hanauer István jöhettek szóba. Glattfeldert azonban nem akarta Klebelsberg, és ellene hangolta a kormányzót is. A csanádi püspök, temesvári székhelyének elhagyása miatt, nem kívánatos személy volt a Vatikán számára is. Hanauert ugyan nagyra becsülték Rómában mint a váci egyházmegye új apostolát, de feszült volt a viszonya a kormánnyal, és legitimizmusa miatt a kormányzó sem kedvelte. Csiszárík így Rott Nándort nevezte meg kompromisszumos jelöltként, akinek neve azonban később nem került szóba.⁹

⁵ Gasparri rejtjeltávirata Orsenigónak, 1927. augusztus 7. Archivio Segreto Vaticano, Archivio della Nunziatura Apostolica di Ungheria, busta 19, fasc. 1/1(1), fol. 6r; n. 890, cifr. N85.

⁶ Szmrecsányi Lajos egri érsek, Zichy Gyula kalocsai érsek, Virág Ferenc pécsi püspök, Hanauer István váci püspök, Fetser Antal győri püspök, Miklósy István hajdúdorogi püspök.

⁷ Mikes János szombathelyi püspök, Rott Nándor veszprémi püspök, Zadravecz István volt tábori püspök, Novák István volt munkácsi püspök.

⁸ „Circa i giudizi dei Vescovi non ho da aggiungere che essi concordano col giudizio comune di tutte le persone più eminenti di Ungheria: tutti riconoscono un complesso imponente di doti esterne in Mons. Glattfelder; e tutti venerano di vero pastore di anime in Mons. Hanauer. Se di queste due persone si potesse fare un sol uomo si avrebbe il vescovo ideale, di cui abbisogna l'Ungheria in questo momento.” Orsenigo jelentése, Budapest, 1927. augusztus 20. Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato, Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Ungheria, Pos. 40 P.O., fasc. 38, fol. 31v és 33v–34v, N2352/27.

⁹ CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak*, 314; SALACZ, *A főkegyúri jog*, 124. – Vö. Gárdonyi Máté e kötetbeli közleményét is.

A kormány jelöltje, Szmrecsányi érsek azonban nem vállalta a jelölést. Már augusztus 28-án megírta a kormányzónak, hogy magas kora miatt nem tudna megfelelni a primási méltósággal kapcsolatban a vele szembeni várakozásoknak. Ezt közölte a kultuszminiszterrel is. Klebelsberg azonban ebbe nem nyugodott bele. Augusztus végén megkérte az éppen nyári szabadságát Magyarországon töltő Serédi Jusztiniánt, hogy járjon közbe Gasparri államtitkárnál, hogy vegye rá Szmrecsányit a primási szék elfogadására. Ugyanakkor azt mondta Klebelsberg Serédinek, hogy a csanádi püspöki székre őt fogja jelölni. Ez egyrészt arra utal, hogy egri érseknek Glattfeldert szánták, másrészt hogy Serédivel ekkor már komolyan számoltak. Amikor a külügyminisztériumban megtudták, mit kért a kultuszminiszter, azonnal táviratoztak a vatikáni magyar követségre, hogy Serédi ne járjon közbe Gasparrinál, majd arra utasították a követet, hogy tartózkodjanak minden egyéb nyilatkozattól is, mert nem akarták, hogy a bíboros államtitkár előtt nyilvánvalóvá váljon Szmrecsányi vonakodása.¹⁰

A Vatikánban egyelőre nem foglaltak állást, mivel Gasparri augusztusban szabadságra ment. Amikor szeptember elején visszatért Rómába, meglepődve tapasztalta, hogy egészen másként állnak a dolgok, mint amikor elutazott, és ez alatt a magyar sajtóban Serédi jelöléséről megjelent híreket értette. „Jusztinián atya jelölése egy másik nehézségbe is ütközne, vagyis a *Fontes* megjelenése meg lenne állítva, pedig Jusztinián atya egy év múlva elkészítené a könyvet. És ezenkívül én őt nagyon jól ismerem, miután együtt lakott velem a háború egész ideje alatt; és nem hiszem, hogy ő lenne az ember erre a posztra” – írta Gasparri egy bizalmas levelében,¹¹ amelyben azt is kérte, hogy erről is számoljanak be a pápának. XI. Piusnak szeptember 12-én tettek jelentést az ügyről.¹² Serédi jelölését tehát ekkor még nem tartotta jó ötletnek a bíboros államtitkár, mert az egyházi törvénykönyv jogforrásai kiadási munkálatainak megakadásától tartott, valamint nem tartotta munkatársát politikus alkatnak.

Gasparri ugyanakkor utánajárt a híreknek és táviratozott Budapestre a nunciushoz. Emlékeztette, hogy Orsenigo azt mondta neki, Glattfelder és Hanauer nem ideális jelöltek. Ezért azt kérte, hogy mielőtt a nuncius továbbra is püspökjelöltekben gondolkodna, mondja meg, véleménye szerint van-e kiválóan alkalmas jelölt azok között, akik nem püspökök. Utalt arra, hogy az újságok már régen kö-

¹⁰ CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak*, 314–315; SALACZ, *A főkegyúri jog*, 125.

¹¹ „Non so come stiano ora esattamente le cose; stavano molto diversamente quando io partii da Roma. La candidatura del Padre Giustiniano incontrerebbe anche un'altra difficoltà, cioè la pubblicazione delle *Fontes* sarebbe arrestata, mentre il Padre Giustiniano farebbe libro fra un anno. E poi io lo conosco molto bene, avendo convissuto con me durante tutto il tempo della guerra; e non credo sia l'uomo per quel posto.” Gasparri kézírásos levele közeli munkatársának, 1927. szeptember 10. S.RR.SS. AA.EE.SS., Ungheria, Pos. 40 P.O., fasc. 38, fol. 42r; N2545/27. A *Fontes* a *Codicis Iuris Canonici Fontes* rövidítése. A levél cáfolja a szakirodalom eddigi megállapításait: vö. például SALACZ, *A főkegyúri jog*, 125–126; GERGELY JENŐ, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1999², 61.

¹² Ceruzával írt feljegyzés az előző jegyzetben hivatkozott levélen.

zölték Serédi nevét. Felszólította a nunciust, informálja arról, hogy milyen körök vetették fel ezt a jelölést, hogyan fogadta a közvélemény, különösen a püspökök és a papok, valamint mondja el saját véleményét is.¹³ Gasparri tehát elgondolkodott Serédi jelölésének ötletén.

Orsenigo válaszában megírta, hogy a nem püspökök között nem talált kitűnő jelöltet. Serédi neve az újságokban Csernoch temetésének napján tűnt fel. A nunciust szerint ennek nagyon egyszerű volt a magyarázata: kiszivárgott, hogy a kormány Serédit jelölte Székesfehérvárra. Az újságírókhoz ebből annyi jutott el, hogy Serédi élvezi a kormány megbecsülését. Ezért vetették fel a nevét a lehetséges jelöltek keresése közben. Maga a kormány meglepődött, de elismerte, hogy valószínűleg mindez az ő hibájából történt. A jelölés hírért a közvélemény nyugodtan fogadta, a legtöbben hitelt adtak neki, és befejezett tényként kezelték. A papság jól fogadta, kivéve a püspöki székre pályázók szokásos csoportját, és a néhai Csernoch bíborost körülvevő embereket, akik továbbra is befolyásosak maradtak. A püspökök érdemben nem nyilatkoztak, de a nunciust úgy vélte, hogy valamennyien engedelmesen, sőt többen őszinte lelkesedéssel fogadnák a kinevezést. A nunciust szerint csak a kormány támasztana nehézségeket, amely fél Serédi hozzáértésétől és egyeneslelkűségétől az egyházi kérdésekben. Bizonyos értelemben azonban már hozzájárulását adta, amikor Székesfehérvárra javasolta. Nem okoz problémát az az ellenvetés, hogy Serédi szerzetes, hiszen az utóbbi időkben más szerzetesek is az esztergomi érseki székre emelkedtek. Serédi kiváló tudós hírében áll honfitársai között, és ez minden megbízatás felé megnyitja számára az utat. Más rendekből való szerzetesek azt tudatták a nunciussal, hogy Magyarország akarja, hogy a prímási tisztségben „a műveltség tündököljön”, ami a nem katolikusok szemében is igazolná azt a nagy tekintélyt, amelynek ez a méltóság a magyar nemzet körében örvend. Orsenigo továbbá kifejtette, hogy saját véleménye nagyon kedvező Serédi jelöléséről. Bár nem ismeri őt, csak a hírért hallotta beszélgetések során, de elég jól ismeri a helyi körülményeket, és szerinte Serédi „a Gondviselés embere” (*Puomo providenziale*) lenne nemzete számára.¹⁴ A pápai diplomata jelentéséből kitűnik, hogy a sajtónak nagy szerepe volt az új hercegprímás kinevezésében. A bíboros államtitkár azonban ekkor még nem döntött.

Maga Serédi nem akart esztergomi érsek lenni, ahogy rendtársának és barátjának, Balogh Albinnak is megírta ezekben a napokban.¹⁵ Egy később kelt másik le-

¹³ Gasparri rejtjeltávirata Orsenigónak, 1927. szeptember 7. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 19, fasc. 1/1 (1), fol. 37r, n. 942/II Strigonia, cifr. N89.

¹⁴ Orsenigo jelentése, Budapest, 1927. szeptember 8. S.RR.SS. AA.EE.SS., Ungheria, Pos. 40 P.O., fasc. 38, fol. 40r–41v, N2545/1927. Közlését lásd a *Függelékben*, 1. sz.

¹⁵ „Az a szerencse, hogy a magyar papok közül talán én vagyok az, akit a prímáskérdés legkevésbé izgat... Én csak annyit mondok, hogy ezt a magas, de fölötte nehéz és felelősségteljes posztot még gondolatban sem keresem, mert elfogadását sem tekinteném könnyű dolognak. Aki ezt a méltóságot keresi, az beteg ember!” Serédi levele Balogh Albinnak, Róma, 1927. szeptember 9. Pannonhalmi Bencés Főapátsági Könyvtár (PBFK), Bk 634/II. 5b. Az eredetitől eltérő szöveggel közli: BÁNK JÓZSEF, *Szerédi, a kánonjogász*, Vigília 49 (1984) 811.

velében pedig hangsúlyozta, hogy sem a maga érdekében, sem pedig más jelöltekkel szemben nem szólal meg és nem tesz lépéseket.¹⁶

Gasparri szeptember 20-án kikérte a bencés prímás apát véleményét is Serédi jelöléséről, arra hivatkozva, hogy a magyar lapok foglalkoznak az esztergomi érseki szék betöltésével és felmerült az ő neve is.¹⁷ Fidelis von Stotzingen prímás apát, aki Rómában, a Szent Anzelm Kollégiumban és monostorban székelt, jól ismerte Serédit. Levele elején elmondta, hogy nemcsak Magyarországon, hanem más országokban is úgy írtak a lapok Serédiről, mint leendő esztergomi érsekről. Ezen az apát kicsit meglepődött, de sosem merészelt volna véleményét kifejezni, ha erre nem utasítja az államtitkár, most azonban kötelességének érzi teljesen őszintén és „érett megfontolás után” előadni azt. Először dicsérte Serédit, aki kitűnő pap, buzgó és teljesen odaadó az egyház iránt, egyházi jogi szaktudása nagyra becsült. Szerzetesként mindig alkalmazkodott a ház rendjéhez, bár sokirányú elfoglaltságai miatt nagy szabadságot kellett adni neki, és felmenteni bizonyos gyakorlatok alól. „Mindig meg kellett azonban állapítanunk, hogy hiányzik belőle a szerzetesi élet igazi felfogása és a valódi bencés szellem, anélkül, hogy erről tudomása lenne” – fogalmazott Stotzingen.¹⁸ Az apát ezt a hibát Serédi kezdeti szerzetesi alakulásának és a környezetnek tudta be, amelyben fiatal rendtagként élt, tehát a Magyarországon uralkodó bencés szellemiségnek. Emiatt a hiányosság miatt szerinte sok nehézség volt Serédivel, és nem lehetett komoly befolyást gyakorolni rá. Ennek kedvezőtlen hatása volt más diákokra a Szent Anzelmekben, és különböző apátok többször kérték elbocsátását a kollégiumból. Az egyik bencés atya, amikor az apát Serédi esztergomi érseki kinevezéséről beszélt vele, kifejezte azt a véleményét, hogy akkor többé nem tudnák végrehajtani a szerzetesi élet reformját Magyarországon, mert egy ilyen prímás, aki nem látja a súlyos hibákat, nem fogja támogatni a reform irányába tett erőfeszítéseket – fejezte be levelét Stotzingen.¹⁹

Amikor 1904-ben Fehér Ipoly főapát Serédit Rómába küldte, figyelmeztette Schermann Egyed pannonhalmi bencés szerzetest, aki a Szent Anzelm Kollégium tanára volt, hogy vigyázzon a fiatal növendékre, nehogy a „beuroni szellem” „megfertőzze”. A Szent Anzelm Kollégiumra kezdettől nagy befolyást gyakorolt a Beuroni Kongregáció, fegyelmi és egyetemi vonatkozásban egyaránt. Szerzetesi szellemiségét azonban nemcsak Pannonhalmán bírálták, hanem például az angliai Downside apátságban is. Fidelis von Stotzingen a beuroni bencés kolostorban kezdte szerzetesi életét, és már fiatal korában tántoríthatatlanul hűséges volt a „beuroni

¹⁶ Serédi levele Balogh Albinnak, Róma, 1927. október 7. PBFK Bk 634/II. 5b.

¹⁷ Gasparri levele Stotzingennek, Vatikán, 1927. szeptember 20. S.RR.SS. AA.EE.SS., Ungheria, Pos. 40 P.O., fasc. 38, fol. 54r, N2688/27

¹⁸ „Abbiamo però sempre dovuto constatare che gli mancava la vera intelligenza della vita religiosa e lo spirito veramente Benedettino, senza che egli stesso se ne renda conto.” Stotzingen kézírásos levele Gasparrinak, Dourgne apátság (Franciaország), 1927. szeptember 25. S.RR.SS. AA.EE.SS., Ungheria, Pos. 40 P.O., fasc. 38, fol. 55r.

¹⁹ Uo.

obszervanciához”. Rómában, 1913-tól a második bencés prímás apátként a szerzetesi ideálokhoz abszolút mértékben hűséges volt. Serédit viszont, úgy látszik, nem „fertőzte meg” a „beuroni szellem”, de míg ez Magyarországon előny volt, Rómában hátrány. A prímás apát véleményének kialakításában konkrét események is szerepet játszhattak. Az 1925-ben összehívott apátkongresszuson, a prímás apát újraválasztásával összefüggésben élesen vetődtek fel a prímás apát hivatalával és a Szent Anzelm Kollégium helyzetével kapcsolatos vitás kérdések. Serédi a rendi ellenzékhez tartozott, amely a kollégium fegyelmi szabályain is lazítani akart. A Szent Anzelm helyzetén azonban nem sikerült változtatni, ezzel kapcsolatban megerősítette az apátkongresszus Stotzingen elképzeléseit.²⁰

Amikor 1927-ben a híresztelések már Serédi bíborosi kinevezéséről szóltak, a prímás apát magához hívatta őt, és figyelmeztette, hogy verje ki a fejéből, hogy valaha is bíboros lesz. Ekkorra azonban Gasparri államtitkár már írásban közölte a kinevezést Serédivel, de titokban kellett tartania. Néhány nap múlva a prímás apátnak kellett a kollégium dísztermében Serédi kinevezését bejelentenie. A bíborosi kalap adományozása a tantestület valamelyik tagjának a legnagyobb elismerésnek számított, amit egy pápai főiskola kaphatott. A Szent Anzelm már évtizedek óta működött, de a professzorok közül még senki sem volt bíboros. Stotzingennek nyilván nem lehetett kedvére, hogy Serédi lett az első.²¹

Az új vatikáni magyar követ, Barcza György 1927. szeptember 2-án jelent meg először a Vatikánban, de Gasparri csak szeptember 24-én fogadta. A követ hangsúlyozta, hogy a prímási méltóság közjogi jelentősége miatt csak az országban népszerű, a kormány bizalmát élvező és nagy személyes tekintéllyel rendelkező főpap lehet alkalmas a posztra, és kijelentette, hogy a magyar kormány egyedüli jelöltje Szmrecsányi egri érsek. Barcza felsorolta a Serédivel szembeni összes érvet is. Gasparri azt válaszolta, hogy foglalkozik a kérdéssel, és valószínűleg október első hetében fog dönteni a pápa. A Szentszék is tudatában van a szék betöltésének sürgősségével, elvből sem akarják, hogy hosszú ideig üresen maradjon, és neki sem kellemesek a különféle híresztelések, utalt a sajtóra. Kijelentette, hogy a Szentszék a személy kiválasztásánál tekintettel lesz a poszt politikai jelentőségére, ezért az illetőnek nemcsak emberi tulajdonságait fogják mérlegelni, hanem magyarországi pozícióját és tekintélyét is.²² Ezután Gasparri megvárta a nuncius jelentését.

A nuncius úgy vélte, hogy az új esztergomi érsek kiválasztásánál elsősorban az egyházpolitikai helyzetből kell kiindulni. Magyarországon még az az „elavult középkori rendszer” („*il vecchio sistema medioevale*”) van érvényben, amely az egyházat a hatalom gyámkövése alatt tartja. A főkegyúri jog felfüggesztésével az egyház

²⁰ SÓLYMOS SZILVESZTER, *Ezer év száz bencése*, Pannonhalma 1997, 319; PIUS ENGELBERT, *A Római Szent Anzelm Bencés Kollégium. Az első száz év rövid története (1888–1988)* (ford. Váróczi Zsuzsanna), Pannonhalma 2004, 66–67. 90–93. 219–221; Serédi levele Balogh Albinhoz, Róma, 1925. december 28. PBFK Bk 634/II. 5b.

²¹ ENGELBERT, *A Római Szent Anzelm Bencés Kollégium*, 97–99.

²² CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak*, 314–315; SALACZ, *A főkegyúri jog*, 125–126.

valamennyi szabadsághoz jutott, de ezt folyamatosan fenyegetik a kormány követelései a főkegyúri jog nevében, amelyről hivatalosan lemondott. Ehhez társul, hogy a káptalanok és a papság jó néhány egyházi törvénnyel nem törődik, amit bátorít a püspökök hallgatása. Az utóbbi években a kormány, a felsőpapság hallgatólagos és olykor tevőleges közreműködésével, a katolikusok és protestánsok politikai és társadalmi együttműködését a liturgikus cselekmények közös végzésével akarta erősíteni, az egyházi törvénykönyv minden tiltása és büntetése ellenére. Orsenigo szerint Serédi képzettsége és az, hogy 1919-ben elvitatta a kormánytól a pannonhalmi főapát kinevezésének jogát, biztosítékot nyújt arra, hogy meg tudja védeni és vissza tudja majd követelni az egyház jogait és szabadságát. Ebben az értelemben nevezte korábban „a Gondviselés emberének”.

A nuncius cáfolta Stotzingen prímás apát ellenvetéseit is. Szerinte ugyanis Stotzingen a szerzetesi erények hiányára hivatkozik, pedig neki arra kellett volna válaszolnia, hogy Serédi alkalmas-e egy magas egyházi állás betöltésére. A komoly szerzetesi reformot sem fogja gátolni a jelölt hiányossága, hiszen a reformok a püspököktől függetlenül is megvalósulnak, ha abban az általános előjárók és az apostoli vizitátorok egyetértenek. Utalt arra, hogy a magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja már el is kezdődött.²³

Ezután Orsenigo mérlegelte a helyzet megoldási lehetőségeit. A kormány jelöltje biztosan kevésbé van felkészülve az egyházat a kormány alá rendelők kötelek megszakítására. A püspöki kar jelöltjeit tekintve nem marad egyetlen név, amelyről feltételezni lehetne, hogy elfogadják, és nincs olyan személy, akiben minden püspöki jó tulajdonság megvan. Ha nem a püspöki karból választanak, akkor olyan személyt kell találni, aki tudása miatt a kormány és a nemzet csodálatát is kiérdemli.²⁴ A nuncius azt javasolta, hogy hozzák a kormány tudomására, hogy jelöltjének, Szmrecsányi érseknek előrehaladott korát kifogásolják, és vessék fel Hanauer püspök jelölését. Hanauert biztosan azonnal el fogják utasítani. Ez a visszautasítás elégedettséget fog adni a kormánynak és ugyanakkor meggyengítheti az ellenállását más jelöltekkel szemben. Ez azért is jó megoldás, mert ha javasolnak egy nevet a püspöki kar jelöltjei közül, akkor nem tűnik úgy, mintha a püspökökhöz intézett körkérdés csak formális lett volna.²⁵

Orsenigo meggyőzte feletteseit, a nuncius szempontjait a pápa is elfogadta.²⁶ Serédi jelölésében meghatározó jelentőségű volt, hogy a Szentszék nem tartotta megfelelőnek a magyarországi viszonyokat sem társadalmi, sem egyházi téren. Évek óta agrárreformot sürgetett, nem nézte jó szemmel az egyház és a politika

²³ A budapesti nuncius 1927 áprilisában maga kérte XI. Pius pápát a magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációjának elrendelésére. SOMORJAI ÁDÁM, *Visitatio apostolica institutorum vitae consecratae in Hungaria 1927–1935*, Pannonhalma 2008, különösen: 114–115.

²⁴ S.RR.SS. AA.EE.SS., Ungheria, Pos. 40 P.O., fasc. 38, fol. 68r.

²⁵ Uo., fol. 67r–68v. A teljes jelentést lásd *Függelék*, 2. sz.

²⁶ Gasparri rejteltávirata Orsenigónak, 1927. október 8. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 19, fasc. 1/1 (4), fol. 62r; n. 1010/II, cifr. N92.

összefonódását. Orsenigo úgy látta, hogy Csernoch János korábbi hercegprímás főpásztori tevékenységét is politikai érdekek vezérelték. Szükségesnek látszott olyan új főpásztorok kinevezése, akiknek kiválasztásánál kizárólag egyházi szempontokat vesznek figyelembe, és nem alkudnak meg a politikai hatalommal.²⁷

A nuncius a külügyminiszterrel folytatott megbeszélésen a felettese által jóváhagyott taktikát követte. Minden úgy történt, ahogy Orsenigo gondolta. Október 12-én megjelent a külügyminiszternél, és kijelentette, hogy Szmrecsányival szemben magas kora miatt a Szentszékek aggályai vannak, majd Hanauerre vonatkozóan kérte a kormány véleményét. Miután Walko azt válaszolta, hogy őt határozottan kifogásolnák, a nuncius átnyújtotta a jegyzéket, amely tudatta, hogy a pápa Serédit szemelte ki az esztergomi érseki székre, és megkérdezte a kormányt, van-e a jelölt ellen politikai kifogása. A külügyminiszter megbeszélte a kérdést a miniszterelnökkel, a kultuszminiszterrel és a kormányzóval, és egy hét múlva adta át válaszjegyzékét. Ebben kijelentette, hogy a kormány véleménye szerint az esztergomi érsek kinevezésénél jobban meg kell fontolni a politikai szempontokat, mint más esetben, a hercegprímás nagy politikai befolyással járó közjogi pozíciója miatt. Serédinek, aki ifjúságától fogva külföldön élt, nincsenek meg a szükséges politikai tapasztalatai, és nem ismeri közvetlenül az ország politikai helyzetét és a politikai élet szereplőit. A püspöki karon kívüli személy kinevezése érzékenyen érintené a püspököket, emiatt hátrányosan befolyásolná az illetőnek a püspöki karon belüli tekintélyét, és csorbítaná a közvélemény szemében is a püspöki kar tekintélyét. A külügyminiszter kérte a Szentszéket, hogy tekintsen el Serédi primási kinevezésétől, akit egyébként bármelyik legközelebb megüresedő püspöki székben szívesen látnának. A kormány jelöltje immár Glattfelder püspök volt, mivel Szmrecsányi nem vállalta a jelöltséget.²⁸

Serédi később többször elmesélte, hogy amikor megtudta, hogy ő van jelölve az esztergomi érseki székre, mindent megtett, hogy elhárítsa magától ezt a nagy felelősséggel járó szolgálatot. Ezért Rómából hazautazott rendkívüli szabadságra, de a pápa táviratban visszahívta.²⁹

Barcza követ az október 22-ei és 29-ei diplomata-fogadónapon szóba hozta a kérdést Gasparri előtt. Az államtitkár azzal kezdte a beszélgetést, hogy egyáltalán nem érti, miért ellenzi a kormány Serédi jelöltségét. Amikor a követ kifejtette a kormány indokait, azt válaszolta, hogy azok nem komolyak. Gasparri kijelentette,

²⁷ EMILIA HRABOVEC, *Pio XI e le conseguenze pastorali dei trattati di pace nell'Europa centro-orientale: il caso della Cecoslovacchia e dell'Ungheria*, La sollecitudine ecclesiale di Pio XI. Alla luce delle nuove fonti archivistiche. Atti del Convegno Internazionale di Studio Città del Vaticano, 26–28 febbraio 2009 (Pontificio Comitato di Scienze Storiche. Atti e documenti 31; a cura di Cosimo Semeraro), Città del Vaticano 2010, 391–393.

²⁸ CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak*, 314–315; SALACZ, *A főkegyúri jog*, 126–127; Orsenigo rejteltávirata Gasparriinak, 1927. október 10. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 19, fasc. 1/1 (4), fol. 627; n. 1013/II. cifr. N89.

²⁹ BEKE MARGIT, *Boldog Meszlényi Zoltán Lajos püspök élete és halála*, Budapest 2009, 71.

hogy tisztában van a primási méltóság jelentőségével, de Serédi minden kritériumnak megfelel. Nagy a tekintélye a magyar papság előtt, a hazai körökkel nem vesztette el a kapcsolatot, hiszen évente több hónapot tölt Magyarországon, és a még hiányzó összeköttetéseket és ismereteket rövid időn belül megszerezheti. Barcza kérdésére az államtitkár azt válaszolta, hogy Glattfelder jelöléséről még nem határoztak. A követ úgy látta, hogy az államtitkár nagy hangsúlyt helyez Serédi kinevezésének keresztülvételére. Barcza jelentésében kifejtett saját véleménye szerint azért jelölte a Szentszék Serédit, mert egyrészt meg akarták jutalmazni az egyházi kodifikáció fáradtságos munkájáért, másrészt – és talán ez a döntő indok – Serédiben olyan primást véltek látni, aki szigorúan dogmatikus alapon, minden megalkuvás és kompromisszum nélkül teljesíti majd az egyház akaratát. A Rómában eltöltött hosszú évek alatt teljesen asszimilálódott az ottani légkörhöz, és a Szentszék feltétlenül megbízható emberévé vált.³⁰ Ezt a jellemzést később Serédi hercegprimási tevékenysége is alátámasztotta.

Gasparri ekkor már ragaszkodott Serédi kinevezéséhez, ezért más megoldást talált ki. A nuncius november 2-án nyújtotta át a Szentszék újabb jegyzékét, amely válasz volt a kormány elutasítására. Ebben Orsenigo kijelentette, hogy a Szentszék komoly figyelemre méltatta a kormány véleményét, de szerencsére Serédi kiváló értelmi és erkölcsi tulajdonságai, valamint a magyar kormány megbízásából külföldön szerzett politikai tapasztalatai biztosítékot nyújtanak arra, hogy hazájában nem lesz szüksége hosszú időre bizonyítani, hogy a magyar helyzetet kellően ismeri. Ezután a nuncius közölte, hogy a Szentszék – tekintettel a kormány ellenvetéseire – nem nevezi ki azonnal Serédit az esztergomi érseki székre, hanem rövid időre címzetes érseki rangban a főegyházmegye apostoli kormányzójává teszi meg. Ezzel a magyar kormány elég nehéz helyzetbe került. Jogilag ugyanis nem kifogásolhatta a döntést, mert a püspökségek betöltésének időpontja és módja teljesen a Szentszék elhatározásától függött. Ezen kívül a püspökök kinevezésére vonatkozóan 1927 tavaszán a Vatikánnal létrejött *intesa semplice* nem vonatkozott az apostoli adminisztrátori kinevezésekre. Serédi ellen politikai kifogást sem lehetett felhozni, hiszen kánonjogi tanácsosi megbízatása a vatikáni magyar követségen addig is politikai jellegű volt.³¹

A magyar kormány fenntartotta korábbi álláspontját, amivel siettette Serédi végleges kinevezését. Valószínű, hogy a Szentszék eleve számított arra, hogy a kormány ezt lépi, mivel a külügyminiszter már a nunciussal folytatott első, augusztus 2-i megbeszélésén kifejtette, hogy az ideiglenes megoldás kárára lenne az országnak. Walko november 14-én adta át Orsenigónak azt a jegyzékét, amelyben a kormány kijelentette, hogy Serédi esztergomi apostoli kormányzói kinevezése bizonytalan helyzetet teremtene, ami nem kívánatos. A kormány országos érdek-

³⁰ SALACZ, *A főkegyúri jog*, 127–128; GERGELY, *A katolikus egyház története*, 61–62; vö. Barcza György: *Diplomataemlékeim 1911–1945. I*, kiad. ANTAL LÁSZLÓ, Budapest 1994, 219.

³¹ CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak*, 315–316; SALACZ, *A főkegyúri jog*, 129.

ből feltétlenül szükségesnek tartja a szék betöltését, a hercegprímás különleges közjogi helyzete miatt. Az esztergomi érsekség üresedése idején egy olyan tényező kapcsolódott ki az állam életéből, melynek hiánya fájdalmasan érezhető, amikor számtalan jelentős politikai kérdés függőben van. A kormány tehát kérte a Szentszékot, hogy mondjon le Serédi kinevezéséről, és az esztergomi érsekség élére ne nevezzen ki apostoli kormányzót. Ugyanakkor kijelentette, fenntartja álláspontját, miszerint Serédit a legközelebb megüresedő püspöki székre elfogadná. Walko a jegyzék átadásakor szóba hozta Glattfelder jelöltségét is, mint akire vonatkozóan még nem ismeri a Szentszék álláspontját.³² Barcza november 26-án beszélt Gasparrival, aki azt mondta neki, hogy gondolt a kormány aggodalmaira a hercegprímási szék betöltetlenül hagyásával kapcsolatban, és Serédi adminisztrátori kinevezése csak kompromisszumos javaslat volt. Ha kellemetlen vagy elfogadhatatlan a kormánynak az ideiglenes megoldás, egyezzen bele Serédi azonnali prímási kinevezésébe. Az államtitkár hangsúlyozta, hogy Serédi teljesen tisztában van a magyar egyházi és politikai helyzettel, az egyházjogban jártasabb mint az összes püspök együttvéve, és olyan kifogástalanul korrekt, hogy hercegprímásként tud majd magának tekintélyt szerezni. Nála megfelelőbb személyt nem találhatna a kormány.

Három nappal később, november 29-én nyújtotta át a nuncius azt a jegyzékét, amelyben tudatta a külügyminiszterrel, hogy a Szentszék tudomásul veszi a kormány kívánságát az esztergomi érseki szék haladéktalan betöltésére, és a pápa ki nevezi Serédit esztergomi érsekké. A jegyzék kínos meglepetésként érte a kormányt. Elhatározták, hogy a kinevezés publikálásának elhalasztását kérik, és Klebelsberg kultuszminiszter a legközelebbi napokban inkognitóban Rómába utazik, hogy Gasparrival tárgyaljon. Másnap a külügyminiszter beszélt a nunciussal, és kérte, hogy Orsenigo táviratozzon Rómába, halasszák el a közlést addig, amíg Klebelsberg Rómában ez ügyben tárgyalni nem tud. Ennek ellenére az *Osservatore Romano* december 1-jei számában megjelent a Szentszék hivatalos közlése arról, hogy a pápa bíborossá és esztergomi érsekké nevezte ki Serédit.³³

3. SERÉDI JUSZTINIÁN KINEVEZÉSÉNEK FOGADTATÁSA

Az *Osservatore Romano* közlésének híre Budapestre, az Országos Katolikus Szövetségbe már november 30-án este megérkezett. A magyar katolikus társadalom örömmel fogadta a kinevezést, talán éppen azért, mert köztudott volt, hogy nem a

³² Orsenigo jelentése, Budapest, 1927. november 15. S.RR.SS. AA.EE.SS., Ungheria, Pos. 40 P.O., fasc. 39, fol. 157–17v, N3165/27.

³³ CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak*, 316–318; SALACZ, *A főkegyúri jog*, 130–132 és 135–136; AAS 19 (1927) 439. 441. 447–448. Serédi kinevezésének hivatalos időpontja 1927. november 30.

kormány, hanem a Vatikán álláspontja győzött. A magyar sajtó általában véve szívesen fogadta az új prímást, csak a kinevezés módjának értékelésében oszlottak meg a vélemények. A katolikus lapok ünnepeltek, a kormány lapjai igyekeztek eltussolni a kabinet kudarcát. A *8 Órai Újság* megjegyezte, hogy a kinevezés a magyar kormány és a Vatikán közötti hosszabb tárgyalások után történt. Ez volt egyébként a hivatalos verzió, így nyilatkozott később, Svájcból történt hazautazása után maga Bethlen István miniszterelnök is. Az ellenzéki sajtó élesen támadta a kormányt, különösen Klebelsberg kultuszminisztert, hogy nem szerzett érvényt a főkegyúri jognak, és a felelősségre vonás kérdését is felvetették. A *Pesti Hírlap* is meglepetésnek tartotta, hogy a kinevezést nem a kormány hivatalos közléséből, hanem a Vatikán lapjából tudta meg az ország. Az újság december 2-ai vezércikke megállapította, hogy a legutóbbi püspöki kinevezések arra utalnak, hogy a kormány és a Szentszék között versengés, esetleg ellentét áll fenn.³⁴

Barcza világosan látta, hogy a nyilvánosságra hozatallal a kinevezés befejezett tényné vált. Későbbi elemzése szerint azt egyetlen módon lehetett volna megakadályozni, ha a kormány már a legelején, Serédi nevének első említésekor határozottan kijelentette volna, hogy politikai okokból nem fogadhatja el esztergomi érseknek. A követ táviratozott a külügyminisztériumba, hogy a kinevezés közzététele ellenére bejelentse-e Klebelsberg látogatását. Igenlő választ kapott, és azt is közölték vele, hogy a kultuszminiszter szívesen akarja tenni, hogy a kérdésben a kormányt kész helyzet elé állították. Ezen kívül meg akarja beszélni, hogy a jövőben hogyan lehetne az *intesa semplice* harmonikus végrehajtását biztosítani. Barcza december 2-án találkozott először a kinevezés publikálása után Gasparri államtitkárral. A követet az államtitkár azzal a kérdéssel fogadta, hogy jó vagy rossz híreket hoz-e. Barcza csak annyit felelt, utasítást kapott, hogy közölje, a kultuszminiszter a legközelebbi napokban inkognitóban Rómába érkezik és felkeresi az államtitkárt. Gasparri ezután azt kérdezte, elfogadják-e Serédi kinevezését, amire a követ csak annyit felelt, hogy Klebelsberg fog majd a kormány álláspontjáról tájékoztatást adni. Az államtitkár magyarázni kezdte Barczának, hogy a kinevezés joga a Szentszékét illette meg, és nem kifogásolható az eljárása, mert a kormány nem emelt Serédi ellen politikai kifogást, sőt kijelentette, hogy bírja a bizalmát, valamint a kormány sürgette a prímási szék betöltését. A követ azt válaszolta, nincs utasítása, hogy erről eszmecserét folytasson, de annyit mondhat, hogy nagyon kínos hatást keltett Budapesten, hogy a Szentszék kész tények elé állította a magyar kormányt. Gasparri azzal mentegetőzött, hogy ő mindig mondta, Serédi a legmegfelelőbb jelölt, és reméli, hogy a kormány nem fog nehézségeket okozni. Búcsúzásakor kijelentette, hogy bármikor rendelkezésére áll Klebelsbergnek. Amikor Barcza kilépett az államtitkártól, az előszobában várakozó követek gratuláltak neki az új prímáshoz, és kiemelték, hogy kivételes és nagy megtiszteltetés érte Magyarországot azzal, hogy a pápa Serédit egyben bíborossá is kinevezte. A kinevezésben a magyar kormány

³⁴ CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak*, 318; SALACZ, *A főkegyúri jog*, 133.

győzelmét látták, és úgy vélték, előnyére fog szolgálni Magyarországnak az új prímás jó kapcsolata a pápával és a bíboros államtitkárral. Barcza ehhez természetesen jó képet vágott, belátva, hogy kifelé az a legjobb taktika.³⁵

Amikor Serédi a kinevezését követő napon szokása szerint megjelent a követségben, Barcza kifejezte neki személyes jókívánságait. Serédi kijelentette, hogy tudja, nem ő volt a kormány jelöltje, de nem is voltak vele szemben személyes és súlyos kifogások, mégis tudatában van annak, hogy nehéz és kényes szerep vár rá. Ezután is mindenben hazája érdekeit fogja szem előtt tartani, és a kormánnyal szemben lojális és tapintatos lesz. Felhívta Barcza figyelmét, hogy milyen nagy megtiszteltetés Magyarországnak, hogy a pápa bíborosként tette meg őt esztergomi érseknek. XI. Pius ki is jelentette neki, hogy ezzel az országot és a sokat szenvedett magyar nemzetet kívánta különös megtiszteltetésben részesíteni. December 3-án Serédi érdeklődésére Barcza azt válaszolta, hogy Klebelsberg Rómába utazásából arra lehet következtetni, hogy a Vatikán eljárása Budapesten komoly ellenérzést keltett. Serédi viszont azt mondta, érthetetlen a kultuszminiszter lépése, hiszen kinevezése már nem változtatható meg, így az utazás már csak ünneprontás. Úgy látta, Klebelsberg váratlan megjelenése rossz hatást fog kelteni. Kérésére Barcza táviratban tudatta a külüggyel, hogy Serédi nem tartja célszerűnek, hogy a kultuszminiszter most tárgyaljon Gasparrival. A távirat azonban már csak azután érkezett meg, hogy Klebelsberg elindult Rómába.³⁶

December 3-ai megbeszélésük végén Serédi megkérdezte Barczát, helyeselné-e, ha egy hazafias és lojalitási nyilatkozatot küldene a kormánynak. A követ úgy ítélte meg, hogy ez érdekében áll a kormánynak, és segített is a megfogalmazásban. A nyilatkozatban Serédi kijelentette, hogy esztergomi érseki és hercegprímási működésében a haza érdekeit fogja szem előtt tartani, és mindenben olyan tapintattal és körültekintéssel szándékozik eljárni, ahogy eddig is tette. Hazafias szándékában megerősíti a pápa kijelentése, hogy egyidejű bíborosi kinevezése és azáltal, hogy ő maga fogja püspökké szentelni, nemcsak Serédi személyét, hanem Magyarországot is különleges megtiszteltetésben akarja részesíteni. Végül kérte a kormány jóindulatú támogatását.³⁷ Ezt a nyilatkozatot szombaton írta Serédi, és hétfőn, december 5-én a Magyar Távirati Iroda munkatársának hasonlóan nyilatkozott, hozzátéve: „Odaadó munkása akarok lenni egyházamnak és hazámnak, biztosítani óhajtom e kettő közötti harmónia fenntartását, mert így vélem elősegíteni katolikus híveim boldogságát. Mindazokkal a honfitársaimmal pedig, akikkel nem a vallásközösség, hanem édes hazánk szeretete fűz össze, a kölcsönös megértésre és békességre s az ország érdekében való együttműködésre kívánok törekedni.”³⁸

³⁵ SALACZ, *A főkegyúri jog*, 133–135.

³⁶ Uo., 136–137.

³⁷ Uo., 137.

³⁸ Magyar Távirati Iroda Hírchívtár 1920–1945 (MTI Arch.) <http://archiv1920-1944.mti.hu> (letöltés: 2012. 01. 20.) Hírkiadás, 1927. december 5., 37.

A kormány tagjai nem voltak egységesek a helyzet megítélésében. A Genfben tárgyaló Bethlen miniszterelnök nem kívánt további lépéseket tenni a kinevezés ellen, látta, hogy ehhez most már barátságos arcot kell mutatni, és tudta, hogy Serédi vatikáni összeköttetéseit jól tudja majd hasznosítani a kormány, főként a függőben lévő csehszlovákiai egyházkormányzati és birtokügyek kedvező megoldásában. Megelégedett Serédi december 3-ai hazafias és lojalitási nyilatkozatával, és azt válaszolta, hogy azt „nagy megnyugvással és köszönettel” vette tudomásul. Addig is, amíg arra hivatalosan alkalma nyílik, személyesen azonnal üdvözlí őt magas állásában, és meggyőződése, hogy a Serédi nyilatkozata szellemében való együttműködés az ország érdekeit fogja szolgálni. Serédi ilyen irányú tevékenységében mindig számíthat a kormány „közreműködésére és tettekre kész támogatására”. A miniszterelnök arra kérte Barczát, mielőtt Serédivel közölné, mutassa meg Klebelsbergnek a szöveget, akit felhatalmazott, hogy megbeszéléseinek eredményéhez képest változtathat rajta. A kultuszminiszter azonban taktikai okból hallgatott róla, mert úgy vélte, hogy Bethlen üdvözlétének átadása gyengítenié tárgyalási pozícióit Gasparrival szemben. A kormány másik meghatározó tagja, Vass József miniszterelnök-helyettes is úgy gondolta, már nem lehet változtatni Serédi kinevezésén, viszont felhívta a figyelmet, hogy Csernoch hercegprímás hagyatéka 700 000 pengő. Ez azonban csak akkor marad meg, ha a kormány az esztergomi főegyházmegyét az adóztatás tekintetében továbbra is olyan elnézéssel és jóindulattal kezeli, mint eddig, különben nem marad az összegből semmi. Az adóztatástól függ az érsekség jövőbeni jövedelme is. Ilyen módon a primásra akkor is nyomást lehet gyakorolni, ha a javadalmat zökkenőmentesen átadják neki. Vass szerint ezzel nem kell megfenyegetni Serédit, de éreztetni kell vele, hogy anyagi szempontból feltétlenül szükséges számára a kormánnyal való együttműködés. Bethlen miniszterelnök tehát bölcsen a kormány javára akarta fordítani a helyzetet, helyettese meg akarta zsarolni az új hercegprímást, a kultuszminiszter azonban nem nyugodott bele a kinevezésbe és elutazott Rómába.³⁹ Ugyanakkor feltételezhető, hogy Klebelsberg maga sem hitt igazán abban, hogy a Szentszéket döntése megmásítására tudja bírni, hanem inkább ki akarta használni a helyzetet, hogy eredményeket csikarjon ki a főpapi kinevezések eljárásával kapcsolatban.

A kultuszminiszter december 7-én érkezett meg, és először Serédivel beszélt, négy szemközt. A beszélgetésről utána nagy megelégedéssel nyilatkozott Barczának, mert Serédi az összes fontos belpolitikai kérdéstről (királykérdés, felekezetek viszonya, primási kiváltságok) a kormány álláspontjával megegyező nézeteket vallott. Második megbeszélésükön már Barcza is jelen volt. Serédi a királykérdéssel kapcsolatban kijelentette, hogy az 1921-es törvénycikk elismerésének alapján áll, számára az első az ország és a nemzet érdeke, és csak azután a királyé. Habsburg Ottót nem tekinti királynak, és csak az lehet király, aki a nemzet akaratából, törvényesen lesz azzá. A kérdés megoldása pedig még nem aktuális. A felekezetek vi-

³⁹ CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak*, 319; SALACZ, *A főkegyúri jog*, 144–145.

szonyáról azt mondta, hogy programja a felekezeti béke és harmónia összhangba hozása a közös haza érdekeivel. Kijelentette, hogy tisztában van a prímási méltóság történelmi és közjogi kiváltságainak jelentőségével, és azokat hűségesen kívánja őrizni. Biztosította Klebelsberget, hogy tudja, prímási feladatát csak úgy tudja sikeresen végezni, ha együttműködik a kormánnyal és élvezi annak bizalmát. Barcza megállapította, hogy mindez megegyezett azzal, amit Serédi korábbi beszélgetéseikben neki kifejtett. Serédi kész volt politikai hitvallását esztergomi széke elfoglalásakor írásban, a kormányzóhoz intézett üdvözlő levélben megismételni. Erről Gasparral is beszélt, aki nem talált benne kifogásolnivalót, de feleslegesnek tartotta írásban rögzíteni. Utóbbihoz viszont Klebelsberg ragaszkodott, mert magyar belügynek tekintette, amelybe nem szólhat bele a Szentszék. Serédi ezt elismerte, és kijelentette, hajlandó nyilatkozatát az említett módon megtenni.

Klebelsberg december 8-án Gasparrt kereste fel. Kíséretében volt Barcza és Serédi, akit az államtitkár a megbeszélésen is ott tartott. A kultuszminiszter először a közelmúlt eseményeit emlegette fel, Serédi jelölését Székesfehérvárra, amit csodálkozására a Szentszék nem fogadott el. Most is ő kívánta Szmracsányi prímási kinevezése esetén Serédit Egerbe kinevezni, hogy onnan pár év múlva, a magyar helyzetet megismerve mehesse tovább Esztergomba. A kultuszminiszter tiltakozott Serédinek közvetlenül prímássá való kinevezése ellen. Felhozta, hogy ártana a prímási tekintélynek, ha a méltóságba egy egyszerű szerzetespap kerülne, valamint hogy Serédi hosszú távolléte miatt nem ismeri kellően az ország viszonyait, ezért nem élvezheti a kormány bizalmát. Ezután rátért a Serédi kinevezése okozta belpolitikai helyzetre, amelynek szerinte súlyos, sőt végzetes parlamenti következményei lehetnek, mert a közvéleményben azt a benyomást keltette, hogy a kormány nem képes saját álláspontjának és az ország érdekeinek érvényt szerezni. Ezért a kormány helyzetének megerősítésére és az ellentétek elsimítására engedményeket kíván elérni a Szentszéknél. Kérte egyrészt a főpapok kinevezéséről szóló márciusi megállapodás, az *intesa semplice* módosítását, hogy a jövőben hasonló esetek ne fordulhassanak elő, másrészt Vass József kinevezését utódlási joggal győri segédpüspöknek.

Gasparri csodálkozott, hogy a kormány nehezményezi Serédi kinevezését, amikor nemrég lett kormányfőtanácsos, és 1920-tól a vatikáni magyar követség kánonjogi tanácsosa. Klebelsberg ellenérveivel szemben példákkal bizonyította, hogy Serédi egyszerű szerzetespapként akár pápa is lehetne. A magyar viszonyokat pedig jobban ismeri, mintha Magyarországon élt volna, mert állandóan olvassa a magyar újságokat, és szinte minden Rómában megforduló magyar felkeresi őt, a magyar püspökök pedig ügyeiket az ő közvetítésével intézik. Az államtitkár szerint a kormánynak inkább örülnie kellene, hiszen a „megcsonkított Magyarországnak” szóló példátlan megtiszteltetés, hogy a pápa egy egyszerű szerzetest és kánonjogi tanácsost előbb bíborossá nevez ki, majd bíborosként küldi Esztergomba hercegprímásnak. Némi szarkazmussal jegyezte meg Gasparri, hogy az utóállamok már mind tiltakoztak Serédi kinevezése ellen, és megkérdezte Klebelsberget, nem

riad-e vissza attól, hogy most ugyanezt tegye. Kijelentette, hogy azért sem érti az ellenkezést, mert a kormány nem emelt politikai kifogást, sőt kijelentette, hogy bizalommal van Serédi iránt. Amikor a Szentszék – a kormány érveire tekintettel – hajlandó volt Serédit ideiglenesen apostoli adminisztrátornak kinevezni, ezt a kormány nem fogadta el, és kérte a primási szék azonnali betöltését. A Szentszék teljesítette ezt a kérést – mondta az államtitkár –, tehát eljárása korrekt és jóindulatú volt. A politikai ellenvetésre volt alkalma a kormánynak, de utólag nem lehet róla szó.

Barcza közbevetésére Gasparri hajlandónak mutatkozott az *intesa semplice* kiegészítéséről tárgyalni, és Barcza felajánlotta, hogy a kormány által készített szövegváltozatot megbeszéli vele, majd az államtitkár jegyzék formájában közli a jóváhagyott szöveget. Gasparri Vass kinevezése helyett felajánlotta, hogy a tábori püspökségre a kormány egyik jelöltjét fogadják el, de ezt Klebelsberg és Barcza elutasította, mert szerintük nem erősítette volna meg kellőképpen a kormány helyzetét. Gasparri megígérte, hogy foglalkozni fog Vass kinevezésének kérdésével. Az államtitkár végül Barcza felé fordult és kijelentette, nagyon jól tudják, hogy Serédi Magyarország olyan részében született, amely most idegen államhoz tartozik, és elvesztését az egész ország siratja. Egy erről a vidékről származó bíboros kinevezésével a pápa bizonyosságot akar tenni Magyarország iránti szeretetéről és a magyarok balsorsa iránti megértéséről. Ez egyértelműen a trianoni problémára és a magyar revíziós igényekre és politikára való utalás volt.⁴⁰

Klebelsberg ekkor már biztosan számolt azzal, hogy Serédi kinevezésével szembeni tiltakozása sikertelen lesz, de valamilyen eredményt mégis fel akart mutatni. A követségre visszaérve elővett a zsebéből egy nyilatkozatot, amely arról szólt, hogy Serédi megígéri, megtartja Magyarország törvényeit és szokásjogait, és hű lesz az alkotmányhoz és a kormányzóhoz. Miután ezt Serédi elolvasta, aláírta, de magánál tartotta, és a miniszter többszöri kérésére sem adta vissza. Mélyen megsértődött rajta, mert úgy értelmezte, hogy magyar mivoltát vonják kétségbe. Később a kultuszminiszter legalább azt szerette volna elérni, hogy a vatikáni követ jelentésébe vegyék be, hogy a kormányzóról tiszteletteljesen nyilatkozott. Erre Serédi azt válaszolta, azt ír a jelentésébe, amit akar, de azt ő alá nem írja. Klebelsberg ezek után azzal akarta lekötelezni, hogy felajánlotta a kinevezéssel kapcsolatos költségek fedezését, amelyek jelentős összeget tettek ki. Serédi később többször megemlítette, hogy őt életében csak egy ember akarta megvesztegetni, az pedig Klebelsberg volt.⁴¹

A kultuszminiszter, bár alig ért el valamit, annyira meg volt elégedve Gasparrival folytatott megbeszélésének eredményével, hogy inkognitóját is felfedte. December 9-én hivatalos látogatást tett a *Collegium Germanicum et Hungari-*

⁴⁰ CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak*, 320; SALACZ, *A főkegyúri jog*, 138–141; BEKE, *Boldog Mészlényi Zoltán*, 71–72.

⁴¹ SALACZ, *A főkegyúri jog*, 141; MESZLÉNYI, *A magyar hercegprímások*, 406–407.

cumban, és elhatározta, hogy az olasz kultuszminiszterrel és államtitkárral ebédel. Barcza, utasításának megfelelően mindent megtett, hogy visszatartsa Klebelsberget attól, hogy nyilvánosan mutakozzon, és táviratozott a külügyminisztériumba, azt javasolva, gondolkodjanak, hogyan lehet majd a sajtó leleplezésére reagálni. Budapestről megnyugtatták a követet, hogy Klebelsberg egyik helyettes államtitkára előző este már kifecsegte, hogy a miniszter Rómában van, így már nincs értelme az inkognitó megőrzésének. A kultuszminiszter másik váratlan lépése az volt, hogy Vass kinevezését a saját kezdeményezésére hozta elő Gasparrinak, mint a kormány egyik kívánságát. Barcza a külügyminiszter-helyettesnek írt levelében meg is jegyezte, hogy ehhez már nagy merészség kellett.⁴²

A Gasparri és Klebelsberg közötti második megbeszélésre december 10-én került sor, ismét Barcza és Serédi jelenlétében. A bíboros államtitkár kérette magához a kultuszminisztert, és bejelentette, hogy a pápa elhatározta az *Osservatore Romano*-ban egy hosszabb nyilatkozat közzétételét, amely Serédi kinevezésének rendkívüli jelentőségét méltatja. Fel is olvasta a nyilatkozat tervezetét, majd átadta azzal, hogy azon változtathat is a kormány, és jóváhagyása után Barcza juttassa neki vissza. A Szentszék nevében azt kérte, hogy a magyar kormány is tegyen közzé a budapesti sajtóban egy nyilatkozatot, amelyben kifejezi köszönetét a Szentszék nyilatkozatáért. Barcza kérésére az államtitkár megígérte, hogy amíg mindkét szövegben meg nem állapodik a két fél, a Szentszék semmilyen nyilatkozatot nem ad ki. Klebelsberg azzal vette át a szöveget, hogy majd ő fogja közölni a kormánnyal, Budapestre való visszatérése után. Fenntartotta azonban két kérését, Vass kinevezésére és az *intesa semplice* módosítására vonatkozóan. A kultuszminiszter római látogatása elhúzódott, és mivel Vass kinevezését előzetes megbízatás nélkül vetette fel, tartottak további önkényes lépéseitől. December 13-án ezért távirat érkezett a vatikáni magyar követségre, amely arról szólt, hogy a miniszterelnök és a külügyminiszter örülnek, hogy a kultuszminiszternek sikerült Gasparrit rábírnai a márciusi *intesa semplice* kiegészítésére, de a szöveggel kapcsolatban aggályaik vannak, és azt még szeretnék megbeszélni a kultuszminiszterrel. Bethlen kérte Klebelsberget, hogy ennek és a Vass-ügynek a megbeszélése céljából mielőbb utazzon haza. A kultuszminiszter tehát december 14-én elbúcsúzott Gasparritól, és megállapodott vele, hogy a további tárgyalásokat Barcza folytatja.⁴³

Ezzel tulajdonképpen Serédi kinevezésének ügye lezárult. A Genfből hazaérkező miniszterelnök azt nyilatkozta a kormány közeli *8 Órai Újság* munkatársa előtt, hogy „a hercegprímás kinevezését hosszas tárgyalások előzték meg a Vatikánnal, s szó sem lehet arról, hogy a magyar kormányt Serédi Jusztiniánnak prímássá történt kinevezése váratlanul és meglepetésszerűen érte volna”.⁴⁴ Ez tulajdonképpen igaz is volt, a helyzet azonban mégsem egészen így festett. Klebelsberg

⁴² CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak*, 320; SALACZ, *A főkegyúri jog*, 145–146.

⁴³ CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak*, 321; SALACZ, *A főkegyúri jog*, 142–144.

⁴⁴ MTI Arch. Lapszemle, 1927. december 14., 2.

római útjának végül is semmilyen eredménye nem volt, hacsak az nem, hogy a sajtó céltáblájává vált, amely igyekezett nevetségessé tenni őt.⁴⁵ A kultuszminiszternek nem sikerült megakadályoznia Serédi kinevezését, bár talán nem is ezt akarta, csupán engedményeket kicsikarni a Szentszéktől. Vass József püspöki kinevezését szintén nem érte el.

Az *intesa semplice* kiegészítését vagy módosítását sem tudta keresztülvinni. Az ügy 1928 nyaráig húzódott. A kormány azt szeretete volna elérni, hogy a jelölt nevének közlése és a kinevezés nyilvánosságra hozatala között tizenöt napja legyen politikai kifogásai közlésére. Gasparri csak annyit ígért, hogy a jövőben a kinevezéseket nem fogják a hivatalos közlésükkel egy időben publikálni, de e tekintetben a Szentszék nem kötelezte magát semmiféle megszabott idő betartására. Ezt azonban az államtitkár nem volt hajlandó írásban is rögzíteni. Annyit sikerült elérnie a magyar kormánynak Serédi kinevezésével kapcsolatban, hogy a Gasparri által felajánlott nyilatkozatot az *Osservatore Romano*-ban nem közölték. Budapesten ugyanis úgy látták, hogy azzal a Szentszék csak a maga álláspontját igazolta volna. Ezért megkérték Gasparrit, tekintsen el a közzétételtől, mert a nyilatkozat vitára adhat alkalmat. Az államtitkár megértéssel fogadta a kormány kérését, és lemondott a nyilatkozat közléséről.⁴⁶

Serédi kinevezésének viharos része Klebelsberg elutazásával lezárult, most már az ünnepélyes események következtek. Szerény viselkedése nem változott meg: „Serédi bíboros a kinevezése után is gyakran, hetenként két-háromszor eljárt a követségre, hogy ott még folyó ügyeit elintézzé. Ilyenkor, mint azelőtt is, rendszeren nálunk ebédelt. Míg azelőtt szerzetesi szerénységgel cukrot sem vett a feketekávéjához, mint bíborost már rávettem arra, hogy egy darab kockacukrot ejtsen a kávéjába, mert hiszen az esztergomi egyházmegye jövedelmei... annyit még kitettek, hogy a cukor a kávéhoz kitellett belőlük, így ezt a fényűzést az új hercegprímás megengedhette magának” – írta Barcza némi szarkazmussal emlékirataiban.⁴⁷

A bíboroskreáció többnapos ceremónia keretében ment végbe. XI. Pius pápa a december 19-én délelőtt tartott titkos konzisztóriumon hirdette ki Serédi bíborossá és esztergomi érsekké történt kinevezését.⁴⁸ Ugyanaznap Bethlen miniszterelnök közös munkára hívta fel az új hercegprímást üdvözlő táviratában.⁴⁹ Ezzel Bethlen előre tekintett, igyekezve feledtetni a kinevezés körüli bonyodalmakat. December 21-én délelőtt adta át a pápa az új bíborosoknak a *biretumot*. XI. Pius üdvözlő beszédében kiemelte, hogy a négy új bíboros közül a legfiatalabb Serédi Jusztinián „a szent kollégium és a mi igazi Benjaminunk, aki büszkesége a tudománynak és dicsősége országának. Értesültünk arról, hogy Magyarországon mi-

⁴⁵ A róla megjelent karikatúrákat lásd Pesti Hírlap, 1927. december 15., 13. és december 18., 13.

⁴⁶ CSIZMADIA, *A magyar állam és az egyházak*, 321–322; SALACZ, *A főkegyúri jog*, 145–150; GERGELY, *A katolikus egyház története*, 56.

⁴⁷ BARCZA, *Diplomataemlékeim*, 224.

⁴⁸ MTI Arch. Hírkiadás, 1927. december 19., 22–23; AAS 19 (1927) 439.

⁴⁹ MTI Arch. Hírkiadás, 16. Az eseményekről a sajtóban: Nemzeti Újság, 1927. december 20., 3–4.

lyen örömet keltett az ő kinevezése. Mi és a Szentszék valóban örülünk, ha megkülönböztetett jóakaratumkat kimutathatjuk Magyarország iránt, amely oly sokat szenvedett, és amely évszázadokon keresztül az egyház, a kultúra és a civilizáció igazi és erős védőbástyája volt” – mondta a pápa. Ezután az új kardinálisok érdemeit sorolta fel, és Serédi felé fordulva kiemelte, hogy sok éve tanára a Szent Anzelm Kollégiumnak, fiatal, de már annyi éve tudós, és a magyar követség egyházi tanácsosa. „De ezenfelül ki kell emelnünk munkásságát az egyházi kódex, e egyszerű alkotás szerkesztése körül. Mi tudjuk legjobban, hogy ennek a munkának ő volt legfőbb munkatársa. Mindez a tevékenysége órea irányította a figyelmet, és különösen a miénket, s ezért őt választottuk ki e méltóságra” – mondta pápa.⁵⁰ Barcza követ megértette, hogy a pápa szavaival a magyar kormánynak is üzent.⁵¹

A bíborosi kinevezés ceremóniájának zárása a december 22-i nyilvános konzisztórium volt, ahol a hivatalos küldöttségek jelenlétében járultak a bíborosok a pápai trón elé. XI. Pius a szertartás szerinti imádság kíséretében megérintette fejüket a bíborosi kalappal, a *galerussal*, majd megcsókolta arcukat. Ezután az új bíborosok egymást köszöntötték csókkal és fogadták a szerencsekívánságokat. A bíborosi kalapot a délután folyamán a pápai udvar két tisztviselője kézbesítette Serédinek a Szent Anzelmében.⁵²

A Magyarországról érkező hírek Serédi kinevezésével kapcsolatban elégtételül szolgáltak a Szentszéknek. A pápa a szokásos újévi fogadáson az mondta Barczának, örömmel látja, hogy a kinevezés Magyarországon meglegedést és örömet keltett. „Azért neveztük ki Serédit, mert kiváló személyes tulajdonságai és nagy tudása mellett még elég fiatal korban van, és így fiatal eréllyel és munkakedvvel láthat majd hozzá a reá váró fontos feladatok elvégzéséhez” – jelentette ki XI. Pius.⁵³ A pápa maga végezte Serédi püspökké szentelését 1928. január 8-án, a Sixtus-kápolnában, magyar zarándokok jelenlétében, háromórás szertartás keretében. Ekkor nyújtotta át Serédinek az érseki palliumot is. Utána a pápa reggelit adott tiszteletére.⁵⁴ Mindezzel a Szentszék kifejezte az új esztergomi érsek iránti különös megbecsülését. Serédi január 19-én érkezett Budapestre, január 26-án tette le a hivatali esküt a kormányzó kezébe, majd január 28-án vonult be ünnepélyesen Esztergomba, ahol beiktatták hivatalába.⁵⁵

Az új hercegprímásra a magyar közvélemény nagy várakozásokkal tekintett. Az ellenzéki *Pesti Hírlap* tudósítója még december 17-én, Rómában kereste fel, a Szent Anzelm kolostorban, hogy interjút készítsen vele. Személyisége megragadta az újságíró. Úgy látta, „nemes egyszerűség” van Serédi megjelenésében, szavaiban, mozdulataiban. Cikkét így fejezte be: „Alkonyodott. De én úgy éreztem, Ma-

⁵⁰ MTI Arch. Hírkiadás, 1927. december 21., 25.

⁵¹ SALACZ, *A főkegyúri jog*, 151–152.

⁵² MTI Arch. Hírkiadás, 1927. december 22., 25; AAS 19 (1927) 443–444.

⁵³ Idézi: SALACZ, *A főkegyúri jog*, 152.

⁵⁴ MTI Arch. Hírkiadás, 1928. január 8., 6–9.

⁵⁵ MTI Arch. Hírkiadás, 1928. január 19., 8; SALACZ, *A főkegyúri jog*, 155.

Serédi Jusztinián hercegprímás ülőportréja, 1928. május 20. (Prímási Levéltár, Fotótár, n. 68o.)

gyarországnak most – hajnalodik csak igazán.”⁵⁶ Az ellenzéki sajtónak ebben a fogadtatásában nyilván szerepet játszott az is, hogy az új hercegprímást a kormány akarata ellenére nevezték ki. Aki azonban ellenzéki magatartást várt Seréditől, csalódott, hiszen egyház és állam harmonikus együttműködésének volt a híve ő is.

4. A KINEVEZÉS ÉRTÉKELÉSE

Az esztergomi érseki szék betöltése a püspökök kinevezéséről 1927-ben létrejött „*intesa semplice*” első igazi próbája volt. Bár Serédi Jusztinián Pietro Gasparri bíboros államtitkár bizalmas munkatársa volt, nevét először nem a Szentszék, hanem a magyar sajtó vetette fel. Gasparri kezdetben nem is támogatta kinevezését. Cesare Orsenigo nuncius azonban meggyőzte feletteseit, hogy Magyarországon nem találunk alkalmas jelöltet, így a Szentszék a kiváló tudós hírében álló Serédi jelölése mellett foglalt állást, aki mellett ezután a bíboros államtitkár a magyar kormány minden ellenvetése dacára kitartott. A kinevezésnél a Szentszék akarata érvényesült.

Serédi példátlanul gyors emelkedéssel, egyszerű szerzetespapból lett azonnal esztergomi érsek és hercegprímás, miközben szegény, sokgyermekes falusi családból származott. Több szempontból egyik elődjével, Vaszary Kolossal lehet párhuzamba állítani, aki Keszthelyen született, egy szücsmester hatodik gyermekeként, bencés szerzetes lett, majd pannonhalmi főapát, és innen került 1891-ben az esztergomi érseki székbe. Csakhogy Vaszary működése kudarccal végződött, 1912-ben lemondani kényszerült és utolsó éveit visszavonultan töltötte.⁵⁷ Serédivel egyidős volt Kelemen Krizosztom, szintén bencés rendtársa és kezdetben barátja, aki ugyancsak egy falusi szegény családból származott, és lett főapát, a korszak másik nagy hatású főpapi egyénisége. Ez csupán két példa volt arra, hogy az egyházi pálya ebben az időben is a gyors társadalmi emelkedés lehetőségét kínálta az alacsony származású fiataloknak, ahol elsősorban tehetségük és szorgalmuk számított.

Elődjével, Csernoch Jánossal összehasonlítva Serédi egészen más alkatú és egyéniségű volt. Csernoch szintén földműves családból származott, igazi politikus-főpap volt, aki értette a politika világát. Jelentős politikai és főpapi tapasztalattal lett esztergomi érsek, miután végigjárta a ranglétrát. Serédi épp ellenkezőleg, nemhogy főpapi, de szinte lelkipásztori tapasztalatok nélkül, hirtelen lett egyszerre bíboros és esztergomi érsek, aki ismerte, de sosem kedvelte a politikát, visszahúzódó természetének inkább a tudósi munka felelt meg. A trianoni Magyarország egyházpolitikájának alapjait Csernoch vetette meg, az irányokat ő jelölte ki, Serédi sok tekintetben ezen az úton haladt tovább. Hiába várta tőle a Szentszék az állam és egyház közötti kapcsolatok átalakítását, ebben az irányban nem tett döntő lépéseket.

⁵⁶ Pesti Hírlap, 1927. december 20., 6.

⁵⁷ SÓLYMOS, *Ezer év száz bencése*, 268–272.

FÜGGELÉK

I.

Budapest, 1927. szeptember 8.

Cesare Orsenigo nuncius jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak

Orsenigo tájékoztatja Gasparrit, hogy a nem püspökök között nem talált igazán alkalmas jelöltet az esztergomi érseki székre. Beszámol róla, hogyan merült fel Serédi Jusztinián neve, és hogyan fogadta a jelölés hírére a közvélemény, a papság, a püspökök és a kormány, mi lehet a reakciójuk az esetleges kinevezésre, valamint elmondja saját véleményét Serédiről. Elemzi a helyzetet a katolikus-protestáns ellentét szempontjából is. Javaslatot tesz a további lépésekre.

(S.RR.SS. AA.EE.SS., Ungheria, Pos. 4o P.O., fasc. 38, fol. 40r-41v, N2545/27;
nunciatúrai szám: N946 – *dactylogr.*)⁵⁸

Oggetto

Sede Arcivesc[ovile] di Strigonia

Eminenza Reverendissima

Ho l'onore di accusare ricevuta dei venerati Cifrati di Vostra Eminenza Reverendissima speditimi il 6 corr[ente] m[ese] e segnatamente del Cifrato No. 89,⁵⁹ al quale sono lieto di poter dare subito una risposta.

1. Candidati ottimi fra i non vescovi qui non ne trovo: è questa la conclusione di una ricerca assai ponderata, che dura da parte mia da lungo tempo, e che ho ripreso molto coscienziosamente anche in questi giorni. Vi è qualche nome, che potrebbe farsi solo in mancanza di meglio, ma con gran timore di insuccesso. È una conclusione che può sembrare pessimista, ma che mi pare condivisa anche dagli ungheresi più equilibrati e più sereni.

2. Il nome di P. Serédi è apparso nei giornali ungheresi il giorno stesso dei funerali del compianto Card. Csernoch.⁶⁰ L'origine di questa pubblicazione mi parve semplicissima e innocente: qualcuno sapeva – grazie alle solite imprudenti confidenze del Governo – che il nome di Serédi era stato proposto dal Governo per

⁵⁸ A magyarországi apostoli nunciatúra levélpapírján.

⁵⁹ Gasparri rejtjeltávirata Orsenigónak, érkezett 1927. szeptember 7-én 8 órakor ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 19, fasc. 1/1 (1), fol. 37r; n. 942/II Strigonia, cifr. N89. Gasparri bíboros államtitkár ebben a rejtjeltáviratban jelzi, hogy megkapta a nuncius N928 és N917 számú jelentéseit. Hivatkozva a nuncius kijelentésére, miszerint Glattfelder Gyula csanádi és Hanauer István váci megyés püspökök nem ideális jelöltek, azt kéri, hogy mielőtt a nuncius továbbra is püspök-jelöltekben gondolkodna, mondja meg, véleménye szerint van-e kiváló jelölt a nem püspökök között. Utal arra, hogy az újságok már régen közölték Serédi Jusztinián bencés atya nevét. Kéri a nunciust, informálja arról, hogy milyen körök vetették fel ezt a jelölést, hogyan fogadta a közvélemény, különösen a püspökök és a papok, valamint mondja el saját véleményét is.

⁶⁰ Csernoch János bíboros hercegprímás [1852–1912(1913)–1927] 1927. július 25-én halt meg, temetése július 29-én volt Esztergomban.

Alba Reale;⁶¹ questa particolarità non arrivò fino ai giornalisti, ma vi arrivò l'eco della stima che P. Serédi gode presso il Governo, e in un momento di ricerca affannosa di candidati "probabili" e di notizie sensazionali lanciarono questo nome. So che il Governo stesso ne fu sorpreso, ma so anche che ha riconosciuto che la colpa era forse sua, per il fatto di averlo proposto per Alba Reale e di non aver serbato il segreto sufficientemente.

3. La candidatura lanciata in un giorno così solenne e a colpo sicuro fu accolta dal pubblico tranquillamente: moltissimi vi prestarono fede, come si trattasse di cosa finita; i giornali la raccolsero e la portarono all'estero, senza alcun commento neppure di sorpresa. Il clero si mostrò ben disposto, se si eccettua il solito gruppo degli aspiranti a sedi vescovili e il noto circolo, che viveva attorno al compianto Card. Csernoch e che (potentissimo ancor oggi) sarebbe certo felice di poter evitare una simile nomina. – I Vescovi non si pronunciarono in merito: è certo che l'episcopato è istintivamente il meno disposto a una candidatura extraepiscopale, non solo per uno spiegabile amor proprio di casta, ma anche perché preferisce esser diretto da persona già nota. Io ritengo però che tutti lo accetterebbero con molta deferenza, e più d'uno anche con vero entusiasmo [!].

Qualche difficoltà contra questa nomina sarebbe venuta da parte del Governo, che ne teme la grande competenza e rettitudine nelle questioni di diritto ecclesiastico, se fortunatamente non avesse già dato in certo senso la sua adesione, proponendolo per Alba Reale. – L'obbiezione che sia un religioso non fa difficoltà: sulla sede di Strigonia salirono, anche in tempi vicini, altri religiosi⁶² e con buon successo; i benedettini poi sono in Ungheria assai ben voluti. La fama di scienziato distinto, che gode P. Serédi fra i suoi connazionali, gli apre trionfalmente il cammino presso ogni ordine di persone: l'Ungheria vuole che nel Primate rifulga un coltura che giustifichi – anche agli occhi degli acattolici – l'altro prestigio che gode nella nazione: e sotto questo rapporto l'amor proprio nazionale sarebbe pienamente soddisfatto. – Persone religiose, di altri ordini, mi hanno giorni fa rispettosamente fatto presente questo lato della mentalità ungherese, pregandomi di far noto a Roma se, appunto per questo, non era il caso di prendere in considerazione anche il nome di P. Serédi.

4. La mia opinione in proposito, per quello che vale, è completamente favorevole a questa candidatura extraepiscopale. Non conosco P. Serédi che di fama e attraverso qualche conversazione in questi ultimi anni, ma conosco discretamente la situazione locale e le lacune penose dei governi precedenti, e oso dire che P. Serédi sarebbe l'uomo provvidenziale per la sua nazione.

⁶¹ Miután Prohászka Ottokár püspök 1927. április 2-án elhunyt, a magyar kormány Serédi Jusztiniánt javasolta a székesfehérvári püspöki székre, lásd a tanulmányt.

⁶² Vaszary Kolos (1832–1915) bencés szerzetes 1891–1912 között volt esztergomi érsek.

Aggiungo che qui continua con discorsi, brindisi, ricevimenti da parte del Governatore,⁶³ del conte Bethlen [!],⁶⁴ del Ministro dei Culti,⁶⁵ la politica di favoritismo del Governo verso i protestanti. Questi nei loro congressi,⁶⁶ che durano tuttora, non hanno mancato di lanciare qualche provocazione: un pastore ha osato anche asserire, incidentalmente, che „la politica della Santa Sede è ostile al governo ungherese”: non ha detto altro, per guisa che non si riesce a comprendere a cosa abbia alluso. Io personalmente fui risparmiato, e infatti mi limito a manifestazioni esclusivamente religiose, e quindi politicamente incensurabili. Un altro pastore protestante ebbe anzi il giorno appresso una parola incidentale di encomio per il mio spirito conciliante: encomio però che mi accordava per poter così sottolineare meglio la critica che seguiva contro il conte Zichy capo del partito cattolico⁶⁷ o dell'azione cattolica. La mia impressione è che il Governo vuole assolutamente creare l'appiglio per scatenare un po' di lotta fra cattolici e protestanti, con la speranza di ripescare nel torbido il diritto di nomina dei vescovi. Per questo io oso insistere perché la provvista di Strigonia sia fatta possibilmente con la massima celerità. – Unicam[en]te per contribuire a questa celerità mi permetto far presente subito a Vostra Eminenza, che nell'ipotesi di una candidatura extraepiscopale, sarebbe bene far sapere al Governo, oralmente, all'atto che gli si notifica il candidato, non prima, che „la Santa Sede è spiacente di non poter prendere in considerazione i meriti di Mons[ignore] Szmrecsanyi attesa la sua età,⁶⁸ e che parimenti non ha mancato di indagare con una larga consultazione quali possibili candidati vi potevano essere fra i vescovi”. Questa dichiarazione servirebbe ad ovviare preventivamente qualche malumore e qualche immeritata censura.

Chino al bacio della Sacra Porpora, con i sensi della più profonda venerazione godo di raffermarmi

dell'Eminenza Vostra Reverendissima

[*m.p.*]

umilissimo, devotissimo, obbedientissimo servitore

Cesare Orsenigo
Arcivescovo di Tolem[ai]de
Nunzio Apostolico

⁶³ Horthy Miklós (1868–1957) a Magyar Királyság kormányzója (1920–1944).

⁶⁴ Bethlen István gróf (1874–1946) miniszterelnök (1921–1931).

⁶⁵ Klebelsberg Kuno gróf (1875–1932) vallás- és közoktatásügyi miniszter (1922–1931).

⁶⁶ 1927. szeptember elején tartották az Országos Református Lelkészegyesület konferenciáját, valamint a III. Országos Presbiteri Értekezletet és a Presbiteri Világszövetség gyűlését is.

⁶⁷ Zichy János gróf (1868–1944) ekkor a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt elnöke.

⁶⁸ Szmrecsányi Lajos (1851–1943) egri érsek (1912–1943) ekkor már 76 éves volt.

2.

Budapest, 1927. október 4.

Cesare Orsenigo nuncius jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak

A nuncius hangsúlyozza, hogy az új esztergomi érsek kiválasztásánál különösen a magyarországi egyházpolitikai helyzetet kell figyelembe venni, amelyet jellemez és egyben kritikával illet. Ezután cáfolja a bencés prímás apát jellemzésében Serédi Jusztiniánnal szemben megfogalmazott érveket. Majd számba veszi és értékeli a lehetséges jelölteket az esztergomi érseki székre, végül javaslatot tesz a magyar kormánnyal folytatandó tárgyalások taktikájára.

(S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 40 P.O., fasc. 38, ff. 67r–68v, N2735/27.,
nunciaturái szám: N1002 – *dactylogr.*)⁶⁹

Oggetto

Provvisa della sede arcivescovile
di Strigonia

Eminenza Reverendissima

Ho letto attentamente l'inserto nel venerato Dispaccio di Vostra Eminenza Reverendissima, N. 2688 in data 30 ultimo scorso,⁷⁰ e in ossequio al desiderio di Vostra Eminenza espongo le mie considerazioni in merito:

1) Mi pare che il criterio per la scelta del nuovo Arcivescovo deve essere suggerito specialmente dalla situazione generale in cui si trova attualmente l'Ungheria nei rapporti della politica religiosa, supposto sempre che nell'individuo non manchino le qualità fondamentali comunemente richieste per una promozione all'episcopato. Orbene la situazione generale qui presenta caratteri straordinarii, e che io suppongo ignorati anche dal Superiore Generale⁷¹, autore del documento comunicatomi.⁷² Qui vige tuttora il vecchio sistema medioevale che tiene la Chiesa sotto l'egida dell'impero; anche il piccolo spiraglio di libertà, ottenuto con la sospensione del Patronato regio, viene oggi seriamente minacciato; senza aggiungere il cumolo di pretese che il Governo avanza ed esercisce tuttora a danno della libertà della Chiesa, in nome di un Patronato regio, al quale ha ufficialmente rinunciato. A tutto questo si unisce una deplorable noncuranza di parecchie leggi canoniche da parte dei Capitoli e del clero, incoraggiato dal silenzio dei Vescovi. A rendere la situazione ancora più scabrosa si è formata in questi ultimi anni (sempre con la

⁶⁹ A magyarországi apostoli nunciatura levélpapírján.

⁷⁰ Gasparri utasítása Orsenigónak, Vatikán, 1927. szeptember 30. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 19, fasc. 1/1 (3), fol. 54r; N1001/II, idegen szám: N2688/27. A bíboros államtitkár elküldi a bencés általános előljáró, Fidelis von Stotzingen prímás apát Serédi Jusztiniánról Gasparri felkérésére írt jellemzésének másolatát és kéri a tárgyban a nuncius véleményét.

⁷¹ Fidelis von Stotzingen bencés prímás apát.

⁷² Stotzingen levele Gasparrinak, Dourgne apátság (Franciaország), 1927. szeptember 25. S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 40 P.O., fasc. 38, fol. 55rv

complicità silenziosa e talvolta anche fattiva dell'alto Clero) la fisima nel Governo di voler rinsaldare l'unione politica e sociale fra i cattolici e i protestanti con la comunanza interconfessionale delle funzioni liturgiche, a dispetto di tutti i canoni e le censure del Codice di Diritto Canonico. – Atteso tutto questo mi pare che l'individuo in questione,⁷³ e per la sua formazione intellettuale e per gli atteggiamenti assunti con nobile franchezza nel 1919 per contendere al Governo il preteso diritto di nomina dell'Abbate di Pannonhalma, dia sufficiente garanzia che, per quanto riguarda questo punto gravissimo del suo ministero, saprà tutelare e rivendicare i diritti e la libertà della Chiesa; in questo senso io l'ho definito „l'uomo provvidenziale per la sua Nazione”.

2) Io non so se oltre queste qualità piuttosto intellettuali e politiche, che rispondono però magnificamente al fabbisogno del momento storico che la Chiesa attraversa in Ungheria, l'individuo in parola abbia anche le qualità morali all'uopo, cioè devozione verso la Santa Sede, fermezza di comando e umiltà di giudizio, in guisa da compensare quell'esperienza di governo, che certo non si impara su i libri. Di questo dovrebbero riferire i suoi confratelli e superiori di religione, che lo accostano quasi ogni giorno. A mio modesto avviso invece, il giudizio del Superiore Generale non risponde allo scopo: il suo lamento si riferisce piuttosto a mancanza di virtù prettamente monastiche, che giustamente si richiederebbero se l'individuo dovesse occupare un posto eminente nella gerarchia dell'Ordine o dovesse guidare una riforma degli Ordini religiosi in Ungheria. Ciò che invece gli si chiede è tutt'altro; e il difetto lamentato non potrà nuocere neppure nell'ipotesi di una seria riforma monastica che si volesse effettuare durante il suo governo arcivescovile; perchè dette riforme si effettuano anche indipendentemente dai Vescovi, purchè siano d'accordo i Superiori Generali con i Visitatori Apostolici. Noto a titolo di cronaca, che la Visita Apostolica degli Ordini religiosi in Ungheria è già in corso: i Visitatori Apostolici lavorano già da qualche mese e alacramente, mentre l'Episcopato non se ne preoccupa affatto.⁷⁴

3) Faccio anche presente rispettosamente a Vostra Eminenza la estrema penuria di candidati: o accettare il candidato governativo⁷⁵, che è certo il meno preparato per una soluzione dignitosa dei penosi vincoli che assoggetano la Chiesa al Governo; o seguire le designazioni fatte all'Episcopato,⁷⁶ ma ormai non resta che un solo nome che si possa presumere venga accolto, e non è certo individuo in cui brillino tutte le doti episcopali; – o uscire dall'Episcopato, e allora bisogna assolutamente trovare un individuo, che si imponga anche per la sua scienza all'ammirazione del Governo e della Nazione.

⁷³ Serédi Jusztinián.

⁷⁴ A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációját az 1927. április 27-i audiencián maga Orsenigo nuncius kérte XI. Pius pápától. Az apostoli vizitátorok kinevezése július 28-án történt meg.

⁷⁵ Szmrecsányi Lajos (1851–1943) egri érsek (1912–1943).

⁷⁶ A legtöbb szavazatot Glattfelder Gyula csanádi püspök, a második legtöbbet Hanauer István váci püspök kapta. Lásd a tanulmányt.

Prima di chiudere mi permetto esprimere rispettosamente a Vostra Eminenza un mio vivissimo desiderio. L'Ungheria intiera vive in una specie di orgasmo per questa nomina; i giornali, certo ispirati anche dall'alto, fomentano questa tensione con articoli quasi quotidiani ora sul diritto di nomina, ora su i presunti candidati e l'acuta lotta fra Governo e Santa Sede, ora sulla rinuncia al Patronato regio da parte del defunto Carlo IV.⁷⁷ Io sono convinto che sarebbe ottima mossa intavolare subito, almeno sotto forma di conversazione, le pratiche col Governo; gli si potrebbe far presente, e credo impunemente, che l'età avanzata del candidato governativo⁷⁸ tiene molto perplessa la Santa Sede, e gli si potrebbe chiedere frattanto il suo pensiero circa una candidatura Hanauer.⁷⁹ Si può essere sicuri che il Governo farà sapere subito, oralmente, che questa candidatura non è gradita. Questo rifiuto, non ufficiale in stretta forma, ma quasi amichevole può dare al Governo una certa soddisfazione e al tempo stesso indebolirebbe la sua opposizione su altri possibili candidati. Anche dopo l'inchiesta fatta presso i Vescovi mi sembra coerente presentare almeno un nome fra i designati, per non avere l'aria che l'inchiesta fosse solo pro forma.⁸⁰ Se questa mia proposta viene accolta, domanderei istruzioni in guisa da poter parlare con il Ministro degli Esteri⁸¹ Martedì prossimo, giorno 11 Ottobre, ultimo giorno di udienza ordinaria prima dell'apertura della Camera.

Chino al bacio della Sacra Porpora, con i sensi della più profonda rassegnazione ho l'onore di rassegnarmi

dell'Eminenza Vostra Reverendissima

[*m.p.*]

umilissimo, devotissimo, obbedientissimo servitore

Cesare Orsenigo
Arcivescovo di Tolem[aide]
Nunzio Apostolico

CSÍKY BALÁZS

⁷⁷ IV. Károly (1887–1922) magyar király (1916–1918), osztrák császár (1916–1918) I. Károly néven.

⁷⁸ Szemrecsányi érsek ekkor már 76 éves volt.

⁷⁹ Hanauer Árpád István (1869–1942) váci püspök (1919–1942).

⁸⁰ Orsenigo nuncius 1927. augusztus 8-án kelt levelében kérdezte meg a magyar püspököket, hogy kiket javasolnának az esztergomi érseki székre. (ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 19, fasc. 1/1 (1), fol. 7v; N894bis/II). Lásd a tanulmányt.

⁸¹ Walko Lajos (1880–1954) külügyminiszter (1925–1930 és 1931–1932).

EGY APOSTOLI ADMINISZTRÁTORI KINEVEZÉS HÁTTERE

gróf Mikes János lemondása a szombathelyi püspökségről

A két világháború között, illetve a II. világháború alatt nem volt ritka, hogy az új országhatárok által ketté vagy három részbe szelt egyházmegyék bizonyos részeinek élén apostoli adminisztrátor álljon, viszont arra, hogy egy egyházmegyének a székhellyel együtt Magyarország területén maradt része kapjon rövid időn belül két alkalommal is apostoli adminisztrátort,¹ csak a szombathelyi egyházmegyében került sor, ráadásul úgy, hogy ennek magyarázatát nem az országhatárok megváltozásában kell keresnünk.² A probléma tisztázása csak az újonnan megnyitott vatikáni anyag bevonásával lehetséges. Ennek segítségével értelmezhetők a maguk összefüggésében a hazai források, melyeket tanulmányomban felhasználok. Az ügy a magyar–szentszéki kapcsolatoknak is egy érdekes fejezete, legalább annyira, mint a szombathelyi egyházmegye történetének.³

Arra a kérdésre, hogy miért kerülhet sor apostoli adminisztrátor kinevezésére, az 1917-ben kiadott és 1982-ig érvényben levő *Codex Iuris Canonici* magyarázó szakirodalomban több választ kaphatunk.⁴ Ez akkor következhet be, ha az országhatárok kiigazításánál az adott egyházmegye egy része más állam területére esik, ha a püspöki *mensa* eladósodása miatt az új püspök ellátását nem tudja fedezni, ha a

¹ Mikes János püspök lemondása után 1936. január 10-én a Konzisztoriális Kongregáció dekrétumával Grósz József orthosiai címzetes püspök került a szombathelyi egyházmegye élére apostoli adminisztrátornak, aki 1939 és 1943 között mint megyéspüspök, 1943–1944-ben pedig újból mint apostoli adminisztrátor állt az egyházmegye élén. 1944-től ismét megyéspüspököt kapott az egyházmegye Kovács Sándor, korábbi kecskeméti plébános személyében.

² Különösen, hogy ezeknek helyzetét már a húszas évek elején rendezték: a Szentszék 1922-ben felállította a Burgenlandi Apostoli Kormányzóságot (a győri és szombathelyi egyházmegyék Ausztriába került részeiből), 1923-ban pedig a Muravidéki Apostoli Kormányzóságot. Vö. GERGELY JENŐ, *Akatolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest 1999, 44.

³ Tanulmányom elkészítéséhez a vatikáni levéltári kutatásokra a *Magyarország és a pápaság (13–20. sz.) – Intézménytörténeti részanalízisek* című, OTKA NN-82 307 sz. projekt keretében nyílt lehetőségem, amelyért köszönettel tartozom a kutatási programot irányító doktori témavezetőmnek.

⁴ Maga a *Codex Iuris Canonici* 312. kánonja csak azt említi, hogy a Szentatya néha fontos és különleges okból apostoli adminisztrátort állít egy egyházmegye élére, az okokat nem részletezi. *Codex Iuris Canonici. Pii X pontificis maximi iussu digestus Benedicti papae XV auctoritate promulgatus*, Roma 1918, can. 312, 83.

püspök testi vagy lelki betegség miatt hivatalát nem tudja kellőképpen ellátni, vagy ha a Szentszék nem tud az illetékes kormányval megegyezni a püspöki szék betöltéséről.⁵ Szintén apostoli adminisztrátor kinevezésére adhat okot a püspök erőszakos halála, ha a káptalanban a káptalani helynök megválasztása nem lenne kellően kivitelezhető, avagy ha a széküresedés bármely okból igen sokáig tartana.⁶ Tanulmányom megírásakor elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy ezek közül melyik volt az a körülmény, amely 1936-ban a szombathelyi egyházmegye esetében a pápa döntésének hátterét adta, illetve, – amennyiben több is meghatározó volt – ami leginkább meghatározta azt. Vizsgálódásom során érdekes eredményre jutottam, a válaszhoz ugyanis nem elegendő pusztán a felsoroltakból a reálisan szóba jöhető lehetőségeket áttekinteni, hanem egy sokkal mélyebb, több komponensből álló összefüggésrendszert kell megérteni, melynek három alappillére: a püspökség, a székeskáptalan és magának a püspöknek a személye.⁷ E három tényező mentén szeretném feltárni Grósz József apostoli adminisztrátori kinevezésének előzményeit, illetve hátterét.

I. A SZOMBATHELYI PÜSPÖKI JAVADALOM AZ 1930-AS ÉVEK ELEJÉN

1933-ban a kormány az államháztartás egyensúlyát belső kölcsönből kívánta fedezni, amelyben a nagyobb földbirtokosok, a gyáripar és a biztosító társaságok közreműködésére számítottak.⁸ A kölcsön nyújtásában azoknak a nagybirtokosoknak kellett részt venniük, akik javadalmának a kataszteri tiszta jövedelme legalább 10 ezer aranykorona, s területük 1000 kataszteri hold feletti volt, kivéve ahol a kataszteri tiszta jövedelem tízszeresén felül volt a javadalom terhelve. Ezek alapján az

⁵ BÁNK JÓZSEF, *Egyházi jog*, Az egyházi alkotmányjog alapjai, Budapest 1958, 87.

⁶ KÉRÉSZY ZOLTÁN, *Katolikus egyházi jog. A Codex Iuris Canonici alapján III* (Tudományos gyűjtemény 28), Pécs 1927, 634.

⁷ Az alapos, mindenre kiterjedő vizsgálatot a kérdésben sajnos sok tényező nehezítette. Egyrészt az Államtitkárságon a szombathelyi egyházmegye 1926–1939-re vonatkozó dokumentumai a vonatkozó mutató szerint hiányoznak, másrészt az *Archivio della Congregazione per i Vescovi*-ban – ahol a Konzisztoriális Kongregáció anyagainak egy része található – Marc Quillet P.S.S.-nek, a kongregáció bíboros prefektusának benyújtott kérelmemre azt a felvilágosítást kaptam, hogy az ügy dossziéi természetüknél fogva nem kutathatóak. Ezúton szeretnék hálás köszönetet mondani dr. Veres András megyéspüspöknek, valamint a szombathelyi püspöki aula munkatársainak, akik készségesen segítettek a Kongregáció levéltárába a szükséges főpásztori támogató levél mielőbbi átküldésében. Sajnos a kutatás engedélyezéséhez ez sem bizonyult elégségesnek. Szintén nehezítette a részletes feltárást, hogy a vallás-és közoktatásügyi minisztérium dokumentumai 1956. november elején tűzvészben megsemmisültek, ráadásul több levéltárban előfordult, hogy az adott iktatószám alatt vonatkozó források nem találtak, vagy régi jegyzékben még szereplő dolgok ma már nem elérhetőek.

⁸ Amennyiben nem rendelkeztek könnyen folyóvá tehető ingó vagyonnal, az állami kölcsönt hitelművelet útján is lehetett garantálni. Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (SzEL), Acta Cancellariae (AC), 566/1933. Gróf Károlyi Gyula 1933. április 5-én kelt levele.

egri főkáptalan és a jászóvári premonstreiek mentesültek a kölcsön nyújtása alól. A szombathelyi egyházmegye – bár az 1928-as kimutatás szerint 40 625 P(engő) kataszteri tiszta jövedelemhez 361 996 P teher járult – szintén nem tudta a garantálandó összeget, 20 000 P-t fizetni.⁹ Miért nem volt képes a szombathelyi egyházmegye e kölcsön rendelkezésre bocsátására? Erre a választ Mikes püspök a következőkben adja meg 1933-ban Károlyi Gyulának írt levelében:

„...akik ezen összeget kirótták, nem tudták, hogy közben a szombathelyi püspökség anyagi ügyeinek rendezésére miniszteri biztost kértem, aki már meg is állapította, hogy a püspökség minimális terhei is nagyobbak, mint a maximális jövedelmei s ezért egy kölcsön felvételével kombinált szanalási tervet kénytelen kidolgozni. Mivel így a szombathelyi püspökség nem tartozik azon tehermentes birtokok közé, amelyek az állami kölcsönt garantálhatnák, sajnálattal vagyok kénytelen bejelenteni, hogy a jegyzésben részt nem vehetek.”¹⁰

Tehát a szombathelyi püspöki javadalom az 1930-as években jelentős deficittel küszködött, amelyet jól tükröz a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1933. október 20-án készült kimutatása a szombathelyi püspökség törzsvagyónáról, amelynek egy másolata a Vatikáni Titkos Levéltárban, a Budapesti Apostoli Nunciatura iratanyagában¹¹ maradt fenn Mikes János püspök egyik, a nunciushoz írt levelének mellékleteként. Ebből, amellet hogy képet kaphatunk a szombathelyi püspökség vagyonáról 1933-ban összevetve más nagyjavadalmak helyzetével, általános következtetések is leszűrhetők.¹²

A püspökség törzstőkéjének nagy részét kötvényekbe (aranyjáradéki, földterhermentesítési, járadék, hadikölcsön és osztrák államadóssági kötvények) fektette, amelyeket az állam kiadásai fedezésére bocsátott ki, s melyek a világháborút követő infláció során elértéktelenedtek.¹³ 1933-ban mindössze: 115 P 66 f(illér)t értek,

⁹ A belső kölcsön jegyzéséről bővebben: GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 305–307. Mikes János püspök, amikor a kérdés 1933. március 22-én a püspökkari értekezlet napirendjére került, nem szólalt fel a javaslat ellen.

¹⁰ SzEL AC 566/1933. Mikes püspök elhatározása váratlanul érte Serédi Jusztiniánt is, aki 1933. április 21-ei levelében megpróbálja elérni, hogy revideálja álláspontját, különösen, hogy Károlyi Gyula arra kéri, hogy a 20 000 P kölcsönösszeget valamilyen módon bocsássa rendelkezésre a hercegprímás. Mikes püspök 1933. április 22-ei levelében megismétli korábbi érveit. Mikes püspök és Serédi Jusztinián levélváltása: SzEL AC 674/1933.

¹¹ Archivio Segreto Vaticano, Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 161–164. A dokumentum olasz nyelvű kivonata: fol. 160.

¹² Vö. Magyar Országos Levéltár, Minisztertanácsai jegyzőkönyvek (K 27), Jegyzőkönyve az 1938. évi március hó 11-én Budapesten tartott minisztertanácsnak, fol. 16–28.

¹³ 1925–1932 között éves lebotásban a törzstőkékről a kimutatás: SzEL AC 728/1933. Ennek elkészítését Mikes püspök 1932. november 27-én kérte a vallás- és közoktatásügyi miniszter november 3-ai levele nyomán, melyben a káptalan által kezelt püspöki és káptalani törzstőkékről, illetve a jáki apátság és pápóczi prépostság törzstőkéjéről számadások betérjesztését kérte: SzEL Káptalani Iratok (KI), 54/1932. 1933. április 28-ai válaszában a székeskáptalan kifejti, hogy ezen utóbbi két javadalom törzstőkét soha nem kezelte (A válasz tudomásul vétele június 14-én: SzEL KI 57/1933), valamint a püspökség törzsvagyoni számadásait akkor tudják küldeni, ha azt a számvetői hivatal rendelkezésükre bocsátja: SzEL KI 43/1933. A püspök megígérte, hogy az újra keletkezett püspöki törzsvagyónról a

amely összevetve például azzal, hogy a püspök személyes szükségleteire havonta 3000 P volt előirányozva, nagyon csekély összegnek tűnik. Ehhez jött még hozzá az ingatlaneladásokból és az összes törzsvagyoni kölcsönök végleges kiegyenlítésére befizetett 729 P 91 f készpénz, valamint bizonyos követelések két ingatlan eladási árából, amelyet a törzstőkébe még nem fizetett be, összesen: 3566 P értékben.¹⁴

A püspökség törzsvagyonának jelentős hányadát képezték a földbirtokok, melyek nagy része búzabérbe volt kiadva.¹⁵ Így az 1930-as évek gazdasági recessziója, amikor mind a búza, mind a többi mezőgazdasági termény ára csökkent, érzékenyen érintette. Ekkor problémaként jelentkezett a nehéz értékesíthetőség, valamint az is, hogy nehezen lehetett hitelhez jutni.¹⁶ A földbirtokok nagyságrendjét mutatja, hogy 1920-ban a szombathelyi püspökségnek 4 802 katasztrális holdja és 260 négyszögöle, a Nagyatádi-féle földreform irányítására – az 1920. évi XXXVI. törvénycikk értelmében alakult – Országos Földbirtokrendező Bíróság eljárása előtt pedig 4.761 katasztrális holdja és 858 négyszögöle volt.¹⁷ Ebből 17%-ot vitt el a vagyonváltás.¹⁸ A mezőgazdasági ingatlanok vagyonváltását az 1921. évi 45. tc. szabályozta. Ennek értelmében értéke az összes földterületek minden kataszteri holdja után a terület nagyságához és átlag kataszteri jövedelméhez arányosított búzamennyiség. Fizetni készpénzzel, záloglevelekkel, az ingatlanra történő telekkönyvi biztosítással és földdel lehetett.¹⁹ A szombathelyi egyházmegyének a szombathelyi pénzügyigazgatóság határozata szerint 7 483 K(rona) 61 f kataszteri tiszta jövedelemnek megfelelő földterületet kellett leadni, melyből 6400 K 38 f osztott ki: 557 katasztrális

káptalannak a kimutatást elküldi, de ez a november 27-ei levél (SzEL AC 728/1933) palliumán található, 1941-es feljegyzés szerint nem történt meg és az elkészült számadásokat is levéltárba helyeztette.

¹⁴ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 161–162.

¹⁵ Mikes püspök dr. Karafiáth Jenő m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írt, 1932. február 13-án kelt levele. Lásd SzEL AC 292/1932.

¹⁶ A pénzvilág válságáról ír: SZÖNYI GYULA: *A magyar pénzüzetek és a hitelválság*, Magyar Statisztikai Szemle 14 (1936) I. sz., 47–72. A hitel szerzés nehézségére utal például Szontagh Jenő az országgyűlés felsőházának 1933. március 29-én tartott ülésén napirend előtti felszólalásában, s felveti a kérdést: „vajjon ebben a nagy adóhátralékban, amely különösen a földbirtokot terheli, mi a hibás: az adófizetési készség-e, vagy az adófizetői képesség. Az illetékes körök és akik az adóbehajtással megvannak bízva, inkább amellet voltak, hogy nem akarnak fizetni, mi mezőgazdák, azt mondtuk, hogy nem tudunk fizetni. Felhozhatnék a magam falujából x olyan példát, hogy tekintélyes százholdas tehermentes gazdák ősszel végigháztalták a pénzüzeteket, hogy ezer pengő kölcsönt vegyenek fel, amiből a hátralékot kifizethessék és nem kaptak.” *Az 1931. július hó 18-ára hirdetett országgyűlés felsőházának naplója II*, Budapest [1933], 121.

¹⁷ Csernoch János hercegprímás által 1921-ben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium felkérésére készült felmérés adatai 4750 katasztrális holdra teszik a szombathelyi egyházmegye földbirtokainak nagyságát, amely közelítőleg megegyezik a fenti adattal. Lásd GERGELY JENŐ, *A katolikus egyház*, 273. 275. 285.

¹⁸ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 162.

¹⁹ Az átengedendő területnek az 1921. évi XLV. törvénycikkely 59.§. értelmében az 1920. évi XXXVI. törvénycikkben lefektetett földbirtok-politikai célokra alkalmasnak kellett lennie. *Corpus Iuris Hungarici*. 1921. évi törvénycikkek, Budapest 1922, 389.

hold 418 négyszögöl, a maradék 1 083 K 61 f kataszteri tiszta jövedelemnek megfelelő értékű földterület váltságösszegeként pedig 10 605 P 66 f-t állapítottak meg a püspökségi javadalom terhére.²⁰ Mikes püspök egy ugyanezen év elején, 1933. január 8-án kelt, Madarász Istvánhoz, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium első ügyosztálya vezetőjéhez intézett levelében 38 000 P vagyonváltságot említ – ebben, ha külön nem is kerül említésre, de feltehetően mind az ingó, mind az ingatlan vagyonváltság benne foglaltatik –, amely összeget téves kivetés miatt megfellebbezett,²¹ de amely 38 251 P 82 f értékben a *praescisió*s eljárás során is feltűnik, ahol már nem vonja kétségbe az összeg jogosságát, sőt, személyes adósságának szeretné, hogy tekintsék.²² Folytatva a püspökségi javadalom 1933-as miniszteri kimutatásának elemzését: a zalaegerszegi birtok kataszteri felmérésének költségét 3746 P-t, a vallás- és közoktatásügyi miniszter a törzsvagyonból bocsátja Mikes püspök rendelkezésére.²³

Szintén a püspöki törzsvagyon részét képezte a *fundus nobilior*, a püspökségi javadalom nemesebb ingyenes felszerelési alapja, amely teljes állapotában soha nem felülkelhet, hiszen állandóan használatban van, és amely az 1920-as kimutatás szerint 1576 métermázsza gabona, 806 métermázsza széna, 8546 liter bor és azonkívül a soroki és répceszentgyörgyi birtokon levő és a haszonbérlelőknek eladott, 42 koronán aluli értékű felszerelési tárgyak helyett Mikes püspök által felajánlott és saját tulajdonát képező zalaegerszegi holt gazdasági felszerelés. Az 1933-as kimutatás ezenkívül tételesen közli a püspök által 1923–1932. évben különböző javításokra, átépítésekre és épületek emelésére fordított összegeket, összesen 221 169 P értékben.²⁴ Összevetve ezen összegeket a *praescisió*s eljárás során említettekkel – ahol

²⁰ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 162.

²¹ SzEL AC 35/1933. Törekvésével nem volt egyedül, a püspöki kar is kereste a vagyonváltság egyházi javadalmakat érintő terhei csökkentésére a lehetőséget. Külön memorandumot is megfogalmaztak az ügyben az 1928. évi XXXVII. törvénycikkely értelmében illetékes m. kir. pénzügyminiszterhez sürgetve a vagyonváltság kirovásának revízióját: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I* (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae 12), kiad. BEKE MARGIT, München–Budapest 1992, 292–293. 1933. március 14-én a kultuszminiszter az ügyben értekezletet hívott össze a kérdés tisztázására. Ezen a m. kir. pénzügyminisztérium részéről Vargha Imre államtitkár volt jelen, aki kifejtette, hogy mivel az 1921. évi XLI. törvény 2. §-a 2. bekezdése szerint nem esnek vagyonváltság alá „...alapoknak, alapítványoknak és szerzetesrendeknek tulajdonában levő földterületek annyiban, amennyiben nyereszkesedés célzata nélkül kizárólag a közjótékonyság, a közoktatás, a közművelődés, a nemzetvédelem vagy a nyugellátás céljait szolgálják...”, így a megoldást az jelentené, ha az egyházi javadalmakból a mentességet élvező intézményeknek vagyonrészek odaadományoztatnának, illetve áttelekkönyveztetnének vagy bizonyos birtokrészekre e teher dologi teherként bejegyeztetne. Ezzel szemben a püspöki kar Gabona Lajos kir. kúriai bíró, telekkönyvi szakértő véleményét tette magáévá, hogy a telekkönyvi bejegyzés nem kívánatos és a célra nem is szükséges. Kéri továbbá a pénzügyminisztert, hogy a kérvényekben a vonatkozó törvényekben megtalálható jogcímek figyelembevételével az egyházi javadalmak mellett döntsön. Uo. 479–480.

²² Prímási Levéltár, Cat. D/C, 3506/1938; illetve: uo., 1977/1938.

²³ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 163.

²⁴ Uo.

mindössze 115 822,21 P értékben veszik át ezeket – jelentős eltérés mutatkozik.²⁵ A magyarázat talán abban keresendő, hogy az első vizsgálat az átvizsgált számadásokat veszi alapul – feltehetően azokat, melyeket Mikes püspök bocsátott a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium rendelkezésére, míg a második az alapján mérlegel, hogy elfogadják-e a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter előzetes engedélyének kikérése nélkül²⁶ eszközölt beruházásokat, és ha igen, akkor milyen mértékben a püspöki javadalom átadásakor. Ha az előírt előzetes engedély nem is volt meg, viszont a beruházások nagy részéről a miniszter 1933-ban tudott.

Figyelemreméltó a dokumentum záró részében tett megjegyzése, hogy az átvizsgált számadásokból az tűnik ki, hogy az elmúlt kilenc évben a javadalom jövedelme a szükségletet nem fedezte. S ha a kiadás és bevétel oldalt összevetjük, akkor 12 000 P hiány mutatkozik. Ez alapján – bár nem megszokott ilyen esetben – hozzájárul, hogy törzsvagyon kölcsön formájában a 225 000 P nagy része Mikes püspöknek megtérítessen, de ehhez kiköti, hogy szükséges a metropolita és a káptalan jóváhagyása is.²⁷ Mint a későbbiek során ez kitűnik, különösen ezen utóbbi megszerzése komoly nehézségekbe ütközött. Érdekes megjegyezni, hogy alig két hónapra rá, 1933. december 18-án Mikes püspök Serédi Jusztiniánnak írt levelében már csak 5651 P 35 f mínuszt említ, ami bár a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter által megállapított összegnek alig a fele, de még mindig jelentős hiány.²⁸ A püspök e levélben maga kéri, hogy Serédi Jusztinián tárja az egyházmegye helyzetét az Apostoli Szentszék elé.

Mindezek mellett 1933-ban a szombathelyi egyházmegyének mintegy 50 000 P közzadó tartozása volt,²⁹ amely három év alatt a háromszorosára duzzadt: a javadalomnak a vallásalap kezelésébe történő átvételekor³⁰ 155 671 P 04 fillér közzadó tartozása állt fenn.³¹ Ezekén kívül a püspök nem fizette be az illetékegyenérték

²⁵ Például a novai plébánialak építésére az 1933-as kimutatás szerint 40 000 P-t, az 1938-as, püspöki javadalom átvétele kapcsán megállapítottak szerint viszont csak 25 473 P-t költött. Lásd ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 163; PL Cat. D/C, 3506/1938.

²⁶ Erre Madarász István a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium első ügyosztályának vezetője és Hóman Bálint m. kir. vallás- és közoktatásügy miniszter mutat rá: PL Cat. D/C, 3506/1938; PL Cat. D/C, 1977/1939.

²⁷ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 164. A nuncius 1933. október 25-én köszönetet mondott Mikes püspöknek az elküldött dokumentumért: SzEL Mikes püspök hagyatéka, 19. doboz.

²⁸ SzEL AC 2292/1933. Az eltérésre eddig nem sikerült magyarázatot találnom.

²⁹ A 38 000 P vagyonváltásán kívül, amely a fentiekben már említésre került. SzEL AC 35/1933.

³⁰ Széküresedés idején ugyanis az adott javadalmat nem a Szentszék által az egyházmegye élére állított apostoli adminisztrátor, hanem a Magyar Katolikus Vallásalap kezelte. A szombathelyi püspöki javadalom 1936-os átvételét Hóman Bálint 1936. február 28-án közölte Serédi Jusztiniánnal: PL Cat. 3, 683/1936.

³¹ Ez az összeg, amely a szombathelyi m. kir. adóhivatal 1936. január 1-ei kimutatása, több helyen is említésre kerül: MOL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K 27), Jegyzőkönyve az 1938. évi március hó 11-én Budapesten tartott minisztertanácsnak, 27–28; PL Cat. D/C, 3506/1938. Jelentés a szombathelyi püspöki javadalomnak gróf Mikes János püspöktől való átvétele s a törzsvagyon állagának megállapítása ügyében, 4, 5. PL Cat. D/C, 1977/1939. Hóman Bálint 1939. február 28-án Mikes Jánoshoz írt levele. Uo.

tartozását sem.³² Ennek nagyságáról a *praescissio*s eljárás során megállapítottakból nyerhetünk képet, ekkor ugyanis a fennálló szabályok szerint csak az utolsó két évi hátralék 17 998 P 08 f terhelte a javadalmat, a többi 24 601 P 60 f a miniszteri bizottság intézkedésére töröltetett.³³

2. MIKES PÜSPÖK ERŐFESZÍTÉSEI A TARTOZÁSOK RENDEZÉSÉRE³⁴

Mikes püspök a közzadó-tartozások rendezésére igyekezett mindent elkövetni. Már feltehetően 1932-ben a hátralékok fizetésére részletfizetési kedvezményt kért,³⁵ 1933 januárjában pedig úgy vélte: „az egyetlen megoldás, amit lehetségesnek tartok az, hogy az adóhátralék egy részének leírása után a többi szombathelyi belsőségek leadása által fizetessék.”³⁶ Megoldást jelenthetett volna a helyzetre, ha telepítésre földet ad le,³⁷ de mivel a szombathelyi püspökség amúgy is csekély földte-

³² Az illetékegyenérték „olyan adójellegű közszolgáltatás, amelyet jogi személyek a tulajdonukban lévő és közforgalomba nem, vagy csak hosszabb időközökben kerülő vagyon, vagy vagyontárgyak birtokában tartásáért fizetnek.” DÍCZIG ALAJOS, *Az illetékegyenérték*, Debrecen 1934. 5. Egy 1850-es császári nyílt parancsra vezethető vissza, de a magyar törvényhozás is átvette és 1875-től évről évre megújították. 1888-tól tízévenként került sor a kiszabására, majd az 1918. évi XI. tc.-ben, illetve az 1920. évi XXXIV. tc.-ben nyert új szabályozást. (1920. évi XXXIV. tc. 118. §. *Corpus Iuris Hungarici. 1920. évi törvénycikkek*, Budapest 1921, 220.) Ezen utóbbi értelmében az érsekségek, püspökségek, apátságok, káptalanok és egyéb egyházi javadalmak, a szerzetesrendek és alapítványok kötelesek fizetni belföldön lévő összes ingó és ingatlan vagyonuk után. Ezt az 1927. évi V. tc. annyiban módosítja, hogy csak az ingatlan vagyon után tartoznak fizetni. 1927. évi országos törvénytár (*Corpus Iuris*), Budapest 1927, 1927. évi V. törvénycikk, 25. §. 43; DÍCZIG, *Az illetékegyenérték*, 6.

³³ PL Cat. D/C, 3506/1938; uo., 1977/1939. Az illetékegyenérték kérdése a püspökkari üléseken is többször szóba került, 1930. március 3–4-én, mivel abban az évben járt le a tízéves kivetés időszaka. Ekkor az illetékegyenérték kulcsának mérséklését, illetve azt szeretnék elérni, hogy az ingatlanok összes – nemcsak a bekebelezett, hanem a be nem kebelezett – terheinek levonása után mutatkozó tiszta vagyon után vessék ki, valamint, hogy az ilyen ingatlanok eladása és szerzése mentes legyen a vagyonátruházási illetéktől. Érdekek képviselőjére a hercegprímást kéri fel. Az 1932. március 16-ai püspökkari konferencián már arról értesülünk, hogy az illetékegyenérték kulcsát csak törvényhozás útján lehetne leszállítani, de a pénzügyminiszternek az állami bevételek csökkentése és az államháztartás súlyos helyzete miatt ezt nem áll módjában előterjeszteni. S később rendeleti úton még 20%-al megpótlékolták az illeték egyenértéket, ennek kapcsán merült fel az 1933. március 22-ei püspökkari értekezleten a kérdés ismét. A püspöki kar bár az ügyet figyelemmel kíséri, de majd csak az állam pénzügyi helyzetének javulásával fog ismét lépéseket tenni. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 293–294. 407. 498.

³⁴ A témát érintettem a 2011. november 4-én a Szombathelyen megrendezett Mikes János-emlék-konferencián tartott előadásomban is.

³⁵ SzEL AC 35/1933. Mikes püspök Madarász Istvánnak, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium I. ügyosztályának a vezetőjéhez 1933. január 8-án intézett levele.

³⁶ Uo.

³⁷ E lehetőségre külön felhívta a figyelmét 1933. január 5-én levelében Madarász István. Értesítése szerint: „... a m. kir. kormány programjába felvette a telepítés problémáját s e célból hajlandó a földtulajdonosok állami adótartozásait természetben is elfogadni.” Arra kéri a püspököt, hogy amennyiben len-

rülettel rendelkezett, így ennek leadására nem volt hajlandó, bár azt megjegyezte, hogy Perint határában egy bizonyos terület leadásáról lehet szó, amely telepítésre is alkalmas lehet.³⁸ Ugyanebben az évben, augusztus 17-én az adókiivetés revideálását próbálta elérni a püspök, hogy tekintettel a szombathelyi egyházmegye helyzetére kevesebb adót kelljen a jövőben fizetni. A kérdésről személyesen tárgyalt a pénzügyminiszterrel és Vargha Imre államtitkárral, valamint ezt követően augusztusban a pénzügyminiszterhez beadványt is intézett. Szóban ígéretet kapott arra, hogy kérését megfontolás tárgyává teszik, de az adó csökkentésére eddigi ismereteink szerint nem került sor.³⁹ Később az adóhátraléokra fizetési halasztást kért – fele részben 1934. október 1-ig, fele részben 1935. október 1-ig – és kamatmentességet, arra hivatkozva, hogy tulajdonképpen gazda-adósságok, ha a gazdavédelmi rendeletben nincsenek is benne foglalva.⁴⁰

A fizetési halasztás kérelmének hátterében az állt, hogy a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztertől – tekintettel az akkor tervbe vett szanalásra – rendkívüli erdőkitermelésre kért és kapott engedélyt, melynek jövedelméből a püspökség pénzhez juthatott.⁴¹ Összesen 120 000 P-t várt tőle, melynek egy része 1934 októberéig, más része pedig 1935 októberéig fog befolyjni.⁴² Ebből remélte rendezni a közadó tartozásokat.⁴³ Kérte továbbá, hogy 1933. december 31-vel az eddigi közadó-tartozás hátralékát az esedékes adóktól külön kezeljék, mert ezen utóbbiakat

nének súlyos adótartozásai és ily módon kívánná azokat rendezni, akkor postafordultával jelezze, hogy milyen nagyságú földet hajlandó telepítés céljára adósságai fejében felajánlani. Az ajánlat nem konkrétan csak a szombathelyi püspöknek szólt, hanem a nagyjavadalmasoknak általában. A földkérdés megoldásának lehetőségei a korszakban élénken foglalkoztatták a közvéleményt. A *Katolikus Szemlében* például több cikk jelent meg a témában: ZETELAKI-MÁTÉ IMRE, *A mezőgazdasági telepítés indokai és irányelvei*, *Katolikus Szemle* (KSz) 48 (1934) 7, 394–401; KENÉZ BÉLA, *Birtokpolitikai irányelvek a magyar hitbizományok reformjához*, *KSz* 48 (1934) 11, 645–654; SZILÁGYI LÁSZLÓ, *A magyar földkérdés megoldásának lehetőségei*, *KSz* 48 (1934) 12, 730–736; KOVRIG BÉLA, *Újabb terv a magyar földkérdés megoldására*, *KSz* 49 (1935) 2, 101–103, melyben MATOLCSY MÁTYÁS, *Agrárpolitikai feladatok Magyarországon* című könyvét elemzi, illetve: SZABÓ PÁL ZOLTÁN, *Telepítés és termelés – az egyházi birtokok reformja*, *KSz* 49 (1935) 4, 213–219; KOVRIG JÁNOS, *Földosztás és agrárreform*, *KSz* 49 (1935) 12, 759–762.

³⁸ SzEL AC 35/1933. A vagyonváltság-földhaszonbér összegét a pénzügyminiszter a perinti ingatlanra jelzálogilag is bekebelezte és a zálogjogot csak a tervbe vett szanalás sikere érdekében töröltette. Vö. PL Cat. D/C, 3506/1938 és 1977/1939.

³⁹ SzEL AC 1543/1933. Mikes János 1933. augusztus 17-én kelt levele Uher Károly m. kir. gazdasági főtanácsos, kir. alapítványi ügyigazgatónak. Uher Károly az alapítványigazgatási csoportnál, a fogalmazói személyzetnél dolgozott 1933-ban a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban: MOL Vallás- és közoktatásügyi minisztériumi levéltár, vallás- és közoktatásügyi minisztérium, Elnöki iratok (K 802), 72. doboz, VKM személyi és ügybeosztása, 1933.

⁴⁰ SzEL AC 2165/1933.

⁴¹ SzEL AC 2165/1933; PL Cat. D/C, 3506/1938 és 1977/1939.

⁴² Ezzel szemben az 1938-as a javadalomnak Mikes János püspöktől való átvétele s törzsvagyon állagának megállapítása tárgyában készült jelentés szerint ebből az összegből csak 53 394 P 16 f realizálódott, tehát a Mikes püspök által előzetesen kalkulált összegnek kevesebb, mint a fele. Vö. PL Cat. D/C, 3506/1938 és 2865/1940.

⁴³ SzEL AC 2165/1933.

pontosan szándékozik fizetni, az erdőkivágásból származó jövedelmet pedig hajlandó lekötni a tartozás erejéig az adóhivatalnak.⁴⁴ 1933-as kérése meghallgatásra talált: Vargha Imre utasította a szombathelyi kir. pénzügyigazgatóságot december 21-én, hogy Mikes püspök köztartozásait és hátralékai telekkönyvi biztosítását tartsák függőben a fakitermelésre tekintettel és a belőle 1934 márciusáig befolyt és tartozásai törlesztésére fordított összeget is jelentsék be neki.⁴⁵

Annak érdekében, hogy kevesebb legyen a kiadása, Mikes püspök 1933-ban Angelo Rotta nunciuson keresztül a pápához fordult, hogy a következő kanonoki stallum megüresedésekor az adott kanonoki házba költözhessen. Maga a folyamodvány feltehetően az ügyben eljáró Konzisztoriális Kongregáció iratanyagának azon részében található, amelyet az *Archivio della Congregazione per i Vescovi* őriz és nem hozzáférhető.⁴⁶ A nuncius 1933. február 21-én kelt Eugenio Pacellihez írt levelében a püspök indokait is leírja: a világítás, víz, fűtés és a személyzet költségeit szeretné megspórolni (az illő fenntartáshoz 14 főre van szükség). Egyben ígéretet tett arra, hogy az új kanonoknak, ha nincs megfelelő lakása, akkor erről gondoskodik, valamint a személyzetből 11 fő elhelyezéséről is, mivel a kanonoki házba csak három embert vinne magával. Ötletét előzetesen Serédi Jusztiniánnal is megosztotta, aki helyeselte a kérelmet. A nuncius szintén azon a véleményen van, hogy mivel amúgy is ideiglenes dologról van szó és jó példával szolgálna, meghallgatandó.⁴⁷

Szintén említésre került e kérése a *Szent Officium* titkárának 1933. március 8-án kelt levelére adott nunciusi válaszban. Sbarretti bíboros e levélben arról érdeklődött – anélkül, hogy ezeket részletezte volna –, hogy a nunciusnak tudomására jutottak-e a Mikes püspök elleni súlyos vádak.⁴⁸ Angelo Rotta közvetett módon érdeklődött olyan személyektől, akik szerint tudhatták az igazat, s azt a választ

⁴⁴ Uo. Mivel az ebből befolyó jövedelem a törzstőke részét képezte, s ennek adórendezésre történt igénybevétele a visszatérítés kötelezettségével járt, így befejezésekor a rendkívüli kitermelésre vonatkozó elszámolásokat, s a vételár felhasználásáról a részletes, okmányokkal igazolt beszámolót a javadalmas köteles volt a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez felterjeszteni. Vö. PL Cat. D/C, 1977/1939. Hóman Bálint 1939. február 28-án Mikes Jánoshoz intézett levele. Mikes püspök erről Hóman Bálint 1935-ös felszólítása ellenére elfeledkezett. Uo. A miniszter ebben szó szerint idéz a 2235/1933 szám alatt kelt leveléből.

⁴⁵ SzEL Mikes püspök hagyatéka, 18. doboz Vargha Imre 1933. december 21-én Mikes Jánosnak írt levele.

⁴⁶ Eugenio Pacelli bíboros államtitkár a kérvényt az ügyben illetékes Konzisztoriális Kongregációhoz továbbította. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 150. A Konzisztoriális Kongregáció mutatóköteiben, melyek a kongregáció anyagából a Vatikáni Titkos Levéltárban elhelyezett dokumentumok áttekintését nyújtják, az esetről nem találtam feljegyzést.

⁴⁷ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 146.

⁴⁸ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 147. Mivel a *Szent Officium* levéltára csak XIII. Leó pápa haláláig, 1903-ig bezárólag kutatható (1998-ban II. János Pál pápa tette kutathatóvá eddig), így egyelőre az ott fellelhető, az ügyre vonatkozó levelezést sem lehet tanulmányozni. II. János Pál pápának az 1998-as döntéséről lásd: TARCISIO BERTONE, *L'apertura dell'Archivio: prospettive e progetti*, Giornata di studio. L'apertura degli Archivi del Sant'Uffizio Romano. Roma, 22 gennaio 1998 (Atti dei Convegni Lincei 142), Rome 1998, 98–99.

kapta, hogy ilyenről nincs tudomásuk. Információi szerint a püspök nehéz gazdasági helyzetben van, bár ezzel nincs egyedül, hiszen más nagyjavadalmasok is ezzel küzdenek, melyet nagyrészt a gazdasági válság magyaráz, de egy kicsit az is szerepet játszik benne, hogy nem tudja életszínvonalát megváltoztatni, ami ilyen körülmények között nem fenntartható. Viszont most elhatározta, hogy változtatni fog ezen, ahogy a február 21-én kelt jelentéséhez csatolt kérelméből is kitűnik.⁴⁹

A Konzisztoriális Kongregáció mielőtt helyt adna az e kérelemben foglalt kérésnek, arra kéri a nunciust, hogy puhatolja ki, egyrészt, hogy e lépés nem váltaná-e ki a káptalan nemtetszését, másrészt, kedvező válasz esetén lehetne-e attól tartani, hogy rosszallást vált ki nyilvánosság előtt a püspök irányába.⁵⁰ A nuncius végül a legilletékesebb személyt, magát Mikes püspököt kérdezte meg,⁵¹ aki szerint nem lenne jó a káptalan választ provokálni, mert jelenleg nincs üresedés, és ahogy ő maga fogalmazott: egyik kanonoknak sem áll szándékában rövid időn belül elhunyni. Viszont arról meg van győződve, hogy ez a legjobb döntés, amit ilyen gazdasági körülmények között hozhat és szándékában áll, ha az adósságok rendeződnek, visszaköltözni. Megemlíti, hogy Serédi is támogatja az elképzelését.⁵² A nuncius is azon a véleményen van, hogy Mikes püspök kérésének helyt kellene adni, de bizonyos feltételek mellett: egyrészt, hogy ideiglenes lakhely-változtatásról van szó, másrészt az új kanonokot lássa el megfelelő szállással, harmadrészt pedig: gondoskodik közben a püspöki palota fenntartásáról, hogy ne pusztuljon el. Ezen feltételek mellett a káptalan sem lehet ellene. A nunciust Mikes püspököt kérése teljesítéséről tájékoztató levele 1933. április 24-én kelt,⁵³ két nappal azután, hogy április 22-én Boda János kanonok elhunyt.⁵⁴ Tehát a püspök megkapta az engedélyt, hogy az így megürült kanonoki házba költözhessen. Viszont ezzel a lehetőséggel csak egy évig él, a következő év április 1-ével az egyházmegye gazdasági helyzetének közeljövőbeni rendeződését remélve, vagy mert arisztokrata igényeit nem tudta kellően kielégíteni,⁵⁵ esetleg mindkét ok miatt Mikes püspök a kanonoki házat

⁴⁹ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 148. A *Szent Officium* válasza: uo. fol. 149.

⁵⁰ Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 150.

⁵¹ Angelo Rotta 1933. március 25-én kelt levele. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 151.

⁵² Mikes püspök 1933. március 26-án kelt levele: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 152. Illetve a nunciust a Konzisztoriális Kongregáció titkárához írt válaszlevelében Mikes püspök véleményének ismertetése: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 153.

⁵³ Ennek a levélfogalmazványa: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 157. A Mikes püspökhöz elküldött eredeti: SzEL AC 760/1933.

⁵⁴ Elhunytja miatti részvétét fejezi ki Angelo Rotta nuncius Mikes püspöknek és a káptalannak a már említett 1933. április 24-én kelt levelében: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 157. Illetve ugyanitt a káptalan köszönetnyilvánítása április 27-én: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 158. Boda Jánosnak szívproblémái voltak. Vö. Napihírek, Vasvármegye 66 (1933) 81, 7. Az elhunyt kanonok méltatása: Dr. Boda János †, Vasvármegye 66 (1933) 91, 3.

⁵⁵ Ezt sejteti Székely László egy megjegyzése, amely szerint a kanonoki házat Mikes püspök csak „nyomortanyának” nevezte. SZÉKELY LÁSZLÓ, *Emlékezés Mikes János gróf szombatbelyi megyéspüspökről* (A Magyar Nyugat Történeti Kiskönyvtára 11), Vasszilvágy 2009, 189.

visszaadta.⁵⁶ A *Hír* című helyi újság azt is tudni véli, hogy erre az egy évre a répceszentgyörgyi kastélyát is bérbe adta egy angol vadásztársaságnak.⁵⁷

Mikes püspök egyéni erőfeszítéseivel segítséget kért és kapott a vallás- és közoktatásügyi minisztertől, aki lévén a vagyonfelügyeleti hatóság, a bajba jutott javadalmakat szanálás útján segítette. Ezen eljárás lényege, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter – miniszteri biztos minőségben szakelődókat küldött ki, akik szanálási tervet készítettek, melyben a pénzügyi helyzet rendezésének módját, valamint a mező- és erdőgazdálkodás követendő módját is rögzítették. A miniszteri biztos költségvetési tervet is készített, amelyben a javadalmi szükségleteket a jövedelemhez igazította, a kegyúri és kulturális kötelezettségek érintetlenül hagyása mellett. Valamint elrendelte a pontos zárszámadások készítését is. Ahol erre a pénzügyi helyzet miatt szükség volt, kölcsön felvételét vagy ingatlanok eladását engedélyezhette a miniszter. Természetesen ezen utóbbi esetben a javadalmasokat kötelezte arra, hogy az eladott ingatlanokat refundálják, amely az eladási ár 30–40 évi amortizációval való visszatérítését jelentette a törzstőke javára.⁵⁸

Mikes püspök Uher Károly személyében kapott miniszteri biztost, aki egy kölcsön felvételével kombinált szanálási tervet dolgozott ki.⁵⁹ Viszont ennek végrehajtásához mind a káptalan mind pedig a hercegprímás beleegyezését meg kellett szereznie. 1933. május 20-án Uher Károly leveléből arról értesülünk, hogy a kölcsön iránti tárgyalások intenzíven folynak és remény van arra, hogy rövid időn belül az egyházmegye pénzhez jut,⁶⁰ de az első szanálási tervről a május 29-ei ülésen a székeskáptalan tagjai azon véleményüknek adtak hangot, hogy az nem elfogadható. A vitás pontok megtárgyalására június 2-ára a miniszteri biztost tárgyalásra hívták.⁶¹ Ezen kitűnt, hogy Rogács Ferenc kezelő kanonok és a szanálás céljára Mikes püspök hivatalai által átadott adatok között jelentős eltérések mutatkoztak,⁶² melyeknek Uher Károly mielőbbi tisztázását kérte, az értekezletről felvett jegyzőkönyvet pedig a hercegprímáshoz juttatta el véleményezésre.⁶³ 1933 júliusában a Magyar Hétfő című országos lap azt is tudni véli, hogy a szombathelyi püspökség 800 000 pengő kölcsön folyósítását kérte a transzferalapból és az addigi tárgyalá-

⁵⁶ SzEL KI 22/1934. Mikes János püspök 1934. március 6-án kelt levele a székeskáptalanhoz. Akár mindkét fent említett indok is közrejátszhatott a püspök döntésében.

⁵⁷ (?): *Mikes János püspök bezárja a püspökvárat. Egy évre adta bérbe répceszentgyörgyi nyaralóját*, *Hír* 19 (1933) III, 1–2.

⁵⁸ A szanálásról: MOL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K 27), Jegyzőkönyve az 1938. évi március hó 11-én Budapesten tartott minisztertanácsnak, 18–19.

⁵⁹ Az első szanálási terv a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban sajnos a vonatkozó Káptalani Iratok 51b/1933-as szám alatt nem található.

⁶⁰ SzEL Mikes János iratai, 18. doboz Uher Károly 1933. május 20-án kelt levele Mikes Jánosnak.

⁶¹ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, 1933. V. jegyzőkönyv, 1933. május 29-én tartott ülés.

⁶² SzEL KI 51c/1933. Itt Rogács Ferenc által készített magánpénztári számadások és javadalmi jövedelem összeírás olvasható, sajnos csak vázlatos, kézzel, többször átírt formában.

⁶³ SzEL KI 51c/1933, illetve SzEL KI 62/1933.

sok során 500 000 pengő folyósítását már kilátásba helyezték.⁶⁴ A püspöki törzsvagyon helyszíni megállapítására is sor került: ennek kivitelezésére 1933 szeptemberében Kapácsy Jenő miniszteri számvevősegi tanácsost küldték ki, s erről Madarász István a székeskáptalant is értesítette.⁶⁵ Ennek eredményeként született meg a már elemzett, 1933. október 20-án kelt kimutatás, amelyben a m. kir. vallás- és közoktatásügy miniszter a püspök által eszközölt beruházások megtérítését engedélyezte.

A szanalással kapcsolatban a következő érdemi információ, hogy az 1934. évi május 21-ei káptalani ülésen Mikes püspök kijelentette, hogy magánúton már megtörtént és nincs is semmi tartozása, ha megkapja a törzstőkéből őt megillető pénzt. Rogács Ferenc kanonok szerint viszont a püspök a szanalással kapcsolatban kezdetben nem kérte a befektetések megtérítését, s „...az eszmét magát is a székeskáptalan adta neki, hogy ezzel valamelyes törvényes fogódzót találjon annak megokolására, miért járul hozzá a javadalom püspök úr személyes adósságainak rendezéséhez, amint az a vonatkozó székeskáptalani iratban olvasható.”⁶⁶ Arra is utal, hogy amikor a székeskáptalan elé került a szanalás kérdése, akkor még nem volt meg a miniszteri felmérés, hanem csak a püspök által a szanalási irathoz csatolt számadások között a kegyúri építkezések tételei, amelyek megtérítését bizonyos feltételek teljesülése esetén elfogadták volna, de az általuk ajánlott szanalási terv tárgytalan lett. Ennek ellenére a káptalani ülés úgy határozott, hogy jóindulattal kezelik az ügyet és kérik, hogy a vonatkozó dokumentumokat küldje meg, mert ezek fényében tudnak érdemi döntést hozni. A határozatot a gyengélkedő nagyrépost helyett Tauber Sándor közölte a püspökkel.⁶⁷ Már ebből kitetszik, hogy a káptalan és a püspök viszonya az 1930-as évek elején nem volt felhőtlen. Ahhoz,

⁶⁴ (?): *Gróf Mikes János szombathelyi megyéspüspök teljesen visszavonul a politikai élettől és a legitimista propagandától. Súlyos anyagi válságba került a szombathelyi püspökség – Nyolcszázezer pengő kölcsön folyósítását kéri a püspökség a transzferalaphól*, Magyar Hétfő 9 (1933) 29, 3. Ebben – többek között – a következőket írják: „Értesülésünk szerint a kölcsön ügye a legutóbbi tárgyalások után olyan stádiumba jutott, hogy elrendelték a püspökség szombathelyi épületeinek, továbbá a répcseszentgyörgyi és sorokújfalusi birtokon a leltározást, mert a szombathelyi püspöki házakra és a birtokokra kebelezik rá a folyósítandó kölcsönt. Mihelyt a kölcsönt folyósították, miniszteri biztos intézi a szombathelyi püspökség összes anyagi ügyeit és Mikes János gróf megyéspüspök mindössze havi 1500 pengő járadékot kap.” Ugyanakkor azt is hozzátesszük, hogy „Illetékes helyen megállapították, hogy a szombathelyi püspökség anyagi válságát nem Mikes János gróf megyéspüspök költekező életmódja idézte elő.” Alig pár nappal e július 17-ei cikk után július 24-én Uher Károly Mikes püspöknek írt levelében a hírlapokban megjelenő közlemények kapcsán arról ír, hogy a minisztérium részéről nem történt indiszkréción. Vö. Mikes püspök hagyatéka, 18. doboz. Mikes püspök viszont augusztus 17-ei levelében arra utal, hogy az újságcikkek – anélkül, hogy a kérdéses lapokat elősorolná – a kultuszminisztérium adataira támaszkodtak. SzEL AC 1543/1933.

⁶⁵ SzEL KI 85/1933.

⁶⁶ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, 1934. május 21-ei ülés, 10. Rogács közelebbről nem részletezi, hogy pontosan mely iratra gondolt. A káptalani iktatókönyv alapján vélhetően a SzEL KI 51/b-re, amely iktatási helyén nem található.

⁶⁷ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, 1934. május 21-ei ülés, 10.

hogy megértsük, mi állt e konfliktus hátterében, fontos tisztában lenni a vasvár-szombathelyi székeskáptalannak, illetve tagjainak az egyházmegye életében betöltött szerepével és anyagi lehetőségeivel.

3. A VASVÁR-SZOMBATHELYI SZÉKESKÁPTALAN AZ 1930-AS ÉVEK ELEJÉN

A vasvár-szombathelyi székeskáptalan 6 tagból állt: *praepositus maior*, *lector*, *cantor*, *custos*, *archidiaconus de Zalaegerszeg* és *archidiaconus de Alsólendva*. A felsorolás sorrendjében Vidos Lajos nagyprépost 1926-os halálát követően: Tóth József, Tauber Sándor, Boda János, Wallner József, Rogács Ferenc és Honti Béla.⁶⁸ Az előlépés rangsor szerint történt, s csak a három felsőbb stallumban járt ezzel „némi fokozati díj.” A promóció minden alkalommal új beiktatással járt az új stallumra és az új címré.⁶⁹ 1933-ban Boda János halálával minden utána következő kanonok eggyel feljebb lépett a ranglétrán és Palkó János került be az utolsó kanonoki stallumra. Mikes püspök nem sokkal később tervbe vette e fokozatos előlépési rendszer megszüntetését, amely a későbbiek során mégis érvényben maradt. 1933. szeptember 4-én közölte a káptalannal, hogy a graduális előléptetést ezentúl mellőzni fogja, az egyes tisztségekre előterjesztésére a Szentszék, illetve ő maga fog kinevezni.⁷⁰ A nagyprépost utáni rang szerinti sorrend a kinevezés idejétől számítana.⁷¹ A káptalanban nem a megosztott *praebendák*, hanem a *massa communis* rendszere működött.⁷²

A kanonokok az egyházmegye kormányzásában is tevékenyen részt vettek,⁷³ elégnék tartjuk itt csak azt kiemelni, hogy a vikáriusi tisztséget 1922-től Boda János töltötte be, a provikáriusit pedig 1928-tól Rogács Ferenc.⁷⁴ E kanonokok az

⁶⁸ A sorrendet lásd DESICS IGNÁC, *A vasvár-szombathelyi székeskáptalan története főbb vonásaiban*, A szombathelyi egyházmegye története II (szerk. Géfin Gyula), Budapest 1929, 297–332, 329. Vidos Lajos 1926. február 24-én hunyt el. Desics Ignác a káptalan 20. századi történetét nem ismerteti, pusztán a kronológiában a kanonokok neveit és beosztását sorolja fel. Szintén nem a 20. századra helyezi a hangsúlyt: SILL FERENC, *A vasvár-szombathelyi székeskáptalan történetének vázlatja*, A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve (1777–1977) (szerk. Fábián Árpád), Szombathely 1977, 173–242. A székeskáptalan történetének e periódusáról eddig sem átfogó, sem részletes ismertetés nem jelent meg.

⁶⁹ SzEL KI 64/1929.

⁷⁰ Az első után következő 3 stallumot *ad nutum Sanctae Sedis* adományozhatja a püspök, ha nincs szó egyidejűleg más apostoli rezervációról. Ha valamelyik káptalanban 5. *dignitas* is volna, csak a Szentszék adományozhatja. Az Apostoli Datária leveleit mellékletben közli az 1931. évi március 18-ai püspökkari konferencia jegyzőkönyve: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 367–371.

⁷¹ SzEL KI 78/1933.

⁷² SzEL KI 64/1929

⁷³ Ezek részletezésétől most eltekintek, vö. *Schematismus cleri dioecesis Sabariensis pro anno Domini 1929*, Sabariae 1929, 24–26; *Schematismus cleri dioecesis Sabariensis pro anno Domini 1934*, Sabariae 1934, 10–12.

⁷⁴ SzEL Mikes püspök hagyatéka, 18. doboz, Boda János és Rogács Ferenc 1933. február 17-én kelt levele Mikes János püspökhöz.

1913-ban alapított Szombathelyi Egyházmegyei Takarékpénztár igazgatótanácsának is tagjai voltak, valamint Boda János kanonokot bízta meg Mikes püspök az egyházmegyei társulatba tömörített Annunciáta Nővérek Kongregációja igazgatásával, s egyben a társulat alapszabályainak kidolgozásával is.⁷⁵ A kanonokok az egyházmegye területi hierarchiájában is vezető pozíciót töltöttek be: egy-egy főesperességhez egy-egy kanonoki stallum tartozott.

A káptalan számos alapot, illetve alapítványt is kezelt, amelyekről egy feltehetően 1937-nél nem régebben készült összesítő Varga János kanonoktól maradt fenn *pro-memoria* formájában.⁷⁶ Ebben az 1918. március 5-ei jegyzőkönyvre hivatkozva választja szét azokat az alapokat, amelyekre a püspök a vagyionkezelési szabályzatot nem terjesztette ki és melyekről számadást nem kívánt, s azokat, amelyekről számadást kívánt. Az előbbi csoportba sorolta azokat az alapítványokat, amelyek nem egyházi természetűek, melyeket magánszemélyek bízta a káptalanra, és amelyekről a minisztériumban számadást kellett bemutatni. Ezen kívül a káptalani gazdasági-és főpénztárról, a káptalani tartalék-alapról és a misealapítványokról sem kívánt számadást a püspök. Az másik csoportban felsorolta azokat, amelyekről igen: a papnevelő intézetről és a vele kapcsolatos alapítványokról, a székesegyházról és a vele kapcsolatos alapítványokról, a püspöki és káptalani törzsvagyonról, az egyházmegyei szegényalapról, az egyházmegyei alapról, az egyházmegyei segély alapról, a püspöki elemi iskola alapról, a Szenczy-féle vasvári zárdaalapítványról, a Kelcz–Adelffy árvaházról és a vele kapcsolatos alapítványokról, a Szent Imre Egyesületről és a Székely misealapról, a Papi Nyugdíjintézetéről, a Deficientiáról, a zalaegerszegi apácák javára tett Németh- és Széll-féle alapítványról, valamint a gr. Festetics Dénesné alapokról.⁷⁷ A géppel írtak mellett kézírással kiegészítve: a Tauber-féle segély alapról és a Séllyei alapítványról.⁷⁸

Az első világháború alatt a székeskáptalan által kezelt alapok és alapítványok sok járadékkölcsön (hadikölcsön) kötvényt jegyeztek – Rogács Ferenc 1931-es kimutatása szerint az I., a III. és a VIII. kibocsátású kötvényből⁷⁹ –, amelyet az állam a háborús kiadásai fedezésére bocsátott ki több hullámban, 5,5%, illetve 6%-os ka-

⁷⁵ Boda János életútjához lásd: *A szombathelyi egyházmegye története. Történelmi névtár III*, szerk. GÉFIN GYULA, Szombathely 1935, 41–42.

⁷⁶ Maga a lista gépelt, de számos helyen olvasható Varga kanonok kézzel írt kiegészítése. Varga János 1928-tól tb. kanonok volt, 1937-től lett rendes kanonok. A lap hátoldalán kanonokként szerepel, így feltehető, hogy a feljegyzés 1937-ben vagy az után készült. SzEL A Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan Levéltára, 21. doboz.

⁷⁷ Gr. Festetics Dénesné neve háromszor is előkerül a *pro-memoriában*, először azon alapok között, amelyekről nem kívánt számadást a püspök, a szombathelyi domonkos apácák zárdája javára, majd két alkalommal azon alapok között, melyekről számadást kívánt a püspök: a szentkirályi óvoda és apácák javára, valamint egy közelebről nem részletezett célra. Uo.

⁷⁸ Varga kanonok külön lapon összegyűjtötte továbbá azokat az alapokat is, amelyeket a káptalan 1916-ban plébániai kezelésbe adott át. SzEL A Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan Levéltára, 21. doboz.

⁷⁹ SzEL KI 87/1931.

matra. A háború utáni infláció következtében a koronára szóló hadikölcsön kötvények majdnem teljesen elértéktelenedtek. A közvélemény viszont arra számított, hogy a magyar állam kártalanítja a hadikölcsön kötvényt jegyzetteket.⁸⁰ Erre a nehéz gazdasági helyzetben nem nyílt mód, így az állam pusztán elismerte a károsultak igényének erkölcsi jogosságát az 1928. évi XII. tc. 8.§-ban és az 1928. évi XXXIII. tc. 14. §. értelmében és segélyek formájában folyósított bizonyos összegeket.⁸¹ Ezen utóbbi paragrafus 8. bekezdése alapján a népjóléti és munkaügyi miniszter felhatalmazást kapott arra, hogy „500,000 P-t, a minisztertanács esetről-esetre kieszközölendő hozzájárulásával, a hadikölcsönjegyzés következtében tönkrement jótékony célú intézmények, nyugdíjintézmények és társadalmi alakulatok támogatására, további 500,000 P-t pedig a középosztályhoz tartozó lakosság tömegnyomorának enyhítésére fordíthasson.”⁸² Ezt követően került sor arra, hogy Mikes János püspök hadikölcsönkötvényt jegyző, a törvényben körülírt feltételeknek megfelelő alapok számára segílyt kért 1929-ben. Ezek az alapok Varga János felsorolásában a következők voltak: a Tanulmányi Alapítvány, a Kelcz-Adelffy árvaház alapítványa, az Egyházmegyei Papi Nyugdíjintézet Alapítványa, Agg papok házának segélyalapja, Tauber-féle segélyalap, az egyházmegyei alapítvány, az egyházmegyei szegényalapítvány, az egyházmegyei segélyező alap és a Szent Imre nyugdíjpótló alapítvány. Ezek a kölcsön névértéke arányában, bizonyos százalékos megoszlás szerint részesedtek az állami hadikölcsön segélyekből, melyek összege a következő volt: 1930-ban 20 000 P, 1931-ben 8000 P, 1932-ben 2000 P, 1939-ben 7000 P, 1941 januárjában 5000 P, decemberében pedig 4000 P.⁸³ Az 1941. évi 500. M.E. rendelet a hadikölcsön kötvények letétbe helyezését írta elő, amely – lévén, hogy ezáltal számszerűsíthetővé vált az összegük – előkészítette az 1942. évi IX. törvényt az 1914–1918. évi hadikölcsönök rendezéséről.⁸⁴

A káptalan kezelésében álló intézmények számos osztrák és magyar állampapír tulajdonosai is voltak, 1931-es kimutatás szerint a következő államkötvényekkel rendelkeztek: földtehermentesítési kötvény, 364 400 K névértékben, aranyjárdék kötvény 2 000 K névértékben, valamint koronajárdék kötvény 256 700 K

⁸⁰ A kibocsátott hadikölcsön kötvények táblázatos összefoglalását tartalmazza az 1942. évi IX. törvénycikkely 1.§-a. E szerint az I., III. sorozat kötvényeket 6%-os, a VIII. sorozat kötvényeket 5,5%-os kamatra bocsátották ki. *Corpus Iuris Hungarici. 1942. évi törvénycikkek*, Budapest 1943, 43.

⁸¹ *Corpus Iuris Hungarici. 1928. évi törvénycikkek*, Budapest 1929, 309 és 529.

⁸² Az 1928. évi XXXIII. tc. 14.§. *Corpus Iuris Hungarici. 1928. évi törvénycikkek*, Budapest 1929, 531. A fent említett összegeket az 1. bekezdésben megnevezett a népjóléti és munkaügyi minisztérium “Közjótékonyosság és emberbaráti intézmények” címének “A háború anyagi károsultjainak támogatására” elnevezésű rovatán megállapított, illetve a későbbi években megállapításra kerülő összegből különítik el. A fent említett törvényt a hadikölcsön-károsultak támogatásáról szóló 1929. évi XXXV. tc. egészítette ki. *Corpus Iuris Hungarici. 1929. évi törvénycikkek*, Budapest 1930, 445–447.

⁸³ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, 1944. október 10-én Varga János *pro-memoriája*. 60.

⁸⁴ *Corpus Iuris Hungarici. 1942. évi törvénycikkek*, Budapest 1942, 43–49.

névértékben.⁸⁵ Korábban ezek kamatai a káptalan jövedelmeinek jelentős részét képezték, de elértéktelenedtek. Az osztrák államadóssági papírokat 1921-ben a szombathelyi m. kir. állampénztárhoz, a magyar államadóssági címletek kamatfizetési íveit a m. kir. pénzügyminiszteri számvevőség hitelügyi csoportjához kellett beszo­lgáltatni az 1924. évi 102.000 pénzügyminiszteri rendelet 17. §-a értelmében,⁸⁶ végül a 960/1925. M.E. számú rendelete elrendelte a háború előtt kibocsátott magyar államadóssági címletek letétbe helyezését és összegyűjtését. Így e címletek a m. kir. állampénztárba szállítottak, viszont továbbra is a székeskáptalan tulajdonát képezték.⁸⁷

A káptalan nagy kiterjedésű földterülettel és a kiterjedt gazdasággal is rendelkezett. A tulajdonukat képező földterület nagyságát illetően az 1931-es, a püspöki kar felhívására készített részletesebb, és az 1932-es, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium felhívására készített kimutatásuk kis mértékben eltér. Feltehető, hogy az 1932-es pontosította az előző évi összegzés adatait, így most ezeket fogom ismertetni, lábjegyzetben összevetve az 1931-es adatokkal és kiegészítve azokkal az információkkal, amelyek csak az 1931-es kimutatásban szerepelnek. Az 1932-es kimutatás szerint a káptalan a trianoni békeszerződés előtt 6096 kat. hold 372 négyszögöl területtel rendelkezett,⁸⁸ amelyből a vagyonszállás 702 kat. hold 1018 négyszögölt vitt el.⁸⁹ Mivel a 40 290,30 K kat. tiszta jövedelemből⁹⁰ 6302,33 K kat. jövedelemnek megfelelő területet kellett leadniuk, így még fennmaradt leadásra 115,44 K kat. tiszta jövedelemnek megfelelő terület.⁹¹

A káptalan tulajdonában levő birtokok három egymástól távol fekvő, különböző minőségű és önmagában szétszórtan elhelyezkedő gazdaságot alkottak: a vasvári, a kemenesszentpéteri és a lipárti gazdaságokat. A vasvári gazdaság volt a legkiterjedtebb 4 majorról, a kemenesszentpéteri és a lipárti egyaránt 2-2 majorról rendelkezett. Ezekből – az O.F.B. rendelete alapján kényszerbérletbe adott 123 kat. holddal együtt – mezőgazdasági művelés alatt állt az összes terület 65,3%-a, míg erdőterü-

⁸⁵ SzEL KI 87/1931. Rogács Ferencnek a püspöki kar 1931. október 14-ei értekezlete alapján a székeskáptalan gazdaságáról szükséges kimutatásának vázlatát. SzEL KI 32/1933. A káptalan 1933. április 16-án készült kimutatása Madarász István április 8-ai megkeresésére, melyben arról gyűjt információt, hogy a háború óta milyen romlás érte az egyházi vagyont. SzEL AC, 1989/1933; SzEL KI 97b/1933. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a káptalan 1922–1932-ről benyújtott számadásából 1925 után hiányolja a fenti összegeket.

⁸⁶ A m. kir. pénzügyminiszter 1924. évi 102.000. számú rendelete, Magyarországi Rendeletek Tára 58 (1924), Budapest 1925, 1188.

⁸⁷ SzEL AC 1989/1933; SzEL KI 97b/1933; SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, 1944. október 10-én Varga János *pro-memoriája*. 60.

⁸⁸ Ezzel szemben az 1931-es kimutatás 6096 kat. hold 1029 négyszögöl területet említ 1921 vonatkozásában. SzEL KI 87/1931.

⁸⁹ Az 1931-es adatok szerint vagyonszállásra 683 kat. hold 1088 négyszögölt adtak le, földbirtokra illetve házhelyekre, valamint az így szétdarabolódott parcellák eladásával 137 kat. hold 1137 négyszögöl területet adtak el. SzEL KI 87/1931.

⁹⁰ Az 1931-es kimutatásban 40 291,96 K kat. tiszta jövedelem szerepel. Uo.

⁹¹ SzEL KI 32/1932.

let 34,7% volt. A mezőgazdasági művelés alatt álló területek 67,49 %-át szántóként, 22,18 %-át legelőként és 10,33 %-át rétként hasznosították.⁹² A gazdasági élő és holt felszerelés karbantartása és a gazdálkodás fejlesztése meglehetősen sok pénzt emésztett fel. Már 1921-1926-ban folytak nagyszabású beruházások a káptalani gazdaságban, amelyeknek a törzsvagyon terhére történő átvételéhez Mikes püspök hozzájárult. Egyúttal ahhoz is, hogy a beruházásokból a javadalmasok jövedelmeiből eszközölt 96 340 P összeg nekik visszatéríttessen – bár ezzel a lehetőséggel a káptalan később nem élt.⁹³ S engedélyezte, hogy a törlesztést – „tekintettel a mostani súlyos gazdasági helyzetre, amely az ingatlan vagyon-váltság, a földbirtokreform és a törzsvagyon tőke elértéktelenedése által érte a jelenlegi hasznélvezőket” – csak 1932. január 1-én kezdjék meg.⁹⁴

Ezt követően 1927-1932-ben ismét nagyszabású beruházásokat eszközölt a káptalan: 262 975 P-t költöttek a gazdasági épületeik rekonstruálására és a gazdasági holt leltárra – amelyből 55 805 P-t a javadalmasok eszközöltek, 207 152 P-t pedig az 1922-1932. években a földbirtokreform következtében eladásra került ingatlanok árából álltak, valamint a javadalmasok a sajátjukból 73 096 P-vel kiegészítették a gazdaság élő leltárát.⁹⁵ A székeskáptalan az 1922-1932. évi számadásait azzal terjesztette fel 1933. április 27-én a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek, hogy amennyiben szükségesnek mutatkozik, az általuk a törzsvagyon tőkéből eszközölt beruházásokat vizsgálta felül és ismerje el a törzsvagyon terhére.⁹⁶ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1933. október 30-án küldött levelében tett észrevételeket a számadásokhoz,⁹⁷ majd Kapácsy Jenő miniszteri számvevősegi tanácsossal és Jászay Jenő királyi közalapítványi igazgatóval vizsgálta felül a beruházásokat, akik a káptalan képviselőjével, Rogács Ferencsel végigjárták a káptalan birtokait és számba vették a beruházásokat és az akkori állapotukat. Megállapításaikat 1933. november 24-én jegyzőkönyvben rögzítették, amely részletezi a fenti beruházásra fordított összeg megoszlását. Ezek szerint 167 777 P-t fordítottak épületek emelésére és átalakítására, amelyek az okszerű gazdálkodás miatt váltak szükségessé, a holt leltári felszerelés beszerzésre illetve kiegészítésre 71 829,25 P-t, erdősítési hiánypótlásra 7689,71 P-t, O.F.B. költségekre 3883,59 P-t, végül egyéb kiadásokra 11778,20 P-t. A látottakból és az átvizsgált számadásokból a következő megállapításra jutottak: „...a Székeskáptalan által eszközölt befektetések mind hasznos beruházá-

⁹² Uo. A százalékos kimutatás az ott olvasható adatok alapján.

⁹³ SzEL KI 1/1934.

⁹⁴ SzEL Székeskáptalani ügyiratok iktatója és a fontosabb határozatok jegyzőkönyve 1919-1989, 1927. 75. bejegyzés, december 16. A püspöknek a káptalan felterjesztésére adott válaszirata bemásolva.

⁹⁵ Wallner József vázolja a helyzetet Grósz Józsefnek, amikor arra kéri, hogy vagyonfelügyeleti szempontból utólag vegye tudomásul a törzsvagyon tőke beruházását. Lásd: SzEL AC 870/1936. Az 1933. november 24-én készült jegyzőkönyvben 262 975 P 75 fillér szerepel: SzEL KI 1/1934.

⁹⁶ SzEL KI 42/1933.

⁹⁷ SzEL KI 97b/1933; SzEL AC 1989/1933.

sok, melyek nélkül az egész mezőgazdasági üzem összeomlott volna. A még kellő időben létesített beruházásokkal a mérsékelten értékes birtokok újból hasznot hajtókká váltak s bár szerényen, de biztosítják a Székeskáptalan megélhetését.”⁹⁸ Ráadásul nem csak törzsvagyoni ingatlan eladásokból, hanem a káptalan saját folyó jövedelméből is évente jelentős összeget fordított ezekre. Ezért a bizottság a beruházásoknak a törzsvagyon részére történő átvételét javasolta.⁹⁹ Viszont a törzstőkéből felhasznált 207 152 P-t vissza kellett valahogy téríteni, hiszen a törzstőke készpénzek megtérítési kötelezettség nélkül csak földbirtok vásárlására lennének fordíthatók, s ahhoz is a vagyonfelügyeleti hatóság hozzájárulása lett volna szükséges, s a káptalan építkezésre, erdősítésre, stb. használta fel ezen összeget. Így csak törzstőkekölcsön formájában lenne lehetséges a megtérítése.¹⁰⁰ A káptalan képviselője három javaslatot tett. Az első, hogy tekintsenek el a 207 152 P-től, s akkor ők is eltekintenek az általuk beruházott 55 805 P-től. Szintén megoldást jelenthetne, ha az összberuházásra, a 262 975 P-re hosszú lejáratú törzstőke kölcsönt engedélyeznének. A már beruházott törzstőke törlesztése kezdődne meg először, majd a káptalan folyó jövedelméből beruházott törzstőke-kölcsön a káptalan tagjainak visszatérítenék, s ezt követően kezdődne meg ezen összeg visszafizetése. De e megoldási javaslat hátránya, hogy az akkori gazdasági viszonyok mellett ezen összeg évi amortizációja olyan terhet róna a folyó jövedelemre, mely a székeskáptalan tagjainak megélhetését veszélyeztetné. Végül felveti, hogy vegyenek 100 hold földet, mivel „a felhasznált 207 152 P törzstőke a fentebb részletezettek szerint kereken 100 kat. hold föld konjunkturális eladásából állott elő”¹⁰¹ és ennek vételára íratna törzstőkekölcsön gyanánt elő. Az 55 805 P erejéig a törzstőke készpénzek a káptalannak átengedtetnének, míg ez az összeg kiegyenlítve nincs, utána kezdődhetne a törlesztése. Viszont a földet csak banki kölcsönrel tudná megvenni, mivel a törzstőke készpénzzel nem rendelkezik. Végül azt is megemlíti a jegyzőkönyv, hogy további beruházások is szükségesek lennének.¹⁰²

Rogács kanonok egy Mikes püspöknek írt levelében a harmadik megoldási javaslat egy továbbgondolt verzióját veti fel: amikor a javadalom adómentessé válik, kisebb terjedelmű, de jól jövedelmező birtok vétessék. A káptalan meg is jelölt az egyik birtokával összefüggően megszerezhető 50 holdas területet, amelynek vételára 35–40 000 P lenne, amit 35–40 évre függő kölcsön formájában vennének fel. Viszont a vallás- és közoktatásügyi miniszter ezt is nehezményezte, akárcsak az első kettőt, így egy negyedik megoldási javaslattal álltak elő, mely szerint hajlandók az 55 805 P-ről lemondani, ha a javadalom is kész saját érdekében visszatérítési igényéről megfelelő arányban lemondani. Ezek után 50–60 000 P maradna,

⁹⁸ SzEL KI 1/1934.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ SzEL KI 97b/1933.

¹⁰¹ SzEL KI 1/1934.

¹⁰² Uo.

amit meg kellene téríteni. Mivel ez törlesztéses belső kölcsön formájában történne, ezt a jövedelem megbírná. Ezen megoldási tervhez kérik Mikes püspök főhatósági hozzájárulását.¹⁰³ A püspök arra hivatkozva, hogy a káptalan elvileg nem kért a tőkék befektetésére engedélyt, ezt megtagadta. Csak abban az esetben hajlandó a részletekről tárgyalni, ha ezt a hozzájárulást utólag kérik.¹⁰⁴ A káptalan nem tartja szükségesnek,¹⁰⁵ hiszen a püspök tudott a beruházásokról, sőt a felterjesztett vagyonekezelési és törzsvagyonosi számadásokat korábban észrevétel nélkül tudomásul is vette.¹⁰⁶ Felmerülhet bennünk az a kérdés, hogy miért nem kérték ki előzetesen Mikes püspök egyházfőhatósági engedélyét, hiszen ez evidens lett volna. A válasz talán a tőkék befektetésének módjáról vallott eltérő felfogásban keresendő,¹⁰⁷ tartottak tőle, hogy nem fogja beleegyezését adni, ami által a gazdaság fejlesztését nem tudták volna keresztül vinni.

Láthattuk tehát, hogy az 1930-as évek elején a szombathelyi püspökség több tényező – az állampapírok és kötvények elértéktelenedése, vagyonváltság, gazdasági világválság – összefonódásának következtében komoly anyagi gondokkal küszködött, a szanaláshoz a káptalan mégsem volt hajlandó hozzájárulását adni a tervezett formában. A püspök pedig a káptalani törzstőkéből – a vagyonfelügyeleti hatóság megkérdezése nélkül – eszközölt beruházások visszatérítéséhez nem volt hajlandó egyházfőhatósági jóváhagyását adni. Felmerül a kérdés, hogy mi vezetett el idáig, mi húzódott meg ennek a konfliktusnak a hátterében?

4. MIKES PÜSPÖK ÉS A KÁPTALAN KONFLIKTUSA

Mikes püspök és a káptalan közti viszony az 1930-as évek elején romlott meg, több okból kifolyólag. Mind az egyes kanonokokkal, mind pedig a káptalannal adódtak nézeteltérései, különösen a tőkék befektetési módja, elszámolása és az egyházkormányzat terén. Bár abban mindkét fél, a káptalan és Mikes püspök is egyetértett, hogy in-

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ SzEL KI 7/1934. Mikes püspök válasza gépelve a palliumon. Az eredeti levelet visszaadta február 8-án azzal, hogy ha a káptalan ezt kéri fogja, akkor írásban fog a felterjesztésre válaszolni. Lásd Palkó János jegyzetét a levélen.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ SzEL AC 616/1933. Mikes püspök 1933. április 13-án a székeskáptalantól afelől érdeklődött, hogy a birtokrészek eladásából a törzsvagyonosi készpénzek építkezésre fordítása be lett-e jelentve a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek. A székeskáptalan 1933. április 17-én kelt levelében elismerte, hogy ez előzetesen nem volt bejelentve a miniszternek: SzEL AC 663/1933. Mikes püspök válaszlevelében nem reagál a káptalan tájékoztatására, s ezzel mintegy hallgatólagosan tudomásul veszi, s arra utasítja őket, hogy terjessék fel a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Az ügy 1941-ben nyer végleg befejezést, ekkor kerül sor a 207 152 P törzstőke-követelés végleges rendezésére. Lásd SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933, a székeskáptalan 1941. december 19-ei ülése. 38.

¹⁰⁷ Ennek részletezését lásd e tanulmány következő fejezetében.

gatlanba kell fektetni a tőkéket, viszont abban már nem, hogy milyen ingatlanba. Mikes püspök 1929-ben Damonyán kastélyt vásárolt, nagy valószínűséggel ősszel, mivel már ekkor terveket készíttetett a kastély kápolnájára vonatkozóan Antal Dezső építésszel.¹⁰⁸ Szintén erre enged következtetni, hogy 1929. október 15-én 10 000 P kölcsönt vett fel saját aláírásával ellátott kötelezvény ellenében¹⁰⁹ az Egyházmegyei Alap nevében a szemináriumtól, amely „a damonyai ingatlan vételére fordított, mert mikor az kifizetendő volt, más egyházi pénz nem állott rendelkezésre.”¹¹⁰ A bekezdés végén levő mondat ezt némileg cáfolni látszik, hiszen Mikes püspök arról értesíti a káptalan, hogy a „Fentiek magyarázzák azt is, hogy ugy a Rigó-féle¹¹¹, mint a Kapuy-féle¹¹² hagyatékok még nem számoltattak el.”¹¹³ Az alsópapság hagyatékának a 15%-a ugyanis a szombathelyi egyházmegye 1927-es zsinati törvénykönyvének 561. §-a értelmében az egyházmegyét illeti, mégpedig úgy, hogy azt három egyenlő részben az egyházmegyei alap, a papnevelőintézet és az egyházmegyei nyugdíjintézet kapja.¹¹⁴ Ha érvényes végrendelet nélkül hunyt el valaki,¹¹⁵ akkor a köteles részek¹¹⁶ levonása után a hagyaték három egyenlő részre oszthatik: az egyházi harmadra, a rokonok harmadára és a szegények harmadára. Az egyházi harmad 1/3-a annak a templomnak jár, ahol az elhunyt pap utóljára működött, 2/3-át pedig az Egyházmegyei Alap kapja.¹¹⁷ A megyéspüspök köteles ezeket átadni a székeskáptalan kezelésébe, de az elszámolás a damonyai vétel miatt még 1931. február 9-én sem történt meg.¹¹⁸ A vételár kifizetése tehát már októberben megtör-

¹⁰⁸ SzEL AC 1922/1929.

¹⁰⁹ Erről a káptalan 1931. március 9-én Mikes püspöknek írt leveléből értesülünk, melyben azt is leírják, hogy e tartozásról nem Mikes püspök értesítette a káptalan, hanem a szemináriumi vagyongfelügyelő bizottság két kanonok tagja találta az 1930. évi számadásban: SzEL KI 18/1931.

¹¹⁰ SzEL KI 13/1931. Mikes püspök 1931. február 9-ei válasza a káptalan 1930. december 31-ei érdeklődésére a kölcsön természetére, céljára és a tőke visszafizetésének módozataira nézve. Vö. SzEL KI 6/1931. Az Egyházmegyei Alap vagyona ekkor 903,40 P takarékpénztári betétben és 2390 P takarékpénztári részvényekben. Az alap rendeltetéséről: SzEL AC 67/1934. Rogács Ferenc kanonok 1934. szeptember 3-ai válasza a püspök augusztus 6-ai kérdésére. Az érdeklődés azt sejteti, hogy talán Mikes püspök nem volt teljesen tisztában az alap rendeltetésével, amikor a kölcsönt felvette.

¹¹¹ Rigó Zsigmond (1855–1932) Rábakéthyen volt káplán, majd ugyanott plébános, s mint ilyen 1898–1902-ig az őrségi kerület esperese és tanfelügyelője. 1902-től 1927-es nyugalomba vonulásáig pedig püspöktamási plébános és molnári apát. Nyugdíjas éveit Vasváron töltötte, 1932-ben halt meg. *A szombathelyi egyházmegye története. Történelmi névtár*, 342.

¹¹² Kapuy Károly (1867–1929) különböző helyeken káplánként szolgált, majd 1901–1929-ig vámoscsaládi plébános volt. Uo., 178.

¹¹³ Tehát e két összeg is rendelkezésre állt és ezeket is részben vagy egészben a damonyai ingatlan megvételére fordította Mikes püspök. SzEL KI 13/1931.

¹¹⁴ *A szombathelyi egyházmegye zsinati törvénykönyve. (Statuta Dioecisana)*, Szombathely 1927, 198.

¹¹⁵ Kapuy-nak volt végrendelete, de az formailag nem volt megfelelő. SzEL AC 2299/1930. Mikes püspöknek 1929. december 19-én a sárvári járásbíróshoz írt levele.

¹¹⁶ Ezek tételes felsorolását lásd: *A m. kir. igazságügyminiszternek és a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1904. évi T. 107/15 I.M. számú rendelete*, Magyarországi Rendeletek Tára 38 (1933) 509–510.

¹¹⁷ A szombathelyi egyházmegye zsinati törvénykönyve 567.§, 199.

¹¹⁸ SzEL KI 13/1931.

ténhetett, viszont a tulajdonosnak, Pataky Istvánnak címzett levél, melynek fogalmazványa fennmaradt, s amelyben a kastély és a körülötte elterülő 5000 öl kert megvételének szándékát közli a püspök, 1929. december 28-án kelt. Ebben kötelezi magát, hogy szerzetesnővéreket fog oda telepíteni, akik az ott létesítendő kápolnát gondozni fogják, ott gyakori szentmiséket fognak mondani, valamint napközi ott-hont is nyit a damonyai gyerekeknek.¹¹⁹ Magának a szerződésnek az aláírására csak később, 1931 áprilisában került sor.¹²⁰

Boda János kanonok visszaemlékezése szerint az ingatlan megvételéről az annunciáták számára 1929. december 20-án értesült, amikor a délutáni órákban kivitte a püspök a kastélyhoz megmutatni neki. Erről a következőket írja: „Késő decemberi idő lévén, kevés időnk volt a kastély megtekintésére, de ez is elég volt arra, hogy a kastély desolált állapotáról nagy vonásokban meggyőződjem. Mikor a megyés püspök ur aggodalmaskodó arckifejezésemet s kedvtelenségemet látta, meg is jegyezte: «Ugy látszik, maga nem nagyon lelkesedik Damonyáért. Akkor neki adom az örökimádás apácáknak.»»¹²¹ Később Mikes püspök mégis az annunciáta nővérek mellett maradt, 1930 októberében ismét együtt mentek ki Boda Jánossal Damonyára, de ez alkalommal két annunciáta nővérrel és egy építésszel, aki felülvizsgálta a tető állapotát, s arra a következtetésre jutott, hogy a telet nem bírja ki. A helyreállítás 500–600 P-be került, amelyet a nővérek átvállaltak – ahogy Boda fogalmaz – a püspök magas személye iránt tartozó tiszteletből is. Végül az eredeti összegnek 3–4-szerese, 2000 P lett a helyreállítás végösszege.¹²² Ezt követően kezdett el Boda kanonok a szerződés elkészítésével foglalkozni, amelynek számos akadálya volt, a család a püspökkel való megegyezésre hivatkozva különleges igényekkel lépett fel¹²³ és a novemberre elkészített szerződést sem voltak hajlandók aláírni.¹²⁴ Így a szerződés rendezésének ügye Mikes püspökre maradt. Boda az ingatlan használhatóvá tételéhez átalakítási terveket is készítettett, amelyet azért is tartott különösen fontosnak, hogy kiderüljön, hogy a vételárral együtt a várható költségek nem haladják-e meg a 30 000 aranylira összeget, mivel az esetben a *Codex Iuris Canonici* 534. §. értelmében ki kellett volna kérniük a *beneplicium apostolicumot*. Mivel az előzetes számítások szerint meghaladták volna és annyi pénzük sem volt a nővéreknek, így kölcsönt kellett volna felvenniük, amihez – a *Codex Iuris Canonici* 1532. kánon 1. §.-a értelmében – ismét szentszéki hozzájárulást kellett volna kérniük, s amelyet az anyaház építéséből fennmaradt kölcsön-tartozás miatt nem biztos, hogy megkaptak volna. E miatt érvényesen ilyen összegről szóló szerződést az Apostoli Szentszék engedélye nélkül nem köthettek, így szerinte nem je-

¹¹⁹ Vö. AC 2481/1930 in AC, 944/1930, in AC 1223/1930.

¹²⁰ Az adás-vételi szerződés 1931. május 14-én kelt. Másolata megtalálható: SzEL AC 458/1932.

¹²¹ SzEL KI 81/1931. Boda János kanonok észrevételei, 1931. december 4-én, 2. (Bár a gépelt anyag végén e dátum olvasható, az utolsó előtti lap alján tollal a december 2-a is szerepel.)

¹²² Uo.

¹²³ Ezekről bővebben: SzEL AC 993/1931.

¹²⁴ SzEL KI 81/1931. Boda János kanonok észrevételei, 1931. december 4-én, 3.

lenthette ki a püspök előtt 1931 nyarán, hogy az „Annunciáta nővérek «a megtörtént vételtől visszalépnek.»”. Viszont örömmel veszi, hogy a püspök őket a vélt obligóból kiengedi.¹²⁵

1931. július 1-én a püspök még más véleményen volt, ekkor azt írta Bodának, hogy nincs mód a vételtől visszalépésre.¹²⁶ November 26-án ezzel szemben már a fentieket mondta, s hogy a kastélyt más egyházi célra fordítja, és mint a Kapuy örökséget fogja kezelni. Ha más tulajdonba menne át – amire Mikes püspöknek nem sokkal később kilátása nyílt¹²⁷ –, akkor beszolgáltatja a pénzt.¹²⁸

A káptalannak november 26-án megküldte a Kapuy illetve a Rigó hagyatékának a damonyai vétellel kapcsolatos elszámolását. Ezt érdemes közelebbről megvizsgálni, mivel a későbbiek folyamán a káptalan többször fog utalni rá felirataiban és ennek segítségével lehet megérteni az összefüggéseket és rámutatni a felmerülő ellentmondásokra. Ebben a köteles 15% címén a következők szerepelnek: az egyházmegyei alpnak: 1545,05 P, a papnevelő intézetnek: 1545,05 P, a nyugdíjintézetnek szintén 1545,05 P. Mivel Kapuy érvényes végrendelet nélkül hunyt el, így egyházi harmad, illetve szegényharmad címén egyaránt: 7654,36 P-t számol el Mikes püspök. Ehhez hozzászámítva a 747,20 P kamatot, összesen: 20 691 P 7 fillér jön ki, viszont a szegényharmad képviselőjének a díja és a kifizetett illetékek levonása után: 19 615 P 67 fillér maradt. Ehhez az összeghez, amely a Kapuy hagyatékot jelentette, 500 P-vel adódik hozzá a Rigó-hagyaték megváltásból az az összeg, ami az életében 1500 P lefizetésével megváltott hagyatékából nem folyt be az egyházmegyei alpnak.¹²⁹ Mikes püspök leírása szerint a damonyai kastély és belsőség ára végösszegben – a szerződésben megjelölt 20 500 P helyett – 21 591 P 30 fillért tett ki.¹³⁰ Mivel mind a Kapuy hagyaték, mind a Rigó-féle 500 P erre fordított, így még 1475 P 63 fillér maradt, ami az elszámolásban mínuszként mutatkozik.¹³¹ Itt érdemes visszautalni a fejezet elejére: Mikes püspök – saját

¹²⁵ Uo. 4–5.

¹²⁶ SzEL AC 1344/1931.

¹²⁷ Az év végén a kastélyt megpróbálta bérbe adni, szentmiklósi Mudrony Józseffel tárgyalt. A püspök olyan bérösszeget kíván, amely a vételbe fektetett tőke méltányos kamatját meghozza, valamint az adót is a bérlő fizetné. SzEL AC 2443/1931. Később a pálosoknak – akik hazatelepedés céljából kerestek alkalmas ingatlant – próbálta eladni: SzEL AC 1362/1932, sikertelenül. Az épület még 1933-ban is üresen állt, amikor a helyi tanító egy farsang végi műkedvelő előadás céljára kérte el a nagytermet és megígérte, hogy kitakarítva továbbra is zárva tartja: SzEL AC 99/1933.

¹²⁸ SzEL KI 81/1931.

¹²⁹ SzEL KI 6/1930. E levél szerint az egyházmegyei zsinati törvénykönyv értelmében az említett alapoknak járó pénz átutalta, a levél hátoldalán viszont Varga kanonok azon megjegyzése olvasható, hogy az egyházmegyei alpnak nem folyt be.

¹³⁰ SzEL KI 2/1932. Igaz, hogy az 1931. április 14-én kötött szerződésben vételárként 20 500 P szerepel, de az 5. pont értelmében a tulajdonjog bekebelezésével járó költséget és az átruházási illetéket a vevő fizeti: SzEL AC 458/1932.

¹³¹ SzEL KI 2/1932. illetve a dokumentum másolata: SzEL AC 2260/1931. Ezen utóbbi iktatószám alatt egy vélhetően korábbi változata is olvasható az elszámolásnak, ami a későbbiek során bizonyos kérdések tisztázásában segíthet.

bevallása szerint – az említett 10 000 P-t is a damonyai ingatlan megvételére fordította, amely meglepő, hiszen így a kastély és a hozzá tartozó belsőségek árának az általa megjelölnél sokkal magasabbnak kellett volna lennie.

Ezzel párhuzamosan került sor 1930-ban a 20 000 P, 1931-ben a 8000 P már említett hadikölcsön valorizációs segélyeknek a népjóléti miniszter általi kiutalására az 1929-ben segélyre felterjesztett, a káptalan által kezelt alapok javára. E pénzek közül az előbbi Mikes püspök nem adta át azonnal a káptalan kezelésébe, az utóbbi összeget a káptalan átvette.¹³² Ezt az átadott 8000 P-t Mikes püspök a kegyurasága alatt álló novai plébánia építési költségeinek részbeni fedezésére szerezte volna felhasználni, azzal a megkötéssel, hogy a plébánia aranyértékben tartozzon utána és az akkor a gazdasági helyzet miatt eladhatatlan ingatlanok majdan eladása után a pénzt visszafizesse.¹³³ A káptalan a tervhez elvileg hozzájárult, de előtte az adóslevelet szeretne volna megvizsgálni,¹³⁴ amelynek tervezetét Mikes püspök meg is küldte nekik. Ebben Bedics Mihály plébános és Mikes püspök a kölcsöntőke után a mindenkori betéti kamatot ígéri félévenként fizetni, a tőkét pedig félévi előzetes havi felmondás mellett tartoznak visszafizetni. Amennyiben a kamat fizetése elmaradna, akkor a tartozás azonnal esedékessé válik és 8% késedelmi kamatot is fizetni kellene. A tartozás biztosítására ingatlant ajánlanak: a novai Németh réti dűlőben összesen 6596 öl házhelyterületet.¹³⁵ A székeskáptalan nem járul hozzá a kölcsönhöz.¹³⁶ Indokaikat a vonatkozó dokumentum hiányában nem tudjuk pontosan rekonstruálni,¹³⁷ mindenesetre sejteni lehet, hogy a tőke befektetéséről alkotott eltérő vélemény állhatott a háttérben. Erre enged következtetni a káptalan 78. számú felterjesztése, melyben arra hivatkoznak, hogy a korábbi felterjesztésükben javaslatot tettek arra, hogy a 8000 P-t hasznot hajtó ingatlanba fektessék.¹³⁸ Ezzel szemben egy plébániaépület kétemeletesre bővítése, habár kétségtelenül komfortosabbá teszi a házat, azon kívül, hogy nem feltétlenül szükséges beruházás, kézzel fogható hasznot – a csekély ígért kamaton kívül – nem termel, inkább teherként jelentkezik a fenntartása.¹³⁹

¹³² A püspökhöz írt levelük fogalmazványát lásd SzEL KI 58/1931. illetve: SzEL KI 3/1932, ahol szintén utalnak rá.

¹³³ SzEL KI 55/1931.

¹³⁴ SzEL KI 58/1931.

¹³⁵ SzEL KI 75/1931.

¹³⁶ SzEL Székeskáptalani ügyiratok iktatója és a fontosabb határozatok jegyzőkönyve 1919–1989, 1931. 75. számú bejegyzés: „Püspök úr a novai építkezéshez a jótékony alapok 8000 P-jét kölcsön akarja venni. Székeskáptalan nem járul hozzá.”

¹³⁷ A SzEL KI 75/1931. szám alatt nem található meg a káptalan püspököknek megküldött válasz levélfogalmazványa, s a SzEL KI 77/1931. szám alatt sem, amelyben a püspök a 75. számú felterjesztést, mint levéltári kezelésre alkalmatlant, visszaküldi hozzájuk.

¹³⁸ A felterjesztés szövege: SzEL KI 78/1931.

¹³⁹ PL Cat. D/C, 1977/1939. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter szerint egy falusi plébánia kétszintesre bővítése nem jelent a javadalom részére szükséges vagy hasznos beruházást, sőt inkább újabb terhet, mert a fenntartási költségek is emelkednek.

Mikes püspök a káptalan elutasító levelére írt válaszlevelében arra hívta fel a figyelmüket, hogy ha a 8000 P egy esetleges devalváció következtében értékét vesztené, őket tenné felelőssé.¹⁴⁰ E kijelentése teljesen egybevág azzal, hogy szerinte a tőkésítésnek még nem érkezett el az ideje, és hogy ingatlanba kell a tőkét fektetni.¹⁴¹ A káptalan véleménye lényegében megegyezik ezzel, csak ők annyival egészítik ki, hogy hasznot hajtó ingatlanba. Mikes püspök – úgy tűnik – inkább a tőke értékének a megőrzésére helyezi a hangsúlyt. Egy következő levelében ugyanis arra kéri a káptalant, hogy helyezték el a pénzt oly módon, hogy esetleges devalváció esetén az alapokat ne érje kár.¹⁴² A káptalan erre reflektálva kijelenti, hogy a pénzt ingatlanba fektetik, és az ügyészüket utasítják, hogy lehetőleg rövid időn belül hozza javaslatba elfogadható ingatlan vételét.¹⁴³

Mikes püspök a 20 000 P hadikölcsön valorizációs segélyről, amelyet 1930-ban kapott kézhez, és amely – ahogy fogalmaz – nála fekszik, csak 1931. december 12-én értesítette a káptalant. Egyben arra kérte, hogy ezt is fektessék ingatlanba, hasonlóan a 8000 P-höz. Ugyanebben a levelében fel is osztotta az összeget az 1929-ben segélyre felterjesztett alapok között,¹⁴⁴ viszont át nem utalta hozzájuk. A befektetésre a lépéseket a káptalan már 1932 januárjára megtette, ezért kéri, hogy utalja át hozzájuk az összeget és egyben arról is tájékozódni szeretnének, hogy a miniszter mikor utalta ki a pénzt, mivel a számadásba a kamatokat is fel kell venniük és akkor a vételárnál is úgy kalkulálhatnak.¹⁴⁵ A pénzt viszont még 1932. március 15-én sem kapták meg, bár ekkor nagy szükség lenne rá: a káptalan ugyanis megkezdte a tárgyalásokat a befektetést illetően és talált is – véleményük szerint – alkalmas földeket: a helyi domonkosoktól 25 hold ingatlant, ölenként 60 fillérért, Sághy István kámonai földbirtokos 23 ezer öl szántóját, ölenként 90-80 fillérért, valamint a dömötöri Istóczy-féle birtokból 70 holdat négyszög-ölenként 45-35 fillérért.¹⁴⁶ Viszont Mikes püspök a két utóbbit nem találta megfelelőnek a megvételre, az előbbiről pedig a prior azt közölte, hogy jelenleg nem szerezhető meg,¹⁴⁷ így az ezek megvételére fordítandó pénzt ezek után sem utalta át a kezelésükbe.

Összefoglalva tehát a káptalanhoz nem folyt be sem a Kapuy hagyaték, sem a Rigó hagyaték, mert ezek – Mikes püspök állítása szerint – a damonyai ingatlanra fordítottak, sem a 20 000 P hadikölcsön segély, ami Mikes püspöknél hevert, ráadásul az általuk kezelt Egyházmegyei Alap 10 000 P-vel tartozott, amelyet – ahogy Mikes püspök írja – szintén a damonyai ingatlanra vett fel az alap nevében.

¹⁴⁰ Utalás rá a káptalan válaszlevél fogalmazványában: SzEL KI 78/1931.

¹⁴¹ SzEL KI 13/1931

¹⁴² SzEL KI 84/1931. Mikes püspök ebben a 2291. sz. leiratát fenntartja.

¹⁴³ Uo.

¹⁴⁴ SzEL KI 88/1931.

¹⁴⁵ SzEL KI 3/1932.

¹⁴⁶ SzEL KI 18/1932.

¹⁴⁷ SzEL KI 27/1932. Mikes püspök 1932. április 1-i levele a székeskáptalannak.

Ehhez hozzájött az is, hogy a püspök az egyházkormányzásban nem minden esetben kérte ki a *Codex Iuris Canonici* által előírt tanácsukat, amely szintén a káptalan nemtetszésével találkozott.

Sérelmeiket már 1931. március 9-én kelt levelükben a püspök elé terjesztették. Feliratukban kifejtették, hogy Mikes püspök eljárásában az *alienatio* – tehát az egyházi javak nem rendeltetésszerű használatának, elidegenítésének – esetét látják fennforogni,¹⁴⁸ és különösen sérelmesnek találták, hogy az *administrationis consiliumot* és a káptalan beleegyezését nem kérte ki. Az előbbi az 1000 franknál kisebb értékű egyházi javak *alienatiójánál* kellett kikérni az 1532. kánon 2. §-a értelmében, a káptalan beleegyezését pedig a 1000–30 000 frank értékű egyházi javak *alienatiója* esetén, amelyet az 1532. kánon 3.§-a ír elő.¹⁴⁹ A káptalan ugyan nem említi meg érvelésében, de érdemes kitérni rá, hogy 1927-ben Cesare Orsenigo nuncius *ex specialissimo mandato apostolico* a magyarországi ordináriusoknak 5 évre felhatalmazást adott az úgynevezett nagyobb vagyoni jogügyletek jóváhagyására az 1532. kánon 3. §-ában leírt feltételek betartása mellett: tehát ki kell kérni a káptalan beleegyezését, az egyházmegyei vagyongazdálkodó tanács beleegyezését és azok beleegyezését, akiket ez érint. Ennek megtartásával az 1530. kánon 1.§ 3. pontjában megkívánt engedély kikérése nélkül az 1532. kánon 1.§ 1. és 2. pontjaiban említett értékekről szerződést köthetnek az ordináriusok. Mikes püspök viszont pont a vagyonjogi ügylet érvényességéhez szükséges feltételt hagyta figyelmen kívül: elfelejtette a káptalan beleegyezését kikérni.¹⁵⁰ A káptalan ezen kívül sérelmezte azt is, hogy a püspök kuráciák felállításakor, illetve címzetes kanonokok kinevezésekor nem kérte ki a tanácsukat.¹⁵¹ Mikes püspök 1931. március 14-én kelt leiratában arra hivatkozott, hogy nincs szó *alienatióról*, pusztán arról, hogy még nem adta a káptalan kezelésébe át az összegeket.¹⁵² S mivel a kuráciák felállítása csak átmeneti intézkedés, így véleménye szerint csak a plébániák felállításánál kérendő ki a káptalan tanácsa, viszont azt elismerte, hogy Kopcsándy Sándor és Németh Károly címzetes kanonoki kinevezésekor elfeledkezett a káptalan tanácsának előírt kikéréséről és ígéretet tett rá, hogy a jövőben hasonló esetben meghallgatja véleményüket.

¹⁴⁸ A *Codex Iuris Canonici* vonatkozó 1530, 1531 és 1532-es kánonjai figyelmen kívül hagyására hivatkoztak: SzEL KI 18/1931. Mikes püspök válasziratában arra utalt, hogy pusztán arról van szó, hogy még nem adta át az adott összegeket a káptalan kezelésébe: SzEL KI 20/1931. Az *alienatio* magyarázatát bővebben lásd: P. CHAS AUGUSTINE, *A commentary on the new Code of Canon Law. VI: Administrative Law (Can. 1154–1151)*, London 1921, 592–596.

¹⁴⁹ SzEL KI 18/1931; *Codex Iuris Canonici*, can. 1532, 446.

¹⁵⁰ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 205. Az engedély 1932. szeptember 12-én járt le, ekkor a püspökkari értekezleten ismét napirendre került a kérdés. Itt Mikes püspök hozzászólásában kifejtette, hogy jónak látná a fakultások tíz évre szóló meghosszabbítását. A püspöki kar is a meghosszabbítás kérelmezése mellett dönt. Uo., 443.

¹⁵¹ A címzetes kanonoki kinevezésekkor a hivatkozási alapot a 406. kánon 1.§-a, a kuráciák felállításakor az 1428-as kánon 1. §-a jelenthette, melyek kimondják a káptalan tanácsa kikérésének szükségességét. *Codex Iuris Canonici*, 110–111 és 418.

¹⁵² SzEL KI 20/1931.

A pénzügyek terén a helyzet továbbra sem változott: a káptalan ismételtlen kérte a püspököt 1932. január 9-én az alapokat megillető pénzek átadására, rámutatva némely ellentmondásra is. A káptalan megállapítása szerint – a kifizetett illeték arányos elosztásával és levonásával – a püspök a következő összegekkel tartozott az általuk kezelt alapoknak: az egyházmegyei alapnak a Kapuy hagyatékából 6341,65 P-vel, valamint a Rigó-féle hagyaték megváltásból 500 P-vel, az egyházmegyei szegényalaphoz a Kapuy hagyatékából: 7852,05 P-vel, az egyházmegyei nyugdíjintézetnek a Kapuy hagyatékából 1500,75 P-vel.¹⁵³ E három alap követelése tehát összesen: 16 194,45 P, az elszámolás alatt levő egész összeg pedig a vámoscsaládi templomnak – hiszen ez volt az elhunyt plébániája – és a papnevelő intézetnek járó¹⁵⁴ összeggel együtt: 20 115,67 P.¹⁵⁵ A püspök elszámolása szerint a damonyai kastély és belföldi vételárának végösszege: 21 591,30 P volt¹⁵⁶ és a 355/1931. számú leirata szerint az 1929. október 15-én a szemináriumtól saját kezűleg aláírt kötelezvény ellenében az egyházmegyei alap terhére felvett 10 000 P-t is erre fordította. Összeszámolva tehát – saját bevallása szerint – 30 115,67 P-t fordított a 21 591,30 P-be kerülő kastély megvételére, s így a káptalan kimutatása szerint 8524,37 P felesleg mutatkozott. Viszont a püspök kimutatásában a damonyai ingatlanba fektetett Kapuy és Rigó hagyatékáról, amelyet nekik megküldött, az egész összeg felhasználása után még 1475,63 P fedezetlen hiány van feltüntetve. A káptalan értetlenül áll az ellentmondás előtt.¹⁵⁷ Az elszámolás egy feltehetően korábbi verziójában, amely szintén 1931. november 26-ára van datálva, az alapok 17 440,66 P-vel vannak érdekelve a damonyai vételben, ugyanis ebben az egyházmegyei alap terhére és az egyházmegyei hivatal részére megvett, 2675 P-be kerülő autó levonásra került, míg a végleges elszámolásban ez nincs feltüntetve. Tehát a szerint az autót nem a Kapuy hagyatékából vásárolták.¹⁵⁸

A káptalan az említett ellentmondás észrevételezése mellett azt is kijelenti, hogy mint az alapok felelős kezelője, nem járul hozzá az alapok pénzének ingatlanba fektetéséhez. Indoklásukban kifejtik, hogy az 1523. kánon alakításai nem tartatnak meg, így maga a vétel érvénytelen. Ezenkívül az alapok rendeltetésére nézve

¹⁵³ Vö. *A szombathelyi egyházmegye zsinati törvénykönyve*, 561.§. 566.§. 567.§. 198–199; SzEL AC 1268/1930. Mikes János püspök 1930. június 24-én azzal a kérelemmel fordul gróf Klebelsberg Kuno m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy a Kapuy hagyatékából a szegényharmad a Szombathelyi Egyházmegyei Szegényalaphoz csatoltassék. A szegényharmad mikénti felosztását a miniszter tudomásul veszi: SzEL AC 1509/1930, Madarász Istvánnak a miniszter rendeletéből 1930. június 30-án Mikes János püspöknek küldött levele.

¹⁵⁴ Vö. *A szombathelyi egyházmegye zsinati törvénykönyve*, 561.§. A tiszta hagyaték 15%-ából 5% illette a szemináriumot.

¹⁵⁵ SzEL AC 458/1932.

¹⁵⁶ SzEL KI 2/1932. Mint erre már korábban utaltam, az 1931. április 14-én kötött szerződésben vételárként 20 500 P szerepel, de az 5. pont értelmében a tulajdonjog bekebelezésével járó költséget és az átruházási illetéket a vevő fizeti: SzEL AC 458/1932.

¹⁵⁷ Az eredeti dokumentumot lásd SzEL KI 2/1932. Másolata: SzEL AC 2260/1931.

¹⁵⁸ SzEL AC 2260/1931.

sérelmes, hogy azok nem hasznot hajtó, hanem terhet jelentő ingatlanba fektettesenek, hiszen az ingatlan meglehetősen rossz állapotban van, helyreállítása a vételárát meghaladó összeg lenne, így nem biztos, hogy megéri a belé fektetett összeget. Hivatkoznak az 1530. kánon 1.§ 1. bekezdésére is, amely a hivatalos értékbizonyítványt – melyet szakértőknek kell elkészíteni – megkívánja. Szintén sérelmezik, hogy az alapok a fedezetlen hiány rájuk eső hányadával is megterhelhetnek. „Most ezáltal az alapok kétszeresen károsodnak: kapnak drágán egy rossz és használhatatlan birtokot, meg elesnek attól a lehetőségtől, hogy a mai kedvező helyzetet kihasználják és értékes, hasznot hajtó befektetésre fordítsák tőkéjüket. Jelenleg még a takarékpénztári elhelyezés is előnyösebb a damonyai vételnél.”¹⁵⁹ Kifogásolják azt is, hogy a 2260. sz. leiratban Mikes püspök kijelentette, hogy a megvásárolt objektumot ő maga fogja, mint a Kapuy-féle örökséget kezelni, viszont az 1519. kánon szerint az ordinárius a kezelés felügyelője, ellenőrzője. Véleményük szerint szándékosan mellőzte a püspök a vételnél a törvényes eljárást és a káptalan. E megállapításnál a 664. számú leiratra hivatkoznak.¹⁶⁰ Levelük végén még megjegyzik, hogy a káptalan az említett adósságokat és az alapok számadásaiban az 1930. szeptember 19-től számított törvényes kamataikat nyilván fogja tartani. Azért pont ettől a naptól, mivel az Egyházmegyei Takarékpénztár számlájáról ezen a napon vette ki a püspöki hivatal a 16 940,66 P összeget.¹⁶¹ A püspöknek küldött levél fogalmazványa melletti kézzel írt jegyzetek továbbá rámutatnak arra is, hogy 4 02,66 P kamathíány és 36,66 P kamathátralék is mutatkozik az elszámolásban.¹⁶²

A káptalan a sikertelen kérés után 1933. március 8-án ismét az egyházi alapok számadásainak felülvizsgálata kapcsán az alapok pénzeinek kiutalását kérte a püspöktől. Kapuy hagyaték címén: az Egyházmegyei Alapnak: 6341,65 P, az Egyházmegyei Szegényalapnak: 7852,05 P, az Egyházmegyei Nyugdíjintézetnek: 1500,75 P kiutalását. A Rigó féle megváltási összegből az Egyházmegyei Alapnak az 500 P kiutalását. A gyöngyösszöllősi szükségtemplom céljaira felvett összegeket, amelyek eddig nem kerültek említésre: az Egyházmegyei Nyugdíjintézettől: 1980 P, a Szent Imre Egylettől: 2796,50 P.¹⁶³ Ezek közül a Szent Imre Egyesülettől felvett kölcsönt az egyesület

¹⁵⁹ SzEL AC 458/1932. A levél fogalmazványa: SzEL KI 2/1932.

¹⁶⁰ A leiratot lásd SzEL KI 20/1931. alatt.

¹⁶¹ SzEL KI 2/1932. Kézzel írt feljegyzések a püspökhöz küldött levél fogalmazványa mellett.

¹⁶² Uo.

¹⁶³ Dr. Szendy László püspöki biztos eredetileg 3300 P-t vett fel a Szent Imre Egylettől 1930. augusztus 14-én. A tartozást a gyöngyösszöllősi egyházközség törlesztette 1932 májusától. A törlesztések pontos kimutatását évekre lebontva lásd SzEL AC 2392/1933. Ezen kívül Szombathely megyei jogú város minden évben ad a templomalapra 250 P-t, Tóth Károly és Kóczán Boldizsár évi 100 P-t, valamint rendelkezésre áll a templompénztárból és alkalmi előadásokból befolyt összeg. A két kölcsönt 1933. május 10-én a szombathelyi Jézus Szíve plébániatemplom képviselőtestülete kötelezvényében átvállalta. Ekkor 4276,20 P a tartozás. A kötelezvény a káptalan szerint több tekintetben kiegészítésre szorul, lásd SzEL AC 1562/1933, illetve a levél eredeti fogalmazványát: SzEL KI 50/1932. Ezen utóbbi iktatószám alatt Rogács Ferenc május 12-én és a káptalan ügyészének május 14-én kelt levele is megtalálható, mely utóbbi a káptalan levelének alapját is jelenti. 1933. július 16-án a szombathelyi és szöllősi hitközség egyesült és a

közgyűlése megszavazta, amellyel a felmentvényt a káptalannak és az egyesületi intézőbizottságnak megadta.¹⁶⁴ Szintén ide sorolják a népjóléti miniszter által kiutalt 20 000 P-t, amelynek kiutalási időpontja a székeskáptalan előtt ekkor még ismeretlen volt. A székeskáptalan kezelésében levő alapok követelése tehát Mikes püspök irányába: 40 970,95 tőke és annak törvényes kamatai. Mivel az egyházmegyei takaréokban a folyószámlát 1930. szeptember 19-én szüntették meg, így ezek a Kapuy hagyatékek esetében akkortól esedékesek. Valamint: a Kapuy hagyatékból a Mikes által nekik küldött elszámolás alapján a vámoscsaládi templomot 2420,46 P, a szemináriumot 1500,75 P illeti meg, amelyek eddig szintén nem folytak be. A korábban az Egyházmegyei Alap terhére felvett 10 000 P tartozásról az adóslevelet a püspök hatálytalanította, így ez már nem jelentkezik, mint követelés. A káptalan korábbi felterjesztéseit sorolja és saját kötelességeit hangoztatja az 1523. és az 1544. kánon 2.§ értelmében.¹⁶⁵

Mikes püspök leiratában azt kéri, hogy tekintsék a Kapuy hagyatékokat és a Rigó megváltási összeget befagyott követelésnek, mivel az a damonyai ingatlanban fekszik, a gyöngyösshöllői templomnak a Szent Imre Egyesülettől és a nyugdíjintézetől kölcsönvett összegeit a szöllősi kurácia adósságainak, hiszen az törleszti. A 20 000 P-t pedig csak még nem adta át a kezelésükbe és a múlt évben a káptalan ügyészével keresett ingatlant, de alkalmast nem találtak. Most újból felszólítja, hogy tegyen ez irányba lépéseket.¹⁶⁶

Miután az alapok követelései továbbra sem lettek kiegyenlítve, ekkor érkezett el a székeskáptalan arra a pontra, hogy amennyiben a püspök nem hajlandó az alapok jogos követeléseit teljesíteni, úgy a metropolitához és a nunciushoz terjesztik fel az ügyet. A március 14-ei káptalani ülésen Boda János és Rogács Ferenc a közvetlen felterjesztés mellett foglaltak állást, míg a többi kanonok a püspök egy utolsó megkeresését javasolta, mielőtt a gyakorlati lépéseket megtennék. Így ezen utóbbi határozatot fogadták el és március 17-én feliratukban ismét kérték az alapok pénzének átadását.¹⁶⁷ Véleményük szerint a gyöngyösshöllői hitközség a kölcsön után kamatot soha nem fizetett, törlesztést sem teljesített, hanem azt az első két félévben a püspökség gazdasági hivatala fizette.¹⁶⁸ S mivel a püspök írta alá az adóslevelet, így személyes adósságának tekintik.¹⁶⁹ A 20 000 P-vel kapcsolatban pedig hangsúlyozzák erkölcsi felelősségüket, miután a püspök azt felosztotta az alapok

templomépítő bizottságuk vette át a törlesztés összegét. Lásd SzEL AC 2392/1933.

¹⁶⁴ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933-, az 1933. február 21-ei ülés jegyzőkönyve, 2.

¹⁶⁵ SzEL AC 410/1933, illetve a levél fogalmazványa: SzEL KI 14/1933.

¹⁶⁶ SzEL KI 20/1933, illetve ennek másolata: AC 410/1933.

¹⁶⁷ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933-, az 1933. március 14-ei jegyzőkönyv, 5.

¹⁶⁸ A hitközség 1932 májusától kezdve fizette a törlesztést. Lásd SzEL AC 2392/1933.

¹⁶⁹ A kölcsönt Kóczán Boldizsár lelkész úgy tudja, hogy Szendy László püspöki biztos vette fel. SzEL AC 2392/1933. Ugyanakkor előfordulhat, hogy esetleg a püspök is ellátta aláírásával.

között és ezáltal megbízta őket az elszámolással, csakhogy át nem adta az összegeket:

„Éppen ezt az átadást kell kérnünk, amelynek semmi akadályja sincs: hisz az összeg Nagyméltóságodnak fentebb is idézett 1931. évi 2353. sz. leirata szerint Excellenciánál fekszik – pedig takarékpénztárban elhelyezve kamatozott volna s a kamatok már talán 2 év óta tőkésíthetők, illetve alapítványszerű rendeltetésükre fordíthatók lettek volna [...] az egyházi alapok követeléseinek ügye csak úgy juthat nyugvó pontra, ha azok kiegyenlítettnek; a székeskáptalan, hogy a felelősséget magától elhárítsa, kénytelen a legvégső lépést is megtenni vagyis az Apostoli Szentszékhez jelentést tenni, ha az alapok követelése rövid időn belül kiegyenlítést nem nyernek.”¹⁷⁰

Erre nem került sor, miként arra sem, hogy az Apostoli Szentszékhez forduljanak, Mikes püspök azon kísérlete ugyanis, hogy a szanalás révén megmentse a csödközelbe került javadalmat, eltérítette őket ettől a szándékuktól, s a tervezett lépést elhalasztották.¹⁷¹ Megjegyzendő, hogy ennek ellenére már 1933 márciusában valahogy kiszivároghatott Rómába valamilyen hír, legalábbis erre enged következtetni a Szent Officium már említett lakonikus rövidségű tudakozódó dekrétuma, amely sejtelmesen homályba hagyja, hogy milyen típusú súlyos vádak érdeklík Mikessel kapcsolatban. A nuncius válaszából arra lehet következtetni, hogy ezek bizony anyagi természetűek voltak.¹⁷²

A püspök által ajánlott szanalási tervet a káptalan elvetette és a káptalanban is változás következett be Boda kanonok halálával, aki az egyik fő szószólója volt az ügynek. Különösen, hogy nem csak az alapok követelése, hanem kezdetben a damonyai vétel, valamint az Egyházmegyei Takaréki igazgatótanácsa révén is érintett volt. Ezen utóbbinál ugyanis Mikes püspök – amelynek ő volt a vagyonszügyeleti hatósága – 150 000 P adósságot halmozott fel, s ennek rendezése miatt az igazgatótanáccsal konfliktusa támadt, olyan mértékben, hogy az egész igazgatóságot szándékában állt kicserélni, mert úgy vélte, hogy nincs már benne bizalmi embere. Mindezt nyilvánosan, közgyűlésileg tervezte végrehajtani. Erre reflektálva Boda János és Rogács Ferenc kanonokok, akik a takarékpénztár igazgatóságának tagjai voltak, 1933 februárjában lemondtak az igazgatótanácsban elfoglalt helyükről és egyben az általuk viselt vikáriusi illetve provikáriusi tisztségeikről. Indoklásukban – többek között – a következőt írják:

„Nagyméltóságod tudja legjobban, hogy minden jogos óhajával hozzánk fordulhatott és ha lehetett, azt áldozatok árán is teljesítettük; azonban lelkiismeretünk és papi voltunk nem engedte és a jövőben sem engedi, hogy Nagyméltóságod jogtalan kívánságainak és a takarékpénztár révén az egyházi érdekeket is veszélyeztető beavatkozásnak alá vessük magunkat, mert úgy érezzük, hogy inkább kell engedelmeskednünk Istennek, mint az embereknek.”¹⁷³

¹⁷⁰ SzEL KI 21/1933.

¹⁷¹ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 166.

¹⁷² ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 147. 148. 149.

¹⁷³ SzEL Mikes püspök hagyatéka, 18. doboz, Boda János és Rogács Ferenc 1933. február 17-én kelt levele Mikes János püspökhöz.

Azt, hogy mit értettek jogtalan kívánságok alatt, nem részletezik, csak sejtetik.¹⁷⁴ Az egyházkormányzatban betöltött tisztségükről a lemondást azzal indokolják, hogy felfogásuk a püspöknek sem elveivel, sem egyházkormányzati ténykedésével nem egyezik.¹⁷⁵

Az Apostoli Szentzsékhöz a tervezett felterjesztést tehát egy fél évvel elhalasztották, de mivel a szanalási tervet nem sikerült az előre eltervezett módon kivitelezni és az alapok követeléseit változatlanul nem kerültek kiegyenlítésre, a káptalan 1933. november 8-ai ülésén ismét szóba került ez a lehetőség. Honti Béla ezen előadta, hogy „a Szent Imre Egyesület legutóbbi közgyűlésén a papság a hadikölcsön segítségével kapcsolatban a Székeskáptalannak anyagi felelősségét állapította meg, sőt a sikkasztás vádját is emlegették.”¹⁷⁶ Három olyan indokot is felhoz, ami alátámasztja e lépés megtételét: „1., mert ilyen körülmények között az alapok számadását nem állíthatja össze. 2., A papság vádjával szemben anyagi felelősséget nem vállalhat az alapokért a Székeskáptalan. 3., Püspök úr Önagyméltósága az egyházmegyei alapokkal szemben fennálló kötelezettségeinek többszöri kérelemre sem tett eleget.”¹⁷⁷ A javaslatnál szemben négy kanonok ismét azon az állásponton van, hogy előbb a püspökhöz kellene fordulni, Rogács kanonok pedig a jegyzőkönyv szerint külön véleményt jelentett be a káptalannak.¹⁷⁸ Véleménye feltehetően megegyezett Honti Béláéval, ugyanis együtt írtak levelet a budapesti apostoli nunciushoz, melyben vázolták a helyzetet.

Levelükben azzal vádolják a püspököt, hogy a pénzügyi dolgokban a kánonjog előírásait tudva és akarva – tehát szándékosan – nem vette figyelembe és visszaélt felügyeleti jogával, úgy, hogy nemcsak érvénytelenül cselekedett, hanem jelentős kárt is okozott az egyházmegye javainak. Ezenkívül mind az alapok, mind pedig a kegyes alapítványok pénzét 100 000 P érték felett fokozatosan a saját használatára fordította, anélkül, hogy azokat visszatérítette volna, amiben a káptalan az *alienatio* esetét látta fennforogni és ezt meg is írta neki. Több mint 800 000 P adósságot halmozott fel, úgy, hogy személyes adósságait a püspöki javadalomból próbálja fedezni. Ráadásul fenyegetéssel próbálta a káptalant arra bírni, hogy erről hallgasson. A nézeteltérés miatt a hívők jelenlétében már nyilvános botrány kerekedett.¹⁷⁹ Állításait a korábban már említett számadatok fényében vizsgálva megál-

¹⁷⁴ Ez a tanulmányomban alább elemzésre kerülő, Rómába küldött feljelentő leveléből derül ki: Mikes püspök ugyanis még több pénzt szeretett volna felvenni. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 45, fasc. 1/9, fol. 177–178.

¹⁷⁵ Mikes püspök hagyatéka, 18. doboz, Boda János és Rogács Ferenc 1933. február 17-én kelt levele Mikes János püspökhöz.

¹⁷⁶ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, az 1933. évi november 8-ai ülés jegyzőkönyve, 6.

¹⁷⁷ Uo.

¹⁷⁸ Uo., 6–7.

¹⁷⁹ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 166. Az 1933. december 16-án kelt, Rogács Ferenc és Honti Béla által szignált feljelentő levél.

lapítható, hogy a püspök adóssága az alapok irányába nem volt 100 000 pengő, a káptalan 1933. március 8-ai levele szerint – mint láthattuk – a kezelésükben levő alapok követelése Mikes püspök irányába: 40 970,95 P. tőke és annak törvényes kamatai. Emellett megemlítendő tartozása az esztergomi Kasselik Ferenc és Erzsébet Alapítvány irányába – amelyről nem tudjuk, hogy Rogács információval rendelkezett-e –, s amellyel együtt sem éri el jelenlegi ismereteink szerint a püspök adóssága az alapok irányába a 100 000 P-t.¹⁸⁰ Az a vád, hogy ezt az összeget mind a saját hasznára fordította volna, szintén nem állja meg a helyét, hiszen mint láthattuk, a damonyai kastélyt, amelybe az alapok pénzének egy részét fektette, az annunciátáknak tervezte adni, más részét a gyöngyöszőlősi szükségtemplomra fordította. Ismét más részét a papi kölcsönkönyvtárnak adta, illetve egy jelentősebb összeget az Egyházmegyei Takarékpénztárban helyezett el.¹⁸¹ A többi pénz hova fordításáról pusztán annyi információval rendelkezünk, hogy Mikes püspök állítása szerint nála hevernek és ingatlanba szándékozik őket fektetni, s nem adta át őket a káptalan kezelésébe.¹⁸² A 800 000 pengő az egyik országos lapban, a *Magyar Hétfőben* csak abban a kontextusban tűnik fel, hogy információik szerint a transzferalapból Mikes püspök ennyi pénzt szeretett volna felvenni.¹⁸³

A nuncius a feljelentést a bíboros államtitkár felé jelentette. Elmondja azt is, hogy Mikes azt állította neki, hogy a püspöki menza deficitese, 250 000 P-vel tartozik neki, s a vallás- és közoktatásügyi minisztertől kért a rendbehozatalára segítséget. Ugyanakkor már ekkor megfordult fejében a lemondás gondolata is – vélhetően a deficitese javadalom miatt. Ezután vagy Magyarországon maradna, vagy Rómába menne, ahol szívesen lenne valamelyik patriarkális bazilikában kanonok. Lemondása esetén az új győri püspök merült fel, mint lehetséges szombathelyi apostoli adminisztrátor. A nuncius azon a véleményen van, hogy Serédi Jusztiniánt

¹⁸⁰ 1931-ben a Kasselik alap Mikes Árminnak és Marenki Lajosnak egy budapesti házat 21.100 arany dollárért adott el, melynél Mikes János püspök szerepelt vevőként. 1935-ig a vételár nem folyt be, csak részleteket fizetett. Ez irányban az adóssága 1938-ra 23 000 P volt. PL Cat. 64, 3082/1938. Mikes püspök tárgyalás útján 14 000 P-vel szándékozott kiegyenlíteni adósságát, amelyhez az alapítvány gondnoksága és Serédi Jusztinián is beleegyezését adta. Az alap kezelői szerint: ha megkapják ezt az összeget, akkor az aranydollár teljes vételár és annak 5%-os kamata egészen ki van fizetve. Lásd: Uo. Lepold Antal 1938. június 30-án Serédi Jusztiniánnak írt levelét.

¹⁸¹ A kastély vételárának végösszege: 21 591 P 30 fillér; a novai plébánia építésébe fektetett összeg: 6000 P, a gyöngyöszőlősi szükségtemplomra fordított pénz: 1980 P, valamint: 3330 P kölcsön, 12 960 P-t a novai kegyúri plébánia újjáépítésére fordított, 5000 P-t a papi kölcsönkönyvtárnak adott, s 21 795 P 70 f-t az Egyházmegyei Takarékpénztárban helyezett el. Összesen tehát 45 696,30 P hova fordításáról rendelkezünk biztos információval. SzEL KI 2/1932; SzEL KI 50/1932; SzEL AC 458/1932; SzEL AC 1562/1933; SzEL AC 2392/1933; SzEL AC 2392/1933; Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL), Grósz hagyaték, A Grósz per alkalmával lefoglalt iratok 4. boríték, Grósz József jegyzetfüzete. Külön köszönettel tartozom Lakatos Andornak, a levéltár igazgatójának, aki e jegyzetfüzet létezésére felhívta a figyelmemet.

¹⁸² Vö. különösen: SzEL KI 13/1931; SzEL KI 20/1933; SzEL AC 410/1933.

¹⁸³ *Magyar Hétfő* 9 (1933) 29, 3.

kellene a Szentszéknek megbíznia az ügy kivizsgálásával.¹⁸⁴ Ez viszont még várat magára, s három hónap telik el anélkül, hogy érdemi változás állt volna be az egyházmege anyagi helyzetében vagy az alapok követelése kielégítésében.

1934. március elején Mikes püspök lakására hívta a káptalan összes tagját és egyelőre megfogalmazott levelet olvasott fel előttük. Ennek elején leszögezte:

„A székeskáptalan tagjait nem tanácskozásra hívtam, hanem azért, hogy főpásztori fájdalomnak és neheztelésnek adjak kifejezést. A viszony a főpásztor és a székeskáptalan között az utóbbi években mind rosszabb és feszültebb lett, ami egyrészt a külvilág előtt botránnyal okoz, másrészt az egyházi fegyelemre rendkívül kártékony és egyházkormányzati munkámat hátráltatja.”¹⁸⁵

Két határozatot hoz fel:

„először egy káptalani határozatot, amit a nekem beküldött felterjesztés szerint egyhangulag hoztak és amelyben Rómába való rekurálással fenyegetőztek oly anyagi ügyek miatt, amelyek egy kis megértéssel és előzékenységgel régen rendezettek volna. Másodszor a káptalan eljárását gravanniálom az ugynevezett szanalással kapcsolatban, midőn egyhangulag egy határozatot hoztak, amelyben a tiszteletnek és szeretetnek – a véleményük szerint bajba jutott főpásztorral szemben nyoma nincsen.”¹⁸⁶

Arra kéri a kanonokokat, mivel a káptalan súlyosan vétett a szeretet és tisztelet ellen, kérjenek bocsánatot, s egyben jelentsék ki, hogy nem hagyják magukat a főpásztor ellen hangolni és „minden igazatást apriori vissza fognak tartani.” A kanonokok közül Rogács Ferenc és Honti Béla kivételével mindenki eleget tett e kérésnek. Ezenkívül Mikes püspök Rogács kanonokot a székeskáptalan igazatásával is vádolta.¹⁸⁷

Ezek után került sor arra, hogy Rogács Ferenc március 20-án személyesen felkeresse a nunciust¹⁸⁸ és kérésére Honti Bélával együtt írásba adja az általa előadott vádakat. A káptalani *protocollum*ban leírtakhoz még azt teszik hozzá, hogy bár a püspök megígérte a megbocsátást, de arra kérte a kanonokokat, hogy vonják ki magukat Rogács Ferenc hatása alól, aki már 2 éve a püspök ellen machinál és soha nem ismeri be, hogy ő is tévedhet, s akinek a káptalani dekrétumok a véleményét tükrözik. A két kanonok először a Mikes püspök által felhozott vádak alól szeretné tisztázni magát. Véleményük szerint egyik dekrétumban sem volt tiszteletlenség. Az elsőben a kánonokra hivatkozva felhívták a figyelmet az alapok pénzeinek megtérítésére, a

¹⁸⁴ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 167–168. A nuncius 1933. december 20-án Eugenio Pacellinek írt levele.

¹⁸⁵ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, 8.

¹⁸⁶ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, 1934. április 12-ei ülés jegyzőkönyve, 7.

¹⁸⁷ A káptalani jegyzőkönyvben két időpont van feltüntetve Mikes püspök és a káptalan márciusi találkozására (március 1, illetve március 9), utólagosan az 1934. áprilisi bejegyzéseknél, így előfordulhat, hogy az egyik dátum elírás, legalábbis erre enged következtetni Rogács Ferenc és Honti Béla levele a budapesti apostoli nunciátúra anyagában, akik egy tanácskozásra emlékeznek, amely március 9-én volt. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 45, fasc. 1/9, fol. 177–178; illetve SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, 7–8.

¹⁸⁸ Franciául írt levelei: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 45, fasc. 1/9, fol. 175.

másodikban pedig a káptalan azokat a tényeket világította meg, amelyek megakadályozták, hogy a szanalási tervet elfogadják. Köztük megemlítik, hogy a püspök – egyéb tartozásain kívül a kegyes alapoknak több mint 70 000 P-vel tartozik, amely összegeket saját használatába vett. Megjegyzendő, hogy ezzel mintegy cáfolják saját korábbi állításuknak, mely szerint a püspök az alapok és kegyes alapítványok pénzét 100 000 P felett saját hasznára fordította.¹⁸⁹

Véleményük szerint ha a káptalan által elmondott tényeket és érveket a püspök hamisnak tartotta, akkor a káptalan ellen hamis vádaskodásért pert kellett volna indítania. Ehelyett csak kijelentette, hogy tiszteletlenség történt, védekezésre, ellenvetésre nem adott lehetőséget, csak arra, hogy válaszoljanak a feltett kérdésre, hogy bocsánatot akarnak-e kérni. Ennek kapcsán arra is figyelmeztették, hogy a saját ügyében senki sem bírászkodhat, mivel akkor a *Codex Iuris Canonici* ellen vét. A káptalan határozataiért – főleg ha azok egyhangúak – az egész káptalan felelős. A püspök a káptalan szabad rendelkezését is veszélyeztette kérésével. Állításuk szerint a négy kanonok bocsánatot kért ugyan, de azt hangoztatva, hogy ha tiszteletlenséget követtek el, azt nem szándékosan tették. Egyébiránt egyikük nem is vett részt az 1933-as határozatban, hiszen akkor még nem volt kanonok, egy másik pedig beteg és – ahogy fogalmaznak – lélekben is gyengévé vált. Az előbbi Palkó János kanonok, az utóbbi személyében pedig talán Tóth Józsefre gondoltak, aki 1934 elején lemondott az általa viselt nagypréposti címéről betegségre hivatkozva.¹⁹⁰ Ők viszont a törvényes aktust nem szeretnék visszavonni.

Rogács kanonok ezen felül sérelmezi és igazságtalannak tartja a nyilvános megfeddését. Feltárja, hogy 17 évig a püspök bizalmasa volt, különböző tisztségekben szolgált. A nézeteltéréseket a püspöknek a pénzekkel történő visszaélése okozta, ugyanis neki *ex officio* az egyházi jogot kellett megvédenie. Itt utalnak Mikes püspöknek a Szombathelyi Egyházmegyei Takaréknál fennálló adósságára, amely itt eltérően a lemondólevelében említett 150 000 P-től, 160 000 P-ként szerepel, s arra, hogy a püspök ezek után még további kölcsönt szeretett volna felvenni, amit az igazgatótanács elutasított.¹⁹¹ Végül utolsó pontként megjegyzik, hogy a korábban említett egyházi javak megtérítésére még mindig nem került sor.¹⁹²

E levéllel szinte párhuzamosan Mikes püspök Rómában tartózkodott Don Bosco szentté avatása alkalmából, és tudomást szerzett a feljelentésről, melynek első aláírója Rogács Ferenc volt. Székely Lászlót, aki vele tartott, szintén megkérdezték Rogács felől, aki pozitív dolgokat említett róla, nem sejtve, hogy mi állt a

¹⁸⁹ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 166.

¹⁹⁰ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, a február 13-ai ülés jegyzőkönyve, 7. Mint tanulmányomban korábban már utaltam rá, olyan is előfordult, hogy a káptalani határozatot sem tudta felolvasni. Vö. SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, 1934. május 21-ei ülés, 10.

¹⁹¹ Vö. Boda János és Rogács Ferenc 1933. február 17-én kelt levele Mikes János püspökhöz, SzEL Mikes püspök hagyatéka, 18. doboz.

¹⁹² ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 45, fasc. 1/9, fol. 177–178.

hátterben.¹⁹³ Mikes püspököt is meghallgatták, de Rossi már korábban megbízta Serédi Jusztiniánt az ügy kivizsgálásával. A megbízását 1934. január 29-re datált levéllel erősítették meg.¹⁹⁴ Rossi bíboros értesülése szerint április 25-én Mikes püspök az egyházmegyében tartózkodik és készségesen áll az apostoli vizitátor rendelkezésére.¹⁹⁵

A vizsgálat kivitelezője Serédi Jusztinián megbízásából Drahos János esztergomi kanonok volt. Jelentésének kivonatát Grósz Józsefnek a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban őrzött jegyzetfüzete őrizte meg, melynek alapján rekonstruálhatók Mikes püspök személyes tartozásai.¹⁹⁶ Mivel ezeket egy korábbi tanulmányomban már részletesen elemeztem, most csak a főbb csomópontokra szeretnék kitérni.

Az első két pont két papi hagyatékból – egyrészt a Kapuy, másrészt a Rigó hagyatékból – a vonatkozó összegek visszatartását jegyzi fel. A Kapuy hagyatékból Grósz József feljegyzése szerint a tartozása kamatokkal együtt 1933. december 31-én: 23 395 P volt. Rigó hagyatékból a kamatokkal együtt 560 P-vel tartozott. A két összeget Damonyán ingatlan vételére fordította. Drahos előtt ígéretet tett az alapok kártalanítására. Harmadikként a vagyoni vizsgálattal megbízott kanonok a hadikölcsönkötvények után 1930. június 27-én kiutalt 20 000 P-ös összeget említi. Ezeket a püspök bár felosztotta a káptalan által kezelt alapok között, de át nem adta azt a kezelésükbe, ezt is ingatlanba szándékozott fektetni. Az összeg megtérítését 1933-ban szintén megígérte. Így ez irányba 1933. december 31-én a kamatokkal együtt 23 881 P 60 f-el tartozott. A következő pont, ahol hiányosságot talált a vizsgálat, a szeminárium építési alapra misestipendiumokból befolyt 44 497 P 60 f felhasználása, melyet három különböző dologra fordított Mikes püspök. 21 795 P 70 f-t az Egyházmegyei Takarékpénztárban helyezett el, 12 960 P-t a novai kegyúri plébánia újjáépítésére fordított, 5000 P-t pedig a papi kölcsönkönyvtárnak juttatott, melyből a könyvtáros Géfin Gyula 2000 P-t a kamataival visszafizetett, s a többi megtérítésére is ígéretet tett, így 1936 végére már 4000 P-t kifizetett. Ugyanakkor ő úgy tudta, hogy az adósság 6000 P. Az 1933. december 31-i állapot szerint tehát 16701 P 90 f tartozása volt (ha Géfin számításával egészítjük ki, akkor ezer pengővel több), valamint 2741 P 90 f kamat. Végül a be nem fizetett péterfillér (1928–1933): 19 655 P 49 f és a kultúradó: 19 674 P 74 f. Összesen tehát 103 868 P 73 f (vagy ha Géfin információjára

¹⁹³ SZÉKELY, *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről*, 179.

¹⁹⁴ Serédi Jusztinián 1934. április 16-án kelt levele a szombathelyi székeskáptalannak. A dokumentumban a Konzisztoriális Kongregációnak a vizsgálat lefolytatására felszólító január 29-én kelt levelét szó szerint idézi. SzEL. KI 36/1934. A megbízást áprilisban a Rómában tartózkodó Mikessel is tudatták: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 45, fasc. 1/9, fol. 182.

¹⁹⁵ Uo.

¹⁹⁶ KFL Grósz hagyatéka, Grósz József jegyzetfüzete. Tanulmányomban azért támaszkodok Drahos kanonok jelentésének tárgyalásakor Grósz József jegyzeteire, mivel az említett jelentés sem a Primási Levéltárban a korszakra vonatkozó iktatott iratok között nincs, sem pedig a Vatikáni Titkos Levéltárban nem találtam meg. A vonatkozó dokumentumot feltehetően az *Archivio della Congregazione per i Ves-covi* őrzi. Ennek, vagy esetleg másolatának fellelése, tartalmának a fent ismertetetteknel esetlegesen részletesebb feltárása még a jövő kutatásának feladata.

ből indulunk ki, akkor 104 868 P 73 f).¹⁹⁷ Ezen tartozásai nagy részét 1939. április 14-én rendezte, bár akkor még nem tudott a káptalan az 1932-ben hadikölcsön segély címen kiutalt 2000 P-ről, amit csak 1944-ben egyenlített ki.¹⁹⁸

Ezekhez járulnak hozzá a Grósz József által még feljegyzett egyéb tételek, adóhátralék, mintegy 160 000 P (amelybe a vagyonsváltás földek utáni hozzávetőleg 20 000 P-s tartozás benne foglaltatik),¹⁹⁹ a novai plébániaépítésnél 6000 P tartozás, a gyöngyösszöllősi szükségtemplomra fordított, 1930. augusztus 14-én a papi nyugdíjintézetől felvett 1980 P és az 1930. augusztus 26-án felvett 3300 P kölcsön, amelyet az egyházközség törleszt,²⁰⁰ és a rendkívüli erdőkitermelésből származó jövedelmek, mintegy 100 000 P értékben.²⁰¹ Ezenkívül az Egyházmegyei Takarékpénztár 60 000 P tartozást törölt.²⁰² Amely, tekintve, hogy korábban 150 000 vagy 160 000 P-vel tartozott, arra enged következtetni, hogy vagy kiegyenlítette az adóssága nagy részét, vagy a tartozás egy részét elengedték.

A püspök a vizsgálatot követően is kísérletet tesz a pénzügyi kérdés megoldására: 1934. március 24-én a Magyarországon lefoglalt egyházi javakból kért segélyt,²⁰³ május 21-én pedig felajánlotta a káptalannak, hogy ha hozzájárulnak ahhoz, hogy az általa eszközölt javadalmi befektetések neki megtéríttessenek, akkor ő is hajlandó hozzájárulni a káptalan befektetései rendezéséhez. A káptalan két külön ügynek tekinti ezeket. A püspök ügyét jóindulattal kezelik, de a vonatkozó dokumentumok megküldését kérik, mert azok fényében lehet érdemi döntést hozni.²⁰⁴

A vizsgálatot követően a Konzisztoriális Kongregáció figyelmeztette a püspököt, hogy ügyeljen jobban a vonatkozó kánonok betartására, különösen a székeskáptalan tanácsának és beleegyezésének kikérésekor, törlessze adósságait magánvagyonából költségei visszafogásával, ha lehetséges évi 18 477 P összegben. Ugyanakkor joga van arra az összegre a püspöki menzából, ami a beruházások és felújítások révén megilleti. Mivel az adósságok személyes adósságai, tilos más egyházi forrásból fedezni őket. Segélyt pedig, amelyet a Magyarországon lefoglalt javakból 1934. március 24-én kért, a nevezett Kongregáció nem adhat, mivel azokat más célokra szánták.²⁰⁵

¹⁹⁷ Uo.

¹⁹⁸ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, 1939. április 14-én tartott ülés, 25.

¹⁹⁹ Bár erősen gyanítható, hogy ez a 160 000 P körüli becslés inkább az 1936-os állapotot tükrözi, s nem az 1934-es állapotokat, tekintve, hogy Mikes püspök már idézett levelével nincs összhangban: SzEL AC 35/1933.

²⁰⁰ 1933. március 12-én a székeskáptalannak írt levelében Mikes püspök ezen adósságot a gyöngyösszöllősi kurácia adósságának tekinti, viszont a székeskáptalan 1933. március 17-én kelt levelében: SzEL KI 21/1933. – Mikes püspök személyes adósságának, mivel ő írta alá róla az adólevelet.

²⁰¹ Grósz József ezen bejegyzése is 1936-os becslést tükröz, ugyanis azt említi, hogy az 1934 és 1935 kitermelési joga is Mikes püspöké volt. A végleges leszámolás csak 53.394 P 16 f rendkívüli erdőkitermelésből származó jövedelmet állapított meg: PL Cat. D/C, 2865/1940.

²⁰² KFL Grósz hagyatéka, Grósz József jegyzetfüzete.

²⁰³ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 100.

²⁰⁴ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, 1934. május 21-ei ülés, 10.

²⁰⁵ 1935. január 28-án kelt levél: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 100.

Mikes püspök viszont ekkorra már képtelen kezelni a kialakult helyzetet, amellyel párhuzamosan komoly egészségügyi problémával: szívbetegséggel is küszködik.²⁰⁶ Adósságait továbbra sem rendezte, és – ahogy Eugenio Pacelli fogalmazott – folytatta a püspöki menza javainak súlyos veszélyeztetését, így komolyan tartani lehetett attól, hogy a rábizott alapok és alapítványok nincsenek biztonságban. Ezért a bíboros államtitkár arra kérte Angelo Rotta nunciust, hogy közölje vele XI. Pius pápa tanács formájában megfogalmazott óhaját, hogy mondjon le a szombathelyi egyházmegye lelki irányításáról.²⁰⁷

5. A LEMONDÁS KÖZVETLEN KÖRÜLMÉNYEI

Mikes püspök a hírt kissé felindultan fogadta, de belenyugodott és 1935. július 2-án már arról értesülünk, hogy hamarosan benyújtja a lemondását.²⁰⁸ Ezt nem kötötte feltételhez, de Serédi Jusztiniánon keresztül több kérést is megfogalmazott, amelyek teljesítéséhez XI. Pius beleegyezését adta.²⁰⁹ Ezek a nuncius 1935. július 2-ai értesülése szerint: hogy a lemondást csak akkor hozzák nyilvánosságra, amikor erre a prímás elérkezettnek látja az időt, ezáltal fel tud rá készülni. Lakóhelyül a püspökség egy vidéki házát kéri, azzal az ígérettel, hogy ha visszavonult, nem avatkozik bele többet az egyházmegye ügyeibe. A vallásalpból fog járadékot kapni. Szintén kéri, hogy az ügyet diszkrétan kezeljék, s annak érdekében, hogy tisztességben vonulhasson vissza, indokolják lemondását egészségügyi okokkal.²¹⁰ Mikes püspök – bár már korábban konzultáltak szóban – lemondási szándékát és kéréseit 1935. július 5-én írta meg a prímásnak. A levél szerint: „a lemondott püspök nem kér sustentatiót a menzától, mert az azt nem bírja, ellenben kéri a «domus rusticationis» átengedését, ami a javadalomra előny, mert nem pusztul a ház; a lemondott püspök pedig maradhat szeretett hivei és papjai körében. Egészségének is ez lenne üdvös.” Szintén igényt tart

²⁰⁶ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 109. Mikes püspök levelezésében is több olyan megjegyzést találunk, amely egészségi állapotára utal. Például Shvoy Lajos 1934. december 2-án kelt levelében azt írja, hogy részvétellel olvasta Mikes mindkét, gyengélkedéséről szóló levelét. SzEL Mikes János iratai, 18. doboz. A kortárs Székely László is megemlíti Mikes püspök szívproblémáját, az általa leírtak szerint szívkoszorúér-elmeszesedése volt. SZÉKELY, *Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről*, 202. A betegség pontos diagnózisának megállapításához az orvosi leírások sajnos nem állnak rendelkezésünkre.

²⁰⁷ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 105.

²⁰⁸ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 109. Angelo Rotta levélfogalmazványára Eugenio Pacellinek. Angelo Rotta 1935. július 2-án kelt, Eugenio Pacellinek írt levele: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 111–112.

²⁰⁹ Ez a későbbiek során Serédi Jusztinián és Mikes János részéről többször is említésre kerül, de első említése Angelo Rotta 1935. július 2-án kelt levelében olvasható: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 111–112.

²¹⁰ Uo.

havi 1000 P életjáradékra, amelyet Serédi a Vallásalapból kérjen részére.²¹¹ Július 20-án Eugenio Pacelli válaszlevelében azt írja, hogy kéréseit a Szentatya kegyesen fogadta.²¹² Ezenkívül Mikes püspök érseki címet is szeretett volna kapni, amelyet Serédi Jusztinián szintén megírt Rómába, de ennek feltétele adósságai rendezése volt, amelyre csak 1939-ben került sor.²¹³ Lékay-Lingauer Albin pedig úgy emlékszik, hogy amikor közölte velük lemondását 1935 végén, Mikes püspök a répceszentgyörgyi kastélynak és parknak életfogytig használata, a Vallásalapból életjáradék mellett azt is kérte, hogy a püspöki szék újra betöltése előtt refundálják és javítsák fel a leszegényedett püspökségi javadalmat. Viszont erre vonatkozó levéltári forrást eddig nem sikerült találnom.²¹⁴

A lemondás forgatókönyve 1935 december elejére formálódott ki, ahogy Serédi Jusztinián 1935. december 1-én kelt leveléből kitűnik. Eszerint a lemondást 1936. január 1-vel hozzák nyilvánosságra. A tényt Mikes csak december utolsó napjaiban, például december 30-án közölje a kormánnyal. Grósz József apostoli adminisztrátori kinevezését Serédi közli és nem a nuncius, mintegy udvariassági gesztusként. Ezek szerint az a feltételezés, hogy esetleg a kormány a Szentszékkal nem tudott a püspök személyét illetően megegyezni, nem tartható, hiszen csak a lemondás előtti utolsó napokban értesültek a befejezett tényről.²¹⁵ Gergely Jenőnek az a megállapítása, hogy Mikes püspök „eltávolításának politikai oka pedig az 1921-es királypuccsokban való aktív részvétele volt, őt tekintették a karlisták egyik vezérének. Ezzel kivívta Horthy és Gömbös ellenszenvét, akik most elérkezettnek látták az időt a törlesztésre”²¹⁶ – tehát nem állja meg a helyét.

A primás amellet is érvel, hogy apostoli adminisztrátort kell kinevezni, mivel a káptalani vikárius megválasztása, tekintve a kanonokok alacsony számát, azt hogy ketten közülük öregek és betegek, valamint Mikes püspökkel a konfliktusukat, nem lenne könnyen kivitelezhető.²¹⁷ Ezek mellett megemlíti, hogy a nuncius-

²¹¹ A lemondás után többször felmerül Mikes püspök életjáradékának, illetve a kastély személyzete bérezésének és tűzfával ellátásának ügye, melyek kapcsán Serédi Jusztinián részleteket közöl Mikes püspök július 5-ei leveléből. Jelen tanulmányomban csak a lemondásakor megfogalmazott óhajaira koncentrálok, a nyugalomba vonulás után felmerült problémák részletes ismertetésére nem térek ki. A PL 5848/1943 iktatószám alatt található levelek bőséges áttekintést nyújtanak a püspök kérései sorának nyugalomba vonulása utáni alakulásáról.

²¹² PL 5848/1943.

²¹³ PL Cat. D/C, 4110/1939. Serédi Jusztinián 1939. június 20-án Luigi Maglionének írt levele.

²¹⁴ LÉKAY-LINGAUER ALBIN, *Miért kellett a szombathelyi püspökséget negyedfél évig üresedésben tartani?*, Vasvármegye 73 (1940) 119, 3–4, 4.

²¹⁵ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 117–118.

²¹⁶ GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, 74.

²¹⁷ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 117–118. Tauber Sándor kanonok november végén hunyt el (Angelo Rotta részvétnyilvánítását Wallner József kanonok köszönte meg 1935. november 27-én: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 114), s helyébe új kanonok kinevezésére még nem került sor. Honti Béla és Tóth József – akikre a primás feltehetően utal – pedig nem sokkal később, 1936-ban. Életművükről bővebben: *Tóth József dr. nagyprépost*, Vasvármegye 69 (1936), 137, 1; illetve: *Honti Béla őrkanonok*, Vasvármegye 69 (1936) 176, 1–2.

nak a m. kir. vallás-és közoktatásügyi minisztériummal tárgyalásokat kell kezdeni, hogy az interkaláris jövedelem ne a Vallásalapba kerüljön, hanem a menza adósságainak törlesztésére fordítsák. Amíg ezek ki nem lesznek egyenlítve, megyéspüspök kinevezésére nem kerülhet sor. S bár Angelo Rotta hangsúlyozza, hogy ennek az állapotnak csak rövid ideig tartónak kellene lennie,²¹⁸ de tekintve az adósság nagyságrendjét, egypár évre lehetett számítani. Végül Serédi Jusztinián még megemlíti, hogy mivel Mikes püspök ígéretével ellentétben még nem rendezte adósságait, így a megígért érseki címet sem kaphatja meg.²¹⁹

Grósz József címzetes orthosiai püspök volt és 1935-ben csak 48 éves, az egyházkormányzásban jártas – hiszen 1928-tól 1933-ig a beteg Fetszer Antal mellett segédpüspök volt –, s a szombathelyi egyházmegyét is jól ismerte. Ezek a tulajdonságai alkalmassá tették arra, hogy Serédi Jusztinián őt ajánlja a poszt betöltésére.²²⁰ Leendő egyházmegyéjében 1934–1935 folyamán három alkalommal is helyettesítette gróf Zabolai Mikes János püspököt. Először 1934 márciusában, amikor a szombathelyi püspök Rómába utazott Don Bosco szentté avatására. Távolléte alatt ő végezte a szombathelyi székesegyházban a nagyheti és húsvéti istentiszteleteket, valamint húsvétvasárnap délután a szalézi szükségtemplom új, Don Bosco tiszteletére készített harangjának szentelését.²²¹ Második alkalommal Mikes püspök betegsége miatt volt szükség a segítségére, amikor 1935 áprilisában ismét a nagyheti, illetve húsvéti szertartásokat végezte el. Végül 1935. június 23-án papszentelésre és alszerpapszentelésre utazott Szombathelyre. Látogatásai alkalmával bizonyára megismerkedett a szombathelyi egyházmegye papságával és a hívekkel.²²²

Ezen előzmények után került sor 1936. január 10-én szombathelyi apostoli adminisztrátori kinevezésére.²²³ Mint Serédi már említett leveléből kitűnik, az, hogy Grósz József kerül a szombathelyi egyházmegye élére, mint apostoli adminisztrátor, már 1935 decemberében eldöntött ténynek számított, viszont az érdekelt Grósz József csak 1936 januárjának első napjaiban értesült róla, feltehetően január 3-án vagy 4-én, ami-

²¹⁸ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 119. Angelo Rotta Giuseppe Pizzardónak írt levele fogalmazványa, 1935. december 21.

²¹⁹ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 117–118.

²²⁰ Korábbi pályájáról a 2011. október 3-án Kalocsán tartott Grósz József emlékkonferencia kötetében *Grósz József szombathelyi egyházkormányzása (1936–1944)* címmel megjelenő tanulmányomban írok röviden.

²²¹ Napihírek, Vasvármegye 67 (1934) 69, 5; Napihírek, Vasvármegye 67 (1934) 71, 4; Napihírek, Vasvármegye 67 (1934) 72, 5; Napihírek, Vasvármegye 67 (1934) 73, 5.o. (?): *Húsvét ünnepe a székesegyházban*, Vasvármegye 67 (1934) 74, 4; (?): *Megszentelték Bosco Szent János harangját*, in: Vasvármegye 67 (1934) 74, 5.

²²² Napihírek. *A megyéspüspök bizaérkezett*, Vasvármegye 68 (1935) 85, 4. Ez a cikk azt említi, hogy Mikes püspök orvosai tanácsára tartózkodik e fárasztó püspöki funkciótól, de jelen lesz a szertartásokon. A további erről tudósító cikkek nem erősítik meg, hogy tényleg jelen volt-e. Napihírek, Vasvármegye 68 (1935) 88, 4; Napihírek. *Nagycsütörtök a székesegyházban*, Vasvármegye 68 (1935) 90, 4; Napihírek. *A húsvéti istentiszteletek*, Vasvármegye 68 (1935) 91, 9. – Napihírek, Vasvármegye 68 (1935) 141, 6; (?): *A szombathelyi egyházmegye új papjai*, Vasvármegye 68 (1935) 142, 5.

²²³ Az apostoli adminisztrátori kinevező okirat szövegét Püspöki Körlevél útján közli: SzEL. Püspöki Körlevelek, 1936. II, n. 420.

kor megerősítette, hogy elvállalja a feladatot.²²⁴ A pápai kinevezésről a bulla január 10-én kelt, amelyet január 24-én délután 3 órakor a püspökvár első emeleti könyvtárhelyiségében mutatott be a jelenlevő kanonokoknak, s ezzel átvette az egyházmegye kormányzását.²²⁵ Ünnepeles székfoglalójára 1936. február 16-án került sor.

6. KÖVETKEZTETÉSEK

Összegezve az eddigieket: az egyházmegye rossz anyagi helyzetben volt, s mind Mikes püspök, mind pedig a káptalan nagy összegű beruházása a püspöki illetve a káptalani törzsvagyomból megtérítésre várt, viszont egyik fél sem volt hajlandó a másiknak ehhez feltétel nélkül beleegyezését adni. Erre jött rá a konfliktusuk a pénzügyek miatt: Mikes püspök ugyanis visszatartotta, mintegy saját kezelésbe vonta egyes alapok pénzét és több dologban nem kérte ki a kánonjog által előírt tanácsukat, illetve beleegyezésüket. Az érem másik oldala, hogy a káptalan sem kérte ki a püspök előzetes jóváhagyását a törzsvagyoni ingatlanok eladásából származó tőke befektetéséhez. A háttérben vélhetően a tőke befektetéséről vallott eltérő nézetek álltak. Tehát a püspöki menza az eladósodás miatt nem tudott volna két püspököt eltartani, de nem ez volt az egyetlen körülmény, ami szerepet játszott abban, hogy apostoli adminisztrátor kinevezésére kerüljön sor. Szintén közrejátszott benne, hogy káptalani vikárius megválasztása, tekintve a kanonokok alacsony számát, azt hogy ketten közülük öregek és betegek, valamint Mikes püspökkel a konfliktusukat, nem lett volna könnyen kivitelezhető, ráadásul arra is számítani lehetett, bár ezt expliciten nem mondták ki, hogy a *sede vacante* állapot előreláthatóan sokáig fog tartani. S valóban, a szombathelyi megyéspüspöki szék betöltésére – a gazdasági helyzet viszonylagos rendeződése után – csak 1939-ben került sor, az addig apostoli adminisztrátorként kormányzó Grósz József személyében.

²²⁴ Január 2-án, amikor a káptalani tisztségek kiosztására került sor még nem tudott róla, lásd Győri Egyházmegyei Levéltár Káptalani jegyzőkönyvek, január 2-ai ülés jegyzőkönyve. Aznap kérte meg Serédi Jusztiniánt Angelo Rotta, hogy kérdezze meg Grószot, hogy hajlandó-e elfogadni az apostoli adminisztrátorságot, Mikes püspök ugyanis ragaszkodott hozzá, hogy mintegy utólagos beleegyezését kérje. Lásd ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 94–96.

²²⁵ SzEL Protocollum. Székeskáptalani ülések jegyzőkönyvei 1933–, 12. (1936. január 24.)

FÜGGELÉK

I.

Szombathely, 1933. december 16.

Rogács Ferenc és Honti Béla Angelo Rotta nunciushoz

Rogács Ferenc és Honti Béla kanonokok leírják, hogy már három éve viták folynak Mikes János püspök és a székeskáptalan között. Azzal vádolják Mikes János püspököt, hogy a kánonjog előírásait tudva és akarva – tehát szándékosan – nem vette figyelembe és visszaélt felügyeleti jogával, úgy, hogy nem csak érvénytelenül cselekedett, hanem jelentős kárt is okozott az egyházmegye javainak. Ezenkívül mind az alapok, mind pedig a kegyes alapítványok pénzét 100 000 P érték felett fokozatosan a saját használatára fordította, anélkül, hogy azokat visszatérítette volna, amiben a káptalan az *alienatio* esetét látta fennforogni és ezt meg is írta neki. Szintén megjegyzik, hogy több, mint 800 000 P adósságot halmozott fel, úgy, hogy személyes adósságait a püspöki javadalomból próbálja fedezni. Ráadásul fenyegetéssel próbálta a káptalant arra bírni, hogy erről hallgasson. A nézeteltérés miatt a hívők jelenlétében már nyilvános botrány kerekedett. A két kanonok egy korábbi káptalani határozatnak szeretne érvényt szerezni, amelyet március 4-én egyhangúlag hoztak, de a szanálás beindulása miatt fél évvel elhalasztottak, most – tekintve, hogy Boda János, akinek a szavazata a káptalani határozatokban döntő volt, meghalt, más kanonokokat pedig a püspök megfenyegetett – ismét elhalasztatott.

(ASV Arch. Nunz. in Ungheria, busta 42, fasc. 1/5, fol. 166rv – *dactylogr.*)²²⁶

Excellentissime ac Reverendissime Domine Archiepiscopo
Nuntie Apostolice!

Inter Episcopum Sabariensem, Joannem e Comitibus Mikes et Capitulum Sabariense tribus jam annis discussiones perdurant exinde, quod Capitulum in pluribus Episcopi actibus, qui bona ecclesiastica defendere atque Episcopum identidem omni quo decebat respectu commonere non destitit. Quum tamen Episcopus non obstantibus iteratis Capituli precibus agendi rationem mutare et damna resarcire minime voluisset, Capitulum die 4 Martii a.c. unanimi suffragio decrevit ac simul Episcopo intimavit, se totam causam ad Sanctam Sedem Apostolicam delaturum esse.

Interea Episcopus cooperante Commissario Ministeri cultus res suas temporales penitus dirutas sanare conabatur. Sanatione introducta spes affulsit fore ut Episcopus pecuniam ablatam restitueret, quapropter executio decreti capitularis ultra semestre in suspenso relicta est. Hoc tempore inutiliter praeterlapso decretum Capituli tandem in effectum deducendum erat. Mortuo interim uno canonico, qui Vicarii Generalis munus gerebat et decreti Capituli suo suffragio dux erat, alius et quidem commensalis Episcopi denominatus est; porro aliqui Canonici ab Episcopo persuasi sunt, ut suffragium suum revocarent. Quando ergo negotium nuperrime retractabantur executio decreti antea unanimiter lati majoritate suffragiorum iterum procrastinata est.

²²⁶ Másolat az eredeti levélről, melyet Angelo Rotta a 7573/33. számú jelentéséhez csatolt.

Nos igitur, canonici infrascripti, utpote minor pars, decreto anteriori insistentes rem adeo gravis momenti sine mora iudicio Sedis Apostolicae subiiciendam esse censemus et in specie sequentia ex actis Capituli decerpta proferimus.

1) Episcopus in rebus pecuniariis praescriptiones iuris canonici sciens ac volens praetermittit et supremo invigilandi iure abutitur, quo non solum invalide agit, sed et damnum notabile bonis Dioecesis infert.

2) Episcopus pecuniam tum fundationum, tum collectarum piarum ultra 100 000 Pengő valoris sensim ad proprium usum convertebat, nec hucusque restituebat, quam agendi rationem Capitulum alienationem esse censuit et notavit.

Episcopus prodigo vivendi modo ac negotiatione can. 142. prohibita debitum ultra 800 000 Pengő contraxit. Quibus oneribus quum liberari haud valeret, debita personalia ad beneficium episcopale devolvere intendit, quod certe exitium irreparabile et ruinam beneficii produceret. Quum Capitulum conatui huiusmodi iteratim resistere consensumque denegare in conscientia cogere, dissensus ex priori capite ortus magis magisque effervescebat. Episcopus Capitulum variis importunitatibus intentare, imo criminibus, ut coram Ministro cultus de mala et abusiva bonorum administratione, sine sufficientibus motivis accusare persistit.

Dissensus causa coram fidelibus iam scandalum publicum evasit, quod imprimis disciplinae ecclesiasticae damno erit; porro diversi abusus Episcopi publice pertractantur et nuperrime in conventu cleri dioecesani restitutio cuiusdam summae exigebatur; Capitulum insuper pro notabili parte consumptae pecuniae sub onere restitutionis rationem reddere tenetur, nec ullo modo Episcopum ad restitutionem cogere valet; tandem beneficio episcopali ex debitis personalibus damnum imminet. Quapropter nos, infrascripti canonici Capituli Sabariensis, moerore quidem cordis at conscientia coacti, facta haec ad notitiam Sedis Apostolicae proferimus, Excellentiam Vestram humillime deprecantes, ut ea ex scriptis et protocollis a Capitulo producendis, aliisque documentis et testimoniis a nobis praesentandis quoad omnes et singulos casus examini subiciantur, dissensus iudicio Sedis Apostolicae dirimatur, capitulares ut infra in ratione reddenda liberationem accipiant et Capitulum in posterum instruatur.

Ceterum manus sacratas Excellentiae Vestrae osculantes humillimo cum devotionis affectu persistimus Excellentiae Vestrae devoti in Christo famuli

(Signati)

Dr. Franciscus Rogács
praelatus S. Sanctitatis, Canonicus

Adalbertus Honti
Canonicus Eccl. Cathedralis

Sabariae, die 16 Decembris 1933.

2.

Szombathely, 1934. március 24.

Rogács Ferenc és Honti Béla Angelo Rotta nunciusból

Rogács Ferenc és Honti Béla kanonokok kifejtik, hogy március 9-én a püspök maga köré gyűjtötte a káptalan tagjait és két, egyhangúlag hozott káptalani dekrétum miatt tiszteletlenséggel vádolta őket, majd bocsánatkérésre szólította fel a kanonokokat. A megbocsátást is megígérte, de figyelmeztette őket, hogy vonják ki magukat Rogács kanonok hatása alól. A levél írói először a Mikes püspök által felhozott vádak alól szeretnék tisztázni magukat. Véleményük szerint egyik dekrétumban sem volt tiszteletlenség. Az elsőben felhívták a kánonokra hivatkozva a figyelmet az alapok pénzeinek megtérítésére, a másodikban pedig a káptalan azokat a tényeket világította meg, amelyek megakadályozták, hogy a szanalási tervet elfogadják. Köztük megemlítik, hogy a püspök – egyéb tartozásain kívül – a kegyes alapoknak több, mint 70 000 P-vel tartozik, amely összeget saját használatába vett. Véleményük szerint, ha a káptalan által elmondott tényeket és érveket a püspök hamisnak tartotta, akkor a káptalan ellen hamis vádaskodásért pert kellett volna indítania. A négy kanonok közül, akik bocsánatot kértek, egy a határozatok meghozatalakor még nem is volt kanonok, egy pedig beteg és lélekben is gyenge. Rogács kanonok ezen felül sérelmezi és igazságtalannak tartja a nyilvános megfeddését. Feltárja, hogy 17 évig a püspök bizalmasa volt, különböző tisztségekben szolgált. A nézeteltéréseket a püspöknek a pénzzel történő visszaélése okozta, ugyanis *ex officio* az egyházi jogot kellett megvédenie. A két kanonok szintén utal Mikes püspöknek a Szombathelyi Egyházmegyei Takaréknál fennálló adósságára, s arra, hogy a korábban említett egyházi javak megtérítésére még mindig nem került sor.

(ASV Arch. Nunz. in Ungheria, busta 45, fasc. 1/9, fol. 177r–178v – *dactylogr.*)

Excellentissime ac Reverendissime Domine Archiepiscopo,
Nuntie Apostolice!

In recursu nostro Excellentiae Vestrae die 16 Decembris 1933 oblato exposuimus dissensum inter Ordinarium Sabariensem et capitulum, eiusque tum causas, tum tristes sequelas. In negotio hoc nuper tale quid evenit, propter quod denuo ad Excellentiam Vestram humillime recurrere et Sedem Apostolicam pro remedio supplicibus verbis orare cogimur.

Excellentissimus Episcopus etenim die 9 Martii a.c. membra capituli ad se accersivit et declaravit, relationem inter Ordinarium et capitulum esse „intolerabilem, scandalosam, administrationem dioeceseos aggravantem et animos singulorum canonicorum perturbantem.” Ad quae mala tollenda tale adhibuit medium, quod aptum est, totam causam a recto tramite avertere, mala augere et jura capituli perclitare. Episcopus, quin abusus tolleret, propter duo decreta capitularia, unanimiter lata, capitulum de irreverentia accusavit et – exclusa omni defensione – singulos canonicos provocavit, ut veniam peterent. Quatuor canonici ita provocati veniam petierunt, quibus Ordinarius veniam promisit, at simul voluit eos memores esse: „in decretis capitularibus ferendis opinioni canonici Rogács ne indulgeant et ejus influxui se subducant, quia iste a duobus annis contra Episcopum machinatur et nunquam se errasse agnovit, canonicus Honti vero eius influxui subest.”

Contra hanc Excellentissimi Episcopi agendi rationem sequentes animadversiones humillime exponimus.

1. In duobus capituli decretis, unum ante annum latis et per Excellentissimum Episcopum nunc memoratis, nulla erga Episcopum irreverentia, nec in tenore, nec

in substantia invenitur. Nam in primo decreto – respectivos canones allegando – capitulum, ratione reddenda oneratum, maxima cum devotione litteris Episcopum adiit, ut summas pecuniarias, in finem alienum versas, restitueret, ne capitulum rem ad S. Sedem Apostolicam deferre cogereetur. Jus Sedem Apostolicam adeundi cuius fidelium competit, quin irreverentiam incurrat, praesertim tunc, si alia media desint. – In altero decreto, quod refertur ad sic dictam „sanationem rerum temporalium” Espiscopi, capitulum nihil aliud egit, nisi suam mentem manifestavit in negotio, in quo iuxta leges ecclesiasticas particulares Hungaricas ex officio mentem suam aperire tenebatur. Capitulum ibi facta et argumenta exposuit, quibus prohibebatur consensus dare, ut debita personalia Episcopi ad beneficium episcopale devolverentur. Utique capitulum hic etiam de gestione bonorum Episcopi mentem suam manifestavit, imo ex scriptis respectivis statuit, aliam in super pecuniam, circa 70 000 P valoris piarum collectionum abusive per Episcopum ad primum usum conversam esse, porro aliqua documenta, in questione sanationis per Episcopum exhibita, esse falsa. Haec omnia tamen ipsa rei natura secum ferat et opinionis manifestatio ac factorum enumeratio non ex irreverentia, sed ex tristi officio effluxit.

2. Excellentissimus Episcopus absque exactiori determinatione simpliciter declaravit, irreverentiam commissam esse, nec canonicis permisit, ut defensionem vel exceptionem exponant, sed postulavit, ut respondeant: an velint veniam petere, necne. – Quoad hanc agendi rationem animadvertimus, eam canonicis CJC repugnare, nam „nemo iudex in propria causa”. Si Excellentissimus Episcopus facta et argumenta, a capitulo prolata, falsa esse persuasus est, contra capitulum propter calumniam processum instituere debuit. Hoc autem non fecit, nec veritatem factorum aut argumentorum ullo verbo impugnavit.

3. Dato, sed non concesso, quod capitulum irreverentiae sons esset, modus reparandi foret, ut capitulum qua persona moralis collegialis per actum capitularem parti leasae satisfaceret. Consultationes capituli enim sunt clausae, et vota singulorum canonicorum quoad extra secreta esse debent. Pro actibus capitularibus plane unanimis totum capitulum est responsabile, non vero singuli canonici. Agendi ratio Excellentissimi Episcopi periclitat libertatem actuum capitularium pro futuro, quia characterem terroris et vexationis praesefert, dum loco collegii singuli canonici quasi in jus vocantur. Propter ejusmodi investigationem membra capituli mentem suam sincere aperire detrectabunt et declarationem evitabunt, quod bono communi quoque damnum afferet, praesertim in pendente adhuc sic dicta sanatione rerum temporalium Episcopi, eo magis, quia capitulum sex tantum membris constat, et ideo iuxta nr. 8. statutorum capituli, in causis difficilioribus etiam vota absentium sunt expetenda.

4. Quod vero veniae petitionem attinet, salva omni reverentia, haec notamus. Quatuor canonici provocati veniam quidem petierunt, sed sub conditione: si reus essem irreverentiae, ergo irreverentiae nec ipsi conscii erant. Ceterum unus ex illis in decretis supradictis nullam habuit partem, nondum enim erat canonicus, pro-

inde nec irreverentiae reus, alter vero aegrotus et spiritu adeo debilis, ut essentiam causae prorsus ignoret. Nos infrascripti canonici veniam non petivimus, quia conscientia nostra nos de nulla irreverentia accusat, et ne, ambigua interpretatione, cum veniae petitione etiam actus legitimos revocasse videamur. Si autem propter irreverentiam legitime damnabimur, ad legalem satisfactionem toto corde parati sumus.

5. Excellentissimus Episcopus canonico Rogács publice coram capitulo notam excitatoris inussit. Hanc notam canonicus sibi injuriosam censet et reparari petit, nam contra Episcopum neminem excitavit, sed fecit, quod membro capituli ex lege incubuit, conscientia dictante mentem in duobus decretis ferendis capitulo aperuit atque acta et argumenta proposuit. Canonicus nominatim reprehensus nullam unquam habuit causam contra Episcopum machinandi, eo minus, quia 17 annis intimus Episcopi familiaris, eius secretarius et cancellarius, deinde 4 annis provicarius generalis erat, causas Episcopi gravissimas in rebus adversis iteratim defendens. Dissensionis nulla alia causa est, nisi abusus Episcopi in rebus pecuniariis, in quibus canonicus ex officio jura ecclesiastica defendere debuit. Collisio revera duobus ante annis inceptit. Canonicus Rogács etenim una cum canonico Boda – qui item per 17 annos erat devotissimus Episcopi familiaris et vicarius generalis, sed interim propter cordis commotionem ex hac dissensione ortam mortuus – erant membra directorii cassae parsimonialis dioecesanæ. In hoc munere optatis injustis Episcopi se opponere cogebantur. Episcopus enim, qui est supremus inspector hujus insituti, de anno in annum majores summas sibi mutuo dandas postulavit. Debitum ejus sensim in summam 160,000 P crevit, et Episcopus nihilominus institit, ut novae summae ei mutuarentur, respective ut debitum totum ei, utpote solvere impari, condonaretur. Ne totum institutum parsimoniale periclitaretur et summae ecclesiasticae detrimentum caperent, directorium Episcopi postulationem denegavit, canonici vero supradicti insimul litteris ad Episcopum directis declararunt, magis Deo quam hominibus obediendum.

6. Ceterum per veniae petitionem essentia causae controversae non est exhausta. Dissensionis et scandali causa minime est remota, nam damna bonorum ecclesiasticorum, quae in recursu nostro 16 Decembris exposuimus, nondum sunt restituta. Ideo per Excellentiam Vestram humillime rogamus, ut Sede Apostolica ad majora scandala evitanda totam causam cognoscere et definire ac etiam de irreverentia nobis imputata judicare clementissime dignetur.

In reliquo manus sacratas Excellentiae Vestrae osculantes humillimo cum venerationis affectu persistimus

Excellentiae Vestrae

devoti in Christo famuli

[*m.p.*]

Franciscus Rogács

Adalbertus Honti

Canonici ecclesiae Sabariensis

Sabariae, die 24 Martii, 1934.

3.

Vatikán, 1935. június 15.

Eugenio Pacelli Angelo Rotta nunciusból

A Konzisztoriális Kongregáció vizsgálata az egyházi javak kezeléséről a szombathelyi egyházmegyében kedvezőtlenül végződött Mikes János püspök számára, aki a Kongregáció figyelmeztetését, hogy törlessze adósságait saját vagyonából, nem vette figyelembe, s folytatta a püspöki menza javainak veszélyeztetését. Már attól is tartani lehet, hogy a nép és a papság előtt erkölcsi tekintélye megingott. Ezért arra kéri Eugenio Pacelli bíboros államtitkár a nunciust a Szentatya megbízásából, hogy tapintatosan közölje Mikes püspökkel: mondjon le az egyházmegye lelki irányításáról.

(ASV Arch. Nunz. in Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 105^{rv} – *dactylogr.*)²²⁷

No. 1862/35DAL VATICANO, 15 Giugno 1935
DA CITARSI NELLA RISPOSTA

Eccellenza Reverendissima

L'Eccellenza Vostra Rev.ma sa certamente che l'inchiesta condotta dall'E.mo Sig, Cardinale Seredi, per ordine della Sacra Congregazione Consistoriale, sullo stato dell'amministrazione della diocesi di Sabaria, è riuscita del tutto sfavorevole a Monsignor Mikes, Vescovo della detta Diocesi.

Ora la prelodata S. Congregazione avverte questo Sacro Dicastero che il detto Prelato, lungi dall'ottemperare alla „monitio” che gli è stata fatta di sistemare i suoi debiti con i propri beni personali, continua, in pieno disaccordo col suo Capitolo, a compromettere gravemente i beni della Mensa Episcopale. Ciò fa seriamente temere per la sicurezza delle fondazioni e delle collette che venissero affidate a detto Monsignore e dà l'impressione che la di lui situazione morale sia ormai del tutto scossa di fronte al Clero e al popolo.

Pertanto, dopo tali gravi constatazioni, prima che lo stato delle cose divenga irrimediabile, per venerato incarico del Santo Padre, sono a pregare l'Eccellenza Vostra di voler chiamare a se Mons. Mikes e invitarlo, col suo ben noto tatto e dilecatezza, a presentare alla Santa Sede le dimissioni dal governo spirituale della diocesi di Sabaria. Tale consiglio, benché dato d'aurità, non dovrebbe non essere accolto volentieri dal detto Monsignore, giacché, com'Ella scriveva nel Suo Rapporto N. 7574 del 20 Dicembre, Mons. Mikes ha fatto capire „che non sarebbe alieno dal ritirarsi dalla diocesi”.

Profitto volentieri dell'incontro per raffermarmi con sensi di distinta e sincera stima

di V. Eccellenza Rev.ma

Aff.mo per servirLa

[*m.p.*]

E. Card. Pacelli

²²⁷ Az Államtitkárság fejlődés papírján.

4.

*Esztergom, 1935. december 1.
Serédi Jusztinián Eugenio Pacellihez*

Serédi Jusztinián Mikes püspök lemondásának részleteivel kapcsolatban fogalmaz meg észrevételeket a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja bíboros prefektusa számra. Először is, hogy a lemondást 1936. január 1-vel hozzák nyilvánosságra, amely egyben megkönnyíti a püspöki menza javainak megosztását. A tényt Mikes csak december utolsó napjaiban, például december 30-án közölje a kormánnyal, mintegy udvariassági gesztusként. A lemondással párhuzamosan Grösz Józsefet nevezék ki apostoli adminisztrátornak, aki orthosiai címzetes püspök, csak 48 éves, az egyházkormányzásban jártas és ismeri a szombathelyi egyházmegyét. Kinevezését – szintén udvariasságból – Serédi Jusztinián közli a kormánnyal és nem a nuncius. Káptalani vikárius megválasztása, tekintve a kanonokok alacsony számát, azt hogy ketten közülük öregek és betegek, valamint Mikes püspökkel a konfliktusukat, nem lett volna könnyen kivitelezhető, ezért is van Serédi az apostoli adminisztrátorral történő megoldás mellett. Tekintve, hogy Grösz József győri kanonok, onnan van jövedelme, így a menza összes jövedelme az adósságok rendezésére fordítható. A nunciusnak ezzel kapcsolatban a m. kir. válás- és közoktatásügyi minisztériummal tárgyalásokat kell kezdeni, hogy az interkaláris jövedelem ne a Vallásalapba kerüljön, hanem a menza adósságainak törlesztésére fordítsák. Amíg ezek ki nem lesznek egyenlítve, megyéspüspök kinevezésére nem kerülhet sor. Mikes püspök is csak akkor kap érseki címet, ha rendezi adósságait.

(ASV Arch. Nunz. in Ungheria, busta 48, fasc. 1/8, fol. 117r–118v – *dactylogr.*)²²⁸

9435/II²²⁹

STRIGONIA, 1 Dicembre 1935

E.mo e R.mo Signor Mio Oss.mo

1. L'accettazione della rinuncia di Monsignor Mikes venga pubblicata per il 1° Gennaio 1936, poiché allora diventa più facile anche la divisione delle entrate della mensa di Sabaria.

2. Venga permesso a Monsignor Mikes che negli ultimi giorni di questo anno (p.e. ai 30 Dicembre) egli per cortesia possa avvisare il Reg. Governo Ungherese della sua rinuncia.

3. Contemporaneamente con la pubblicazione dell'accettazione della rinuncia di Monsignor Mikes venga nominato Amministratore Apostolico del territorio della Diocesi di Sabaria in Ungheria S.E. Monsignor Giuseppe Grösz, Vescovo Tit. di Ortosia in Fenicia, Ausiliare e Vicario Generale del Vescovo di Giavarino. Monsignor Grösz ha 48 anni di età; egli è molto pratico nell'amministrazione ecclesiastica; conosce la Diocesi di Sabaria; a da Vescovo Ausiliare non è necessario all'attuale Vescovo di Giavarino, poiché anche questo è giovane ancora. Per evitare poi qualunque precedente, la nomina già fatta dell'Amministratore Apostolico per cortesia potrei comunicare io stesso (e non già il Nunzio Apostolico di Budapest) al Reg. Governo di Ungheria. Vorrei rilevare che al mio umile parere a Sabaria

²²⁸ Giuseppe Pizzardo 1935. december 17-én kelt, Angelo Rotta nunciusnak küldött levelének melléklete.

²²⁹ Fekete tollal, a lap tetején.

converrebbe piuttosto la nomina d'un Amministratore Apostolico, anziché l'elezione d'un Vicario Capitolare perché questa a cagione del piccolo numero dei Canonici (di cui due sono vecchi ed ammalati) e del loro conflitto col Vescovo Mikes sarebbe quasi impossibile.

4. Monsignor Grösz, essendo Canonico di Giavarino, ha la sua congrua quindi tutte le entrate della mensa di Sabaria sede vacante potrebbero servire per saldare i debiti che passeranno sulla mensa, come fu detto più sopra. Al più si potrebbe levare di queste entrate una ricompensa all'Amministratore Apostolico per le sue spese a mano.

5. Sarebbe però necessario che l'Eccellentissimo Nunzio Apostolico di Budapest per tramite del Reg. Ministero degli Esteri facesse le pratiche necessarie presso il Reg. Ministro dei Culti e P.I. Ungherese perché le entrate della Mensa di Sabaria sede vacante non debbano passare al Fondo Culto ma servano per pagare i debiti della mensa, secondo che fu detto poch'innanzi.

6. La nomina poi del futuro Vescovo di Sabaria bisognerebbe differire finché questi debiti (poiché altri non ci sono) della mensa non saranno saldati, purché allora le entrate nette della stessa siano sufficienti per la congrua d'un Vescovo.

7. Siccome Monsignor Mikes contrariamente alla sua promessa non ha sistemato i propri debiti, egli dopo la pubblicazione dell'accettazione della sua rinuncia non venga promosso Arcivescovo Titolare, finché realmente non avrà pagato i debiti che gli resteranno dopoché il Reg. Ministero dei Culti e P. J. avrà apprezzato gli investimenti fatti da lui e fissato i suoi diritti contro la mensa a norma di quello che fu detto sopra.

F^o: Giustiniano Card. Serédi
Principe Primate di Ungheria,
Arcivescovo di Strigonia²³⁰

TÓTH KRISZTINA

²³⁰ A fontosabb rövidítések feloldása: 'E.mo': *Eminentissimo*; 'R.mo/a': *Reverendissimo/a*; 'Oss.mo': *Osservandissimo*; 'V': *Vostra*; 'Aff.mo': *Affettuosissimo*; 'S. Sanctitatis': *Suae Sanctitatis*; 'CJC': *Corpus Iuris Canonici*; F^o: *Fratello*.

MIKLÓSY ISTVÁN HAJDÚDOROGI PÜSPÖK UTÓDLÁSA

Új adatok a budapesti nunciatúra levéltárából

Az 1912-ben alapított hajdúdorogi egyházmegye első püspöke, Miklósy István 1937. október 29-én nyolcvanéves korában hunyt el. Utódjának kiválasztása komoly feladat elé állította a Szentszékét, mivel a hajdúdorogi egyházmegye ügyei – tekintettel alapításának nem szokványos körülményeire – mindig különleges figyelmet igényeltek és kaptak a római dikasztériumokban.

Tanulmányunkban elsősorban a budapesti nunciatúra irataira támaszkodva azt a folyamatot kívánjuk bemutatni, mely a püspök halálának bejelentésétől az utód, Dudás Miklós bazilita szerzetes kiválasztásáig tartott.¹

Mielőtt azonban elkezdenénk az események bemutatását, szükségesnek tartjuk röviden áttekinteni a hajdúdorogi egyházmegye megalapításának körülményeit, illetve Miklósy püspök huszonnégy évig tartó szolgálatának főbb jellemzőit, mert azok önmagukban is magyarázatot adnak az utód kiválasztásának sajátos szempontjaira.²

A hajdúdorogi egyházmegye megalapítása egy hosszú, súlyos kudarcokkal terhelt – a görögkatolikus narratívában kálvária-útként aposztrofált³ – folyamat végére tett pontot. A magyar anyanyelvű és identitású görögkatolikusok a 18. század végétől kezdődően törekedtek arra, hogy szertartásaikban a magyar nyelv egyre nagyobb teret nyerjen.⁴ A nyelvújítás mozgalma és a reformkor lüktető légköre ugyan komoly bátorítást jelentett a magyar görögkatolikusok törekvéseinek, az egyházi hatóságok azonban éppen ellenkezőleg, a magyar nyelv liturgikus használatának visszaszorítása érdekében hoztak intézkedéseket. Az ósláv liturgikus nyelvű

¹ Római kutatásaimat az OTKA K-85 590. sz. kutatási pályázata támogatta.

² Az egyházmegye történetének legújabb feldolgozása: VÉGHSEBŐ TAMÁS–TERDIK SZILVESZTER, „...minden utamat már előre láttad”. *Görögkatolikusok Magyarországon*, Strasbourg 2012. Miklósy püspök korához: JANKA GYÖRGY, *Miklósy István püspök (1913–1937) a korabeli görög katolikus sajtó tükrében*, Kötartásban a siker! Miklósy István 1857–1937 (szerk. Damjanovics József), Sátoraljaújhely 2008.

³ A kifejezés Szabó Jenőtől (1843–1921), a Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottságának elnökétől származik: SZABÓ JENŐ, *A görög-katolikus magyarság utolsó kálvária-útja 1896–1912*, Budapest 1913.

⁴ Az első liturgia-fordításokhoz: NYÍRÁN JÁNOS, *Az első magyar nyelvű liturgiafordítás Lupess István 1814-es kéziratában*, Nyíregyháza 2011; IVANCSÓ ISTVÁN, *Liturgia. Krucsay Mihály munkács megyei kanonok 1793-ban készült munkája*, Nyíregyháza 2003; UŐ (szerk.), *Liturgikus örökségünk II. A Krucsay-féle liturgiafordítás fakszimiléje kiadásának alkalmából 2003. október 30-án rendezett szimpozion anyaga*, Nyíregyháza 2003.

munkácsi és eperjesi egyházmegyék püspökei többnyire szimpatizáltak a magyar liturgikus mozgalommal, de a hivatalos egyházi rendelkezésekhez igazodni kényszerültek. A román liturgikus nyelvű egyházmegyék főpásztorai ezzel szemben nem tolerálták magyar ajkú híveik kéréseit, és határozottan a magyar nyelv liturgikus alkalmazása ellen foglaltak állást. A magyarországi latin szertartású felsőklérus gondolkodását ebben a kérdésben a precedenstől való félelem határozta meg. A püspöki kar tagjai reálisnak tartották azt a veszélyt, hogy a magyar nyelv liturgikus alkalmazásának engedélyezése a görögkatolikusok számára arra fogja bátorítani a római katolikusokat, hogy a latin rovására ők is az anyanyelv liturgikus használatának bevezetését követeljék.⁵ A Szentszék ugyanezen félelmek alapján adta ki a magyar nyelv liturgikus alkalmazására vonatkozó rendkívül szigorú tiltásait.⁶

A magyar görögkatolikusok a 19. század közepétől kezdve kérték a kormányzatot arra, hogy számukra külön egyházkormányzati egységet állítson fel. Hosszú időn át ugyanis abban a tévhitben éltek, hogy a liturgikus nyelv megváltoztatása a megyéspüspök jogai közé tartozik, és ezért elegendő, ha saját egyházmegyét kapnak. Szemük előtt a román egyházmegyék példája lebegett, melyekben – senki által nem kifogásolva – egy, az egyházi hagyomány által szent nyelvnek el nem ismert népnyelvet használtak. A kormányok ugyan többnyire támogatták a magyar görögkatolikusok törekvéseit, de az egyházmegye felállításának kérdését a magyar nyelv liturgikus használatának engedélyezésétől tették függővé.

A magyar görögkatolikusok 1900. évi római zárandoklata meggyőzte a Szentszékét arról, hogy a hatékony román propaganda ellenére egy ténylegesen létező közösség valós igényeiről van szó. A 20. század első évtizedére a szentszéki álláspont azonban nem módosult a magyar liturgikus nyelv alkalmazásának kérdésében,⁷ sőt a Vatikánban a felállítandó önálló egyházmegye legfőbb feladatának is az egyre terjedő abúzus felszámolását tekintették. A hajdúdorogi egyházmegye 1912-ben történt felállítása tehát némileg felemás helyzetet teremtett: a magyar görögkatolikusok megkapták az önálló egyházmegyét,⁸ de a *Christifideles Graeci* kezdetű alapító bul-

⁵ Farkas Lajos, a hajdúdorogi mozgalom vezéregyénisége művében így idézi fel Lipovniczky István c. püspök, a vallás- és közoktatási minisztérium tanácsosának szavait: „Mert hát ki áll jól arról, hogy ha ma nekünk megengedik a magyar nyelvű isteni tiszteletet, holnap nem a komáromi magyar ajkú latin szertartásúak fogják-e épen azt követelni? Már pedig ez teljesíthetetlen.” FARKAS LAJOS, *Egy nemzeti küzdelem története*, Budapest 1896.

⁶ A vonatkozó iratanyag a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának levéltárában: Archivio Segreto Vaticano, AA.EE.S.S., Austria-Ungheria anno 1896–1899, pos. 800, fasc. 346; fasc. 348–350 és fasc. 394.

⁷ Ugyanakkor a Szentszék által szakértőként felkért tudós jezsuita, Nikolaus Nilles és Emidio Taliani bécsi nuncius inkább a kialakult nyelvhasználati gyakorlat hallgatólagos túrését javasolták: VÉGHSEŐ TAMÁS, *Nikolaus Nilles és a magyar görög katolikus liturgia ügye*, Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles (Collectanea Athanasiana I/3; ed. by Tamás Véghseő), Nyíregyháza 2010, 91–100.

⁸ A Szentszék a hajdúdorogi egyházmegyébe 162 parókiát osztott be. Ezek közül 1 az esztergomi, 8 az eperjesi, 70 a munkácsi, 4 a szamosújvári, 44 a nagyváradi és 35 a fogarasi egyházmegyéhez tartozott.

la⁹ egyértelműen leszögezi, hogy az új egyházmegye hivatalos liturgikus nyelve az ógörög,¹⁰ a magyar nyelv engedélyezésére pedig soha nem kerülhet sor.

Ahogy a hajdúdorogi egyházmegye felállításának közvetlen előzményei között egészen profán okokat találunk,¹¹ úgy az alapítás ellen irányuló román fellépés mozgatórugói is messze állnak a tisztán egyházi motivációktól. A román püspökök, a Román Nemzeti Párt képviselői és a román nyelvű sajtó a magyar állam ellenük irányuló támadásának tekintették a hajdúdorogi egyházmegye felállítását, és azt az egyébként is egyre súlyosbodó román-magyar ellentét szöveggörnyezetébe emelték. A helyzet tragikumát jól érzékelteti az első hajdúdorogi püspök ellen 1914 februárjában elkövetett bombamerénylet,¹² melynek szálai román elkövetőkön át az orosz titkosszolgálatához vezettek. Az új egyházmegye sorsának további alakulása tehát a liturgikus nyelv kérdése miatt egyházi, a nemzetiségi feszültségek miatt pedig politikai szempontból is nagyobb figyelmet igényelt.

Ferenc József király 1913. április 21-én nevezte ki a hajdúdorogi egyházmegye új püspökét Miklós István (1857–1937) sátoraljaújhelyi parókus, zempléni főesperes személyében. Miklós püspök az egyházmegye szervezését az ideiglenes debreceni székhelyről kezdte el. Az 1914. februári bombamerénylet után a székhely átkerült Nyíregyházára, ahol az egyházmegyei központ „átmenetileg” egy bérházban került kiépítésre. Az, hogy a püspöki székhely napjainkban is – tehát száz évvel az alapítás után – még mindig ugyanabban az épületben található, jól jelképezi azt a hatalmas hátrányt, amivel a hajdúdorogi egyházmegye indult, s ami Miklós püspök működését is alapvetően határozta meg. A Szentszékkal folytatott tárgyalások során ugyanis a magyar kormány kötelezettséget vállalt: úgy gondoskodik teljes körűen az új egyházmegye javadalmazásáról, hogy az anyaegyházmegyéket anyagi veszteség nem éri. Ennek a nemzetiségek érzékenységét figyelembe vevő vállalásnak nyilvánvaló belpolitikai indítékai voltak. Tehát az egyházmegye anyagi alap-

Az új egyházmegyéhez az 1910. évi népszámlálási adatok alapján 215 680 hívő került. Közülük 183 757 magyar, 26 823 román, 1623 szlovák, 968 rutén és 2509 egyéb anyanyelvű volt. A görögkatolikus magyarok 40%-a, vagyis 120 747 lélek, nem került a hajdúdorogi egyházmegyébe: kétharmaduk szláv, egyharmaduk pedig román püspökségek joghatósága alatt maradt. Mivel a fogarasi egyházmegyétől átcsatolt székelyföldi egyházközségek a központtól igen messze voltak, a pápa engedélyezte, hogy a hajdúdorogi püspök azokat külhelynök segítségével kormányozza.

⁹ A bulla eredetije ma is a Vatikáni Titkos Levéltárban található: ASV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, 766, fasc. 9, fol. 461v.

¹⁰ Az ógörög nyelvet Vaszary Kolos hercegprímás javasolta az új egyházmegye liturgikus nyelveként. Bár a magyar görögkatolikusok számára ugyanúgy ismeretlen volt, mint a román és az ószláv, hivatalosság tételével el lehetett kerülni a magyarosítás vádját.

¹¹ Ferenc József a véderőtörvény parlamenti szavazása előtt a nemzeti ügynek tekintett magyar görögkatolikus püspökség megalapításával kívánta elnyerni a politikai pártok támogatását. Ezt a politikai motivációt a magyar kormány a Szentszékkal folytatott tárgyalások során sem rejtette véka alá. Vö. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök levele X. Pius pápához (1911. június 8.): ASV Segreteria di Stato, 1913, rubr. 247, fasc. 1, fol. 71–8v.

¹² A debreceni bombamerénylet legújabb feldolgozása: KATKÓ MÁRTON ÁRON, *Az 1914-es debreceni merénylet*, Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research, 289–321.

jainak megteremtése, az egyházmegyei központ kiépítése (püspöki székház, kánonoki lakások, stb.), a papnevelő intézet és a görögkatolikus tanítóképző létesítése állami feladat lett volna. Amikor Miklósy püspök 1914 szeptemberében átköltözött Nyíregyházára, már zajlott az első világháború, melynek egyre nyomasztóbb terhei elképzelhetetlenné tették a magyar kormány vállalásainak teljesítését.

Az 1918-as háborús összeomlást követő zűrzavar azonnal érezte hatását a hajdúdorogi egyházmegyében is. A korábban Nagyváradhoz tartozó egyházközségek egy része önkényesen kimondta a hajdúdorogi egyházmegyétől való elszakadásukat. Az 1919 tavaszán Nyíregyházát elfoglaló román csapatok Miklósy püspököt Debrecenbe hurcolták és arra próbálták kényszeríteni, hogy önként mondjon le az egykor Nagyváradhoz tartozó negyvennégy parókiáról. Mivel az érintett egyházközségek területe ténylegesen a román hadsereg ellenőrzése alá került, a Szentzsák azokat hamarosan a nagyváradai püspök joghatósága alá rendelte.¹³ Néhány hónappal később a Gyulafehérvár-Fogarasi Főegyházmegye is elérte egykori parókiáinak visszaszorulását.¹⁴ A trianoni békeszerződés következményeként a hajdúdorogi egyházmegye parókiáinak száma a felére csökkent. Romániához 75, Csehszlovákiához pedig 4 egyházközség került. Magyarországon maradt a 82 hajdúdorogi mellett 20 eperjesi és egy munkácsi parókia.¹⁵

A súlyos területi veszteségeken túl a magyar görögkatolikusoknak viselniük kellett társadalmi súlyuk és megítélésük látványos csökkenésének következményeit is. Míg az első világháború előtt Magyarország lakosainak 9,8 százaléka volt görögkatolikus, ez az arány 1920-ban 2,2 százalékra csökkent. Ez a tény, valamint az ország gazdasági problémái önmagukban is komoly akadályt jelentettek a kormány 1912-ben tett vállalásainak teljesítése, s következésképpen a hajdúdorogi egyházmegye fejlődése előtt. Ugyanakkor Miklósy püspök személyes korlátai is hozzájárultak ahhoz, hogy a görögkatolikusok nem részesültek „a katolikus reneszánsz” áldásaiból. Rendíthetetlen királypártisága és a Horthy Miklós kormányzó személyével kapcsolatos fenntartásai elszigetelték nem csak a politika világtól, de utolsó éveiben püspöktársaitól is. A püspöki kar több tagjával az 1928-tól kezdődő, a görögkatolikusokat rendkívül kedvezőtlenül érintő rítusváltoztatási hullám miatt került konfliktusba. Idős kora és egyre súlyosbodó betegségei az 1930-as évek elejétől kezdve gyakorlatilag inaktívvá tették, ami az egyházmegye életére is kedvezőtlen hatást gyakorolt.

* * *

¹³ ASV Arch. Nunz. Vienna, busta 797, fasc. 9/3, fol. 388r–389v.

¹⁴ ASV Arch. Nunz. Vienna, busta 797, fasc. 9/2, fol. 312r–316v.

¹⁵ Ez utóbbiak számára XI. Pius pápa felállította a Miskolci Apostoli Exarchátust, melynek élére a Csehszlovákiából kiutasított egykori munkácsi püspök, Papp Antal került.

Amikor Miklós püspök 1937. október 29-én, hajnalban elhunyt, az utód kijelölésével kapcsolatos elsődleges szempont az lett, hogy az új püspök ne csak agilis legyen, de rendelkezzen mind a politika világában való boldoguláshoz, mind pedig a latin szertartású püspökökkel való együttműködéshez szükséges kompromisszumkészséggel is. Az egyházmegyében uralkodó állapotokat jól illusztrálja az a levél, mely a budapesti nunciátúrára Bangha Béla jezsuitán keresztül jutott el.¹⁶ A levél szerzője, a debreceni görögkatolikus egyházközség egy jeles tisztségviselője, már Miklós püspök halálának napján (!) tollat ragadott, hogy konkrét példák idézésével felhívja a befolyásos jezsuita páter figyelmét az egyházmegyében kialakult szomorú helyzetre, valamint Dudás Miklós és Liki Imre bazilita szerzetesekre, akikben a felemelkedés zálogát látta.

Miklós püspök temetése után (melyen egy latin szertartású püspök sem jelent meg)¹⁷ Bánay Jenő nagyprépost vette át káptalani helynökként az egyházmegye vezetését. Erről maga a helynök november 4-én értesítette Angelo Rotta nunciust,¹⁸ aki két héttel később megkezdte az utód kiválasztásához szükséges információk bekérését. A nunciátúra levéltárában november 17-ei keltezéssel Szmrecsányi Lajos egri érsekhez írt levél maradt fenn,¹⁹ de az első válasz nem tőle, hanem a szóban felkért Czapik Gyulától érkezett november 20-án. A Budapesten élő kanonok válaszában²⁰ kihangsúlyozza, hogy nem a személyes véleményét továbbítja, hanem az általa megkérdezett görögkatolikus papok információit összegzi. A jelentésében összesen nyolc nevet említ hármas tagolásban, melynek kialakítása, illetve az egyes nevekhez tartozó információ mennyiség egyfajta rangsorolást is sejtet. Az első rész két, sorszámmal is ellátott nevet tartalmaz. Egyes sorszámmal Szántay-Szémán István, a Miskolci Apostoli Exarchátus helynökének neve szerepel, míg a kettes sorszámot Dudás Miklós bazilita szerzetes kapta. Szántay-Szémán szerepeltetése a szóba jöhető jelöltek listáján némileg meglepő. Szinte biztos, hogy a tudós görögkatolikus pap neve a nuncius kifejezett érdeklődésére kerülhetett a listára, s annak is az elejére. Nyilvánvalóan a nuncius elsősorban Szántay-Szémán tudományos munkásságára figyelt fel, s arról nem volt tudomása, hogy családos ember. Így a Czapik-féle listán az első helyen szerepel ugyan (minden bizonnyal a nuncius érdeklődésének megfelelően), de mellette az „*uxoratus*” jelző egyúttal arra is utal, hogy nem vehető figyelembe az új hajdúdorogi püspök kiválasztásakor.

Sokkal bősegebb információt közöl ezzel szemben a második sorszám alatt szereplő Dudás Miklós bazilita szerzetesről. Kiemeli máriapócsi és paraszti száрма-

¹⁶ ASV Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria, busta 54, fasc. 2, fol. 254r–256v.

¹⁷ A nunciátúra is Bánay Jenőt bízta meg a képvisellel: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 2, fol. 251r.

¹⁸ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 2, fol. 259r.

¹⁹ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 2, fol. 260r.

²⁰ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 2, fol. 261r–263r: Czapik Gyula kísérőlevelére Rotta nuncius ráírta, hogy szóban Meszlényi Zoltán esztergomi segédpüspök véleményét is kikérte. Az iratokban viszont nem találjuk meg a később vértanúságot szenvedett püspök véleményét.

zását, aminek azért volt jelentősége, mert ezzel egyidejűleg arra is utalhatott, hogy nem kell a népes papi rokonság esetleges káros befolyásától tartani. Kihangsúlyozza alapos teológiai képzettségét, melyre Rómában, a Német–Magyar Kollégiumban tett szert. Az olasz és a német mellett szláv nyelveken is beszél. Magyar érzelmeit és hazafias lelkületét senki sem vonhatja kétségbe, aminek a politikai kapcsolatrendszer kiépítésében meghatározó szerepe volt. A bazilita rend magyarországi előjárójaként bizonyította tettekkészségét nem csak a hajdúdorogi bazilita rendház felépítésével, hanem a bazilita nővérek máriapócsi megtelepítésével is. Szónoki képességei és előadókészsége minden szempontból megfelelőnek tűnnek. Czapik kanonok informátorai a jelölt negatív tulajdonságai között annak autokrata természetét emelték ki. Ez utóbbival kapcsolatban azonban Czapik megjegyzi: tekintve a magyar görögkatolikusok egyházi életének tespedtségét, a jelölt ezen tulajdonsága inkább vezetői erény lehet.

A Czapik-féle jelentés harmadik jelöltje, sorszám nélkül, de elkülönítve az előző, s a következő csoporttól, Liki Imre János bazilita szerzetes. A Dudás Miklóstól két évvel fiatalabb jelölt szintén máriapócsi származású volt, s hasonló alapos teológiai képzettséggel rendelkezett. Dudás Miklóssal szemben az egyházmegye papsága előtt kevésbé ismert, mivel a rend megbízásából elsősorban Csehszlovákiában tevékenykedett. Kiemelkedő intellektuális képességei nagy szerénységgel párosultak. Czapik kanonok megjegyzi, hogy valójában még nem adatott meg neki a lehetőség képességei és tettekkészsége bizonyítására.

A jelentés harmadik részében a hajdúdorogi káptalan öt tagja – Bányay Jenő, Sereghy László, Mihalovics Sándor, Bihon Miklós és Melles Viktor – kerül felsorolásra. Rövid jellemzésükből kitűnik, hogy egyedül cölebsz életállapotuk miatt szerepelhetnek a jelöltek között. Czapik kanonok összegzésként megjegyzi, hogy az egyházmegye papsága Dudás Miklós kinevezését várja. Néhányan Bihon Miklós kanonok esélyeit is jónak vélik, mivel róla az terjedt el, hogy Serédi hercegprímás támogatását élvez. Ez utóbbi kinevezése azonban a Miklósy-éra folytatását jelentené, amit az egyházmegye megújítására törekvő „*zelanti*”-k nem szeretnék.

Az időrendben másodikként megérkező „*opinio*” Szmrecsányi Lajos egri érsektől származik.²¹ Az egri főpásztor nem kívánt élni azzal a lehetőséggel, hogy név szerinti jelöltekről nyilatkozzon. Levelét elsősorban a Miklósy püspöktől elszenvedett sérelmeinek szenteli. Nehezményezte, hogy a latin rítusra áttérni szándékozókat a görögkatolikus püspök igyekezett visszatartani, pedig ő maga minden esetben teljesen megalapozottnak ítélte a kérelmek indokait. Azt sugallja, hogy az utód kiválasztásakor figyelmet kell szentelni annak, hogy a görögkatolikus püspök nagyobb rugalmasságot és kompromisszumkészséget mutasson a latin főpásztorokkal szemben. A témafelvetéssel Szmrecsányi érsek a két világháború közötti korszak legsúlyosabb görögkatolikus problémáját érinti. A trianoni sokk hatása alatt

²¹ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 2, fol. 264r–265v. Szmrecsányi Lajos egri érsek véleménye. Uo. fol. 266r. Rotta köszöni Szmrecsányinak a jelentést.

álló magyar társadalomban felerősödött a görögkatolikusokkal szembeni gyanakvás és újjáéledt az a gondolkodás, mely szerint „megbízható” magyar nem lehet bizánci szertartású. Mivel ennek a hétköznapi életben is komoly megnyilvánulásai voltak (az államigazgatásban például az alkalmazás, vagy a munkahelyi előmenetel is függött tőle), az egyéni életstratégiák kialakítása során nagyon sok görögkatolikus jutott arra a döntésre, hogy elhagyja rítusát. A rítusváltást megkönnyítette az, hogy 1929-től kezdődően a Keleti Kongregáció a nunciusok jogkörébe utalta az ügyet, ami jelentős változás volt a korábbi gyakorlathoz képest.²² A budapesti nunciátúra iratai között az 1930-as évekből vaskos dossziékat találunk rítusváltoztatási kérelmekkel, melyek jelentős része házasságkötéshez fűződik. Ezekben az esetekben a görögkatolikus fél jellemzően azzal indokolja rítusváltoztatási kérelmét, hogy anélkül jövődöbelijének családja egészen egyszerűen nem fogadja be. Miklósy püspök igyekezett megfékezni a rítusváltoztatási hullámot, de próbálkozásaival valójában csak a latin főpásztorok ellenszenvét tudta kiváltani.

Miklósy püspök halála után – a budapesti nuncius lépéseivel egyidejűleg – természetesen a magyar kormány is lépéseket tett. A szentszéki magyar követség már november 6-án francia nyelvű jegyzéket juttatott el a vatikáni Államtitkárságra, melyben azt kéri, hogy az új hajdúdorogi püspök kiválasztása során a Szentszék ne hozzon döntést és ne tegyen ígéretet senkinek se mindaddig, míg a kérdést a magyar kormánnyal meg nem tárgyalta.²³ Az Államtitkárságról Giuseppe Pizzardo érsek megküldte a jegyzéket Rotta nunciának, mellékelte levelében pedig idézi a Keleti Kongregáció titkárának, Eugène Tisserant bíborosnak a véleményét is.²⁴ Pizzardo érsek arra utasította a nunciust, hogy tudja meg: milyen különleges elvárásai lehetnek a magyar kormánynak ebben a kérdésben. Különösnek vélte a jegyzéknek azt a mondatát, mely a magyar kormány aktív részvételére utal az utód kiválasztásának folyamatában. Kérte a nunciust ennek tisztázására.

Tisserant bíboros a hajdúdorogi egyházmegye helyzetét rendkívül kényesnek tartotta és kifejezte abbéli félelmét, hogy a nemkívánatos politikai természetű beavatkozások az új püspök kiválasztásának folyamatába jelentős károkat okozhatnak. A Keleti Kongregáció titkára november 22-én maga is levelet írt Rotta nunciának,²⁵ melyben konkrét javaslatokkal is él az új hajdúdorogi püspökkel kapcsolatban. Tisserant bíboros szerint Miklósy püspök utódjaként szóba jöhet Takács Bazil püspök is, aki az Egyesült Államokban élő rutén görögkatolikusok főpásztora volt. Jelzi a nunciának, hogy Shvoy Lajos székesfehérvári püspök jól ismeri a jelöltet.²⁶

²² Addig Rómába kellett felterjeszteni a kérelmeket. A rendelkezést 1940-ben vonták vissza. SZLÁVIK ANTAL, *Sajátjogi egyháztagság. Normafejlődés és aktuális kérdések*, Budapest 2006, 171–172.

²³ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 2, fol. 269r: A jegyzékben a követ Miklósy püspököt Miskolcynak nevezi.

²⁴ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 2, fol. 267rv.

²⁵ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 2, fol. 268rv.

²⁶ A nuncius december 13-án ki is küldte Shvoy püspöknek az információkérő levelet. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 2, fol. 270rv.

Kéri a nunciust, hogy kezdjen óvatos információszerzésbe Takács Bazil személyével kapcsolatban: a magyar kormánynak lenne-e vele szemben ellenvetése amiatt, hogy a jelenlegi Csehszlovákia területéről származik, illetve a hajdúdorogi egyházmegye papsága és hívei hogyan fogadnák kinevezését. Tisserant bíboros utal arra is, hogy a szentszéki magyar követség egyházi tanácsosa, Luttor Ferenc – szigorúan magánvéleményét tolmácsolva – felvetette Papp Antal érsek, miskolci apostoli kormányzó kinevezését is, amit azonban a bíboros azonnal el is vetett. Úgy vélte, ez a megoldás nem találna kedvező fogadtatásra, s az érsek egyébként is idős ahhoz, hogy átvegye a hajdúdorogi egyházmegye kormányzását.

A nuncius december 6-án válaszolt Pizzardo érseknek és Tisserant bíborosnak.²⁷ Levelében jelzi, hogy nem tudott érdemi információkat gyűjteni, mert Serédi hercegprímás három hete távol van, s a kormány szándékait is rajta keresztül kívánja megismerni. Soraival a magyar kormány szerepének tisztázását kívánja elérni. Emlékeztet arra, hogy a kialakult gyakorlat szerint Magyarországon a püspökkinevezések előtt a Szentszék két hónapot ad a magyar kormánynak arra, hogy jelezze észrevételeit és megtegye javaslatait.²⁸ Mivel Miklósy püspök október 29-én halt meg, a kormánynak gyakorlatilag december végéig van még ideje. A jegyzékben szereplő kérésre tehát az a válasz adható, hogy a Szentszék mindig tiszteletben tartja mások jogait és a két hónap letelte előtt nem fog intézkedést foganatosítani.

A magyar kormány december 17-én élt az „*intesa semplice*” által biztosított joggal. Erről a nuncius december 23-án Pacelli államtitkárnak címzett részletes levelében számol be, melynek másolatát megküldte Tisserant bíborosnak is.²⁹ A levélhez mellékeli a Kánya Kálmán külügyminiszter által személyesen átadott névsort,³⁰ mely valóban nélkülözi a hivatalos dokumentum minden jellemzőjét. A francia nyelvű mindössze ötsoros, fejléccet, dátumot és aláírást nem tartalmazó irat szövege a következő:

„*Évêché catholique de rite oriental de Hajdudorog.*
Basile Takács, évêque catholique de rite oriental d’Amérique
Nicolas Dudás, provincial de l’Ordre des Basilites, supérieur du Monastère Basilite à
Mária-Pócs.”

A lap tetejére a nuncius ceruzával írta fel, hogy azt a külügyminiszter 1937. december 17-én adta át neki személyes találkozásuk alkalmával. A lap alján viszont

²⁷ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 2, fol. 273r–275v.

²⁸ Az „*intesa semplice*”, vagyis „egyszerű megegyezés” nevet viselő megállapodás 1927-től volt érvényben a Szentszék és Magyarország között. A megállapodás értelmében a püspökkinevezések előtt kétoldali egyeztetések történnek, melynek végén a kormány észrevételeket tehet a jelöltekkel kapcsolatban. A gyakorlatban ez úgy zajlott, hogy a külügyminisztérium egy egyszerű papíron átnyújtotta a nunciusnak a kormány által elfogadható jelöltek névsorát.

²⁹ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 2, fol. 276r–279r.

³⁰ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 54, fasc. 2, fol. 271r.

már tollal szerepel – szintén Rotta nunciustól – egy érdekes feljegyzés. E szerint másnap, tehát december 18-án a külügyminiszter elküldte a nunciatúrára kabinetfőnökét, Csáky grófot, aki közölte a nunciussal, hogy a lista összeállításakor tévedés történt, s az első helyen nem Takács püspöknek kell szerepelnie, hanem Dudás Miklós bazilitának. Ezt a közjátékot a nuncius a levelében is leírja, de hozzáteszi, hogy végeredményben Takács püspök személye továbbra is elfogadható a kormány számára. Ugyanakkor biztosra vehetjük, hogy a kormány szempontjából volt jelentősége annak, ki szerepel az első helyen. Talán a külügyminisztériumba már ekkor befutott az az információ, mely – ahogyan látni fogjuk – a nunciatúrára csak egy hónappal később érkezett meg.

Rotta nuncius részletes levelének elején leszögezi, hogy immáron rendelkezik az összes lényegi információval az új hajdúdorogi püspök kiválasztásához. Elsőként Papp érsek személyével foglalkozik. Mivel a Keleti Kongregáció is jelezte, hogy az érsek túlságosan idős már ahhoz, hogy átvegye az egyházmegye kormányzatát, jelöltsége nem jöhet komolyan számításba. Utal arra is, hogy az érseknek nagyon sok rokona van az egyházmegyében, ami nem csekély akadályt jelentene a hatékony kormányzásban. A hajdúdorogi kanonokokat (Sereghy László, Mihalovics Sándor, Bihon Miklós és Melles Viktor³¹) Czapik Gyula információira támaszkodva gyakorlatilag kizárja a szóba jöhető jelöltek közül. Szintén Czapik kanonok szavait idézi a két következő jelölt, Dudás Miklós és Liki János jellemzésekor. Összegzésként kijelenti, hogy a magyarországi jelöltek közül valójában Dudás Miklós személyét lehet figyelembe venni, akivel szemben legfeljebb fiatal korát (mindössze 35 éves volt) lehetett felhozni.

Mint hogy azonban a Keleti Kongregáció jelöltje Takács Bazil püspök, a nuncius kikérte róla Serédi hercegprímás véleményét, s megkérte őt arra is, hogy – a Keleti Kongregáció szándékának említése nélkül – ismerje meg a magyar kormány véleményét. A hercegprímásnak nem volt ellenvetése Takács püspök kinevezésével szemben, sőt meggyőzte a kultuszminisztert arról, hogy a neve felkerüljön a kormány listájára. A nuncius beszámol a Shvoy Lajos püspökkel folytatott személyes megbeszélésről is. A székesfehérvári püspök pozitív jellemzést adott Takács püspökről: jámbor, buzgó és Rómához hű főpapként írja le. Szerinte a hajdúdorogi székre való áthelyezése megszabadítaná őt attól a súlyos keresztől, mely mostani állomáshelyén a hívek és a papok ellenkezése miatt vállaira nehezedik. Tudomása szerint Cicognani érsek washingtoni útja során már tájékoztatta is Takács püspököt a szentszéki tervekről. Shvoy szerint Dudás Miklós lehetne Takács püspök utódja az Egyesült Államokban, ahol jelenleg éppen népmissziókat tart.

Összességében a nuncius úgy véli, az új hajdúdorogi püspökkel kapcsolatban elsődleges elvárás az, hogy valóban Róma-hű és buzgó legyen, illetve meglegyen benne a szándék arra, hogy a latinokkal jó viszonyt ápoljon. A szóba jövő jelöltek körét Takács püspökre és Dudás Miklósrá szűkíti le. Rotta választ próbál adni arra

³¹ Bányay Jenő nagyprépostot meg sem említi.

a kérdésre is, hogyan fogadnák a hívek és az egyházmegye papsága a két jelölt valamelyikének kinevezését. Forrásaira hivatkozva kijelenti, hogy a papok és a hívek Dudás Miklós kinevezésére számítanak, s azt kedvezően is fogadnák. Ezzel szemben még csak nem is beszélnek Takács püspök esetleges kinevezéséről. Utóbbi nem találna kedvező fogadtatásra, és sokat kellene tennie azért, hogy személyét elfogadják. A nuncius megkérdezte Serédi hercegprímás véleményét is, aki azt a nem túlságosan hízelgő választ adta, hogy a „görögök” nem fogadnák kedvezően sem Takács Bazilt, sem Dudás Miklóst, vagy bárki mást.

A nuncius jelzi azt is, hogy a szakadás veszélyét a Szentszéknek nem kell mérlegelnie. Tehát nem kell attól félni, hogy a papság vagy a hívek egy része a Szentszék által kinevezett püspököt elutasítja és áttér az ortodoxiára. Ha olyan jelölt kerül kinevezésre, akit a kormányzat szívesen lát, akkor a kormányzása előtt nem lesznek komoly akadályok.

Rotta nuncius azzal a megállapítással zárja levelét, hogy a Szentszék teljesen szabadon dönthet. Mindössze annyit kér, hogy a jelölt kiválasztását időben közöljék vele, hogy a hírt továbbíthassa a kormányzat felé, s az illetékes miniszterek ne a sajtóból értesüljenek a döntésről.

Az 1937-es esztendő végén tehát gyakorlatilag minden készen állt arra, hogy gyors döntés születhessen. Ennek ellenére az új hajdúdorogi püspök kinevezésére még több mint egy évet kellett várni. A késedelem oka elsősorban az volt, hogy 1938 januárjában elterjedt Takács püspök jelöltségének híre. Rotta nuncius fentebb idézett levelében utalt arra, hogy igazából vele Magyarországon senki se számolt, és nem is beszéltek róla. Amikor azonban – Rotta szerint feltehetően a külügyminisztériumból – kiszivárgott a hír, mely szerint a Szentszék elsőszámú jelöltje az Egyesült Államokban élő főpásztor, a nunciaturára olyan információk érkeztek be, melyek először elbizonytalanították, majd pedig meggyőzték a vatikáni döntéshozókat arról, hogy inkább Dudás Miklóst válasszák. Mivel a teljes vonatkozó levéltári anyag az 1939. február 10-e után keletkezett iratok zárolása miatt nem kutatható, minden Takács Bazil ellen, illetve Dudás Miklós mellett szóló érvet nem ismerhetünk.³² 1938 elejéről azonban a budapesti nunciatura anyagában fennmaradt két olyan irat, melyek önmagukban is elégségesnek tűnnek az események alakulásának magyarázatára.

Az első irat attól a Czapik Gyulától származik, aki – úgy tűnik – a nunciatura legfontosabb információforrása volt ebben a kérdésben. 1938. január 11-ei dátumot viseli az a kísérőlevél, mely Czapik magyar nyelvű jelentésének olasz fordításáról tudósít. Tehát valószínűsíthető, hogy a kanonok az év első napjaiban ragadott tólat. A nuncius már másnap tájékoztatást küldött a levél tartalmáról Pacelli államtitkárnak és Tisserant bíborosnak.³³ Czapik Gyula hét pontban foglalta össze az általa személyesen nem ismert Takács püspökről szerzett információit. Rögtön az 1.

³² ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 57, fasc. 1, fol. 5r–6v.

³³ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 57, fasc. 1, fol. 9r–12v.

pontban leszögezi: a görögkatolikus papság annyira valószínűtlennek tartja Takács Bazil hajdúdorogi és Dudás püspök egyesült államokbeli kinevezését, hogy az informátorai egyszerűen „kacsának” minősítik már magát a felvetést is, és kizártnak tartják, hogy Róma ilyet tenne. A 2. pont a jelölt magyarországi megítélését vázolja: „itt közismert, hogy Takács Amerikában nem vált be”. Ezt nem az ortodoxiára áttért egyesült államokbeli papok állították róla, hanem azok a görögkatolikusnak megmaradt lelkészek, akik magyarországi rokonaikkal intenzív levelezésben álltak. Ezek a levelek kormányzásra képtelen, emberekkel bánni nem tudó, sőt „balkezes” püspökként jellemzik Takács Bazilt. Czapik kanonok egyik informátora tudni véli azt is (3. pont), hogy Takács Bazil püspöki kinevezését megelőzően, ungvári működése során a püspöki alapkezelőség igazgatójaként³⁴ „komoly kivizsgálásokat” volt kénytelen eltűrni, melyek részleteiről Papp Antal érsek adhat bővebb információkat.

A Czapik által legsúlyosabbnak tartott információkat a 4–5. pontok tartalmazzák. A magyar görögkatolikusok között az a meggyőződés uralkodott, hogy Takács Bazil püspöki kinevezése mögött a Masaryk csehszlovák elnökhöz fűződő jó viszonya állt. Ezt a magyar közvélemény szemében rendkívül hátrányos információt kiegészítette az a tény, hogy Takács püspök csehszlovák állampolgár volt. Maga Czapik kanonok is kihangsúlyozza levelének 7., utolsó pontjában, hogy a „csehszlovák kapcsolat” óriási helyzeti hátrányt és támadási felületet jelent Takács püspökkel szemben. A 6. pontban megemlíti még egy epizódot Takács püspök múltjából, ami Magyarországon nagy visszhangot kapott és amit a kinevezését ellenzők erősen eltúloztak. Közkezen forgott egy fotó Takács püspökről, mely egy tiszteletére rendezett banketten készült, s ami a püspököt „félmeztelen görlok” társaságában ábrázolta. Azt még a rosszakarói sem állítják róla, hogy a püspök a ledér hölgyek társaságában mulatott volna, de azt felróják neki, hogy nem volt elég körültekintő ahhoz, hogy a szituációt elkerülje.

Rotta nuncius szinte szóról-szóra továbbította Czapik kanonok jelentését, majd kifejtette meglátásait az egyes pontokról. Elsőként az inkriminált felvételtől nyilatkozik és azt egyszerű munkahelyi balesetnek minősíti, ami bárkivel megeshet. Ez a jelölt erkölcsiségét semmi esetre se kérdőjelezi meg. A vezetői képességeiről nem kíván nyilatkozni, annak tisztázását a Szentszék más szerveire bízta. Takács püspök csehszlovák állampolgárságának kérdését csak akkor tartaná jelentősnek, ha azt a magyar kormány is kifogásolta volna. Mivel azonban a kormány szabad utat adott Takács püspök kinevezésének, a nuncius szerint az állampolgárság kérdése politikai szempontból jelentéktelen.

Rotta beszámol arról is, hogy alkalma nyílt Takács püspökről Serédi hercegprímással is szót váltania. A hercegprímás előre bocsátotta, hogy nem ismeri személyesen a jelöltet, ezért nem tud vezetői adottságairól vagy azok hiányáról nyilatkozni. Serédi szerint nem szabad túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani a

³⁴ 1911-től volt a püspöki alapkezelőség igazgatója és az „Unió nyomda” adminisztrátora.

Takács püspökkel szemben felhozott vádaknak sem. Osztotta a nuncius azon véleményét, mely szerint a „keletiek” közül sokak („hála Istennek nem mindannyiuk”) számára az igazság meglehetősen relatív fogalom, és a lelkiismeretüket különösebben nem zavarja, ha túloznak, rágalmakat terjesztenek vagy egyszerűen kitalálnak dolgokat. A hercegprímás abban is egyetértett a nunciussal, hogy a magyar kormány jelezte volna, ha a jelölt csehszlovák állampolgársága akadályt jelent. Azt is elárulta a nunciusnak, hogy az azt megelőző napokban kapott néhány névtelen levelet, melyekben – feltételezése szerint – a hajdúdorogi kanonokok mint potenciális jelöltek egymást kiiktatták,³⁵ de Takács püspök ellen egyetlen jelzés sem érkezett.

A nuncius tehát levonja a gyakorlati következtetést: fiatal kora ellenére a megfelelő jelöltnek Dudás Miklós tűnik. A kormány őt preferálja, a papság és a hívek is ismerik és elfogadják, jó szellemű, energikus és művelt. Ha a Szentszék mégis Takács püspököt választja, akkor az a nuncius számára azt jelenti, hogy alkalmas a hajdúdorogi egyházmegye vezetésére, mely a tespedtség és nemtörődömség hosszú időszaka után teljes lelki megújításra szorul. Takács püspökre komoly ellenállás és keves szimpátia vár, de a skizmától nem kell félni.

Pacelli államtitkár január 21-én köszönte meg a nunciusnak a tájékoztatást.³⁶ Levelében utal arra, hogy a magyar kormányt élénken foglalkoztatja az utódlás kérdése. Sorait azzal a reménykedéssel zárja, hogy az előzetesen kiválasztott jelölt, tehát Takács püspök képes lesz elnyerni a hajdúdorogi egyházmegye papjainak és híveinek támogatását. Ez a zárómondat arra utal, hogy a felmerült aggályok ellenére ekkor a Szentszék még mindig Takács püspök áthelyezését tartotta a legjobb megoldásnak.

A Szentszék megnyilvánulásai között ez az utolsó, még hozzáférhető irat ebben az ügyben. Az 1938-as évben a hajdúdorogi egyházmegyével kapcsolatban fennmaradt dokumentumok a rítusváltoztatások kérdésével, a latin püspökök joghatósága alatt élő görögkatolikus hívek lelkipásztori ellátásának problémáival, majd pedig az első bécsi döntés következtében előállt új helyzettel foglalkoznak. Úgy tűnik, hogy az új püspök kinevezésének kérdése a gyors megoldás helyett parkoló-pályára került. A késlekedés okát – feltételezésünk szerint – a nunciatúra levéltárának utolsó, még éppen kutatható iratában találjuk meg.

1938. január 31-én Rotta nuncius egy ügyvédi megbízást és annak hitelességét igazoló közjegyzői okiratot küldött Tisserant bíborosnak egy rövid levél kíséretében. Az ügyvédi megbízás egy Males Anna nevű asszonytól származik, aki 1931-ben azzal bízta meg Neviczky Emil Egyesült Államokban élő ügyvédet, hogy Takács Bazil püspök ellen apasági keresetet nyújtson be. Az asszony azt állította, hogy hosszabb

³⁵ „...i Canonici di Hajdudorog, possibili candidati, pare si demoliscano caritatevolmente a vicenda...” – idézi a nuncius némi ironiával (aláhúzva a *caritatevolmente* szót) a hercegprímás szavait. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 57, fasc. 1, 11r.

³⁶ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 57, fasc. 1, fol. 13r.

időn át férj és feleség módjára együtt élt Takács Bazillal – annak püspökszentelése előtt –, és Mária nevű lánya is tőle született. Bár az akkor spirituálisként működő Takács ígéretet tett neki arra, hogy támogatni fogja a gyermek felnevelésében, ígéretét nem tartotta be. Ezért döntött az apasági kereset megindítása mellett.³⁷

A nuncius rámutat arra, hogy az iratot, mely névtelen levélként érkezett hozzá, nyilvánvalóan azok szedték elő, akik meg akarják akadályozni Takács Bazil püspök hajdúdorogi kinevezését. A megbízás ugyanis még 1931-ben készült, a közjegyzői hitelesítés viszont 1938. január 20-án készült az ungvári kerületi bíróságon.

A nunciaturára beküldött dokumentum többet jelentett az egyszerű szóbeszédnél és rágalmnál. Az ügyvédi megbízás és az asszony állítása természetesen kevés a vád igazságtartalmának megállapításához. Tény viszont, hogy Takács püspök magyarországi működését rendkívüli mértékben megnehezítette volna az, ha újra és újra az apasági perrel kapcsolatos dokumentumok látnak napvilágot. Nem járhatunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy ez az okirat döntő szerepet játszott abban, hogy a Szentszék Dudás Miklós kinevezése mellett döntött. Nagyon valószínű, hogy a Szentszék a maga eszközeivel alaposan kivizsgálta a vádakot, s elképzelhető, hogy a ma még nem kutatható dokumentumok erről újabb részleteket tárnak elénk.

1939. március 25-én Dudás Miklós püspököt már az a XII. Pius pápa nevezte ki hajdúdorogi püspökké, aki bíboros-államtitkárként Miklósy püspök utódlásának kérdését élénk figyelemmel követte. A fiatal bazilita szerzetesben valóban megvolt az a lendület, mely az egyházmegye megújításához mindenképpen szükségesnek tűnt, s ami az akkor már hatvanéves Takács Bazil püspökből minden bizonnyal hiányzott. Ahogyan azonban Miklósy püspök egyházmegye-szervező munkáját az első világháború megakasztotta, úgy Dudás püspök fiatalos lendületét egy újabb viláégégés, majd pedig a kommunista diktatúra törte meg. Takács püspök 1948-ban, hatvankilenc évesen az Egyesült Államokban halt meg: akkor, amikor Magyarországon Rákosiék a görögkatolikus egyház felszámolásának forgatókönyvét írták. Ezt a forgatókönyvet végül a magyar kommunisták nem tudták megvalósítani, amihez kellett az is, hogy a görögkatolikus egyház élén Dudás Miklós püspök személyében egy határozott, a papságot erős kézzel irányító, s az ortodoxiától távol tartó főpásztor állt.

Nem vakmerőség azt feltételezni, hogy a magyar görögkatolikus egyház felszámolását a kommunista államhatalom könnyedén véghez vitte volna, ha ezekben az években a hajdúdorogi püspöki szék betöltetlen.

³⁷ Részletesen beszámol emellett arról is, hogy milyen eszközökkel próbálta meg Takács Bazil eléríteni szándékától.

FÜGGELÉK

Budapest, 1937. december 23.

Angelo Rotta nuncius Eugenio Pacelli bíboros-államtitkárhoz

A hajdudorogi püspöki szék betöltésével kapcsolatban elősorolja és jellemzi a lehetséges jelölteket.

(ASV Arch. Nunz. Ungheria 54, fasc. 2, fol. 276r-278v – cop.)

85/1937 23 Dicembre 1937.

Oggetto Circa Sede vacante di Hajdudorog

A Sua Eminenza Reverendissima

Il Signor Cardinale Eugenio Pacelli

Segretario di Stato di Sua Santità

Eminenza Reverendissima

Per la successione del defunto Monsignor Miklósy nella Sede di rito greco di Hajdudorog mi pare vi siano ora tutti gli elementi necessari per addivenire ad una soluzione sollecita.

La cosa è anche facilitata dalla circostanza che la condizione di celibato richiesta riduce al minimo la possibilità della scelta.

Alla candidatura di Sua Eccellenza Monsignor Papp non si può più pensare: già la Sacra Congregazione Orientale la riteneva come da escludersi, stante la sua età troppo avanzata, il qual motivo è per sua natura così efficace che non vedo che qui si sia pensato seriamente al suo nome. Si aggiunga poi che la numerosa parentela di Monsignor Papp, nella quale figura anche il fratello prete ammogliato della Diocesi di Hajdudorog, poco stimato, costituirebbe un ostacolo non indifferente.

Per mezzo di varie persone ho fatto un'inchiesta sui possibili nomi di candidati. Eccone il risultato

Preti secolari: Ladislaus Sereghy, circa 46 anni, celibe. Ha molti parenti tra i sacerdoti della Diocesi. La sua vita precedente pare non sia senza macchia, sembra sia dedito al bere. [fol. 276v]

Alessandro Mihalovits, di circa 42 anni, celibe. Ha molti parenti, piuttosto debole di carattere, non gode di autorità tra i sacerdoti. Finora non si è distinto, benché non gli sia mancato modo ed occasione. Qualcuno accenna anche, non so con quanto fondamento, al defectus natalium.

Nic. Bihon, di circa 40 anni, celibe. Di molto ingenio e di qualità superiori alla media. Però un informatore di chi mi ha fornito queste notizie affermava anche che la vita del Bihon ha dato luogo a qualche sospetto. Però ciò disse uno solo dei suoi informatori, di questi alcuni ritengono che egli non sia gradito al clero, specialmente dispiace in lui l'idea esagerata che ha di se stesso, finora non ha dato segno di attività, nonostante le sue qualità e le occasioni che non sarebbero mancate.

Victor Melles, di circa 48 anni, è celibe. È scrupoloso, nel clero gode fama di uomo bonus, ma non di autorità.

Clero regolare: Nicolaus Dudas. Nato il 27 ottobre 1902. Compì i suoi studi a Roma con molto onore al "Germanicum". Nell'Ordine dei Basiliani, priore di Maria-Pocs. Nato in Maria-Pocs, figlio di un agricoltore possidente che gode di una certa autorità nel paese. Suo fratello è parimente padre basiliano nel Monastero di Maria-Pocs. Sua sorella è moglie di un agricoltore di Maria-Pocs. I suoi parenti non esercitano influsso alcuno su di lui. Padre Dudas è di nazione ungherese, ed il suo patriottismo non lascia nulla a ridire. Con le Autorità governative vive in ottimi rapporti. La sua formazione teologica è eccellente. Conosce, oltre l'ungherese, l'italiano e le lingue slave e sufficientemente anche il tedesco. Il suo modo di comportarsi è molto educato. [fol. 277r] Sulla sua condotta morale nulla a ridire, anzi gode ottima fama. La sua attività è nota a tutti. Finora ha fondato il nuovo Monastero dei Basiliani in Hajdudorog, parimenti ha introdotto in Ungheria le Suore basiliane. Le sue qualità come oratore pur non essendo straordinarie sono però notevoli. I discorsi e le conferenze di detto Padre si distinguono per chiarezza e solidità.

Il mio informatore aggiunge che alcuni sacerdoti greci gli attribuiscono anche qualche difetto. Dicono che è un po' autocrate, però, osserva il mio informatore, che dato lo stato di sonnolenza della vita ecclesiastica dei Greci di Ungheria tale tendenza potrebbe quasi considerarsi come utile in un loro Vescovo. Alcuni altri gli imputano di far troppo risaltare la sua superiorità scientifica e morale, e che qualche volta nell'agire non è troppo circospetto.

Padre Giovanni Liki. Nato il 2 gennaio 1904, a Maria-Pócs. Della sua famiglia non si è potuto raccogliere notizie concrete, e la sua persona non è troppo nota ai sacerdoti di rito greco, però tutti affermano che è colto in teologia, gode di buona fama ed è monaco modestissimo. Della sua attività non ha dato ancora alcun segno, forse la ragione può essere pure la mancanza fin qui di occasioni. Fino adesso si è occupato nell'insegnamento della Teologia e nel dare missioni ed esercizi.

Se ci dovessimo fermare all'Ungheria pare non si possa porre gli occhi che sul Padre Dudas, per quanto un po' giovine, non avendo che 35 anni.

Ma la Sacra Congregazione per la Chiesa Orientale nel Suo Dispaccio del 22 Novembre p.s., Nr.545/37, ha messo innanzi il nome [fol. 277v] di Sua Eccellenza Monsignor Basilio Takacs, Vescovo titolare di Zela, dell'Ordinariato Ruteno Podcarpatico negli Stati Uniti d'America. Dietro suggerimento della stessa Sacra Congregazione ho domandato in merito il parere di Sua Eminenza il Cardinal Serédi: pregandolo nello stesso tempo di tastare il terreno presso il Governo, naturalmente in via confidenziale ed in suo nome. Conclusione: Sua Emminenza per suo conto non ha mosso alcuna difficoltà circa la scelta di Monsignor Takacs, poi ha saputo destreggiarsi in modo col Ministro dei Culti che, senza menomamente accennare alla proposta della Sacra Congregazione Orientale, lo ha persuaso ad elencare tra i nomi desiderati dal Governo quello di Mons. Takacs.

Il Governo: Il 17 di questo mese ho fatto visita a questo Ministro degli Esteri. Egli ha profittato dell'occasione per darmi in iscritto due nomi di Candidati per il Vescovado di Hajdudorog, che il Governo raccomandava alla Santa Sede. Nella nota figurava in primo luogo il nome di Mons. Takacs ed in secondo quello di Padre Dudas. Il giorno seguente però mi mandò il suo segretario di Gabinetto per dirmi che era incorso un errore e che in primo luogo doveva figurare il Padre Dudas nel secondo Mons. Takacs. In un modo o nell'altro sta che da parte del Governo non vi è alcuna difficoltà per l'eventuale nomina di Mons. Takacs.

Io poi mi son dato premura di domandare a Mons. Svoy [!], Vescovo di Alba-Reale il suo giudizio circa Mons. Takacs e sull'opportunità di una sua nomina a Vescovo di Hajdudorog.

Mons. Shvoy è venuto da me, e mi ha detto che l'impressione sua dai frequenti contatti avuti con Mons. Takacs in America era molto buona. Mons. Takacs è uomo molto pio, zelante ed affezionato a Roma. [fol. 278r]

Per suo conto ritiene che qui in Ungheria potrà far bene, e questa nomina lo libererà dalla croce pesante che ora grava sulle sue spalle in America per la forte opposizione di una parte del clero e del popolo che la sua traslazione in Ungheria di cui gli parlo pure Sua Eccellenza Mons. Cicognagi a Washington, auspicandola renderà più facile il ritorno alla pace tra i fedeli di America con la nomina di un nuovo Vescovo, che, secondo Mons. Shvoy, potrebbe esser benissimo Padre Dudas, il quale è appunto ora negli Stati Uniti di America per darvi Missioni. Del resto alla Santa Sede non mancano mezzi per meglio conoscere se Mons. Takacs abbia le attitudini necessarie per la nuova Sede. È altamente da desiderarsi che il nuovo Vescovo abbia realmente sentimenti romani, zelo e la volontà di intrattenere buoni rapporti con i latini.

Da quanto è stato detto si ricava che, secondo il mio debole parere, non rimane che scegliere tra Mons. Takacs e Padre Dudas.

Quale accoglienza avrà la nomina dell'uno o dell'altro da parte del Clero e dei fedeli di Hajdudorog?

Da varie fonti mi consta che Padre Dudas è molto quotato e che generalmente si fa il suo nome come del successore di Mons. Miklós, e ritengo che la sua nomina sarebbe bene accolta.

Su Mons. Takacs nessuno si esprime, perché non si pensa a lui. Quale possa esser eventualmente l'accoglienza a questa nomina? Non è facile prevederlo: probabilmente non sarà buona, perché si sarà diffidenti di lui: spetterà a Mons. Takacs di rendersi accetto mostrando tatto e prudenza, non disgiunti però da fermezza ed energia.

Ho interrogato in merito Sua Eminenza il Cardinal Primate. Questi [fol. 278v] mi ha detto che i Greci non riceveranno bene Mons. Takacs, come non riceverebbero bene Padre Dudas o qualunque altro fosse inviato come Vescovo.

Quidquid sit timori qui non vi sono di scisma: un Vescovo benviso al Governo può con una certa facilità governare, se da parte sua naturalmente non difetti degli elementari principi che devono reggere la condotta di un Superiore.

Quindi la Santa Sede è pienamente libera nella scelta. Solo prego di una cosa, che cioè, avvenuta la nomina di uno dei due non la si renda di pubblica ragione, se prima io non ho comunicato il nome al Governo. È vero che nel caso, secondo il *modus procedendi*, non ci sarebbe bisogno di domandare il *nihil obstat* politico dal Governo, ma per un senso di delicatezza, com'è naturale, è bene che il Governo non abbia la prima notizia della nomina avvenuta attraverso i giornali.

Chinato al bacio della Sacra Porpora, con i sensi della più profonda venerazione, mi onoro riaffermarmi
dell'Eminenza Vostra Reverendissima³⁸

VÉGHSEŐ TAMÁS

³⁸ Angelo Rotta nuncius aláírása hiányzik a másolatról.

A Vatikáni Magyar Követség Villája és az Opus Dei

Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai a német megszállást követően is megmaradtak, mivel Angelo Rotta – vállalva a lépés kockázatát – nem hagyta el állomáshelyét.¹ A nuncius, jelenlétének köszönhetően kiterjedt és hatékony embermentő tevékenységet tudott kifejteni az üldözöttek érdekében, valamint lépésre készen tudta várni a háborút lezáró fegyverszüneti tárgyalásokat, illetve az új magyar politikai rendszer kialakulását.² A nuncius a nyilas hatalomátvétel után is végig Budapesten maradt, és a Szálasi-kormány menekülésekor sem engedelmeskedett a kormány felhívásának, hogy tegye át székhelyét Szombathelyre. A főváros ostromával így diplomáciai védelem nélkül nézett szembe. Az ostrom alatt bombatalálat is érte a nunciatúrát, ezért a nuncius Pestre, az angolkisasszonyok Váci utcai zárdájába költözött át.³ A nunciatúrát sem az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverletételi egyezmény után, sem pedig a szovjet csapatok előretörését és Budapest elfoglalását követően nem övezte alapvetően ellenséges légkör. A nuncius így képes volt ismét felvenni a kapcsolatot a helyi püspökségekkel, és a pápai Államtitkárság első kézből kaphatott tájékoztatást az ideiglenes kormány működéséről, a megszálló csapatok egyház iránti magatartásáról, és a földtörvény előkészítéséről. Serédi Jusztinián március 29-ei halála után a nunciusnak szabad mozgástere volt az új prímás kinevezésének előkészítésére is, akivel szemben az alapvető követelményei a politikai hatalomtól való függetlenség, az üldözöttek érdekében történő föllépés, valamint az agrárreform iránti érzékenység voltak.⁴

¹ Készült az OTKA NN-82 307 sz. kutatási program keretében. – Az 1945–1949 közötti pápai–magyar kapcsolatok több kérdésére részletesebben lásd még e kötet következő tanulmányát.

² LÉVAI JENŐ, *Szürke könyv. Magyar zsidók megmentéséről*, Budapest 1946; BEKE MARGIT, *Angelo Rotta apostoli nuncius (1930–1945)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum 6 (1994) 1, 170–174; LAPO LOMBARDI, *La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli albori della guerra fredda*, Roma–Budapest 1997, 82.

³ Magyar Országos Levéltár, XIX-J-1-j, Vatikán IV-113. 1945. március 26. Jelentés Tóth K. János szentszéki referens látogatásáról. TOMISLAV MRKONJIĆ, *Archivio della nunziatura apostolica in Ungheria (1920–1939)*, Gli archivi della Santa Sede e il regno d'Ungheria (secc. 15–20). In memoriam di Lajos Pásztor (CVH I/4) (a cura di GAETANO PLATANIA–MATTEO SANFILIPPO–PÉTER TUSOR), Budapest–Róma 2008, 259–60.

⁴ LOMBARDI, *La Santa Sede e i cattolici*, 85–86; BORBÉLY ISTVÁN, *Rotta Angelo és a magyarországi nunciatusok*, Magyar Papi Egység 34 (1965).

I. DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK A HÁBORÚ UTÁN

A nunciatúra zökkenőmentes életét a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SzEB) azonban hamarosan felszámolta. Kliment Vorosilov marsall, a bizottság elnökének parancsára az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. április 4-én, amikor a szovjet csapatok Magyarország területét csaknem teljes egészében elfoglalták, levélben értesítette Angelo Rotta pápai nunciust, hogy április 6-ig hagyja el állomáshelyét, és kiutasította az országból. Hasonló felszólítást kapott a svéd, a svájci, a portugál és a török nagykövetség is. Rotta nagyon sajnálta távozását, és Magyarországon akart volna maradni.⁵

A nuncius kiutasítása, különösen annak gyorsasága volt az első komoly csalódás mindazok számára, akik lehetségesnek tartották a szovjetekkel valamilyen meg egyezést. Néhány kormány közeli pap megpróbálta rávenni a kormányt, hogy gátolja meg a döntést, és megpróbálta elfogadtatni a szovjetekkel a nunciatúra apostoli delegációvá való redukálásának tervét.⁶ A szovjet főparancsnokság azonban határozottan visszautasította a javaslatot, annak ellenére, hogy jó benyomást akartak kelteni a nyugati szövetségesek előtt. A döntés háttérében Rákosi Mátyás fellépése állhatott, aki határozottan ellenezte Rotta maradását. A nuncius ugyanis a katolikus ellenállás szimbóluma volt, és személye védelmet nyújtott a kommunista egyházellenes propagandával szemben, valamint naprakész információkat tudott szolgáltatni Róma felé a megszállás alatt lévő ország belpolitikai erőviszonyairól és egyházpolitikai fejleményeiről.⁷

Rotta kiutasítása, az agrárreform rendelkezései és Apor Vilmos halála után a Szentszék és Magyarország közötti súrlódás tetőpontját jelentette. XII. Pius pápa szóvá is tette ezt Harry Truman amerikai elnöknek vatikáni látogatása alkalmával. Myron C. Taylor 1945. április 19-i feljegyzése szerint a pápa világossá tette, hogy a katolikus egyház Magyarországon a további túlkapásokat a szovjetek részéről nem fogja passzívan elfogadni, és ellenlépéseket fog tenni. A Szentszék számára a fő probléma azonban az volt, hogy elveszítette Magyarországgal a közvetlen kapcsolatot.⁸ A kiutasítással azonban a magyar egyház és a Szentszék közötti kapcsolattartás továbbra is fennmaradt, Nagy Töhötöm jezsuita szerzetes az oroszok tudtával többször is járt Rómában közvetítési feladatokkal.⁹ Grósz József kalocsai érsek is próbált lépéseket tenni, aki a hercegprímás halála után a püs-

⁵ GERGELY JENŐ, *Magyar–szentszéki kapcsolatok (1920–1990)*, Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000 (szerk. Zombori István), Budapest 2001, 75; MOL XIX-J-1-j, Vatikán IV-113, 1945. március 26. Jelentés Tóth K. János szentszéki referens látogatásáról.

⁶ LOMBARDI, *La Santa Sede e i cattolici*, 92. MOL XIX-J-1-j, Vatikán IV-113, 1945. március 26. Jelentés Tóth K. János szentszéki referens látogatásáról.

⁷ LOMBARDI, *La Santa Sede e i cattolici*, 93; BORBÉLY, *Rotta Angelo és a magyarországi nunciások*, 35.

⁸ LOMBARDI, *La Santa Sede e i cattolici*, 93.

⁹ GERGELY, *Magyar–szentszéki kapcsolatok (1920–1990)*, 77; NAGY TÖHÖTÖM, *Jezsuiták és szabadkőművesek*, Szeged 1990, 213. 227–230.

pöki kar elnöke lett, és az amerikaiak visszautasítása után a brit delegáción keresztül próbálta a magyar püspöki kar és az Apostoli Szentszék közötti kapcsolatot biztosítani. Az angolok közvetítő szerepe azonban nem volt minden esetben megbízható, mert a szovjetekkel való együttműködés érdekében kerülték a szovjetekre terhelő információk továbbítását.¹⁰ Ennek ellenére Grósz József részletes jelentésben feltárta a Szentszék előtt a magyarországi átalakulás kockázatait és az elszenvedett sérelmeket.¹¹

A Vatikán távolságtartó és függetlenségre törekvő politikáját szemléletesen fejezte ki Mindszenty József veszprémi püspök esztergomi érsekké, Magyarország hercegprímásává történő kinevezése 1945. augusztus 16-án, a kinevezés ugyanis a kormány megkérdezése nélkül történt. A kormány a kinevezést ennek ellenére tudomásul vette abban a reményben, hogy ily módon rendeződni fog kapcsolata a Szentszékkel.¹² A magyar kormány ugyanis kezdetektől fogva törekedett a diplomáciai kapcsolatok helyreállítására, amelyet a fegyverszünet értelmében csak a SzEB-en keresztül kérvényezhetett hivatalosan.¹³ Tildy Zoltán miniszterelnök a döntés előkészítésének érdekében ezért arra kérte a Rómába, jelentéstételre készülő Mindszenty hercegprímást, hogy tolmácsolja XII. Pius pápának a kormány szándékát, és küldje vissza Angelo Rottát Budapestre. A Szentszék nyitottságával kapcsolatos kormányzati reményeket alátámasztották a szomszédos országokban újranyitott nunciatúrák, és a Vatikán egyéb gesztusértékű lépései.¹⁴ A december 8-i audiencián XII. Pius kedvezően fogadta az új magyar kormány kérését, hiszen a Szentszék sem akarta megszakítani a kapcsolatokat, és a novemberi parlamenti választások sikere is bizalomra adott okot.

A pápa azonnal intézkedni akart Angelo Rotta budapesti megbízatásáról, Mindszenty prímás azonban feltárta kétségeit és gyanúját a kormány szándékával kapcsolatban. Úgy vélte, hogy a kormány a diplomáciai kapcsolatok rendezését a legitimitáció eszközének akarja felhasználni, leplezve az egyházat ért sérelmeket, a katolikus sajtó nehézségeit, és a politikai rendőrség beszivárgását a katolikus közösségekbe, valamint semlegesíteni kívánja a kommunisták egyházellenességére vonatkozó információkat. Mindszenty felvázolta azt a kétségét is, hogy az új kormány, különös tekintettel a gyengekezű miniszterelnökre, valóban a szovjetektől függetlenül tud-e majd cselekedni. A prímás érvei nagyon is reálisak voltak, hiszen a szovjet érdekszférra alá került Magyarország külpolitikai mozgásteretében lényegében megszűnt a háború után, és külpolitikai kérdésekben a SzEB jóváhagyása nélkül nem dönthettek.

Az audiencia során Mindszenty egyben arról is biztosította a pápát, hogy a magyar egyház távol fogja magát tartani a politikai hatalommal való veszélyes összefo-

¹⁰ LOMBARDI, *La Santa Sede e i cattolici*, 95.

¹¹ Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946, s.a.r. TÖRÖK JÓZSEF, Budapest 1995.

¹² BALOGH MARGIT, *Mindszenty József (1892–1975)*, Budapest 2002, 81–89.

¹³ GERGELY, *Magyar-szentszéki kapcsolatok (1920–1990)*, 76; A SzEB működésére vonatkozóan lásd: FÖLDESI MARGIT, *A megszállók szabadsága*, Budapest 2009.

¹⁴ HANSJAKOB STEHLE, *Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Papste und die Kommunisten*, Zürich 1993, 245.

nódástól. A primás helyzetértékelését XII. Pius megalapozottnak vélte, mivel a panaszok nagyon hasonlítottak azokhoz a tapasztalatokhoz, amelyeket a katolikus egyház szerzett a kommunista erőkkal kapcsolatban, többek között a világháború alatt szovjet megszállás alá került Lengyelországban és Litvániában. A pápa így elhatalosította a diplomáciai kapcsolatok helyreállításának kérdését és nem küldte vissza Angelo Rottát Budapestre.¹⁵ A Szentszék ennek ellenére továbbra is fenntartotta azt az álláspontját, hogy a nuncius kiutasításával a diplomáciai kapcsolatok nem szakadtak meg, csupán szünetelnek, és csak idő és garanciák kérdése, amíg rendezni lehet a kapcsolatokat. Mindszenty primás hazatérve mind a püspöki karnak, mind pedig a kormánynak tolmácsolta a pápának a diplomáciai kapcsolatok helyreállítására irányuló jó szándékát, azonban a felmerült kétségeket nem említette meg.¹⁶

A diplomáciai kapcsolatok helyreállítására több próbálkozás is történt a magyar kormány részéről, amelynek elsődleges célja a függőben lévő egyházpolitikai kérdések békés és higgadt rendezése lett volna, s amelyhez a Szentszék közreműködésére is szükség volt.¹⁷ A szovjetek és a kommunisták azonban a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását nem támogatták. Gyöngyösi János többször is szóvá tette az ügyet Puskin szovjet követnél, de mindhiába. Kertész István, a háború utáni első római magyar követ visszaemlékezése szerint kiutazása előtt szintén tárgyalt a kérdéstről Puskin budapesti szovjet követtel. Puskin véleménye az volt, hogy „a Vatikán az amerikai érdekek európai ügynöksége, amelyet amerikai tőkészek finanszíroznak, s az új magyar demokráciának nincs szüksége ilyen reakciós erők képviselőire.” Kertész szerint hasonló álláspontot képviselt Rákosi Mátyás is, aki azt mondta, hogy „egy nuncius ugyanazt a szerepet játszaná, mint Mindszenty, csak agyfájtatban.”¹⁸

A párizsi békeszerződés 1947. február 10-ei aláírását követően Nagy Ferenc miniszterelnök a SzEB megkérdezése nélkül, amelynek a szerződés ratifikálásáig szolt a megbízatása, az egyházpolitikai helyzet rendezésére tárgyalásokat kezdeményezett, és 1947 tavaszán Tóth László szegedi egyetemi rektort Rómába küldte. A rektor elsődleges feladata az volt, hogy a katolikus egyházat érintő vitás kérdésekről tájékozódjon a Szentszéknel, valamint hogy felmérje a diplomáciai kapcsolatok helyreállításának és egy konkordátum megkötésének lehetőségét. A rektor küldetése a szükséges előkészületek hiánya miatt és a magyar kormányválság következtében kudarcba fulladt, az ügy kapcsán azonban újabb állásfoglalás született a diplomáciai

¹⁵ BALOGH, *Mindszenty József (1892–1975)*, 118–119; LOMBARDI, *La Santa Sede e i cattolici*, 101–102; *Mindszenty József: Emlékirataim*, Budapest 1989, 109. A magyar egyházpolitikai helyzetre vonatkozóan lásd: GÁRDONYI MÁTÉ, *Túlélés – együttműködés – ellenállás. A katolikus egyház stratégiái a „népi demokráciákban”*. Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után (szerk. Balogh Margit), Budapest 2008, 149–156; BALOGH MARGIT, „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között, *Felekezetek, egyházpolitika, identitás*, 49–61. – A fenti események részletesebb datálására lásd e kötet következő tanulmányát.

¹⁶ GERGELY, *Magyar–szentszéki kapcsolatok (1920–1990)*, 80.

¹⁷ Lásd Balogh Margit fent említett tanulmányát.

¹⁸ KERTÉSZ ISTVÁN, *Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között*, Budapest 1995, 374.

kapcsolatokról is. Vatikán ugyan hivatalosan nem közölte álláspontját, azonban az olasz *Actio Catholica* lapja, az *Il Quotidiano* című lapon keresztül jelezte, hogy azok nem szűntek meg, csak a nuncius tisztsége nincs betöltve Angelo Rotta kényszerű távozása miatt. A cikkben azonban már megjelent az a feltétel is, hogy a kapcsolatok rendezéséhez elengedhetetlen Magyarország teljes szuverenitásának helyreállítása, hiszen míg a fegyverszüneti egyezmény érvényét nem veszti, a magyar kormány cselekvőképessége korlátozva van. A Szentszék várakozó álláspontját tovább erősítették azok a hírek, amelyek a szabadságjogok érvényesüléséről, a katolikus sajtó és a vallásos egyesületek helyzetéről érkeztek Magyarországról.¹⁹

Az aggodalmak hamarosan beigazolódtak, mivel a békeszerződés szeptember 15-ei ratifikálását követően elmaradt a szovjet csapatok kivonása, és Magyarország szuverenitása továbbra sem állt helyre. A diplomáciai kapcsolatok helyreállításának kérdése ezzel tulajdonképp el isdőlt, azonban az egyházpolitikai helyzet rendezésre vonatkozóan még számos kezdeményezés született.²⁰ 1947 novemberében, amikor Velics László, új római magyar követ Francesco Borgonini Duca olaszországi nunciuson keresztül a diplomáciai kapcsolatok rendezésére tett lépéseket, már azt a választ kapta, hogy nem látják elérkezettnek az időpontot arra, hogy a magyar kormánnyal tárgyalásokat vegyenek fel és a diplomáciai kapcsolatokat helyreállítsák. A Szentszék álláspontját azzal indokolta, hogy a békeszerződés ratifikálása ellenére sincsen meg a kormány teljes cselekvési szabadsága a szovjet csapatok elmaradt kivonása és a bizonytalan belpolitikai helyzet miatt. 1948. február 28-án ennek ellenére XII. Pius külön kihallgatáson fogadta végül Velicset, azonban a pápa kételkedve fogadta a kormány kapcsolatfelvételi szándékát, ugyanakkor fenntartotta annak lehetőségét, hogy a római magyar követségen keresztül nem hivatalos kapcsolatokat tartsanak fenn a követ közreműködésével.²¹

2. A SZENTSZÉKI MAGYAR KÖVETSÉG VILLÁJA

A szentszéki magyar követség működését Magyarország megszállása után is folytatta, mivel a kutatások szerint Horthy Miklós kormányzó külön kérésére Apor Gábor vatikáni követ nem mondott le ekkor követi megbízatásáról, hanem a helyén maradt egészen a nyilas hatalomátvételig. 1944. június 12-én a pápai Államtitkárság

¹⁹ MOL XIX-J-1-j, Vatikán IV-14, 258/pol-1947. Tóth László jelentése római kiküldetéséről.

²⁰ GERGELY, *Magyar-szentszéki kapcsolatok (1920–1990)*, 82; BALOGH MARGIT, *Kötélhúzás a kulisszák mögött – Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban*, Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948 (szerk. Szabó Csaba–Szigeti László), Budapest 2008, 65–102; GYARMATI GYÖRGY, *A Mindszenty-ügy „diplomáciai” rendezésének kudarca*, Történelmi Szemle (2000) 1–2, 69–90; RÉTFALVI BALÁZS, *Czapik Gyula 1948-as római útja és az apostoli vizitáció kérdése*, Egyháztörténeti Szemle 12 (2011) 2, 3–38.

²¹ MOL XIX-J-1-j, Vatikán IV-113, 76/res. pol-1948. Velics követ pápai audienciája.

jegyzéket intézett Apor követhoz, amelyben felszólította, hogy munkatársaival, Perczel Tamással, Szabó Lajossal és a háromfős személyzettel együtt két napon belül költözzön be Vatikánállam területére, majd pedig 1944. június 24-én XII. Pius pápa audiencián fogadta a követet.²² A külsős munkatársakra, Luttor Ferenc kánonjogi tanácsosra és Aradi Zsoltra a felhívás nem vonatkozott.²³ A követség munkatársaival a kapcsolatok később is fennmaradtak, és többször tájékoztattak náluk a magyar helyzetről. 1945. február 20-án Domenico Tardini kért tájékoztatást Apor Gábortól, aki a magyar helyzettel kapcsolatban a szovjetek tiszteletteljes magatartását és a földosztás körüli terveket emelte ki.²⁴ Kállay Kristóf visszaemlékezése szerint Aporék mindent az épületben hagytak, így a követség levéltára is a követségi villában maradt.²⁵

A szentszéki követség székhelye 1939-től egy modern, kiváló elrendezésű villában volt, amelyet Gori Mazzoleni gróftól bérelt a magyar állam a *Via Bruno Buozzi* 75-ös szám alatt.²⁶ A követségi épület felügyeletét az angolszász megszállás után feltehetően a római magyar követséggel együtt a római svéd követség vette át.²⁷ Apor Gábornak a Szálasi kormánnyal való kapcsolataira nincsen adat, annak ellenére, hogy a nyilas minisztériumban tervbe vették egy konkordátum megkötését.²⁸ A szentszéki magyar képviseletet Luttor Ferenc azonban továbbra is ellátta, és egyes források szerint elfogadta a Szálasi kormánytól is az ügyvivői megbízatást.²⁹ Apor szerint a követség disszidálása-
kor tüntetőleg a németekkel vonult be a Vatikánba.³⁰ Szerepének tisztázását Mindszenty prímás a külügyre tartozó kérdésnek tartotta,³¹ maga Luttor pedig úgy véleke-

²² Apor Gábor (Sepsikőröspatak 1889–Róma 1969): arisztokrata származású diplomata, Apor Vilmos győri püspök testvére. 1938-ban nevezték ki vatikáni követté. Magyarország német megszállása után Horthy Miklós kormányzó kérésére hivatalában maradt. Róma 1944. június 6-ai felszabadítása után csatlakozott a Barcza György elnöke alatt Svájcban megalakult Követi Bizottsághoz. A háború után nem tért haza Magyarországra. A római magyar emigráció egyik vezető alakja lett, 1948-ban a Külföldi Magyar Actio Catholica első elnökének választották. 1952–1958 között a Szuverén Máltai Lovagrend nagykancellárja volt, 1956–1969-ig pedig a rend olaszországi nagykövete. NÉMETH LÁSZLÓ, *Mindszenty bíboros megvalósult álma. A Santo Stefano Rotondo és a Szent István Ház*, Budapest 2009, 138.

²³ GERGELY, *Magyar–szentszéki kapcsolatok (1920–1990)*, 72.

²⁴ LOMBARDI, *La Santa Sede e i cattolici*, 88.

²⁵ Kállay Kristóf visszaemlékezése. Köszönöm Szerdahelyi Csongornak, hogy a hangfelvételt rendelkezésemre bocsátotta.

²⁶ GERGELY, *Magyar–szentszéki kapcsolatok (1920–1990)*, 33. MOL XIX-J-26a/13 d., 84/biz-1947, 1947. augusztus 18. (*Pro memoria. La vertenza sulla locazione dell'edificio della legazione d'Ungheria presso la Santa Sede*).

²⁷ NAGYLAKI ENDRE, *Iratok a magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok 1945–1964 közötti történetéhez*, Archivnet 1 (2005).

²⁸ GERGELY JENŐ, *Concordatum Hungaricum. A nyilas kormány konkordátum-tervezete 1945 elején*, Századok 129 (1995) 3, 695–728.

²⁹ Luttor Ferenc (Székesfehérvár 1886–Buenos Aires 1953): 1908-ban szentelték pappá, és a veszprémi egyházmegye papja lett. Az *Augustineum* tagja, 1909-ben Bécsben doktorált. 1929–1947-ig a Pápai Magyar Intézet rektora volt, 1929–1944-ig pedig a vatikáni követség kánonjogi tanácsosa. 1947-ben települt át Argentínába, ahol a magyar menekültek ügyeit intézte, valamint sokat tett a magyar emigráció kulturális életének megszervezése érdekében. NÉMETH, *Mindszenty bíboros megvalósult álma*, 156.

³⁰ MOL XIX-J-1-j, Vatikán IV-116, 35/eln res.-1946. Apor Gábor feljegyzése

³¹ MOL XIX-J-1-j, Vatikán IV-116, 35/eln res.-1946. Mindszenty Beresztóczyhoz, 1946. január 31.

dett szerepéről egy későbbi írásában, hogy a magyar helyzet ellenére a Szentszék kérésére maradt meg posztján, a Szalasi-kormánynak pedig megtagadta az esküt, ezért nem folyósították a fizetését.³²

Apor Gábor 1946 elején készített feljegyzésében Luttor tevékenységét nyíltan nácibarátnak minősítette, és úgy vélte, hogy a kánonjogi tanácsos méltatlanná vált az új magyar kormány képviselőjére. A követ egyben jelezte a magyar külügy számára, hogy Luttor Angelo Rotta kiutasítása után is hivatalos minőségben járt el a Vatikánban, valamint hogy Mindszenty hercegprímás első római útja alkalmával a kormány hivatalos képviselőjeként lépett fel a prímás mellett, amin a római magyarok körében sokan felháborodtak. Apor Gábor a tanácsos felmentését sürgette a prímás második római útja előtt, nehogy ő képviselje a kormányt Mindszenty bíborosi beiktatásánál. Gyöngyösi János miniszter január 29-én a londoni követen keresztül – mivel ekkor még nem volt Rómában magyar követ – fel is szólította Luttort tevékenysége felfüggesztésére, aki ennek eleget is tett, amelyet a svéd követség hamarosan megerősített a magyar külügyminisztériumnak.³³

A szentszéki magyar követség újjászervezése a diplomáciai kapcsolatok helyreállításának, valamint a nuncius visszatérésének kérdésével együtt került napirendre. Az új magyar kormány római képviselőjét azonban csak 1946-ban sikerült megszervezni a SzEB engedélyével az előzetes olasz megkeresések után. Szviridov altábornagy, a SzEB elnökhelyettese 1946. június 17-én járult hozzá ahhoz, hogy a magyar kormány diplomáciai kapcsolatot létesítsen Olaszországgal. Papp Álmos ideiglenes ügyvivő július 2-án mutatta be megbízólevelét az olasz külügyminisztériumban.³⁴ Úgy tűnik, a kormány tervei között az szerepelt, hogy a quirináli követséggel együtt megnyitja szentszéki képviselőjét is, 1946 elején ugyanis több név is felmerült a szentszéki követ pozíciójára. Mindszenty József hercegprímás Beresztóczy Miklósnak írt levelében Dr. Gajzágó László helyett Meggyesi Lászlót preferálta, valamint Cavallier József neve is széles körben elterjedt, mint esélyes várományos.³⁵ A kormány egyértelmű szándékát abban is kifejezésre juttatta, hogy az 1947-es költségvetésben külön tételként vették fel a követség kiadásait. A szentszéki követség azonban a kormány szándékai ellenére nem nyílhatott meg a Szentszék várakozó és elővigyázatos álláspontja miatt, így a vatikáni követség épületének felügyeletét az újjászerveződő római magyar követség látta el.³⁶

A szentszéki követség épületének átadását a külügyminiszter megbízásából Kibédy Albert minisztériumi tanácsos intézte Rómában, akinek Szász Viktortól, a

³² NÉMETHY KESSERŰ KATALIN, „Szabadságom lett a börtönöm.” *Az argentinai magyar emigráció története 1948–1968*, Budapest 2003, 30; LUTTOR FERENC, *Magyarok Argentínában*. Délamerikai Magyar Hírlap képes magyar naptára, São Paulo 1949, 82.

³³ MOL XIX-J-1-j, Vatikán IV-116, 21, 35, 57/eln. res.-1946. (Apor Gábor feljegyzése).

³⁴ NAGYLAKI, *Iratok*, i.m.

³⁵ MOL XIX-J-1-j, Vatikán, IV-116, 21/eln. res.-1946. Mindszenty József levele Beresztóczy Miklósnak, 1946. január 31; GERGELY, *Magyar-szentszéki kapcsolatok (1920–1990)*, 81.

³⁶ MOL XIX-J-1-j, Vatikán IV-113, Tóth László jelentése 6. Közlését lásd e kötet következő tanulmányának függelékében.

szentszéki magyar követség számadójától kellett átvennie, majd Pődör Lászlónak, a római követség ügyvivőjének átadnia az épületet.³⁷ A Mazzoleni-villa átvételére 1947. február 28-án került sor a követség irodájában, azonban átadóként nem Szász Viktor, hanem Papp Álmos³⁸ a római követség titkára, ideiglenes ügyvivő szerepelt. Az átvétel során Papp Álmos átadta a bizalmas és adminisztratív irattárat, a követségi pénztárat 82 460 lírával és 420 líra értékben két letéti nyugtát, a leltári tárgyakat és a páncélszekrény kulcsait. Kibédy Albert az átvett tételeket március 5-én adta át Pődör Lászlónak, a quirináli követség ideiglenes vezetésével megbízott követségi tanácsosnak. Az átadás során kiselejtezték a követség elhasználandó ingóságait, amelyről jegyzőkönyvet vettek fel, és a leltárnaplóba is bejegyezték a változásokat. Az átadás során az átadó vizsgálóbiztos felhívta Pődör figyelmét arra, hogy a szentszéki magyar követség épületébe csak a külügyminiszter írásos rendeletére lehet beengedni hivatalos megbízással utazó személyeket, ugyanis 1946 októberében és novemberében a követség épületét és berendezési tárgyait jogtalanul vették igénybe, amelyből kincstári károsodás származott.³⁹ Az átvételt követően Pődör László családjával együtt átköltözött a *Via Bruno Buozzira*, és elfoglalta a Mazzoleni-villa földszintjén található követségi helyiségeket.

3. A KÖVETSÉGI ÉPÜLET ÚJ TULAJDONOSA

A követség épületének bérletével kapcsolatban 1947 nyarán azonban jelentős fordulat történt, ugyanis Mario Gori Mazzoleni gróf a teljes ingatlankomplexumot eladta az *Opus Dei* egyházi szervezet kötelékeibe tartozó Szent Kereszt Papi Társaságnak (*Societas Sacerdotalis Sanctae Crucis*). A villa hároméves bérleti szerződése ráadásul 1947. november 14-én lejárt. Az *Opus Dei* egy 1928-ban, Spanyol-

³⁷ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-I-211, A szentszéki magyar követség átvétele, Levél Kibédy Albertnek, 1947. február 21. 681/1-1947, előirat. – Pődör László (Csorna 1911–Budapest 1984): a pápai bencés gimnáziumban érettségizett 1929-ben. 1934-ben Budapesten magyar–francia szakon végzett, mint Eötvös-kollégista. Az 1934/35-ös tanévben a párizsi *École Normale Supérieure* ösztöndíjas hallgatója volt. 1936–1945-ig a miskolci Fráter György Gimnáziumban tanár. A háború alatt tagja és egyik szervezője volt a Miskolc–diósgyőri németellenes partizáncsoportnak. 1944. december 17-étől Miskolc képviselője volt az Ideiglenes Nemzetgyűlésben. 1945-től a Magyar Kommunista Párt, majd az MDP tagja. 1945. májustól miniszteri osztálytanácsosi beosztásban a külügyminisztérium kabinetfőnöke. 1947 márciusától 1948 augusztusáig a római magyar nagykövetség tanácsosa, ezt követően a külügyminisztérium protokollfőnöke. 1949-ben rövid ideig a kultuszminisztériumban dolgozott. 1949-ben kizárták az MDP-ből, és a Madách Imre Gimnázium tanára lett. 1950 májusában koholt vádak alapján letartóztatták, majd internálták. Bírói ítélet nélkül börtönben, majd a kistarcsai internálótáborban tartották fogva. 1953 nyarán szabadult, és átmenetileg segédmunkás lett. 1955-től haláláig a Corvina Könyvkiadó francia nyelvi szerkesztője volt. Vö. *Magyar Életrajzi Lexikon, ad vocem*.

³⁸ A külügyminisztérium politikai osztályán 1944-ben miniszteri segéd-titkár volt, 1946–1947-ig a római magyar követség ideiglenes ügyvivője.

³⁹ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-I-104. Hivatalvizsgálat a szentszéki magyar követségen, Átadási és átvételi jegyzőkönyvek. 1947. április 2.

országban alapított, laikusokból álló katolikus szervezet volt, amelynek alapítója, Josemaría Escrivá⁴⁰ már a II. világháború alatt tervbe vette közösségének bővítését és tevékenységi körének kiterjesztését az egész világegyházra. Ennek érdekében 1943-ban Escrivá megalapította a Szent Kereszt Papi Társaságot, amellyel lehetővé vált az egyházmegyes papok csatlakozása is a laikus közösséghez, az *Opus Dei*-ből kikerülő papok mellett. A háború befejezése után a kitűzött célok megvalósítása érdekében Escrivá 1946-ban Rómába küldte titkárát, Álvaro del Portillót.⁴¹

A fiatal spanyol papnak az egyetemes érvényű jogi státusz megteremtése érdekében az egyházmegyei jóváhagyással szemben pápai jóváhagyást kellett volna kieszközölnie a szervezet számára, azonban a meglévő jogi szabályok és a kúriai ügymenet miatt nem járt sikerrel. 1946 júniusában ezért Escrivá is Rómába utazott, hogy elérje a jóváhagyást. A világi intézményekkel kapcsolatos jogi sémák kibővítésén már 1940 óta dolgoztak a Kúriában Arcadio Larraona vezetésével. A munka eredménye a XII. Pius pápa által 1947. február 2-án kiadott *Provida Mater* kezdetű enciklika lett, amely a világi intézmények új jogi formáját teremtette meg. Az *Opus Dei* azonban már ezt megelőzően XII. Pius pápa *Cum societatis* kezdetű, 1946. június 28-án kiadott apostoli brevéjével egy sor egyházi jogi kedvezményt kapott, majd az enciklika megjelenése után pedig a pápa a *Primum Institutum* kezdetű dekrétummal 1947. február 24-én világi intézménnyé avatta az *Opus Dei*-t. A pápai jóváhagyás egyben megadta a hön áhított egyetemes irányítási formát is a szervezetnek.⁴²

A jóváhagyást követően került napirendre, hogy Rómában egy, a szervezet kormányzására alkalmas székházat szerezzenek, amely egyaránt szolgálja a terjeszkedő közösség adminisztrációs, oktatási és lelkesítő céljait is. Montini és Tardini helyettes államtitkárok úgy vélték, hogy a legalkalmasabb egy, a Vatikánhoz köze-

⁴⁰ Josemaría Escrivá de Balaguer y Albás (Barbastro 1902–Róma 1975): 1925-ben szentelték pappá. 1928-ban megalapította az *Opus Dei*-t, új utat nyitva a katolikus hívek számára a világi élet megszenteléséhez. 1943-ban megalapította a *Szent Kereszt Papi Társaságot*, amely az *Opus Dei* elválaszthatatlan része lett. 1946-ban áttelepült Rómába, s haláláig az *Opus Dei* terjesztésén dolgozott. 1960-ban a zaragozai egyetem díszdoktorává avatták. A navarrai és a piurai egyetem nagykancellárja, és a Pápai Tudományos Akadémia tagja volt. Halálakor az *Opus Dei* már mind az öt földrészen elterjedt, 80 országban több mint 60 ezer tagot számlált. II. János Pál pápa 1992-ben boldoggá, majd 2002-ben szentté avatta. Sírja a római Béke Királynője prelátsusi templomban található. Vö. *Magyar Katolikus Lexikon*, Budapest 1993–2010, *ad vocem*.

⁴¹ Álvaro del Portillo (Madrid 1914–Róma 1994): Okleveles építőmérnök volt, filozófiából és kánonjogból szerzett doktorátust. 1935-ben lett az *Opus Dei* tagja, és hamarosan Josemaría Escrivá legközelebbi munkatársává vált. 1944. június 25-én szentelték pappá. 1946-tól Rómában élt, és az *Opus Dei* generális prokurátora lett. A Római Kúria több dikasztériumának tanácsosa volt, és aktív résztvevője a II. Vatikáni Zsinatnak. 1975-ben Escrivá halála után az *Opus Dei* vezetőjének választották. 1982-ben, amikor II. János Pál pápa az *Opus Dei* személyi prelatúrájává emelte, az *Opus Dei* első prelátsusa lett. 1991. január 6-án püspökké szentelték. 1994-ben hunyt el, sírja a Béke Királynőjének szentelt prelátsusi templom kriptájában található. Boldoggá avatása folyamatban van. Vö. <http://www.opusdei.hu>. (2012. 01. 31.)

⁴² DOMENIQUE LA TORNEAU, *Isten műve – Opus Dei*, Budapest 1991, 59–61. Vö. <http://www.unav.es/cedej/english/chronology/segunda-etapa.html>. (2012. 01. 31.) SALVADOR BERNAL, *Recuerdo de Álvaro del Portillo. Prelado del Opus Dei*, Madrid 1996, 99–102.

li székház lenne. Az *Opus Dei* szándékairól azonban a római arisztokrácia is értesült, és Virginia Sforza-Cesarini hercegnő Mario Gori Mazzoleni gróf villáját ajánlotta Escrivának. A gróf ugyanis el akarta hagyni Olaszországot és mielőbb szeretne volna eladni értékes ingatlanát. A *Via Bruno Buozzi* és a *Via di Villa Sacchetti* között fekvő villa, amelynek kertje a *Via Domenico Cirillo* utcáig ért, közel 80 000 dolláros vételáron⁴³ jutott a szervezet tulajdonába, amelyet fokozatosan fizettek svájci frankban a grófnak, mivel nem volt kellő pénzük az adásvételhez. Az ingatlan egészét azonban nem tudták egészen 1949-ig birtokba venni, ezért az *Opus Dei* tagjai a portáslak földszintjén és emeletén húzták meg magukat, ahol távozásáig Mazzoleni gróf is lakott.⁴⁴

4. TÁRGYALÁSOK A MAZZOLENI-VILLA BÉRLETÉRŐL

Az új tulajdonos mindent megtett annak érdekében, hogy a villa épületét is birtokba vehesse, és a szentszéki magyar követség bérletét felmondja. Erre feljogosította az a Perczel Tamás, volt szentszéki követségi titkár által megerősített értesülés is, miszerint Apor Gábor szentszéki követ megígérte Mazzoleni grófnak, hogy tulajdonosváltás esetén a magyar állam felmondja a bérletet.⁴⁵ Alvaro del Portillo első lépésként levélben értesítette szándékaikról Kertész István római magyar követet,⁴⁶ aki hamarosan jelentette is az ügyet a minisztériumnak. A külügyminisztériumtól Kertész augusztus 1-jén azt a választ kapta, hogy november 15-ig a bérlet nem mondható fel, mivel a lakásbérletek felmondási tilalmának határidejét az olasz kormány 1948. január 1-ig meghosszabbította. A minisztérium utalt arra is, hogy a magyar államkincstár nagy veszteséget szenvedne a felmondás által, mivel a vatikáni követség újbóli felállításakor az infláció miatt csak nagy ráfizetéssel és sok nehézséggel lehetne új alkalmas bérletet találni. A minisztérium ezért a bérlet megtartása érdekében a jogtanácsos intézkedését kérte, s egyben megerősítette a korábbi bizalmas megállapodás érvényét. Tudatták ugyanakkor a követtel azt is, hogy a bérlemény átadásának az lehetne a feltétele, ha a

⁴³ MOL XIX-J-26a/13. d., 84/biz-1947. Pödör László jelentése, 1947. augusztus 22.

⁴⁴ URBANO PILAR, *The Man of Villa Tevere. St. Josemaría Escrivá. His Years in Rome*, New York 2011, 25–29; BERNAL, *Recuerdo de Álvaro Del Portillo*, 101.

⁴⁵ MOL XIX-J-26a/13 d., 84/biz-1947. Pödör László jelentése, 1947. augusztus 22.

⁴⁶ Kertész István (Putnok 1904–Notre Dame 1986): 1926-ban szerzett államtudományi és jogi doktorátust a Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1938-ban került a külügyminisztériumba, ahol főleg nemzetiségi ügyekkel foglalkozott. 1942-ben a bukaresti követségen volt tisztviselő. 1946-ban a párizsi béketárgyalásokon a magyar küldöttség főtákaraként vett részt. 1947. áprilisától a háború utáni első római követként szolgált. Megbízatásáról 1947. szeptember 24-én lemondott. 1949-től amerikai egyetemeken tanított történelmet, politikatudományt. NAGYLAKI, *Iratok*, i.m.; NÉMETH, *Mindszenty bíboros megvalósult álma*, 154. MOL XIX-J-26a/13. d., 79/biz-1947. Kertész követ levele Bolgár követ úrnak; MOL XIX-J-26a/13. d., 103/biz-1947. Kertész István követ lemondása.

háztulajdonos árban hasonló és a vatikáni követség céljainak megfelelő másik bérleményt biztosítana.⁴⁷

Az ügy közben azonban tovább gyűrűzött és Alvaro del Portillo, a papi társaság prokurátora, lépéseket tett az olasz külügyminisztériumban és a pápai Államtitkárságon is. Augusztus 5-én Principe d'Aquino, az olasz külügy protokollosztályáról hívatta Kertész István követet, hogy tisztázzák a vatikáni követség épületének helyzetét. A követ a protokollfőnök kérdésre megerősítette, hogy Angelo Rotta távozása ellenére a diplomáciai kapcsolatok fennállnak, amelyről szerinte a Szent-szék is hasonlóan gondolkodik, csak az ország szuverenitásának teljes visszaszerzése szünetelteti a hely betöltését. D'Aquino kifejtette annak veszélyét, hogy a bérlet elismerése kérdésessé válhat, ha nincs bizonyítható diplomáciai viszony.

A követ válaszában megerősítette a bérleti szerződés érvényességét és a kormány szándékát, hogy az épületet követség számára akarja fenntartani. Hangsúlyozta azt is, hogy a kapcsolatok helyreállítása a Vatikán álláspontja miatt húzódik. D'Aquino a találkozó során megemlítette azt is, hogy ha a Szent-szék pozitív állásfoglalásának hiányában átmenetileg meg is szűnne a bérleti jog, a viszony rendezése után fennáll a lehetőség az épület visszaszerzésére. Kertész azonban úgy vélte, hogy D'Aquino szerint a Vatikán a spanyolok érdekében negatívan nyilatkozna a magyar szentszéki kapcsolatok helyreállításáról, hogy így azok hozzájuthassanak az ingatlan teljes egészéhez.⁴⁸

Eközben a *Via Bruno Buozzi*n a bérlemény visszaszerzése érdekében megpróbálták ellehetetleníteni Pődör László tanácsos és családja mindennapjait. A követségnek otthont adó villa emeletére, a bérleti szerződés nyújtotta lehetőségeket kihasználva az *Opus Dei* által létesített internátusban lakó egyetemisták éjjel-nappal feljárkáltak, a padláson olvastak és énekeltek. Lecserélték az emeletre vezető lépcsőház zárait, és tévedésre hivatkozva elzárták a vízvezetékeket is. A követségi épülethez tartozó kertben végezték a zsolozsmát és gregorián énekeket énekeltek. Augusztus 12-én éjszaka arra hivatkozva, hogy a telek területén lakók kötelesek alávetni magukat a klauzúrának, Pődör távollétében belakatolták a bejáratot, aki így csak nehézségek árán tudott bejutni a követség épületébe. Pődör az eset után az olasz külügyhöz fordult, ami után a tulajdonos *Opus Dei* képviselője felkereste Kertész követet.⁴⁹

Alvaro del Portillo titkára kíséretében 1947. augusztus 13-án a római követségen találkozott Kertész István követtel, és átadta Tardini helyettes államtitkár Taliani nagykövethoz, a protokollosztály vezetőjéhez írt levelét. A levéllel kapcsolatban a prokurátor rámutatott, hogy a szentszéki magyar követség nem létezik, így sem a szerződés, sem az olasz törvények értelmében nem minősül a villa bérlőjének az épületben lakó család. A követ azonban felhívta az *Opus Dei* képviselőjének

⁴⁷ MOL XIX-J-26a/13 d., 84/biz-1947. 23.422/1/1947. A vatikáni követség bérletének felmondása.

⁴⁸ MOL XIX-J-26a/13. d., 90/biz-1947.

⁴⁹ MOL XIX-J-26a/13. d., 84/biz-1947. Pődör László jelentése, 1947. augusztus 22.

figyelmét arra, hogy a hatályos olasz törvények lehetővé teszik a bérlet fenntartását, és tiltakozott az épületbe delegált felügyelő, Pődör László akadályozása és megzavarása ellen. A prokurátor nem is tagadta a szándékos zavarkeltést, mivel minden eszközzel az épület birtokába akartak kerülni, és Apor Gábor már említett ígéretére hivatkozott, amelyet Papp Álmos ügyvivő is megerősített állítása szerint.

Del Portillo arról is tájékoztatta a követet, hogy hamarosan kinevezik a szentszéki spanyol követség kánonjogi tanácsosának, s így neki is diplomáciai immunitása lesz, rendje pedig Rómában élvez mentességi jogokat, így két diplomáciai immunitással bíró személy jogvitájáról van szó. A római követ arra kérte a spanyol papot, hogy a függő kérdések végleges rendezéséig ne támasszanak nehézségeket Pődör tanácsossal szemben, és végül abban maradtak, hogy ügyvédek jelenlétében összeülnek egy megbeszélésre, ahol igyekeznek majd megegyezésre jutni. A találkozót követően az olasz külügyminisztériumból Clementi gróf telefonon arra kérte a követet, hogy igyekezzen megegyezni a spanyolokkal, mivel két diplomáciai mentességgel rendelkező fél jogvitájába nem szólhatnak bele.⁵⁰

A követ és a prokurátor tárgyalására augusztus 16-án került sor, amelyen nem sikerült összeegyeztetni a jogi álláspontokat. A felek emlékeztetőben jegyezték fel álláspontjukat, amelyben pro és kontra a bérlet érvényességével, valamint a magyar-szentszéki kapcsolatok kérdésével kapcsolatosan érveltek.⁵¹ A magyar követ a kapcsolatok kérdésében az *Il Quotidiano* május 10-ei cikkére, a spanyol fél pedig az Államtitkárság magánjellegű levelére hivatkozott. A legnagyobb nehézség azonban abban rejlett, hogy egy rendház kertjének közepén egy külföldi nagykövetség működjön. Feltehetően Kertész követ felvetésére a prokurátor felajánlotta, hogy az épület elhagyása esetén gondoskodnának Pődör tanácsos lakásáról, és a hivatalos szerveknél lévő befolyásuk révén megpróbálják elérni a magyar tulajdonban lévő Fraknoi-villa kiürítését. Az új tulajdonos azt is felajánlotta, hogy az 1941-es megegyezés értelmében a villa berendezésére vonatkozó és a magyar követséget megillető 220 ezer lírás elővételi árral szemben lényegesen magasabb áron, 2 millió líra értékben megvásárolná az ingóságokat, amelyet egyben kárpótlásul is szánna az okozott kellemetlenségekért.⁵²

A tárgyalás után Kertész követ munkatársaival, Csíkszentmihályi főtanácsossal és Pődör Lászlóval helyszíni szemlét tartott a Fraknoi-villában, amelynek során megállapították, hogy kis renoválás után alkalmassá válna az épület a vatikáni követség céljaira.⁵³ A Fraknoi Vilmos által építtetett villában, amelyet az alapító

⁵⁰ MOL XIX-J-26a/13. d., 84/biz-1947. ad 4451/1947. Feljegyzés a vatikáni követség épületével kapcsolatban folytatott tárgyalásokról. 1947. augusztus 22.

⁵¹ MOL XIX-J-26a/13. d., 84/biz-1947. 1947. augusztus 18. (*Pro memoria. La vertenza sulla locazione dell'edificio della Legazione d'Ungheria presso la Santa Sede; Pro memoria, Alvaro del Portillo*). Lásd a *Függelék*et.

⁵² MOL XIX-J-26a/13. d., 84/biz-1947. ad 4451/1947. Feljegyzés a vatikáni követség épületével kapcsolatban folytatott tárgyalásokról. 1947. augusztus 22; Alvaro del Portillo levele, 1947. augusztus 18.

⁵³ MOL XIX-J-26a/13. d., 84/biz-1947. Pődör László jelentése, 1947. augusztus 22.

1913-ban a magyar államnak ajánlott fel, 1927-ig a Római Magyar Történeti Intézet működött, majd a Falconieri-palota megvásárlását követően a történeti intézet a *Via Giulia*-ra, a *Collegium Hungaricum*-ba költözött át. A Fraknói-villa megüresedett épületét 1929-ben bérbeadták Filippo Merlini ügyvédnek, aki folyamatosan bérelte az épületet, és a bérleti díjat történeti forráskiadványok megjelentetésére fordították.

A villa sorsára 1946 novemberében terelődött rá ismét a figyelem, amely tulajdonosának a Magyar Tudományos Akadémiát tekintették. A magyar diplomaták szívesebben laktak volna ugyanis saját, magyar tulajdonban, mint az olasz hatóságok által jobban ellenőrizhető bérleményben. Először Papp Álmos ügyvivőt akarták beköltöztetni a villa emeletére, később pedig egy kedvező ajánlattal jelentkező katolikus szervezetnek – feltehetően a Pápai Magyar Intézetnek – akarták volna átadni a villa bérleti jogát. A minisztérium megpróbálta felmondani a szerződést, azonban a bérlő ezt nem vette tudomásul ugyanazok miatt az olasz lakásügyi rendelkezések miatt, mint amelyek a szentszéki követség bérletének fenntartását lehetővé tették.⁵⁴

Augusztus 18-án Kertész István felkereste a Mazzoleni-féle épület ügyében Taliani nagykövetet is, aki a magyar jogi álláspont mellett állt. Kertész kiemelte előtte, hogy a követség archívuma és hivatalos felszerelése is ebben a villában van, így már önmagában teljes immunitást élvez az épület bentlakó diplomata nélkül is. Taliani a találkozó során ígéretet tett, hogy felkeresi Tardini helyettes államtitkárt, valamint barátságos szerződést javasolt, mert ő is problémásnak látta, hogy egy követség egy egyházi intézmény kertjében legyen.

Kertész követ még ezen a napon felkereste Francesco Borgongini Duca olaszországi nunciust is, hogy megtudakolja a Szentszék álláspontját a magyar szentszéki kapcsolatokról, mivel az Alvaro del Portillo által bemutatott levélből a Vatikán álláspontjának megváltoztatására következtetett. Borgongini Duca biztosította a követet, hogy Tardini levele magánlevélnek minősül, így nem tekinthető hivatalos állásfoglalásnak. A követ hangsúlyozta, hogy rossz benyomást keltene a magyar katolikus közvélemény ellőtt, ha a Szentszék egy spanyol rend kedvéért megváltoztatná a Magyarországgal fennálló diplomáciai kapcsolatairól kialakított álláspontját. A nuncius elvetette a követ azon felvetését, hogy felkeresse az államtitkárt, mivel a szóban forgó levél nem volt hivatalos, és a Szentszék álláspontja a kérdésben változatlan. Domenico Tardini levele azonban már előrevetítette a Szentszék álláspontjának változását, hiszen régóta aggodalommal tekintettek a

⁵⁴ CSORBA LÁSZLÓ, *A Fraknói-villa – a Magyar Köztársaság Szentszék melletti nagykövetségének székhelye*, Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000 (szerk. Zombori István), Budapest 2001; TUSOR PÉTER, *A vatikáni magyar kutatásokról*, Artner Edgár, „Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája”. A Vatikáni Levéltárnak azok az okiratai, melyek őseinknek a Keletről Európát fenyegető veszedelmek ellen kifejtett erőfeszítéseire vonatkoznak (cca 1214–1606) (CVH I/1), Budapest–Róma 2004, XLIV. IL. XXXII. CIV. Vö. NÉMETH, *Mindszenty bíboros megvalósult álma*, 69–75; Primási Levéltár, 6359/1948.

magyarországi egyház jövőjére, amelyet az 1947-es év tavaszának belpolitikai és egyházpolitikai eseményei mind inkább megerősítettek. Tardini reakciójából az is kiolvasható volt, hogy az Államtitkárságon kétségekkel tekintettek Magyarország szuverenitásának kérdésére, és a szovjet csapatok esedékes kivonására.⁵⁵

Kertész István tárgyalásaival párhuzamosan Pődör tudomást szerzett arról, hogy az *Opus Dei* által használt utcai épületben lakó 14 fő mellé hamarosan újabb, nagyszámú spanyol egyetemi hallgató érkezik a *Via Bruno Buozzira*, akiknek várható zavaró magatartását csak erőszakkal lehetne megakadályozni. Az esetleges botrány valamint a kialakult kellemetlen helyzet miatt Pődör László jelezte Kertész követnek azon szándékát, hogy szívesen elhagyná családjával a követség épületét. A követ azonban nem támogatta Pődör elhatározását, mert tartott attól, hogy a spanyolok ezt a gyengeség jelének vennék, és beköltöznek az épületbe.⁵⁶ A követségi tanácsos a külügyminisztériumba küldött levelében megfogalmazta a bérlettel kapcsolatos fenntartásait is. Ezek között első helyen említette az épület kedvezőtlen elhelyezkedését, mivel egy telek közepén részben épületektől és kertetől körülvéve elszigetelten állt. További nehézségnek tartotta, hogy a bérlemény tulajdonosa egyházi szervezet, amelynek tevékenységével csak nehezen egyeztethető össze a követség működése. A bérleti szerződés számos előnytelen passzusát is kiemelte, amelyek lehetővé tették, hogy a bérbeadó olyan építkezésekbe kezdjen, amelyek a követségi épület további elszigetelését eredményezhették volna. A tulajdonos ugyanis a szerződés értelmében csökkenthette a kertet, áthelyezhette a bejárati kaput, megváltoztathatta a kerten átvezető kocsuiút méreteit. A bérbeadó ráadásul használhatta az épület padlását, ami szintén lehetőséget adott a bérlő zavarására. Mindezekkel szemben a bérlő csak hat havi felmondással élhetett.⁵⁷

Az Alvaro del Portillóval történt találkozó után Kertész követ a minisztérium utasításának megfelelően kikérte a római követség jogtanácsosának, Giacinto Rabby ügyvédnek a jogi véleményét, aki augusztus 21-én kelt levelében részletesen elemezte a prokurátor által átadott *pro memoria* jogi érvelését, és azt tanácsolta, hogy az érvényben lévő olasz lakásbérleti szabályozás alapján ragaszkodjanak a bérlethez, mert a tulajdonosnak ezek alapján nem áll módjában megfosztani a magyar követséget a bérleti jogtól.⁵⁸ A jogtanácsos hangsúlyozta továbbá, hogy lakásbérletek zárolásának feloldásáig a magyar állam jogszerűen tartja bérletében az épületet, és a helyzeten az sem változtat, hogy átmenetileg a vatikáni magyar követség nem működik, és véleménye szerint a követségi épület lakás céljait is szolgálhatja, s így a fennálló használat nem ellentétes az eredeti rendeltetéssel szemben.⁵⁹

⁵⁵ MOL XIX-J-26a/13. d., 84/biz-1947. ad 4451/1947. Feljegyzés a vatikáni követség épületével kapcsolatban folytatott tárgyalásokról. 1947. augusztus 22.

⁵⁶ MOL XIX-J-26a/13. d., 84/biz-1947. Pődör László jelentése, 1947. augusztus 22.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ MOL XIX-J-26a/13. d., 84/biz-1947. Giacinto Rabby ügyvéd szakvéleménye, 1947. augusztus 21.

⁵⁹ Uo.; MOL XIX-J-1-j, Vatikán-1-132. 1948. augusztus 31. 715/1948.

Közben a magyar belpolitikai válság miatt Kertész István lemondott római követi megbízatásáról és az Egyesült Államokba távozott,⁶⁰ így az ügyeket Pődör László vitte tovább, aki szeptember 6-án sürgős utasítást kért a vatikáni követség ügyével kapcsolatban. A minisztérium szeptember 11-én érkezett táviratában beleegyezett a bérlet átadásába azzal a feltétellel, hogy a tulajdonos a megállapodás értelmében kiüríteti és felújíttatja a Fraknoi-villa épületét. A minisztérium az átadás idejét a villa átvételével egy időben határozta meg, valamint feltételül szabta, hogy a magyar államot a bérlet után terhelő helyreállítási köteleességről az új tulajdonos mondjon le. A berendezés eladásáról úgy rendelkezett továbbá, hogy az ingóságok a régi áron megvehetőek és az spanyolok ajánlata szerint eladhatóak, a befolyt összegből pedig a Fraknoi-villát kell berendezni.⁶¹ Pődör László hamarosan arra kérte a külügyminisztériumot, hogy intézkedjen a Fraknoi-villa kiürítése érdekében, azonban az épület ugyanazok miatt a lakásbérleti rendelkezések miatt, amelyek lehetővé tették a Mazzoleni-villa bérletéhez való ragaszkodást nem sikerült felszabadítani a bérlet alól, és így a kérdés megoldása elnapolódott.⁶²

A követség jogtanácsosának Giacinto Rabby már említett jogi véleménye alapján így a követség fenntartotta a vatikáni követség bérletét, amely álláspontot az új tulajdonos is gyakorlatilag tudomásul vett és egyelőre megnyugodott a megváltoztathatatlan helyzetben. Hamarosan azonban jelentős fordulat állt be Magyarországnak külpolitikájában, mivel a párizsi békeszerződés 1947. szeptember 15-ei ratifikációját követően elmaradt a megszálló szovjet csapatok kivonása, amelynek következtében Magyarország szuverenitása sem állt helyre. Ezzel a magyar–szentszéki kapcsolatok helyreállításának alapvető feltétele semmisült meg, és a kérdés tulajdonképpen végleg zátonyra futott. A volt szentszéki követség épületének bérletét így egyértelműen már csak az olasz törvények alapján volt lehetséges fenntartani.

A magyarországi egyházpolitikai fejleményeket látva az *Opus Dei* 1948 áprilisában pert indított a bérlemény visszaszerzéséért, amelynek tárgyalását októberre tűzték ki.⁶³ A szervezet közben folyamatosan építette ki központját, és 1948. június 29-én megalapították az *Opus Dei* tagjainak képzését szolgáló Szent Kereszt Kollégiumot.⁶⁴ Az iskolai év és a tél közeledtével egyre fontosabbá vált tehát az *Opus Dei* vezetése számára, hogy az ingatlant még október előtt visszakapja, ezért bizonyos egyezkedési hajlandóságot mutatott. Velics László, aki Kertész István távozása után 1947 októberében lett a római követség vezetője 1948. augusztus 10-én jelezte a minisztériumnak a spanyol szervezet tárgyalási szándékát. Velics követ ennek kapcsán azt javasolta, hogy a tulajdonos a bérlet feladásáért cserébe semmisítse meg azokat a kötelezettségeket, amelyek a magyar államot a bérlet feladásakor terhelik,

⁶⁰ MOL XIX-J-26a/13. d. 103/res. Pol-1947. Kertész István lemondása.

⁶¹ MOL XIX-J-26a/13. d., 90/biz-1947.

⁶² Uo.

⁶³ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-1-132.

⁶⁴ Vö. <http://www.unav.es/cedej/english/chronology/segunda-etapa.html>. (2012. 01. 31.)

saját költségen szerezzon a római követség tanácsosának, egy igényeinek és rangjának megfelelő lakást és vállalja a követségi ingóságok szállítását.

Velics követ⁶⁵ levelében ugyanakkor arra is felhívta a minisztérium figyelmét, hogy a helyzet a magyar állam szempontjából jelentősen rosszabbodott az 1947-es évhez képest. Az olasz belpolitikai helyzet ugyanis megnövelte a lakászár feloldásának valószínűségét, és napirenden volt bizonyos lakáskategóriák felszabadítása. Mindez a vatikáni követséget is érinthette volna. Ráadásul Velics szerint az olasz hatóságok hallgatólagos álláspontja az volt, hogy az épületet nem használják a szerződésben jelölt célnak megfelelően. A követ továbbá kiemelte azt is, hogy a ház fekvése, valamint a telekkomplexum oldalán elhelyezett spanyol papnevelő intézet növendékeinek magatartása miatt lehetetlenné tette az épület lakás-célú felhasználását, amely által még kilátástalanabb a helyzet arra, hogy az új tulajdonos elfogadja a külügyminisztérium 1947-es táviratában megszabott feltételeket. A követ szerint így az a veszély fenyegetett, hogy minden ellenszolgáltatás nélkül és a bérleti szerződésben vállalt kötelezettségek terhével az épület feladására kényszerül a kormány, ezért mielőbbi tárgyalásokat javasolt. A bérletügy gyors elintézését tehát egyértelműen indokolta az, hogy a bérletnek nem volt más jogalapja, csak az olasz kilakoltatási tilalom.⁶⁶

Hamarosan azonban új mozzanat merült fel a bérletügyben, amely jelentősen megnövelte a tárgyalásra készülő magyar követség pozícióit. Az olasz kormány a bérletek zárolásának meghosszabbítását kezdeményezte. Az *Il Messaggero* 1948. szeptember 1-jei száma szerint a kormánytervezet a bérletek újabb 5–7 évre történő zárolását irányozta elő, amely teljesen ellehetetlenítette volna az *Opus Dei* törekvéseit. A magyar szempontból kedvező helyzet gyors kihasználására Velics követ azonnali tárgyalásokat javasolt az előbb már említett feltételek érvényesítése mellett.⁶⁷ A minisztérium engedélyének megérkezése után Velics László rögtön megindította a tárgyalásokat, abban a reményben, hogy a hosszú idő óta húzódó vitás ügy, a lehető legelőnyösebb feltételek mellett rövid időn belül meg fog oldódni. Első lépésként sikerült elérni, hogy a polgári bíróságon indított pertől a felperes elálljon. Giacinto Rabby jogtanácsos a felperes ügyvédjétől, Velics

⁶⁵ Velics László (Drezda 1890–Kál 1953): 1912-től diplomata. 1921–1935-ig müncheni főkonzul. Szolgálatá során személyes ismeretségbe került Eugenio Pacelli pápai nunciussal. 1935–1939-ig a genfi népszövetségi képviselő vezetője és egyben svájci követ. 1939–1944-ig athéni követ. A háború után azon kevés régi követ egyike volt, akit átvett az új kormányzat. 1947 szeptemberétől 1949 áprilisáig római követ, és egyben a vatikáni követet is helyettesítette. 1948. február 28-án XII. Pius pápa magánkihallgatáson fogadta. A Mindszenty-ügy diplomáciai rendezésére tett kísérletek idején a kormány képviselője volt a Vatikán felé. A Mindszenty-pert követően 1949. április 25-én felmentették követi megbízatása alól, és augusztusban nyugdíjazták. 1950-ben kitelepítették Kálra, ahol 1953-ban halt meg. HIDAS I. PÉTER, *Kilátás a követségről: Velics László Görögországban 1939–44*, *Múlt és Jövő* (2005) 2, 40; *Károlyi Mihály levelezése. V: 1945–1949. VI: 1949–1955* (kiad. HAJDÚ TIBOR–LITVÁN GYÖRGY), Budapest 2003–2008, V, 495–576. 615. 616; VI, 474–476. NAGYLAKI, *Iratok*, i.m.

⁶⁶ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-1-132, Róma, 1948. augusztus 10. Velics László levele Rajknak.

⁶⁷ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-1-132, 1948. szeptember 11. 208/biz-1948.

követ pedig Alvaro del Portillótól szóbeli ígéretet kapott arra, hogy a kitűzött tárgyaláson nem fognak jogi képviselőt állítani, s így az olasz perrendtartás értelmében a per megszűnik.⁶⁸

Hamarosan sor került a levélváltás formájában létrejött megállapodás aláírására is. A dokumentumot Velics László távollétében, akit a Mindszenty-üggyel kapcsolatban rendelték haza konzultációra,⁶⁹ Szekeres György ideiglenes ügyvivő írta alá 1948. november 17-én. A szerződésben a magyar fél vállalta, hogy a szerződésben foglalt feltételek teljesülése esetén 1949. február 1-jéig kiüríti a *Viale Bruno Buozzi* 75. szám alatti épületet. Az *Opus Dei* ugyanakkor a szerződésben vállalta a magyar fél összes korábbi követelésének teljesítését, és kötelezték magukat, hogy a magyar követség nevére kiállított bérleti szerződésben négy évre a *Viale Gorizia* 25/c ház első emeletén lévő ötszobás luxuslakást a csatolt leltárnak megfelelően berendezve ingyen a magyar fél rendelkezésére bocsájtják. Vállalták továbbá, hogy a vatikáni követség épületében lévő magyar tulajdont az ingatlanhoz szállítják, valamint semmisnek tekintették a bérlet feladásakor a bérlőt terhelő kötelezettségeket. A Spanyol fél egyúttal írásban is visszavonta a magyar külügyminiszter ellen indított perét, amelynek tárgyalását október 25-re tűzte ki a bíróság.⁷⁰

A megállapodással a magyar államnak az olasz viszonyok közepette a lehető legelőnyösebb megoldást sikerült elérnie. A szerződés szerint a követség rendelkezésére bocsátott új lakás havi bére 100 000 líra volt, így a bérlemény felszabadítása az *Opus Dei*nek több millió lírájába került. Egy függő kérdés maradt csak a követség bútoraival kapcsolatban. A bútorok egy része ugyanis Mario Gori Mazzoleni tulajdona volt, amelyeknek bérét a bérleti szerződés alapján fel kellett értékelni. Ez mintegy 80 000 líra körüli összeget a tulajdonos már nem vállalta át, amely azonban akkor sem jelentett volna komoly kiadást, ha Mazzoleni gróf esetleg érvényesíteni tudta volna követelését.

Rajk László külügyminiszter 1948. december 17-én hagyta jóvá a megállapodást és elrendelte, hogy a bútorokat a követi lakásba, valamint a Római Magyar Akadémiára szállítsák.⁷¹ Az értesítés azonban az ünnepek miatt – úgy tűnik – nem érkezett meg időben, mert Szekeres György követségi tanácsos, aki Pődör László után az épületben lakott, sürgős utasítást kért Budapestről, hogy február 1-ig elhagyhassa az épületet és átadhassa az *Opus Dei*nek.⁷² Az ügy hamarosan rendeződött és Szekeres György február 12-én küldött levelében már a követségi épület átadásáról értesítette Rajk László külügyminisztert. A magyar állam tulajdonát képező bútorokat és más értéktárgyakat részben a római magyar követség épületében, a *Via Villini* 14 szám alatt helyeztette el, részben pedig a *Viale Gorizia* 25 sz.

⁶⁸ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-1-132, 1948. október 22. 252/biz-1948.

⁶⁹ Vö. MOL XIX-J-1-j, Vatikán IV-14; MOL M-KS 276. f. 65. cs. 352. ő.e. 53 (MDP Központi szervei. Rákosi Mátyás titkársági iratai).

⁷⁰ MOL XIX-J-1-j, Vatikán I-132, 1948. november 17. 300/biz-1948.

⁷¹ Uo.

⁷² MOL XIX-J-1-j, Vatikán I-211, 1949. január 12. A volt vatikáni követség épületének bérletügye.

alatt lévő lakásban.⁷³ A vatikáni követség épületéből elszállított ingóságok jegyzékét Szekeres március 19-én küldte meg a minisztériumnak. Helyszűke miatt azonban a római követségen elhelyezett bútorok és ingóságok csak átmenetileg maradhattak. Az ép tárgyakat az üres helyiségekben helyezték el, a régi, sérült ingóságok selejtezésére pedig bizottságot alakítottak és tervbe vették árvvezésüket.⁷⁴

A vatikáni magyar követség épületének átadásával másfél éves huzavona után végül a Mazzoleni-villa az *Opus Dei* kezébe került, amely birtokba véve a telek-komplexum egészét, hozzálátott oktatási és adminisztrációs központja kiépítéséhez. A vatikáni magyar követség újrainyítására egészen 1990-ig várni kellett, a diplomáciai kapcsolatok helyreállítása után azonban hamarosan beköltözhetett a szépen felújított, s már az 1947-es tárgyalásokon is felmerülő – eredetileg a magyar történeti intézetnek épített – Fraknoi-villába, amelyet 1991 őszén Angelo Sodano bíboros-államtitkár avatott fel.⁷⁵

A vatikáni követség épületének bérletügye sajátos oldalról világított rá a magyar–vatikáni kapcsolatok aktuális kérdésére, és az ügy kapcsán megfogalmazott véleményekben már tükröződtek a nemzetközi politika és a magyar belpolitika változásai, valamint a Magyarország szuverenitásának helyreállításával kapcsolatos aggodalmak.

FÜGGELÉK

*Róma, 1947. augusztus 18.
Alvaro del Portillo emlékirata*

A Szent Kereszt Papi Társaság *procurator generalis*a kifejti jogi álláspontját a közössége által birtokolt, ám a vatikáni magyar követség által bérleményként részlegesen használt Mazzoleni-villa ügyében.

(MOL XIX-J-26a/13. d. 84/biz-1947 – *dactylogr.*)

Pro memoria

La procura Generalizia presso la S. Sede della Società Sacerdotale della S. Croce, attuale proprietaria della Villa di Via Bruno Buozzi 75, ritiene che il contratto di locazione a suo tempo intercorso con la Legazione d'Ungheria presso la S. Sede, sia da considerarsi risoluto per il fatto che tale legazione più non esiste.

Ove pure – in ipotesi – l'immobile dovesse considerarsi come affittato allo Stato Ungherese, sarebbe in ogni caso venuta meno la specifica destinazione per la quale tale immobile era locato, ad uso cioè della Legazione presso la S. Sede. Nè tale destinazione potrebbe esser mutata da uno dei contraenti senza il consenso del-

⁷³ MOL XIX-J-1-j, Vatikán I-211, 1949. február 12. A volt vatikáni követség épületének feladása, Szekeres György követségi tanácsos ideiglenes ügyvivő levele Rajk László külügyminiszterhez.

⁷⁴ XIX-J-1-j, Vatikán I-211.

⁷⁵ CSORBA, *A Fraknoi-villa*, 135.

l'altro, come appunto è avvenuto nella specie, essendo attualmente l'immobile adibito ad uso di abitazione privata.

Neppure appare invocabile la facoltà, consentita per legge all'affittuario, di sublocare l'immobile in deroga al divieto contrattuale. Tale facoltà è invocabile infatti soltanto per gli immobili locati ad uso di privata abitazione; e tale non può evidentemente considerarsi un immobile affittato per uso di Legazione, ancorché una parte notevole dell'immobile serva in tal caso per abitazione del titolare della Legazione e per i locali di sua rappresentanza. Trattasi infatti sempre di locali a lui occorrenti per l'espletamento delle mansioni strettamente inerenti al suo alto ufficio, e non già di un'abitazione privata.

Comunque, ove pure non volesse ritenersi il contratto risoluto in tronco per la ragioni ansidette, esso dovrebbe in ogni caso risolversi per effetto della avvenuta vendita dell'immobile, in conformità di quanto, per tale ipotesi, era espressamente previsto nel contratto stesso.

Nè sarebbe invocare in contrario la legge sul blocco degli affitti, poiché è pacifico che il diritto alla proroga è rinunziabile. Ed esso è stato, nel caso specifico, effettivamente rinunziato, avendo il precedente titolare della Legazione, sig. Barone Apor, ripetutamente dichiarato che di tale diritto la Legazione non si sarebbe avvalsa in caso di vendita dell'immobile. È in base appunto a questo affidamento che l'Ente Ecclesiastico si è indotto all'acquisto. Ed è a tale affidamento più ancora che a qualsiasi norma giuridica, che esso si appella, nella ferma fiducia che il Governo Ungherese non vorrà smentire la parola data da un suo Rappresentante.

Comunque, a prescindere anche da tutte le sue spresse considerazioni giuridiche e morali, sta in fatto che la coabitazione dell'Ente Ecclesiastico e di una qualsiasi legazione ad Ambasciata⁷⁶ che attualmente occupano la Villa non è praticamente possibile, e che, mentre gran parte della Villa è attualmente del tutto inutilizzata, L'Ente Ecclesiastico proprietario ne avrebbe estrema necessità, essendo stato costretto a rilasciare la sede dove era provvisoriamente alloggiato, e trovandosi quindi nella impossibilità di assolvere la sua essenziale missione, che è appunto quella di rappresentate presso la S. Sede, della Casa Generalizia, esistente a Madrid.

D'altronde, data la particolare natura delle due parti contendenti, sarebbe sommamente auspicabile trovare sul piano di una amichevole intesa, un'equa soluzione della delicata vertenza: ciò che si ha motivo di ritenere sarebbe di gradimento anche della Segreteria di Stato di Sua Santità, e del Ministero degli Esteri Italiano.

A tal fine la Procura Generalizia della Società della S. Croce proporebbe che l'immobile venisse riconsegnato col 10 ottobre p. v.; dichiarandosi essa, per contro, disposta ad accollarsi ogni spesa occorrente per il soggiorno in un grande Albergo

⁷⁶ A 'dí-től utólagos, kézzel írt beszúrás a gépelt szövegbe.

del sig. Consigliere della Legazione presso il Governo Italiano, che attualmente abita in tale villa, e della sua famiglia (durante un tempo da fissarsi di commune accordo)⁷⁷ La Procura Generalizia si riserva altresí di svolgere frattanto le piú intense ricerche per trovare un alloggio conveniente per l'abitazione del predetto Consigliere, accollandosi parimenti le spese occorrenti per avere al piú presto la libera disponibilitá di tale alloggio.

La Procura Generalizia della Società della S. Croce si permette pregare che venga richiesta al Governo Ungherese una sollecita risposta, possibilmente telegrafica, essendo la soluzione di tale problema particolarmente urgente per essa.

[*m.p.*]

Alvaro del Portillo
Proc. Gralle⁷⁸

RÉTFALVI BALÁZS

⁷⁷ Ua. a 'durante'-tól.

⁷⁸ 'Procuratore Generale'.

Società Sacerdotale della Santa Croce

Opus Dei

Il Procuratore Generale

Ecc.mo Sig. Ministro dell'Ungheria presso
il Governo Italiano.

Eccellenza,

D'accordo con la conversazione avuta sabato scorso, rimetto a V. E. l'allegato Pro-Memoria, dove si espone il nostro punto di vista giuridico sulla questione e la proposta per arrivare ad una amichevole soluzione.

Mi pregio altresì di comunicare a V. E. che, d'accordo con quanto fece presente, ho cominciato già le pratiche perchè quanto prima possano aver loro la disponibilità della villa ungherese occupata dal Cóm. Merlini. Mi chiedono una nota precisa sull'indirizzo, nome ed attuale situazione della suddetta villa.

Gradirei molto a V. E. un gentile riscontro a quanto io per scritto li faccio presente.

Colgo l'occasione per dirmi di V. E. affezionatissimo servitore

Alvaro del Portillo

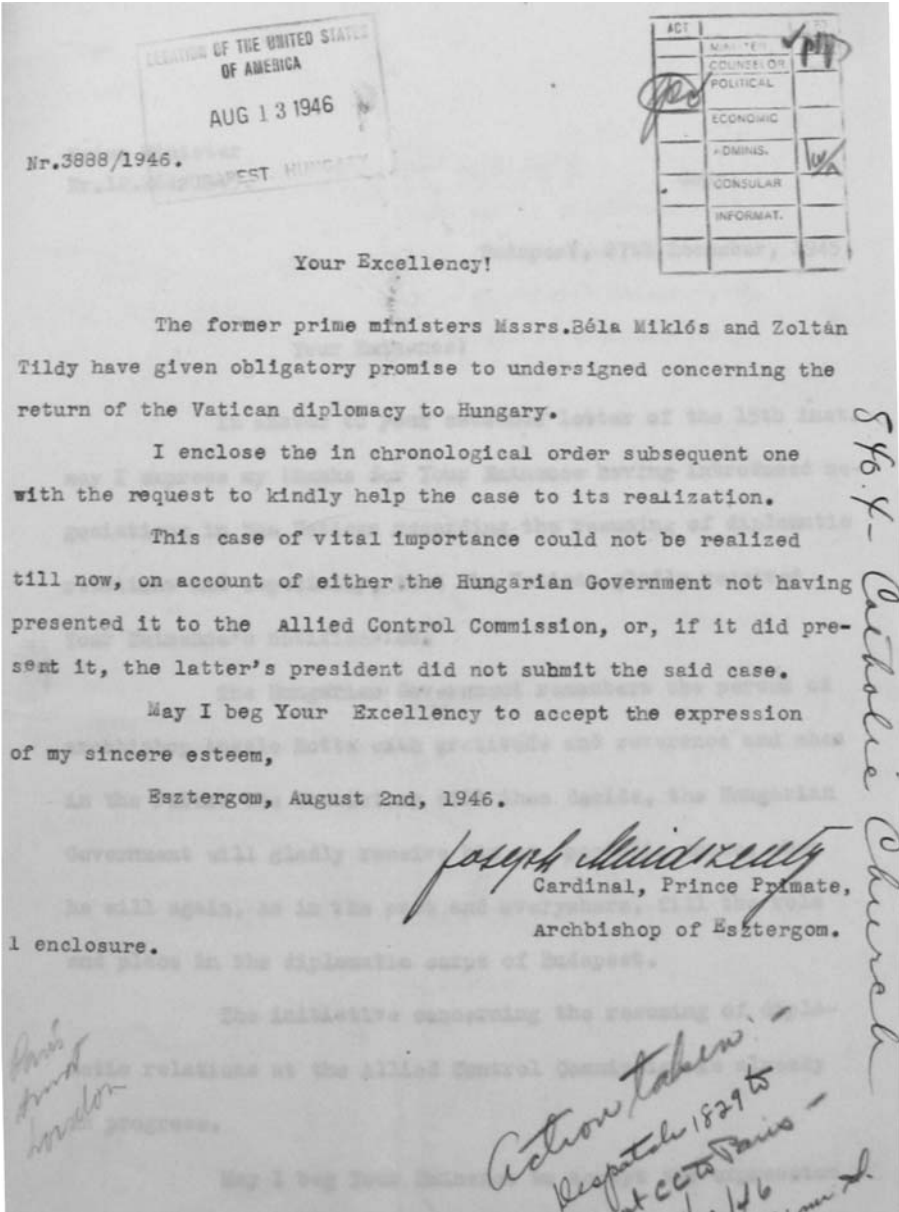
Roma, 18 agosto 1947

Magyar Országos
Levélár

Ez a dokumentum a Magyar
Országos Levélár
gyűjteményébe tartozik.
This document belongs to the
collection of the National
Archives of Hungary.

MAGYAR
ORSZÁGOS
LEVÉLTÁR

Alvaro del Portillo, az *Opus Dei* ügyvivőjének levele Kertész István római magyar nagykövethez,
Róma, 1947. augusztus 18. A benne említett emlékiratot lásd itt, az előző oldalakon.

Mindszenty József hercegprímás levele Arthur Schoenfeld budapesti amerikai nagykövethez, Esztergom, 1946. augusztus 2. Közlését lásd a következő tanulmány függelékében, 3. sz.

SZENTSZÉKI–MAGYAR KAPCSOLATOK A KOALÍCIÓ (1945–1949) ÉVEIBEN

I. NYITÁNY: A KIUTASÍTÁS¹

„Súlyos veszteség a m. kat. egyháznak, hogy *Angelo Rotta* érsek, apostoli nuncius ápr. 6-án kénytelen volt elhagyni állomáshelyét” – jelentette be Grósz József a magyar katolikus püspöki kar háború utáni első, 1945. május 24-én tartott értekezletén, úgy is mint a március 29-én váratlanul elhalálozott Serédi Jusztinián hercegprímás helyett elnöklő kalocsai érsek. 1945 tavaszán a magyarországi katolikus egyház nemcsak primását veszítette el, de a Szentszékkal való kapcsolattartása is megnehezült a nuncius kiutasításával. A háború befejezését követően Magyarország a győztes nagyhatalmak képviselőiből álló Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SzEB) ellenőrzése alá került, és csakis ennek engedélyével szüntethetett meg régi kapcsolatokat, illetve létesíthetett újakat az 1945. január 20-án Moszkvában a szövetséges hatalmak részéről aláírt fegyverszüneti egyezmény hatálya alatt. Erre az egyezményre – bár tételesen nem tartalmazta –, és a februárban tartott jaltai konferenciára hivatkozva nemcsak a nyilas kormányhoz akkreditált diplomatáknak kellett elhagyniuk az országot, hanem azoknak is, akik a német megszállás, illetve a nyilas hatalomátvétel után újabb *agrément* nélkül, de tovább működtek Budapesten. Mérlegelve az ellentmondó forrásokat úgy véljük, hogy nem az Ideiglenes Nemzeti Kormány saját vagy közvetett intézkedéséről volt szó, hanem a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság dominanciája alatt lévő SzEB hozta, és hajtotta is végre a döntést. Erre a legnyomósabb bizonyíték magának az érintettnek, Rotta nunciusnak a történekekről szóló jelentése: eszerint a SzEB két orosz alkalmazottja szólította fel három napon belüli távozásra 1945. március 22-én a Szentszék² képviselőt, miután a többi semleges ország (Portugália, Spanyolország, Svájc, Svédország,

¹ A MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében folytatott kutatómunkát az OTKA NK-83 799 sz. pályázata tette lehetővé.

² A szakirodalomban is tapasztalható némi fogalmi zűrzavar a Szentszék és a Vatikán kifejezések használatában. A köznyelvi használat tévesen nem tesz különbséget a „Vatikán”, azaz a Vatikánvárosi Állam és az Apostoli Szentszék, azaz a Róma püspökének (a pápa) hivatala között. A Vatikán *állam*, az Apostoli Szentszék pedig *egyházi szerv*, de mint ilyen a nemzetközi jog sajátos alánya. Helyesen szentszéki, és nem vatikáni diplomáciai kapcsolatokról kell beszélni. Lásd SCHANDA BALÁZS, *Magyar állami egyházjog*, Budapest 2000, 89; RÓNAY MIKLÓS, *A Szentszék és a Vatikán Városállam viszonya a közbeszédben és a jogban*, Külügyi Szemle 3 (2004) 271–289. – Az 1945–1949 közötti szentszéki magyar kapcsolatok néhány részletére lásd e kötet előző tanulmányát is.

Törökország) követségei is hasonló utasítást kaptak.³ Rotta haladéktalanul tájékoztatta Serédi Jusztinián hercegprímást, aki halála előtt még elolvasta a nuncius levelét, így értesült a szentszéki képviselőt jövőjének bizonytalanságáról, és az intézkedés végrehajtásának megakadályozására tett erőfeszítéséről.⁴

A nunciatúrára vonatkozó döntés visszavonása érdekében először P. Jánosi József jezsuita lépett: nemcsak a szovjet képviselőten kilincselte, de elment gróf Teleki Géza kultuszministerhez, és biztatta: telefonáljon rá az ügyben illetékes Kliment Jefremovics Vorosilov marsallra, aki már hetek óta Debrecenben tartózkodik, hogy „revidéálja a pápai követség kiutasítását, mert ebből nemzetközi botrány lesz”.⁵ Balogh István kiszagda képviselő, a fegyverszüneti egyezmény egyik aláírója – aki szeged-alsóközponti plébánosból lett miniszterelnökségi államtitkár – egy hét múlva, március 30-án érkezett Budapestre. A politikai karrierista pap-politikust mindenki azzal fogadta: mentse meg az apostoli nunciust a kiutasítástól. A szovjetek által is respektált, befolyásos államtitkár a bombakárosult Dísz téri rezidencia helyett az angolkiszasszonyok Váci utcai zárdájában talált rá a 73. életévét taposó, megrendült Rottára (ahová egyébként szovjet katonai segítséggel költözött át), majd az intézkedés visszavonása végett haladéktalanul a szovjet katonai parancsnokság székhelyére, a körüti Britannia szállóba ment. Borisz Pavlovics Oszokin, a SzEB helyettes politikai tanácsadója azonban csak 48 óra haladékot adhatott, az ennél hosszabb kedvezmény már Vorosilov marsallra tartozott. Az államtitkár nem volt rest Debrecenbe utazni, kimondottan annak érdekében, hogy további haladékot kérjen Vorosilovtól. A közbenjárásoknak köszönhetően sikerült is bizonytalan időre felfüggeszteni Angelo Rotta kiutasítását.⁶

A magyarországi szovjet parancsnokság hajlott a kivételezésre, talán mert így akarta korigálni a „barbár Vörös Hadsereg”-ről kialakult képet a közvélemény szemében, kivált azután, hogy Apor Vilmos győri püspököt részeg szovjet katonák meggyilkolták. A szovjetekhez bejáratos Nagy Töhötöm jezsuita szerzetes egykorú naplófeljegyzése szerint Vorosilov maga is kelletlenül állt a kiutasításhoz, egyedül nem akarta vállalni a felelősséget, ezért megkérdezte Moszkvát, de elutasító választ kapott.⁷ Vannak, akik az elutasítás-

³ TOMISLAV MRKONJIC, *Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria (1920–1939)*. Gli archivi della Santa Sede e il Regno d’Ungheria (secc. 15–20) (CVH I/4; cura di Gaetano Platania–Matteo Sanfilippo–Péter Tusor), Budapest–Roma 2008, 259. A szerző, a Vatikáni Titkos Levéltár munkatársa, a leghitelesebb források alapján összegzi a történeteket: Rotta 1945. március 25-én és április 21-én kelt, Tardini helyettes államtitkárhoz intézett – ma még nem nyilvános – jelentéseit idézi. A jelentések tartalmával egybecseng P. Nagy Töhötöm S. J. korabeli naplója is: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSzKK) 216. f. 19. ő. e. 4. füzet, 1945. március 23-ai bejegyzés.

⁴ Prímási Levéltár, 311/1945. Angelo Rotta olasz nyelvű, kézírásos levele Serédi Jusztiniánhoz. Budapest, 1945. március 27. (Az eredeti keltezés – március 26. – javítva. A levélre Drahos János érseki helytartó a következőket jegyezte fel: „Őminenciája közvetlen halála előtt még elolvasta. Ezt a temetés alkalmával a nuncius úrnak megmondtam.”)

⁵ OSzKK 216. f. 19. ő. e. 4. füzet, 1945. március 23-ai bejegyzés.

⁶ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSzL) 867. f. 1/b. – 286. 15–16. fol. Dr. Balogh István visszaemlékezése, Budapest, 1970. május 12.

⁷ OSzKK 216. f. 19. ő. e. 4. füzet, P. Nagy Töhötöm S. J. naplója, 1945. április 5.

ban Rákosi Mátyás kommunista vezér kezét látják,⁸ de véleményünk szerint ő ekkor még nem olyan befolyásos személy, és Moszkvában nélküle is ellenségesen álltak mindenhez, ami klerikális. A nagyjából ugyanekkor (március 21-én) Moszkvában tárgyaló Eduard J. Flynn-nek, Roosevelt amerikai elnök katolikus tanácsadójának V. M. Molotov szovjet külügyminiszter tett szemrehányást amiatt, hogy szerinte a Vatikán magatartása „minden, csak nem semleges”, vagyis folyton szovjetellenes.⁹

Végül 1945. április 4-én Angelo Rotta pápai nunciust másodszer is, ezúttal véglegesen *persona non grata*-nak nyilvánították. Aznap reggel két másik orosz tisztviselő jelent meg a nunciusról, és közölték: nem lehet kivételt tenni. A távozásra 48 órát kapott.¹⁰ Másnap, április 5-én a nuncius Budapesten még találkozott Grósz József kalocsai érsekkel, aki naplójában más szemponttal indokolta a döntést: „Az ok: a jelenlegi kormánynak nincsenek külföldi követei, tehát a külföldnek sem lehetnek itt követei. Az igazi ok: Moszkva nem akar tanúkat arra, ami itt történik.”¹¹ Az érsek gyanújában bizalmatlanság és az a félelem fogalmazódott meg, hogy egy kommunista hatalomátvétel hasonlóan radikálisan és egyházellenes éllel megy majd végbe, mint ahogy az 1917 után Oroszországban történt. Egyelőre azonban – legalábbis 1947 őszéig – Sztálinnak fontosabb volt a Szovjetunióval nem ellenséges szomszédsági zóna kiépítése, mint a gyors és könnyörtelen szovjetizálás. A nuncius persze valóban szemtanú is volt, hiszen átélte Budapest megszállását, a Vörös Hadsereg bevonulását; megfigyelhette az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrejöttét az oroszokhoz áttált dálnoki Miklós Béla tábornok vezetésével, és megtapasztalhatta az első intézkedéseket, köztük az egyházi földbirtokvagyon felszámoló rendeletet a földreformról.

A Magyarországon 1930 óta diplomáciai szolgálatot teljesítő Angelo Rotta kiutasítását formailag az indokolta, hogy Horthy Miklós államfő 1944. október 15-ei lemondását követően állomáshelyén maradt, és így a Szálasi-rezsimmel is képviselte a Szentszékét. A nuncius tagadhatatlanul érintkezett a „nemzetvezető”-vel: először 1944. október 21-én találkozott vele személyesen, mert tisztán kívánta látni az új kormány felfogását az egyházhoz való viszonyról, a felekezeti oktatásról és a zsidókérdés további kezeléséről. Gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy a lényegi kérdésekben gyökeresen eltér az álláspontjuk. Bár Szálasi buzgó katolikusnak vallotta magát, az oktatást állami feladatnak, a zsidóság társadalmi kirekesztését pedig a nemzet legmagasabb rendű érdekének tekintette. Ugyanakkor az egyházi házasság kötelezővé tételét tervezte. Rotta már a Sztójay-kormánynál is többször tiltakozott az ellen a mód ellen, ahogyan a zsidók százazreit külföldre deportálták,¹² és most Szálásinnál is érvelt a zsidóság érdekében. Négy kéréssel hozakodott elő: az eddig engedélyezett kivételezések fenntartását, a kivándorlás céljára adott úti papírok tiszteletben tartását, a vegyes (zsidó–keresztény) házasságok érvényességének elismerését, továbbá a zsidó házak lakóinak bizonyos mozgási szabadság engedélyezését kérte. Az engedménye-

⁸ LAPO LOMBARDI, *Magyarország és a Szentszék a hidegháború hajnalán*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (MEV)–Regnum 10 (1998) 1–2, 69–83. (Interneten: http://www.e3.hu/~mev/tartalom/98_1_2/lombardi.htm [2012. 02. 20.]

⁹ HANSJAKOB STEHLE, *Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Päpste und die Kommunisten*, Zürich 1993, 235.

¹⁰ MIRONJIC, *Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria*, 260.

¹¹ Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946, s. a. r. TÖRÖK JÓZSEF, Budapest é.n. [1995], 192.

¹² A vonatkozó dokumentációt lásd Magyar Országos Levéltár, K 64, 1944, 100. cs., 43. t.

kért cserébe Szálasi megszarolta Rottát. Ragaszkodik ahhoz – mondotta –, hogy „azok az államok, amelyek a zsidókérdésben érdeklődést tanúsítanak, előbb ismerjék el a jelenlegi kormányt”.¹³ A „nemzetvezető” láthatóan sóvárgott törvényességének szentesítésére a semleges államok részéről. Az adott helyzetben ultimátumként – vagy cserealapként – értelmezhető kijelentése, meghintve a „nemzetvezető” szívélyességével és katolikusságának megtévesztő bizonygatásával, elgondolkodtatta Rottát. A tárgyaláson Szálasi megnyugtatóra kijelentette, hogy igyekszik előmozdítani a kormány elismerését, ám valóban elhatározta, hogy ezt is javasolja a Szentszéknek. Másnap P. Jánosi győzködte, hogy ezt a lépést nem szabad megtenni.¹⁴ Talán az embermentés hatékonysága érdekében Rotta mégis meggondolta magát, és br. Kemény Gábor külügyminiszter 1944. november 27-én azt táviratoztatta a berlini magyar követnek, hogy a Vatikán – Törökország és Spanyolország mellett – egyike azon semleges államoknak, amely *de iure* elismerte a kormányt.¹⁵ A három állam közül *agrément* kérésének viszont csak a spanyolnak van dokumentálható nyoma 1944. december 5-ére kelteve¹⁶ – a többiekére időhiány és a hadi helyzet miatt nemigen kerülhetett sor.

Rotta még elfogadta a meghívást Szálasi Ferenc 1944. november 4-ei „nemzetvezetői” eskütételére, amelyen a diplomáciai testület doyenjén kívül teljes létszámban képviseltette magát a német és a japán követség is. Svédországot Carl Ivan Danielsson követ képviselte. Rajtuk kívül még Szlovákia részéről jelent meg követ rangú diplomata, a többi diplomáciai képviselőt csak ügyvivőket küldött.¹⁷ Majd két héttel azután, hogy november első napjaiban elindult az első munkaszolgálatos gyalogmenet Németország felé, Rotta nuncius és Danielsson svéd követ a semleges országok diplomáciai testületének nevében tárgyaltak Szálasisal. Az első találkozó hangnemétől eltérően Rotta ezúttal nemcsak vitakozott, hanem igen keményen tiltakozott a deportálások ellen. A nemzetvezető hamis cáfolatát hallva figyelmeztetett: a zsidókkal szembeni bánásmódnak hatása lehet a külföldi államok Magyarországgal kialakított viszonyára, mire Szálasi önérzetesen azzal vágott

¹³ MOL K707 1944-45, 1. cs. 2. tétel, 12.932/pol.-1944. 300-317:315. fol. Feljegyzés Szálasi Ferenc miniszterelnök úrnak Rotta Angelo pápai nunciussal folytatott megbeszéléséről, 1944. október 21. Gépelt tisztázat.

¹⁴ OSZKK 216. f. 19. ó. e. 4. füzet, P. Nagy Töhötöm S. J. naplója, 1945. március 17.

¹⁵ „Magyar kormányt *de iure* elismerte: Németország, Olaszország, Japán, Horvátország, Szlovákia, Vatikán, Törökország, Spanyolország, Dánia, De Brinon [francia], Quisling [norvég]. *De facto* elismerés svájci, svéd és portugál kormány részéről történt.” MOL K707 1944-45, 1. cs., 2. t., 122. fol. 13.128/pol.-1944. Br. Kemény Gábor külügyminiszter távirata Mecsér András berlini magyar követnek. (Mecsér 1944. november 24-én távirati úton érdeklődött: „mely államok ismerték el Szálasi nemzetvezetőt és kormányát.”) Egy másik, hasonló tartalmú iratban annyi az eltérés, hogy Dánia helyett a Szuverén Málta Lovagrend szerepel a kormányt *de iure* elismerők között. MOL K707 1944-45, 1. cs. 1. tétel, 54. fol. 22.054/pol.-1944. „Új kormányt elismerő államok névsora.” Csopey Dénes követségi tanácsos, a Külügyminisztérium I/2. osztálya vezetőjének összeállítása. Az irat hátoldalán megjegyzés: „Tudomásul szolgál. Ad acta teendő. Bpest, 1944. dec. 2.”. Lásd továbbá MOL Filmtár, K814 X-7076-16718. tekeres, br. Kemény Gábor jelentése „diplomáciai viszonyaink alakulásáról 1944. október 16-tól november 11-ig”.

¹⁶ MOL K707 1944-45, 1. cs. 2. t., 251. fol. 13.208/pol.-1944. Számjeltávirat Szántay ezredesnek, a madridi katonai attasénak, 1944. december 16.

¹⁷ MOL K814 X-7076-16718. tekeres, 198-199. felvétel (Mikrofilm.) Jelentés Szálasi Ferenc 1944. november 4-ei eskütételén megjelent diplomatakról, 1944. november 16.

vissza, hogy ha 300 ezer zsidó miatt a 14 milliós magyarság rokonszenvét akarják egyes államok veszélyeztetni, akkor ezt a nyilas kormány tudomásul veszi, de biztos abban, hogy a magyar nemzet ebben az ügyben ómellette áll. Ezzel együtt megígérte, hogy az „állítólagos” bántalmazásokat kivizsgálhatja, és ha valóban voltak ilyenek, akkor azokat „kíméletlenül megtorolja”.¹⁸

A két diplomata és általuk a többi semleges országbeli követ nyomása nem volt eredménytelen: Szálasi pár nappal később, november 21-én leállította a tömeges gyalogmeneteket Budapestről. Ha valamiért, hát ezért ismerhette el a Szentszék Szálasi kormányát: tízezrek élete érdekében tett egy diplomáciai gesztust. A tragikus fejlemények láttán Rotta haladéktalanul hozzálátott a nunciátúra védelmét élvező házak láncolatának megszervezéséhez, a menlevelek tömeges kiadásához, és minden lehetséges módon próbált védelmet nyújtani.¹⁹ A Szentszék képviselőjét csatlakoztatta a semleges államok 1944. december 7-én létrejött közös irodájához (*Département de Coopération*), amelynek kinyilatkoztatott célja az embermentés és a védelemre szorulóak segítése volt.²⁰ Nem csoda, hogy Rotta személye szállka lett a nyilasok szemében, de a kenyértörés nem állt érdekükben. Megelégedtek az erőfitogtatással, és előbb novemberben Mindszenty József veszprémi püspököt, majd 1945. februárban Shvoy Lajos székesfehérvári püspököt tartóztatták le és internálták Sopronkőhidára, illetve Sopronba.

Szálasi maga adott arra választ a február végén tartott nemzetvezetői értekezleten, hogy Rottát miért kímélte meg. Miközben vállalta a felelősséget az eddigi letartóztatásokért, felvázolta egyházpolitikai stratégiai céljait: „levelet óhajtok írni a Pápa úrnak, amelyben... konkrét javaslatokkal akarok előállni, különösen az új konkordátum megkötésének elvi alapjait óhajtanám a hungarista nemzetvezetés szempontjából rögzíteni. Májusban cselekedni fogok a magyarországi római katolikus egyházzal és papjaival kapcsolatban.”²¹ A távlati cél tehát egy konkordátum megkötése lett volna, amire a magyar állam ezeréves fennállása alatt nem került sor, és azt még azt követően sem tartotta senki szükségesnek, hogy 1920-ban diplomáciai kapcsolat létesült a Szentszék és a Magyar Királyság között. Szálasi kormánya láthatóan kettős szorításban vergődött az egyházat illetően: egyfelől szerette volna megnyerni rokonszenvét és „megkereszteltetni” a hungarizmust, ugyanakkor mélységesen ingerelte annak passzív ellenállása. Ennek lett az eredője az a teljesen képtelen törekvés, hogy a magyar nemzetiszocialista kormányzat konkordátumban szabályozza kapcsolatait a katolikus egyházzal.²² Rotta helyben maradása és bántatlansága azonban azt

¹⁸ MOL K63 Külügyminisztérium Politikai osztály iratai, 1943–44. Zsidó ügyek, 13.182/1944. november 17. Az összefoglaló szövegét közölte Karsai László, *Apápai nuncius és Szálasi Ferenc*, Európai Utas 3 (1991) 2. 73–75.

¹⁹ BEKE MARGIT, *Angelo Rotta apostoli nuncius (1930–1945). (Hazai források alapján)*, Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 1 (1994) 165–174. – Rotta életéről bővebben lásd BORBÉLY ISTVÁN, *Rotta Angelo és a magyarországi nunciások*, Magyar Papi Egység 33–34 (1965) 2. 23–41.

²⁰ MOL K707 1944–45, I. cs. 2. t., 200–201. fol. 13.199/pol.-1944. A Semleges Államok Irodája képviselőinek beadványa Kemény Gábor külügyminiszternek, Budapest, 1944. december 7. Eredeti, autográf. (Az iroda működését engedélyezték és elismerték területenkívüliségét.)

²¹ TELEKI ÉVA, *Nyilas uralom Magyarországon*, Budapest 1974, 161.

²² A kérdésről bővebben lásd GERZELY JENŐ, *Concordatum Hungaricum. A nyilas kormány konkordátumtervezete 1945 elején*, Századok 129 (1995) 3. 695–728.

a hamis látszatot keltette, hogy a nuncius elismerte, sőt együttműködött a Szálasi-rezsimmel, holott – összhangban a Szentszék általános elvárásával – felszólításra sem volt hajlandó a nyugat felé menekülő hatalommal együtt új székhelyre távozni, miként ezt az akkori német birodalmi és olasz köztársasági kormány diplomatái tették, hanem a semleges országok követihez hasonlóan Budapesten maradt, annak ellenére, hogy ezzel elveszítette az addig élvezett diplomáciai védelmet. Küldetése nem a puccsal hatalomra került kormányhoz, hanem a magyar néphez szólt.²³

Amikor Moszkvában megszületett a döntés Rotta kiutasításáról, akkor csak úgy tekintettek rá, mint a szovjet jogértelmezésben az államiságában megkérdőjelezett Vatikán Városállam Budapesten maradt politikai képviselőjére, és nem törődtek a nuncius egyházi jellegű képviseletével. Egy pápai követ ugyanis kettős hatalmat képvisel: egy világi, politikai hatalmat és egy apostoli, lelki hatalmat. Rotta szívesen maradt is volna úgy is, mint egy lelki hatalom képviselője és összekötő személy a római Szentszék és a magyar katolikus egyház között, vagyis mint „apostoli delegátus”, de erre sem nyílt lehetőség.²⁴ Bár egy visszaemlékező, a Mindszenty-perben kémkedés vádjával elítélt Ispánki Béla szerint Rotta azt közölte Serédi hercegprímás temetési szertartása után a jelenlévő papokkal, hogy Vorosilov udvarias levelében felajánlotta: „magánszemélyként, mint szívesen látott vendég” Budapesten maradhat, de diplomataként nem, amit Rotta sajnálattal, de nem fogadott el. Úgy tudta, a szovjet kormány álláspontja az, hogy saját megszállási övezeteiben csak azoknak az országoknak a diplomáciai képviseletét engedélyezi, amelyek a Szovjetunióval normális diplomáciai kapcsolatot tartanak fenn.²⁵

Angelo Rotta, mielőtt tizenöt évi budapesti szolgálattal a háta mögött elhagyta volna az országot, Grósz József kalocsai érsekre ruházta azokat a rendkívüli felhatalmazásokat, amelyeket Rómától *sub secreto* arra az időre kapott, amíg az Apostoli Szentszékkel az érintkezés lehetetlen.²⁶ Például házasságok érvénytelenítésénél az első püspöki és a második érseki szint után harmadik fórumként eljárni, vagy bizonyos bűnök alóli felmentés jogával bírni. Ez a kitétel mint előfeltétel megléte – „*si forte evenerit quod impossibile evadat ex Hungaria cum Apostolica Sede communicare*”, azaz ha lehetlenné válik az Apostoli Szent-

²³ Rotta határozottan kijelentette, hogy „öt Öszentsége a római pápa nem Szombathelyre vagy Kőszegre, vagy valamely dunántúli nyugati városba, hanem Budapestre nevezte ki, és ő ezt a helyet nem hajlandó elhagyni”. MOL XIX-J-1-j, Vatikán-2722/pol.-1946 (1. doboz); *Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés naplója. Hiteles kiadás. III: 51–66. ülés (1946. aug. 13–1946. okt. 4.)*, Budapest 1951, 724. A nemzetgyűlés 62. ülése 1946. szeptember hó 18-án, szerdán.

²⁴ MOL XIX-J-1-j-Vatikán-IV-113-ad 32219/pol.-1945 (1. doboz). Feljegyzés Tóth K. János külügyminisztériumi szentszéki referens 1945. március 26-ai látogatásáról, k.n., olvashatlan aláírás.

²⁵ Ispánki Béla, *Az évszázad pere*, Abaliget 1995, 36.

²⁶ Az 1945. május 24-ei püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, 1/c. pont, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között*, szerk. BEKE MARGIT, Köln–Budapest 1996, 28. (Serédi Jusztinián hercegprímás 1944. augusztus 1-jén teljes titoktartás mellett közölte az ordináriusokkal, hogy az orosz invázióra tekintettel XII. Pius pápa a magyar ordináriusoknak különleges felhatalmazásokat adott. Levelét és a fakultásokat is lásd *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1945 között II*, szerk. BEKE MARGIT, München–Budapest 1992, 448 és 455–462.)

szék és Magyarország érintkezése – visszatérő elem lesz a későbbi felhatalmazásokban is, amelyeket időlegesen Mindszenty József hercegprímás is megkapott, először 1946. március 4-én, majd 1948. december 11-én. Ez utóbbiba foglalt jogosítványokat a bíboros érsek – józanul számolva a pár nap múlva valóban bekövetkezett letartóztatásával – december 22-én átruházta Grósz József kalocsai érsekre,²⁷ aki ezt a lelki joghatóságot 1951. május 18-án történt letartóztatásáig gyakorolta.

A kiutasítási döntés megfellebbezhetetlen volt. Jöndulata jeléül Rotta és legközelebbi munkatársainak távozásához Vorosilov marsall különvonatot biztosított – harmadosztályú vagonnal, megfelelő élelmezés, világítás és fűtés nélkül –, ami Bulgárián át Isztambulig vitte őket, ahonnan amerikai hajón tértek vissza Rómába. Felelős magyar kormányzati és egyházi személyek e gesztus miatt sem tartották reménytelennek, hogy belátható időn belül normalizálódnak a Szentszékhez fűződő diplomáciai kapcsolatok. Az elvárás általában, Magyarország és minden más állam viszonyát illetően nem is volt megalapozatlan, ám a Szentszék esetében idővel más szempontok is jelentkeztek.

Elterjedt vélekedés a nuncius kiutasítását a diplomáciai kapcsolatok megszűnéseként értelmezni, ám ez némi finomításra szorul. Ugyanis a kapcsolatok megszakadásának tényét a Szentszék cáfolta, Péterffy Gedeon vatikáni ágens, a római Pápai Magyar Intézet megbízott igazgatójának jelentése szerint még 1948 nyarán is azt az álláspontot képviselte, hogy Magyarországgal a diplomáciai összeköttetést nem szakította meg, és ez a hivatalos Magyarország részéről sem következett be. A Szentszék úgy érvelt, hogy a nuncius kiutasítása nem jelentette egyúttal a diplomáciai kapcsolat nemzetközi jogi megszakítását is. Ez indokolja, hogy Magyarország még az 1948. évi *Annuario Pontificio* 810. lapján szerepel a nunciaturák sorában.²⁸ Hozzátehetjük, a koalíció éveiben – függetlenül az esetlegesen erre utaló szóhasználatról – a magyar kormány sem gondolta, hogy a nuncius távozása a diplomáciai kapcsolatok teljes megszüntetését jelentené Magyarország és a Szentszék között, ellenkezőleg: a magyar kormány 1947–1948-ig kifejezetten kívánta a diplomáciai kapcsolat megújítását. Ha *de iure* azonban nem is tekinthetjük megszakítottnak a diplomáciai kapcsolatokat a nuncius kiutasításával, *de facto* mégis ez következett be: 1945. április 6. és 1990. június 21. között nem volt apostoli nuncius Magyarországra, illetve magyar követ az Apostoli Szentszékhez delegálva. Amikor 1963-tól rendszeressé váltak a Szentszék és a magyar kormány képviselőinek tárgyalásai, és a napirendi pontok között rendre felbukkant a diplomáciai kapcsolatok felélesztése, a Szentszék visszatérően a kapcsolatok megszakíthatatlanságával érvelt.

²⁷ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár I. 1. c. Grósz József perszonális iratai, A Grósz-per visszaszolgáltató dokumentumai, 7. dosszié, 359–362 és 368; 5. dosszié, 39–54. Az Esztergomból érkezett levélre Grósz érsek a következőket jegyezte: „A zirci apát úr, aki a felhatalmazásokat Rómából hozta, 1949. január 3-án azt mondta nekem Budapesten, hogy a bíboros hercegprímás akadályoztatása esetén ezeket a facultásokat az a főpásztor használja, akinek a bíboros hercegprímás a másolatot elküldi. Ez Róma akaratá, amelyet Őminenciájával élőszóval közölt. 1949. jan. 11. József érsek.” Uo. 369.

²⁸ Az 1948. június 24-ére összehívott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, 17. napirendi pont. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 384.

2. ELLEHETETLENÜLŐ FŐKEGYÚRI JOG

A magyar állam és a Szentszék 1945-ben megszakadni látszó, évszázados kapcsolatrendszerében mindig kulcskérdés volt a főkegyúri jog. A magyar király apostoli jellegéből²⁹ és az évszázados szokásjogból eredően őt illető legfőbb felügyeleti és főkegyúri joga alapján 1918-ig érsekségeket, püspökségeket, apátságokat, káptalanokat alapíthatott, kinevezhette az érsekeket, püspököket, apátokat és kanonokokat, valamint ellenőrizte és felügyelte az egyházi vagyont. Az évszázadok alatt a főkegyúri jog nemcsak szigorúan a koronás királyt, hanem a mindenkori államfőt illette meg. Külön szabályozták a király nélküli királyság éveiben: a kinevezési jog az 1920. évi I. tc. 13. §-a és az 1937. évi XIX. tc. 6. §-a szerint szünetelt ugyan, de a magyar kormány a szünetelés tartama alatt is befolyásolni kívánta ezt a lényeges kérdést. Végül a magyar királyi kormány részéről gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter és Walko Lajos külügyminiszter – egy levélváltás révén – megállapodást ért el 1927 tavaszán a Szentszéknél, ami formailag nem volt egy kétoldalú, nemzetközi jogi szerződés, ezért is nevezik következetesen csak „*intesa semplice*”-nek, „egyszerű megegyezésnek”. Tartalmilag ez annyit jelentett, hogy a főpapi szék betöltésének jogát az Apostoli Szentszék 1918-tól magához vonta ugyan, de a magyar kormánynak lehetősége nyílt arra, hogy a Rómától függő egyházi hivatalok betöltésekor észrevételeit előzetesen megtegye, és az általa alkalmasnak vélt személyekre javaslatot tegyen a szék üresedésétől számított két hónapon belül.

Nuncius nélkül azonban a főkegyúri jog érvényesítésére annyi kilátás sem volt, mint amennyit abból a Horthy-korszakban érvényesíteni sikerült.³⁰ Az után, ami a háború befejezését követően történt – az egyház kifosztásával egyenértékű földreform végrehajtása, a nuncius eltávolítása, a papság kezdődő üldözése – a magyar kormány nem számíthatott arra, hogy az Apostoli Szentszék érdemben szóba áll vele. „Ha a kormány akar valamit, próbálja helyreállítani a viszonyt az Apostoli Szentszékkal, és mutasson készséget az egyház ellen elkövetett igazságtalanságok reparálására” – vélekedett a püspöki kar. És bár az üresedésben lévő püspöki székek, különösen a hercegprímási betöltése égetően sürgős lett volna, mégis arra hajlottak, hogy türelmet kérnek az Apostoli Szentszéktől a helyzet letisztulásáig, „mert valóságos kálváriajárással kezdhetné csak az új hercegprímás a működését”.³¹ A püspökök ezért úgy határoztak, hogy a Szentszékhez intézendő jelentésükben nem vetik fel a főkegyúri jog kérdését, és az esztergomi érsek kinevezését sem sürgetik.

A cselekvőképességében akadályoztatott ideiglenes kormány mindent megmozgatott szempontjai érvényesítéséhez. Gróf Teleki Géza kultuszminiszter először 1945. április

²⁹ A főkegyúri joggal párhuzamosan a 17. században formálódott meg az apostoli király eszménye, amely szerint a mindenkori magyar királyt ugyanolyan apostoli jogok illetik meg, mint Szent Istvánt. Bővebben lásd ADRIÁNYI GÁBOR, *A magyar királyok apostoli címe*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2 (1990) 77–87 [Budapest 1991].

³⁰ A kérdésről lásd SALACZ GÁBOR, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*, Budapest 2002.

³¹ Az 1945. május 24-ei püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, 25. pont, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 45–46; Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946, 213.

29-én, majd május 15-én újfent jelezte, hogy a diplomáciai érintkezés szünetelése miatt (figyelemreméltó, hogy nem a „megszűnt”, hanem a „szünetel” kifejezést használta, amivel a helyzet átmenetiségére utalt) a kormány nem juttathatja el határidőre személyi javaslatait és észrevételeit a Szentszékhez. Ezért sürgette a SzEB hozzájárulását ahhoz, hogy a főpapi székek ügyében a Szentszékkel érintkezésbe léphessen.³² Ám a sürgetések hatástalannak maradtak, pedig a kormány május 19-én szóbeli jegyzéket intézett a SzEB-hez, utalva a kéthónapos határidők vészes közelségére, ameddig a kormány egyáltalán észrevételt tehet (a Serédi Jusztinián hercegprímás március 29-ei és báró Apor Vilmos győri püspök április 2-ai halálát követő két hónapos határidő május 29-én, illetve június 2-án járt le).³³

A kormány hercegprímási jelöltjeinek névsora a későbbi fejlemények tükrében tanulságos: első helyen Bánáss László prépost, debreceni plébános helynök neve állt, őt Márton Áron gyulafehérvári megyéspüspök és Kelemen Krizosztom bencés rendi főpát követte. Ezt a listát Balogh István plébános, kisgazdapárti miniszterelnökségi államtitkár 1960-ban írt visszaemlékezésében még három jelölttel egészítette ki: szerinte Czapik Gyula egri érsek, Grósz József kalocsai érsek és P. János József jezsuita filozófus is élvezte a kormány bizalmát.³⁴ Találgatások persze szép számmal voltak, római források például úgy tudták, hogy az egyházjog professzorával, a náciellenességéről híres Magyary Gyulával fogják a hercegprímási széket betölteni.³⁵

A kormány május 25-ei ülésén újfent állást foglalt a kapcsolatteremtés engedélyezésének megsürgetése mellett, ám végül G. M. Puskin szovjet követ nyomtatékos kérésére, hogy a magyar kormány semminemű lépést ne tegyen az ügyben „arra való tekintettel, hogy nincs módjuk eljárni diplomáciai kapcsolatok hiányában”,³⁶ abbamaradtak a kezdeményezések. A külügyi apparátus hiába érvelt a kapcsolatok fontossága mellett, amit a Szentszék egész világ előtt növekvő tekintélyével húzott alá, az újabb sürgető jegyzéket már nem is továbbíthatták. Az objektív akadályból fakadó tehetetlenséget a külső szemlélő – talán nem is teljesen alaptalanul – személyes érdektelenségnek is nézhetette: legalábbis ennek minősítette Gyöngyösi János külügyminiszter hozzáállását Grósz kalocsai érsek, mi-

³² MOL XIX-A-1-j-XXIII-1631/1945 (21. doboz). Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Miniszterelnökségének iratai (1944) 1945–1949. Gróf Teleki Géza kultuszminiszter levele dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek. Budapest, 1945. április 29. Eredeti, autográf; uo. Teleki miniszter újabb levele, Budapest, 1945. május 15.

³³ MOL XIX-A-1-j-XXIII-1631/1945 (21. doboz). Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Miniszterelnökségének iratai (1944) 1945–1949. 27.971/pol.-1945. Szóbeli jegyzék a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak. Budapest, 1945. május 19. A jegyzék Apor utódlása esetében június 1-jét említi. A püspököt április 1-jén érte a halálos lövés, és április 2-án, hajnali egy órakerült bele sérüléseibe.

³⁴ MOL XIX-A-1-j-XXIII-1631/1945 (21. doboz). Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Miniszterelnökségének iratai (1944) 1945–1949. Gróf Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter levele a külügyminiszternek, 1945. május 31.; BALOGH ISTVÁN, *Tizenöt év egyházpolitikája*. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Kézirattár – No. 1676. A *Vigilia* c. folyóirat kérésére írta 1960. decemberben. Várszegi Asztrik panonhalmi főpát szíves tájékoztatása, 2001. szeptember 6.

³⁵ MOL XIX-J-1-u, Gyöngyösi János iratai, Kapcsolatfelvétel az egyes országokkal 1945–1946 c. dosszié, 5. irat. A külügyminiszter feljegyzése, k. n. [1945. augusztus 9.]

³⁶ MOL XIX-A-1-j-XXIII-1631/1945 (21. doboz). Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Miniszterelnökségének iratai (1944) 1945–1949. 27.991/pol.-1945. Magyar Külügyminisztérium; Pro domo, 1945. július 30.

után a muravidéki magyarok érdekében 1945. július 24-én személyesen felkereste, és értesült az ügy elakadásáról.³⁷

Hivatalosan tehát nem juthatott el Rómába a kormány listája, hogy kiket látna szívesen a hercegprímási székben, bár valamilyen informális csatorna nem kizárható, esetleg báró Apor Gáboron, az utolsó szentszéki magyar nagyköveten keresztül, aki Magyarországon német megszállása után is Rómában maradt. Bizonyító erejű forrással nem rendelkezünk arról, hogy a nyilas hatalomátvétel után volt-e még kapcsolata Apornak Budapesttel. A vatikáni magyar követség iratai között ennek nincs nyoma. A szentszéki magyar képviselő azonban 1945 után sem szűnt meg teljesen, a követség kánonjogi tanácsosa, Luttor Ferenc apostoli protonotárius bizonyosan a helyén maradt. Sőt 1946 februárjáig, majd egy évvel Rotta távozása után is hivatalos minőségben járt el a Vatikánban, többek között ő intézte el, hogy Magyarország hercegprímása bíborossá kreálásával tituláris templomául a *Santo Stefano Rotondót* kapja meg. Aktivitása és intenzív jobboldali kapcsolatai miatt Budapestről hamarosan tevékenységének abbahagyására utasították.³⁸

XII. Pius pápa 1945. augusztus 16-án Mindszenty József veszprémi püspököt nevezte ki esztergomi érsekké, akinek neve, mint láthattuk, nem szerepelt a kormány listáján. Kormányzati mellőzése nyilván öelötte sem maradt titokban, ami a kormánnyal szembeni későbbi fenntartásait csak erősíthette. A Szentszék pedig vagy nem vette figyelembe a kormány ajánlását – feltéve, hogy egyáltalán eljutott hozzá –, vagy a megváltozott helyzetben nem volt tekintettel a Horthy-korszakban bevált *intesa simplicé*re. Holott annak jogfolytonosságára az Ideiglenes Nemzeti Kormány sűrűn hivatkozott, szerződésnek tekintette, ám ezzel az 1927-es jegyzéket eredeti jellegéhez és tartalmához képest meglehetősen túlértékelte. Hiszen az csupán a Szentszék engedményeit közlő, diplomáciai jegyzéknek tekinthető levélváltás volt, ezért nem beszélhetünk valódi szerződéses kötelemről. Ettől persze még tovább élhetett volna a bevett gyakorlat a nuncius kiutasítása és a diplomáciai viszony politikai értelemben vett megszakadása esetén is, kivált, hogy mindkét fél újra kívánta éleszteni a kétoldalú kapcsolatokat. Mivel magyarázható akkor a Vatikán egyoldalú döntése, amit nemcsak az esztergomi érsek kinevezésekor, hanem a veszprémi és a győri püspöki székek betöltésénél, illetve a pécsi koadjutor püspöki kinevezésnél is követett (1946-ban Bánáss László és Papp Kálmán, 1949-ben Badalik Bertalan, illetve 1948-ban Rogács Ferenc esetében)? A korábbi eljárás figyelmen kívül hagyása inkább abból a rendhagyó helyzetből eredt, amit a magyar államhatalom ideiglenes jellegével, az ország orosz megszállásával, a szuverenitáshiányos állapottal jellemezhetünk. És mivel Magyarország megszállt volt, nem szuverén, *ab ovo* önállóan és függetlenül nem tudott élni a megszerzett engedményekkel, így beállt az *intesa simplicé* előtti, az 1917-es egyházi törvénykönyvben rögzített római értelmezés: a püspökkinevezések joga mindenestül a Szentszéké.

³⁷ *Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946*, 247.

³⁸ MOL XIX-J-1-j-Vatikán-IV-116 (1. doboz). Követ visszahívása, új kinevezésére javaslat. Luttor Ferenc követ, kánonjogi tanácsos visszarendelése; Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.9. V-700/32. 8–9. [16–17.] Mindszenty József levele Luttor Ferenchez, Esztergom, 1946. január 6.

3. KÍSÉRLETEK A DIPLOMÁCIAI KAPCSOLAT NORMALIZÁLÁSÁRA

A katolikus egyház óriási diplomáciai jelentőségével, erkölcsi tekintélyével és erős világbefolyásával a dálnoki Miklós Béla vezette ideiglenes kormány tisztában volt, és saját jól felfogott érdekében késznek mutatkozott normalizálni a diplomáciai kapcsolatot. A katolikus egyháznak is hátrányos volt a közvetlen érintkezés hiánya, azt nem tudták pótolni az angolszász diplomaták közvetítései sem. Alig foglalta el az esztergomi érseki széket Mindszenty József, amikor október 10-én már levélben kérte XII. Pius pápától a diplomáciai kapcsolat újjáélesztését:

„Ami Magyarország katolikusainak leginkább hiányzik és amit nagyon sajnálunk, az, hogy nincs közöttünk a legfőbb Közös Atyánk személyét legjobban képviselő apostoli nuncius. Hogy milyen körülmények között kényszerítették távozásra a szerencsétlen elmúlt évben³⁹ az Excellenciás és Főtisztelendő Angelo Rotta címzetes érsek, apostoli nunciust, arról biztosan ő maga hitelesen beszámolt Szentségednek. A szomorú tény, ami történt – ezt biztosan meg tudom erősíteni – nemcsak a katolikusok akarata ellenére történt, hanem általában minden jóakarátú magyar ember ellenére. Mindenkiben él és napról napra növekszik az Apostoli Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolat helyreállításának vágya. Ezért Magyarország minden katolikus, és elsősorban minden püspöke és egyházi embere nevében könyörögve bátorkodom kérni Szentségedet, hogy a diplomáciai kapcsolatot mielőbb helyreállítani és nunciust hozzánk küldeni méltóztassék. A legmélyebb alázattal jelzem, hogy a magyar kormány is nagyon kívánja ezt a helyreállítást, és arra kért, hogy fejezzem ki ezt a kívánságát. Sietek ezt a megbízatást ezennel teljesíteni.”⁴⁰

Hogy miként fogadták a magyar hercegprímás levelét Rómában, az az épp ott tartózkodó Nagy Töhötöm jezsuita szerzetes jelentésének köszönhetően pontosan tudható. A két helyettes államtitkár⁴¹ – Domenico Tardini a rendkívüli ügyek, Giovanni Battista

³⁹ Az eredeti latin szövegben szereplő „*anno lapsó*” kifejezésen nem az 1944-es naptári év, hanem az 1944 októberétől 1945 októberéig, a levélírás dátumáig terjedő év értendő.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-700/27. 248. Mindszenty József levele XII. Pius pápához, Esztergom, 1945. október 10. Ugyanez kézírásos piszkozatban: ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 2. (Teljes szövege *Függelék*, 1. sz.)

⁴¹ A vatikáni intézmények és hivatalnokainak megnevezése körül adódhatnak bizonytalanságok és pontatlanságok. Az Államtitkárság ekkori szervezetéről az 1917-es egyházi törvénykönyv 263. kánonja a következőképp rendelkezett: „*Can 263. Officium Secretariæ Status, cuius moderator est Cardinalis Secretarius Status, constat triplici parte hoc ordine: 1. Prima pars, cui præsidet Secretarius Congregationis pro negotiis ecclesiasticis extraordinariis, versatur in negotiis quæ eidem, Congregationi examinanda subici debent ad normam can. 255, ceteris pro diversa eorum natura ad peculiare Congregationis remissis; 2. Altera pars, cui præest Substitutus, incumbit in ordinaria negotiis; 3. Tertiam partem dirigit Cavallarius Brevium Apostolicorum, qui vacat expeditioni Brevium.*” Eszerint tehát a bíboros államtitkár által vezetett Államtitkárság (1968-as átszervezéséig) három részből állt: I. szekcióból, amely a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja, élén a bíboros államtitkár (egyik) helyettesével, a titkárral (*secretarius, segretario*). A II. szekció, azaz Általános („Rendes”) Egyházi Ügyek Szekciója (1968 óta az I. szekció), élén a *substitutussal* avagy *sastitutóval*, aki a bíboros államtitkár másik helyettese volt. A III. szekciót kancellár vezette, feladatául a brevék kiadása szolgált. (A bíboros államtitkárnak tehát két helyettese volt: a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára és a Rendes Egyházi Ügyeket felügyelő *substitutus*. 1937-től Domenico Tardini volt a titkár, Giovanni Battista Montini a *substitutus*, és ebben a beosztásban 1939-ben, az új pápa megválasztása után is megerősítették őket. Luigi Maglione bíboros államtitkár halála (1944) után XII. Pius nem nevezett ki államtitkárt, tehát Montini és Tardini közvetlenül a pápa alá tartoztak.)

Montini a rendes ügyek élén (utóbbi 1963-tól VI. Pál néven pápa) – a hercegprímás kezdeményezését udvariasan megköszönte, de mindkettőjük véleménye az volt, hogy az első lépést mégiscsak a kormánynak kell megtennie, tekintettel, hogy egy állam és egy szakrális entitás (a világegyház, illetve kormányzata, vagyis a Szentszék) közötti kapcsolatfelvételtől van szó. Tudakolták Mindszenty véleményét a mindkettőjük részéről kedvelt Luttor Ferenc kánonjogi tanácsosról, aki a „mai napig” a Vatikán területén lakva képviselte a magyar ügyeket, „de már nem tudjuk, hogy kit képvisel”. Tardini szerint ő alkalmas lenne diplomáciai kapcsolatra vonatkozó megbeszélések előkészítésére. A másik személy, akiről – különösen a Rómában nemigen pártolt legitimista kapcsolatai miatt – tájékoztatást kértek, az a hercegprímás-jelöltként is emlegetett Magyary Gyula professzor volt, aki még Serédi Jusztinián engedélyével érkezett Rómába, és most „azt állítja magáról egyeseknek, hogy ő jelenleg a magyar kormány római megbízottja”.⁴² Az Államtitkárság két legbefolyásosabb személyisége konstruktívan állt a kérdéshez, Montini azt is kijelentette, hogy

„a Szentszék már várja a napot, amikor a magyar kormány kérni fogja a nunciatúra újból való felállítását. Bár igaz, hogy nem a magyar kormány utasította ki a Nuncius urat, hanem a szovjet, mégis most a kormány részéről kell kiindulnia az első lépésnek, mert az tudja, hogy vajon nem fogja-e a szovjet újból visszaküldeni a Szentatyá követét s egyáltalán, hogy beengedi-e az országba. Továbbá a kormány tudja megadni a biztosítékokat, amelyeket ezennel kér is a Szentszék, t.i. diplomáciai testülete tagjainak sértetlenségét, az épület területenkívüliségét és a szabad összeköttetést a Vatikánnal. A lakást és ellátást illetően nem igényel a Szentszék semmivel sem többet és jobbat, mint ami most a többi magyaroknak is osztályrésze.”⁴³

A hercegprímás meg sem várta levelére a hivatalos választ, amikor október 27-én arról értesítette dálnoki Miklós Béla miniszterelnököt, hogy – amint már meg is tette – személyesen kívánja a Szentszékét felkérni a diplomáciai kapcsolat sürgős felvételére. „Természetes az, hogy első vatikáni követünk személyének kiválasztásához hozzászólni kívánok.” Miklós Béla másnap (holott vasárnap volt!) táviratban értesítette a hercegprímást, hogy a „szóban forgó ügyről tárgyalások már pénteken megkezdődtek. Hívek nevében kezdeményezés a kormány felé egyházi részről szükségesnek látszik. Erről levélben küldök tájékoztatást.” Az ígért levél november 3-án meg is érkezett, s mint ebben a miniszterelnök részletesen megokolta, azért tartja kívánatosnak, hogy a hercegprímás a katolikus hívek képviseletében előterjesztést tegyen a kormányhoz, amelyben a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását nyomatékosan kéri, hogy „igazolni” tudja a szovjetek felé: más államokat megelőzve miért éppen a Vatikánnal való összeköttetés újrafelvételét sürgetik.⁴⁴ A kezdő lépéseket tehát megtették a kapcsolatok normalizálása érdekében, de a hercegprímás nem hagyott kétséget afelől, hogy kezében kívánja tartani a döntést.

⁴² Uo. 48. ó. e. 5–6. fol.

⁴³ OSzKK 216. f. 19. ó. e. 300–303. fol. P. Nagy Töhötöm S. J. naplója. Róma, 1945. október 23.; uo. 48. ó. e. 5. fol. „Jelentés a 2. római tartózkodásom alatt elért eredményekről (1945. október 11–november 19.)” Róma, 1945. november 21. „Alessandro” [= P. Nagy Töhötöm] aláírással Mindszenty József hercegprímás részére.

⁴⁴ PSzL 274. f. 7/247. ó. e. 39. 40. 41. és 42. fol.

Az 1945. novemberi nemzetgyűlési választásokat követően az új miniszterelnök, Tildy Zoltán – alighogy bemutatta kormányát a parlamentben – a régi világot idézően november 16-án Varga Béla plébános, kispárti politikus kíséretében Mindszenty József hercegprímásnál tisztelgő látogatást tett. A hercegprímás kifejtette előttük, hogy ellenzi a köztársasági államforma kérdésének felvetését, és ha annak elnapolása nem lehetséges, akkor népszavazás kiírását javasolja. (Mintául nyilván Franciaország szolgálhatott, ahol 1945. október 21-én a nép szavazott az államformáról, és ennek eredményeként jött létre a IV. francia köztársaság.) Mindszentyt vendégei egyetértésükről biztosították, majd Tildy tolmácsolta a kormány óhaját, hogy „mielőbb diplomáciai kapcsolat létesüljön a Vatikánnal”.⁴⁵

A hercegprímás közvetítő szerepére két, ekkoriban esedékes római útján nyílt lehetőség. Az első utazásra 1945. november 29. és december 13., a másodikra 1946. február 18. és március 18. között került sor. Emlékirataiban a két utazást – legalábbis a diplomáciai kapcsolatok egyengetését tekintve – nem különbözteti meg, holott időközben markáns változás következett be helyzetmegítélésében. A hercegprímásként megtett első külföldi út formai oka újabb két üresedésben lévő püspöki székek (a győri és a veszprémi) betöltése volt, emellett Mindszenty nyilvánvalóan be akart mutatkozni a szentszéki hivatalok vezetőinek, és találkozni kívánt a pápával. XII. Pius december 8-án, a Szeplőtelen Fogantatás ünnepén fogadta.⁴⁶ Találkozásukat bensőségessé tette, hogy a pápa nem is oly régen, 1938-ban még pápai legátusként Budapesten járt a 34. Eucharisztikus Világkongresszuson. Mindszenty megköszönte Árpád-házi Boldog Margit szentté avatását (mivel 1943-ban, a szentté avatáson a háborús viszonyok miatt nem jelent meg magyar küldöttség), tájékoztatta az élénkülő hitelétről és az államalapító Szent István királyt ünneplő augusztus 20-ai eseményről. Az amerikaiak ugyanis erre az alkalomra – részben a pápa közbenjárására – visszaadták Szent István király ereklyeként tisztelt kézfejét, a Szent Jobbot, amit még a nyilasok hurcoltak magukkal, így a hagyományos ünnepi körmenetet, ahogy 1819 óta minden évben, az ereklyével tarthatták meg.

Mindszenty – a benyomásai szerint egyébként igen tájékozott pápának – feltárta a magyar katolicizmus helyzetét, rávilágítva az oroszok fosztogatásaira, a kommunisták mindent bekebelezni akarására, illetve a kispárti többségű kormány közömbösségére. „Amikor kijelentettem, hogy az új kormány miniszterelnöke kéri a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását a Szentszékkal, azonnal intézkedni akart, hogy Angelo Rotta nuncius

⁴⁵ Az 1945. december 20-ára összehívott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 66. – A jegyzőkönyvben 1945. november 13. szerepel a találkozás időpontjaként, de ez gépelési hiba, mert miniszterelnöki minőségben Tildy még nem tehetett tiszteletét Mindszenty-nél, miután csak két nap múlva, november 15-én lépett hivatalba. Más forrásokban – így például Mindszenty József emlékirataiban – a miniszterelnöki látogatás napja helyesen, november 16-ára keltezte szerepel.

⁴⁶ Az *Emlékirataim* szerint a pápa kimondottan azért szakította meg adventi lelkigyakorlatát, hogy fogadhassa Mindszentyt. Az útról tudósító *Új Ember* 1 (1945) 19. 3. szerint viszont épp azért került sor ezen a napon a fogadásra, mert akkora fejeződött be a pápa egyhetes adventi lelkigyakorlata, aminek megkezdését a *L'Osservatore Romano* 1945. december 2-i száma is bejelentette. Elemzi NÉMETH LÁSZLÓ, *Mindszenty megvalósult álma. A Santo Stefano Rotondo és a Szent István Ház című munkájában*, Budapest 2009, 33. 77. jegyzet.

induljon Budapestre.”⁴⁷ Az emlékiratok szövege itt Mindszenty kételyével folytatódik: „De elkomorult az arca, amikor gyanúmat evvel az ügygel kapcsolatban feltártam.”⁴⁸ Mindszenty egyébként már az említett Tildy-látogatás felidézésekor is gyanakvásáról ír: felmerült benne, hogy „az oroszok ezzel az indítvánnyal akarnak jó benyomást kelteni a Vatikánban”, és vele akarják szállítatni a jó hírt, hogy ellensúlyozzák a vallásellenes megnyilvánulásokat feltáró jelentéseit.⁴⁹

A pápai kihallgatás több évtized távlatából rekonstruált jelenetében összemosódnak a két utazás történései, ahogy Tildy kapcsán is orosz és kommunista érdekeket feltételez, visszavetítve a kommunistának még nem nevezhető kisgazda vezetésű koalícióra a későbbi politikai erőviszonyokat. Mindszentynek 1945 decemberében – ha a gyanú netán már körvonalazódott is benne – még nem volt igazán komoly oka kételkedni abban, hogy az új magyar kormány szavahihető és nem idegen érdekeket szolgál. Rómából hazatérve két nap múlva azt közölte a kormányfővel, hogy a Vatikán örömmel fogadta a diplomáciai kapcsolatok felvételére irányuló kezdeményezést, részéről „a kapcsolatok felvételének akadálya nincs”, és Angelo Rotta érsek, eddigi nuncius Magyarországra küldésében gondolkodik. „Feltételezi a Szentszék, hogy a nuncius ugyanazt a szerepet és helyet tölti be a budapesti diplomáciai testületben, mint a múltban és mindenütt”⁵⁰ – e mondattal a katolikus országokban hagyománnyá vált szerepkörre, a diplomáciai testületben rangelsőséget jelentő *doyenség*re történt utalás. Az a gesztus, hogy Rottát kívánták visszaküldeni Budapestre, tükrözte az említett szentszéki álláspontot: a diplomáciai kapcsolatok folytonosak, és *de iure* nem szakadtak meg.

Mindszenty a nyilvánosságot is ugyanígy tájékoztatta: „A Szentséges Atya nagyon örült annak a jelentésnek, hogy Magyarország kéri diplomáciai kapcsolat felvételét a Szentszékkal. Még inkább örült annak, hogy ezt a kormány megbízásából is jelentettem... A Vatikán választát, amely – mint mondtam – igenlő, eljuttattam a miniszterelnök úrhoz. A közvélemény a továbbit a kormánytól várja” – nyilatkozta az *Új Ember* című lapnak adott interjújában.⁵¹ Történelmi példákkal húzta alá a pápai követek fontosságát, és figyelemreméltóan kihangsúlyozta a trónviszályok és más belvillongások elsimításában vitt szerepüket, mintha a jelenben is hasonló feladatot szánt volna a visszavárt nunciussnak.

⁴⁷ Mindszenty József: *Emlékirataim*, Budapest 1989, 109.

⁴⁸ Uo. – A szakirodalom is az első úthoz köti az idézett tartalmat, lásd például GERGELY JENŐ. *A 20. században*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve (szerk. Zombori István), Budapest 1996, 276; LAPO LOMBARDI, *La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli albori della guerra fredda*, Róma–Budapest 1997, 103; GERGELY JENŐ, *A magyarországi katolikus egyház és a külpolitika (1948–1990)*, Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században (szerk. Pritz Pál), Budapest 2006, 79.

⁴⁹ Mindszenty: *Emlékirataim*, 105.

⁵⁰ „...a Vatikánban jelentettem a m. kir. kormány ama elhatározását, hogy a Vatikánnal keresi a diplomáciai kapcsolatok felvételét”. A levél szerint ennek a Vatikán részéről akadálya nincs, s hogy Angelo Rotta személyére gondol. ÁBTL 3.1.9. V-700/27. 247. Mindszenty József levele Tildy Zoltán miniszterelnökhöz. Esztergom, 1945. december 15. Gépelt másolat. (Ugyanez a levél kézírásos piszkoztatban: ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 1.); ÁBTL 3.1.9. V-700/27. 246. és V-700/32. 4. [11.] Mindszenty József 4045/1945. sz. levele Gyöngyösi János külügyminiszterhez. Budapest, 1945. december 20. Gépelt másolat.

⁵¹ *Új Ember* 2 (1946) 1, 2.

A hercegprímás a püspöki kar tagjai előtt is hasonlóképp nyilatkozott, és Rotta lelkesen üdvözölt jelölését ecsetelte, aki „valósággal betegre annak, hogy mielőbb visszatérhessen Budapestre”. Első római útjáról visszatérve Mindszenty tehát nem mondott semmi olyasmit, ami fenntartásaira utalt volna, inkább ő maga is szorgalmazta a diplomáciai kapcsolatok újbóli felvételét. A nyilvánosságot csupán a saját értelmezésű világpolitikai helyzetképebe nem avatta be: „a Vatikán és a szovjet korábbi feszült viszonyában semmi kedvezőbb változás nincs, egyelőre erre kilátás sincs. A távolabbi jövőre nagy missziós reményekkel foglalkoznak a Vatikánban. A magyar hadifoglyok és nyugati menekültek és kiszállítottak ügyében a Szentszék lépéseket tett, az előbbi eredményéről nem tudnak, illetőleg a szovjet áthatolhatatlan fal, az utóbbi ügyben van eredmény.”⁵²

Egészen másként látta és értékelte a Vatikán keleti politikáját a pár héttel a hercegprímás előtt Rómában járt P. Nagy Töhötöm jezsuita. Híreit főleg a pápa bizalmasaitól „csipegette” fel, többek között az ugyancsak jezsuita P. Robert Leibertől, XII. Pius magántitkáráról. Tőle úgy hallotta, hogy a Vatikán feltétlenül fel akarja venni a kapcsolatokat Moszkvával, az évek alatt több diplomáciai csatornát is megmozgatott, elsőként évekként ezelőtt az ankarai internunciust, majd a néhai Roosevelttel amerikai elnök megbízottját, aktuálisan pedig Stockholmon keresztül próbálnak közelebb jutni mindkét oldalról. Épp ezért kellemetlen Rómának, ha egyes főpapok – kimondatlanul is utalva a politikai pártok részéről sérelmezett prímási választási körlevélre⁵³ – elmérgesítik a helyzetet.⁵⁴ A páter hasonlót szűrt le az október 23-ai pápai kihallgatáson elhangzottakból is: a pápai vonal magáévá tette a szovjetekkel való *modus vivendi* keresését.⁵⁵

XII. Piusnak ugyanakkor nem voltak illúziói a szovjet rendszer természetét, Közép- és Kelet-Európa irányában tanúsított hódító céljait illetően. A kommunizmus terjedésének veszélye, az oroszországi katolikus hívek iránti felelősség, a kételkedés Sztálin szavaiban folyton arra készítette, hogy ne szűnjön meg hatékony ellenszert keresni a nyugati keresztény civilizációt fenyegető veszélyre. Ezzel együtt a Szentszék keleti politikája sokkal árnyaltabb és összetettebb volt, semhogy egyértelműen elköteleződött volna, vagy netán a két politikai blokk között egyensúlyozva ne a semlegesség látszatát öltse magára, legalábbis a hidegháború nyitányáig. „A kommunizmussal szembeni reakció a politikait megelőzve

⁵² Az 1945. december 20-ára összehívott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, 2. napirendi pont. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 65.

⁵³ A közelgő nemzetgyűlési választások alkalmából 1945. október 18-án kibocsátott körlevél a prímás aláírásával, de a magyar püspöki kar nevében jelent meg. Jogos és erős kritikával illette a belpolitikai fejleményeket, implicit módon arra szólította fel a hívőket, hogy a kiszagdák felé orientálódjanak, ezáltal elősegítette a polgári erők egységének létrejöttét. E körlevél volt az első, amely ország-világ előtt feltárta a demokrácia korlátait és válságát, s e válság alapvető okaként a természettörvények mellőzését, Isten tagadását, a kommunista pártpolitikát, a rendőrségi túlkapaszkodásokat jelölte meg. Tartalma miatt a politikai pártok példátlan beavatkozásnak minősítették a napi politikába és a választási küzdelembe. A körlevél publikált szövegét lásd *Mindszenty okmánytár: Pásztorlevelek, beszédek, nyilatkozatok. I: Mindszenty tanítása*, szerk. VECSEY JÓZSEF, München 1957, 70–76.

⁵⁴ OSzKK 216. f. 19. ő. e. 313–314. fol., P. Nagy Töhötöm S. J. naplója. Róma, 1945. november 1.

⁵⁵ OSzKK 216. f. 19. ő. e. 300–303. fol., P. Nagy Töhötöm S. J. naplója. Róma, 1945. október 23., uo. 48. ő. e. 10. fol. „Jelentés a 2. római tartózkodásom alatt elért eredményekről (1945. október 11–november 19.)” Róma, 1945. november 21. „Alessandro” [=P. Nagy Töhötöm] aláírással Mindszenty József hercegprímás részére.

erkölcsi és vallási jellegű” – olvashatjuk az Államtitkárság által 1948 januárjában a nunciussokhoz intézett utasításokat tartalmazó feljegyzésben.⁵⁶

A hercegprímás viszont nem mérlegelte a geopolitikai helyzetből eredő kompromisszumkeresési kényszert, inkább a háborús előrejelzések befolyásolták, amikor eltökélte: a mindennapokban és minden téren harcolni fog a kommunizmus ellen. 1945 utolsó napjaiban azonban még teljes lendülettel a Szentszék képviselőjének visszatérésén dolgozott. Hiszen máris hátrány érte a magyar katolikus egyházat: ugyanis a prágai nunciátúra ügyvivője, a Szentszék speciális felhatalmazásával élve, az évek óta húzódó felvidéki egyházi kérdésben Csehszlovákia javára döntött, és az 1938. november 2-ai bécsi döntéssel Magyarországának ítélt terület fölötti egyházi joghatóságot 1945. október 14-én az esztergomi érsektől a nagyszombati apostoli adminisztrátorhoz rendelte – anélkül, hogy a kérdésről az esztergomi érsek előzetesen kifejtette volna véleményét. Persze ha lett volna nuncius Magyarországon, ez a joghatósági változás akkor is bekövetkezik, mert arra gyakorlati és lelkipásztori szempontok miatt szükség volt, de nyilván több magyarországi ellenérvet lehetett volna felsorakoztatni. Mindszenty így viszont csak egy levélben kérhette a pápától az intézkedés hatálytalánítását – eredménytelenül.⁵⁷

A nunciátúra ügyének gyakorlati előmozdítása érdekében Mindszenty az alkalmas személyekről is gondolkodott: még karácsony előtt levelet írt a külügyminiszternek, amelyben a magyar szentszéki követség mielőbbi összeállítását és útnak indítását javasolta. Jelöltjét is megnevezte a követi posztra Gombó István rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter személyében.⁵⁸ (A miniszter titulus ez esetben a követek és internunciások osztályába tartozó diplomáciai képviselőt jelent.) A quirináli követség, azaz az Olasz Köztársaság melletti diplomáciai képviselő élére pedig ifj. Pallavicini György őrnagyot ajánlotta. Egyúttal kérte a követség részletes személyi összetételére vonatkozó listát, hogy a „vatikáni államtitkárság elgondolásainak ismeretében a legmegfelelőbb tervezetet terjesszesse a magyar kormány a Szentszék elé”.⁵⁹

⁵⁶ Archives du Ministère des Affaires étrangères Europe 1944–1949, Saint-Siège 1944–1949, dossier 9. Le Saint-Siège et la pol extériure 01.01.1947–30.05.1948; PHILIPPE CHENAUX, *L'Église catholique et le communisme en Europe (1917–1989)*. De Lénine à Jean-Paul II, Paris 2009, 173–174.

⁵⁷ Vö. CSÍKY BALÁZS, *Szerédi Jusztimian hercegprímási tevékenysége*, PhD-értekezés, Eötvös Loránd Tudományegyetem 2010, 247; Veszprémi Érseki Levéltár, H VII/Bánáss. 1. doboz. A pozsonyi rádió 1945. október 25-ei híre.

⁵⁸ Gombó István (1895–1967) jogi és államtudományi doktor, 1944 elején miniszteri osztálytanácsos, a külügyminisztérium nemzetközi magánjogi osztályának helyettes vezetője. A Szálasi-adminisztrációval nem távozott Nyugatra, így válhatott a debreceni külügyminisztérium politikai és sajtóosztályának vezetőjévé. A kormány Budapestre költözése után a politikai osztály vezetője 1945. december elejéig, majd pár hónapig rendkívüli követ és meghatalmazott miniszterként Moszkvában szolgált. 1946 márciusától már rendelkezési állományban találjuk, miután a minisztériumi állományt átvilágító igazoló bizottság áthelyezésre ítélte.

⁵⁹ ÁBTL 3.1.9. V-700/27. 246. és V-700/32. 4. [11.] Mindszenty József 4045/1945. sz. levele Gyöngyösi János külügyminiszterhez. Budapest, 1945. december 20. Gépelt másolat. (Nem volt veszélytelen felkerülni a prímás ajánlólistájára. Az egyik jelöltet, Rácz György jogi és államtudományi doktort, az 1933-ban megjelent *A nemzetek szövetségének büntetőjogi érdekű tevékenysége és feladatai* című mű szerzőjét, aki idővel legfelsőbb bírósági bíró lett, 1958-ban még épp ezért marasztalták el, illetve szembesítették elhallgatott „klerikális” múltjával. ÁBTL 3.1.9. V-700/27. 308.)

Mindszenty – még ha fel is merült benne – nem javasolta báró Apor Gábort, a volt szentszéki magyar követet, ugyanis róla az a hír érkezett Rómából, hogy „maga a Szentatya neheztelt meg reá” egy közelebről nem részletezett, de a Szentszéknek kellemetlen gesztusa miatt.⁶⁰ A miniszterelnök december 27-én szívélyes levélben köszönte meg a hercegprímás fáradozásait, és a magyar kormány fogadókészségéről biztosította Rotta személyét illetően, akire „a magyar kormány tisztelettel és hálával gondol”. Jelezte egyúttal, hogy „a diplomáciai kapcsolatok felvételére irányuló kezdeményezés a külügyminiszter úr részéről az Ellenőrző Bizottság felé folyamatba tetetett”.⁶¹ Eddig ez az egyetlen irat, amely a hivatalos eljárás elindításáról szól, a ma még kutathatatlan szentszéki és moszkvai iratok nélkül egyéb bizonyosságot nem lehet tudni.

1946. január 1-jén a hercegprímás újévi szózatot intézett papjaihoz és híveihez, és római útjáról szólva ismét utalt a kapcsolatok fontosságára: „Ahogy az emberi szervezet nem élhet fej és szív nélkül, mi magyar katolikusok sem nélkülözhetjük a kapcsolatokat Rómával.”⁶² Az új esztendő első hónapjában tovább folyt a mindkét fél számára elfogadható diplomaták keresése. Miután a Mindszenty által javasolt Gombó Moszkvába került, Beresztóczy Miklós, a kultuszminisztérium katolikus osztályának vezetője 1946. január 28-án – hivatkozva a nála járt Sebestyén Pálra, a külügyminiszter adminisztratív helyettesére – Gajzágó Lászlót javasolta. A nemzetközi jog 1919 óta külügyminisztériumi szolgálatában álló elismert professzora ellen a hercegprímásnak nem volt kifogása, de Meggyesi László követet még jobb választásnak tartotta volna.⁶³ Kifelé úgy tűnt tehát, teljes az összhang, és belátható időn belül ismét elkezdheti működését a budapesti nunciatura. Beresztóczy levele azonban egy másik, látszólag jelentéktelen problémát is felvetett: mégpedig a nuncius *doyenségének* kérdését. 1815 óta, amikor Bécsben megalkották a diplomáciai képviselők rangsoráról szóló nemzetközi szabályzatot, a pápa követe – akit *decamus*-nak, *doymennek*, azaz legelsőnek, legidősebbnek neveztek – a katolikus országokban mindenkor, másutt általában az első helyet foglalta el a diplomáciai testületekben, függetlenül attól, hogy mikor adta át ténylegesen megbízólevelét. 1945 után az első külföldi diplomata, akit Magyarországra kineveztek, nem volt más, mint Georgij Maximovics Puskin szovjet követ... A szokványos diplomáciai koreográfia hirtelen egy vallás nélküli világbirodalom és a kato-

⁶⁰ OSzKK 216. f. 48. ó. e. II. fol. „Jelentés a 2. római tartózkodásom alatt elért eredményekről (1945. október 11–november 19.)” Róma, 1945. november 21. „Alessandro” [= P. Nagy Töhötöm] aláírással Mindszenty József hercegprímás részére.

⁶¹ ÁBTL 3.1.9. V-700/27. 297 és V-700/32. 5. [13.] Tildy Zoltán miniszterelnök 12.264/1945. M.E. levele Mindszenty Józsefhez. Budapest, 1945. december 27. Gépelt másolat. Hitelesítette Fábian János érseki levéltáros, Esztergom, 1948. december 16.

⁶² *Mindszenty okmánytár: Pásztorlevelek, beszédek, nyilatkozatok, levelek*, s. a. r. VECSEY JÓZSEF, München 1957, Mindszenty tanítása, I, 95.

⁶³ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-116 (1. doboz). Követ visszahívása, új kinevezésére javaslat, 1946. Mindszenty József levele Beresztóczy Miklós miniszteri osztályfőnökhöz. Esztergom, 1946. január 31. (A levél tervezetében Mindszentynek még nem volt ellenjelöltje, és kimondottan dicsérte Gajzágót: „a legnagyobb megnyugvással töltene el – írta –, ha ennek a kényes és a mai körülmények közt is különösen fontos pozíciónak a betöltésére ő nyerne megbízást”. ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 12.)

likus egyház közötti presztízskérdéssé változott.⁶⁴ A hercegrímási válasz természetesen ragaszkodott a történelmi gyakorlathoz és az adott szóhoz: „nyilvánvaló idegen beavatkozás jele lenne, és minden bizonnyal ennek tulajdonítanak vatikáni körökben is, ha a magyar kormány kénytelen lenne megváltoztatni a nuncius *doyensége* tekintetében előzően elfoglalt és spontán kifejezésre juttatott álláspontját, illetve ígérését”. Ugyanakkor nyilvánosan hozzáfűzte: nem hiszi, hogy a Vatikán ettől tenné függővé a Magyarországgal való diplomáciai viszony felvételét. Am láthatóan bosszantotta a kérdés felvetődése, és a már legépelte levelére ráírta: „A nuncius *doyenségének* biztosítása különben annál könnyebben elérhető, mert nem most kezd, csak folytatni fogja itteni nunciusi tisztségét. A diplomáciai testületnek ő mindenkinél régebb tagja lesz.”⁶⁵ Minden jel arra mutatott, hogy nincs más kérdés, csupán az: mikor térhet vissza a nunciátúra Budapestre.

XII. Pius pápa láthatólag meg volt elégedve Mindszenty József főpásztori működésével, hiszen a háború után először kinevezett új bíborosok között ott volt az esztergomi érsek is. A pápa elsőrangú diplomáciai érzékkel úgy nevezett ki 32 új bíborost, hogy nem várta meg a háborút lezáró békekötéseket, hanem azokat megelőzve a világ minden részéből választott egy-egy jeles férfit a vatikáni politika érvényesítésére. A Mindszentynek szóló értesítést Montini *substitutus* (helyettes államtitkár) 1945. december 23-ai keltezéssel küldte el – nunciátúra híján – az Amerikai Egyesült Államok budapesti missziójához. Kérdés, vajon miért nem a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz, de legalábbis a SzEB brit egységéhez címezte, tekintve hogy 1945 júniusától a Szentszék és Magyarország közötti összeköttetést elsődlegesen a britek vállalták biztosítani. Az amerikai misszió vezetője, H. F. Arthur Schoenfeld nem is érezte illetékesnek magát a postázásra, Montini levelét csak egy hónap múltán továbbította Mindszentynek, miután a kommunikációs zavarra időközben fény derült. Ily módon a hivatalos értesítés a bíborosi kinevezésről egy hónapos késéssel jutott csak el a címzetthez.⁶⁶

⁶⁴ Hasonló esetre már volt példa, amikor 1929-ben Németországban a távozó Pacelli nuncius után rangban a legidősebb Kresztinszkij orosz nagykövet lett. Az új nuncius kinevezésével felmerült a kérdés, hogy *decamus natus*nak tekinthető-e, amihez Japán és Szovjet-Oroszország nem járult hozzá (a dolog pikantériáját csak fokozta, hogy a *doyenségre* aspiráló orosz követ hazáját, Szovjet-Oroszországot a Németországban diplomáciai képviseléssel bíró államok egy része még nem ismerte el). Lásd *A vatikáni magyar követ jelenti...*, összeáll. és bev. B. LŐRINCZ ZSUZSA, Budapest 1969, 195.

⁶⁵ ÁBTLL 3.1.9. V-700/32. 13. Mindszenty Beresztóczyhoz, Esztergom, 1946. január 31.

⁶⁶ National Archives and Records Administration, College Park, Maryland (NARA), Record Group (RG), 84. Records of the Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest Legation, General Records 1946. Box 103, 84o.4. Catholic Church. Mindszenty József 422/1946. sz. levele H. F. Arthur Schoenfeldhez, a budapesti amerikai politikai misszió vezetőjének. Esztergom, 1946. január 23. Eredeti gépelt, angol nyelvű tisztaát, autográf. E levélben Mindszenty annak továbbítását kérte Montini vatikáni helyettes államtitkár felé, hogy még nem kapott hivatalos értesítést bíborosi rangra emeléséről. (E levél gépelt, magyar és angol nyelvű fogalmazványai: ÁBTLL 3.1.9. V-700/32. 246–247.) – Az amerikai követ előző nap, január 22-én küldte el Montini január 17-ei üzenetét, amiben sürgönyileg kért választ arra a kérdésre, vajon Mindszenty megkapta-e az értesítést bíborosi kinevezéséről. Tudakolta, hogy mikor érkezik Rómába, egyúttal vázolta a forgatókönyvet. (ÁBTLL 3.1.9. V-700/32. 244. Szövegét közli SOMORJAI ÁDÁM–ZINNER TIBOR, *Majd halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Budapest 2008, 262–264.) Mindszenty válasza után két nappal, január 25-én az amerikai követ továbbította Montini még 1945. december 23-án kelt üzenetét: „Örömmel közlöm Excellenciáddal, hogy a legközelebbi konzisztóriumon, február 18-án a Szentatya Excellenciádat a

A malórt orvosolandó Mindszenty 1946. február 18-án az amerikai katonai misszió gépén utazhatott Rómába, hogy átvegye a bíborosi kalapot, gyűrűt és a titulust. Az egy hónapig elhúzódott második olaszországi tartózkodása alatt a pápa március 4-én fogadta kihallgatáson.⁶⁷ Mindszenty írásban is jelentést tett a magyarországi állapotokról, amelyben egyfelől megismételte a magyar kormány az irányú óháját, hogy „az Apostoli Szék és Magyarország között a nyilvános kapcsolatok újra megkötessenek”, ám ezúttal már személyes fenntartásait is megfogalmazta. Legalábbis egyértelműen erre utal a jelentésére március 14-ei keltezéssel érkezett válasz: „Aligha kell mondanom, hogy egy ilyen kívánsággal egyetért a pápa Őszentsége” – kezdte Montini a lényeggel egyetértő válaszlevelet, majd egy barokkos körmondat után a fenntartás szavait tolmácsolta: „mivel részéről is kétely merült fel, meg kell vizsgálni, hogy nem merült-e fel valami akadály a javaslatlaltal kapcsolatban.”⁶⁸

Mindszenty 1946 februárjára vált bizalmatlanná az új kormányzat szándékainak őszinteségét illetően, erre 1945 végén még nem volt alapos oka. Második római útja előtt azonban történt valami, ami radikálisan átforgalmazta a kormányról alkotott ítéletét: ez pedig nemigen lehet más, mint a szemében csak puccsszerűen törvénybe iktatott köztársasági államforma. „Úgy értesülök, hogy a Nemzetgyűlés a közeljövőben napirendre szándékozik hozni az alkotmányreformokat, köztük a köztársaság behozatalát az ezeréves magyar királyság megszüntetésének tervével” – írta alig leplezett felháborodással 1945 utolsó napján Tildy Zoltán miniszterelnöknek. „Ha ez a hír megfelel a valóságnak, ha nem is kaptam erről hivatalos tájékoztatást, a magyar primások több mint 900 éven át gyakorolt közjogi tisztéből folyóan óvást emelek ezen tervek ellen.”⁶⁹ Mindszenty szerint az alkotmányjogi kérdések felvetése „felette időszerűtlen”, inkább a szociális-gazdasági bajokat kellene orvosolni. Amennyiben a kérdést mégis napirendre akarják tűzni, úgy ebben „illik, sőt kell megkérdezni a népet”, azaz népszavazást kell tartani. Emlékeztette Tildyt,

bíborra emeli.” (ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 249. és 248. H. F. Arthur Schoenfeld levele Mindszenty Józsefnek. Budapest, 1946. január 25. Eredeti, aláírt angol nyelvű levél másolata és annak magyar fordítása. Ezt a levelet az érsek még aznap megköszönte. Uo. 26.) Mindszenty viszont már jóval a hivatalos értesítés kézhezvétele előtt, január 5-én elindította útlevelekérelmét. Az irat kiadásának akadályoztatásait emlékirataiban hosszasan ecsetelte.

⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 264. és 240. F. C. di Vignola főkamrás hivatalos értesítése az audienciáról. Vatikánváros, 1946. március 3.

⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V-700/30. 80–81. G. B. Montini *substitutus* 110.941. sz. levele Mindszenty József bíboros érsekhez. Vatikán, 1946. március 14. Másolat eredetiről, autográf. (Eredeti az ÁBTL-ből átadva a Primási Levéltárnak. Magyarul (a tanulmányunkban közölttől stilárisan eltérő): ÁBTL 3.1.9. V-700/30. 79–80; gépelt másolat uo. V-700/27. 249. A latin nyelvű levél szövege *Fiüggelék*, 2. sz.)

⁶⁹ PSzL 274. f. 7/247. ő. e. 5. és 8. fol.; PL Mindszenty-különgyűjtemény, 4. doboz; ÁBTL 3.1.9. V-700/15A. 296–298. (Mindszenty kéziratos fogalmazványja), 305–307. (gépelt, aláírt tisztázat); V-700/49. 213–215. és V-700/56. 184–186. (gépelt másolatok) – A levelet először a kormány által kiadott úgynevezett „Fekete Könyv” közölte (*Mindszenty József a népbírótság előtt*, Budapest 1949, 70–72.), majd lényegét közzétette a Mindszenty okmánytár I. kötete (*Mindszenty tanítása*, s a. r. VECSEY JÓZSEF, München 1957, 107–108.), ahol a szerkesztő megkérdőjelezte a levél hitelességét. Azóta a dokumentum több, előbbiekből hivatkozott levéltárban is előkerült, hitelessége igazolt. Szövegét újabban közölte SOMORJAI ÁDÁM–ZINNER TIBOR, *Majd balábra térve*, 255–257. – A kérdésről lásd: MÉSZÁROS ISTVÁN, *A köztársaság*, Állok Istenért, Egyházért, Hazáért (szerk. Somorjai Ádám–Zinner Tibor), Budapest 2000, 94–117.

hogy november 16-ai esztergomi látogatásakor, mint a kisgazdapárt vezére és kormányfő, még egyetértett vele ebben a kérdésben.

A népszavazás kiírását egyébként a társadalom nagyobb része is szívesen fogadta volna. Ám annak kimenetele már korántsem volt monarchiapárti. Egy, a fővárosi lakosság körében 1945 decembereben végzett magyar, de a szovjetekhez is eljutott közvélemény-kutatás legfontosabb kérdése a jövőbeli államformára vonatkozott, és a megkérdezettek 76 százaléka a köztársaság mellett döntött, míg csupán 20 százaléka ragaszkodott a monarchia fenntartásához.⁷⁰ A társadalom jelentős része igenis arra törekedett, hogy leszámoljon a múlttal és megújítsa a jelent, és ezt szimbolizálta az államformaváltás. A Nemzetgyűlés végül 1946. január 31-én elfogadta az 1946. évi I. törvénycikket, amely eltörölte a királyság intézményét és Magyarországot köztársasággá nyilvánította. Mindszenty az állam-egyház évezredes olajozott viszonyrendszerét látta veszélyeztetve, az ő ideális államformája a királyság volt és maradt, amiben a hercegprímás közjogi szerepköre is gyökerezett.

Ezért gondoljuk úgy, hogy a hercegprímás a köztársasági államforma keresztülvitele miatt vált bizalmatlanná a nunciatúra visszaállítását illetően, s bár emlékirataiban nem részletezte különösebben a gyanúját, de az – láthattuk – kitűnik, hogy szerinte a magyar kormány így szeretne kedvező színben feltűnni a Vatikán előtt, és hogy a nuncius akkreditálását mind a szovjetek, mind a magyar kormány saját igazolásukra akarják kihasználni, leplezve egyházellenes törekvéseiket. Mindszenty ezzel lényegében lebeszélte a pápát a diplomáciai kapcsolatok *haladéktalan* újrafelvételéről, de *bosszú távon* természetesen az akadálytalan szentszéki érintkezésben volt érdekelt, hiszen nuncius híján a magyar egyház elszigetelődött Rómától. Aggályoskodása azért érhetett célba, mert a helyzet hasonlított ahhoz, ami azokban az országokban történt, ahol a szovjet-kommunista erők és a katolikus egyház a történelem során már összeütközésbe kerültek egymással (Lengyelországban 1939–1941-ben, Litvániában 1940–1941-ben).

A pápai Államtitkárság Mindszentytől további véleményt várt annak eldöntéséhez, hogy szorgalmazza vagy sem, és ha igen, milyen szinten a kapcsolatok újrafelvételét: „Hálásak lennénk, ha óvatosan felderítenéd az ügyet és utána biztosítanál, hogy a magyar állam vezetői még kitartanak-e álláspontjukban és bizalommal vannak-e a küldendő apostoli nuncius iránt és szabadságot, valamint a tisztségéhez kapcsolódó jogokat biztosítanak-e neki”⁷¹ – sorolta Montini a tisztázandó kérdéseket, beleértve az elorozni szándékolt *doyenséget* is. Ám épp azért, hogy a korelnökség vitája nem hiúsíthassa meg a kapcsolatok felvételét, nuncius (nagykövet) helyett kész volt internunciust (követet) de-

⁷⁰ Roszsijszkij Goszudarsztvennij Arhiv Szocialno-Politicseszkij Isztorii (RGASzPD), Centralnij Komitet VK(b)P, Otgyel vnyesnyej polityiki, f. 17. op. 128. gy. 913. l. 156; G. P. MURASKO, *Kommuniszticeszkije partyii i katoliceszkaja cerkov Vosztočnoj Jevropi v poszlevojnemih politicseszkib realijah (1944–1948)*, Vlaszty i cerkov v SZSZSZR i sztranah Vosztočnoj Jevropi 1939–1958. Diskusszionnije aspektyi (szerk. G. P. Murasko–M. I. Odinocov), Moszkva 2003, 136.

⁷¹ ÁBTL 3.1.9. V-700/30. 81–81. G. B. Montini *sostituto* 110.941. sz. levele Mindszenty József bíboros érsekhez. Vatikán, 1946. március 14. Másolat eredetiről, autográf. (Eredeti az ÁBTL-ből átadva a Prímási Levéltárnak. Magyarul: ÁBTL 3.1.9. V-700/30. 79–80., gépelt másolat: uo. V-700/27. 249.)

legálni. Ezért a korábbi nuncius, Angelo Rotta visszaküldése helyett a Rotta mellett *auditore*ként szolgált Gennaro Verolino látszott a legalkalmasabb internuncius-jelöltnek.

A legelőnyösebb megoldás persze a régi apparátus visszatérése lett volna: ezzel a Szent-széknak megadatott volna az elégtétel képviselőjének méltatlan eltávolításáért; kikerülhettek volna az új akkreditáció kérdését, mert tagadhatatlanul szokatlan lett volna, hogy a katolikus anyaszentegyház feje a református lelkész Tildy Zoltánhoz mint államfőhöz küldje a képviselőjét; végül a hagyomány okán nem lehetett vitatni elsőbbségét a többi követtel szemben. Az internuncius alacsonyabb rangú diplomáciai személy, és Verolino előtérbe kerülése a hercegprímásnak nem kedvezett, mert ő – a jelek szerint – sokkal inkább a „rebellis” jezsuiták, köztük a Mindszenty részéről ki nem állhatott Jánosi páter véleményére hallgatott.⁷²

Úgy tűnik, 1946 tavaszára a Vatikánban lelohadt a kapcsolatok újjáélesztése iránti lelkesedés, ahol – láthattuk – azon is skrupulizáltak, hogy a kormány szándéklevelét Esztergomba, és nem Rómába címezték.⁷³ A katolikus egyház leendő követének valóban legalább négy objektív tényezővel kellett számolnia: 1) egy földrajzival, azaz hogy Magyarország a szovjet nagyhatalom szomszédállama 2) a szovjet katonai jelenléttel, ebből eredően az ország szuverenitáshiányával 3) az egyre nagyobb hatalomra szert tevő kommunista párttal 4) végül azzal, hogy a Szovjetunió szövetségese – ekkor még legalábbis – az Amerikai Egyesült Államoknak. Hogy e négy tényező együtt milyen előjelű egyházpolitikához vezet, ez 1945 végén, illetve 1946 elején még rejtve maradt, ám az új szomszédsági együttélés módozatait puhatól útkeresések mellett megerősödött az óvatos vagy inkább bizalmatlan erők hangja. És persze mind nyilvánvalóbbá vált az is, hogy a Szentszékkal történő diplomáciai kapcsolatok helyreállítását végső soron nemcsak politikai – különösen nem magyar belpolitikai –, hanem ideológiai szempontok is akadályozzák. A SzEB ugyanis sorra adta az engedélyeket diplomáciai kapcsolatok létesítésére, 1946 derekáig Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával, Svájjal és az emigráns spanyol kormánnyal, de a Szentszékkal nem. Így a római magyar követség csak közvetett módon tudott kapcsolatot teremteni a Szentszékkal: az Olaszországhoz akkreditált szentszéki nagyköveten keresztül.⁷⁴

Az 1946-os esztendő első felének történései a vallási türelem végét jelezték. Tavasszal a belügyi hatóságok hadjáratot indítottak a katolikus középiskolák ellen. Rendházakban, iskolákban tartottak házkutatásokat, fegyveres „összeesküvéseket” lepleztek le, szovjet katonák elleni „merénylőkre” bukkantak. A legsúlyosabb eset a gyöngyösi volt, amelyet a kommunisták az ottani ferencesek (páter Kiss Szaléz és társai) elleni megtorlás mellett a kisgazdapárt megroppantására is felhasználtak. A propagandahíreket következetesen cáfoló prímás fél év leforgása alatt nemzeti hőssé nőtt, akinek minden megnyilatkozása mindazt kifejezte, amit az ország nagyobb része is érzett a kommunistákkal és a szovjetek-

⁷² Szent István Társulat Irattára, Esty Miklós világi pápai kamarás hagyatéka, 2. iratcsomó, Esty Miklós 1945–1973 közötti iratai, rendezetlen.

⁷³ Uo., illetve lásd a 43. jegyzetet.

⁷⁴ MOL XIX-J-1-u, Gyöngyösi János iratai, 6. ő. e. (24. doboz). „Gyöngyösi külügyminiszter feljegyzései.” Feljegyzés Augusto Assettati olasz ügyvivő látogatásáról. Budapest, 1946. október 23.

kel szemben. A baloldal viszont az egyház felelősségétől visszhangzott és súlyos következményekre lehetett számítani. Szovjet katonák Oktogon téri halálesete (június 17.) kirobantotta a lappangó feszültséget: Vlagyimir Petrovics Szviridov altábornagy, a SzEB szovjet ügyvezető elnöke jegyzékben követelte a „fasisztabarát” ifjúsági egyesületek feloszlását.⁷⁵ Erre hivatkozva Rajk László belügyminiszter 1946. július 4-én elrendelte a valláserkölcsei egyesületek feloszlását, megbénítva ezzel a felekezeti ifjúsági munkát. Az intézkedés legkomolyabb áldozata az a KALOT (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete) lett, amelynek jezsuita vezetői a legutolsó pillanatig bíztak a *modus vivendi* lehetőségében, s akik Rotta nuncius kiutasítása előtt még szervezték és összehangolták az éhező Budapestet segítő pápai élelmezési segélyakciót. A jezsuita P. Nagy, akit a feloszlás híre Rómában ért, azonnal felmérte: a kommunistákkal kacérkodó KALOT két tűz – a taktikáját ellenző hercegprímás és a szovjetek – közé került. Pedig a *modus vivendi* lehetősége melletti, szinte egyetlen valóságos érv – és nem csak elméleti elgondolás – a tömegeiről felmutatni képes KALOT működésének biztosítása volt. A magyar jezsuiták e szervezet példáján próbálták bebizonyítani a Vatikánnak, hogy a szovjetekkel együtt lehet működni, ezért hívtak meg az egyesület fennállásának tízéves évfordulójára egy Komszomol-küldöttséget, és ezért írtak alá együttműködési megállapodást a baloldali ifjúsági szervezetekkel. A túlélést a prímás ellenében egy pápai rokonszenv-nyilvánítás biztosíthatta volna ideig-óráig, azonban ehhez is komoly eredményekkel kellett volna igazolni a „*modus vivendi*”-út járhatóságát.

„Kettőt akarok kérni” – jegyezte fel, immár újra Magyarországon, naplójába a jezsuita páter: „a nunciatúra visszaengedését, és az én személyem meghívását Moszkvába.”⁷⁶ Ezek érdekében 1946. szeptember 6-án hosszasan tárgyalt Oszokinnal. A szovjet politikai tiszt korábban is többször kifejtette, hogy Mindszentyt a Vatikán előretolt előőrsének tartja, aki római utasításokat követ, a nunciatúra visszaállítását saját diadalaként könyvelné el, és ezt az előnyt nem adhatják meg neki. „Mindenki azt mondaná, hogy a hercegprímás macacs keménysége előtt hajoltak meg az oroszok. Ezt pedig ők sohasem fogják megtenni.”⁷⁷ Nagy páter rendületlenül érvelt: a nunciatúra komoly támpont lehetne abban, hogy a magyar katolicizmussal való áldatlan küzdelmet lecsillapítsák, s hogy a Szentszék jelöltjét,

⁷⁵ Szövegét magyar fordításban elsőként közzétette FÖLDESI MARGIT, *A megszállók szabadsága*, Budapest 2002, 444–447; utóbb: *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció, 1944–1948*, szerk. HORVÁTH JULIANNA–SZABÓ ÉVA–SZÜCS LÁSZLÓ–ZALAI KATALIN, Budapest 2003, 258–260. – Korabeli szovjet iratok szerint június végén a SzEB két memorandumot intézett a magyar kormányhoz. A másodikban haladéktalan fellépést, a reakció megfékezését és név szerint a KALOT és a cserkészlet feloszlását követelte. RGASZPI Centralnij Komitetet VK(b)P, Otgyel vnyesnyej polityiki, f. 17. op. 128. gy. 124. l. 77. (A szovjet politikai elemzők az 1946. tavaszi–őszí fejleményeket a kisgazdapárt jobboldalának erősödő szovjet- és kommunistapárt-ellenes fellépésével magyarázták, egyértelmű összefüggést találva a terrorcselekmények és a politikai aktivizálódás között. A vöröskatonák ellen elkövetett merényletek száma 1946. júliusban 8, augusztusban 5, szeptemberben 5, októberben 6, novemberben 2, összesen 26 eset volt. Ugyanezen időszakban az ugyancsak megszállt Ausztria szovjet zónájában 22 merénylet történt. A 48 merénylet 75%-át katonák, 25%-át tisztek ellen követték el. RGASZPI Centralnij Komitetet VK(b)P, Otgyel vnyesnyej polityiki, f. 17. op. 128. gy. 116. l. 145.)

⁷⁶ OSzKK 216. f. 20. ó. e. 14. fol, P. Nagy Töhötöm naplója, 1946. szeptember 1.

⁷⁷ OSzKK 216. f. 20. ó. e. 21. fol, P. Nagy Töhötöm naplója, 1946. szeptember 6.

Mons. Verolinót – akiről Oszokin a pátertől hallott először – folyamatosan tájékoztatta a belső vitákról. Ám minden hiábavaló volt. Az egyetlen esély esetleg az lehetett volna, ha módot találnak arra, hogy a nunciatúra visszahozásának az érdemét ne Mindszenty könyvelhesse el magának. Barankovics Istvánban, a Demokrata Néppárt vezérében fel is merült a gondolat, hogy „Szekfű Gyulát és a Demokrata Néppártot lehetne erre nagyon jól és óriási erkölcsi eredménnyel felhasználni”.⁷⁸ A nunciatúrával kapcsolatban a szovjetek még azt is igényelték, hogy a Vatikán tegye az első komoly lépést, amire aztán ők nagylelkűen válaszolhatnak. Reménytelen felvetés volt ez azok után, hogy fasisztának bélyegezték, majd felszámolták a vallási alapon szerveződött ifjúsági egyesületeket. A Szent-széki előtt a jezsuiták Moszkva-barát útkeresése súlyos kudarcot vallott.

A jezsuita–szovjet egyeztetéseken 1946. október 18-án merült fel utoljára a nunciatúra ügye. Az előző beszélgetéseket is összegezve Oszokin közölte a hivatalos moszkvai álláspontot:

„tudják, hogy meg kell egyezni az egyházzal, és meg is fognak, most azonban olyan feszült a légkör, hogy jelenleg erről komolyan nem tárgyalhatunk. Véleménye szerint 1-2 év kell ahhoz, hogy őszinte megegyezés jöjjön létre. Erre a konkordátumra ők is számítanak és tudják, hogy az elvek miatt nem lesz nehézség, mert az egyház tudott modus vivendit, sőt kollaborációt találni a liberálkapitalizmussal, pedig hitelvi alapon az sincs közelebb az egyházhhoz, mint a kommunizmus. A kommunizmus kegyetlen eszközökkel jutott uralomra, s az új életformának ez a véres megszülése még ma is tart. Tisztában vannak azzal, hogy az egyház ma még nehezen ülhet le velük tárgyalni, mert a múlt embereinek felszámolása még mindig tart, és ők tudják, hogy ez mézázros munka. De egyszer ez el fog csitulni és akkor megmaradnak csak a vívmányok és az új emberek, s ezek már az egyház szemében is salonképesek lesznek. Tehát a szovjet részéről be fog következni a közeledés. Ők csak attól félnek, hogy az egyház részéről fog ez nehezebben menni.”⁷⁹

A szovjet politikai tiszt, akiről Nagy Töhötömnek igen elismerő véleménye volt („komoly tehetség”), mondhatni a jövőbe látott. Nincs már napirenden a *modus vivendi* – szavainak ez volt a világos üzenete. A tárgyalás után pár nappal Nagy Töhötöm megkapta kiutazási engedélyét, és 1946. október 24-én újból, ezúttal véglegesen elhagyta Magyarországot. Utolérte a hercegprímás büntetése, amiért tőle eltérő, a szovjetekkel egyezkedő elképzelései voltak, és ezért a jezsuita rend vezetésével Dél-Amerikába küldette. 1947. január 4-én indult Rómából Buenos Airesbe. Ha hazájában marad, nem kerülte volna el a politikai rendőrség „vendégszeretetét”: a magyar államrendőrség államvédelmi osztályától ugyanis március 10-én idézés érkezett üres lakására.⁸⁰ Egyéni sorsának illetően alakulásával lezárult a szovjetek és a hozzájuk közvetlen kapcsolatot kereső, egyensúlyozó, kompromisszumkereső egyháziak érintkezésének rövid periódusa.

Az egyesületek felszámolása teljesen befagyasztotta a diplomáciai kapcsolatok újravételekét. Mindszenty azt is megkérdőjelezte, vajon történt-e egyáltalán

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ OSzKK 216. f. 20. ő. e. 45. fol, P. Nagy Töhötöm naplója, 1946. október 18.

⁸⁰ BALOGH MARGIT, *Huszadik századi keresztények*, Jelentkezünk 2, 1–2 (1990–1991) 51, 204–206. (A szovjetek felé történő kísérletről lásd P. Kerkai Jenő és P. Nagy Töhötöm 1946. június 24-én kelt összefoglalását Mindszenty József hercegprímás részére, BALOGH MARGIT, *Egy igazoló jelentés 1946-ból*, uo. 171–186.)

bármilyen lépés az ügyben: „eddig azért nem valósult meg ez az életbevágóan fontos ügy, mert vagy a magyar kormány nem vitte a Szövetségeselek Ellenőrző Bizottsága elé, vagy ha vitte, annak elnöke nem terjesztette elő” – osztotta meg feltételezését Mindszenty Schoenfeld amerikai követtel, kérve egyúttal a mulasztás orvoslására.⁸¹ Az orosz külügyminisztérium levéltárában – bár részlegesen már kutathatók a magyarországi SzEB iratai – még valóban nem követhető nyomon a kapcsolatok felvételét kérelmező magyar irat sorsa.

Ráadásul a belpolitikai vihar továbbra sem csitult. Augusztus 2-án jelent meg a kormánynak a papsághoz szóló, egyszerre hízelgő és vádaskodó felhívása, amit a szovjet hadsereg főparancsnokságának levele, a katolikus egyesületek feloszlását követelő úgynevezett Szviridov-jegyzék bizonyos megállapításai ihlettek, amennyiben a jegyzék szerint egyes szervezetek és tényezők, *elsősorban a katolikus papság* nem nyújtott segédkezet „a megszálló hadsereg és a magyar nép békés együttélésének munkálásához”.⁸² A kormánynyilatkozatra a bíboros augusztus 10-én válaszolt, és mély megdöbbenését fejezte ki, amiért a kormány vállalkozott az egyház általánosságokon alapuló pellengérré állítására. Nem először, és nem is utoljára felsorolta a magyar katolikusok panaszait: a diplomáciai kapcsolatok hiányát a Vatikánnal, az egyházi iskolák elleni támadásokat, a katolikus szervezetek feloszlását, körmenetek engedélyezésének megvonását, papok bebörtönzését, a katolikus sajtó és politikai párt hiányát.⁸³

Katolikus napilap híján az egyház véleménynyilvánítási és vitafóruma nem a média, hanem a szószék lett. Mindszenty beszédei ezért is kelteneek mind nagyobb figyelmet, és a hitélet gyakorlása ezért tűnhetett államellenes provokációnak a baloldali politika szemében. A heves „adok-kapok”-ba a katolikus vallású Gyöngyösi külügyminiszter az elvárt politikai vonalhoz igazodva, de felületes ismeretekkel szállt be. 1946. augusztus 17-én egy újságírói kérdésre – van-e Magyarországnak a Vatikánnal konkordátuma – azt felelte: „konkordátum van, de nincs diplomáciai viszony”. Holott külügyminiszterként ismernie kellett volna az általa helytelenül konkordátumnak minősített 1927-es *intesa semplice* jogi természetét. Ám igen súlyos szerződészegésnek hathatott, amikor Mindszenty József esztergomi érsek kinevezésének körülményeit említve nem tárta fel a SzEB diplomáciai érintkezést gátló magatartását, ehelyett a teljes felelősséget áthárította a Szentszékre, amikor így folytatta:

⁸¹ NARA RG 84. Records of the Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest Legation, General Records 1946. Box 103. 840.4. Catholic Church. Mindszenty József levele Arthur Schoenfeld követnek. Esztergom, 1946. augusztus 2. Eredeti, angol nyelvű gépelt tisztázat, autográf. (Teljes szövege *Függelék*, 3. sz.) – A levél fogalmazványát az 1948. december 23-án tartott házkutatáskor lefoglalták, az a vizsgálati eljárás anyagát képezte. (ÁBTLL 3.1.9. V-700/15A. 367. Mindszenty kézírásával készült fogalmazvány; V-700/27, 250. és V-700/32, 27. és 29. A fogalmazvány gépelt tisztázata, utóbbi helyen a levélben jelzett melléklettel, ami Tildy Zoltán levelének angol fordítása. Tildy levele magyarul: ÁBTLL 3.1.9. V-700/27. 295.)

⁸² Az 1946. szeptember 6-ára összehívott püspöklkari értekezlet jegyzőkönyve, 3. napirendi pont. *A magyar katolikus püspöklkari tanácskozások*, 132–133.

⁸³ Uo. 139–141.; ÁBTLL 3.1.9. V-700/30. 259–263; Mindszenty József 4001/1946. sz. levele Nagy Ferenc miniszterelnökhöz, Esztergom, 1946. augusztus 10.

„A hercegprímás a konkordátum ellenére lett kinevezve. A magyar kormány három személyt proponált s a Vatikán egy negyediket nevezett ki. De vallási kérdésekben nincs semmi viszály, mindenki szabadon gyakorolhatja vallását. Nemzeti ünnepünket, Szent István napot, akadály nélkül megtartjuk. – De az ultramontán politika, amelynek erős kapcsolatai voltak a feudalizmussal, most nagyon veszedelmes, nemcsak az Egyházra, de az egész országra is.”⁸⁴

4. A SZENTSZÉK SZOVJET MEGÍTÉLÉSE ÉS A KELETI TÖMB NUNCIATÚRÁI

Miután a Vörös Hadsereg átlépte Kelet-Közép-Európa államainak határait, a szovjet politika egy új társadalmi-politikai valósággal találta szemben magát: a katolikus egyházzal. Csehszlovákiában, Lengyelországban és Magyarországon a lakosság túlnyomó többsége, Jugoszláviában közel fele évszázadokon keresztül egybefonódott ezzel az egyházzal.

Szovjet–Oroszországnak – az 1922-es éhségsegély-szerződést leszámítva – kevés tapasztalata volt szentszéki kapcsolatok terén. Ráadásul a cári Oroszországtól megörökölte az ortodoxia által táplált katolikus-ellenességet, hiszen a görögkeletiek szemében a katolikus „eretnység” rosszabb volt, mint a pogányság. Oroszországban a római katolikus egyházat II. Katalin 1769-ben kiadott rendelete alapján irányították, amelynek értelmében a püspökök kinevezése és elmozdítása nem a Szentszék, hanem az orosz kormány joga. A diplomáciai kapcsolatok történetét kérészetű követcserek, kiutasítások és egyezkedések sorozata fémjelzi. Hosszabb időre Napóleon legyőzése után, 1817-től 1866-ig volt kapcsolatnak minősíthető érintkezés, benne az orosz–szentszéki 1847-es „*accomodamento*”-val, az orosz fennhatóság alá került lengyel katolikusok érdekében aláírt megállapodással, amit azonban II. Sándor cár 1866-ban felmondott. Közel harmincéves szünet után, 1894 és 1917 között – hol romló, hol javuló tendenciával – ismét élő kapcsolat alakult ki a Szentszék és Oroszország között, ám ez idő alatt sem volt a Szentszéknek Oroszországban állandó képviselője.

A pápa kapcsolattartása a katolikus hívekkel Oroszországban és fordítva az orosz belügyminisztériumon keresztül folyt, amelyben működött egy ügyosztály az „idegen vallásúak” lelki ügyeinek intézésére. Amikor a Szentszék megsértette ezeket a szabályokat, és közvetlen kapcsolat kiépítésére törekedett az Oroszországban élő római katolikusokkal, ez a belügyminisztérium éles tiltakozását váltotta ki, mivel az orosz állami törvények Nagy Katalin cárnő 1772-es rendelete óta előírták, hogy „a pápai bullák, üzenetek és utasítások és egyáltalán bármilyen okmány, ami a pápai irányítástól származik, nem léphet életbe a birodalomban legfelsőbb engedély nélkül”. 1917 júliusában a Szentszék felvetette a vatikáni követ kinevezését, amire azt a választ kapta, hogy a februári forradalom után hatalomra került Ideiglenes Kormány „célszerűnek tartaná, ha várának egy kicsit a kérdés megvitatását illetően, a háború végéig”. Ezzel be is fejeződött a Szentszék és az Ideiglenes Kormány közötti tárgyalás. A katolicizmustól való idegenkedés a bolsevik rendszerben tovább élt, az univerzális és harcos római katolikus egyház a szovjet kormányzat szemében sokkal

⁸⁴ MOL XIX-J-1-u, Gyöngyösi János iratai. Interjúk, cikkek, 4. dosszié, 60. irat. M. Dijours amerikai újságíró kérdéseire adott válaszok, 1946. augusztus 17.

rosszabb intézmény volt, mint az állampolitikai célok érdekében tetszés szerint felhasználható és rendőrileg igazgatható orosz görögkeleti egyház.⁸⁵

A Szentszék – mint egy nemzetek felett álló, a katolikus világot irányító legfőbb egyházi szerv – a két világháború között a kelet- és közép-európai térség országai közül konkordátumot kötött Lengyelországgal (1925), Romániával (1929), a Német Birodalommal (1933), Ausztriával (1934) és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal (1935),⁸⁶ *modus vivendit* írt alá Csehszlovákiával (1928), és létrehozta a lateráni egyezményt Olaszországgal (1929). A Magyar Királyság esetében a már említett *intesa semplice* volt hatályban. Jogi minősítésüktől függően ezek az okmányok határozták meg a nevezett országokban a katolikus egyház helyzetét, privilégiumainak mértékét, a világi hatalom és az egyház viszonyát. A rögzített elvek egyfelől szavatolták a katolikus egyháznak az államtól való függetlenségét és szabad kapcsolattartását a Szentszékkal, másfelől megszabták az államnak az egyház irányába vállalt kötelezettségeit, elsősorban az oktatás, az egyházi tulajdon kezelése (érinthesetlen) és a családjog terén.⁸⁷

A bolsevik politikusok a Szovjetunió németek általi megtámadásáig a társadalom életéből kiiktatandó „feudális csökevényként” tekintettek a vallásra és hordozóira, az egyházakra. A honvédelem viszont kényszerű együttműködést hozott, aminek intézményi keretétől 1943. szeptember 14-én felállították az Orosz Ortodox Egyházügyi Tanácsot, majd az oroszországi nem ortodox vallási közösségek, egyházak – a törvény sorrendjét követve: a muzulmán, a zsidó, a buddhista, illetve az örmény-gregorián, a görög katolikus, a latin szertartású katolikus és az evangélikus egyház, valamint a szekták – felügyeletére 1944. július 1-jei hatállyal létrehozták a Vallásügyi Tanácsot.⁸⁸ A Magyarországon 1945. január 20. és 1947. szeptember 15. között működött Szövetséges Ellenőrző Bizottság egyházakkal összefüggő döntéseit, ezáltal a magyar kormány egyházpolitikai lehetőségeit – beleértve a Szentszékkal való kapcsolattartást is – feltehetően befolyásolták a Népbiztosok Tanácsa (azaz a kormány) mellé rendelt két kormány szerv állásfoglalásai. Egy 1946 tavaszi összeg-

⁸⁵ Goszudarsztvennij Arhiv Rossziszkoj Federacii (GARF) f. 6991. op. 3c. gy. 1435. l. 40–57; GERD STRICKER–STEFAN SAMERSKI, *Rußland, Lexikon für Theologie und Kirche I–X* (hg. von WALTER KASPER), Freiburg–Basel–Wien 1993–2001, VIII, 1374–1389.

⁸⁶ Ez a konkordátum végül nem lépett hatályba, mert a szerb ortodox egyház nyomásának engedve az erre vonatkozó törvényjavaslatot nem terjesztették a jugoszláv szenátus elé.

⁸⁷ A rendkívül bő szakirodalomból felírók: *Konkordat zawarty pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r.* „Światosław” Spółdzielnia Wydawnicza, Lwów 1925; LUDWIG VOLK, *Das Reichskonkordat vom 20. Juli 1933. Von den Ansätzen in der Weimarer Republik bis zur Ratifizierung am 10. September 1933* (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte, Reihe B: Forschungen 5), Mainz 1972; Konkordátum a Szentszék és a Német Birodalom között (1933. július 20.), NÉMETH ISTVÁN, *Demokrácia és diktatúra Németországban, 1918–1945, II, A „Harmadik Birodalom”, 1933–1945, Összegzés és dokumentumok*. Budapest 2007; GARF f. 6410. op. 1. gy. 69. l. 1–2. *Projekt konkordatu 1935 g. Vatikana s korolevstvom serbov, horvatov, szlovenecov* [az 1935. évi, a Vatikán és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal kötött konkordátum tervezete]; *Modus vivendi. Úmluva mezi republikou Československou a Svätou stolicí zjednúna v lednu 1928*. Interneten: <http://spcp.prf.cuni.cz/dokument/modus.htm> (2012. 02. 18.); Polzovics Iván, *A lateráni szerződés. A szentszéki nemzetközi jogi helyzete* (Szent István könyvek 114), Budapest 1934.

⁸⁸ GARF f. 6991. op. 3. gy. 79. l. 23. Szolgálati szabályzat; uo. a Vallásügyi Tanács létrehozásáról szóló 628. sz. rendelet szövegét lásd f. 6991. op. 3. gy. 95. l. 164–168.

zés szerint mindenki számára, „aki ismeri a történelmet”, „világossá kell tenni, hogy a Vatikán politikai intrikái ártottak a nyugati világnak a szabadság kivívására tett próbálkozásainak”, és „véget kell vetni a római pápizmusnak mint nemzetközi politikai szervezetnek”. A cél érdekében javasolt gyakorlati teendőket hét pontba sorolta: 1) az állam és az egyház teljes szétválasztása minden országban, teljes és korlátlan vallásszabadság, jog minden vallás számára a propagandára és vallási tanai terjesztésére 2) az állami oktatás elhatárolása mindenféle egyházi hatástól és befolyástól 3) a katolikus egyház tulajdonában álló földbirtokok átadása a lakosságnak azokban az országokban, ahol a katolikusok többségben vannak 4) a bíborosok és más főpapok arányos képviselése a Római Kúrián a demokratikus országok részéről 5) polgári házaságkötés bevezetése minden országban 6.) *a Vatikán követelmények visszahívása, tekintettel arra, hogy a Vatikán nem önálló állam* 7) egyenlő adókvivetés minden egyház templomi javaira.⁸⁹

A szocialista országokban jogi evidenciaként kezelt tétel volt, hogy a Szentszék nem bír nemzetközi jogalanyisággal. Az 1950-es évek egyetemi tankönyve ma már mosolyogtató ideologizáltsággal tagadta a Vatikán nemzetközi jogalanyiságát: „Legjellemzőbb a zavaros okoskodásokra a monopolkapitalisták egyik viharedzett hírverőjének, J. L. Kunz – most amerikai – tanárnak fejtegetése, melyben arra a következtetésre jut, hogy a Szentszék mindig alanya volt az általános nemzetközi jognak, az maradt 1870 után, és ma is az. A lateráni szerződés létrehozta új államként a Vatikán-államot, melynek alkotmánya azonban a Szentszékből deriválódik, tehát a Szentszék vazallus állama. Ha mindez nem is győz meg a Szentszék vagy a Vatikán nemzetközi jogalanyiságáról, arról mindenesetre meggyőző, hogy ehhez az alanyhoz csak feudális fogalmakkal lehet közelíteni.”⁹⁰

A fentebb idézett orosz irat nemcsak a Vatikán államiságának és a Szentszék nemzetközi jogalanyiságának tagadása, hanem időpontja – 1946. május 6. – miatt is érdekes. A Vatikán és a katolikus egyház ekkori szovjet megítélése, pontosabban elítélése határozott volt ugyan, mégis bizonyítható némi ingadozás a potenciális imperialista-barátság vádja és a lehetséges szövetséges között. Magyarország moszkvai követe – nagyjából az előbbi irat időpontjával egyezően – például csupán a hagyományos merev elzárkózást érzekelte: „amennyire tüntetőleg kedvez – legalábbis külsőleg – a szovjet kormányzat az ortodox egyháznak, annyira elzárkózó, merev, sőt ellenséges magatartást tanúsít a római egyház iránt. Éppen ezért a görögkeleti egyház fejének megengedi a nem katolikus keresztény egyházak vezetőivel való érintkezést (Canterbury érsekének moszkvai látogatása és annak visszaadása a pátriárka által), de semmiféle kapcsolatot vagy közeledést a Vatikán felé nem tűr el.”⁹¹ Nyugati kutatók viszont inkább úgy vélik, hogy a szovjet kormány 1947-ig folyamatosan meg-megújította tapogatózásait Róma irányába, bizonyítékul hozva két ma-

⁸⁹ GARF f. 6991. op. 1 gy. 77. l. 300. 1946. május 9., n. 129. *Politika Vatikana vo vtoroj mirovoj vujne* c. összefoglalás Leo Lemantól. Következtetések. (Kiemelés tőlem – B. Ma.)

⁹⁰ *Nemzetközi jog. Egyetemi tankönyv*, szerk. HAJDU GYULA, Budapest 1954. 131. A Szentszék nemzetközi jogalanyiságáról szóló állásfoglalások összefoglalását lásd RÓNAY MIKLÓS, *Az egységesség elve a katolikus egyház külügyi tevékenységében*, PhD-értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem 2006, 11–17.

⁹¹ MOL XIX-J-1-j-Szovjetunió-IV-270 (14. doboz). Szekfű Gyula követ jelentése Gyöngyösi János külügyminiszternek. Moszkva, 1946. április 29.

gyar jezsuita – a már említett P. Jánosi József és P. Nagy Töhötöm – tevékenységét.⁹² P. Jánosi volt Rotta nuncius egyik fő segítője a budapesti zsidók mentésében, P. Nagy pedig a két világháború közötti, országos jelentőségű KALOT egyik vezetőjeként vált ismertté. „Tóhi atyának” az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött iratai szerint valóban közvetíteni próbáltak Moszkva és Róma között.

A 2. ukrán front parancsnoka, Malinovszkij szovjet marsall és az országba átdobott politikai tisztek, akiknél a katolikus szervezetek számára P. Nagy védelmet keresett, fantáziát láttak a szervezetek Rómáig elérő kapcsolatrendszerében. A nagyhatalmi viszonyokat jól ismerő, kalandoktól sem visszariadó Nagy Töhötöm 1946 őszéig ötször utazott inkognitóban Rómába, hol amerikai katonai menlevéllel, hol pápai útlevéllel, hol civilként, de mindannyiszor szovjet rábólintással.⁹³ Moszkva még egy bizonyos „keretmegállapodást” is felajánlott, amelyet a Vatikánnak Kelet- és Közép-Európa országaival kötött egyezményei követtek volna. Hasonló szondázásokat végzett a későbbi meissenai püspök, Heinrich Wienken (1883–1961) is, aki a háború utáni években harmincöttször (!) találkozott különböző szovjet katonatisztekkel, és szép csendben lényeges biztosítékokat alkudott ki a kelet-német katolikus egyház számára.⁹⁴ Szovjet részről akkor még érdek mutatkozott arra, hogy éppen – a még nem végérvényesen megosztott – Németországban egy viszonylag türelmes valláspolitikát demonstráljanak, és a katolikus kisebbséget egy kissé a protestáns többség ellen is kijátsszák megszállási övezetükben. Ám Moszkva részéről a kapcsolatépítésnél erősebbnek bizonyultak az azok annullálására irányuló, hagyományból is táplálkozó törekvések, míg végül a hidegháború kialakulásával utóbbi kerekedett felül.

Milyen mintával szolgálhatott a szovjet zónába került országokban folytatott gyakorlat? Látszólag annyifélével, ahányan voltak. Ám általánosságban mégis helytálló az a megállapítás, hogy 1944/45-től 1947/48-ig szinte valamennyi kelet-közép-európai kormánynak érdekében állott, hogy a vallási türelem bizonyos mértékét mutassa, és lehetőleg tárgyalási kapcsolatban maradjon a Szentszékekkel. A háborúból győztesként kikerült közép-európai államok külképviseletei és propagandaszervei általában eleve zavartalanul működhettek. Romániában az a különleges helyzet állt elő, hogy mivel az 1944. augusztus 23-ai átállást követően a király és a személyéhez akkreditált diplomáciai testület tagjai – a diplomáciai jogok felfüggesztésével – a helyükön maradtak, az országnak lehetősége nyílt arra, hogy az összes semleges országbeli külképviseleteit fenntartsa. Magyarország mozgásterét ezzel szemben a fegyverszüneti egyezmény korlátozta. Ám végeredményben függetlenül attól, hogy győztese vagy vesztese volt a háborúnak, a Szovjetunió érdekszférájába került országok egyikében sem maradhatott meg a pápai nunciatura.

Magyarországhoz hasonlóan 1945-ben Lengyelországban sem volt hivatalos diplomáciai képviselője a Szentszékeknek, oda a pápa eleve nem küldött nunciust, de 1945. július 20-án – a lengyel emigráns kormány tiltakozása ellenére – visszatérhetett a németek által 1942-ben Franciaországba internált August Hlond poznań-gnieźnoi érsek, bíboros-prí-

⁹² STEHLE, *Geheimdiplomatie im Vatikan*, 241.

⁹³ OSzKK 216. f. 20. ó. e. Naplójegyzetek.

⁹⁴ STEHLE, *Geheimdiplomatie im Vatikan*, 245.

más. Hlond Rómában a pápai Államtitkárság első szekciójának titkárától, Domenico Tardinitől 1945. július 8-án meghatalmazást (*facultas specialis*) kapott arról, hogy joghatósági felhatalmazása van „az egész lengyel területen” és egy pápai legátus, azaz követ státusával rendelkezik.⁹⁵ Ez a meghatalmazás nem rögzítette kifejezetten, hogy az 1939-es határok közötti Lengyelországról van-e szó, amelyre az 1925-ös konkordátum vonatkozott, vagy az 1945-ben ténylegesen újraírt államhatárokról. A Szentszék joggyakorlata szerint mindenestre csak olyan területekről lehetett szó, amelyre az 1925-ös konkordátum hatálya kiterjedt, főleg mert a Szentszék ezt vette tekintetbe az 1933-as német birodalmi konkordátumban. Kivételt csak a danzigi püspökség képezett, mivel Danzigot joghatóság szempontjából kivett (*exempt*) püspökségként 1925-ben a varsói nunciushoz rendelték. Még alig zárult le a potsdami konferencia (1945. június 17.–1945. augusztus 2.), amikor Hlond bíboros augusztus 15-én – hivatkozva a Szentszéktől kapott speciális felhatalmazásra – öt lengyel prelátust apostoli adminisztrátorrá nevezett ki a lengyel állam által birtokba vett német birodalmi területekre, az Odera–Neisse határvonalától keletre. Ám eredménytelenül fáradozott azon, hogy intézkedését a kormány úgy tekintse, mint az új lengyel helyzet Vatikán általi elfogadását. A Szentszék ugyanis nem csatlakozott a potsdami konferencia döntéséhez, amellyel a szövetségesek megvonták az elismerést a londoni lengyel emigráns kormánytól, és helyette a varsói Ideiglenes Kormánnyal létesítettek diplomáciai kapcsolatokat.

Viszonzásul a lengyel kormány sem ismerte el az apostoli adminisztrátorok kinevezését, majd szeptemberben felmondta az 1925-ben kötött konkordátumot azzal az indokkal, hogy azt a Szentszék egyoldalúan megszegte, amikor 1940-ben német nemzetiségű püspököt, illetve adminisztrátort nevezett ki Chełm (Holm) és Poznań–Gniezno lengyel püspökségek élére.⁹⁶ A varsói lengyel kormány tehát – a magyar helyzettől eltérően – maga bontotta fel a konkordátumot és szakította meg a diplomáciai viszonyt, ami előrevetítette a kíméletlen laicizálás kezdetét. Az emigráns kormányhoz 1947-ig Filippo Cortesi érseket akkreditáltak nunciussá. A konkordátum felmondásával az egyház elvesztette a nemzetközi jog által védett státusát, ugyanakkor a püspöki kinevezésekhez többé nem kellett állami beleegyezés. Feltehetően egy nunciussá Varsóba való küldésével és ezáltal Lengyelország új kormányának elismerésével a lengyel katolikus egyház sem kerülte volna el a későbbi súrlódásokat, azonban a kapcsolat fenntartása valószínűleg csökkentette volna az országra nehezedő szovjet nyomást, és talán azokat a nemzeti kommunista erőket is erősíthette volna, amelyek nem pusztán manővernek tekintették az egyházzal kötött kompromisszumos megállapodást 1950-ben. XII. Pius alatt nemcsak a lengyel, hanem az ugyancsak emigrációba kényszerült litván kormány is tovább működtethette vatikáni követségét. Változás 1958-ban következett be, amikor az új pápához (XXIII. János) a fennálló szokás szerint új megbízólevél kellett, amit a száműzetésben lévő kormányoktól az Államtitkárság nem fogadott el. Ezzel nem ismerték el a két emigráns kormány képviselőinek követi címét, ezentúl csak az emigráns kormányaiktól fenntartott

⁹⁵ JAN KOPIEC, *Polen, Kirche und Katholizismus seit 1945*, II, Ostmittel-, Ost- und Südosteuropa (hg. von Erwin Gatz), Paderborn–München–Wien–Zürich 1999, 103.

⁹⁶ STEHLE, *Geheimdiplomatie im Vatikan*, 239.

követségek egyszerű vezetőinek (*gerente*) tekintették és címezték őket, és nem viszonzták saját képvisellel (az emigráns kormányt 1972-ig Kazimierz Papée képviselte a Szent-széknél).⁹⁷ A diplomáciai kapcsolatok azonban csak a szovjet birodalom széthullásával, 1989-ben álltak helyre.

Jugoszláviával és Csehszlovákiával – mint győztes államokkal – nem szakadt meg sem jogilag, sem ténylegesen a Szentszék diplomáciai kapcsolata. A Vatikán 1945 tavaszán nyilvánította fogadókészségét a diplomáciai kapcsolatoknak a csehszlovák oldal által felajánlott megújítására, és 1945 nyarán hivatalosan megerősítette Raffaele Forni prágai nunciatúriai ügyvivő meghatalmazását, majd 1946 nyarán a pápa elfogadta az új csehszlovák követ megbízólevelét.⁹⁸ A helyzet az 1948. január 24-ei kommunista hatalomátvétel után változott meg. Az egyház- és vallásellenes intézkedéseket Beran prágai érsek nem nézhette szóltanul, és az új alkotmány előkészületekor levelet intézett a köztársasági elnökhöz, amiben kifejtette, hogy a katolikus intézmények az egyház életének nélkülözhetetlen részei, és kérte ezek jogi és gyakorlati helyzetének tisztázását, ami a Szentszékkal való jó viszony fenntartásához is alapvető. Javulást remélt a pápa személyét ért támadásokat illetően is.⁹⁹ „Jutalmul” 1949. júniusban letartóztatták és házi őrizetbe helyezték, miközben a Szentszéktől ügyvivőjének visszahívását kérte a csehszlovák kormány. Prágában tehát a diplomáciai kapcsolatok megszakítása együtt járt a belső „rendcsinálással”.¹⁰⁰

Jugoszláviában Tito marsall azonnal egy radikális, forradalmi egyházpolitikába fogott. A partizáncsapatok bevonulása után 1945 szeptemberére megölték 2 püspököt, 243 papot, 19 egyházi személyt, 7 szerzetest és apácát; 164 papot letartóztattak, 89-en eltűntek.¹⁰¹ Alojzije Viktor Stepinac zágrábi érseket a váddal, hogy a háború alatt együttműködött a horvát bábállamban Ante Pavelić – szerbek és muzulmánok tömegét legyilkoló, nácibarát – uszta rendszerével, és helyeselte a szerb ortodoxok erőszakos áttérítését a katolikus hitre, 1945 májusában letartóztatták. Majd miután visszautasította Tito marsallnak egy Rómától független, szerb–horvát nemzeti katolikus egyház létrehozására vonatkozó elképzeléseit, 1946 szeptemberében újból őrizetbe vették.¹⁰² A Vatikánban már az érsek első letartóztatását követően belátták, hogy haladéktalanul kapcsolatba kell lépni Titóval. A Szentszék 1944-ig az emigrációban lévő királyi kormányt ismerte el, ám miután a partizánok és az emigránsok kiegyeztek egymással, a hivatalos vatikáni körök kijelentették: lehetséges Tito kormányának pápai elismerése. Ezzel elhárult a legfőbb akadály a vatikáni követ küldése elől. A diplomaták cseréjére 1945-ben került sor.¹⁰³

⁹⁷ JAN KOPIEC, *Polen*, 104.

⁹⁸ KAREL KAPLAN, *Stat a cirkev v Ceskoslovensku. 1948–1953*, BRNO 1994, 10.

⁹⁹ A katolikus egyház Csehszlovákiában, *L'Osservatore Romano* 88 (1948) 154, 1948. július 5–6.

¹⁰⁰ PHILIPPE CHENAUX, *L'Église catholique et communisme en Europe (1917–1989). De Lénine à Jean-Paul II.* (Cerf Histoire), Paris 2009, 211.

¹⁰¹ TATJANA VOLOKITINA–GALINA MURASKO–ALBINA NOSZKOVA, *Moszkva i Vosztočnaja Evropa. Vlaszty i cerkov v period obszčtvemnih transformacij 40–50-b godov XX veka*, Moszkva 2008, 488.

¹⁰² CHENAUX, *L'Église catholique et communisme en Europe (1917–1989)*, 208.

¹⁰³ *Moszkva i Vosztočnaja Evropa. Vlaszty i cerkov v period obszčtvemnih transformacij 40–50-b godov XX veka*, 489.

A Szentszék első jugoszláviai követe 1945. október 22-én érkezett Belgrádba Joseph Patrick Hurley floridai püspök személyében. Bár a zágrábi érsek másodszori letartóztatását és elítélését jelenlétével sem tudta megakadályozni, a Szentszék mégsem szakította meg a kapcsolatokat Jugoszláviával. Ezt végül Tito tette meg évekkel később: provokációnak tekintette, hogy a pápa bíborossá kreálta Stepinacot, ezért 1952. december 17-én a belgrádi nunciatúra ügyvivőjének, Silvio Oddinak távoznia kellett.¹⁰⁴ Hogy miért volt éveken át ily türelmes a Szentszék Jugoszlávia irányában? Igaz, a diplomáciai kapcsolatok már 1947 végétől több konfliktussal terhelve veszélyben forogtak, ám épp erre az időre esett Jugoszlávia szakítása a Szovjetunióval. Úgy tűnik, épp ez a szakítás adja meg a magyarázatot, mivel a kommunista táboron belüli jugoszláv nemzeti különút olyan reményt táplálhatott Rómában, hogy Tito egyházpolitikájában is kivétel lesz.

A keleti tömb katolikus múltú országai mellett a vallásilag muszlim vagy ortodox többségű államaiban is ideig-óráig működött a második világháborút követően szentszéki követség. Ám kiutasítás lett a sorsa 1945 májusában a tiranai apostoli delegátusnak, Leone Nigrisnek, és idővel Enver Hodzsa Albániája lett a világ első, alkotmányban is deklarált „ateista állama”. A háborúból ugyancsak vesztesként kikerült Bulgáriában 1925 óta – diplomáciai státus nélkül – volt állandó képviselője a Szentszéknek, kezdetben apostoli vizitátorként, 1931-től apostoli delegátusként. 1934-ig e minőségben Angelo Giuseppe Roncalli, a későbbi XXIII. János pápa tevékenykedett, utóda Giuseppe Mazzoli lett – és az ő váratlan halálát követően (1945. december 8.) a teendőket már csak ideiglenes megbízott látta el, aki egyik külföldi útja után nem térhetett vissza.¹⁰⁵ Romániából Gerald Patrick O’Hara nunciust 1950-ben utasították ki kémkedés vádjával,¹⁰⁶ ami teljesen új elem az indokok sorában, és maradása esetén kétség kívül csak szaporította volna az akkoriban elharapódzott koncepciók perек számát. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság az általa irányított, Magyarországgal szomszédos országok közül csupán Ausztria esetében járult hozzá a kapcsolatok újbóli felvételéhez, így ott 1945 után folyamatosan működhetett a pápai követ, a Vatikánban pedig az osztrák követ, holott az osztrák állam és az Apostoli Szék közötti 1934-es konkordátum érvényességéről vita folyt.

A magyar kísérletekhez hasonló kezdeményezések tehát Kelet- és Közép-Európa többi államában is kudarcot vallottak, nem a Vatikán szkepszise és tárgyalási kedvének hiánya, hanem mindenekelőtt Sztálin elhatározása miatt, hogy Kelet-Közép-Európát gyorsan szovjetizálja. Az „élesedő osztályharc” alapvető ismérve lett a vallással és egyházakkal történő leszámolás, amit persze a túlnyomórészt nyugati hagyományokkal bíró országokban nem lehetett ugyanúgy végigvinni, mint ahogy az a szovjet szocialista köztársaságokban lehetséges volt.

¹⁰⁴ STEHLE, *Gebeindiplomatie im Vatikan*, 243–244.

¹⁰⁵ GERHARD FEIGE, *Bulgarien, Kirche und Katholizismus seit 1945. II: Ostmittel-, Ost- und Südosteuropa* (hg. von Erwin Gatz), Paderborn–München–Wien–Zürich 1999, 58; <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bmazzoli.html>.

¹⁰⁶ Uo. 244 és 247–248.

5. A TÓTH-MISSZIÓ

Amilyen erőteljesen szorgalmazták a magyar katolikus egyház részéről 1945–1946-ban a diplomáciai kapcsolatok rendezését, legalább akkora ütemben távolodott ennek politikai realitása, ami a hercegprímás és kormányzat közötti szakadék mélyüléséből is következett. Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes, a Magyar Kommunista Párt vezére kijelentette, hogy azért nem jöhet vissza a nunciatúra, mert „akkor egy Mindszenty helyett kettő lenne az országban”, akinek provokatív gesztusait a Vatikán fedezi.¹⁰⁷ A Szentszék sem tanúsított túlzott iparkodást a kapcsolatok újjáélesztésére. Míg 1919-ben már a trianoni békeszerződés aláírása előtt késznek mutatkozott felvenni Magyarországgal a diplomáciai kapcsolatokat, addig most óvatosan kivárt. A szovjet katonai jelenlét még csak bizalmatlanságra adott okot, ám hamar kiderült egyházpolitikájának nyers brutalitása is az ukrán görög katolikusság 1947-re befejeződött felszámolása kapcsán.

Azt, hogy a kapcsolatok normalizálására mind kevesebb volt az esély, jól szemlélteti a külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya egykori munkatársának, Kertész Istvánnak a visszaemlékezése. Miután 1947 elején tudomására hozták, hogy ő lesz az új olaszországi magyar követ, Nagy Ferenc miniszterelnöktől és Gyöngyösi János külügyminisztertől feladatul kapta: derítse ki Rómában, milyen lehetőségek vannak a Szentszékkel való diplomáciai kapcsolatok helyreállítása és egy megállapodás megkötésére. Tildy Zoltán államfő azonban „mismásolt”, és félt írásba adni támogatását. Mindszenty szkeptikus volt. Bánáss László veszprémi püspök – aki szívélyes kapcsolatot ápolt néhány baloldali politikussal – viszont lelkesen biztatta Kertészt, naivan azt hitte, hogy a kommunisták és a szovjetek támogatják a kezdeményezést. Rákosi azonban nem támogatta a diplomáciai kapcsolatok felújítását, a Szovjetunió budapesti követe pedig rideg elutasítással válaszolt. Puskin a tiltást azzal indokolta, hogy „a Vatikán az amerikai érdekek európai ügynöksége, amelyet amerikai tőkészek finanszíroznak, s az új magyar demokráciának nincs szüksége ilyen reakciós erők képviselőire”.¹⁰⁸ Az 1947. február 25–26-ai püspökkari konferencián a bíboros hercegprímás elnöki megnyitójában épp ezért joggal állapíthatta meg: „a Szentatyával nem érintkezhetünk. A vatikáni diplomácia helyett, amelyet írásban vállaltak, a kvirinálit¹⁰⁹ állították fel.”¹¹⁰ Ráadásul tavasszal a fakultatív vallásoktatás kérdésében minden eddiginél súlyosabb összeütközésre került sor az állam és a katolikus egyház között, és ez szinte minden más kérdéstől elvonta az energiákat.

1947. március 6-án a koalíciós pártok három alapvető kérdésben egyeztek meg: a kiskölköket államosítás útján kell egyesíteni, a tankönyvkiadás államosításával egységessé kell

¹⁰⁷ OSzKK 216. f. 50. ó. e. „Jelentés a magyar katolicizmus helyzetéről. 1946. november 5-ig bezárólag.” Írta Nagy Töhötöm S. J. Róma, 1946. november 12.

¹⁰⁸ KERTÉSZ ISTVÁN, *Magyar békeállítóiok 1945–1947. Oroszország és Nyugat között* (Extra Hungaricum), Budapest 1995, 374.

¹⁰⁹ Kvirináli = quirináli, azaz az Olasz Köztársaság mellett diplomáciai képviselő. A *Palazzo Quirinale* az olasz államfő rezidenciája.

¹¹⁰ Az 1947. február 25–26-ára összehívott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, elnöki megnyitó. *A magyar katolikus püspökkari támaszközpontok*, 166.

tenni a tankönyveket, végül – az 1946. évi I. törvényben is biztosított lelkiismereti és vallásszabadsággal összefüggésben – a hitoktatást fakultatívvá kell tenni.¹¹¹ A három pont együttesen oly mértékben korlátozta volna az egyházakat, hogy az gyakorlatilag egy államosítással ért volna föl. Mindszenty azonnal körlevélben tiltakozott. Ez a körlevél már bevezetőjében jelezte, hogy az egyik legsúlyosabb főpásztori állásfoglalásról van szó. Felrótta a kormánynak, hogy a püspöki kar tanácsa ellenére nem halasztotta el a kérdések megtárgyalását a Szentszékkel kötendő konkordátum idejére.¹¹² Az érveléssel egy új fogalom és vele egy új célkitűzés került előtérbe: *megállapodás az Apostoli Szentszék és Magyarország között*. A katolikus egyház és bármely állam közötti megállapodások megnevezése sokféle – *conventio, accordo, acuerdo, vertrag, accord, agreement, modus vivendi, note verbale, protocollo* – lehet. A konkordátum kétoldalú nemzetközi megállapodás az Apostoli Szentszék (Vatikán) és egy állam között. A történelem első konkordátuma a wormsí volt 1122-ben, ám a nemzetközi szerződések évszázadainak a 19. és a 20. század tekinthető. Ha most, 1947-ben konkordátumot kötött volna a Szentszék Magyarországgal, akkor 1922 óta ez lett volna az első írásos megállapodás egy szovjet érdekszférába tartozó – de még nem kommunista – közép-európai kormányzattal.

1947. április 12-én a katolikus püspöki karnak mind a 14 tagja aláírta azt a levelet, amelyben Nagy Ferenc miniszterelnöktől a fakultatív hitoktatás bevezetésének visszavonását kérték, továbbá leszögezték, hogy mivel az egyéb egyházpolitikai tervek általános egyházi törvényeket érintenek, azok tárgyalására a kánonjog értelmében kizárólag az Apostoli Szentszék illetékes.¹¹³ A levél hatására Nagy Ferenc miniszterelnök azonnal Ortutay Gyula kultuszminiszterhez fordult, és azt kérte tőle, hogy a megállapodást előkészítő tárgyalások lefolytatásával bízva meg Tóth László egyetemi tanárt.¹¹⁴ Mindössze két nap különbséggel felmerült egy másik futár neve is: a kánonjogból doktorált dr. Papp György görög katolikus kanonoké, ez idő szerint kisgazdapárti nemzetgyűlési képviselőé. Feladatát egyértelműen rögzítették: Rómában készítse elő a megkötendő konkordátumot az eddigi konkordátumok anyagának feldolgozásával, vázoljon fel különböző megoldási lehetőségeket az egyházjog figyelembevételével, elemzése álljon rendelkezésre (és legyen kész, mire a konkordátumtárgyalásokra sor kerül).¹¹⁵ Pappot akkurátus jogtudósként elméleti munkával bízták meg, és fél év múlva, 1947 őszén „az állam és egyház viszonyának rendezéséhez szükséges konkordátum kérdésével kapcsolatos egyházjogi és jogtörténeti tanulmányok”¹¹⁶ folytatására – miniszterelnöki pártfogással és SzEB-enge-déllyel – Rómába utazott, ám többé nem tért vissza Magyarországra.

¹¹¹ Jegyzőkönyv pártközi értekezletről. 1947. március 6, *Pártközi értekezletek. Politikai értekezlet, politikai konfrontáció 1944–1948*, 478.

¹¹² Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek körlevele a püspöki kar nevében, Esztergom, 1947. március 13. PL 3020/1947; PSzL 274. f. 7. cs. 246. ő. e. 25. fol.; ÁBTL 3.1.8. Sz-222/3, 187.

¹¹³ MOL XIX-A-1-e-VI/3-894 (2. doboz). Nagy Ferenc miniszterelnök iratai. Nagy Ferenc másolatban küldi a püspöki kar 313/1947. sz. levelét Rákosi Mátyás államminiszter, az MKP főtitkára részére.

¹¹⁴ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-14. 258/pol. res./1947 (1. doboz). KÜM 1947. április 16-i levele.

¹¹⁵ MOL XIX-A-1-e, VI/3-773 (2. doboz). Nagy Ferenc miniszterelnök iratai. Nagy Ferenc levele Gyöngyösi János külügyminiszternek. Budapest, 1947. április 18. Gépelt másolat.

¹¹⁶ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-12 (1. doboz). Magyarország és Vatikán közötti konkordátum előkészületi munkái (1947). Dinnyés Lajos miniszterelnök levele Szviridov altábornagyhoz. Budapest, 1947. június 30.

Most viszont Nagy Ferenc miniszterelnök és a pártvezetők együttes megállapodása értelmében Tóth László egyháztörténész, a szegedi tudományegyetem kisgazdapárti rektora utazott el Rómába, ő lett a háború utáni első (!) Szentszékhöz küldött (fél)hivatalos kormány megbízott, eredetileg azzal a felhatalmazással, hogy az aktuális egyházpolitikai kérdésekről tárgyaljon. Tóth rektor küldetése és a kormányzat konkordatárius törekvése mögött a kormány politikai legitimitációt kereső szándéka állt. Saját választói, a fakultatív hitoktatás tervétől megdöbbent magyar lakosság előtt akarta legitimáltatni magát, és egy vatikáni nyilatkozattal kívánta eloszlatni azt a szerinte hamis képet, hogy a kormányzat korlátozni akarja az egyházakat.

Tóth missziója azért fordulat a szentszéki–magyar kapcsolatok történetében, mert addig a diplomáciai kapcsolatok megújításáról volt szó, most viszont nemzetközi jogi megállapodás, egy konkordátum előkészítéséről. Tóth utazásának hírére az esztergomi érseki hivatal nyilatkozatot adott ki, amelyben – a püspökök fentebb idézett levelének ellentmondva – cáfolta, hogy „egy esetleg kötendő konkordátum tárgyalásainak keretén belül az elvett egyházi javak reális kártalanítása ellenében a fakultatív hitoktatás és az egyházpolitikai kérdés is az alkudozás asztalára kerülhetne”.¹¹⁷ Mindszenty gyorsan „megfúrta” a pápánál Tóth küldetését. Szóvá tette, hogy a kormány küldötte az ő előzetes tudta nélkül utazott a Szentszékhöz tárgyalni, és csak utólag tájékoztatta róla Nagy Ferenc miniszterelnök, de különösen a célt sérelmezte, azaz hogy esetleg a Vatikán beleegyezésével eltörölhessék Magyarországon a kötelező vallásoktatást, és iskolakérdésben a Szentszék egy külön megbízottat nevezzen ki. A hercegprímás szerint a külön delegátus kinevezése nemcsak a híveket zavarná meg, de az ő – mint az Apostoli Szentszék született követének – tekintélyét is csorbítaná, ezért előrébbvalónak tartotta a diplomáciai kapcsolatok normalizálását.¹¹⁸

A rektor még meg sem érkezett Rómába, küldetése máris elbukott. Utazásának célját felpuhították: Budapesten már egy olyan közzétehető szentszéki nyilatkozattal is beérték volna, amely elismeri a magyar kormány jó szándékát az egyházpolitikai kérdések kezelésében, és egyszerre mind közvetett felszólítást tartalmazott volna a kormányzat munkájának katolikus egyházi támogatására. Tóth rektor azonban a magyar újjáépítés eredményeit elismerő nyilatkozat megszerzésével is eredménytelenül próbálkozott.¹¹⁹ Hogy küldetésére mekkora súlyt helyeztek, arra egy 1945 előtt bevett udvariassági gesztus felújításának szándéka is utal: Tildy Zoltán köztársaság elnök XII. Piust névnapi alkalmából táviratban kívánta üdvözölni. Az adminisztráció azonban figyelmeztette az elnököt: mivel „eddig semmiféle alkalomból a Szentatyát nem üdvözölte, sem a koronázási évfordulókon, sem egyéb alkalomkor”, ezért helyénvalóbb, ha csak Tóth rektort utasítanák, hogy adja át a szerencsekívánatokat az Államtitkárságon.¹²⁰

¹¹⁷ Új Ember 3 (1947) 17, 2.

¹¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-700/13. 22. Mindszenty József 3521/1947. sz. levele XII. Pius pápához, Esztergom, 1947. május 30. Magyar nyelvű, gépelt tisztázattal, aláírás nélkül. Ugyanez latinul: 23–24.

¹¹⁹ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-14. 258/pol. res./1947 (1. doboz). Kertész István rk. követ és meghatalmazott miniszter feljegyzése Tóth László egyetemi rektor római megbízatásáról. Eredeti, aláírt, keltezés nélküli irat [1947. június].

¹²⁰ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-149 (2. doboz). Üdvözlő távirat, 1947.

Domenico Tardini helyettes államtitkár Magyarországról és a magyar kormány helyzetéről nagy megértéssel nyilatkozott Tóth Lászlónak. Az udvariaskodás után viszont kiderült, hogy célszerűtlennek tartja egy legmagasabb szintű írásos nyilatkozat kiadását, mivel ez esetben elkerülhetetlen a nehézségek felvetése is, ami pedig csak súlyosbítaná a helyzetet. A külügyi apparátus azonban még bizakodott: „Tóth rektor utazásának eredményéről hazaérkezése után nyilatkozni fog, amelynek szövegét dementi [*megbuzdítás – B. Ma.*] elkerülése céljából előzőleg jóváhagyatja a Vatikánban. Tóth rektort a pápa valószínűleg jövő héten fogja kihallgatáson fogadni, hazautazására előreláthatólag e hó végén kerül sor.”¹²¹ A pápa végül csak június 8-án fogadta a magyar küldöttet, akkor sem hivatalos minőségben. A szokatlan professzori delegátus az osztrák szentszéki nagykövet érdeklődését is felkeltette, de jelentésében nem sok érdemiről tudott beszámolni: „Tóth urat valóban meghallgatták az Államtitkárságon, azonban kapcsolatfelvételének eredménye teljesen negatív volt; beszélgetőpartnerem úgy vélte, ahhoz, hogy bizonyos értékű eredményre jusson valaki, előbb saját háza táján kell uralnia a helyzetet (*padrone in casa sua*)”.¹²²

Az Államtitkárságon naprakész információkkal rendelkeztek a budapesti kormányzati válságról, amelynek végkifejletként Nagy Ferenc miniszterelnök lemondott, a kormányzó kisgazdapárt pedig a teljes szétesés előtt állt. Ilyen bizonytalan belpolitikai háttérrel illúzió volt mindennemű megegyezési szándék. Hogy ezen kívül miért idegenkedett a Szentszék attól, hogy Magyarországgal konkordátummal kapcsolatos tárgyalásokba kezdjen? A Szentszék politikáját különböző kritikák érték; egyik oldalról szemére hányták, hogy a kommunizmus irányában a „tűszűrésok” politikáját alkalmazza, másik oldalról viszont kiváráo magatartását és az elmulasztott alkalmakat rótták fel. Természetesen mindkét megállapítás hamis. Amit a tűszűrésok politikájaként jellemeztek, az nem más, mint a keresztény alapelvek és tanítások következetes és megalkuvások nélküli védelmezése, ha pedig elmulasztott alkalmakról beszéltek, akkor a Szentszék magatartását a közönséges napi politika helytelen mércéjének alapjára helyezték. Az egyház azonban mindig hosszú időtávlatokban gondolkodik, s nem engedi, hogy tetteit pillanatnyi konstellációk határozzák meg, amelyek aztán hosszabb időtávlatokban ártalmasak lehetnek számára.¹²³

Tóth László tárgyalásairól készített, a sovány eredményhez képest túlzóan optimista jelentése¹²⁴ 2010. december 31-ig titkosított, és így a kutatók elől elzárt volt, de ma már csodálkozva kérdezhetjük: vajon miért gondolták szükségesnek ezt ennyi évtizeden át? A jelentés ugyanis érdemben nem szól semmiről. Az nyilvánvaló, hogy Tóth állami megbízói túllóttak a célon, hiszen egy konkordátum még nem volt időszerű, az elvárt vatikáni nyilatkozat pedig áttételesen Mindszenty bíboros irányvonalának és magatartásának elítélé-

¹²¹ MOL XIX-J-1-u, Gyöngyösi János iratai, 1. ő. e. (25. doboz). „Hivatalos iratok.” Gyöngyösi külügyminiszter feljegyzése, Budapest, 1947. május 19.

¹²² Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik (AdR), Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten (BMfAA), Sektion II-pol. Zl. 50-Pol/47. A szentszéki osztrák nagykövet jelentése Karl Gruber szövetségi külügyminiszter részére. Róma, 1947. június 25.

¹²³ ÖStA AdR, BMfAA, Sektion II-pol. Zl. 95-Pol/47. A szentszéki osztrák nagykövet jelentése Karl Gruber szövetségi külügyminiszter részére. Róma, 1947. december 29.

¹²⁴ Teljes szövege *Függelék*, 4. sz.

sét jelentette volna, amire a Szentszék nem volt kapható. Megbízói végül annak kipuhatóságát kérték tőle: vajon a Szentszék hajlandó volna-e egy magyar püspököt fogadni a konkordátum megkötésére vonatkozó tárgyalások előkészítésére? A hercegprímás támogatása nélkül erre sem volt semmi esély, mint ahogy arra sem, hogy a Vatikán egy nem magyar bíborost, akit – mint ismeretes – Rómában egy vérszerinti királyi herceggel azonos rangúnak tekintenek, „külön követként”, nem tisztán egyházi jellegű, meghatározott küldetéssel Magyarországra küldene. Jelen esetben legfeljebb a püspöki kar egy rendes tagja, esetleg apostoli delegátus minőségben jöhetett volna szóba – mégpedig leginkább maga a bíboros hercegprímás, de Budapesten nyilván nem őrá számítottak –, ha erről a kormánnyal előzően megállapodtak és megfelelő garanciát kaptak volna. A Vatikán fokozott óvatossága indokolt volt, mivel csak akkoriban történt, hogy egy megállapodás alapján apostoli delegátust küldött Albániába, aki – alighogy megérkezett – máris távozni kényszerült.¹²⁵ A magyar kormányzat további hivatalos lépéseit elsodorta a parlament feloszlatása, az új választások kiírása. A magyar püspöki kar 1947. augusztus 14-ei konferenciája szűkszavúan, lényegében a prímás győzelmeként értékelte a Tóth-missziót: „Az eredmény alig valami vagy teljesen semmi. Kapott utasítást arra, hogy ez a kormány nem garancia; a Vatikán megbízottja a prímás.”¹²⁶

A (fél)hivatalos megbízás tehát nem járt semmiféle kézzelfogható eredménnyel, legfeljebb az időközben lemondott Nagy Ferenc vezette kormány jóindulatát demonstrálta. Kárpótlásul fáradozásaiért, az 1947-es választások után Tóth rektor neve mint lehetséges kultuszminiszteré merült fel – Pártay Tivadar javasolta a kisczardapárt politikai bizottságának 1947. szeptember 20-ai ülésén, de személyét épp klerikális elköteleződése miatt a baloldal nem fogadta el, és végül Rákosi érvelése és kiállása nyomán Ortutay maradt a bársonyszékben. A fakultatív hitoktatás kérdésén a diplomáciai kapcsolat és a konkordátum ügye is megfeneklett, a kormánynak semmit nem sikerült elérnie a Szentszéknél, nem küldtek különmegbízottat, sőt inkább Mindszenty politikáját erősítette meg: lényegében teljesen szabad kezet kapott Rómából, és a hitoktatás kérdésében is látványos eredményt ért el. Az általa indított, viharos gyorsasággal kibontakozó tiltakozási hullám mértéke ugyanis meglepte a politikusokat, nyilvánvalóvá vált, hogy az iskolák fokozatos és demokratikus szekularizációjának programja megbukott az egyházak tömegbefolyásán, szervezettségén és egységén.

Május végére, június elejére, még mielőtt végleges döntés született volna a kérdésben, a fakultatív hitoktatás bevezetése – legalábbis egyelőre – lekerült a napirendről. A kapcsolatfelvétel terve viszont nem, olyannyira, hogy az 1947. augusztus 1-jével kezdődő állami költségvetésbe beállították a Szentszék mellett működő magyar követség várható költségeit.¹²⁷ A Nagy Ferenc miniszterelnök lemondásával járó kormányzati válságból, illetve az

¹²⁵ ÖstA AdR, BMFAA, Sektion II-pol. Zl. 54-Pol/47. A szentszéki osztrák nagykövet jelentése Karl Gruber szövetségi külügyminiszter részére. Róma, 1947. július 2.

¹²⁶ Az 1947. augusztus 14-ére összehívott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, Mindszenty József bíboros hercegprímás közlései. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 232.

¹²⁷ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-14-258/pol.-1947 (1. doboz). „Magyarország és a Vatikán közötti kapcsolatok” Tóth László jelentésének melléklete. [Róma, 1947. június 16.]

őszi választások visszaélései miatt kialakult bizalmi vákuumból eredően a világi félnek nagyobb szüksége volt az egyházra, mint fordítva. A püspöki kar nem a sarokba szorított pozícióból tárgyalhatott volna – tudva persze, hogy a kommunizmus hosszú távon a vallás és annak hordozói, az egyházak megsemmisítésére törekszik. Ráadásul a jelek szerint mindenki arra számított, hogy az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés érvénybe lépése után (1947. szeptember 15.) fordulat következik be, és a szovjet csapatok remélt kivonulása után helyreáll az ország szuverenitása.

6. KONKORDÁTUM-TERVEK

A békeszerződés életbe lépéséből eredő új helyzet képviselője Velics László római magyar követre hárult; elődje, Kertész István emigrált Nagy Ferenc miniszterelnök svájci lemondása után. Velics XII. Pius pápa már két évtizede személyesen ismerte még Németországból, ahol a pápa berlini nunciusként, Velics pedig a müncheni Magyar Intézet titkáráként, illetve főkonzulként szolgált. Miután 1947 októberében átadta megbízólevelét Rómában, szinte azonnal kereste a lehetőséget a Szentszék tájékoztatására: „a magyarországi SzEB megszűnésével szabad kezet nyertünk a diplomáciai összeköttetések kiépítésére, és hogy minden mértékadó politikai faktor egyaránt kívánja, hogy a Vatikánnal a diplomáciai kapcsolataink minél előbb helyreálljanak.”¹²⁸ Mivel úgy vélte, hogy ezzel a szándékkal nemcsak a magyar kormány véleményét képviseli, hanem maga mögött tudhatja Mindszenty József esztergomi és Czapik Gyula egri érsek támogatását is, meglehetősen magabiztosan és nyugodtan várta a szentszéki választ Francesco Borgongini Duca olaszországi pápai nuncius közvetítésével. Annál nagyobb volt csalódása az 1947. november 5-én átadott határozott válasz hallatán: „a Szentszék nem látja elérkezettnek az időpontot arra, hogy a magyar kormánnyal tárgyalásokat felvegyen és a diplomáciai kapcsolatokat helyreállítsa, mivel azon az állásponton van, hogy a magyar kormánynak – habár önhibáján kívül – nincsen meg a teljes cselekvési szabadsága.”¹²⁹

A követet csupán azért nem érte teljesen váratlanul a közlés, mert előző nap barátjától, egy hollandiai írótól, aki azzal az eltökélt szándékkal érkezett Rómába, hogy a Szentszékot meggyőzze a közép-európai katolikus országokkal való szorosabb együttműködés szükségességéről, már értesült a lényegről. Az illetőt a pápa külön kihallgatáson fogadta, kétszer is tárgyalt Domenico Tardinivel, másodjára a lengyel és a magyar referens (Angelo Rotta) jelenlétében. A beszélgetések alapján felmérte, hogy a szentszéki diplomáciában két áramlat uralkodik. A legutóbbi magyarországi fejlemények, beleértve az improvizorikus Tóth László-féle missziót, a katolikus sérelmek orvoslásának elhúzódtását, az alsópapsággal szemben tapasztalt túlkapásokat, mind olyan momentumok voltak, amelyek a Szentszékot várakozó álláspontjának fenntartására készítették. Azzal,

¹²⁸ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-14-487/pol. res./1947 (1. doboz), „Magyarország és a Vatikán közötti kapcsolatok” Velics László római magyar követ jelentése Molnár Erik külügyminiszternek. Róma, 1947. november 7.

¹²⁹ Uo.

hogy a Szentszék nem küldte el diplomatáját, az üzent a világnak, hogy Magyarországon a katolicizmus helyzete aggasztó és egyelőre nem ígér javulást. A jövőbeni fejlemények a Szentszék előrelátását igazolták. Sztálin 1947 őszén a Kominform intézményében feltámasztotta a Kommunista Internacionálét, és azt a szovjet birodalmi, expanzív külpolitika eszközévé tette. A nemzeti útkeresések lehetőségét felváltotta a szovjet állami modell mielőbbi átvételének kényszere.

A Szentszék tartózkodása más vágányra terelte a magyar kormányzati szándékokat. A politikusok a magyarországi katolikus egyház tárgyalási érdekltségére kezdtek építeni, és az elkövetkezendő egy évben nem (nagy)követszerében, hanem a Tóth-misszió céljait felmelegítve szerződésben – konkordátumban vagy a magyar állam és a magyar katolikus egyház közötti megállapodásban – gondolkodtak. A kiindulási pont a katolikus *Il Quotidiano* 1948. január 22-én megjelent „A Magyarország és a Szentszék” című vezércikkében (Carlo Adamitól) – amit akár szentszéki üzenetként is lehetett értelmezni – világosan megfogalmazódott: „Magyarország és a Szentszék közötti kapcsolat újrafelvételének alapja a katolikusok vallási jogainak elismerése és tiszteletben tartása, a két hatalom – az egyház és az állam – békés együttélése egy olyan rezsim alatt, amely mindenkinek megadja, ami jár, és így biztosítja a harmóniát és a nemzet egységét.”¹³⁰

A szerződés-kötési törekvések eleinte őszintéknek tűntek, és nem is találtak azonnal zárt kapukat. Czapik Gyula egri érsek 1948-ban öt alkalommal – többnyire a püspöki kar, illetve Mindszenty József hercegprímás felhatalmazásával – tárgyalta a kormány képviselőivel. Mégsem minősítették ezek egyikét sem hivatalosnak, és – ellentétben a protestáns egyházakkal és az izraelita hitfelekezettel – nem vezettek el aláírt megállapodáshoz.¹³¹ Mindszenty a tárgyalási taktikát többször is egyeztetette Czapikkal (legalább két alkalomról az államvédelem is értesült): kész tárgyalni, négy feltétel teljesülése esetén: 1) a Szentszék és Magyarország diplomáciai kapcsolatának helyreállítása 2) az 1946 óta betiltott katolikus egyesületek engedélyezése 3) katolikus napilap engedélyezése 4) a pártok vallásellenes támadásainak beszüntetése. Az első kormány–püspökkari megbízotti tárgyalásra 1948. február 7-én került sor. Boér Miklósnak, a VKM katolikus ügyosztálya vezetőjének „lólalálában”, a tárgyalást megelőző nap este hat óráig kellett előkészíteni a Szentszék és Magyarország között köendő konkordátum alapanyagát, annak ellenére, hogy Rómából már 1948. január 15-én egyértelműen megüzenték: „konkordátum kötéséről jelenleg nem lehet szó”¹³² – elutasítóan reflektálva a közéletben és a sajtóban egyre gyakrabban felmerült gondolatra.

¹³⁰ NARA RG 59. Department of State, Decimal File 1945–49. From 864.248/1–145 to 864.404/1–3149. Box 6887. 864.404/1–2348. 795. sz. airgram, feladó: J. Graham Parsons. Vatikán, 1948. január 26.

¹³¹ Czapik tárgyalásairól bővebben lásd BALOGH MARGIT, *Kötélbúzás a kulisszák mögött, Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948*, A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve (szerk. Szabó Csaba–Szigeti László), Budapest 2008, 65–102; RÉTFALVI BALÁZS, *Czapik Gyula 1948-as római útja és az apostoli vizitáció ügye*, Egyháztörténeti Szemle 12 (2011) 2, 3–38. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/retfalvibalazs.htm>. (2012. 02. 20.)

¹³² PL 1157/1948. Feljegyzés dr. Boér Miklós részére a Vatikán és Magyarország kapcsolatának rendezéséről. Róma, 1948. január 15.

Boér konkordátum-elemzése kiinduló feltételül a Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok rendezését jelölte meg. Következtetése szerint egy konkordátum túlságosan messzemenő terv, normális viszonyok között is éveket tárgyalják, amíg hozzácsiszolják az illető ország sajátosságaihoz, nem beszélve a tényleges helyzet ismert feszültségeiről. A tárgyaláson Czapik érsek maga is leszögezte: a megállapodás érdemi módja egy *konkordátum* lenne a magyar állam és a Szentszék között, de ezt nem lehet gyorsan tető alá hozni. Súlyponti kérdésnek egyébként is a köztársasági államforma melletti deklaráció, s nem a diplomáciai kapcsolatok kérdése mutatkozott.

Ahogy mérséklődött a kormány megegyezési hajlandósága a második, április 16-ai fordulóra, úgy erősödött az a tárgyalásvezető Czapik érsek részéről. Elsődleges indoka az volt, hogy törvényi szabályozás híján az egyház teljesen ki van szolgáltatva a kormányzat kénye-kedvének. „Megegyezésre vonatkozó tárgyalásokkal talán 50%-ot sikerül megmenteni, elvi engedmények nélkül.”¹³³ Tehát Czapik az egyházzal immár kimondottan ellenséges kormányzat ellensúlyozását, féken tartását remélte egy *modus vivenditől* – legalábbis egy időre. A konkordátum szintű megegyezést pedig azért szorgalmazta, mert az nemzetközi hatályossággal, törvényes biztosítékokkal védhette volna az egyház kialakított pozícióit.

A tárgyalások – mint tudjuk – zsákutcába torkolltak. A kormányzat bejelentette és keresztül is vitte a felekezeti iskolák államosítását. Rákosi az egyház–állam viszony *sine qua non*-jának a demokrácia melletti ünnepélyes egyházi nyilatkozattételt tekintette, ám erre hiába várt. Mindszenty pedig a „mindent vagy semmit” álláspontján állt. Arról volt szó szerinte, hogy *vagy van szabadsága* az egyháznak iskolaállításra, nevelésre, *vagy nincs*. Köztes lehetőség nem létezik, az egyház iskolajoga osztatlan, néhány iskola megléte az egyház küldetése szempontjából mellékes.

Rákosi lendületből kívánta megoldani az egyházkérdést. Azzal, hogy személyesen vezette a kormánydelegációt, elárulta, hogy gyors eredményt remél. A kibékülés sürgetése figyelemelterelő eszköz volt az egyházzellenes intézkedésekről. Ám az is bizonyos, hogy hasonlóan a pártokkal szemben követett szálamitaktikához, hasadást akart kiprovokálni az egyházon belül, de akár Rómától is. A kommunista párt – bizonyíthatóan szovjet ösztönzésre – visszatérően fontolgatta a Rómától független, úgynevezett nemzeti katolikus egyház létrehozását.¹³⁴ 1948 őszére Rákosiék eminens szándékává vált, hogy a magyar katolikusokat szembefordítsák a római Szentszékkel, az egyetemes egyház központjával. Ezt a célt abba a követelésbe burkolták, hogy a magyar katolikusok ítélik el a Vatikán „mesterkedését”, amivel beavatkozik a magyar állam belső ügyeibe. A magukat haladónak nevező katolikusok tettek is több nyilatkozatot, amit az egyes ordináriusok körlevélben ítétek el.

¹³³ Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára, Albert István hagyatéka 4. sz. tétel, „Egyház és állam – tárgyalások” c. dosszié, „Egyház és állam közti tárgyalások, előkészítő jegyzetek és gondolatok 1948. jan.–febr.” c. iratcsomón belül „A megegyezés szükségessége”.

¹³⁴ A nemzeti egyház magyarországi kísérletéről bővebben lásd BALOGH MARGIT, *Elvételt fordulatok az egyházpolitikában. Kísérletek a nemzeti katolikus egyház megteremtésére*, Évkönyv 7. Magyarország a jelenkorban (szerk. Standeisky Éva–Rainer M. János), Budapest 1999, 227–242.

A szándékra a budapesti amerikai diplomácia is felfigyelt, és részletes jelentéseket küldött Washingtonba. Magát katolikusnak mondó, de Rómától független vallási közösség – a magyar nemzeti katolikus egyház – már korábban is létezett, de annak feloszlását 1947. december 13-án Szebenyi Endre belügyi államtitkár elrendelte azzal az indokkal, hogy antidemokratikus, papjai erkölcstelen és botrányos életmódot folytattak, egyikőjük otthonában például nyilaskeresztes karszalagot találtak. Ezután a volt tagok független katolikus egyház néven egy új egyház létrejöttét jelentették be. Az amerikaiak megítélése szerint a „független katolikus egyház bizonyos egyezségekre jutott a kommunista párttal, hogy egyáltalán létezhesen. Még túl korán van ahhoz, hogy megítélhessük, ez az egyezés milyen mértékű és mire megy ki: nevezetesen, melyik oldalnak sikerült bolondot csinálni a másiktól és kihasználni azt, de – hacsak ezek a galambok nem rendelkeznek a kígyó ravaszságával – biztosak lehetünk abban, hogy a független katolikus egyházat riválisként akarják használni a római katolikus egyház megbuktatására.”³⁵

A nemzeti egyház koncepciója egyszerű megoldásnak tűnt a szentszéki–magyar kapcsolatokra is: ez esetben nem kellett volna foglalkozni a katolikus főpapság és a Szentszék közötti szabad érintkezéssel, és még hitelvi kérdésekben sem kellett volna elismerni Róma fennhatóságát. A párt főideológusa (Révai József) azonban nemcsak komolytalannak, de veszélyesnek is ítelt egy egyházszakadást: talán nem is annyira a szakadás ténye, mint inkább a nemzeti jelző miatt. A magyar történelemben a nemzeti minősítés nem az állammal való kollaborálást, hanem az attól való függetlenséget üzentte. (A protestáns egyházak születésük óta nemzeti egyházak, és esetükben a nemzeti öntudat és a függetlenség elválaszthatatlanul egybefonódik.) Végül mindegyik próbálkozás zsákutcának bizonyult, és sem az ókatolikus vagy a független nemzeti egyház erőltetése, sem a mesterségesen előidézett egyházszakadás nem járt eredménnyel. Járhatóbb útnak tűnt az ószövetségi minta: újd el a pásztort, és a nyáj is szétszéled...

7. FINÁLÉ

A magyar kommunista politikusok részéről durva hiba volt azt feltételezni, hogy a Szentszék megegyezne a Magyar Köztársasággal anélkül, hogy számba venné a magyar katolikusok valós helyzetét és az ezzel kapcsolatos teendőket. Ezen a téren azonban 1948 folyamán nemhogy előrelépés nem történt, de viharos gyorsasággal mérgesedett el az állam–egyház viszony, amiben kulcsszerepet játszott Mindszenty bíboros hercegprímás hajlíthatatlan magatartása: a kommunizmussal szembeni kérlelhetetlen harc nevében mindennemű kompromisszumtól elzárkózott. A püspöki kar viszont nem volt homogén, a törésvonal ugyanott húzódott, mint az egyháziak és nem egyháziak között: többen is úgy gondolták, hogy összeütközés helyett *modus vivendire* van szükség, mert a szovjetek

³⁵ NARA RG 59. Department of State, Decimal File 1945-49. From 864.248/1-145 to 864.404/1-3149. Box 6887. 864.404/4-2948. William P. Cochran, Jr. követségi tanácsos 387. sz. jelentése a külügyminisztériumnak. Budapest, 1948. április 29.

tartós közép-európai berendezkedésével számoltak. Ők az új történelmi helyzetben okos egyezkedésekkel akartak helyet biztosítani a katolicizmusnak. 1948 végére azonban minden megegyezési lehetőség szertefoszlott.

Az esztergomi érseki palotában 1948. december 23-án tartott házkutatás során egy fémtokban elrejtve számos irat került elő, többek között egy összefoglalás a Magyar Dolgozók Pártja budapesti végrehajtó bizottságának 1948. november 3-ai üléséről. (Az értesülések láthatóan nem csak az államvédelem irányába áramoltak.) A bíboros, ha máshonnan nem, ebből mindenképp megtudhatta: ütött az óra, közeleg a papság egésze és nyilván az ő elleni büntetőhadjárat. A pártfórumnak rendkívüli jelleget kölcsönzött az a ritka esemény, hogy Rákosi Mátyás főtitkár személyesen jelent meg és tartott előadást. „Bejelentette, hogy a demokrácia az eddigi defenzív álláspontból a legteljesebb offenzívába megy át a katolikus egyház ellen. A harc eszközei ugyanazok lesznek, mint amelyeket az illegalitás éveiben a kommunisták ellen alkalmaztak. S ezeket könyörtelenül alkalmazzák. Bárhol, bármilyen formában próbálkozzék is az egyházi reakció élethez jutni, mindenütt szembe fogja találni magát a demokrácia hajthatatlan erejével. Az egyház felé leadott figyelmeztetések megszűntek. A szószékről politizáló papokat egyenesen internálótáborba, börtönbe viszik... Eddig az állam akart pápai nunciust hozatni Magyarországra, most a Vatikán akar na küldeni, de már a demokráciának nem kell a Vatikán kiküldöttje.”¹³⁶

Pedig ebben a nyílt összeütközésbe torkollt helyzetben csak a Szentszék maradt az egyetlen, amely a holtpontról kimozdíthatta volna az elmérgesedett állam–egyház viszonyt. Czapik érsek épp ezért vállalkozott 1948. szeptember 21. és október 4. között egy római utazásra, hogy személyesen tájékoztassa a vatikáni legfelsőbb köröket.¹³⁷ Arra a felismerésre jutott, hogy az adott helyzetben sem a prímás, sem a püspöki kar nem képes előrelépni, ezért rajtuk kívül álló tényezőt kell keresni, aki intakt és megszabhatja a püspöki kar magatartását. Amint értesült Czapik útról a római magyar követ, rejtjeltáviratban érdeklődött: vajon az érsek kormányüzenetet hoz-e? A válasz nemleges volt.

Hivatalos megbízatást valóban nem kapott, de elutazása előtt konzultált Rákosival. A pártvezér visszaemlékezései szerint Czapiknak arról kellett tájékozódnia: elképzelhető-e, hogy Mindszenty jövőjét Róma a magyar kommunista pártvezetéssel bizalmasan egyeztesse?¹³⁸ Az elutasító válasz ellenére Czapik derűlátóan értékelte útját: „nagyobb reményekkel távozik, mint amilyenekkel idejött” – jelentette Velics követ. Holott a pápa – Mindszenty elmozdítása helyett – csupán ahhoz adta beleegyezését, hogy Angelo Rotta apostoli vizitátorként Magyarországra utazzon a kialakult körülmények megismerésére. Rotta feladata lett volna, hogy mind az egyházi, mind a kormányzati véleményt meghallgatva megtalálja a kibontakozás útját, és oly módon adjon higgadt, el nem hárítható tanácsokat a prímásnak, hogy közben ne csorbuljon a prímási tekintély. Lényegében azonban korlátozta volna Mindszenty mozgásterét.¹³⁹

¹³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-700/II. 324/8–9. fol. „Mindszenty [!] házkutatási anyagában talált bizalmas feljegyzés.

¹³⁷ RÉTEALVI, *Czapik Gyula 1948-as római útja*, 3–38.

¹³⁸ RÁKOSI MÁTYÁS, *Visszaemlékezések 1940–1956 I–II*, Budapest 1997, 513–515.

¹³⁹ Az információ több forrásban előjön, például ÁBTL 3.1.9. V-302/1. 39. Jegyzőkönyv P. Kerkai Jenő S. J. kihallgatásáról, 1954. február 18.

Az Örök Városból visszatérve Czapik beszámolt a prímásnak, ám nem tett említést a vizitátorról. November 3-án viszont, amikor a püspöki kart tájékoztatta, már megemlítette, amit – mivel Mindszenty a felvetést szinte árulásnak tartotta – a két főpap közötti parázs vita követett. Az egri érsek a jegyzőkönyv szerint nyíltan kimondta, hogy szerinte az állam–egyház helyzete holtponton van, „megegyezés nem lehetséges, mert erre nem alkalmas sem a hercegprímás, sem a püspöki kar”.¹⁴⁰ Botránytól tartva, az egyház érdekében és a prímás iránti tiszteletből Grósz érsek egy hűségnyilatkozatot fogadtatott el a püspöki kar tagjaival, miszerint egységesen felsorakoznak a prímás mögött. Ezzel a deklarációval keresztülhúzta Rákosiék számítását, hogy a püspöki kar belső ellentéteire játsza lemondásra kényszerítsék Mindszentyt.

Angelo Rotta apostoli vizitatori küldetése formálisan a beutazási engedély megtagadása miatt hiúsult meg. A vízumkérelmet pedig a *L'Osservatore Romano* című félhivatalos egyházi lapban a magyar kormány egyházpolitikai gyakorlatát bíráló és Mindszenty mellett kiálló cikkekre hivatkozva utasították el a magyar hatóságok, mert úgy ítélték meg, hogy a Vatikán szócsöve nem őrizte meg pártatlanságát, és ezért a pápai megfigyelő nem engedhető be az országba. Ez azonban természetesen csak ürügy volt. Az egykori szovjet iratok ugyanis arról árulkodnak, hogy Moszkvában nemcsak a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását, de a magyar kommunisták konkordátumra irányuló útkereséseit is ellenítették. Puskin nagykövet Farkas Mihály honvédelmi miniszterrel folytatott 1948. október 14-i megbeszélésén fel sem vetette, hogy a Mindszenty-ügyet büntető eljárással kéne „megoldani”, szerinte Mindszenty magatartását nem lehet elválasztani a Vatikán politikájától, még kevésbé szembeállítani azzal. „A Vatikán ráállhat Mindszenty leváltására, ha hasznosnak találja azt” – állapította meg, de „nem kételkedhetünk abban, hogy a Vatikán mindaddig nem váltja le Mindszentyt a bíborosi [!] tisztségéből, amíg nem kap a magyar kormánytól komoly engedményeket vagy garanciális jogokat a magyar katolikus egyház számára, illetve amíg nem köt számára kedvező megállapodást a magyar kormánnyal”. Végül ellentmondást nem tűrően a magyar vezető tudomására hozta, hogy „jelenleg helytelennek tartom egy megállapodás aláírását a Vatikánnal, de még a vele való tárgyalásokat is”. „Később megegyeztem – tájékoztatta a nagykövet a szovjet külügyminisztériumot –, hogy véleményem szerint aligha szükséges sürgetni Mindszenty eltávolítását a bíborosi székéből, mivel az ő ostoba politikája inkább a kommunistákat segíti, mint a katolikus egyházat. Az új bíboros valószínűleg okosabb lesz, ebből következően veszélyesebb is Mindszentyénél.”¹⁴¹

A szovjet diplomata érvelése Rákosit kínos magyarázkodásra készítette, és már október 23-án bejelentette Puskinnak, hogy ő maga soha nem gondolta komolyan a Vatikánnal folytatandó tárgyalásokat, csupán taktikai megfontolásból üzött játékot a katolikus fő-

¹⁴⁰ A püspöki kar 1948. november 3-ai konferenciájának jegyzőkönyve, 3. napirendi pont, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 409.

¹⁴¹ Archiv Vnyesnyej Polityiki Rossziszkoj Federacii f. 077, op. 28, p. 125, gy. 6, l. 100. Puskin követ jelentése. Idézi *Moszkva i Vosztocsnaja Evropa. Vlaszty i cercov v period obszestvemiub transformacij 40–50-b godov XX veka*, 543. – A szovjet nagykövet láthatóan nem érzékelte a különbséget az esztergomi érsek-prímási és a bíborosi méltóság között.

papokkal, azért, hogy rávegye őket: mondjanak le bizonyos jogaikról. Mentegetődését Puskin meglehetősen bizalmatlanul fogadta: „Rákosi most azon erőlködik, hogy más fényben tüntesse fel a katolikusokkal folytatott tárgyalásait” – jelentette Moszkvába.¹⁴² Elképzelhetetlen, hogy a szovjet nagykövet felettesei tudta nélkül marasztalta volna el a magyar kommunista vezetőket a szentszéki tárgyalások miatt, és óvta volna őket a magyar hercegprímás erőszakos eltávolításától. Ismeretes, hogy Rákosi 1944 óta hiába bizonygatta, hogy ő hűséges és jó tanítvány, Sztálin mindvégig bizalmatlan maradt irányában. Logikus a feltételezés, hogy Mindszenty letartóztatását a pozícióját féltő Rákosi szovjet befolyás nélkül, maga határozta el, mert így remélte kiköszörölni a vatikáni tárgyalások miatt esett csorbát.¹⁴³ Egyéni politikusjátzmák mellett persze a világpolitika is végképp rákanyarodott a hidegháború útjára, amin Magyarországnak a szovjet birodalom szatellit államaként nem alakíthatott egyéni szerepet, és egy uniformizált sablonban a Vatikánt az „imperializmus védőbástyájának” kellett tekintenie.

Mindezek ellenére a Szentszék 1948. december 26-ig, Mindszenty József bíboros érsek letartóztatásáig, ha résnyire is, de nyitva hagyta a kaput, nem zárkozott el a kapcsolatok rendezése elől. A bíborossága révén vatikáni állampolgársággal is bíró esztergomi érsek letartóztatása viszont áthághatatlan falként ereszkedett le a tárgyalófelek közé. Egyeztetések helyett „nem marad más hátra, mint tiltakozni az ellen a sérelem ellen, ami Mindszentyt érte, s rajta keresztül az egész püspöki kart, a kardinális kollégiumot, s magát a pápát”.¹⁴⁴ A Vatikánban a szovjet blokkal minden egyezséget ellenző, atlantista vélemény kerekedett felül. Rómából Mócsy Imre jezsuita, a szentszéki–magyar egyeztetésen fáradozó legutolsó küldött már azzal a pápai levéllel térhetett haza, amely tárgyalások helyett helytállásra szólította fel a magyar püspöki kart.¹⁴⁵ A pápai levél hatására – bár közvetlen utasítást nem tartalmazott – a püspökök lemondták a kormánnyal 1949. január 8-ára tervezett megbeszélést. Minden igyekezet, ami 1949-ben a tárgyalások felvételére irányult, hamvába holt, akár a püspöki kar egyes tagjaitól, akár a másodfokú ítéletre várakozó, életfogytiglanra elítélt hercegprímástól indult ki.

A Szentszékkel való legális kapcsolattartás 1949 és 1962 között teljesen megszakadt, ahogy más külföldi székhelyű intézménnyel is csak az állami egyházpolitika közvetítésére, végrehajtására és az egyházak ellenőrzésére 1951-ben felállított Állami Egyházügyi Hivatal révén nyílt mód. Jóllehet a feudális, monarchista szokásoktól idegenkedtek, 1951-ben és 1957-ben törvényerejű rendeletek szabályozták a püspöki kinevezéseket, azokat előzetes állami hozzájárulástól tették függővé, ezenkívül hűségesküt kívántak az államra és az alkotmányra, amelynek szövegében az esküt tevő személy egyházi funkciója meg sem volt

¹⁴² Uo. I. 100–102.

¹⁴³ *Moszkva i Vosztochnaja Evropa. Vlaszty i cerkov v period obsesztveemüib transformacij 40–50-b godov XX veka*, 543.

¹⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-700/6. 17. P. Mócsy Imre S. J. gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve. 1949. január 17.

¹⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-700/54. 6–7. Jelentés. Budapest, 1949. január 12. Tárgy: a pápa levele. Ugyanez még: ÁBTL 3.1.5. O-13.405/1. 179–181. – A levelet eredetileg litografált kézírással, latinul írták, amelyet a pápa saját kezűleg szignált, és így tett ki négy oldalt. Szövegét legutóbb teljes terjedelemben közli *Majd halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, 577–578.

említve. A hűségeskü kívánalma nem tekinthető forradalminak, hiszen a korábbi gyakorlat lépett újra életbe. Ám a rendeletek egyoldalú jellege, és az üldözésnek az a légköre, amelyben azokat meghozták, elfogadhatatlanná tették az egyház számára. Így azonban az állami hozzájárulás nélkül, csak az egyház által bevett módon kinevezett négy püspök „akadályoztatva” lett. A közeledés feltételei az 1960-as évek elején teremtdőtek meg újra: a Kádár-kormány nagyobb megértése a működőképesség határain járó magyar katolikus egyház felé egyfelől, az egyetemes egyház „*aggiornamento*”-ja és a Vatikán elköteleződése a békéért folytatott erőfeszítésekben a másik oldalról 1963-ban lehetővé tették a tárgyalások megindítását.¹⁴⁶

Diplomáciai kapcsolatok felvételére azonban még a „helsinki folyamatban” sem lehetett számítani, arra a keleti tömb minden államát kötelező szöveget vétó mondatott ki.

FÜGGELÉK

I.

Esztergom, 1945. október 10.

Mindszenty József bercegprímás XII. Piushoz

Kéri a Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok helyreállítását.

(ÁBTL 3.1.9. V-700/27. 248 – *cop.*)¹⁴⁷

Copii.

Beatissime Pater!

Elapsis – Deo favente – immani bello illisque turbulentissimis temporibus, quae bellum immedie¹⁴⁸ subsequabantur, paulatim reorganizare cepimus ac satagimus, maximas utique adhuc inter difficultates, etiam publicam vitam in patria nostra tam multum passa.

Quod catholicis Hungariae summopere deest et de quo vehementer dolemus, est id, quod non est inter nos altissimum¹⁴⁹ Communis Nostri Patris optimi personam repraesentans nuntius apostolicus.

Quales inter circumstantias infelici anno lapsus Excellentissimus ac Re.-mus Dnus Angelus Rotta aepus tit. et nuntius aplicus¹⁵⁰ hinc abire coactus erat, ipse certo Sanctitati Tuae authentice rettulerat. Quid-quid sit, hoc certo affirmare possum triste hoc factum contra voluntatem non tantum catholicorum, sed generatim omnium optimarum Hungariae

¹⁴⁶ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-14/1960-63. (2. d.) „Magyarország és a Vatikán kapcsolata, 1963.” A bécsi követ 001/98. sz. napi jelentésének mellékletéből tájékoztató. Budapest, 1963. április 27.

¹⁴⁷ Ugyanez kézírásos piszkozatban: ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 2.

¹⁴⁸ Helyesen: ‘*immediate*’.

¹⁴⁹ Helyesen: ‘*altissimam*’.

¹⁵⁰ Feloldása: ‘*Excellentissimus ac Reverendissimus Dominus Angelus Rotta archiepiscopus titularis et nuntius apostolicus*’.

evenisse. In his omnibus fervens ac in dies crescens vivit desiderium restitutionis diplomatici nexus inter Sanctam Sedem Apostolicam et Hungariam.

Nomine itaque catholicorum omnium Hungariae, praepriis nomine omnium Episcoporum et ecclesiarum suppliciter de gremio¹⁵¹ fieri praesumo coram Sanctitate Tua, ut nexum diplomaticum quamprimum clementissime restituere et nuntium suum ad nos mittere dignetur.

Ima cum humilitate significo regimen Hungaricum quoque hanc restitutionem vehementer exoptare meque ad hoc eius desiderium patefaciendum rogavisse. Huius mandati hisce satisfacere festino.

Qui in reliquis Pedes Sanctitatis Tuae deosculans me profiteor Sanctitatis Tuae humillimum ac devotissimum servum et filium oboedientissimum minimum:

Strigonii, die 10. Octobris 1945.

Joseph. Mindszenty m.p.
Pr. Pr. Hung.¹⁵² Aepus¹⁵³ Strigonien.

2.

Róma, 1946. március 14.

Giovanni Battista Montini Mindszenty József hercegprímásához

Az Államtitkárság *substitutusa* pápa nevében kedvezően válaszol a Magyarország és a Szentszék közötti diplomáciai kapcsolatok tárgyában írt levelére, tájékoztatást kér a felmerülő nehézségekről, és felveti az internuncius küldésének lehetőségét.
(ÁBTL 3.1.9. V-700/30. 80–81 – *cop.*)¹⁵⁴

Copii.

Segretaria de Stato di Sva Santita
No. 110941
Dal Vaticano die 14 Martii 1946.

Eminentissime Seigneur

Augustus Pontifex libenter illas accepit ac legit litteras, quibus renuntiabas iis qui Rem publicam istud moderantur in votis esse ut inter Apostolicam Sedem et Hungariam publicae necessitudinis rationes iterum connecterentur, atque adeo Apostolicus apud vos Nuntius reverteretur.

¹⁵¹ *Sic!*

¹⁵² Feloldása: *‘Princeps Primas Hungariae’*.

¹⁵³ *‘Archiepiscopus’*.

¹⁵⁴ Az s.k. eredetiről készült másolat. –Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára a Mindszenty József elleni 1949-es büntetőeljárás anyagából az eredeti, az ítélethez fel nem használt nyomozati anyagokat visszaszolgáltatta a Prímási Levéltárnak. Jelen forrásközlés az ÁBTL-ben őrzött másolat alapján készült. (A levél magyar fordítását lásd ÁBTL 3.1.9. V-700/30. 79–80; gépelt másolat uo. V-700/27. 249.)

Vix attinet dicere quam huiusmodi votum cum voto consentiat Summi ipsius Pontificis, cuius in animo erga Hungaros, tanto discrimine rerum afflictos, alta insidet benevolentia, quamque Eidem curae sit ut optata res efficiatur.

Sed cum et a te aliunde dubitatio alia deinde sit aliquid impedimenti intercidisse ne propositum peragatur, gratum mihi feceris si, caute explorete causa adjunctisque pensitatis, me comiter certiore feceris an ii qui Respublicam Hungaricam administrant in eadem adhuc perstent sententia, atque fidem simul dare possint mittendum Apostolicum Nuntium ea libertate iisque praerogationibus fruiturum esse quae cum suo munere sunt arte conjuncta.

Quodsi rei faciendae difficultates eo enasci existimentur quod non omnia Nuntio Apostolico praecipua jura – quibus annumerandae sunt decani partes – agnosci velint, Apostolica Sedes, ne ob hanc causam commune utriusque partis propositum ad irritum cadat, parata est ad Internuntium Apostolicum mittendum.

Si vero tempus huic consilio perficiendo nimis longum visum fuerit, istud si ita placuerit, mitti poterit Reverendissimus Dominus Janiarius Verolino, qui negotiorum Apostolicae istius Nunciaturae curam interae gerat.

Quibus de officiis jam tibi gratum declarans animum, sacram Purpuram maxima observantia deosculor meque profiteor libentissime

Eminentiae Tuae Rev.mae
humill.mum ac dev.mum Servum verum¹⁵⁵

J. Bapt. Montini
Subst.¹⁵⁶ [m.p.]

3.

Esztergom, 1946. augusztus 2.

Mindszenty József hercegprímás Arthur Schoenfeldbez

Kéri a budapesti amerikai követ segítségét a Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok helyreállításában.

(National Archives and Records Administration, College Park, Maryland, Record Group 84.

Records of the Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest Legation,

General Records 1946. Box 103. 84o.4. Catholic Church – *orig.*)¹⁵⁷

¹⁵⁵ *‘Eminentiae Tuae Reverendissimae humillimum ac devotissimum Servum verum’.*

¹⁵⁶ *‘Johannes Baptista Montini manu propria, Substitutus’.*

¹⁵⁷ Mellékletként: Tildy Zoltán angolra fordított levele Mindszenty Józsefhez. Budapest, 1945. december 27. Esztergomban a Prímási Levéltárban az iktatókönyv jegyzi a 3888/1946. sz. iratot, de a helyén csak őrjegy található. – A bíboros levelének fogalmazványát az 1948. december 23-án tartott házkutatáskor lefoglalták, az a vizsgálati eljárás anyagát képezte. (ÁBTL 3.1.9. V-700/15A. 367. Mindszenty kézírásával készült fogalmazvány; V-700/27. 250. és V-700/32. 27. és 29. A fogalmazvány gépelt tisztázata, utóbbi helyen a levélben jelzett melléklettel, ami Tildy Zoltán levelének angol fordítása. Tildy levele magyarul: ÁBTL 3.1.9. V-700/27. 295.)

Nr. 3888/1946.

Your Excellency!

The former prime ministers Mssrs. Béla Miklós and Zoltán Tildy have given obligatory promise to undersigned concerning the return of the Vatican diplomacy to Hungary.

I enclose the in chronological order subsequent one with the request to kindly help the case to its realization.

This case of vital importance could not be realized till now, on account of either the Hungarian Government not having presented it to the Allied Control Commission, or, if it did present it, the latter's president did not submit the said case.

May I beg Your Excellency to accept the expression of my sincere esteem,

Esztergom, August 2nd, 1946.

[m.p.]

Joseph Mindszenty
Cardinal, Prince Primate,
Archbishop of Esztergom¹⁵⁸

1 enclosure.

Prime Minister: Nr. 12.264/1945. Copy. Budapest, 27th December, 1945.

Your Eminence! In answer to your esteemed letter of the 15th inst. may I express my thanks for Your Eminence having introduced negotiations¹⁵⁹ in the Vatican regarding the resuming of diplomatic relations and especially, that the Vatican gladly received Your Eminence's notification. The Hungarian Government remembers the person of archbishop Angelo Rotta with gratitude and reverence and when in the future the Consistory will thus decide, the Hungarian Government will gladly receive him as apostolic nonce, when he will again, as in the past and everywhere, fill the role and place in the diplomatic corps of Budapest. The initiative concerning the resuming of diplomatic relations at the Allied Control Commission is already in progress. May I beg Your Eminence to accept the expression of my sincere esteem, Zoltán Tildy prime minister

His Eminence Joseph Mindszenty Prince Primate, archbishop.

¹⁵⁸ Az aláírás alatt a levél bal alsó sarkában kézírással: „Action taken – Despatch 1829 to Dept CC to Paris – 8/10/46” (azaz: „intézkedés történt – 1829-es sürgöny a minisztériumnak, másolatot kap Párizs”) – továbbá egy olvashatatlan aláírás.

¹⁵⁹ Helyesen: ‘negotiations’.

4.

Róma, 1947. évi június hó 15.

Tóth László jelentése római küldetéséről

Részletekbe menően beszámol 1947. május–júniusi vatikáni diplomáciai missziójáról
(MOL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-14-258/pol.-1947 [1. doboz] – orig.)

J e l e n t é s

1947. május–június havi római kiküldetéséről

Mindenekelőtt szükségesnek tartom a következőkre felhívni a figyelmet. A Vatikán és az egyes államok viszonya lényegesen különbözik attól, ahogy a két állam viszonya egyébként alakulni látszott. Ezt a körülményt figyelmen kívül hagyni sohasem szabad, különben a helyzet megítélése, a célok kitűzése hibásan történik. A Vatikán és egyes országok viszonyában politikai-hatalmi és gazdasági kérdések, amelyek más államok egymás közötti viszonyát elsősorban meghatározzák, vagy egyáltalán semmi, vagy egészen alárendelt jelentőségű, csekély szerepet játszanak. Ellenben a Vatikán, a katolikus egyház szervezetének és működésének legfőbb irányítója, politikájában a katolikus egyház szabad működésével, vallott és vállalt feladatai megvalósíthatásának biztosításával foglalkozik, minden rendelkezésre álló eszközzel való támogatására törekszik. Jogi, főleg a katolikus egyház által tanításszerűen hirdetett természetjogi és erkölcsi elvek, azok alkalmazása és gyakorlásuknak a nemzetek életében való biztosítása képezik elsősorban a Vatikán politikájának céljait, ezek határozzák meg elsősorban a Vatikán és az egyes államok viszonyának ilyen vagy olyan alakulását is.

De lényeges különbség és sajátos mozzanat az is, hogy amíg a Vatikán a nemzetközi jog ismérvei szerint megállapított saját államterülettel teljesen jelentéktelen mértékkel rendelkezik, állampolgárainak számát tekintve pedig valóban a világ legkisebb állama, mégis az öt világrészben mindenütt nemcsak közvetlen érdekeltséggel bír a katolikus vallás elterjedése révén, hanem a katolikus egyház jól szervezettsége, hívóinek általában fegyelmezett magatartása és az egyházi intézményekhez való, napjainkban kétségkívül emelkedő ragaszkodása révén a Vatikán minden országban legalábbis a katolikusok arányszámának megfelelő befolyással bír.

Csupán utalok rá, hogy a XX. század világháborújának szenvedései és egyéb megrázkódtatásai az emberek széles rétegeit tették fogékonyvá a vallásos életben a tömegek számára legérthetőbben kifejezett transcendentalizmus iránt, ez magyarázza meg a különböző egyházak, s elsősorban a katolikus egyház fellendülését az utolsó évtizedekben, szemben a XIX. század vallási közömböségével. Azt pedig, hogy a leginkább központi szervezettel és egységes vezetéssel bíró katolikus egyház és így a Vatikán számára politikai tekintetben, a nemzetközi érintkezés szempontjából is mit jelentenek a közlekedés, a hírközlés, a propaganda modern eszközei, amelyekkel bőségesen él is, felesleges bizonyítani.

A Vatikán ilyen formán minden állam számára jelentőséggel bír és különösen világ-politikai feszültségek idején a nemzetközi politika egyik gócpontja is. Ez magyarázza meg, hogy a Vatikánnal olyan államok is kapcsolatot keresnek és tartanak fenn, amelyek kis vagy éppen elenyészően csekély számú katolikus alattvalóval rendelkeznek, például Finnország. Fel kell hívnom itt a figyelmet arra is, hogy a Vatikánnak egyes államokba küldött képviselői nem minden esetben

bírnak azonos jogkörrel. Azokban az államokban, amelyekkel a Vatikán diplomáciai kapcsolatot tart fenn, a Vatikán képviselői a nunciusok (nagykövetek), internunciusok (követek) és az időnként őket helyettesítő ügyvivők egyrészt a külállamok követei számára szokásos a nemzetközi tételes jogban és szokásjogban megállapított tevékenységet folytatják. De ezen kívül a pápai nunciusok, illetőleg internunciusok hivatali működésük területén lévő katolikus egyház, főleg a papság életének, működésének irányításával, ellenőrzésével is foglalkoznak. Ezen működésüket elvileg és általánosságban az 1918. évben kiadott új kánonjogi kódex szabályozza. Ilyen módon tehát a Vatikán politikai képviselőinek egyidejűleg nagy és jelentőségteljes beavatkozási joguk és lehetőségük van működési területük katolikus egyházi életének közvetlen irányítására és befolyásolására is.

Azokba az államokba, amelyek nagyobb számú katolikus hívóval bírnak, de a Vatikánnal kölcsönös diplomáciai kapcsolatban nincsenek, a Vatikán ún. apostoli delegátusokat küld, akik diplomáciai jelleggel nem bírnak, és működésük az illető terület katolikus egyházi életének irányítására és ellenőrzésére szorítkozik. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, mert igen jellemző a Vatikán sokrétű és sokféle színezetet mutató kapcsolataira, hogy amíg Anglia 1915 óta követet küld a Vatikánhoz, addig a pápa, nyilván a politikai szempontból jelentős angol protestáns körök hagyományoszerű antipá-pizmusára való tekintettel, csupán apostoli delegátust küld Londonba. Az észak-amerikai Egyesült Államok elnökei 1940. február óta az elnök személyét képviselő nagykövetet küldenek a Vatikánhoz, viszont a pápát az Egyesült Államokban is, ahol a protestánsok egy része elvi okokból ellenzi ezt a viszolatot, csak diplomáciai jelleg nélkül való apostoli delegátus képviseli.

Viszont Finnország, amely 1943. június óta tart követet a Vatikánnál, olyan kis számú, kb. 2000 római katolikus vallású lakossal bír (akik egy holland származású címzetes érsek, mint apostoli vikárius kormányzása alatt állnak), hogy ide a pápa apostoli delegátust sem küld, hanem a finnországi katolikus egyház, mint missziós terület a Hitterjesztési Kongregáció (S. Congregazione „de Propaganda Fide”) ellenőrzése alatt áll.

Ezeket előre kellett bocsátanom a továbbiak világosabb érthetősége és kiértékelése végett.

Rómába május elsején érkeztem meg. Küldetésem célját az a két levél határozta meg, amelyet Nagy Ferenc akkori miniszterelnök¹⁶⁰ Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, illetőleg Ortutay miniszter Úr hozzám intézett.

E levelek szó szerint így hangzanak:

I. Nagy Ferenc levele Ortutay Gyulához:

Másolat. Miniszterelnök. Budapest, 1947. évi április hó 15-én. Miniszter Úr! A magyar kormány egyértelmű óhajja, hogy azok az egyházpolitikai kérdések, amelyek az utóbbi időben felmerültek,¹⁶¹ békés úton és az egész magyar népet megnyugtató módon rendeztessenek, ezért örömmel látná, ha a katolikus egyházat illető kérdések felől a Szent Szék megbízottjával a legrövidebb időn belül tárgyalások indulnának meg, hogy ezek eredményeképpen megállapodás jöjjön létre. Amidőn megállapítani kívánom, hogy ezen kérdések megoldásának

¹⁶⁰ Nagy Ferenc miniszterelnök 1947. június 1-jén Svájcban lemondott, a Rómába küldött Tóth László viszont folytatta eredeti megbízatása szerinti munkáját.

¹⁶¹ Itt különösen a fakultatív hitoktatás kérdéséről van szó, amelyről a koalíciós pártok 1947. március 6-án állapodtak meg. A javaslat az egyházak közös és nem várt erejű ellenállásába ütközött.

előkészítése főként Miniszter Úr illetékességéhez tartozik, egyúttal közölbetem, hogy a magyar kormány örömmel látja, ha a Szent Székkel való tárgyalások előkészítésével Miniszter Úr dr. Tóth László egyetemi tanár urat, a szegedi egyetem rektorát bízva meg. Nagy Ferenc s.k. Dr. Ortutay Gyula kultuszminiszter úrnak Budapest.

II. dr. Ortutay Gyula levele Tóth Lászlóhoz:

Magyar Vállás- és Közoktatásiügyi Miniszter. Budapest, 1947. április 16. Rektor Úr! Eredetiben csatolom Nagy Ferenc Miniszterelnök Úrnak hozzám intézett levelét. Az abba foglaltak alapján felkérem és megbízom Rektor Urat, hogy a legrövidebb időn belül utazzék Rómába a Miniszterelnök Úr levelében körülírt megbeszélések és tárgyalások lefolytatása céljából. – A magam részéről is nyomatékosan hangsúlyozom, mennyire kívánatos a függőben lévő egyházpolitikai kérdéseknek sürgős és közmegegyeztetést keltő megoldása. – Amidőn Rektor Urat a Szentszékkel folytatandó tárgyalásokkal megbízom és azokra a jelen levelemmel felbaltalmazom, egyúttal felkérem: tárgyalásaimak menetéről és eredményeiről alkalmas módon tájékoztasson, hogy a magyar kormánynak alkalma legyen azokra vonatkozóan állást foglalni, illetőleg azokat örömmel tudomásul venni és megerősíteni. Fogadjja Rektor Úr őszinte tiszteletem nyilváníatását Ortutay Gyula s.k. Melléklet. – – – Tóth László dr. egyetemi rektor úrnak, Szeged.

A két levelet tárgyalásaim során eredetiben is bemutattam, a magyar külügyminisztérium által készített hiteles fordításukat pedig át is adtam.

A vatikáni Államtitkársággal való kapcsolat felvételét két úton kezdtem meg. Egyrészt Kertész István¹⁶² követ úr útján, aki beszélt küldetésem céljáról az Olasz Köztársaság mellett működő pápai nunciussal, aki az 1929. évi lateráni egyezmény értelmében az olasz állammal akkreditált diplomáciai testület doyenje is. Borgongini Duca¹⁶³ nuncius – közlése szerint – az így nyert információkat nyomban továbbította is a vatikáni Államtitkársághoz. Másrészt a Szent Péter-bazilika magyar gyóntatójának, a politikai tekintetben is jól tájékozott és helyes ítéletű Monay Ferenc¹⁶⁴ minorita szerzetesnek [a] segítségét kértem, hogy tájékoztassa az Államtitkárság illetékes tényezőit kiküldetéséről és személyemről. Ezt azért tartottam szükségesnek, mert tudom, hogy a Vatikán előzetes információk beszerzése nélkül még nem kötelező formájú beszélgetésekbe sem szívesen bocsátkozik politikai természetű kérdésekről. A több mint két évtized óta Rómában tartózkodó Monay páter, akit én régóta ismerek, jól oldotta meg bevezetésem a pápai államtitkárságra, ahol a magyar ügyekkel Rotta Angelo címzetes érsek, nuncius és Verolino Gennaro nunciaturai tanácsos foglalkoznak, akik 1945. áprilisáig a budapesti nunciaturán működtek és Magyarországot 1945. januári fegyverszüneti egyezmény értelmében hagyták el. Különben mindkettőjüket már régebbi idő óta személyesen ismertem. A következőkben állandó tárgyalópartnerem Verolino tanácsos volt, akivel ittlétem alatt kb. húsz beszélgetést folytattam.

¹⁶² Kertész István (1904–1986) jogász, történész. 1938 óta a Külügyminisztérium munkatársa. 1946-ban a magyar küldöttség főtitkáráként jelen volt a párizsi béketárgyalásokon. Nagy Ferenc miniszterelnök lemondása után szeptemberben szintén lemondott, és az USA-ba emigrált.

¹⁶³ Francesco Borgongini Duca (1884–1954). Közreműködött a lateráni szerződés előkészítésében, s annak aláírása (1929. február 11.) után öt neveztek ki az első Olaszországba akkreditált apostoli nunciussnak, e tisztségét 1953-ig viselte. 1953-ban XII. Pius bíborossá kreálta.

¹⁶⁴ Monay Ferenc (1878–1964) minorita szerzetes, 1918–1925 között tartományfőnök, 1927-től Rómában magyar gyóntató. Számos rendtörténeti, illetve a római gyóntatókról írt munka szerzője.

Könnyűszerrel állapíthattam meg, hogy a Vatikánban elég részletesen vannak informálva a magyarországi helyzetről, nem csak egyházi vonatkozásaiban, de általában is. Ellenben tájékozottságukon mindjárt észrevehető volt, hogy mennyire káros magyar szempontból, hogy Magyarországnak már több mint két éve nincsen képviselője, nincsen közvetlen kapcsolata a Vatikánnal. Egy magyar kiküldött tárgyilagos tájékoztatásával sok hamis nézetet oszlatott volna el itt a mai magyar helyzetről és annak alakulásáról.¹⁶⁵

Rómába érkezve tudtam meg, hogy Luttor Ferenc, aki 1928 óta a vatikáni magyar követség kánonjogi tanácsosa volt, majd 1944 júniusa óta, Apor Gábor követ, Perczel Tamás követségi titkár és Aradi Zsolt sajtóelőadó disszidálása után előbb a Sztójay-kormány, majd Szálasiék ügyvivőjeként működött a Vatikánnál egészen 1946 elejéig, már nincsen Rómában, hanem 1947. március végén Argentínába utazott, miután sem az Egyesült Államokba, sem Kanadába beutazási engedélyt nem kapott, bár az Egyesült Államokba szóló beutazási engedélye érdekében még Spellman bíbornok, new yorki érsek is közbelépett, de eredménytelenül. Luttor római szerepléséről a legkülönbözőbb forrásokból számtalan hírt hallottam. Még jó barátai, papok is, akik pedig világiakkal szemben paptársukról kedvezőtlenül nyilatkozni nemigen szoktak, Luttor magatartását, politikai szereplését teljesen elhibáztak mondják. Valóban Luttornak száz százalékosan németbarát, a magyar szélsőjobb oldali mozgalmakkal rokonszenvező egyénisége, amiről már a világháborút jóval megelőzően, Gömbös Gyula¹⁶⁶ idején is hallani lehetett, a legkevésbé volt alkalmas arra, hogy megértő, tárgyilagos magyarázatokkal kísérelje vatikáni hivatalos és nem hivatalos körökben [leírni] a mai magyar helyzet alakulásának körülményeit és nehézségeit. Csak röviden említem meg itt, mintegy ellentétképpen, hogy az 1944 júniusában disszidált magyar követség¹⁶⁷ azóta is Rómában élő tagjai, Apor Gábor és Perczel Tamás, minden lehetséges információm és saját tapasztalataim szerint is az új magyar helyzet iránt a legteljesebb megértéssel és loyaltással viseltetnek, itteni, ma természetesen csak társadalmi szereplésük során, mindent megtesznek azért, hogy az új Magyarországról hangoztatott téves véleményeket eloszlassák.

Rottával és Verolinovál folytatott beszélgetéseim elején már részletes tájékoztatást adtam nekik a magyar helyzetről. Majd a magyar kormány egyházpolitikai cselekvését és szándékait egy rövid emlékiratban foglaltam össze, amelyet idemellékelek, s amelynek olasz nyelvű szövegét minden érdekelt főbb vatikáni tényezőhöz eljuttattam. A megbeszélések természetesen egészen részletesen felölleltek olyan kérdéseket is, amelyekkel emlékiratomban egy vagy más érthető okból nem szólhattam.

Az egyik ilyen kérdés Mindszenty [!] bíbornok és viszonya a mai magyar kormányzathoz. A katolikus egyház szellemének, és a Vatikán politikai levegőjének teljes félreértése lett volna, ha

¹⁶⁵ Angelo Rotta (1872–1965). 1895-ben pappá, 1922-ben érsekké szentelték. 1930 és 1945 között pápai nuncius Budapesten. előtte Törökországban és a Balkánon szolgált. 1944-ben a diplomáciai zsidómentő akciók irányítója. – Gennaro Verolino (1906–2005). 1928-ban szentelték pappá. A Szentészék diplomáciai szolgálatába lépett. Kolumbiában, Olaszországban, Magyarországon és Csehszlovákiában szolgált. 1951-ben szentelték érsekké, majd számos harmadik világbeli, elsősorban latin-amerikai államban volt nuncius. Magyarországon 1942-től 1945 áprilisáig teljesített szolgálatot a budapesti nunciatura titkáráként.

¹⁶⁶ Gömbös Gyula (1886–1936) vezérkari tiszt, fajvédő politikus, a jobboldal egyik markáns vezetője, 1932-től haláláig miniszterelnök.

¹⁶⁷ Miután a pápai Államtitkárság lehetőséget adott rá, 1944 júniusában Magyarország szentszéki követe, báró Apor Gábor és munkatársai beköltöztek a Vatikán területére, és ezzel a lépéssel nyíltan megtagadták a Sztójay-kormány képviselőletét.

én Mindszenty bíbornok úr politikai magatartását, akár a magyar kormány megbízásából is bírálat tárgyává tettem volna. Erre, a vatikáni szokásokat ismerve, csak merev elzárkózás lett volna a válasz. Ők egy bíbornokról, egy ország első főpapjáról még akkor sem ejtenének ma egy félig-meddig a nyilvánosságnak szóló kritikát, ha az illető főpapnak egyik vagy másik ténykedésével a Vatikánban nem értenek egyet. Ezért arra utaltam számtalanszor beszélgetéseim során, hogy a kormánynak, a politikai pártok vezetőinek súlyos aggodalmaik vannak amiatt, hogy a bíbornok úrnak Magyarországon túl is igen jól tudott népszerűségét olyanok is ki- és felhasználni igyekeznek, akik a katolicizmust csupán cégérül akarják felhasználni politikai céljaik eléréséhez. Utaltam arra is, hogy sem a Vatikánnak, sem a katolikus egyháznak semmiképpen sem érdeke, hogy egy Gömböstől Szálasihoz vezető szélsőjobboldali irányzat kerüljön ismét uralomra esetleg éppen a jóhiszemű, vallásos katolikus tömegek kihasználásával. Ráműtöttem ennek kapcsán arra is, hogy a magyar püspöki kar azon tagjai, akikkel alkalmam volt beszélni római utam előtt, Czapik érsek úr, Hamvas és Bánáss püspök urak,¹⁶⁸ minden tekintetben osztják ezt az aggodalmat és a maguk részéről is elhibázottnak és szerencsétlennek tartanák, ha részben katolikus segítséggel egy Gömbös-féle rendszer kerülne ismét uralomra Magyarországon. Azt hiszem, hogy ebben a kérdésben sikerült teljesen kielégítő választ kapnom, mert Tardini¹⁶⁹ prelátus, aki a pápai Államtitkárság politikai osztályának, az ún. rendkívüli egyházi ügyek kongregációjának a vezetője, május 16-iki megbeszélésünk alkalmával hangsúlyozottan mondotta, hogy: – ugye most már jó a viszony a kormány és a bíbornok úr között – amely kérdés formájába öltöztetett nyilatkozat volt arra vonatkozóan, hogy a Vatikán is óhajtja, a maga részéről is előmozdítja, hogy az említett viszony a két tényező között valóban normalizálódjék. Nem ilyen kerülő úton és képletes formában, hanem határozottan és egyenesen mondotta ugyanakkor Tardini prelátus, hogy a magyar katolikusok ne vegyenek részt szélsőséges politikai mozgalmakban, mint mondotta, ne menjenek se jobbra, se balra, hanem a középben maradjanak. Hozzátette még, hogy erre nézve ő tájékoztatni is fog. Egyébként a katolikusoknak a politikai középben való elhelyezkedése ma általános jelenség, például Olaszországban és Franciaországban is, és nyilván nem a Vatikán tudta és szándéka nélkül történik így.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Czapik Gyula egri érsek, Hamvas Endre csanádi, Bánáss László veszprémi püspök.

¹⁶⁹ Domenico Tardini (1888–1961) pápai államtitkár, diplomata, bíboros. 1935–1937 között az Államtitkárság *sostitutoja*, 1937-től a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára, majd 1952-től *Prosecretario di Stato*, 1958-tól államtitkár és e Kongregáció prefektusa, 1958-tól bíboros.

¹⁷⁰ A francia kereszténydemokraták (MRP) az 1946. november 10-i parlamenti választásokon a szavazatok 25,9 százalékát szereztek meg. Az MRP a második legnagyobb párt volt a kommunista párt (FKP) mögött, amely 28,2 százalékot ért el. 1947. május első hetében a kommunista pártot kizárták a kormányból, ezután rövid életű, a politikai középben elhelyezkedő három párti (szocialista–kereszténydemokrata–radikális párti) kormányok irányították Franciaországot. Az olasz kereszténydemokraták (DC) az 1946. június 2-i alkotmányozó gyűlési választásokon 35,2 százalékot kapott, az ország legnagyobb pártja lett (a szocialista párt 20,7, a kommunista 19 százalék). 1947. május 13-ig nemzeti egységkormányok voltak a kereszténydemokrata De Gasperi miniszterelnökségével, azután De Gasperi új kormányt alakított a kommunisták és a szocialisták nélkül. Az 1948. tavaszi első parlamenti választáson a DC még tovább erősödött, és több évtizeden át szinte leválthatatlan maradt. E kereszténydemokrata pártoknak a politikai centrumban való elhelyezkedése – Tóth rektor véleményével ellentétben – egyik országban sem a Vatikán „szándéka szerint” történt, hanem sokkal inkább a pártok jellegéből és vezetőik reális helyzetfelméréséből és céljaiból. Sem a francia MRP, sem az olasz DC nem vallási alapon álló 19. századi katolikus párt, hanem egy modern kereszténydemokrata tömegpárt, amelyeknek nagy „autonómiája” volt a Szentszék és a nemzeti egyházak felé.

Megbeszéléseink során kiterjeszkedtünk a magyar egyházpolitika valamennyi aktuális kérdésére. Nagyon jó hatást tett az a közlésem, hogy a magyar kormány valóban és őszintén akarja a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételét, amit azzal is tanúsítani kívánt, hogy az új költségvetésbe felvette a vatikáni követség költségeit. A diplomáciai kapcsolatok újrafelvételének kérdésénél, de másról is állandóan utaltam arra, Magyarország milyen mértékben van kötve a fegyverszüneti egyezmény által. Részletesen beszéltünk a fakultatív hitoktatás kérdéséről is. A Vatikán álláspontja itt az volt, hogy semmi olyan engedményt nem tesz, ami a katolikusok magatartását, álláspontját gyöngítene. De nem is tartja célravezetőnek – azt Tardini prelátus is mondta – hogy egy ilyen részletkérdés kiemeltessék azon kérdések közül, amelyek Magyarországon az állam és az egyház között megoldásra várnak. Vatikáni álláspont szerint feltétlenül megoldásra vár még a sajtószabadságnak a katolikusok számára való biztosítása. Nagyon zokon veszik, hogy nincsen katolikus napilap. Azután a katolikus egyesületek kérdése is – vatikáni felfogás szerint – megoldásra vár. Mint mondták, a szabadságjogok törvénybe vannak ugyan már iktatva, de alkalmazásuk még nem felel meg a demokrácia követelményeinek. Az ilyen természetű kérdéseknél rendszerint az volt a feleletem, hogy utaltam az újjáépülő Magyarország politikai és egyéb nehézségeire, mint az elmúlt rendszer gyászos politikájának a logikus következményeire, továbbá arra, hogy a remélnél sokkal hosszabbra nyúlt fegyverszüneti állapotból is számos nehézség támad.

Részletesen beszéltünk arról, hogy a magyar kormány mennyire kívánatosnak tartaná, hogy a Vatikánnak egy megbízottjával minél előbb, tehát még a diplomáciai kapcsolatok felvétele előtt tárgyalhasson a függő kérdések megoldásáról akár egy konkordátum formájában. Az álláspontjuk itt az volt, hogy a magyarországi katolikus papság köréből a Vatikán ilyen tárgyalásnál mást, mint a magyar egyház fejét, Mindszenty bíbornokot, nem bíz meg, nem is bízhat meg. Külföldi papot szívesen elküldenének most is Magyarországra már csak tájékozódás végett is, ha a magyar kormány biztosítani tudja az illető számára a Szövetséges Ellenőrző Bizottság utazási engedélyét és az illető szabad mozgását. Nem látja azonban a Vatikán a fegyverszünet ideje alatt lehetségesnek bármilyen egyezmény megkötését. Felfogásuk szerint a nemzetközi jog elveinek megfelelően a fegyverszünet tartama alatt Magyarország szuverenitásának gyakorlásában korlátozva van. Nem tud biztosítékot nyújtani arra vonatkozóan, hogy a vele kötött egyezményeket végre tudja-e hajtani. Tehát a Vatikán véleménye szerint – ezt Tardini prelátus is kifejtette előttem – konkrétumokra, egyezmény (konkordátum, *modus vivendi*) megkötésére csak akkor kerülhet sor, ha Magyarország szuverenitása újból csorbíthatatlanul helyreáll. Egyébként hogy a Vatikánban komolyan foglalkoznak a magyar egyházpolitikai kérdések megoldásának előkészítésével, onnan tudom, hogy – bizalmas, szavahihető információim szerint – a pápai Államtitkárságon Tardini prelátus elnöklete alatt egy bizottságot alakítottak azóta, amely a magyar ügyek tanulmányozásával foglalkozik, és tagjai sorában vannak persze Rotta és Verolino is.

Megbeszéléseim során egyes konkrét esetek is megvilágításba kerültek. Egy alkalommal említették például, hogy egyes magyar lapok éles, olykor sértő hangon támadják Mindszenty bíbornokot. Mire én azt feleltem, hogy tudomásom szerint egyes olasz élclapok nemcsak a papságot, de a pápa személyét is élesen támadják, pedig Olaszországban a katolikus párté a relatív többség és idetartozik a miniszterelnök is. A Prohászka-szobor ledöntése¹⁷¹ is természetesen szóba került. Itt

¹⁷¹ 1947. április 26-án éjjel fiatalok, köztük Faludy György költő Károlyi Mihály kérésére ledöntötték Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári megyéspüspök 1934-ben a gróf palotájának kertjében felállított

ultam egyrészt Prohászka politikai szereplésére az ellenforradalmat követő első nemzetgyűlés idején, másrészt arra is, hogy a szobor talapzatán politikai jellegű relief is volt, ami kifejezésre juttatta a szobor felállításának bizonyos politikai motivációját is.¹⁷² Prohászka emléke különben a Vatikánba[n] nem túlságosan rokonszenves, a Vatikánban elejtett ember az, akinek valamilyen munkája, mint Prohászkaé is 1911-ben, az egyház által tiltott könyvek jegyzékére került.¹⁷³ Élesebben bírálják Schütz Antal dogmatikai tankönyve első kötetének a fasiszta könyvek revíziói során történt bevonását.¹⁷⁴ Feleletemben itt egyrészt arra utaltam, hogy a fasiszta könyvek összeszedése a fegyverszüneti egyezmény értelmében a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz tartozik, amelynek ilyenfajta ténykedésébe a magyar kormányknak nincsen beavatkozási joga. De utaltam Schütz Antal közismert németbarát magatartására, továbbá arra, hogy 1944 őszén helyét, majd az ország területét is elhagyta. Nyomatásban már néhány év előtt megjelent önéletrajzának egyes részletei is céloznak különben politikai rokonszenvének későbbi alakulására.

Különösen tárgyalásaim elején nehézségeket okozott, hogy nem tudtam írásos bizonyítékát nyújtani annak, hogy küldetésemről a magyar püspöki kar és Mindszenty bíbornok úr is tudomással bír és azt szívesen is látják. Mint magánembernek ezt elhitték ugyan nekem, de kétségkívül jobb lett volna ezt dokumentálni is. Sajnos kérésem, amit erre vonatkozóan a külügy- és kultuszminiszter urakhoz intéztem, nyilván hibás formában érkezett meg, mert teljesen oda nem illő választ kaptam.

Tárgyalásaim eredményét bizonyította az a cikk, amely az *Il Quotidiano* című római napilap 1947. május 10-iki számában jelent meg „Santa Sede e Polonia” címmel. A cikkből, amelynek másolatát mellékelem, kitűnik, hogy vatikáni felfogás szerint – az *Il Quotidiano* az olasz *Actio Catholica* hivatalos napilapja és ilyen természetű cikkeit, köztudomás szerint, a pápai Államtitkárság sugalmazza – a diplomáciai kapcsolatok Budapest és Vatikán között nem szakadtak meg, csupán szünetelnek a viszonyok miatt. Nincs tehát akadálya, hogy a diplomáciai képviselvek újból megkezdjék működésüket bizonyos garanciák adása esetén. A cikknek magyar szempontból kedvező voltát különösen aláhúzza az a mód és hang, ahogy utána a cikk Lengyelország és a Vatikán kapcsolatainak nehézségeit tárgyalja. A cikk jelentőségét számomra különben a legbeszédesebben

bronzszobrát. Pár nap múlva a szobrot restaurálásra elszállították, évtizedekig ismeretlen helyen tárolták, mígnem 1977-ben előkerült. 1984-ben a székesfehérvári Vasútvidéki Plébánia udvarában állították fel újra.

¹⁷² A talapzat hátsó oldalán a szobor felállításakor elhelyeztek egy domborművet, amely az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga megalapítását örökítette meg. Az alapító tagok között Prohászka alakja is látható volt. A Fővárosi Polgármesteri Hivatal már 1945 őszén leszereltette ezt a reliefet.

¹⁷³ 1911 nyarán Prohászka három írását: *Az intellektualizmus túlbajtásai* című akadémiai székfoglalóját, a *Modern katolicizmus* című hitvédelmi munkáját és az egyházi vagyonkezelés reformjának szükségességét hangsúlyozó *Több békeséget!* című karácsonyi hírlapi cikket modernista szemlélete miatt az illetékes Kongregáció az *Indexre* tette.

¹⁷⁴ Az 1945. január 20-án, Moszkvában megkötött fegyverszüneti egyezmény 16. pontja értelmében a folyóiratok, könyvek kiadása, behozatala és terjesztése Magyarországon csak és kizárólag a Szövetséges Ellenőrző Bizottság előzetes engedélyével történhetett. Február 26-án jelent meg az „*Időiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M. E. számú rendelete a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről*”. A rendelet alapján a könyvnyomdák, könyvkiadó-vállalatok, könyvkereskedők, könyvtárak valamint magánszemélyek birtokában lévő minden „fasiszta, antidemokratikus és szovjetellenes” sajtóterméket – nyelvtől függetlenül – meg kellett semmisíteni. E körbe soroltatott a magyar dogmatika megteremtőjének, Schütz Antal piarista professzor munkája is, habár az említett renDELETEH tartozó jegyzékben még nem található.

Rotta nuncius úr magatartása bizonyította. A cikk megjelenése napján épp nála voltam, mire kezében az újsággal fogadott és gratulált, hogy ez már komoly dolog, kiküldetésem sikerét jelenti.

Szerettem volna a cikkben foglalt konkrétumokat egy hozzám intézett levél formájában lerögzítve megkapni, azzal kiegészítve, hogy a levélben valamiféle formában kifejezést adtak volna annak is, hogy a pápa vagy az Apostoli Szent Szék (a forma még nem alakult ki) jókívánásait fejezné ki Magyarország újjáépítésének munkájához, amelyben a magyar katolikusok is tevékeny részt vesznek. Rotta és Verolino hajlandók is voltak egy ilyen levél kiadására, amely hozzám lett volna intézve. Ellenben amikor Tardini prelátussal erről beszéltem, ő azt mondta, nem adhat semmiféle levelet, mert ha levelet írna, abban egyes egyházpolitikai téren mutatkozó bajokra is reá kellene mutatnia – ezekről fentebb már szoltam –, egy ilyen tartalmú levél pedig ebben a pillanatban inkább ártana, mint használna a magyar kormány és a Vatikán viszonyának. Elégedjek meg tehát az újság, illetve szóbeli nyilatkozatokkal. Ekkor vettem fel Tardini prelátus előtt, amit különben már kezdettől fogva terveztem, hogy magán kihallgatást kérek a pápától, és tőle kérek néhány meleg, rokonszenvet kifejező szót a magyar nép számára, amit azután közzé is tehetünk. Ezt Tardini is helyeselte és magára vállalta, hogy a pápai főkamarsmesteri hivatalt is informálni fogja kihallgatásomról.

Beszélgésem Tardini prelátussal május 16-án délben történt. Ezen a napon jelentek meg az itteni és az ide érkezett svájci lapokban az első konkrét hírek, hogy Nagy Ferenc Svájcba utazott és onnan aligha tér vissza Magyarországra a békeszerződés ratifikációja előtt.¹⁷⁵ Ezekre a hírekre a Vatikánban nyomban felfigyeltek. Tardini prelátus az újságra mutatva, félig trefásan mondotta nekem, hogyan kössön ő egyezményt egy olyan országgal, amelynek miniszterelnökéről éppen most olvassa az újságban, hogy az ottani politikai helyzet elől távozott hirtelen. Ő (Tardini) nem sokat ad ugyan az újságok híreszteléseire, de hát ez azért mégis gondolkodásra késztet.

Amilyen mértékben szaporodtak az itteni sajtóban a magyar válság kieleződéséről szóló hírek, olyan mértékben lassúbbodott az én gyorsan indult és a szakértők szerint kedvezően folyt tárgyalásaim menete is. A pápai kihallgatásra hosszú ideig kellett várnom, míg végre május 31-én a magyar kormányválság tetőpontján, Verolino azt közölte velem, hogy a főkamars-mesteri hivatal véleménye szerint a pápa most nem fogadhat, mert ez talán nekem is kellemetlen volna. Én ezt a nézetet nem osztottam, hanem a válság napjaiban is folytattam tevékenységemet. Sűrűn megjelentem a pápai államtitkárságon, ahol már jó ismerőssé lett tisztviselőket, elsősorban Verolint figyelmeztettem arra, hogy mind az olasz, mind a külföldi lapok nagyobb részének magyarországi hírei enyhén szólva túlzottak. Reá mutattam, hogy azok inkább csak hangulatképek, konkrétumot vajmi keveset tartalmaznak és olyan általánosságban vannak fogalmazva, hogy akár egy dél-amerikai államról is szólhatnának.

Ezekben a napokban azonban a nehéz helyzet dacára sem tartottam helyénvalónak, hogy elutazzam Rómából. Ez tekintve, hogy itteni szerény működésemet különösen a külföldi sajtótudósítók állandóan figyelemmel kísérték, kétségkívül túlzott és kedvezőtlen magyarázatokra adott

¹⁷⁵ A Magyar Közösség néven elhíresült, önmagában jelentéktelen köztársaság-ellenes „összeesküvést” a baloldal a Kisgazdapárt hatalomból való kiszorítására használta fel: előbb a párt főtítkárát tartóztatták le 1947. február 25-én, majd június 1-jén a Svájcban szabadságát töltő Nagy Ferenc miniszterelnököt kényszerítették lemondásra, aki többet már nem térhetett vissza Magyarországra. (A Dinnyés-kormány már egy nappal korábban, május 31-én megkezdte működését.)

volna alkalmat. Így tehát maradtam és folytattam tájékoztató beszélgetéseimet. Ennek nem is maradt el az eredménye. Montini prelatussal, a pápai al-államtitkárral hosszú időn át nem tudtam találkozni, mert beteg volt, nem járt hivatalba, így csak névjegyet hagytam nála. Június 3-án azután értesítést kaptam, hogy nagyon érdeklődik felőlem, küldetésem után és szeretne velem beszélni. Június 4-én hosszabban beszéltem vele. Megnyugtatósamra szolgált, hogy csaknem szóról szóra megismételte mindazt, amit Tardini prelátus már elmondott a diplomáciai kapcsolatok felvételéről, az egyezmény lehetőségéről, Mindszenty bíbornok úr és a magyar kormány jó viszonyáról és a magyar katolikusok közepén haladó politikai magatartásáról. Fontosnak tartom, hogy ezeket a pápai államtitkárság másik vezető főtisztviselőjétől is hallottam, így ennek komolyabb alátámasztása van. A beszélgetés során említettem Montininek, hogy római küldetésemet nehezen tudnám befejeztnek tekinteni egy pápai magánkihallgatás nélkül. Kellemes meglepetés volt számomra, hogy ő vállalta ennek az elintézését. Ezúttal sikerrel is járt, mert június 7-én este megkaptam a meghívót, hogy a pápa másnap délben 1/4 1-kor külön kihallgatáson fogad. A külön kihallgatás abban különbözik a magánkihallgatástól, hogy nem a pápa dolgozószobájában, hanem az azzal szomszédos termekben folyik le. A beszélgetés négyszemközt történik, de állva, ami időtartamát természetesen csökkenti. A gyakorlat szerint külön kihallgatást olyan személyek kapnak, akiket nem hivatalos minőségben fogad a pápa. Különben első voltam az aznapi kihallgatás során, viszont nyilván az újságok kombinációinak akarták elejét venni azzal, hogy nevemet nem közölték az aznapi kihallgatások névsorában, ami különben elég gyakori eset.

A pápa a beszélgetést személyes vonatkozásokkal kezdte. Tudja, hogy én már hosszabb időt töltöttem Rómában évekkkel ezelőtt, majd említette, hogy emlékszik reám, mi már találkoztunk. Rómában a német régészeti intézetben. (Ez így is történt 1927-ben, amikor a pápa még berlini nuncius volt, és római szabadsága idején részt vett egy német archeológus emléktáblájának leleplezésén, ahol én is ott voltam, mint a Magyar Intézet titkára és akkor tényleg beszélgettünk.) Majd hosszasan nagy lelkesedéssel beszélt magyarországi élményeiről az 1938. évi budapesti eucharisztikus kongresszussal kapcsolatban.¹⁷⁶ Mire azt feleltem, hogy az ő személye és akkori szereplése is felejthetetlen számunkra, éppen úgy, mint az a fáradságos munka, amit a béke érdekében végzett trónra lépése óta. Ezután a pápa egy fordulattal az aktualitást érintette. Úgy látszik – „almeno secondo i giornali” („legalább is az újságok szerint”) mondotta a pápa – Magyarországon a helyzet most megváltozott. Erre én azt feleltem, hogy az újságok hírei – meggyőződésem szerint – nagyon is túlzottak. Tovább menni nem tartottam volna illendőnek, mert a kérdést a pápa is az újsághírekre való kétkedő utalással vetette fel. Majd oda konkludált, hogy Magyarország helyzete csupán szerves része a nemzetközi politika alakulásának. Ekkor már, 5-6 perc után jónak láttam felvetni a kérést, hogy a köztársasági elnök úr és a magam szerény nevében is kérem, adja áldását az újjáépítésen annyit fáradozó magyar népre. A pápa megígérte, figyelemmel és szeretettel kíséri a magyar nép további sorsának alakulását, majd kérésemnek megfelelően áldását adta. Az áldást az előírásoknak megfelelően, térden állva fogadtam, majd búcsúzóul a pápa egy emlékérmét nyújtott át nekem, amelyen az akkor behívott szolgálattevő kamarás számomra már készen tartott.

¹⁷⁶ 1938-ban a 34. Eucharisztikus Kongresszuson Eugenio Pacelli mint pápai legátus járt Magyarországon, ő lett 1939-ben a pápa XII. Pius néven. (Kíséretének egyik tagja volt G. B. Montini, a későbbi VI. Pál pápa.)

A pápai kihallgatás után az volt a benyomásom, hogy ez bizonyos mértékig azt is kifejezte, hogy a magyar helyzetet a Vatikánban legalább is pillanatnyilag nyugvópontonra érkezettnek látják. Ezért kaptam én pápai külön kihallgatást mégis június 8-ikán, amikor május 31-én éppen a magyar politikai helyzetre való tekintettel, még elutasító választ kaptam. A pápai kihallgatás után szükségesnek tartottam még, hogy a Vatikánnál akkreditált hírlapi tudósítók közül azoknak, akik a magyar ügyekkel bővebben és állandóan foglalkoznak, a magyar helyzetről egy barátságos vacsora keretében tájékoztatást adjak. Ez alkalommal is nagy segítségemre volt Péterffy Gedeon¹⁷⁷ a római magyar papi kollegium vezetője, – aki a Magyar Kurir részéről mint tudósító akkreditálva van a Vatikáni Sajtóirodánál. Péterffy szerkeszti a Magyar Kurir római kiadását, amelynek híreit rendszerint teljesen átveszi az Osservatore Romano. Ugyancsak Péterffy látja el a vatikáni rádió magyar hírszolgálatát is. Péterffy mind a sajtó, mind a rádió terén arra törekszik, hogy tárgyilagos képet adjon Magyarországról és a magyar katolicizmus helyzetéről. Ez természetesen magával hozza, hogy nem adhat mindig csak kedvező képet. Ez talán meglepetést kelthet néha otthon, de az itteni helyzetben és légkörben tényleg Péterffy működése ígérhet eredményeket a magyar kormánypolitika szempontjából is.

Római tartózkodásom alatt mindenki, akinek személyét magyar szempontból fontosnak tartottam, igyekeztem kapcsolatot teremteni. Ezek közül csak Conte della Torre-t emelem itt még ki, aki az Osservatore Romano főszerkesztője és katolikus résztől az olasz antifaszizmus egyik vezéralakja. Őt régóta ismerem, többször járt Magyarországon, amikor én is kísértem őt. Most itt Rómában sokszor voltunk együtt és tőle mindig értékes támogatást kaptam. Talán ezzel is összefügg bizonyos mértékben, hogy a római magyar követség ügyvivőjének megjegyzése szerint a mostani magyar válság alkalmával az Osservatore Romano volt az egyetlen római lap – Togliatti és Nenni lapjait¹⁷⁸ nem számítva, – amely a magyar válsággal kapcsolatban megmaradt pusztán a hír közlésénél.

Mócsy Imre¹⁷⁹ magyar jezsuita révén kerültem kapcsolatba Leiber¹⁸⁰ jezsuita páterrel, aki a pápa mellett a magántitkári teendőket látja el és különösen a közép-európai ügyekkel foglalkozik. Vele is hosszú megbeszélés volt és nála szinte feltűnően nagy megértésre találtam a magyar viszonyokkal kapcsolatban. Ígéretet kaptam tőle, hogy a tőlem hallottakról beszámol a pápának, ami- ben – ismerve a Vatikán kitűnő hírszerző készségét – nincs is okom kételkedni.

Anélkül, hogy megbeszéléseimet tovább részletezném, fontosnak tartom megállapítani, hogy Magyarország iránt mindenhol kezdve a pápán, a legteljesebb megértésre és a legbarátabb érzelmekre találtam. Mindenki a legteljesebb részvét hangján beszél Magyarország háborús szenvedéseiről, viszont örömmel hallják a magyar újjáépítés eredményes munkáját. A barátság és a rokonszenv Ma-

¹⁷⁷ Péterffy Gedeon (1912–1993) római katolikus pap, 1947-től Rómában a Pápai Magyar Intézet igazgatója.

¹⁷⁸ Pietro Nenni és Palmiro Togliatti a két nagy olasz baloldali párt „történelmi” vezetői. Nenni az Olasz Szocialista Párt vezetője, az Alkotmányozó Gyűlés képviselője, és a párt központi napilapjának, az *Avanti!*-nak a főszerkesztője. Togliatti az Olasz Kommunista Párt vezetője, a *Rinascita*-nak, a párt politikai-kulturális folyóiratának az alapító főszerkesztője, s szintén képviselő az Alkotmányozó Gyűlésben.

¹⁷⁹ Mócsy Imre (1907–1980) jezsuita szerzetes, 1944 februárjától 1947 derekáig Rómában a Gergely Egyetem teológiai karán tanár, ezután a szegedi teológiai főiskolán szentírásstudományt tanított. Egy év múlva Czaplak Gyula egri érsek küldöttként Rómába látogatott, amikor azonban visszatért, az államvédelmi hatóságok letartóztatták és internálták.

¹⁸⁰ P. Robert Leiber (1887–1967) német jezsuita szerzetes, 1924–1958 között Eugenio Pacelli (1939-től XII. Pius pápa) személyi titkára.

gyarország iránt meg van tehát a Vatikánban és a Vatikánhoz közel álló körökben is. Viszont ennek reánk nézve kedvező gyakorlati eredményei erősen függenek a nemzetközi helyzet alakulásától is.

Fontosnak tartottam, hogy a Rómában tartózkodó magyar papsággal érintkezésbe lépjek, mert hiszen a Vatikán információinak egy részét mégis csak tőlük kapja. Azt hiszem, ez a hosszú és fáradtságos munkám nem volt hiábavaló, mert minduntalan tapasztaltam egyben-másban a támogatásokat. Így Monayn és Péterffy-n kívül külön ki kell emelnem Magyary Gyula¹⁸¹ pápai kamarás itteni munkáját, aki a magyar ellenállási mozgalomban olyan értékes részt vállalt és jelenleg az egyik itteni pápai egyetem jogprofesszora. Azután Schrotty Pál¹⁸² ferences rendi generális asszisztens, aki hosszú római tevékenységre tekint vissza, józan és körültekintő egyéniség, Mócsy Imre pedig, az egyik pápai egyetem teológiai tanára, tapasztalásom szerint azzal is értékes felvilágosító munkát végez, hogy kalandos kivándorlási tervek helyett hazatérésre készíti az itt hányódó vetődő magyarokat.

A magyar követség tagjainak segítő munkáját nem hagyhatom szó nélkül. Elsősorban Kertész István követ úr páratlan készségéről, az ezekben a kérdésekben is tapasztalt nagy tudásáról kell itt említést tennem, amelyekkel munkám végzését olyan nagy mértékben előmozdította. Kertész személye rövid időn belül legteljesebb bizalomra talált a Vatikánhoz közelálló magyar kolónia körében is. Hasonló megértésre és támogatásra találtam Kertész követ úr szabadságra menetele után Pödör László követségi tanácsos, ügyvivő úrnál, valamint Forbáth Guido és Eszterházy Andor követségi titkár uraknál is. Írásbeli teendőim végzésénél pedig, még Gyöngyösi miniszter úr óhajának megfelelően Forbáthné Benedek Klára volt külügyi tisztviselő segített hálára kötelező szívességgel és készséggel.

Jelentésem összefoglalása, valamint itt szerzett tapasztalataim révén legyen szabad kiemelni a következőket.

A rendszeres diplomáciai kapcsolatok felvétele és ezzel kapcsolatban konkordátum, modus vivendi – tárgyalások megindítása Magyarország szuverenitásának teljes helyreállításától függ. Addig is kívánatos volna, ha Magyarország kb. az én mostani missiomhoz hasonlóan valami féle nem hivatalos kapcsolatot tartana fenn a Vatikánnal legalább is a kölcsönös információk kicserélése végett.

Magyarország jelenlegi nemzetközi helyzetében számolni kell azzal is, hogy, ha egy emigráns magyar kormány alakul, az a Vatikán felé nyomban kapcsolatot keres és annak rokonszenvére hivatkozva próbál hatni a magyar katolikus tömegekre. Ismerve a Vatikán óvatos, hosszú lejáratokra dolgozó politikáját, nem látszik valószínűnek, hogy a Vatikán elsőnek ismerne el ezt az emigráns magyar kormányt. De egyik vagy másik nagyhatalom elismerése, vagy ostentatív¹⁸³ támogatása után a Vatikán részéről is történhet valamilyen állásfoglalás. Jó lenne tehát, ha a magyar kormány ebbe a nehéz helyzetben tartózkodnék minden olyan tényről, amelyet a magyar mozgalmak politikai támogatásra nem találnak. Természetes, hogy ebben a kényes

¹⁸¹ Magyary Gyula (1901–1988) római katolikus pap, a filozófia, a teológia, a politikai tudományok, az egyház- és kánonjog doktora. 1929-től Bécsben, 1940-től Rómában élt, ekkor kapta a pápai titkos kamarási címet is. 1943-ban a pápai egyetem, a mai *Pontificia Università Urbaniana* egyházjog professzorává, később a jogi kar dékánjává nevezték ki.

¹⁸² Schrotty Pál (1886–1960) ferences szerzetes, 1940–1946 között tartományfőnök, közben 1943-ban, mivel a kapcsolat Rómával a háború miatt mind nehezebb lett, a magyar rendtartományok élére rendkívüli delegátusnak (*delegatus generalis extraordinarius*) nevezték ki széles körű felhatalmazásokkal. Ezt a tisztét háláig viselte.

¹⁸³ *Ostentativ* (ném.): kihívó, tüntető.

kérdésben is szükség van a kormány és magyar katolikus püspöki kar, kiemelve itt, a bíbornok urat – egyetértésére, mert hiszen a Vatikánnál sikert a magyar kormány ebben az esetben is csak a püspöki kar támogatásával remélhet.

Róma, 1947. évi június hó 15-én

[*m.p.*]

Tóth László
egyetemi nyr. tanár.

M e l l é k l e t

A magyar köztársaság kormánya az ideiglenes nemzeti kormánynak 1944 decemberében Debrecenben történt megalakulása óta súlyt helyezett arra, hogy a vallás szabad gyakorlatának tökéletes biztosításán túlmenően az Állam és az Egyház, elsősorban a Magyarország népességének mintegy kétharmadát alkotó katolikus egyház között a viszony jó legyen. A magyar kormány ezt a szándékát a háborús viszonyok, majd a háború utáni nehézségek dacára is keresztülvitte. A nagybirtokrendszert megszüntető földreform ugyan nem hagyta érintetlenül az egyházi nagybirtokokat, de a javadalmasok mindenütt részesültek a törvény szerint meghagyható legmagasabb földbirtokban, azok a plébániák pedig, amelyek eddig földjavadalommal nem rendelkeztek, a földreform során igen sok esetben földbirtokjuttatásban is részesültek. Azonfelül amint a magánföldbirtokosok elvett földjeikért eddig kárpótlásban nem részesültek, az egyházi javadalmasok, rangjuknak megfelelően az állam részéről fizetésben részesülnek. Az egyház által fenntartott iskolák ma is zavartalanul folytatják működésüket. Az egyházi adóknak az a beszedési rendszere, amely a múltban is érvényben volt, vagyis, hogy az egyházi adókat az állami közegek az állami adókkal együtt, mint az állami egyenes adók meghatározott százalékát hajtják be, ma is érvényben van.¹⁸⁴ Sőt a legutóbb is, amikor az állami adózási rendszer átalakítása folytán az egyenes adók összege többszörösré emelkedett, a magyar kormány ennek dacára is érvényben hagyta az egyházi adóknak az állami egyenes adóhoz való százalékos viszonyát, ami gyakorlatban egyház javát szolgáló adójövedelem emelését jelentette. A magyar Kormány szándéka ezt a megértő jó viszonyt az Állam és a Katolikus Egyház között a jövőben is fenntartani, sőt mélyíteni. A szövetséges és társult hatalmak által a fegyverszüneti egyezmény végrehajtását intéző szövetségszövetségi ellenőrző bizottság, valamint a Magyarország megszállását egyedül végrehajtó Szovjet Hadsereg a magyar kormány ezen törekvéseit állandóan támogatták és támogatják.

A szövetséges és társult hatalmak és Magyarország között Moszkvában 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti szerződés ideje alatt Magyarország nincsen állami szuverenitásának teljes birtokában, így a fegyverszüneti szerződés kifejezetten meghatározza, hogy Magyarország és a külállamok között fennállott diplomáciai kapcsolatok megszűnnek, illetve újabb kapcsolatok csakis a Szövetségszövetségi Ellenőrző Bizottság engedélyével teremthetők a fegyverszüneti tartam alatt.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Az egyházi iskolákat 1948. június 16-án államosították. Az egyházi adók közadók módjára történő behajtását 1947 végén megszüntették.

¹⁸⁵ A fegyverszüneti egyezményt az 1945. évi V. törvény cikkelyezte be. Tételesen egyik pontja sem szabályozza Magyarország és a külállamok közötti diplomáciai kapcsolatokat. A gyakorlat azonban valóban a forrásban közöltekkel megegyező volt.

Ezen rendelkezés következtében hagyta el Angelo Rotta címzetes érsek, apostoli nuncius úr a nunciatúra személyzetével együtt 1945 áprilisában Magyarországot. A magyar kormány sohasem gondolt arra, hogy ez a diplomáciai kapcsolatok teljes megszüntetését jelenti Magyarország és a Szentszék között. A nemzetgyűlésen és a közvéleményben elhangzott nyilatkozatokon kívül két miniszterelnöki nyilatkozat is elhangzott a magyar nemzetgyűlésen olyan értelemben, hogy a magyar kormány kifejezetten kívánja a Szentszékkel való diplomáciai kapcsolatok felvételét. Ezen szándékát a kormány tulajdonképpen meg is valósította akkor, amidőn a nemzetgyűlés által már meg is szavazott és törvényerőre lépett 1947. augusztus elsejével kezdődő állami költségvetésbe a Szentszék mellett működő magyar követség költségeit be is állította. Az 1947. február 10-én Párizsban aláírt magyar békeszerződés érvénybelépése (ratifikációja) után Magyarország részéről semmi akadály sem lesz annak, hogy a normális diplomáciai kapcsolatok Magyarország és a Szentszék között újból felvétessenek.

Kétségtelen, hogy a fegyverszünetnek már csaknem két és fél esztendeje alatt, amely egybeesik a háború által olyan mélyre sújtott Magyarországnak politikai, gazdasági, társadalmi és szellemi újjáépítésével is, állandóan merültek és merülnek fel olyan kérdések, – ilyen például a fakultatív hitoktatásnak minap felmerült kérdése is, – amelyek megoldásánál kívánatosak volnának a katolikus egyház legfőbb tekintélyének, az Apostoli Szentszéknek megbízottjával való közvetlen tárgyalások is. De egyes aktuális kérdésekben túlmenően is a magyar kormánynak az az elgondolása és szándéka, hogy az elmúlt rendszer mulasztását pótolva egy, az Állam és a katolikus Egyház viszonyának egész területét felölelő konkordátum megkötésére kezd tárgyalást a Szentszékkel, vagy addig is egy-egy kérdéscsoportot megoldó modus vivendi alkotását javasolja. A magyar kormánynak az a meggyőződése, hogy ezeknek a kérdéseknek tartós megoldásával egyaránt szolgálja Magyarország újjáépítését és a katolikus Egyház érdekeit is.

A magyar kormány erősen reméli, hogy a Szentszék még a békeszerződés érvénybelépése előtt módot talál arra, hogy az említett tárgyalások megkezdésére és folytatására megbízottját megnevezze. A maga részéről mindent el fog követni, hogy a Szentszék megbízottja mielőbb Magyarországra jöhessen, bár erre a fegyverszüneti egyezmény értelmében biztosítékot nyújtani nem áll módjában. Reméli azonban a magyar kormány, hogy a Szentszék bölcsessége meg fogja találni mind az alkalmas személyt, mind az alkalmas módokat, hogy a tárgyalások minél előbb megindulhassanak.

A magyar kormány végül örömmel látná, ha a szerencsétlen háború által olyan mélyen sújtott Magyarországot az újjáépítés nehéz és fáradságos munkájában erkölcsileg támogatná, kifejezésre juttatva a magyar katolikusok előtt az újjáépítésben való részvétel szükségességét.

RÖVIDÍTÉSEK

AA.EE.SS	Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari
AAS	Acta Apostolicae Sedis
ASV	Archivio Segreto Vaticano
CAV	Collectanea Archivi Vaticani
CVH	Collectanea Vaticana Hungariae (I/1–8 és II/1–3, Budapest–Róma 2004–)
MEV	Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (Essays in Church History in Hungary)
MOL	Magyar Országos Levéltár (Hungarian National Archives)
DF	Diplomatikai Fényképtár (Dipl. Collection of Photocopies)
DL	Diplomatikai Levéltár (Dipl. Collection of Original Chartres)
MREV	Monumenta Romana Episcopatus Veszprimiensis (A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára I–IV, Budapestini 1896–1907)
MTA	Magyar Tudományos Akadémia (Hungarian Academy of Sciences)
MVH	Monumenta Vaticana Hungariae (Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár, I/1–6. II/1–3, Budapestini 1881–1909 [repr. 2000])
OTKA	Országos Tudományos Kutatási Alap (Hungarian Scientific Research Fund)
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
PL	Prímási Levéltár (Primal Archives)
PPKE	Pázmány Péter Katolikus Egyetem (Péter Pázmány Catholic University)
RQ	Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte
S.RR.SS.	Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato
VÉL	Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (Archbishopric and Capitular Archives, Veszprém)

INDEX

- Acquaviva, Claudio, S.I. 94.
Ádám Iván 158.
Adami, Carlo 404.
Adorján, VI. 57. 58. 62.
Ahmed, I. (Oszmán) 132.
Albánia (Albania) 86. 397. 402.
Alba-Reale *lásd* Székesfehérvár
alberstadti herceg 125.
Áldásy Antal 165–166.
Aldobrandini család 120.
Aldobrandini, Pietro 172.
Alekszij, I. moszkvai pátriárka 393.
Aleriensis, cardinalis 47.
Alessandro, Don, albániai 89.
Alessio (Lezhë; Lesh, AL) 90.
Almis (Almissa, HR) 182.
Alsólendva (Lendava; Donja Lendava, SI) 293.
Altieri család 120.
Amerikai Egyesült Államok (United States of America) 415. 417.
Anagni (IT) 17.
Anderkó 48.
Andrea, fra, csiprovci 89.
Anglia (England) 125. 259. 415.
Ankara (Angora, TR) 381.
Antal Dezső 300.
Apor Gábor 351. 352. 353. 356. 358. 365. 376. 383. 417.
Apor Vilmos 348. 368. 375.
Aradi Zsolt 352. 417.
Arati, Antori 239.
Archiepiscopus Strigoniensis *lásd* Pázmány P.
Argentína (Argentina) 352. 417.
Assettati, Augusto 387.
Athén (Αθήνα; Athína, GR) 362.
Ausztria (Österreich) 179. 224. 235. 388. 392. 397.
Avignon (FR) 15.
Bács (Bač, RS) 24. 153. 155. 250.
Bácska (Bačka, RS) 252.
Bacsó, Guillelmus 242.
Badalik Bertalan O.P. 376.
Bagdad (Bagdád, IRQ) 131.
Bajorország (Bayern, DE) 211.
Balatonfüred 237.
Balázs Lajos 230. 231.
Balkán 85–103. 417.
Balogh Albin O.S.B. 258. 260.
Balogh István 368. 375.
Balogh Jolán 35.
Balyi, Carolus 242.
Bánáss László 375. 376. 398. 418.
Bánát (Banat, RS) 250. 252.
Bánffy grófnő 249.
Bangha Béla S.I. 333.
Bánk József 181.
Bányay Jenő 333. 334. 337.
Barankovics István 389.
Barberini család 119. 128.
Barberini, Antonio 120.
Barberini, Francesco 120.
Barberini, Maffeo 119. (*lásd még* Orbán, VIII.)
Barbo, Pietro 29. (*lásd még* Pál, II.)
Barcza György 186. 187. 188. 193–201. 260. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 352.
Barcza Györgyné 194.
Barlabás János 72.
Bártfa (Bardejov, SK) 230.
Basilius István 97. 100.
Basta, Giorgio 105. 114.
Batha, Josef 230.
Báthori (Bátori) István 57.
Báthori Miklós 31. 32. 33. 37.
Báthory András 106.

- Báthory Gábor 130. 131. 132.
 Báthory István 91. 93. 101. 102. 106. 110. 117.
 Báthory Kristóf 102.
 Báthory Zsigmond 102. 106. 107. 109. 111.
 112. 113. 115. 116. 117. 118.
 Batthyány Ferenc 81.
 Batthyány Vilmos 230.
Battonya 220.
Bazin (Pezinok, SK) 132.
Bécs (Wien, AT) 30. 35. 77. 79. 84. 121. 124.
 127. 128. 129. 130. 132. 133. 135. 152. 153. 154.
 155. 161. 162. 164. 165. 180. 181. 182. 183.
 185. 190. 206. 207. 208. 215. 220. 224. 227.
 230. 231. 237. 330. 340. 352. 382. 383. 424.
 bécsi apostoli nuncius *lásd* Bonzo, Teodoro
 Valfrè di
Bécsújhely (Németújhely; Wiener Neustadt, AT)
 75. 121.
 Bedics Mihály 303.
Belgium (Koninkrijk België; Royaume de Belgique)
 182. 227.
Belgrád (Beograd, RS) 57. 85. 98. 215. 247.
 250. 397.
 Bellarmin Szent Róbert S.I. 148.
 Benedek, XI. 150.
 Benedek, XV. 184. 208. 213. 214. 227. 281.
 Benedettini, Mauro dei 247.
 Beneš, Edvard 227. 230. 243. 244. 245.
 Beran, Josef 396.
Beregdaróc 236.
 Beresztóczy Miklós 352. 353. 383. 384.
Berlin (DE) 211. 370. 403.
Berzevice (Brezovica nad Torysou, SK) 189.
 Berzevici György 18. 19.
 Berzeviczy Albert 189. 190.
Besztercebánya (Banská Bystrica, SK) 228. 230.
 234. 237.
 Bethlen Gábor 123. 124. 125. 126. 127. 129. 130.
 131. 132. 133. 134.
 Bethlen István 198. 199. 200. 262. 265. 267.
 270. 271. 276.
Beuron (DE) 259.
 Bianco, Lo, Giuseppe 227.
 Biandrata, Giorgio 111.
 bíbornok államtitkár *lásd* Gasparri, Pietro;
 Pacelli, Eugenio
 bíbornok úr *lásd* Mindszenty József
 bíboros *lásd* Lékai László
 Bidian, Alexa 249.
 Bielek, Andrea 229.
 Biem z Olkusz, Marcin 27.
 Bihon Miklós (Nicolaus) 334. 337. 342
 Bjelik Imre 229.
 Blagay István 63. 64.
 Blaha, Mariano 228. 229. 243.
 Blasii, Gregorius 20.
 Bocskai István 107. 109. 112. 113. 115. 117.
 Boda János 290. 293. 294. 301. 302. 308. 309.
 312. 320.
 Bodo, Nicolaus 24.
 Boér Miklós 404. 405.
 Bohemia *lásd* Csehország
Bologna (IT) 29. 31. 91.
 Bolognetti, Alberto 92.
 Boncompagni család 119. 120.
 Boncompagni, Ugo 119. 120. (*lásd még* Ger-
 gely, XIII.)
 Bonifác, VIII. 38. 41.
 Bonifác, IX. 14.
 Bonzo, Teodoro Valfrè di 185. 190. 191. 227–
 228. 230. 231.
 Borbála, Anderkó felesége 48.
 Borghese család 119.
 Borghese, Camillo 119. (*lásd még* Pál, V.)
 Borgongini Duca, Francesco 351. 359. 403.
 416.
 Bornemissza Boldizsár 116.
 Bornemissza Farkas 75.
 Bornemissza Pál 72. 74. 75. 80. 81.
 Bosco, Giovanni, Don (Szent) 313. 318.
 Bossányi Julianna 172.
 Bostolis, Franciscus de 17. 19.
Bosznia 65. 85. 87. 90. 101. 133.
 Brandenburgi György Vilmos 131.
Bratislava *lásd* Pozsony
 Brauschweig-Wolfenbüttel, Christian von
 126. 133.
Brazília (Brasíl) 222.
 Brenner, Martin 121.
Breslau (Boroszló, PL) 31.
 Bretholz, Berthold 165.
 Breznák, Sándor 239.

- Brinon, Fernand de 370.
 Brodarics István 55. 59. 72.
 Bruti, Bartolomeo 93.
Brünn (CZ) 165.
Brüsszel (Bruxelles, B) 228.
 Bubics Zsigmond (Sigismondo) 244. 245.
 Bubnics (Bubnic[h]) Mihály (Michele) 229.
 230. 234. 238. 251.
 Buchuich János 63. 65.
 Bud János 296.
 budai plébános *lásd* Ilkusi Márton
 Budanovich, Ludovico 250. 252.
 budapesti nuncius *lásd* Orsenigo, Cesare
 Buday, Giuseppe 229.
 Budislavić, Toma *lásd* Nadali, Tommaso
Buenos Aires (RA) 389.
Bukarest (Bucuresti, RO) 215. 247. 356.
Bulgária (Bulgaria) 86. 101. 373. 387. 397.
 Bulyk, Polykarpo O.S.B.M. 238.
 Bunyitay Vince 172.
Burgenland (Örvidék, AT) 224. 281.
 Burgio, Giovanni Antonio 51. 55. 56. 58. 59.
 60. 61. 62. 68.
Buzásbocárd (Bucerdea Grânoasă, RO) 118.
 Büki Basó István 21.
 Bylica z Olkusza, Marcin *lásd* Ilkusi Márton
 Bylica z Olkusza, Stanisław 27.
- Caesar *lásd* Ferdinánd, II. (Habsburg)
 Campeggio, Lorenzo 51. 55. 64.
 Campeggio, Tommaso 59.
 Canisius Szent Péter S.I. 84. 148.
 Canisius, Petrus S.I. *lásd* Canisius Szent Péter
 canterbury érsek *lásd* Fisher, Geoffrey
 Caraffa, Carlo 121. 128.
 Cardinal Primate *lásd* Serédi Jusztinián
 Cardinale Como *lásd* Galli, Tolomeo
 Carrillo, Alphonso, S.I. 115.
 Casa, Honorat, S.I. 94.
 Casaroli, Agostino 208.
 Cassovia *lásd* Kassa
 Cassulo, Andrea 247.
 Castorio, Bernardino, S.I. 143.
 Cattaneo, Girolamo, S.I. 142.
 Cavallier József 353.
 Cavazza, Angelus 20.
 Cercel, Petru *lásd* Fülbevalós Péter
 Cerretti, Bonaventura 243.
 Červený Kláštor *lásd* Vörösklastrom
 Cervini, Marcello 76. 78. 81. 82. 83. 84. (*lásd*
 még Marcell, II.)
 Chatalowcz, Mathias de 18.
Cbełm (Holm, PL) 395.
 Cherubini, Francesco 249. 250.
 Chiesa, Giacomo della 184. (*lásd még* Bene-
 dek, XV.)
 Cicognani, Amleto Giovanni 337. 344.
 Ciriaci, Pietro 187. 227.
 Clementi, Raffaele 358.
 Coburg család 236.
Concordia (IT) 21.
 Condulmaro, Franciscus 19.
 Cordara, Julius, S.I. 142.
 Cortesi, Filippo 395.
 Cortesone, Giuseppe, S.I. 143.
 Corvin János 31.
 Cremona, Gherardo de 31.
 Crescio, Leonardo 61. 62. 65. 67. 68.
 Cresenzi család 120.
 Cuculo *lásd* Küküllő
 Czaich Ágoston Gilbert 28. 35.
 Czapik Gyula 333. 334. 337. 338. 339. 375. 403.
 404. 405. 407. 408. 418. 423.
- Csáky Imre 153.
 Csáky István 197. 198. 200. 337.
 Csáky Miklós 141. 152. 155.
Csanád 23. 72. 73. 75. 79. 80. 171. 200. 254. 256.
 257. 274. 418.
 Csánki Dezső 165.
 császár *lásd* Rudolf, (I.) II. (Habsburg)
 Császár Mihály 27.
Csehország (Česko) 235.
Csehszlovákia (Československo) 187. 227. 246.
 267. 332. 334. 336. 382. 391. 392. 396. 417.
 Cseles Márton S.I. 53. 68.
 Csernoch János 165. 182. 185–186. 228. 254.
 255. 258. 262. 267. 273. 274. 275. 284.
Csicso (Čičov, SK) 238.
 Csíkszentmihályi Alfréd 358.
 Csiszárik Fülöp 179.

- Csiszárík János 179–201. 256.
 Csiszárík János, id. 179.
 Csiszárík József 237.
 Csiszárík Márton 179.
 Csiszárík, Joannes 179.
 Csizmadia Andor 183. 186. 187. 220.
 Csopely Dénes 370.
- D'Aquino, Principe 357.
Dakša (HR) 90.
Dalmácia 13. 62. 90.
 Dambrowka (Dombrowka), Iohannes de 37–39.
Damonya (Csernelházadamonya) 300. 304. 306. 311. 314.
Dánia (Danmark) 125. 370.
 Danielsson, Carl Ivan 370.
 Dankó László 172.
Danzig (Gdańsk, PL) 395.
 Daruváry Géza 192.
 Deák Antal 232.
Deáki (Diakovce, SK) 254.
Debrecen 219. 331. 332. 333. 368. 375. 382. 425.
 Delfino, Zaccaria 77. 78. 79.
 Demeter István 234.
 Desics Ignác 293.
Dessau (DE) 130.
 Dinnyés Lajos 399. 421.
 Dolci, Angelo Maria 247. 248.
 Domonkos rieti püspök 14.
 Donnerskirchen *lásd* Fertőféhéregyháza
 Donoval, Giovanni 229.
 Doria-Pamphili család 120.
 Dorn, Hans 30.
Downside (GB) 259.
 Drahos János 314. 368.
 Drakolica, Bonifacije (Raguzai Bonifác) 98.
Drégelypalánk 133.
Drinápoly (Edirne; Hadrianopolis, TR) 87.
 Dubrovnik *lásd* Raguzai
 Dubsky, Ferdinand Leopold 172.
 Ducánsky, Demetrio 229.
 Dudás (Dudas) Miklós (Nicolaus) O.S.B.M. 225. 329. 333. 334. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 343. 344.
 Dymitr, Jan 91.
- Eger* 23. 72. 74. 76. 79. 80. 112. 113. 171. 196. 232. 254. 255. 256. 260. 268. 276. 278. 283. 333. 334. 375. 403. 404. 408. 418. 423.
 Egervári László 48.
 Eggenberg, Hans Ulrich von 127. 134.
Egyházkarcsa (Kostolné Kračany, SK) 232.
 Elderbach Bertold 45.
 Elderbach Bertoldné Barbara 45. 46.
 Elderbach János 45. 46.
Eperjes (Prešov, SK) 179. 180. 181. 184. 185. 188. 189. 190. 219. 224. 229. 231. 232. 233. 236. 237. 238. 239. 330. 332.
Erdély (Ardeal, RO) 21. 22. 23. 72. 73. 74. 75. 79. 80. 86. 92. 93. 95. 98. 99. 101. 102. 105–118. 125. 129. 130. 131. 132. 171. 172. 247. 248. 249. 252.
 Erdódi Simon Albert 65.
 Erdődy Péter 81.
 Ernuszt Zsigmond 14.
 Ernyey Béla 237.
Érsekújvár (Nové Zámky, SK) 162.
 Escrivá de Balaguer y Albás, Josemaría, Szent 355. 356.
 Esterházy Miklós 124.
 Esty Miklós 387.
Eszék (Osijek, HR) 86.
 Eszéki Szigeti Imre 95. 96.
Esztergom 19. 29. 30. 42. 53. 56. 59. 61. 63. 68. 69. 71. 72. 73. 74. 76. 78. 79. 80. 122. 123. 124. 126. 129. 130. 132. 138. 139. 149. 152. 153. 156. 165. 166. 168. 171. 186. 187. 194. 195. 229. 230. 233. 234. 237. 238. 253–279. 311. 330. 333. 349. 373. 374. 376. 377. 382. 384. 386. 387. 390. 400. 403. 407. 410. 413.
 esztergomi érsek *lásd* Vitéz János
 Eszterházy Andor 424.
 Eubel, Conradus 73.
- Fábián János 383.
 Faludy György 419.
 Farkas Lajos 330.
 Farkas Mihály 408.
 Fedele, Pietro 270.
 Fegyveres Piroska 232.
 Fehér Ipoly O.S.B. 259.

- Fejér Miklós 236.
 Fejérpataky László 165.
 Felici, Ettore 249. 250.
Felsőörs 61. 167.
 Ferdinánd főherceg (Habsburg) 55. 57. 61.
 64. (*lásd még* Ferdinánd, I.)
 Ferdinánd, I. (Habsburg) 62. 71. 72. 73. 74.
 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 83. 111.
 Ferdinánd, II. (Habsburg) 123. 124. 126. 128.
 129. 130. 131. 132. 133. 134.
 Ferenc József, I. (Habsburg-Lotharingiai) 157.
 164. 181. 331.
 Ferenc, I. (Valois) 55.
 Ferenczffy Lőrinc 127.
Ferrara (IT) 120.
 Fertőféhéregyháza (*Donnerskirchen*, AT) 179.
 Festetics Dénesné 294.
 Fetser Antal 256. 318.
 Feysz Hugó O.F.M. 230.
Finnország (Suomi) 414. 415.
Firenze (IT) 20. 21. 22. 23. 91. 120.
 Fischer-Colbrie Ágost(on) 181. 189. 192. 218.
 228. 230. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 243.
 244. 245.
 Fisher, Geoffrey 393.
 Flacius Illyricus, Matthias 96. 97.
Florida (US) 397.
 Flynn, Eduard Joseph 369.
Fogaras (Făgăras, RO) 330. 331. 332.
Foligno (IT) 101.
 Forbáth Guido 424.
 Forbáthné Benedek Klára 424.
 Forgách Ferenc 122.
 Forgách Zsigmond 126. 132.
 Forni, Raffaele 396.
 Foscari, Marco 60.
 Fraknói Vilmos 11. 28. 32. 34. 51. 54. 119. 158.
 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167.
 171. 172. 205. 207. 209. 358.
Franciaország (France) 91. 125. 126. 379. 394.
 418.
 Franciscus 16. 25.
 Frangepán Bernát 60. 63. 64. 65. 66. 67.
 Frangepán Ferdinánd 63.
 Frangepán Ferenc 72.
 Frangepán György 60. 63. 65. 66.
 Frangepán Ilona 64.
 Frangepán Kristóf 58. 62. 63. 64. 65.
 Frangepán Mátyás 60. 63. 65. 66.
 Frangepán Mihály 63.
 Frangepán Miklós 64.
 Frankl, Theresia 179.
 Fráter György O.S.P.P.E. 72. 73. 76. 77. 82.
 84. 175.
Freiburg (DE) 165.
 Friedland hercege *lásd* Wallenstein, Albrecht
 Wenzel Eusebius
 Fuggerek 55.
 Fundis, Iohannes de 29.
 Fusban, Wilhelm, S.I. 142.
 Fülbevalós Péter 92.
 Gabona Lajos 285.
 Gajzágó László 353. 383.
Galícia 179.
 Gáll József S.I. 155.
 Galli, Tolomeo 88. 89. 90. 92. 94. 101.
 Gara, Clementis de 25.
Garamszentkereszt (Žiar nad Hronom, SK) 231.
 Gasparri, Pietro 185. 187. 188. 192. 193. 194.
 195. 197. 198. 199. 201. 227. 230. 231. 234.
 236. 239. 256. 257. 258. 269. 260. 262. 263.
 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272.
 273. 274. 277.
 Gasperi, De, Alcide 418.
 Gaztelli, Domenico 84.
 Gebei Péter 232. 233. 235. 236. 238.
 Geberti, Petrus 21.
 Géfin Gyula 314.
Genf (Genève, CH) 267. 270. 362.
Gercse 31.
 Gergely Jenő 219. 220. 225. 317.
 Gergely, XIII. 88. 100. 103. 120. 137. 138. 140.
 144. 147. 149. 150.
 Gergely, XV. 123.
 Gergely, XVI. 206.
 Germigny, Jacques de 92.
 Gersei Pető Erzsébet 64.
 Giacomo úr 101. 103.
 Gidó Bonifác O.S.B. 233.
 Giorgi (Georgi), Domenico O.P. 88. 91. 98.
 100–102.

- Giusti, Martino 173.
 Glattfelder Gyula 188. 197. 200. 252. 254.
 256. 257. 262. 263. 264. 274. 278.
Glogovnica (HR) 72.
Gniezno (PL) 31. 394. 395.
 Godis, Petrus de 42.
 Goidić, Paulus O.S.B.M. 237.
 Gombó István 382. 383.
 Gori Mazzoleni, Mario 352. 354. 356. 359. 363.
Goricia (SI) 30. 35. 36. 40. 41. 42. 43. 44. 45.
 Gottermayer Nándor 163. 164.
 Gömbös Gyula 317. 417. 418.
 Görz *lásd* Goricia
Göttingen (DE) 165.
Grác (Graz, AT) 122. 123. 134.
 Gregorjanczi (Gregorjanczy) Pál 73. 74.
 Grimani, Antonio 59.
 Gritti, Andrea 59. 60.
 Grosch Adolf 230.
 Grósz József 220. 221. 281. 282. 297. 311. 314.
 315. 317. 318. 319. 326. 327. 348. 349. 367.
 369. 372. 373. 375. 408.
 Gruber, Karl 402.
 Guastavillano, Filippo 101. 103.
 Guidotto, Vincenzo 60. 61.
Gúta (Kolárovo, SK) 238.
- Gyalu (Giuliu, RO)* 106. 108. 109. 117.
 Gyetven Pál 231.
 Gyöngyösi János 350. 353. 354. 382. 387. 390.
 391. 399. 424.
Gyöngyösszőlős 308. 311. 315. 375.
Győr (Arrabona; Laurinum) 73. 74. 76. 78. 79.
 80. 81. 132. 180. 199. 224. 256. 268. 311.
 326. 368. 375. 376. 379.
 Gyula, II. 15. 33.
 Gyula, III. 72. 77. 137.
Gyulafehérvár (Alba Iulia; Karlsburg; Weissenburg, RO) 75. 101–102. 113. 114. 115. 116.
 117. 247. 251. 252. 332. 375.
- Habsburg család 122. 123. 165.
 Habsburg Ottó 267.
Hága (Den Haag, NL) 125. 129.
Hajdúdorog 184. 221. 225. 256. 329–345.
 Hajnik Imre 165.
 Halász József 234.
 Halász Vendel 238. 239.
 Haller István 185.
 Hamvas Endre 418.
 Hanauer István 256. 257. 261. 262. 274. 278.
 279.
 Hangach, Albertus de 23. 25.
Hánta 183.
 Hartsár István 237. 238.
Havasalföld (Havaselve; Tara Românească; Muntenia; Vlachia, RO) 92. 108.
Heidelberg (Heidelberg, D) 98. 100.
 Heller Ernő 232.
 Hello, Josephus 231.
Hercegovina 91.
 hercegprímás *lásd* Csernoch János; Serédi Jusztinián O.S.B.
 Hermann Egyed (Aegidius) O.Praem. 235.
 241. 242.
 Hess András 34.
 Hess Andrásné 34.
 Heuss, Theodor 143.
 Hilling, Nicholas 213.
 Hirschler József 249. 252.
 Hitler, Adolf 217.
 Hlinka, Andrea 229. 230. 231.
 Hlond, August 394. 395.
 Hmira János 124.
 Hodzsa, Enver 397.
 Holl Béla O.Sc.P. 169.
Hollandia (Koninkrijk der Nederlanden) 125.
 182. 403.
 Holub József 165.
 Hóman Bálint 283. 286. 288. 289. 291. 292.
 296. 297. 298. 299. 311. 327. 337. 343.
 Homonnai Drugeth György 126. 132.
 Honti Béla 293. 310. 312. 317. 320. 321. 322.
 324.
Hontnémeti (Hontianske Nemce, SK) 233.
 Hornig Károly 157–167. 170. 172. 181.
 Horthy István 199.
 Horthy Miklós 182. 183. 197. 198. 253. 262.
 268. 276. 317. 332. 351. 352. 369. 374. 376.
 Horváth József 167. 168. 169. 170. 172. 175.
 176.
Horvátország (Hrvatska) 13. 65. 90. 370.

- Hory András 198.
 Hromada, Antonio 229.
 Hrušovský, Igor 244.
 Huber, Franz-Xaver, S.I. 142.
 Hueneý, Gosswinus de 17. 18.
 Hunyadi Ferenc 109. 115.
 Hurley, Joseph Patrick 397.
 Husz János 227. 238.
 Hutinai Pál 76. 80.
- Igló (Spišská Nová Ves, SK)* 180. 236.
 Ilkusi Márton 27–49.
Illava (SK) 229.
 Imrédy Béla 285. 288.
 Ince, VIII. 15. 33. 34. 46.
 Inchoffer Menyhért S.I. 203.
Indiana (US) 165.
 Innitzer, Theodor 224.
Innsbruck (AT) 139. 165.
Ipolydamásd 126. 133.
 Ispánki Béla 372.
 István, I. (Báthory) lásd Báthory István
 István, I., Szent (Árpád-házi) 137. 191. 235.
 374. 379.
 István, Szent, első vértanú 137.
 Istvánffy Miklós 114.
 Isztambul lásd Konstantinápoly
 Iván, IV. (Rurik) 102.
 Izabella (Jagelló) 111.
- Jablonka (Jablonka, PL)* 238.
Ják 283.
Jalta (Yalta, UA) 367.
 Janda, Giuseppe 229.
Janjevo (Koszovó) 87.
 János Pál, II., Boldog 211. 212. 289. 355.
 János Zsigmond, (II.) (Szapolyai) 99. 108.
 111.
 János, Anderkó fia 48.
 János, I. (Szapolyai) 71. 72.
 János, XXIII., Boldog 395. 397.
 János József S.I. 368. 370. 375. 387. 394.
 Jantausch Pál (Paolo, Pavel) 220. 229. 230.
 231. 232. 233. 234. 236. 238. 251.
Japán (Nippon) 370. 384.
 Jászay Jenő 297.
- Jászó(vár) (Jasov, SK)* 75. 231. 235. 239. 241.
 283
 Jehlicka, Francesco 229.
Jelsava (Jolsva; Jelšava, SK) 235.
Jenő 125. 130.
 Jenő, IV. 14. 15. 19.
 Johanna főhercegnő (Habsburg) 74.
 Jonas, Jakob 77. 78.
 Jozefith Ferenc (Josephith, Franz) 62. 72.
 József, II. (Habsburg-Lotharingiai) 138.
Jugoszlávia (Jugoslavija) 391. 392. 396. 397.
 Juriga, Ferdinando 229.
 Jurkovicz János S.I. 155.
- Kádár János 410.
 Kadizade Ali 132.
 Kállay Kristóf 352.
Kalocsa 31. 153. 155. 163. 171. 252. 256. 314. 318.
 348. 367. 372. 373. 375.
 Kálvin János 125.
Kámon 304.
Kanada (Canada) 417.
 Kánya Kálmán 224. 336.
 Kapácsy Jenő 292. 297.
 Kapos lásd Magyarokpus
Káptalantóti 167.
 Kapuy Károly 300. 302. 304. 306. 307. 308.
 314.
 Karácsonyi János 165. 166.
 Karádi Pál 97. 98. 99.
 Karafiáth Jenő 284.
 Kárai (Kari) László 33. 34. 36. 37. 48.
Karánsebes (Caransebes, RO) 86. 98. 99. 101.
 102.
Karintia (Kärnten, AT) 57.
 Károly, III. (VI.) (Habsburg) 152. 172.
 Károly, IV. (I.), Boldog (Habsburg-Lotharingiai) 182. 185. 279.
 Károly, V. (Habsburg) 58. 72.
 Károlyi Árpád 120.
 Károlyi Gyula 282. 283.
 Károlyi Mihály 419.
Kárpátalja (UA) 232.
Kassa (Košice, SK) 33. 46. 126. 132. 139. 180.
 181. 184. 189. 219. 228. 230. 231. 232. 234.
 236. 237. 238. 239. 240. 243. 244. 245.

- Kasselik Erzsébet 311.
 Kasselik Ferenc 311.
 Katalin, II., Nagy (Holstein-Gottorp-Romanov) 391.
 Katona István S.I. 51.
 Kázmér, IV. (Jagelló) 27.
Kecskemét 281.
 Kelemen Krizosztom O.S.B. 224. 225. 273. 375.
 Kelemen, VII. 51–69.
 Kelemen, IX. 120.
 Kelemen, XI. 172.
 Kelemen, XIV. 144.
Kemenesszentpéter 296.
 Kemény Gábor 370. 371.
 Kénosi Tőzsér János 97.
 Keowar *lásd* Kővár
 Keresztély Ágost 153. 172.
 Keresztúry Kristóf 109. 113. 114.
 Kerkai Jenő S.I. 389. 407.
 Kertész Dalma O.P. 233.
 Kertész István 350. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 398. 403. 416. 424.
Keszthely 273.
Keve 86.
 Khuen-Héderváry Károly 331.
 Khuen-Héderváry Sándor 187. 196. 197. 198. 199. 200. 201.
 Khuen-Héderváry Sándorné 200.
 Kibédy Albert 353. 354.
Kielce (PL) 32. 37. 39.
 király *lásd* Károly, IV. (I.), Boldog (Habsburg-Lotharingiai); Mihály, I. (Hohenzollern-Sigmaringen)
 Kiss Kolozs (Claudius) O.Praem. 241. 242.
 Kiss Szaléz O.F.M. 387.
Kistapolcsány (Topolčianky, SK) 231.
 Klebelsberg Kuno 185. 187. 188. 192. 198. 199. 254. 256. 257. 262. 264. 265. 266. 267. 268. 270. 271. 276. 306. 374.
 Klesl, Melchior 119–135.
Klissza (Klis, HR) 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 65. 67. 68.
 Kmetko, Karol (Carlo) 229. 230.
 Knin *lásd* Tinin
Kobylnica Wołoska (PL) 179.
 Kociszeska, Josephina 179.
 Kóczán Boldizsár 307. 308.
 Kohúth János (Giovanni) 229. 230.
 Kollányi Ferenc 54.
 Koller József 54.
 Kollonich Lipót 53.
Kolozsvár (Cluj; Claudiopolis, RO) 101. 102. 109. 110. 113. 115. 117. 125. 249.
Kolumbia (Colombia) 417.
Komárom 220. 231. 233. 235. 330.
 Komorszky Béla, K. 183.
 Komulović, Aleksandar 89.
Konstantinápoly (Istanbul, TR) 88. 91. 94. 101. 373.
 Kopcsányi Sándor 305.
 Korányi Frigyes 287.
 Kordac, Francesco 227.
 kormányzó fia *lásd* Horthy István
 kormányzó *lásd* Horthy Miklós
 Kornis Gáspár 113. 115.
 Kosáry Domokos 54. 55.
 Košice *lásd* Kassa
 Kovács Alajos 12.
 Kovács Zsigmond 159. 161.
 Kovács, Giuseppe 229.
Köln (DE) 37. 38.
 Körmendy József 12. 167–169. 171. 172. 173. 174. 175. 183.
Körmöcbánya (Kremnica, SK) 133.
Kőrös (Körös; Križevci, HR) 236.
 Kőrösi Márk 139.
Kőszeg 372.
Kővár 114.
 Köves András 75.
Krajna (SI) 57.
Krakkó (Kraków, PL) 27. 28. 30. 31. 35. 37. 38. 39. 40. 42. 43. 91. 230. 238.
Krems (AT) 121.
 Kresztinszkij, Nikolaj 384.
 Kretschmer Lőrinc 75.
 Krofta, Kamil 243.
 Król, Marcin 28. 29.
 Krusics Péter 57. 59. 60. 61. 62. 63. 68.
 Kubinyi András 32. 54.
 kultuszminiszter *lásd* Klebelsberg Kuno; Hóman Bálint

- Kunenburg, Michael von 84.
Küküllő (Târnava, RO) 22.
 külügyminiszter *lásd* Gyöngyösi János
- Lacza János 230.
 Lajos, II. (Jagelló) 57. 58. 60. 61. 62. 64.
 Lányi József 249.
 Larraona, Arcadio 355.
 Lasso, Diego, Don 76. 77. 78. 79. 81. 83. 84.
 Laurenti, Camillo 247.
 Lauretano, Michele, S.I. 143. 144.
Lazio (Latium, IT) 150.
 Leiber, Robert S.I. 381. 423.
 Lécai László 168. 169. 175.
 Lékey-Lingauer Albin 317.
Lelesz (Leles, SK) 229.
 Leleszi János S.I. 117.
Lengyelország (Polska; Polonia) 91. 92. 107.
 110. 116. 117. 125. 179. 238. 350. 386. 391.
 392. 394. 395. 420.
 Leó, XIII. 144. 158. 203. 204. 208. 211. 214.
Leoben (AT) 122.
 Lessing, Gotthold Ephraim 99.
 Leweld, Michael 18. 19.
 Liguori Szent Alfonz 148. 180.
 Liki Imre János (Givanni) O.S.B.M. 333. 334.
 337. 343.
Lima (PE) 222.
Lipárt 296.
 Lipovniczky István 330.
Lippa (Lipova, RO) 86. 125. 130.
 Lippay György 138.
Liptó-Osade (Liptovská Osada, SK) 236.
Litke 236.
Litvánia (Lietuva) 350. 386.
London (GB) 55. 353. 415.
 Lonia *lásd* Magyarlóna
 Lónyay Zsigmond 127.
Losonc (Lučenec, SK) 231.
 Lósy Imre 138.
 Loyolai Szent Ignác S.I. 137. 145.
Lócsa (Levoča; Leutschau, SK) 180.
 Ludovicus perjel 46.
 Ludovisi család 120.
Lugos (Lugoj, RO) 98. 99. 101. 102.
 Lukács Lajos 208.
 Lukcsics József 12. 17. 158. 159. 161. 162. 166.
 167. 171. 172.
 Luther Márton (O.S.A.) 137.
Lutter (DE) 131.
 Luttor Ferenc 336. 352. 353. 376. 378. 417.
Lüttich (Liège, B) 145.
- Macha, Karolus 238.
 Machay, Ferdinandus 238.
 Madarász István 285. 286. 287. 292. 296. 306.
Madrid (E) 370.
 Magalotti, Lorenzo 120. 127. 128.
 Maglione, Luigi 223. 317. 377.
Magyarád (Măderat, RO) 100. 102.
 magyarádi plébános 100. 101.
Magyarkapus (Căpusu Mare, RO) 117.
Magyarlóna (Szászlóna; Luna de Sus, RO) 117.
 Magyaróvár *lásd* Mosonmagyaróvár
Magyarvista (Vistea, RO) 117.
 Magyary Gyula 375. 378. 424.
 Magyary-Kossa Gyula 28. 35.
 Majláth Gusztáv Károly 249. 252.
 Majtényi, Desiderius O.Praem. 242.
 Malaspina, Germanico 107. 116.
 Males Anna 340.
 Males Mária 341.
 Malinovszkij, Rogyion 394.
 Mancinelli, Giulio, S.I. 94.
 Mansfeld(us), Ernst von 125. 126. 129. 130.
 133.
Mantova (Mantua, IT) 121.
 Mara, Placido de 128.
 Marcell, II. 76. 81.
 Marczali Henrik 165.
 Márczy József 238.
 Marenki Lajos 311.
 Margit, Szent (Boldog) (Árpád-házi) O.P.
 160. 166. 379.
 Margorin, Stephan 233.
 Mária Krisztierna (Maria Christierna) (Habs-
 burg) 109. 115.
 Mária Terézia (Habsburg) 139.
Máriapócs 333. 334. 336. 343.
 Marmaggi, Francesco 227. 232. 235. 236. 243.
 244. 246. 247. 248.
 Marsupini, Francesco 59.

- Martinengo, Geronimo 73.
 Márton Áron 375.
 Márton, V. 14. 16.
 Marzio, Galeotto 29.
 Masaryk, Tomáš 228.
 Masnović, Grgo, O.F.M. 89.
 Matteo, Don, szilisztrai 89.
 Matteucci, Girolamo 88. 89. 90. 93. 94. 95.
 97. 98. 101. 103.
 Matucsinai Gábor 34.
 Mátyás, I. (Hunyadi) 14. 27. 29. 30. 31. 33. 34.
 35. 36. 37. 38. 40. 42. 44.
 Mátyás, II. (Habsburg) 121. 122. 123.
 Mattyasovszky János 236.
 Mazzoli, Giuseppe 397.
 Mecsér András 370.
 Medgyesi (Medgyesy) Ferenc 75. 80.
 Medici, Francesco de' 74. 92.
 Medici, Giovanni Angelo de' 76. 77. 82. (*lásd még Pius, IV.*)
 Medici, Giovanni Giacomo de' 82.
 Medici-pápa *lásd* Kelemen, VII.
 Medvecky, Carolus (Karol) 228. 230. 231. 239.
 240. 251.
 Meggyesi László 353. 383.
 Mehmet bég 58.
Meissen (DE) 394.
 Melius Juhász Péter 97.
 Melles Viktor (Victor) 334. 337. 343.
Mérk 219.
 Merlini, Filippo 359.
 Mesik-Vajda Ferenc 234.
 Meszlényi Antal 206. 207.
 Meszlényi Zoltán Lajos, Boldog 139. 149.
 156. 333.
 Mezey László 169.
 Micara, Clemente 227. 228. 232. 234. 239. 241.
 243. 244.
 Michaelis, Stephanus 16. 20.
 Michálek, Giovanni 229.
 Mihalovics (Mihalovits) Sándor (Alessandro)
 334. 337. 342.
 Mihály vajda *lásd* Vitéz Mihály, II.
 Mihály, I. (Hohenzollern-Sigmaringen) 394.
 Mikes Ármin 311.
 Mikes János 220. 221. 281–327.
 Miklós Béla, dánoki 369. 376. 377. 378. 413.
 Miklós úr 95.
 Miklósy István 221. 256. 329. 331. 332. 333. 335.
 342.
 Mikó Ferenc 127.
 Miksa főherceg (Habsburg) 105. 114. 123.
 Miksa, I. (II.) (Habsburg) 79. 80. 81.
 Millerand, Alexandre 229.
 Mindszenty József (Joseph) 149. 349. 350.
 352. 353. 362. 363. 371. 372. 373. 376. 377.
 378. 379. 380. 382. 383. 384. 385. 386. 387.
 388. 389. 390. 398. 399. 400. 401. 402.
 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410.
 411. 412. 413. 417. 418. 419. 420. 425.
 Ministro dei Culti *lásd* kultuszminiszter
 miniszterelnök *lásd* Bethlen István
Miskolc 332. 333. 336. 354.
 Mócsy Imre S.I. 409. 423. 424.
Modor (Modra, SK) 237.
Modriča (MK) 89.
Modrus (Modruš, HR) 63–64. 66.
Mogila (MK) 39. 42–43.
Mohács 51. 54. 62.
Moldva (RO) 92. 93.
 Molnár Erik 403.
 Monay Ferenc O.F.M.Conv. 416. 424.
 Monokovics Péter 57.
 Montel, De, Giovanni Battista 181. 184.
 Montia, A. de 39.
 Montini, Giovanni Battista 355. 377. 378.
 384. 385. 386. 411. 412. 422. (*lásd még Pál, VI.*)
 Morone, Giovanni 76. 81. 82. 137.
Mosonmagyaróvár 179. 180.
Moszkva (RU) 347. 367. 368. 369. 372. 381.
 382. 383. 388. 389. 394. 408. 409. 425.
 Mudrony József 302.
Munkács (Mukacseve, UA) 229. 232. 233. 234.
 235. 236. 238. 256. 330. 332.
 Murád, III. (Oszmán) 91.
 Murád, IV. (Oszmán) 133.
Murány (Muráň, SK) 231.
Muravidék (Prekmurje, SI) 281. 376.
 Murteza pasa 133.
 Musculus, Wolfgang 95.
 Musztafa pasa 58.

- München (DE)* 211. 362. 403.
 Myskowski, Piotr 91.
 Nadali, Tommaso 88. 91. 92. 93. 94. 100. 101.
 Nagy Ferenc 350. 390. 398. 399. 400. 401.
 402. 403. 415. 416. 421.
 Nagy Gergely kapitány 61.
 Nagy Töhötöm S.I. 348. 368. 370. 377. 378.
 381. 383. 388. 389. 394. 398.
 Nagyatádi Szabó István 284.
Nagybánya (Baia Mare, RO) 86.
Nagyvernőke 231.
Nagyszombat (Trnava, SK) 230. 231. 233. 234.
 235. 236. 238. 251. 382.
Nagyszöllős (Vinobragyiv, UA) 232.
 Nagyvárad lásd Várad
Nagyvázsony 167.
 Nándorfehérvár lásd Belgrád
 Napóleon, I. (Bonaparte) 13. 53. 138. 391.
Nápoly (Napoli, IT) 91.
 Nappi, Girolamo, S.I. 142.
 Naprági Demeter 105–118.
Navarra (E) 355.
Nemce (SK) 234.
 Németh Károly 305.
Németország (Deutschland) 97. 145. 211. 217.
 370. 384. 392. 394. 403.
 Nenni, Pietro 423.
 Neuser, Adam 98. 100.
Nevesinje (BIH) 91.
 Neviczky Emil 340.
New York (US) 182. 222. 417.
 Niger, Christophorus 60.
 Niger, Thomas 58–60. 63. 65.
 Nigris, Leone 397.
Nikolsburg (Mikulov, CZ) 126.
 Nilles, Nikolaus S.I. 330.
 Noppel, Konstantin, S.I. 156.
Nova 286. 303. 311. 314. 315.
 Novák István 219. 224. 231. 239.
Novi Pazar (RS) 87.
Novo Brdó (HR) 87.
Nürnberg (DE) 29. 62.
 Nyárád 231.
 Nyárádi (Nyárády) Dénes 233. 236. 237.
Nyíregyháza 331. 332.
 Nyisztor Zoltán 249.
Nyitra (Nitra, SK) 18. 72. 171. 230. 231. 234. 237.
 Nyulász, Michael 238.
 O'Hara, Gerald Patrick 397.
 Oddi, Silvio 397.
 Odescalchi család 120.
Ogulin (HR) 64. 66.
 Okánik, Ludovico 229.
 Oláh Miklós 71. 72. 74. 78. 81.
 olasz kultuszminiszter lásd Fedele, Pietro
 Olesnicki, Zbigniew 28.
Oppeln (Opoly; Opole, PL) 109. 112. 115. 117.
 Orbán, VIII. 52. 119. 120. 123. 128.
Oreska (Ordasfalva; Oreské, SK) 238.
 Orlovsics Gergely 57. 60. 61. 62. 63. 68.
 Oroszi komáromi vizitációs nővér 233.
Oroszország (Rosszija) 369. 391.
 Orsenigo, Cesare 186. 195. 217. 255. 256. 257.
 258. 260. 261. 262. 263. 264. 273. 276. 277.
 278. 279. 305.
Orthosia (Phoenicia) 220. 281. 318. 326.
 Ortutay Gyula 399. 402. 415. 416.
 Ortway Tivadar 165.
Osnabrück (DE) 144.
 Ostrosith István 124.
Osturňa lásd Osztornya
 Oswald, Riccardo 229.
Oszmán Birodalom (Osmanly Devleti) 57. 85–
 87. 90–91. 94. 182. 248.
 Oszokin, Borisz 368. 388. 389.
Osztornya (Osturňa, SK) 180.
 Ottaviani, Pietro 251.
 Ottoboni család 119.
 Ottoboni, Pietro 119. (lásd még Sándor, VIII.)
 Óvári Benedek 98.
 Órség 300.
 Örsi Osvát 45.
 Pacanek Mihály 232.
 Pacelli, Eugenio 217. 219. 220. 221. 222. 224.
 225. 249. 289. 311. 316. 317. 325. 326. 336.
 338. 340. 342. 362. 384. 422. 423. (lásd még
 Pius, XII.)

- Pacelli, Francesco 184.
 Padányi Biró Márton 160. 172.
Padova (IT) 35. 91.
 Padua, Francesco de (Franciscus) 20. 21. 22.
 23. 24.
 Pál *lásd* Wann Pál
 Pál, II. 15. 27. 29. 31. 35. 37. 39. 40. 42. 43.
 Pál, III. 72. 73.
 Pál, V. 119. 143.
 Pál, VI. 208. 213. 214. 378. 422.
Palást (Plášťovce, SK) 73.
Palesztina 182.
 Palkó János 293. 299. 313.
 Palkovich Viktor 238.
 Pallavicini György, ifj. 382.
 Pallavicini, Sforza 78.
 Pallay Miklós 162. 165. 167.
 Pallotto család 120.
 Pallotto, Giovanni Battista 121.
Pannonbalma (Győrszentmárton) 167. 194. 224.
 225. 233. 259. 261. 273.
 Pannonius, Janus 12. 29. 33.
 Pantaleon, Fredericus 19.
 Pantanus, Seraphinus, O.P. 96.
Pápa 183.
 Papée, Kazimierz 396.
Pápóc (Pápóc) 283.
 Papp Álmos 353. 354. 358. 359.
 Papp Antal 229. 231. 232. 233. 234. 235. 236.
 237. 251. 332. 336. 337. 339. 342.
 Papp György 399.
 Papp Kálmán 376.
 Paradiso, R. 21.
 Parentinus, Angelus 20. 21.
Párizs (Paris, FR) 13. 16. 55. 238. 356. 361.
 426.
 Pártay Tivadar 402.
Partium (RO) 97. 99.
 Parvos Johannis, P. 23.
 Passavanti, Jacobus, O.P. 171.
 Pásztor Lajos 119. 208. 216.
 Patachich Adám 141. 155. 156.
 Patachich Gábor 155.
 Pataki János 237.
 Pataky család 301.
 Pataky István 301.
 Patriarca, Carlo 184.
 pátriárka *lásd* Alekszij, I. moszkvai pátriárka
 Paulus nyomdász 98.
 Pavelić, Ante 396.
 Pávia 138.
 Payer Géza 237.
 Pázmány Péter S.I. 119–135. 138.
Pécs (Quinque Ecclesiae) 12. 14. 17. 18. 21. 23.
 24. 25. 43. 54. 72. 73. 75. 79. 80. 86. 100.
 171. 192. 256. 376.
 Pellegrinetti, Ermenegildo 249. 250. 252.
Pensauro (?) 21.
 pénzügyminiszter *lásd* Imrédy Béla; Korá-
 nyi Frigyes; Bud János
 Perczel Tamás 352. 356. 417.
Peru 222.
 Perusio, A. de 20.
Perzsia (Iran) 126.
Peserány (SK) 234.
 Péterffy Gedeon 423. 424.
 Pétervárad Balázs 72. 75. 80.
 Petz, Johann Baptist 114.
 Peuerbach, Georg von 32.
 Pfalzi Frigyes 133.
 Pfeiffer János 183.
Pilsna (Pilsen; Plzeň, CZ) 117.
 Pirnát Antal 99.
 Piscia, Philippus de 19.
Pittsburgh (US) 236.
Piura (PE) 355.
 Pius, II. 15.
 Pius, III. 15.
 Pius, IV. 76. 82.
 Pius, IX., Boldog 207. 214.
 Pius, X., Szent 149. 181. 208. 213. 214. 281.
 331.
 Pius, XI. 186. 206. 211. 212. 213. 217. 221. 224.
 225. 238. 246. 247. 257. 261. 262. 266. 271.
 272. 278. 289. 316. 317. 332.
 Pius, XII. 150. 184. 193. 217. 341. 348. 349.
 350. 351. 352. 355. 362. 371. 372. 376. 377.
 378. 379. 381. 384. 385. 395. 400. 403.
 407. 410. 422. 423.
 Pizzardo, Giuseppe 219. 335. 336.
Podolin (Podolíneč, SK) 230. 237.
 Pograni, Silvester Nicolai de 24.

- Poljica (HR)* 65.
 Pongrácz Frigyes 234.
Poprad (Poprad, SK) 237.
 Pór Antal 163.
Pornóapáti 75.
 Portico, Vincenzo dal 101.
 Portillo, Álvaro del 355. 356. 357. 358. 359.
 360. 363. 364. 366.
Portugália (Portugal) 367.
 Posega, Philippus de 24.
 Possevino, Antonio, S.I. 92. 93. 94.
Potsdam (DE) 395.
Poznań (PL) 31. 394. 395.
 Poznanian, Nicolaus de 37.
Pozsega (Požega HR) 94.
Pozsony (Bratislava, SK) 29. 30. 31. 32. 125.
 126. 127. 129. 132. 135. 152. 153. 154. 227.
 229. 230. 231. 232. 239. 240. 254.
 Pődör László 354. 356. 357. 358. 360. 361. 363.
 424.
Prága (Praha, CZ) 105. 108. 111. 116. 187. 215.
 226. 228. 229. 230. 232. 233. 234. 235. 236.
 239. 241. 242. 243. 244. 246. 382. 396.
 Praga, Wancislaus de 19.
 Prats, Iacobus 39. 42. 45.
 Pray György S.I. 51.
 primás *lásd* Mindszenty József
 Prodanisius György 95.
 Prohászka Ottokár 210. 211. 255. 275. 419.
 420.
Prokuplje (RS) 87.
Provadija (BG) 87.
 Puskin, Georgij 350. 375. 383. 398. 408.
 Puteo, Giacomo 84.
 Puza Konstantin 233.
Püspöktamási 300.

 Quellet, Marc P.S.S. 282.
 Quisling, Vidkun 370.

Rábakethely 300.
 Rabby, Giacinto 360. 361. 362.
 Rabus, Georgius 114.
Ráckeve 96.
 Rác György 382.
 Rada István 162. 165.
 Rada, Stephanus de 22.
 Radányi Lajos 233.
 Radnai Farkas 230.
 Raggio, Tommaso 89.
 Ragusa, Francesco da O.F.M. 89.
Ragusa (Dubrovnik, HR) 62. 85–103.
 Rajk László 363. 364. 388.
 Rákóczi György, I. 122.
 Rákosi Mátyás 341. 348. 350. 369. 398. 402.
 405. 407. 408. 409.
 Ratti, Nicola 141.
 Ravasz István 234.
 Re, Niccolò del 113.
 Rédey Gyula 158.
Regensburg (DE) 165.
Reggio (IT) 94.
 Regiomontanus 29. 30. 31. 32.
Rékas (Temesrékas; Recas, RO) 88. 98. 101–102.
Répcseszentgyörgy 285. 291. 317.
 Révai József 406.
 Rex de Zarowice, Martinus *lásd* Marcin
 Król
 Richelieu, Armand Jean du Plessis de 125.
 Rigó Zsigmond 300. 302. 303. 306. 307. 308.
 314.
 Ritter, Saverio 227.
 Rogács Ferenc 291. 292. 293. 294. 296. 297.
 298. 300. 307. 308. 309. 310. 312. 320. 321.
 322. 324. 376.
Romagna (IT) 58. 63.
Románia (România) 188. 332. 387. 392. 394.
 Romzsa (Romža) Tódor (Theodor), Boldog
 139. 149.
 Roncalli, Angelo Giuseppe 397. (*lásd még* Já-
 nos, XXIII., Boldog)
 Roosevel, Franklin Delano 369. 381.
 Rorario, Hyeronimus 55.
 Roselli, Francesco 31.
 Roskoványi Ágoston 54.
 Rospigliosi család 120.
 Rospigliosi, Giulio 120. (*lásd még* Kelemen,
 IX.)
 Rossi, Raffaele Carlo O.C.D. 219. 314.
 Rosty Kálmán S.I. 163.
 Roszner Ervin 120.
 Rott Nándor (Ferdinánd) 161. 183. 222. 256.

- Rotta, Angelo 218. 219. 220. 221. 222. 223. 289.
 290. 308. 309. 310. 311. 312. 316. 318. 319.
 320. 322. 325. 327. 333. 334. 335. 336. 337.
 338. 339. 340. 342. 347. 348. 349. 350. 351.
 353. 357. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373.
 376. 377. 378. 379. 380. 381. 383. 387. 388.
 394. 403. 407. 408. 410. 416. 417. 419.
 421. 426.
- Rovensky, Stefano 229.
- Rozgonyi Borbála 63.
- Rózsabegy (Ružomberok, SK)* 230. 237.
- Rozsnyó (Rožňava, SK)* 219. 230. 231. 233. 235.
 238–240. 251.
- Rubletzky komáromi vizitációs nővér 233.
- Rudolf, (I.) II. (Habsburg) 105. 108. 122.
- Rusznák Miklós 237.
- Ruzicka, Tommaso 229.
- Sadoletto, Jacopo 53. 54.
- Sághy István 304.
- Salacz Gábor 186. 218. 220. 226.
- Salm, Niklas Graf zu 57.
- Sancta Cruce, Cardinalis de *lásd* Cervini, Marcello
- Sanctovito, Valentinus de 22.
- Sándor *lásd* Khuen-Héderváry Sándor
- Sándor, II. (Holstein-Gottorp-Romanov) 391.
- Sándor, VI. 15.
- Sándor, VII. 145.
- Sándor, VIII. 119.
- Santa Croce titkára 76.
- Santa Crocénak nevezett bíboros *lásd* Cervini, Marcello
- Sánta Péter 92.
- Sarto, Giuseppe 149. (*lásd még* Pius, X., Szent)
- Sárvár* 300.
- Sátorajútűbely* 331.
- Savelli, Paolo 127.
- Sbardellati Ágoston 72. 73.
- Sbarretti Tazza, Donato Raffaele 289.
- Scardona (Szkardóna; Skradin, HR)* 57–59.
- Schermann Egyed O.S.B. 259.
- Šchiopul, Petru *lásd* Sánta Péter
- Schoenfeld, H. F. Arthur 384. 385. 390. 412.
- Schönherr Gyula 165.
- Schrotty Pál O.F.M. 424.
- Schütz Antal O.Sc.P. 420.
- Schwab, Tobias 124. 128.
- Scotti, Daniel 21. 22. 23.
- Sebenico (Šibenik, HR)* 59.
- Sebessy Ferenc 61.
- Sebestyén Pál 383.
- Seckau (AT)* 121.
- Segesd* 183.
- Séllyei Teréz 294.
- Senis, Philippus de 56.
- Sennyei István 123. 132.
- Sennyei Pongrác 113.
- Serédi Jusztinián O.S.B. 182. 186. 187. 188.
 194. 195. 196. 197. 198. 200. 220. 225.
 253–279. 283. 286. 287. 289. 290. 291. 314.
 316. 317. 318. 319. 325. 326. 327. 334. 336.
 337. 338. 339. 240. 343. 344. 347. 367. 368.
 372. 375. 378.
- Sereghy László 334. 337. 342.
- Sfondrati, Bartolomeo, S.I. 98.
- Sforza-Cesarini, Virginia 356.
- Shvoy Lajos 255. 316. 335. 337. 344. 371.
- Silesia *lásd* Szilézia
- Simánd (Simand, RO)* 88. 95. 97. 98. 99. 100.
 102.
- Simon áldozár 59.
- Šipan (HR)* 101.
- Siposs Antal 239.
- Sixtus, IV. 15. 31. 45.
- Skarbim (PL)* 39.
- Skaricza Máté 96.
- Slachta Margit S.S.S. 180.
- Slovinky *lásd* Szlovinka
- Sodano, Angelo 364.
- Soltész Béla 235.
- Somogy* 161. 166.
- Sopron* 73. 371.
- Sopronkőbida* 371.
- Sorok* 284.
- Spalato (Split, HR)* 57. 58.
- Spanyolország (España; Hispania)* 367. 370.
- Spellman, Francis Joseph 417.
- Spinelli, Filippo 105.
- Spinellis, Thomas de 23. 24. 25.
- Stájerország (Steiermark, AT)* 57.

- Statileo János 57. 61. 72. 73.
Stein (Skalka, CZ) 121.
 Steiner Fülöp 179.
 Steiner Mária 179.
 Steiner Márton 179. 180.
 Steiner, Joannes 179.
 Steinhuber, Andreas, S.I. 148.
 Stephanus episcopus Vacienis *lásd* Szuhay István
 Stepinac, Alojzije Viktor (Boldog) 396.
 Stercze, Jan 31.
 Steynwech, Heinrich 37. 38.
 Stobaeus, Georg 122.
Stockholm (S) 381.
 Stotzingen, Fidelis von, O.S.B. 259. 260. 261. 277.
 Strausz Antal 165.
 Sturlich Miklós 63.
Subiaco (IT) 150.
 Suciú, Vasile 249.
 Suriano, Michele 79.
Svájc (Confoederatio Helvetica) 145. 362. 367. 387. 415. 421.
Svédország (Konungariket Sverige) 368.
 Szabó Jenő 329.
 Szabó Lajos 352
 Szálasi Ferenc 247. 352. 353. 369. 370. 371. 372. 382. 417. 418.
 Szalkai László 56. 61. 62. 63.
Szamobor (Samobor, HR) 64.
Szamosújvár (Gherla, RO) 165. 330.
 Szántay Jenő 370.
 Szántay-Szémán István 333.
 Szántó (Arator) István S.I. 137.
 Szapucsek György *lásd* Serédi Jusztinián
Szarajevó (Sarajevo, BIH) 130.
 Szász Viktor 353. 354.
 Szathmáry László 35.
Szatmár (Satu Mare; Sătmar, RO) 188. 232. 247. 248. 249.
 Szatmári György 59.
 Szebenyi Endre 406.
 Széchenyi Miklós 252.
Szeged 188. 350. 368. 423.
 Szegedi Kis István 96.
 Székely László 290. 313. 316.
Székelyföld (Sinutul Secuiesc; Terra Siculorum, RO) 331.
 Szekeres György 363. 364.
Székesfehérvár (Alba Regia) 19. 21. 22. 24. 75. 86. 255. 258. 268. 275. 335. 337. 344. 371. 419.
 Szekfű Gyula 389.
 Szelephény György 124. 138.
 Szenczy Ferenc 294.
Szendrő 87.
 Szendy László 307. 308.
Szentgyörgy (Svätý Jur, SK) 132.
Szentgyörgymező 59.
Szentkirály 294.
Szepes (Spišská, SK) 230. 233. 234. 235. 238.
Szepeskáptalan (SK) 235.
Szepesség (SK) 179. 180. 237.
Szepesszombat (Spišská Sobota, SK) 232.
Széplak (Krásna, SK) 232.
 Szerb–Horvát–Szlovén Királyság *lásd* Jugoszlávia
Szerbia (Srbija) 85.
Szerémség (Srijem, HR; Srem, RS) 86.
Szicília (Sicilia, IT) 94.
 Szikszai Imre 109. 115.
 Szilah *lásd* Zilah
Szilézia (Śląsk, PL) 134.
 Szili Vince 231.
Szilisztra (Durostol, BG) 133.
Szkopje (Škupi, MK) 76. 79. 80. 83. 87.
Szlavónia (Slavonia, HR) 90.
Szlovákia (Slovensko) 227. 229. 231. 232. 233. 234. 246. 254. 370.
Szlovinka (Slovinky, SK) 180.
Szluin (Slunj, HR) 63.
 Szmrecsányi Lajos 196. 254. 255. 256. 260. 261. 262. 268. 276. 278. 333. 334.
Szófia (Sofija; Szereďec, BG) 87.
Szombathely 221. 224. 256. 281–327. 347. 372.
 Szondi Pál 65.
 Szontagh Jenő 284.
 Szovjet–Oroszország *lásd* Szovjetunió
Szovjetunió (Szovetszkij Szojuz) 372. 384. 391. 392. 394.
 Szóke Kázmér 238.

- Szöllösi Mihály 183.
Szőny 134.
 Sztálin, Jozsif (Dzsugasvili) 369. 381. 397.
 404. 409.
 Sztárai Mihály 95.
 Szterényi József 197.
 Sztójay Döme 369. 417.
 Sztójka Sándor (Alexander) 235.
 Szuhay István 113. 115.
 Szulejmán, II. (Oszmán) 60.
 Szviridov, Vlagyimir 353. 388. 390. 399.

 Taji Ábrahám 232.
 Takács Bazil (Basilio) 234. 335. 336. 337. 338.
 339. 340. 341. 343. 344.
 Takács Menyhért (Melchior) O.Praem. 229.
 231. 235. 239. 241. 242.
 Taliani, Emidio 330. 357. 359.
 Tamás mester (messer Tommaso) *lásd* Nádali, Tommaso
Tapolcsány (Tepličany, SK) 234.
 Tardini, Domenico 352. 355. 357. 359. 360. 368.
 377. 378. 395. 401. 403. 418. 419. 421. 422.
Turnovo (BG) 87.
 Tauber Sándor 292. 293. 294. 295. 317.
 Taylor, Myron Charles 348.
 Teleki Géza 368. 374. 375.
Temesköz 97. 97. 99.
Temesvár (Timisoara, RO) 85. 86. 93. 97. 98.
 99. 102. 200. 247. 249. 256.
 Temesvári János 165.
 temesvári pasa 99. 100.
 Temperica, Marin, S.I. 91. 94. 101. 103.
 Ternyák Csaba 210.
Teschen (Český Těšín, CZ) 182.
 Thata, Valentinus de 23.
 Theiner, Augustin 51. 53. 54.
 Themeswar, Andreas de 17. 21. 22.
 Themny, M. 21. 22.
 Thierry Heribert 224.
 Thuller, Iohannes, S.I. 155.
 Thun und Hohenstein, Galeazzo von 198.
 Thurn Anna 64.
 Thurn György 64.
 Thury Etele 96.
 Thurzó Ferenc 72.

 Tibaldi, Gabriele, S.I. 144.
 Tildy Zoltán 349. 379. 380. 383. 385. 387. 390.
 398. 400. 412. 413.
 Tilly, Johann Tserclaes 125. 126. 131.
 Tímár Kálmán 27.
Tinin (Timin; Knin, HR) 73. 75. 76. 79. 80.
 249.
Tirana (AL) 397.
Tirol (AT, IT) 123. 181.
 Tisó, Giuseppe 229.
 Tisserant, Eugène 335. 336. 338. 340.
 Tito, Josip Broz 396. 397.
 Togliatti, Palmiro 423.
Tolna 96.
 Tomek Vince O.Sc.P. 217.
 Tompa György 72. 73.
Torda (Turda, RO) 21. 117.
 Torquatus János 57. 59. 63.
 Torre di Sanguinetto, Giuseppe della 423.
 Torre, Sigismondo della 115.
 Tóth István György 88. 210.
 Tóth József 293. 313. 317.
 Tóth K. János 347. 372.
 Tóth Károly 307.
 Tóth László 206. 350. 351. 353. 399. 400. 401.
 402. 403. 404. 414. 415. 416. 418. 425.
 Török Ambrus, Szigeti 45. 46.
 Török Mihály 61.
Törökország (Türkiye Cumhuriyeti) 368. 370.
 417. (*lásd még* Oszmán Birodalom)
 Török-Tloch János 236.
 Transylvania *lásd* Erdély
Trapezunt (Trabzon, TR) 191.
Trau (Trogir, HR) 20. 22. 60. 63. 65–66.
 Trautson, Paul Sirt Freiherr und erster Graf
 zu 111.
Trebinje (Tribunic, BIH) 91. 93.
Trepča (RS) 87.
Trianon (FR) 184. 218. 219. 220. 222. 223. 224.
 269. 296. 332. 334.
Trient (Trento, IT) 52. 137.
Trieszt (Trieste, IT) 35.
 Truman, Harry 348.
 Tubero, Ludovicus 31.
 Tulerzl, Petrus de 19.
Tübingen (DE) 165.

- Udine (IT)* 35.
 Ugody Ferenc 73.
 Uher Károly 288. 291. 292.
 Ujlaky Ferenc 73. 74.
 Ulászló, II. (Jagelló) 31. 33. 64.
 Undó Márton 112.
 Ungnad János 64.
 Ungvár (Uzshorod, UA) 232. 233. 339. 341.
 uralkodó *lásd* Ferenc József, I. (Habsburg-
 Lotharingiai)
 Uray, Franciscus 238.
 utolsó magyar királyné *lásd* Zita (Bourbon-
 Pármái)
 Uzoni Fosztó István 97.
- Vác* 31. 32. 33. 72. 73. 75. 76. 79. 80. 115. 123. 171.
 256. 274. 278. 279.
Vágújhely (Nové Mesto nad Váhom, SK) 234.
Válaszút (Răscruți, RO) 249.
Valencia (E) 39.
 Valeri, Valerio 247. 248.
 vallás- és közoktatásügyi miniszter *lásd* Hó-
 man Bálint
 Vályi János 184. 189. 190.
Vámoscsalád 300. 306.
 Vanenti Gonzaga, Luigi 141.
 Vanyó Tihamér O.S.B. 206. 207. 222.
Váród (Oradea, RO) 16. 20. 29. 72. 73. 74. 75.
 76. 79. 80. 114. 153. 171. 188. 247. 248.
 249. 252. 330. 332.
 Váradi Pál 33.
 Váradi Péter 31. 33.
Váralja 114.
 Varallia *lásd* Váralja
 Várday Mihály 72.
 Várday Pál 72. 74.
 Varga Béla 379.
 Varga János 294. 295. 302.
Várgede (Hodejov, SK) 236.
 Vargha Imre 285. 288. 289.
 Varri, Oddo de 17. 18. 19.
Vársó (Warszawa, PL) 182. 238. 395.
 Vas László 80.
Vaskaszentmárton 95. 96.
 Vass József 199. 254. 267. 268. 269. 270. 271.
Vásvár 293. 294. 296. 300.
- Vaszary Kolos O.S.B. 165. 196. 273. 275. 331.
 Vavró Jolanda 232.
 Vécsey Ödön 234.
Velence (Venezia, IT) 14. 56. 57. 58. 59. 60. 61.
 62. 93. 125. 130.
 Velics László 351. 361. 362. 363. 403. 407.
Velká (CZ) 237.
 Verancsics Antal 75. 80.
 Verbőci (Werbőczi) István 55.
 Veres András 282.
 Veress Endre 139.
 Verolino, Gennaro (Janarius) 387. 389. 411.
 416. 417. 419. 421.
 Verospi, Fabrizio 123.
Veszprém 18. 22. 23. 24. 45. 72. 74. 75. 76. 79.
 80. 157–177. 179–201. 205. 256. 349. 371.
 376. 379. 398. 418.
 Veszprémi András *lásd* Köves András
Vicarello (IT) 146. 150.
 Vidakovich, Leodegarius O.Praem. 242.
 Vidos Lajos 293.
 Vignola, di F. C. 385.
Világos (Siria, RO) 101. 102.
 Vio, Tommaso 58.
 Virág Ferenc 256.
 Vista *lásd* Magyarvista
 Vitéz János 29. 31. 32. 33. 34. 42.
 Vitéz Mihály, II. 106. 109. 116.
 Vojtassák, Ján (Giovanni, Ioannes) 229. 230.
 237.
 Volkra Ottó János 167. 169. 174.
 Vorosilov, Kliment 348. 368. 372. 373.
 Vörös Fülöp O.P. 230.
Vörösberény 167. 168. 171.
Vörösklastrom (Vöröskolostor; Červený Kláštor,
SK) 179.
Vörösmart (Zmajevac, HR) 95.
Vrebeuie András 65.
- Walko Lajos 185–186. 192. 198. 255. 262. 263.
 264. 279. 378.
 Wallenstein, Albrecht Wenzel Eusebius von
 126. 130. 131. 132.
 Wallner József 293. 297. 317.
 Wann Pál 32. 37. 45.
Washington D.C. (US) 337. 344. 406.

- Wéber Pál 222.
 Wernz, Franz-Xaver, S.I. 145.
 Wertenberg, Joseph, S.I. 147.
 Wespruner, Andreas *lásd* Köves András
 Wienken, Heinrich 394.
 wolfenbütteli herceg *lásd* Braunschweig-
 Wolfenbüttel, Christian von
Worms (DE) 399.
Wrocław (Boroszló, PL) 31.

 Xantz, Nicolaus de 31.

 Zaberdingi Mátyás 73. 75–76.
 Zadravec István 185. 256.
Zágráb (Zagreb, HR) 13. 17. 21. 30. 31. 32. 35.
 36. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 65. 73. 76. 80.
 139. 171. 396. 397.
 Zakaliczki(y) (Zakalinszky) István 76. 80. 83.
Zala 23. 32. 45.
Zalaegerszeg 285. 293–294.

Zára (Zadar, HR) 60. 102.
Zaragoza (E) 355.
 Zeiger, Ivo, S.I. 143.
Zemplén 331.
Zempsa 17.
Zengg (Senj, HR) 57–63. 68. 69.
Zenta (Senta, RS) 250.
 Zichy család 233.
 Zichy Gyula 250. 252. 254. 256.
 Zichy János 188. 189. 276.
Zilah (Zalău, RO) 117.
 Zilaraz, Valentinus Andreas de 21.
Zirc 224. 373.
 Ziska, Paolo 229.
 Zita (Bourbon-Pármái) 157.

Zsély (Želovce, SK) 233.
 Zsigmond György 99.
 Zsigmond, I. (Jagelló) 57. 59.
Zsolna (Žilina, SK) 230.

Összeállította: SÁGI GYÖRGY

HUNGARY AND THE HOLY SEE OF ROME (Sources and Perspectives)

THE MEDIEVAL 'QUITANTIAE' OF THE APOSTOLIC CAMERA¹

One of the most important fonds of the *Archivio Segreto Vaticano* consists of documents issued by the Apostolic Camera. At the end of the nineteenth century, the systematic analysis and utilization of its data, in parallel to the opening of the Archives, was launched by medieval studies, where the German scholars played a primary role. However, there were many Hungarian historians working with the cameralistic materials in the *Archivio di Stato Roma*, but the exploration of the sources and the publication of the results were not realized in many cases. Out of the Hungarian scholars, József Lukcsics started the systematic exploration of the cameralistic sources from the Roman archives. Regrettably his work was not published, moreover, his collection of materials became known only a few years ago. Concerning the *annatas* related to the duties of the smaller beneficiaries, we are more fortunate, since József Körmendi released all (with the exception of the maritime Croatia and Dalmatia) the Hungarian related sources of the series in the Vatican Secret Archives two decades ago.

Concerning cameralistic "fragment" topic of the present research, the most important file, preserved in the state archives, is the 31 volumes of the *Quitantiarum communium et minutorum servitiorum libri (1396–1511)*, which are in the *Fondo Camerale I*. This series correlates with the volumes of the *Annatae*, as its volumes contain the copy of the receipts (*quitantiae*) issued about the duties paid after the smaller church benefices to the Camera, and in this manner, they complement the ASV *Annatae* and the series of the *Obligaciones et soluciones*. The Hungarian relations of this series are outstanding, since the volumes of the *Quietanze* found in the fonds of the *Archivio di Stato Roma Camerale I* preserved important data concerning the history of the medieval Hungarian church.

¹ See pp. 11–26.

The future task of the Hungarian medieval studies is to entirely explore and publish the Hungarian corpus of the Apostolic Camera's archives, of which an integral part is also the "fragment" preserved in the State Archives of Rome.

TAMÁS FEDELES

THE PAPAL BULLS OF MÁRTON ILKUSI (BYLICA)
(PUBLICATION OF SOURCES FROM THE VATICAN ARCHIVES)²

Márton Ilkusi (Marcin Bylica z Olkusza) was an astronomer of Polish origin and spent the major part of his life in Hungary. He played an important role in the history of the Polish-Hungarian cultural relations of the fifteenth century, besides, with his unique interest and knowledge he was one of the prominent members of the humanist circle surround King Matthias.

There are many contemporary sources, remaining in Poland and Hungary, reporting on his life and work; his personal bequest is still available in the collection of the Jagiellonian University in the form of manuscripts and astronomical tools. However, concerning his well known career, there are many misunderstandings in the common knowledge, which could be corrected by the archival sources explored by the Hungarian and Polish Vatican researches. The *supplicatio*s and bulls, which survived in the registers of the Vatican Secret Archives, convincingly document the career of Ilkusi and prove that a year before the "Vitéz conspiracy" he did not leave for Rome, however, in 1490, only after the death of his monarch, did he do so.

The Hungarian sources also cast light on the fact that after the fall of János Vitéz, archbishop of Esztergom, and Janus Pannonius, bishop of Pécs, the Polish astronomer enjoyed the support of an eminent patron and good friend, László Kárai; and after the death of Kárai, he was deeply indebted to the humanist bishop of Vác, Miklós Bátori, and the archbishop of Kalocsa, Péter Váradi.

Furthermore, it remains certain that at the end of his life he did not return to his motherland despite his Polish relations. Although his church benefices established his intellectual activity and royal services, as a priest he conscientiously accomplished his duties deriving from his office. His coat of arms is not only preserved by the celestial globe sent to his country by will, but it is also visible on the seal of one of the letters written by him with his monogram.

KORNÉL SZOVÁK

² See pp. 27–50.

THE HUNGARIAN RELATED BREVES OF CLEMENT VII (1523–1526)
DATA ON THE RELATIONS OF THE
HUNGARIAN KINGDOM AND THE HOLY SEE³

The relations between Hungary and the Apostolic See in the preceding years of the Battle of Mohács (1526) are thoroughly elaborated, though, in the course of the research, primarily the reports of legate Campeggio and nuncio Burgio, moreover the letters sent by the Hungarians to Rome and kept in the fonds *Segreteria di Stato, Principi* were lent on. Through the systematic collection of the breves – which are dispersed in the Vatican Secret Archives – issued by Pope Clement VII, many new data could be gathered.

The more than 150 breves supply information about several segments of these two states' relations – diplomacy, the war against the Turks, the case of the Czech heretics, etc. –, out of which the Croatian-Dalmatian borderland related ones are being analysed. After the surrender of Nándorfehérvár (Belgrade), Tinin (Knin) and Scardona (Skradin), Klissza (Klisa) became one of the most important border fortresses; therefore its support enjoyed high priority also from Pope Clement VII. Like his predecessor, Pope Adrian VI, he provided the fortress with money, corn and war material. For the sake of avoiding abuses, he entrusted the distribution of the subsidies to his own men, bishop Thomas Niger and Leonardo Crescio. The reason for this action was that the commanders of Zengg (Senj), who were always short of money, Péter Krusics and Gergely Orlovcsics often tried to improve their circumstances with force: they turned the corn from Adrian VI to their own advantage, furthermore, they captured a Turkish commercial vessel in Zara (Zadar), which was under Venetian authority, and seized numerous incomes of the bishop of Zengg (Senj).

An intensive relation developed between the Pope and the Frangepán family, who in their desperate situation placed themselves under the patronage of His Holiness and the Holy See.

The Pontiff supported the anti-Turkish war not only with money, but also spiritually. By way of illustration, there were only few people from the territory of the Hungarian Kingdom who could go on a pilgrimage to the Eternal City during the Jubilee of 1525 due to the plague in Rome and the permanent Turkish threat; therefore the Pope was lavish in indulgences: the dependants of Bernát Frangepán, the soldiers of Kristóf Frangepán, who wore the white cross on their chests and the people of Klissza received indulgence of the Jubilee after having visited the appointed churches.

GÁBOR NEMES

³ See pp. 51–70.

THE PAPAL CONFIRMATION (APPOINTMENT) OF THE
HUNGARIAN BISHOPS IN 1554
(IN THE LIGHT OF VIENNA ARCHIVAL SOURCES)⁴

There were ten Hungarian bishops appointed in 1554: the cases of the archbishop of Esztergom, the bishop of Eger, Győr, Veszprém, Nagyvárad (Oradea), Erdély (Transylvania), Pécs, Vác, Tinin (Knin) and Szkopje (Skopje) were presented to the Pope. There are rather few sources which survived about the case in the Vatican Secret Archives, however, the *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* in Vienna is contributing to the reconstruction of the events.

On 1 May 1554 the monarch signed the presentational charter, in which he asked for a papal confirmation for the above mentioned ten bishoprics. The Roman agent of Ferdinand, Don Diego Lasso and the national protector of Ferdinand's countries acted for obtaining the papal confirmation. At that time, the latter position was filled by cardinal Giovanni Angelo de' Medici, the later Pius IV. Julius III, with a certain reluctance – he bore a grudge against the bishops, who applied too late, as well as against the monarch, who was felt guilty in the assassination of György Fráter – gave his blessing to the appointments on 3 August 1554. Contrary to the confirmations of 1550, the annates were not dispensed but were ordered to the fortification of the Hungarian border fortresses by the Pope, which generated certain antipathy in the Hungarian bishops.

The surviving detailed account in the *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* clearly states how serious sums were to be paid for certain bishoprics. 7720 *scudi* after the archbishoprics of Esztergom, 5612 after the bishoprics of Pécs, 5116 after Eger, 3476 after Várad (Oradea), 2661 after Transylvania, 1645 after Veszprém, 1481 after Győr, 1461 after Vác, 803 after Tinin (Knin), and 584 *scudi* should have been paid after the bishoprics of Szkopje (Skopje). It seems that a part of the sums was dropped but the other half must have been paid and spent on the Hungarian border fortresses, namely on the fortification of the castle of Győr, which was of crucial importance for the sake of Vienna's defence.

ISTVÁN FAZEKAS

⁴ See pp. 71–84.

RAGUSA AND THE BEGINNING OF THE
BALKAN MISSIONS⁵

The significance of Ragusa in the history of the Ottoman Hungary has been blank till the recent past. The citation of the sources meant a breakthrough in the 1990s, according to which: the merchants of the coaster commercial city of the Adriatic had considerable settlements in Belgrade and Temesvár (Timișoara), where they represented the most important basis of the Catholic mission organization. The re-discovery of the archives of the Republic of Ragusa by the Hungarians expanded the substance of knowledge to a large extent gained from the Roman archives, especially from the archives of the Sacred Congregation for the Propagation of the Faith and the Roman Inquisition.

Now, after having shortly summarized the existing results, the research can be continued with publishing and comprehensively analysing the content of an unpublished document.

The Republic of Ragusa and the Balkan trade routes played a determining role in the maintenance of Catholic church structures in the European half of the Ottoman Empire. Primarily the archbishop of Ragusa mediated between the Apostolic See and the Balkan missions. The beginning of the role in the Balkan missions of the archbishop of Ragusa can be fully learnt by the documents of the volume that mainly preserved the correspondence of the late sixteenth century and is found in the archives of the *Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide”*.

The report of Archbishop Girolamo Matteucci – published in this volume – dated in 1581 is outstanding, with the help of which the outward forms of the intellectuals of Ragusa's Balkan missionary zeal in the sixteenth century is palpable. The report of the archbishop relied on the information of a doctor of Ragusa, Tommaso Nadali/Natalis (Toma Budislavić in Croatian), who was active in the Polish and Ottoman court as well as in the Balkan peninsula. He became a unique member of the papal anti-Ottoman policy at the end of the sixteenth century, moreover, due to his elaborated Ottoman connections and local knowledge he was appointed as the bishop of Trebinje (Tribunic) by the Pope; in his will he passed his fortune down to a Balkan seminary.

Furthermore, in the report of Matteucci the struggle of the people of Ragusa against Protestantism in Ottoman Hungary appears. On the basis of other people from Ragusa and of other reports of the Protestant reformers, evidently, the merchants of the city-state were considered to be the most serious enemies of the new Protestant doctrines in the territory of Hungary under Ottoman rule.

ANTAL MOLNÁR

⁵ See pp. 85–104.

THE APOLOGY OF DEMETER NÁPRÁGI, BISHOP OF TRANSYLVANIA
AND CHANCELLOR FROM 1601
(PUBLICATION OF SOURCES FROM THE VATICAN ARCHIVES)⁶

The apology of Demeter Náprági has been a neglected piece of the propaganda war between the Catholics and the Protestants. In the background of its birth there is the turbulent period of Transylvanian history. Zsigmond (Sigismund) Báthory returned in 1601 to take over the Transylvanian throne, from which he had resigned two years earlier. As a result, the Transylvanian orders sent a delegate to Prague to Rudolph II, where they introduced their conditions, in exchange for which they were willing to vote Archduke Maximilian as governor. They stated that Maximilian should not bring foreign soldiers to the country and he had to employ Transylvanians in his court.

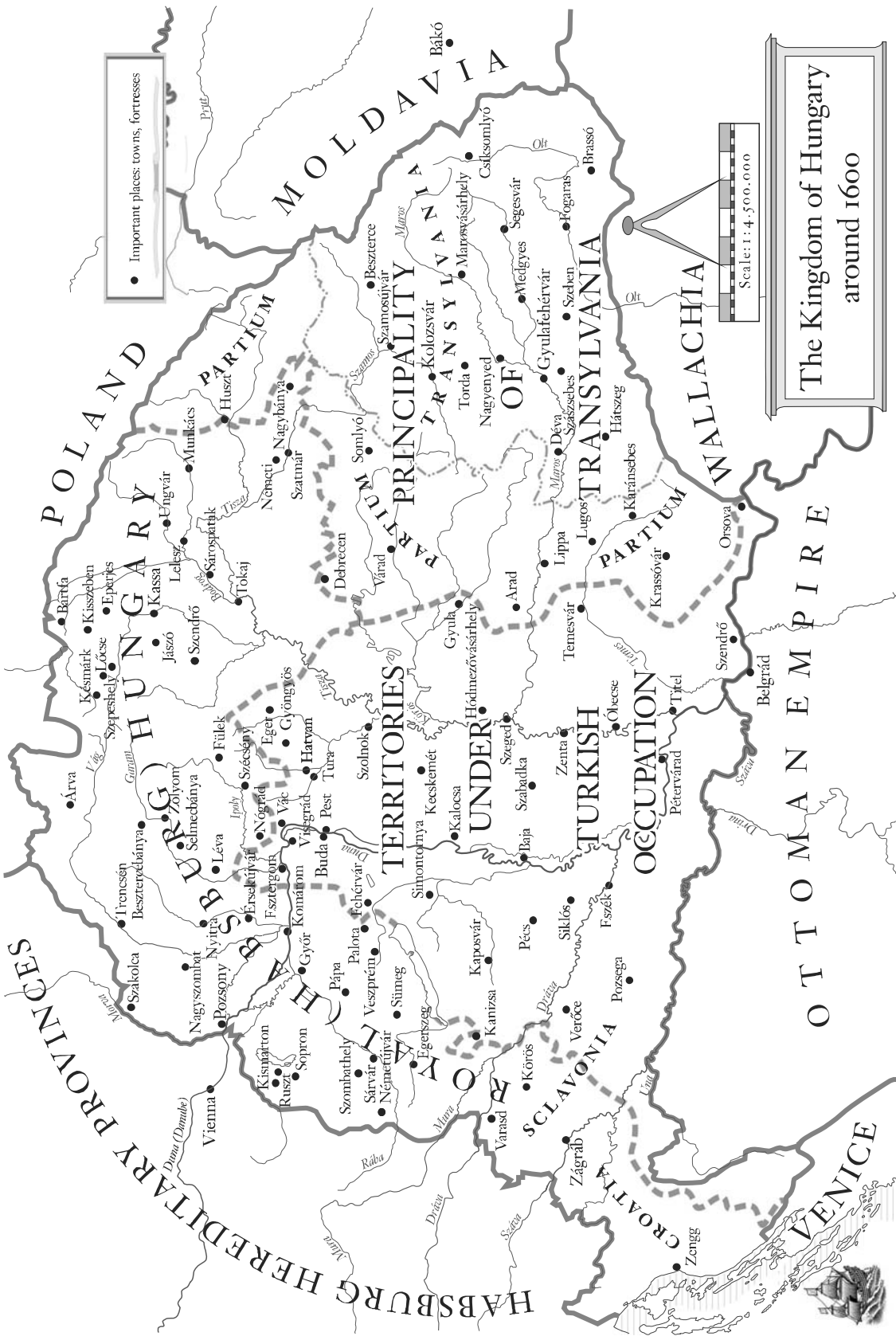
The two most important demands were to tolerate the Transylvanian freedom of religion and to abolish the bishopric of Transylvania and to secularise its properties. Furthermore, Demeter Náprági, the bishop of Transylvania, and chancellor was criticised by a document of 11 counts, which was widely spread. The most important ones were that he took part in recalling the resigned prince of Transylvania, Zsigmond Báthory, with which he opposed Archduke Maximilian, besides, he unsparingly countered against the Transylvanian Protestant denominations and wanted to destroy them. As an answer, Náprági wrote his apology, in which he refuted the accusations against him point by point. Although, one part of the accusations was certainly unfounded, it is out of question that the bishop intended to change – even by force – the Transylvanian denominational conditions by utilizing the Habsburg court's endeavour for centralisation. He wanted to publish in print his apology in consideration of the attacks against him and of the case's political weight; the draft of which could be the document that came down to us.

TAMÁS KRUPPA

THE CORRESPONDENCE OF PÁZMÁNY AND CARDINAL KLESŁ
AT THE TURN OF 1626/1627
(PUBLICATION OF SOURCES FROM THE MAGALOTTI ARCHIVES OF FLORENCE)

One of the most exciting challenges of the systematic research of the relations between Hungary and the Holy See is the exploration of the papal or

⁶ See pp. 105–118.

• Important places: towns, fortresses

Scale: 1:4.500.000

The Kingdom of Hungary
around 1600

other cardinals' archives that are out of the Vatican and have not yet been covered by previous research.

Such a collection is the archives of the Magalotti family, which is currently preserved by the *Archivio di Stato di Firenze*. Almost half of the some 274 *filzas* and volumes consists of the documents of the most noted member of the family, Cardinal Lorenzo Magalotti (1624–1637). Out of the volumes from number 20 to 143, the rich correspondence of the cardinal is found until 124. There are also the other documents of his official work (notes of the Secretariat of State; the documents of the *Immunità Ecclesiastica*, the *Sacra Consulta* and the *Propaganda Fide* Congregations). Mainly theological works, treatises, *discorsos* were involved in the other volumes.

One of the most unique volumes of the collection bears number 100, which preserved mostly the documents of the committee of cardinals, led by Magalotti, about the return of Cardinal Melchior Klesl to Vienna. Its most significant Hungarian relation is the so far unknown correspondence of Cardinal Klesl and Péter Pázmány, archbishop of Esztergom at the turn of 1626/1627. The letters – which dealt with the anti-Habsburg attack of Gábor Bethlen, the prince of Transylvania, with the peace negotiations led by Pázmány and with the denomination organising activity of the archbishop of Esztergom – were presented in the form of copies to Cardinal Magalotti by Klesl himself.

The prime historical importance of the documents is neither that we can state: the papal Curia was highly interested in the Hungarian military actions still in the first years of the Barberini pontificate; nor the fact that Klesl could have regarded important the detailed presentation of his relations with the primate of Hungary to the papal court.

Yet, the most precious message enriches the Pázmány-research. It informs us in a uniquely detailed and expressive way that Péter Pázmány, the symbolic figure of Hungarian Catholicism during the early modern period and who exclusively obtained his high position in 1616 only by Klesl's creature, kept his client character in their personal relation even a decade after his patron's fall. What is more, in the meanwhile Pázmány could become a significant member of Ferdinand II's, who removed Klesl by force, ruling system in Hungary.

These sources of the Magalotti Archives also prove that the significance of the relations of Hungary and the Holy See's comprehensive research should not be dismissed with the knowledge of other aspects of the Hungarian history, either.⁷

PÉTER TUSOR

⁷ See pp. 119–136.

THE ARCHIVES OF THE COLLEGIUM GERMANICUM
ET HUNGARICUM⁸

The Papal German-Hungarian College, which was led by the Jesuits and founded in 1552, through its former students, had a great role in the Catholic revival after the Turkish conquest and the Reformation.

The archives of the College contains more than 200 linear metres of documents, out of which there are many Hungarian related sources, of which exploration could contribute to the better understanding of the history of the period and the Hungarian church. Apart from the documents on the former students – many of whom had important church roles, there are also saints and blessed among them –, its collection of letters, the material of the properties that proved the economic independence of the institution, the charters and the collection of maps and engravings are noteworthy.

The archives preserve documents from even before the foundation: the richness of the material is proved by the oldest charter from 1057.

TAMÁS TÓTH

FROM THE 'MONUMENTA' TO THE 'ANNATES'
THE RESEARCH OF PRIEST-HISTORIANS OF THE
VESZPRÉM DIOCESE IN VATICAN

In the course of the twentieth century, there were all in all four diocesan priest-researchers on two occasions who visited the archives of the Vatican to do a research that excited nationwide interest. The result of their work is ambiguous. While the result of the exploration of sources from Vatican by the support of the diocese of Veszprém at the turn of the century became a splendid and thorough work (*Monumenta Romana Episcopatus Veszprimiensis*), the result of the research in the 1980s partly has not been analysed yet.

By examining the reasons, one should state that these researches took part in different circumstances. Bishop Károly Hornig (from 1912 cardinal), in a prosperous period of Hungary by leading a wealthy diocese and utilizing its resources, could make such demands on people like József Lukesics and Miklós Pallay, diocesan priests – whom he chose for the publishing – of which the result could have only been an outstanding work. His perfectionism is praised by the appearance of the publication as well as by the choice of the colleagues who were regarded as the best in their profession.

⁸ See pp. 137–156.

The compass of the research in the 1980s was determined by other conditions. For various reasons, certain dioceses could not undertake private research in the Vatican; moreover, the study of church history as a discipline often faced obstacles. The publications related to the topic reduced to a minimum on the diocesan and national level. As a consequence, it is meritorious by all means that as soon as the opportunity arose, church historian scholars – József Horváth, parish priest of Vörösberény and József Kőrmendy, provost of Felsőörs – appeared in the Vatican Archives. Although, they were not at the beginning of their career, full of energy, like the two researchers – sent by Hornig – had been, but they were old and reaching the end of their career. They could visit Rome as compensation partly due to their calumnies in the 1950s; however, their professional skill, knowledge and scientific work were unquestionable. Yet, they could not make themselves independent of the circumstances. The results of their research, though, were partly published in the forms of analyses and publication of sources, but the original aim of their research, the launch of the *Monumenta Vaticana nova Regni Hungariae* series was not realized due to the lack of a generous patron who could have taken up the cause and the disposition of fate.⁹

BALÁZS KARLINSZKY

THE BEQUEST OF BISHOP CSISZÁRIK OF VESZPRÉM
(DOCUMENTS FOR THE DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN THE
HOLY SEE AND HUNGARY)

Apart from the archives that preserve the official documents of the relations between the Holy See and Hungary in the twentieth century, the bequests of private people can serve as useful resources. In the first three decades of the twentieth century the bequest of János Csiszárík, which is preserved in the archives of the Archdiocese of Veszprém, is of great importance.

János Csiszárík (1860–1936) was from a Greek Catholic clerical-family, though, he became the priest of Latin rites of the diocese of Kassa (Košice). From 1906, he worked as a legal advisor in canon law at the Austro-Hungarian Monarchy's embassy of the Vatican. On his merits, he obtained the title of a bishop in 1917 (there were such titles so-called elected bishops in Hungary, which were granted by the monarch and were not accompanied by consecration). He served the foreign affairs of Hungary from 1919 to 1930 as the legal advisor in canon law of the Ministry of Foreign Affairs. In this position he had

⁹ See pp. 157–178.

a great influence on the relations of the Holy See and Hungary, he was regularly asked concerning the appointment of bishops or the debates over the unsettled ecclesiastical affairs after the Treaty of Trianon.

The published documents allow for a glimpse of such cases, and illustrate the church policy of the Austro-Hungarian Monarchy and then the Hungarian Kingdom. The topics of the documents: the filling of the bishoprics of Eperjes (Prešov) (1912), the canonical appointments and the question of the maintenance of the Hungarian Royal Patronage and Supremacy (1919), the person of the military bishop (1927), the filling of the archiepiscopal see of Esztergom (1927), the government of the divided dioceses by the border of Trianon (1929).¹⁰

MÁTÉ GÁRDONYI

THE RECENTLY OPENED FONDS OF VATICAN AND THE HUNGARIAN HISTORICAL RESEARCH

The exploration, publication and analysis of the Hungarian related sources of the Vatican are an opportune and important task of the Hungarian historical research. While, there are many publications of sources on the material from modern history, there is little focus shed on the exploration of the newly opened documents of the Vatican from the twentieth century on the Hungarian side. This lack is about to be retrieved by the inventory of the Hungarian related documents.

At the beginning of the present research, it is worth being aware of the historical preliminaries: when and which fonds became available, where they are kept, what questions and opportunities the material raises and who out of the foreign and Hungarian researchers have already dealt with them. The opening of the archival fonds of the Vatican was accomplished gradually throughout the last two centuries, usually by covering a given Pope's pontificate; last time in September 2006, it was covered until the death of Pius XI, 10 February 1939. The Hungarian historical research reacted to these openings in the beginning at once, later with certain time lag. By examining the reasons for these delays, one can state that apart from the changing science policy, the lack of a Hungarian institution in Rome, which embraces the historical research in the Vatican, might have contributed to them.

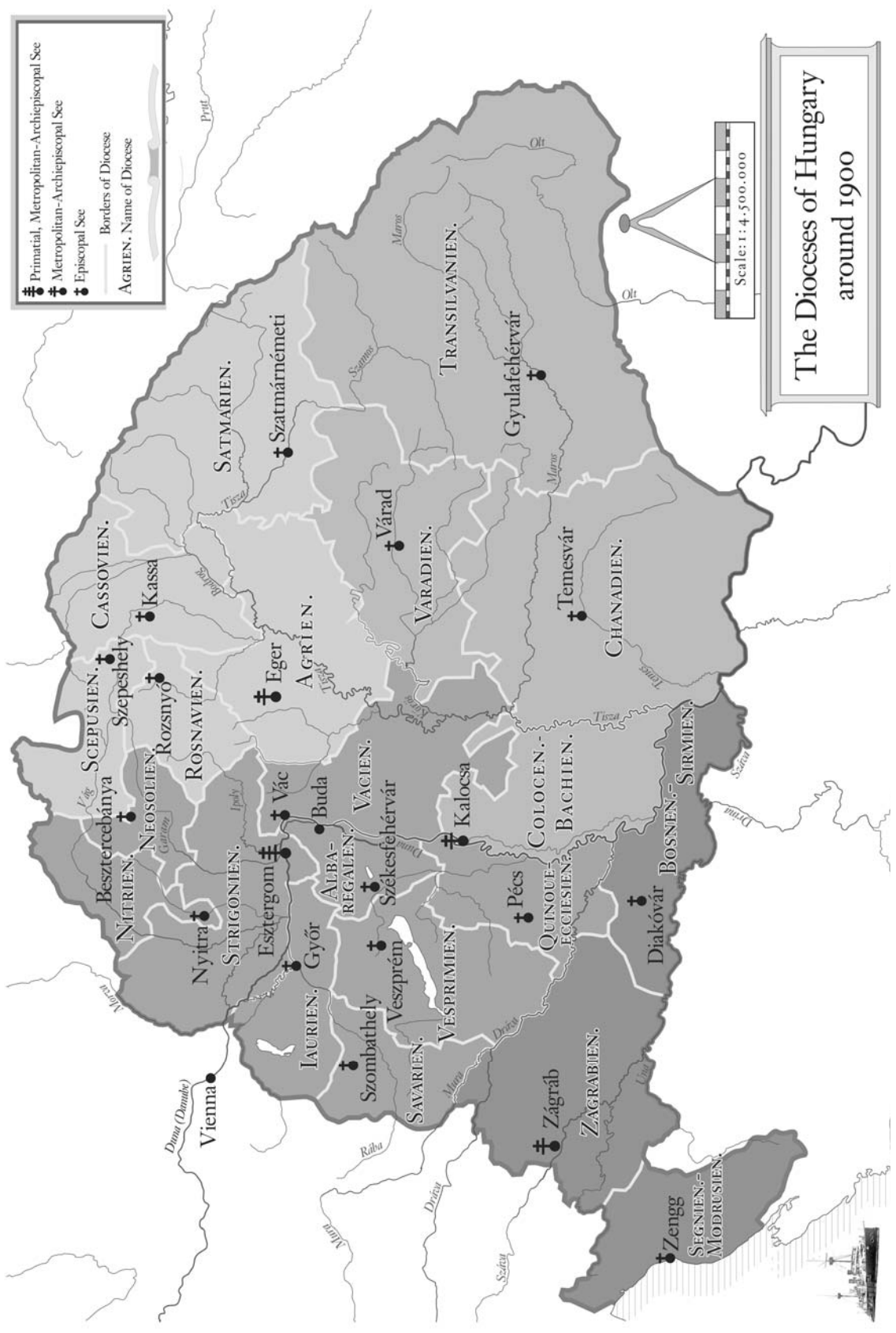
To comprehend which historical documents became available after the last opening, the structure of the Curia should be surveyed under Pius XI. Under

¹⁰ See pp. 179–202.

† Primatial, Metropolitan-Archiepiscopal See
 † Metropolitan-Archiepiscopal See
 † Episcopal See
 — Borders of Diocese
 — AGRIEN: Name of Diocese

Scale: 1:4.500.000

The Dioceses of Hungary around 1900

the examined period, it consisted of 12 congregations, 3 tribunals, 6 offices and varying number of permanent committees.

A significant part of these documents on the curial institutions as well as the material on the diplomatic delegations of the Holy See – especially of the neighbouring countries' nunciatures, which are important concerning the Hungarian aspect – can be found in the Vatican Secret Archives. The smaller part can be inspected in the archives of the given papal dicasteries, or in the private archives of the curial bodies.

With numerous contributions, the newly opened fonds enrich and tinge the picture of Hungary after Trianon as well as of the policy of the other successor states of the Austro-Hungarian Monarchy towards national minorities and the church.

Concerning the latter one, such questions are answered how the never experienced radical policy towards national minorities of the neighbouring countries – especially the newly founded Czechoslovakia in 1918–1920 – influenced the removal of the Hungarian clerics, or the attempts for their removal, the granting of the parishes and church benefices, the seminaries, moreover how it affected the institutions maintained by monastic orders.

The appealing letter of the provost of Jászó, Menyhért Takács, addressed to the papal nuncio of Prague in 1922 and 1924, serves an excellent example to the above mentioned events; in the letter, the provost mentions – among others – the capture of the famous schools, the dissolution of the Catholic boarding-school of Kassa (Košice) and the attempts toward the expulsion of the members of the order, though, who were not born there but lived in Kassa and Jászó (Jasov) for decades.

The harassment of Antal Papp, the bishop of Munkács (Mukachevo), and Ágoston Fischer-Colbrie, the bishop of Kassa by the Czechoslovakian state, the immediate expulsion of the priests and chaplains from their mother land owing to their Hungarian nationality or its acknowledgement are without historical precedent in the region.

These problems could not be solved by the fully informed and appealed papal diplomacy in most cases, neither in the prohibition of the usage of Hungarian language in the seminary of Nagyszombat (Trnava), which was established by Miklós Oláh and Péter Pázmány, archbishops of Esztergom.¹¹

PÉTER TUSOR, KRISZTINA TÓTH

¹¹ See pp. 203–252.

THE FILLING OF THE ARCHIEPISCOPAL SEE OF ESZTERGOM IN 1927
(IN THE LIGHT OF THE SOURCES OF VATICAN)

The archbishop of Esztergom was the Prince-primate of Hungary, the head of the Hungarian Catholic Church and a high public dignity. Earlier, the Hungarian king used to practice the right of the Hungarian Royal Patronage and Supremacy over the Catholic Church, of which the most important licence was the appointment of the prelates. The constitutional form of Hungary then was still kingdom, however the throne was vacant. According to the statement of the Church, in this case, the Hungarian Royal Patronage reverted to the Holy See. Yet, the Hungarian government wished to intervene into the appointment of the bishops. According to the agreement of 10 May 1927 (*intesa semplice*), before the appointment of the bishops the Holy See pursued confidential negotiations with the Hungarian government, moreover the government could protest against the nominee of the Vatican.

The genuine test of the agreement was the filling of the archiepiscopal see of Esztergom. After the death of Prince-primate János Csernoch on 25 July 1927, the guesses about the successor immediately started in the press. The names of the later nominees arose, Lajos Szmrecsányi, the archbishop of Eger, Gyula Glattfelder, the bishop of Csanád and Jusztinián Serédi, Benedictine monk. The Hungarian government nominated Szmrecsányi, the archbishop of Eger, to the archiepiscopal see of Esztergom. The Conference of Bishops supported Glattfelder, the bishop of Csanád, and István Hanauer, the bishop of Vác, who had remarkable pastoral qualities.

Serédi was a canonist of international reputation, who lived in Rome for more than one and a half decades, where he participated in the completion of a new codex of canon law as a colleague of Cardinal Pietro Gasparri; then after its publication he edited its legal sources. Apart from this, Serédi was the legal advisor in canon law of the Hungarian embassy in the Vatican from 1920, the *Roman charge d'affaires* of the Hungarian bishops and the Hungarian Benedictine congregation, the professor of the Saint Anselm College and the collaborator of many congregations of the Holy See. When the episcopal see of Székesfehérvár became vacant after the death of Ottokár Prohászka on 2 April 1927, the Hungarian government nominated him for tactical reasons as opposed to the nominee of the Holy See, however, the Pope refused to accept the nomination.

Although, Jusztinián Serédi was the close confidant of Gasparri, his nomination to the archiepiscopal see was not raised by the cardinal secretary of State, but by the Hungarian press, according to the conclusion that he enjoyed the confidence of the government since he had been nominated for the episcopal see of Székesfehérvár a couple of months before. Gasparri did not support

Serédi at first, since he assumed that the publication of the sources of the code of canon law would have become halted, besides, he did not regard Serédi as a politician type.

Serédi was not supported by his superior, Fidelis von Stotzingen Benedictine abbot primate, either, since in his view, Serédi lacked the monastic virtues and the genuine Benedictine spirit. At the background of this statement may have been the conflict between Serédi and Stotzingen over the disciplinary rules of the Saint Anselm. However, Cesare Orsenigo, the nuncio of Budapest, persuaded his superiors that they could not find a suitable nominee in Hungary; the opposition of the Benedictine primate abbot did not hinder the filling of the prestigious office, moreover, he added that the Hungarian conditions were not adequate since the church and politics closely intertwined and the church was under state tutelage.

Therefore, the Holy See advocated the nomination of Serédi, who had great prestige due to his scientific work and was considered to be an outsider, moreover whom the cardinal secretary of State also supported despite the objection of the Hungarian government. The nomination of Serédi was rejected by the government, instead of Szmrecsányi, the archbishop of Eger, who did not accept the nomination due to his age, the government nominated Gyula Glattfelder, the bishop of Csanád.

Cardinal Gasparri proposed a temporary solution, the appointment of Serédi to the administration of the archdiocese of Esztergom, in order to gain the experience that the government missed in his character. However, the temporary solution was refused by the government. In answer to the refusal, on 30 November the Pope appointed Serédi as cardinal and archbishop of Esztergom; the appointment was published in the issue of the *Osservatore Romano* on 1 December, with which the government was confronted with sheer facts. The procedure of the Pope that first he created the monk cardinal then he appointed him as the archbishop of Esztergom as a cardinal, emphasized that no one could have objections since it meant a great honour to the country. Serédi was consecrated on 8 January 1928 by Pius XI and took the chair of Esztergom on 28 January.

The will of the Holy See prevailed in the nomination, however, it emerged that they expected the change of the relations of the church and state in vain from Serédi.¹²

BALÁZS CSÍKY

¹² See pp. 253–280.

THE BACKGROUND OF AN APOSTOLIC ADMINISTRATOR'S APPOINTMENT
THE RESIGNATION OF COUNT JÁNOS MIKES
FROM THE BISHOPRIC OF SZOMBATHELY¹³

The reason for the appointment of an apostolic administrator to the head of the diocese of Szombathely in 1936 raises a differently interpreted question about the relations of the Holy See and Hungary, which has been scarcely mentioned by secondary literature – solely on the basis of Hungarian sources. For the reconstruction of the events and the exploration of the causes and effects, the episcopal benefice, the constitution of the chapter, its roles and opportunities, and the person of the bishop should be examined.

As a result of the intertwining of several factors – devaluation of government securities and bonds, capital levy, economic world crisis – at the beginning of the 1930s, the episcopal benefice of Szombathely, as well as many church great benefices, strove against serious financial difficulties. Bishop János Mikes took steps to solve the financial problems for the sake of economic rehabilitation, for which he should have won the approval of the chapter, though, he did not receive it. The conflict between the bishop and the chapter was at the background of the refusal. This conflict was primarily rooted in their different opinions about capital and church administration. Furthermore, in certain cases Bishop Mikes did not ask their approval and advice concerning the investment of bigger sums, besides, despite their repeated demand, he did not hand over the money of the foundations handled by the chapter.

As a consequence, Ferenc Rogács and Béla Honti canons presented the case to the Apostolic See, which was followed by the examination of the economical situation of the diocese. It was executed by János Drahos, canon of Esztergom on behalf of Cardinal Jusztinián Serédi. The inquiry established that the bishop owed a considerable sum for the foundations of the diocese. As he did not arrange his debt, despite the demand of the Consistorial Congregation, in the form of advice, the Pope asked him to resign from the spiritual guidance of the diocese.

It was impossible to appoint a new diocesan bishop due to the indebtedness of the episcopacy, and a vicar capitular due to the low number of the canons and their conflict with the bishop. Therefore, an apostolic administrator was to be appointed in the person of József Grósz, titular bishop of Orthosia, who had a benefice in the cathedral chapter of Győr and was familiar with church administration, namely, he was an auxiliary bishop next to the ill Antal Fetszer, bishop of Győr from 1928 to 1933 and knew the diocese of Szombathely well.

KRISZTINA TÓTH

¹³ See pp. 281–328.

THE SUCCESSION OF ISTVÁN MIKLÓSY, THE BISHOP OF HAJDÚDOROG
NEW DATA FROM THE ARCHIVES OF THE
NUNCIATURE OF BUDAPEST¹⁴

The diocese of Hajdúdorog – which was founded in 1912 in the midst of heated tempests concerning foreign and domestic politics – served as a bond between the Byzantine-rite Catholics who lived in Hungary and whose mother tongue and identity was Hungarian. Prior to 1912, the Hungarian Greek Catholics lived in dioceses where the Old Slav and Roman liturgical language was used. On the one hand, their movement for the usage of Hungarian as the language of liturgy in the middle of the nineteenth century encountered determined prohibitions from the Holy See, on the other hand, it became one of the nationality questions in Hungary at the turn of the nineteenth and twentieth century. Finally Franz Joseph, for reasons of domestic politics, carried through the establishment of the diocese of Hajdúdorog, yet, as opposed to Hungarian, the Holy See adhered to Ancient Greek as the official language of the diocese, because it was a liturgical language recognized in the canons and neutral concerning the nationality question.

The political change after the establishment – the First World War and its catastrophic consequences – totally repositioned the situation of the diocese of Hajdúdorog. István Miklósy, who was appointed in 1913, could not find his place in the Horthy Era, which resulted in serious crisis in the life of the Hungarian Greek Catholic Church from the beginning of the 1930s.

After the death of Bishop Miklósy in 1937, the successor's capability to renew the diocese, which fell to stagnation, was a crucial consideration. According to the documents of the archives of the nunciature of Budapest, in spite of everything, the prime nominee of the Secretariat of State was the sixty-year-old Bishop Bazil Takács, the exarch of the Ruthenians living in the United States, who unanimously failed during his one and a half decade long American activity. It would have been a great convenience for the Holy See to "rescue" the bishop from a tight corner to such a diocese where he would not have had language barriers; yet, this solution conveyed the message to the clergy and community of the diocese of Hajdúdorog that the Holy See did not have a high opinion of them.

As opposed to Bishop Takács, the Hungarian Greek Catholics preferred the young, highly educated and energetic Miklós Dudás, Basilite monk. The process, which was protracted until March 1939, resulted in the episcopal appointment of Miklós Dudás. The refusal of Bishop Bazil Takács's nomination was caused by an anonymous, but undoubtedly authentic letter addressed to the

¹⁴ See pp. 329–346.

nunciature of Budapest, which cast a shadow on the prelate's moral irreproachableness.

The case won particular significance in the light of the events of the following decade. After the communist takeover, from 1948, the merger of the Greek Catholic Church with the local orthodoxy was being planned also in Hungary. If the diocese of Hajdúdorog had not been headed by Miklós Dudás, who firmly led the Greek Catholic clergy, but by the old, disrespected Bazil Takács, the Rákosi regime would have accomplished their plans. It should be added that Bishop Takács died in 1948; consequently, the Hungarian Greek Catholics might have been left without a leader during the most critical period.

TAMÁS VÉGHSEŐ

THE VILLA OF THE HUNGARIAN EMBASSY TO THE HOLY SEE AND THE OPUS DEI¹⁵

After the leaving of Baron Gábor Apor and the staff of the embassy in 1944, their villa rented from Mario Gori Mazzoleni stood empty at 75 Via Bruno Buozzi; and supposedly it went under the authority of the Swedish legation, just as the building of the Hungarian embassy in Rome. The guardianship of the building was taken over by the Roman embassy of the new Hungarian government in 1946, and they maintained the tenancy in the hopes of the restoration of diplomatic relations.

In spite of the definite intention of the Hungarian government and the Holy See, the settlement of the suspended relations, due to the expulsion of Angelo Rotta on 4 April 1945, was overdue since the relations of the great powers was being changed, Hungarian domestic politics were unstable, Hungary lacked sovereignty and there were measures taken against the Church. In the course of various initiatives the representatives of the Holy See expressed that the relations had been broken only temporarily and after the recovery of the Hungarian total sovereignty the establishment of diplomatic relations would not be hindered. This belief was also voiced by Francesco Borgongini Duca, Italian nuncio, concerning the tenancy-affair.

Around the change of ownership of the villa, where the embassy resided, the new owner *Opus Dei* questioned the right of lease due to the discontinuance of the diplomatic relations to obtain the whole building that it bought for a fortune. In connection with the case, the private letter of Domenico Tardini sent to the Italian ministry of foreign affairs also indicated that in August 1947 the

¹⁵ See pp. 347–366.

Secretariat of State raised doubt about the question of the Hungarian sovereignty and about the future of the Hungarian democracy and the Catholic Church after the deposition of Prime Minister Ferenc Nagy.

The question of the diplomatic relations was decided after 15 September 1947, the ratification of the Treaty of Paris. As the withdrawal of the Soviet troops from the Hungarian territory was cancelled, with which the Hungarian government ceased to have an independent scope for action, the possibility of the restoration of the relations between the Holy See and Hungary diminished to zero. However, the Hungarian ministry of foreign affairs wanted to maintain its right for the valuable lease, which was guaranteed by the effective Italian leasing law.

The representatives of the *Opus Dei* were industrious to do their utmost for the sake of the entry of the property bought for a considerable sum. Yet, due to the ban on the notice of the leases, it had never been realized, so in August 1948, further negotiations were initiated, in the course of which all conditions of the Hungarian party were accepted. The signed contract was by far the most convenient for the Hungarian party since a new real estate was rented for László Pődör, the counsellor of embassy, for four years at 25/c Viale Gorizia, moreover the transport of the properties of the legation was provided for and the Italians countermanded the Hungarians' obligation of renovation. The hand-over of the villa was settled on 1 February 1949, when the Spanish church organisation could finally take possession of its property and establish its educational and administrative centre that operates up to the present.

BALÁZS RÉTFALVI

THE RELATIONS BETWEEN THE HOLY SEE AND HUNGARY
DURING THE COALITION
(1945-1949)¹⁶

After the Second World War, Hungary's scope for action, concerning foreign affairs, diminished to minimal, without the permission of the Allied Control Commission the government was not allowed to make decisions on foreign affairs. After the treaty's coming into force, as an occupied country, Hungary was completely under the Soviet sphere of influence.

The diplomatic representation of the Holy See had to leave Hungary on 6 April 1945, which *de iure* did not mean the break of the diplomatic relations, though, *de facto* it did happen: there was not an apostolic nuncio in Hungary

¹⁶ See pp. 367-426.

until 21 June 1990; neither was there a Hungarian ambassador delegated to the Apostolic See. The Hungarian monarchs and governments were never indifferent to the filling of bishoprics by Rome.

Without a nuncio, there was very little prospect of enforcing the centuries-old Hungarian Royal Patronage and Supremacy, albeit, it became current after the death of Prince-primate Jusztinián Serédi on 29 March 1945. The Holy See did not take the simple agreement of 1927 (*intesa semplice*) into consideration at the episcopal and archiepiscopal appointments of 1945 and 1949, neither did it concerning the appointment of József Mindszenty, the archbishop-primate of Esztergom.

The Holy See endeavoured to normalize the diplomatic relations, and though for different reasons, this was also the interest of the Hungarian government as well as of the Hungarian Catholic Church. This effort gradually altered from the beginning of 1946, though the intention became vivid, it had to face many obstacles. Moreover, in the foreign policy of the Soviet Union, the view against the Vatican, more precisely against its being an international legal entity, and its anti-Catholic attitude which went back to the orthodox tradition, were being strengthened. By the end of 1946, the role of the Jesuits as a mediator between Moscow and Rome concluded. In May 1947, László Tóth, the rector of the University of Szeged, was sent to Rome by the Hungarian government to prepare the debate of the current questions (optional religious instruction in the schools, Catholic press, associations, etc.), but his mission – as it was not well-considered and prepared – closed without success. At that time, the politicians were pondering on the preparation of a concordat. This intention of the government remained also after the treaty had become enforced, since the Holy See – due to the restricted political scope for action that became permanent despite the new circumstances – had already refused the restoration of the diplomatic relations.

The year of 1948 was passed with the unscrupulous takeover of the left wing and the confrontation of the Catholic Church, while the efforts to reach an agreement or solution derailed. After the arrest of Cardinal-archbishop József Mindszenty on 26 December 1948 and his sentencing, an insurmountable barrier evolved between the Holy See and Hungary, and between 1949 and 1962 the possibility of maintaining legal relations completely ceased to exist.

MARGIT BALOGH

Translated by ÁGNES PALOTAI

Misztótfalusi Kis Miklós (1650-1702) betűivel
With the letters of Nicolas Kis of Misztótfalu (1650-1702)
Nyomtatta a Rolling-Site Nyomda, Budapesten, 2012-ben
Printed in Hungary